ДНІПРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

НАУКОВИЙ ВІСНИК
Дніпровського державного університету внутрішніх справ

Науковий журнал

2024

№ 4 (131)

*Рекомендовано до друку та до поширення
через мережу Інтернет Вченою радою
Дніпровського державного університету внутрішніх справ
(протокол № 4 від 26 грудня 2024 р.)*

**Видавничий дім
«Гельветика»
2024**

УДК 34+35
Н 34

Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ: Науковий журнал. 2024. № 4 (131). 316 с.

Наукове видання • Засновник – Дніпровський державний університет внутрішніх справ • Ідентифікатор медіа – R30-02605 (рішення Національної ради від 08.08.2024 № 2574) • Виходить 7 разів на рік • Тираж – 50 прим. • Адреса редакції: 49005, м. Дніпро, проспект Науки, 26 • Сайт видання: visnik.dduvs.edu.ua

Журнал включено до категорії «Б» переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук (юридичні науки)
(додаток 4 до наказу МОН України від 28.12.2019 № 1643)

Журнал індексується в національних та міжнародних базах
(https://visnik.dduvs.edu.ua/index.php/visnyk/indexation):
Електронний архів (репозитарій) Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ; Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського; Національний репозитарій академічних текстів (УкрНТІ); Open Ukrainian Citation Index (OUCI); Google Scholar; CrossRef; Index Copernicus International; ResearchBib; WorldCat; BASE; Dimensions; EuroPub; ERIHplus; Scilit; Scientific Journal Impact Factor (SJIF).

DOI: *10.31733/2078-3566*

Містить наукові статті вчених, викладачів і здобувачів університету, навчальних закладів системи МВС та інших центральних органів виконавчої влади, працівників правоохоронних органів. Розглянуто питання держави та права, окремих галузей законодавства, проблеми правоохоронної діяльності та юридичної освіти, надано інформацію про визначні події і дати наукового життя в галузі права.

Призначено для науковців, юристів-практиків, працівників правоохоронних органів та всіх, хто цікавиться питаннями науки і права.

Редакційна колегія:
д.ю.н., проф. **Олександр МОРГУНОВ**, *голова* (Дніпров. держ. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Олександр ЮНІН** *заступник голови* (Дніпров. держ. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Лариса НАЛИВАЙКО** (Дніпров. держ. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Валерій ДАРАГАН** (Дніпров. держ. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Андрій СОБАКАРЬ** (Дніпров. держ. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., ст. дослідник **Максим ПОЧТОВИЙ** (Дніпров. держ. ун-т внутр. справ);
к.ю.н., доц. **Дмитро САНАКОЄВ** (Дніпров. держ. ун-т внутр. справ);
к.ю.н., доц. **Сергій ШЕВЧЕНКО** (Дніпров. держ. ун-т внутр. справ);
д.ю.н. **Олександр ГАНЖА** (ГУНП в Дніпропетровській обл.)
д.ю.н., проф. **Ірина ГРИЦАЙ** (Дніпропетровська обласна військова адміністрація);
д.ю.н., проф. **Аріф ГУЛІЄВ** (Нац. ун-т «Одеська юридична академія», м. Київ);
д.ю.н., проф. **Олексій ДРОЗД** (Бюро економічної безпеки України, м. Київ);
д.ю.н., проф. **Василь ІЛЬКОВ** (Дніпропетровський окружний адміністративний суд);
д.ю.н., проф. **Петро МАКУШЕВ** (Університет митної справи та фінансів, м. Дніпро);
д.ю.н., проф. **Віталій СЕРЬОГІН** (Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна);
д.ю.н., доц. **Андрій ФОМЕНКО** (Нац. техн. ун-т «Дніпровська політехніка», м. Дніпро);
д.ю.н., проф. **Юрій ФРИЦЬКИЙ** (м. Київ);
д.ю.н., проф. **Сергій ШАТРАВА** (Харк. нац. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Михайло ЩЕРБАКОВСЬКИЙ** (Харк. нац. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Амір АЛІЄВ** (Бакинський держ. ун-т, Азербайджан);
д-р права, проф. **Пауліна БЄШ-СРОКОШ (Paulina BIEŚ-ŚROKOSZ)** (Ун-т Яна Длугоша, Польща).
доц. **Міндаугас БІЛІУС (Mindaugas BILIUS)** (Ун-т Вітовта Великого, м. Каунас, Литва);
проф., PhD **Рафал ЛІЗУТ (Rafał LIZUT)** (Люблін. католицьк. ун-т ім. Івана-Павла II, Польща);
д.ю.н., проф. **Роберт МАКГІ (Robert McGEE)** (Держ. ун-т Фаєтвілл, США);
д.ю.н., проф. **Бярне МЕЛЬКЕВІК (Bjarne MELKEVIK)** (Лавальський ун-т, Канада);
доктор PhD **Єрбол ОМАРОВ** (Акад. правоохор. органів при ГПУ Республіки Казахстан);
проф. **Анжей ПЯСЕЦЬКИЙ (Andrzej PIASECKI)** (Краківськ. пед. ун-т, Польща).

ISSN 2078-3566

© ДДУВС, 2024
© Автори, 2024

З М І С Т

ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА,
КОНСТИТУЦІЙНОГО ТА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Аріф Гулієв, Марія Розова, Ханум Султанова
Османістика в Україні: виклики та перспективи історико-правових досліджень 6

Юрій Кириченко, Лілія Баєва
Обов'язок сплачувати податки і збори: теоретико-правові аспекти конституційно-правового регулювання в Україні та європейських державах 14

Роман Опацький
Правове регулювання утримання непрацездатних батьків
в країнах Європейського Союзу 19

Ігор Сердюк
Визначення видової приналежності форми правління,
форми територіального устрою та форми державно-правового режиму України
за основним законом держави і суспільства 26

ПУБЛІЧНО-ПРАВОВЕ ТА ПРИВАТНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ
ОКРЕМИХ СФЕР СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

Ігор Алєксєєнко
Сучасні адміністративно-правові підходи щодо адаптації законодавства США
до зміни клімату 34

Ірина Патерило
Правові засади екологічної політики США у сфері переробки відходів 40

Кристина Резворович, Максим Хаджийський
Історичний аспект виникнення спадкових відносин: від витоків до сьогодення 45

Віталій Кальник
Концептуальні підходи до розуміння адміністративної процедури
в сучасному адміністративному праві України 56

Оксана Каращук, Лілія Максимук
Правові відносини і захист прав інтелектуальної власності
під впливом цифрової трансформації 62

Олександра Нестерцова-Собакарь
Шлюб як підстава виникнення сімейних правовідносин 67

Юрій Циганок
Про окремі проблемні питання правового регулювання
аудиторської діяльності в Україні 73

Олександр Черкунов
Правові вимоги до осіб, які претендують на вступ на державну службу
в митні органи України: аналіз та вдосконалення 79

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ
ЗАПОБІГАННЯ І ПРОТИДІЇ ПРАВОПОРУШЕННЯМ

Олег Кирбят'єв
Кваліфікуючі ознаки ввезення, виготовлення, збуту і розповсюдження
порнографічних предметів 85

Сергій Бабанін
Диференціація кримінальної відповідальності за порушення встановленого законом
порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини 91

Марина Демура
Кримінальна відповідальність за домашнє насильство:
аналіз практики притягнення винних осіб до відповідальності 99

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАПОБІГАННЯ І ПРОТИДІЇ ПРАВОПОРУШЕННЯМ: КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНІ АСПЕКТИ

Анатолій Волобуєв, Тетяна Орлова
Структуризація досудового розслідування:
процесуальний і криміналістичний аспекти 108

Микола Єфімов
Наукові дискусії відносно проведення окремих слідчих (розшукових) дій
під час розслідування умисного знищення або пошкодження чужого майна,
вчиненого шляхом підпалу 115

Ігор Озерський
Вивчення особистісних характеристик обвинуваченого
в межах підготовки досудової доповіді органу пробації
як структурований психологічний процес 122

Ігор Пиріг, Сергій Прокопов
Використання сучасних техніко-криміналістичних засобів розпізнання
та ототожнення особи за ознаками зовнішності під час розслідування
кримінальних правопорушень 129

Олексій Бойко
Взаємодія слідчого зі спеціалістом на досудовому провадженні 137

Вікторія Рогальська, Назарій Рабушко
Використання штучного інтелекту в діяльності Вищого антикорупційного суду
України під час здійснення ним судового контролю 145

Наталія Шумська
Прикладні аспекти затримання уповноваженою службовою особою:
дослідження підстав та праксеології заходу 152

Денис Юр'єв
Деякі особливості досудового розслідування правопорушень,
пов'язаних з розкраданням майна на підприємствах металургійної промисловості,
вчинених службовими особами 160

ПСИХОЛОГО-ОСВІТНІ ТА ЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

Ірина Царьова
Уніфікація поліційної термінології 168

Вікторія Зінухова, Олександр Великий
Впровадження VR і AR технологій у навчальний процес: управлінський аспект 174

Ganna Dekusar, Tetyana Pakulova, Arie Andrasyah Isa
Emotional intelligence in teaching of the English language for future law
enforcement officers 184

Tetyana Ishchenko, Iryna Nikitina, Biswadjit Das
Innovations in Law Enforcement Education: the Impact of Artificial Intelligence Tools 190

Inna Kozubai, Cameron Batmanglich
Neurolanguage coaching and AI: pioneering innovations in English language education
for law professionals 199

ТРИБУНА АСПІРАНТА

Роман Ващілін
Мета та завдання громадського контролю за діяльністю
Національної поліції України 205

Даніїл Журко
Вплив обтяжуючих обставин на ступінь тяжкості умисного
тяжкого тілесного ушкодження у загальній та спеціальних нормах 212

Андрій Калашник
Інноваційні підходи до вдосконалення адміністративно-правового забезпечення
моніторингу загроз національній безпеці України 218

Денис Лутій
Стан наукового забезпечення розслідування злочинів, пов'язаних
із встановленням або поширенням злочинного впливу 225

Андрій Мелешко
Визначення застави в разі застосування запобіжного заходу у вигляді тримання
під вартою: окремі аспекти 234

Ігор Нирка
Особливості та правові засади протидії оперативними підрозділами торгівлі людьми
з метою використання у збройному конфлікті в сучасний період 240

Катерина Ремез
Нормативно-правові засади юридичної відповідальності за податкові
правопорушення та місце серед них норм адміністративного права 248

Михайло Романюк
Сутність спеціального судового провадження як прояву диференціації
кримінальної процесуальної форми 254

Людмила Слюсар
Особливості забезпечення слідчим суддею права потерпілих на ефективний
засіб юридичного захисту під час досудового розслідування 262

Володимир Шатохін
Сутність та особливості адміністративно-правового забезпечення
організації публічного контролю на транспорті 268

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Наукові заходи 275
Конкурси 294
Підготовка наукових кадрів 296
Персоналії 299
Нові видання 301
Пам'яті вчених 308

Довідка про авторів 309

ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА, КОНСТИТУЦІЙНОГО ТА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

УДК 340.12
DOI https://doi.org/10.32782/2078-3566-2024-4-01

Аріф ГУЛІЄВ©
професор,
доктор юридичних наук *(Київський університет інтелектуальної власності та права Національного університету «Одеська юридична академія»)*
arifguliyev@ukr.net

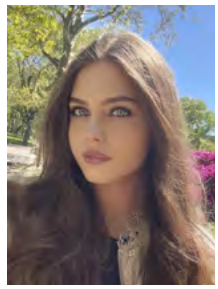

Марія РОЗОВА©
мистецтвознавець, культуролог
(Київський національний університет імені Тараса Шевченка)
mariarozova888@gmail.com

СУЛТАНОВА Ханум Раз кизи©
(Xanim Sultanova)
доцент
(Бакинський слов'янський університет, Науково-дослідницький центр «Західний Азербайджан»)
sultanovaxanim@gmail.com

ОСМАНІСТИКА В УКРАЇНІ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ІСТОРИКО-ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У статті проаналізовано виклики та перспективи османістики в Україні у контексті історико-правових досліджень. Розглянуто османське право як синтез шаріату та султанських канонів, а також його вплив на правову культуру південних регіонів України, зокрема Кримського ханства. Османське право, яке поєднувало ісламські норми шаріату із султанськими декретами (канунами), справило значний вплив на розвиток правової культури та адміністративних структур у Північному Причорномор'ї та Криму. Визначено основні проблеми досліджень включно з доступом до архівів, складністю османської палеографії та браком спеціалізованих дослідників. Окреслено перспективи, такі як створення наукових центрів, міжнародна співпраця, переклад першоджерел і впровадження цифрових технологій. У статті акцентується увага на ключових викликах османістики, зокрема на поширенні стереотипів, які впливають на сприйняття соціокультурної структури Османської імперії.

Ключові слова: *османістика, османське право, шаріат, канун, Кримське ханство, історико-правові дослідження, міждисциплінарні дослідження.*

© А. Гулієв, 2024
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-0150-533X
© Марія Розова, 2024
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0002-8746-9153
© Султанова Ханум Раз кизи (Xanim Sultanova), 2024
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-0779-9540

Постановка проблеми. Сьогодні османістика залишається однією з найменш досліджених сфер у сучасній орієнталістиці, хоча багато невирішених питань, пов'язаних з історичною, політичною та культурною спадщиною Османської імперії, усе ж активно досліджуються османістами. З огляду на витоки Османської держави, наукові дослідження охоплюють ісламознавство, тюркологію, арабістику, іраністику та візантинознавство.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Початки османознавства як окремої галузі орієнталістики були закладені переважно європейськими перекладачами та дипломатами, які вивчали мови, культуру та історію Близького Сходу й Османської імперії. Саме австрійського дипломата Йозефа фон Гаммер-Пургшталя [8] можна вважати засновником академічної османістики, адже його десятитомна історія Османської імперії стала знаковою працею для його німецькомовних послідовників і пізніших османістів.

Вагомий внесок у розвиток османістики зробили українські сходознавці: вирішальну роль у її становленні відіграли Агатангел Кримський, Леся Українка, Михайло Драгоманов, Іван Франко, Садих-бей Агабеков. Проте українські дослідники стикаються з такими проблемами, як обмежене фінансування, недостатній доступ до османських рукописів та архівних матеріалів, вплив радянського ідеологічного контролю, що ускладнює комплексне вивчення османської спадщини в Україні. Подолання цих перешкод вимагає консолідованих зусиль наукових установ, бібліотек, архівів і фінансових організацій для підтримки досліджень, збереження культурної спадщини та розширення доступу до важливих джерел.

Мета статті – з'ясувати виклики та визначити перспективи історико-правових досліджень у межах сучасної тематики в галузі османістики в Україні.

Виклад основного матеріалу. Проблематика османістики полягає у поширенні численних стереотипів щодо соціокультурної структури Османської імперії. Суспільство часто помилково ототожнює східну культуру з екзотичною архітектурою чи гаремами. Ці стереотипи здебільшого формуються під впливом художньої літератури та кінематографу, що сприяє поширенню хибних уявлень та впливає на сприйняття громадськістю. Подолання даних стереотипів є важливим як для академічної достовірності османістики, так і для ефективної роботи у сфері публічних комунікацій, спрямованої на формування більш точного й багатогранного уявлення про османську культуру та історію.

Османське право як унікальне поєднання релігійних і світських норм було ключовим інструментом управління багатонаціональною Османською імперією. Воно не лише забезпечувало стабільність у внутрішніх справах держави, а й адаптувалося до потреб різних регіонів і спільнот, включаючи залежні території.

Для регіонів, таких як Кримське ханство та південні частини сучасної України, османське право мало значний вплив на формування правової культури. Воно регулювало адміністративні та соціальні відносини й визначало структуру місцевої судової системи, земельних відносин і міжетнічної взаємодії:

Османське право формувалося як унікальна система, що поєднувала:

• *шаріат* – ісламське право, засноване на Корані, сунні, фетвах і правових висновках улемів. Шаріат регулював питання особистого статусу, сімейного права, спадщини та релігійної практики;

• *канун* – світські декрети, видані султаном. Кануни охоплювали адміністративні, земельні та фінансові аспекти, що не врегульовувалися шаріатом.

Дана система давала змогу Османській імперії гнучко керувати багатонаціональними і багаторелігійними територіями, зберігаючи єдність у правовій сфері. Зауважимо, що розквіт Османської імперії, зокрема у період Pax Ottomana, був значною мірою заснований також на дисциплінованій армії та меритократії, що досягли свого апогею за часів Османської імперії. Османи залучали до політичного й культурного життя держави найталановитіших та найбільш здібних людей, що сприяло інтеграції різноманітних культур. Попри поширений

стереотип про поверховість османських поглядів порівняно з європейськими існують свідчення того, що османи були витонченими естетами, які цінували музику та образотворче мистецтво. Так, яничари виявляли особливу любов до квітів і садів, зокрема до тюльпанів і троянд, адже в державній ідеології Османської імперії тюльпан уважався священним символом миру, оновлення та емоційного піднесення. Солдати, вирушаючи на війну, часто використовували образ тюльпана як талісман. Також значна частина мусульман уважає троянду священною квіткою, наділеною особливою силою. Існує гіпотеза, що для мусульман троянда символізує тавхід – єдність Бога. У 1453 р. під час захоплення собору Святої Софії в Константинополі султан Мехмед II наказав очистити храм трояндовою водою [10].

Українські орієнталісти значно сприяли розвитку османістики та вирішенню зазначених проблем. В Україні османістика виникла як одна з перших дисциплін академічної орієнталістики. Взаємодія з Османською імперією, особливо у період васальної залежності Кримського ханства, призвела до запровадження і згодом дослідження османських правових норм на цих територіях. Зауважимо, що у Кримському ханстві спостерігався синтез шаріатських норм, османських правових впливів і місцевих традицій. Хоча система тимарів і зеаметів у класичній формі могла не діяти, управління землею та судочинство ґрунтувалися на схожих принципах, адаптованих до місцевих умов. Фетви та шаріат були основою кримської правової системи, що було наслідком впливу ісламу. Судді (каді) керувалися ісламським правом, яке включало норми сімейного, спадкового права і кримінального законодавства. Місцеві правові традиції також відігравали важливу роль: вони застосовувалися разом із шаріатом, особливо у справах, що стосувалися немусульманського населення. Наприклад, внутрішні справи християнських або іудейських громад регулювалися їхніми власними правовими звичаями. Даний вплив зберігався навіть після інтеграції цих регіонів до складу Російської імперії, що виявилося в адміністративних практиках і звичаєвому праві.

Слід зазначити, що є упередження щодо недостатнього висвітлення наукової спадщини українських учених, що може призвести до хибного уявлення про відсутність османістики як окремої дисципліни в нашій країні, зокрема в Університеті Святого Володимира. Однак доведено, що візантиніст Юрій Кулаковський та інші науковці зробили значний внесок у розвиток української орієнталістики, сприяючи формуванню наукових знань про країни Сходу та впровадженню до наукового обігу багатьох унікальних першоджерел [9].

Із заснуванням Національної академії наук України у 1918 р. орієнталістичні дослідження зосередилися переважно в її установах. Очолювані Ахатангелом Кримським, працівники академії активно використовували наукові досягнення Київського університету в галузі орієнталістики, зміцнюючи зв'язки між Києвом та країнами Близького Сходу. Значний внесок у розвиток української орієнталістики, зокрема османознавства, зробили такі вчені:

Агатанґел Кримський був засновником української орієнталістики. У Національній академії наук України він очолював історико-філологічний відділ та відділ арабської і іранської філології [3]. Кримський став першим українським науковцем, який систематично проаналізував історію Близького Сходу, що стало важливим етапом у розвитку османістики в Україні.

Леся Українка, письменниця та перекладачка, мала тісний зв'язок із Близьким Сходом, який досліджують і донині. Її зацікавленість Сходом розпочалася під час лікування у Єгипті. Кульмінацією цього інтересу стала унікальна праця «Стародавня історія східних народів», яка вважається першим структурованим україномовним підручником з орієнталістики. Видання побачило світ вже після смерті Лесі Українки в 1918 р. Архівні свідчення свідчать, що ще у 1910 р. письменниця працювала над підготовкою рукопису до друку, проводячи ґрунтовні дослідження Близького Сходу та орієнталістики протягом 1911 р. [1]. Особливістю підручника є детальний опис історії стародавніх східних народів

з аналізом Біблії. На його сторінках авторка не лише викладає основні історичні події, а й досліджує повсякденне життя, звичаї, культуру та торгівлю народів стародавнього Близького Сходу.

Михайло Драгоманов, історик, публіцист і фольклорист, зробив значний внесок у розвиток української османістики. У своїх численних працях з історії України вчений описував взаємини українців з іншими народами, зокрема зі східними. Наприклад, у брошурі «Про українських козаків, татар і турків», опублікованій у 1876 р., він ретельно проаналізував українсько-турецькі відносини.

Іван Франко, письменник, перекладач і політичний діяч, також зробив вагомий внесок у осмислення орієнталістики. Його інтерес до східних тем відобразився в наукових здобутках, перекладах та коментарях до праць інших дослідників. Є свідчення, що Іван Франко, як і Леся Українка, захоплювався орієнталістикою з молодих років. Культурологиня Оксана Пахльовська охарактеризувала перекладацьку діяльність Франка так [4]: *«Окремою сторінкою є також дослідження й переклади І. Франка з літератур народів Близького та Середнього Сходу: орієнталістика 20-х роках ХХ століття, яку очолив Агатангел Кримський, очевидно, була б неможлива без безпомилково точного вибору І. Франка необхідних для української культури фрагментів культури світової. Однак Франковий підхід не є системним поглядом на досліджувані культури і також не є вибором окремих творів, співзвучних естетично чи емоційно письменникові. Знову ж таки вибір диктується не індивідуальним сприйняттям, а певними культурними парадигмами. І. Франко відбирає з цих культур саме те, що своїми потаємними механізмами відповідає на важливі запити власної культури. І в такий спосіб долучає власну культуру до циркуляції проблематики загальнолюдської ваги, вводить її в глобальний діалог з культурами різних епох і народів. Так І. Франко розширив літературний досвід власної культури, її межі пізнання світу, універсалізував культурну рецепцію українського суспільства. Нині, з нашої історичної перспективи, бачимо лазерно націльну точність теоретичного мислення І. Франка».*

Могаммед Садик-бей Агабек-заде був українсько-азербайджанським ученим і засновником Львівської школи орієнталістики [5]. Його внесок у розвиток української османістики був колосальним: у лютому 1927 р. вчений прибув до Львова, де обійняв посаду професора на факультеті філософії Львівського університету Яна Казимира, а згодом став викладачем у Львівській вищій торговельній школі. Опанувавши українську мову, азербайджанський учений викладав різні курси з орієнталістики: турецьку та староосманську, перську й арабську мови, ісламознавство, ісламську палеографію, каліграфію та епіграфіку. Серед його студентів було багато видатних українських і польських орієнталістів, зокрема Олександр Пріцак, який одночасно був аспірантом академіка А. Кримського, та іраніст Фелікс Махальський.

Омелян Пріцак був українським ученим, професором Київського та Гарвардського університетів, який зробив значний внесок у відродження орієнталістики в незалежній Україні [6]. Повернувшись зі США, учений розробив концепцію Інституту сходознавства ім. А.Ю. Кримського, сформував науковий колектив, створив велику бібліотеку, організував першу міжнародну конференцію з орієнталістики та ініціював публікацію журналу «Сходознавство» та серії «Наукова спадщина сходознавців».

Орест Субтельний, українсько-американський учений і член НАН України, під керівництвом О. Пріцака досліджував відносини між Пилипом Орликом, мазепинцями та Османською імперією [7].

У період УРСР основним центром османознавства був Інститут ВУАН у Харкові з філіями в Одесі та Києві, які зробили значний внесок у розвиток цієї галузі [2]. Завдяки регулярному проведенню наукових зібрань та публікації журналу «Східний світ», у тому числі за участі таких учених, як Михайло Грушевський, ВУАН відігравав ключову роль у формуванні дискурсу османістики. Сам Михайло Грушевський наголошував на необхідності

цілеспрямованої роботи над усуненням недостатнього розвитку османістики, закликаючи до підготовки фахівців з української тюркології та споріднених дисциплін, що підкреслює необхідність стратегічної комунікації та популяризації османістики у наукових колах.

Основною проблемою, що гальмує розвиток української османістики, є репресії більшовицької влади проти більшості українських орієнталістів у 1930-х роках. Усі публікації, присвячені сходознавству, зокрема османістиці, були скасовані або знищені радянською владою, що призвело до значного уповільнення розвитку цієї галузі в Україні. Однією з основних проблем сучасної османістики у контексті культурології є також недостатнє фінансування досліджень у даній сфері. Належне фінансування сприяло б активній діяльності хоча б кількох наукових центрів сходознавства в Україні.

Існує надія, що за професійно спланованих і керованих проєктів можливо залучити зовнішню підтримку від державних і приватних фондів, зацікавлених у розвитку сходознавства. Якщо ця проблема буде вирішена, наступним викликом стане доступність османських рукописів, архівних матеріалів та інших рідкісних джерел. Османські джерела мають характерну особливість: недостатнє фінансування або його відсутність призводять до значних обмежень у результатах досліджень. Забезпечення доступу до цих ресурсів є необхідною умовою для прогресу османознавства та підвищення його суспільного статусу.

Відсутність ресурсів і підтримки для збереження, оцифрування, каталогізації та поширення цих матеріалів створює серйозні бар'єри для дослідників, обмежуючи їхню можливість отримувати та ефективно використовувати ці джерела. Така недостатність доступу не лише стримує науковий прогрес, а й підриває видимість і престиж османознавства як у наукових, так і в громадських колах. Тому вирішення цих проблем є критично важливим не лише для наукового розвитку, а й для покращення сприйняття та комунікації османознавства серед ширшої аудиторії.

Протягом останнього десятиліття спостерігається значне зростання інтересу до культурологічних досліджень, які підкреслюють важливу роль Османської імперії у глобальній історії, а також посилення уваги до раніше недооцінених османських джерел. Це усвідомлення значення Османської імперії спричинило швидкий розвиток османознавства не лише в країнах з історичними зв'язками з імперією, а й у Західному світі. Особливо варто відзначити активний розвиток османістики у Сполучених Штатах за останні десять років.

Існує припущення, що одним із чинників розвитку османістики та залучення провідних науковців до дослідження культурних питань є значне державне фінансування наукових досліджень у США. Інвестиції в академічну науку сприяли підвищенню видимості та привабливості османознавства, забезпечуючи активний науковий обмін і поглиблене розуміння історії та культури Османської імперії на глобальному рівні. Це підкреслює важливість стратегічних комунікацій та ефективного піару для популяризації академічних дисциплін і залучення фахівців із метою просування наукових програм. У 2024 р. глобальні інвестиції у дослідження та розвиток досягли вражаючої суми 607,5 мільярда доларів, з яких значну частку – 101,1 мільярда доларів (17% від загальних витрат) було спрямовано на фундаментальні наукові дослідження, зокрема в галузі османістики. В академічному середовищі США, особливо в університетах Ліги плюща, американські вчені, які спеціалізуються на османознавстві, створили потужні наукові програми та всебічні культурні архіви.

Зокрема, Стенфордський університет став провідним центром досліджень історії Османської імперії та сучасного Близького Сходу, зокрема завдяки програмі *Ottoman Empire and Middle East* (OEME). Ця ініціатива спрямована на вирішення актуальних питань емпіричної османістики, а також на аналіз аналітичних і концептуальних викликів, що охоплюють як ранню, так і сучасну історію Османської імперії. Однією з визначних постатей цього академічного середовища є Нора Елізабет Баракат, науковиця та учасниця

програми OEME. Її дослідницькі інтереси зосереджені на взаємозв'язку ісламського права та історії довкілля в Османській імперії. Фундаментальна праця *Bedouin Bureaucrats: Mobility and Property in the Ottoman Empire*, опублікована у 2023 р., є яскравим свідченням її наукового внеску в цю галузь.

Алі Яйджіоглу, сучасний дослідник Османської імперії та активний учасник програми OEME в Стенфордському університеті, присвячує свої зусилля роз'ясненню складних соціальних і культурних динамік в османознавстві. Його наукові пошуки охоплюють інноваційні проєкти, спрямовані на вивчення того, як османи управляли власністю, територією та природними ресурсами на різних етапах історії імперії. Окрім того, Яйджіоглу підкреслює трансформуючий потенціал сучасних цифрових технологій для візуалізації та концептуалізації османських соціальних структур. У фундаментальній праці *Partners of the Empire: The Crisis of the Ottoman Order in the Age of Revolutions* Яйджіоглу пропонує глибоке переосмислення ролі Османської імперії у буремному контексті XVIII–XIX ст.

В Університеті Чикаго також робляться значні кроки у галузі османістики, зокрема завдяки роботам Хакана Каратеки, сучасного культурного історика та османіста. Каратека вивчає османістику через призму культурної історії, аналізуючи різні підходи до цієї галузі. Протягом останнього десятиліття він активно працює над переосмисленням османської історіографії XIX ст. Нині Каратека очолює проєкт *Ottoman Turkish: The Cultural History of a Language*, який має на меті створити всебічну наративну лінію, що відслідковує еволюцію османської турецької мови. Через ретельні дослідження та деконструкцію поширених стереотипів навколо турецької мови цей проєкт прагне пролити світло на ідеології та погляди носіїв турецької мови.

Культуролог Діана Дарк здобула визнання завдяки своїй експертизі в галузі османознавства та арабістики. Її глибоке занурення в сирійське суспільство, мистецтво та архітектуру розпочалося у 2005 р., коли вона придбала житло в Дамаску, що дало їй змогу отримати безпосередній досвід та розуміння культурного середовища цього регіону. У 2022 р. Дарк зробила значний науковий внесок, опублікувавши книгу *The Ottomans: A Cultural Legacy*, усебічне дослідження культурних досягнень Османської імперії та складних політичних динамік, через які вона проходила протягом століть. Завдяки стратегічним ініціативам у сфері громадських зв'язків Дарк підвищує вплив своїх наукових праць, сприяючи більшому визнанню та оцінці османознавства та арабістики на глобальному рівні.

Османістика в Україні, незважаючи на молодий статус як наукової дисципліни, зіткнулася з численними проблемами, що значно сповільнюють її розвиток. Серед основних труднощів можна виділити недостатнє фінансування досліджень, обмежений доступ до архівних матеріалів, що зберігаються переважно в Туреччині, а також проблеми з перекладом джерел, написаних османською турецькою та арабською мовами. Це створює бар'єри для досліджень і ускладнює правильне тлумачення складних текстів, що, своєю чергою, веде до ризику неточностей і спотворень в історичному аналізі. Попри ці труднощі значна спадщина видатних учених, таких як Ахатангел Кримський, Омельян Пріцак, Могаммед Садик-бей Агабек-заде та ін., є міцним підґрунтям для подальшого розвитку української османістики. Важливим аспектом подолання існуючих труднощів є стратегічне покращення громадського сприйняття цієї дисципліни, що дасть змогу привернути увагу до наукових здобутків, сприятиме зростанню зацікавленості та інвестицій, а також укріпить позиції османістики в академічному середовищі.

Зокрема, до важливих напрямів розвитку османістики в Україні можна віднести оптимізацію доступу до джерел та архівів, зокрема через цифровізацію та каталогізацію матеріалів, що дасть змогу розширити можливості для досліджень. Окрім того, удосконалення перекладів і залучення кваліфікованих лінгвістів для точного тлумачення османських текстів є необхідним кроком для усунення непорозумінь і забезпечення

достовірності наукових праць. Ще одним важливим кроком є інтеграція сучасних технологій в османознавчі дослідження, що дає змогу значно підвищити ефективність роботи з матеріалами та зробити дослідження більш доступними для широкої наукової спільноти. Припускаємо, що використання інноваційних підходів у публічних відносинах і комунікаційних стратегіях істотно покращить сприйняття османістики в академічному світі та сприятиме міжнародній співпраці.

Незважаючи на наявні виклики, османістика залишається важливою галуззю для розуміння складної історії та культурної спадщини Османської імперії. Попри це українські дослідники стикаються з труднощами, такими як обмежене фінансування, недостатній доступ до османських рукописів і архівних матеріалів, а також вплив радянського ідеологічного контролю, що ускладнює цілісне вивчення османської спадщини в Україні. Подолання цих перешкод вимагає консолідованих зусиль академічних інституцій, бібліотек, архівів і фінансових установ для підтримки досліджень, збереження культурної спадщини та розширення доступу до важливих джерел. Водночас османістика у країнах Західного світу зазнає суттєвого розвитку завдяки державному фінансуванню, що сприяє залученню провідних дослідників. Завдяки академічній співпраці, вирішенню фінансових питань та покращенню доступу до джерел українські науковці можуть зробити значний внесок у розвиток османістики і сприяти міжкультурному діалогу на глобальному рівні. Подолання стереотипів і хибних уявлень про соціокультурну структуру Османської імперії потребує активних зусиль для формування більш глибокого розуміння її складності та глобального історичного значення: розв'язання даних проблем дасть змогу османістиці в Україні зайняти належне місце у міжнародній науковій спільноті, сприяти розвитку історичних досліджень у галузі культурології, міжкультурної комунікації та міжрегіональних зв'язків.

Список використаних джерел

1. Донцов Д. Поетка українського рісорджімента (Леся Українка). Львів : Видавництво Донцових, 1922. 35 с.

2. Ковалівський А. Вивчення Сходу в Харківському університеті та Харкові у XVIII–XX віках. *Антологія літератур Сходу* : переклади з адигейської, азербайджанської, арабської, асурської, бенгальської ... турецької, японської та інших мов, зроблені або видані в Харкові : пер. с многоязычный ; відп. ред. В.І. Астахов. Харків : ХДУ, 1961. 452 с.

3. Кримський Агатангел Юхимович. *Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України-75. 1930–2005* : матеріали до історії / В.Г. Скляренко (відп. ред.). Київ : Довіра, 2005. С. 375–376.

4. Пахльовська О. Творчість Івана Франка як модель культурно-національної стратегії. *Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин* : матеріали Міжнар. конф., м. Львів, 25–27 вересня 1996 р. Львів : Світ. 1998. С. 280–299.

5. Полотнюк Я.Є. Могаммед Садик-бей Агабек-заде (Агабеков) (до 140-річчя з дня народження). *Вісник Львівського університету. Серія філологічна.* 2005. № 36. С. 300–302.

6. Пріцак О. Мій шлях історика. *Історіософія та історіографія Михайла Грушевського.* Київ ; Кембридж : [б. в.], 1991. С. 63–78.

7. Субтельний О. Україна. Історія. *Український історичний журнал*. 1991. № 6. С. 102–112.

8. Халимоненко Г. Видатний орієнталіст нової доби Ф.Ґ.О. Туранли. Київ : Талком, 2020. Т. 1 : Тюркська лексична скиба українського словника : монографія. С. 5–8.

9. Чеканов В.Ю. Ю.А. Кулаковський та його внесок у візантиністику кінця XIX – початку XX ст. *Український історичний збірник.* 2000. С. 219–229.

10. The Age of Tulips: Confluence and Conflict in Early Modern Consumer Culture (1500–1730). *Consumption Studies and the History of the Ottoman Empire*, ed. by Donald Quataert. State University of New York Press. 2000.

Надійшла до редакції 27.11.2024

References

1. Dontsov, D. (1922). Poetka ukrayins′koho risordzhimenta (Lesya Ukrayinka) [Poet of the Ukrainian Risorgimento (Lesya Ukrainka)]. L′viv : Vydavnytstvo Dontsovykh. 35 p. [in Ukr].

2. Kovalivs′kyy, A. (1961). Vyvchennya Skhodu v Kharkivs′komu universyteti ta Kharkovi u XVIII–XX vikakh [Study of the East at Kharkiv University and Kharkiv in the 18th–20th centuries]. *Antolohiya literatur Skhodu* : pereklady z adyheys′koyi, azerbaydzhans′koyi, arabs′koyi, asurs′koyi, benhal′s′koyi ... turets′koyi, yapons′koyi ta inshykh mov, zrobleni abo vydani v Kharkovi : per. s mnohoyazychnyy ; vidp. red. V. I. Astakhov. Kharkiv : Vydavnytstvo KhDU. 452 p. [in Ukr].

3. Kryms′kyy Ahatanhel Yukhymovych [Krymsky Agatangel Yukhymovych]. *Instytut movoznavstva im. O.O. Potebni NAN Ukrayiny-75. 1930–2005* : Materialy do istoriyi / V.H. Sklyarenko (vidp. red.). Kyiv : Dovira, 2005, pp. 375–376. [in Ukr].

4. Pakhl′ovs′ka, O. (1998). Tvorchist′ Ivana Franka yak model′ kul′turno-natsional′noyi stratehiyi [Ivan Franko's Work as a Model of Cultural and National Strategy]. *Ivan Franko – pys'mennyk, myslytel', hromadyanyn : materialy Mizhnar. konf. (m. L'viv, 25–27 veres. 1996 r.)*. L′viv : Svit, pp. 280–299. [in Ukr].

5. Polotnyuk, Ya.Ye. (2005). Mohammed Sadyk-bey Ahabek-zade (Ahabekov) (do 140-richchya z dni narodzhennya) [Mohammed Sadyk-bey Agabek-zade (Agabekov) (to the 140th anniversary of his birth)]. *Visnyk L'vivs'koho universytetu. Seriya filolohichna*. № 36, pp. 300–302. [in Ukr].

6. Pritsak, O. (1991). Miy shlyakh istoryka [My way of the historian]. *Istoriosofiya ta istoriohrafiya Mykhayla Hrushevs'koho*. Kyiv ; Kembrydzh [b. v.], pp. 63–78. [in Ukr].

7. Subtel′nyy, O. (1991). Ukrayina. Istoriya [Ukraine. History]. *Ukrayins'kyy istorychnyy zhurnal*. № 6, pp. 102–112. [in Ukr].

8. Khalymonenko, H. (2020). Vydatnyy oriyentalist novoyi doby F.G.O. Turanly [The Outstanding Orientalist of the New Age F.G.O. Turanly]. *Pratsi u p'yaty tomakh*. Kyiv : Talkom. Vol. 1 : Tyurks′ka leksychna skyba ukrayins′koho slovnyka : monohrafiya, pp. 5–8. [in Ukr].

9. Chekanov V.Yu. (2000). Yu.A. Kulakovs′kyy ta yoho vnesok u vizantynistyku kintsya XIX – pochatku XX st. [Yu.A. Kulakovsky and His Contribution to Byzantine Studies of the Late 19th – Early 20th Centuries] *Ukrayins'kyy istorychnyy zbirnyk*. C. 219–229. [in Ukr].

10. The Age of Tulips: Confluence and Conflict in Early Modern Consumer Culture (1500–1730). *Consumption Studies and the History of the Ottoman Empire*, ed. by Donald Quataert. State University of New York Press. 2000.

ABSTRACT

Arif Guliyev, Mariya Rozova, Xanim Sultanova. Ottoman Studies in Ukraine: Challenges and Prospects of Historical and Legal Research.

This article analyzes the challenges and prospects of Ottoman studies in Ukraine within the context of historical and legal research. Ottoman law is examined as a synthesis of Sharia and sultanic kanuns, as well as its influence on the legal culture of southern Ukrainian regions, particularly the Crimean Khanate. Ottoman law, which combined Islamic norms of Sharia with sultanic decrees (kanuns), significantly impacted the development of legal culture and administrative structures in the Northern Black Sea region and Crimea.

Ukrainian Orientalists have made substantial contributions to the development of Ottoman studies. However, Ukrainian researchers face challenges such as limited funding, insufficient access to Ottoman manuscripts and archival materials, and the influence of Soviet ideological control, which complicates a comprehensive study of the Ottoman heritage in Ukraine.

At the same time, Ottoman studies in Western countries have experienced significant growth due to state funding, which facilitates the involvement of leading researchers. Despite the challenges, Ottoman studies remain a crucial field for understanding the complex history and cultural heritage of the Ottoman Empire. By fostering academic collaboration, addressing financial issues, and improving access to sources, Ukrainian scholars can make a substantial contribution to the development of Ottoman studies and promote intercultural dialogue on a global level. Overcoming stereotypes and misconceptions about the socio-cultural structure of the Ottoman Empire requires active efforts to cultivate a deeper understanding of its complexity and global historical significance.

The study identifies key research challenges, including limited access to archives, the complexity of Ottoman paleography, and the lack of specialized researchers. Prospects are outlined, such as the establishment of research centers, international collaboration, the translation of primary sources, and the implementation of digital technologies. The article emphasizes the importance of addressing the core challenges of Ottoman studies, particularly the persistence of stereotypes that influence perceptions of the sociocultural structure of the Ottoman Empire.

Key words: *Ottoman studies, Ottoman law, Sharia, Kanun, Crimean Khanate, historical-legal research, interdisciplinary studies.*

УДК 342.743
DOI https://doi.org/10.32782/2078-3566-2024-4-02

Юрій КИРИЧЕНКО©
доктор юридичних наук, професор кафедри «Політологія та право», професор
(Національний університет «Запорізька політехніка», м. Запоріжжя, Україна)
kirichenko_yuriy84@ukr.net

Лілія БАЄВА©
доцент кафедри конституційного, адміністративного та трудового права, кандидат юридичних наук, доцент
(Національний університет «Запорізька політехніка», м. Запоріжжя, Україна)
baeva_liliya@ukr.ne

ОБОВ'ЯЗОК СПЛАЧУВАТИ ПОДАТКИ І ЗБОРИ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В УКРАЇНІ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИХ ДЕРЖАВАХ

Досліджено зміст положень відповідних норм конституцій України та європейських держав, у яких закріплено обов'язок сплачувати податки і збори. Запропоновано з урахуванням позитивного досвіду європейських держав щодо конституційно-правового регулювання досліджуваного обов'язку привести положення ст. 67 Конституції України у відповідність із міжнародними стандартами.

Ключові слова: *Конституція, обов'язки людини, конституційні обов'язки людини і громадянина, обов'язок сплачувати податки і збори.*

Постановка проблеми. Для того щоб людина могла успішно реалізувати свої права, отримувати від суспільства певні матеріальні і духовні блага, вона повинна виконувати покладені на неї обов'язки. Це цілком відповідає існуючим міжнародним стандартам, адже ст. 29 Загальної декларації прав людини встановлює, що «кожна людина має обов'язки перед суспільством, у якому тільки й можливий вільний і повний розвиток її особи» [2].

Тобто держава, формулюючи свої вимоги до людини, встановлює міри юридичної відповідальності за їх невиконання. Одним із конституційних обов'язків кожної людини є обов'язок сплачувати податки і збори, закріплений у ст. 67 Конституції України. Важливість цього обов'язку полягає у тому, що стабільність бюджетної системи держави забезпечують саме платники податків, які усвідомлюють важливість декларування своїх доходів.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Науково-теоретичним і практичним підґрунтям для дослідження обов'язку сплачувати податки і збори стали відповідні положення норм конституцій України та європейських держав, а також наукові праці вітчизняних учених.

Водночас деякі питання окресленої проблематики залишаються недостатньо дослідженими і потребують подальшого наукового розвитку.

© Ю. Кириченко, 2024
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-1212-1622
© Л. Баєва, 2024
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-8161-9005

Метою статті є проведення порівняльно-правового аналізу відповідних положень норм конституцій України та європейських держав щодо правового регулювання обов'язку сплачувати податки і збори.

Виклад основного матеріалу. Слід наголосити, що Конституція України сформулювала нову світоглядну парадигму взаємин суб'єктів у системі суспільних відносин «людина – суспільство – держава». Тобто поряд із правами і свободами закріплено низку важливих обов'язків як людини, так і держави. Обов'язки є вагомим елементом механізму стабільності в суспільстві, одним із чинників забезпечення та непорушення прав і свобод людини і громадянина [4, с. 395], а також виступають одним із засобів реального забезпечення демократичних перетворень у державі. При цьому М.І. Кагадій обов'язки розглядає як: 1) міру належної суспільно необхідної поведінки та демократії; 2) риси способу життя; 3) ланку в механізмі правового регулювання; 4) одну з частин юридичного статусу особи; 5) засіб формування моральної та правової свідомості громадян; 6) чинник зміцнення законності і правопорядку, дисципліни та організованості; 7) гарантії здійснення прав людини і громадянина [3, с. 167].

Одним із найбільш давніх конституційних обов'язків в економічній сфері, який спрямований на забезпечення стабільного економічного розвитку держави, є обов'язок сплачувати податки і збори. Цей обов'язок передбачає участь громадян у формуванні державних і місцевих бюджетів шляхом сплати податків і обов'язкових зборів, адже стабільність бюджетної системи держави забезпечують саме платники податків, які усвідомлюють важливість декларування своїх доходів.

Варто наголосити, що конституційний обов'язок сплачувати і збори виник із появою держави як засіб покриття видатків на виконання функцій держави і є однією з її ознак. У пунктах 13 і 14 французької Декларації прав людини і громадянина досліджуваний обов'язок сформульований саме як обов'язки громадян «на утримання збройних сил і на видатки з утримання адміністрації необхідні загальні внески; вони повинні розподілятися рівномірно між усіма громадянами відповідно до їхніх статків» та «усі громадяни мають право установлювати самі або через своїх представників необхідність державного оподаткування, вільно надавати згоду на його збирання, наглядати за його витратами й визначати його частковий розмір, підстави, порядок і тривалість збирання» [1]. Але цей обов'язок не завжди знаходив своє відображення в конституціях європейських держав. Наприклад, для громадян України він є якісно новим конституційним обов'язком, оскільки попередні конституції його не передбачали.

Конституція України в ч. 1 ст. 67 закріпила положення, відповідно до якого «кожен зобов'язаний сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, установлених законом» [13]. Це означає, що будь-яка особа, яка отримує доходи від підприємницької, трудової та іншої дозволеної законом діяльності, зобов'язана брати участь у формуванні державного та місцевих бюджетів шляхом сплати податків і зборів. Тобто податковий обов'язок полягає у безоплатному відчуженні частини майна людини на користь держави. Водночас Т.М. Трояновська відзначає, що у цій конституційній нормі закріплено вузьке розуміння податкового обов'язку, який зводиться лише до обов'язку сплатити певні суми податків і зборів [14, с. 362].

Слід наголосити, що кожна держава для виконання своїх завдань і функцій не може обійтися без державного бюджету зі стабільними джерелами надходжень, адже сплата податків дає змогу забезпечити обороноздатність держави, її економічну та фінансову безпеку, реалізовувати соціально-культурні програми в інтересах усього суспільства. І тому своєчасна й повна сплата податків є конституційним обов'язком кожної людини. Це стосується й іноземців та осіб без громадянства, які на законних підставах перебувають на території України та мають джерело доходу або певний вид майна.

Податки є загальнообов'язковими, примусовими платежами, що забезпечені силою державного примусу, адже держава не може існувати лише за рахунок добровільних або благодійних надходжень. При цьому, стягуючи податки, держава не має зобов'язання перед конкретним платником податків і зборів, а також не бере на себе обов'язок надати платнику на суму податків матеріальні блага або послуги.

Ретельний аналіз конституцій європейських держав засвідчив, що закріплення обов'язку сплачувати податки і збори стало неодмінним елементом сучасних конституцій, у яких широко використовується ідея єдності конституційних прав і конституційних обов'язків людини і громадянина. Тобто під час формулювання конкретного права одразу визначається відповідний йому обов'язок. Ця тенденція знайшла своє утілення в конституціях європейських держав, зокрема в конституціях Іспанії, Італії, Польщі, Португалії та інших держав. Наприклад, у п. 1 ст. 12 Конституції Португалії сформульовано принцип єдності прав і обов'язків, а саме: усі громадяни користуються правами й несуть обов'язки, які закріплені за ними Конституцією [9]. Не є винятком і Україна, яка в Розділі ІІ «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» Конституції поєднала конституційні права та конституційні обов'язки. Від правильності тлумачення й розуміння цього співвідношення залежать правомірна поведінка людини в суспільстві, дотримання нею законів, повне й правильне використання своїх прав і свобод та водночас неухильне, сумлінне виконання своїх обов'язків перед іншими людьми, суспільством і державою [4, с. 398].

Також порівняльно-правовий аналіз конституцій європейських держав засвідчив, що переважна більшість із них містить обов'язок сплачувати податки і збори. Так, у п. 1 ст. 94 Конституції Грузії зазначено, що «усі зобов'язані сплачувати податки і збори в розмірі і в порядку, встановлених законом» [6], а в п. І ст. 73 Конституції Азербайджану наголошено, що «виплачувати встановлені законом податки та інші державні збори вмповному розмірі і своєчасно є обов'язком кожного» [5]. Водночас у конституціях Андорри, Іспанії, Італії, Латвії, Північної Македонії, Молдови, Польщі, Румунії, Сан-Марино, Туреччини та Хорватії цей обов'язок сформульовано як кожен зобов'язаний брати участь у відшкодуванні публічних витрат шляхом сплати податків і зборів. Ба більше, у конституціях Андорри, Болгарії, Італії, Сан-Марино, Сербії, Туреччини, Угорщини, Франції і Хорватії це положення доповнено приписом: згідно зі своїми фінансовими можливостям. Наприклад, у ч. 1 ст. 73 Конституції Туреччини вказано, що «кожен зобов'язаний сплачувати податки згідно зі своїми фінансовими можливостями для покриття суспільних витрат» [12]; у ч. 1 ст. 13 Конституції Сан-Марино записано, що «усі громадяни зобов'язані … брати участь … у міру своєї можливості у публічних витратах» [11], а в ч. 1 ст. 53 Конституції Італії зазначено, що «усі зобов'язані брати участь у державних витратах відповідно до своєї податкової платоспроможності» [7].

Аналізуючи положення ч. 1 ст. 67 Конституції України, слід наголосити, що в ній ідеться не лише про обов'язковість сплати податків і зборів, а й про встановлений законом порядок та розмір цих податків і зборів. На нашу думку, таке формулювання цього положення у цілому відповідає міжнародним стандартам і не потребує змін.

Наявна юридична конструкція ч. 2 ст. 67 Конституції України свідчить про те, що в ній закріплено обов'язок усіх громадян щорічно декларувати майновий стан та доходи за минулий рік, тобто вимагає подання до податкових органів офіційної заяви платника про одержані ним доходи та про податкові пільги, що на нього поширюються. Але, незважаючи на те що ця норма є своєрідною гарантією виконання припису, встановленого в частині першій зазначеної статті, варто відзначити, що вона, насамперед, містить у собі зайві процесуальні елементи, та не всі громадяни України, а лише їх частина, повинні щорічно подавати до податкових інспекцій за місцем проживання декларації. На нашу думку, положення ч. 2 ст. 67 Конституції України, у якій закріплено обов'язок, який не є загальним, слід вилучити з тексту Конституції, оскільки зазначене питання повинно регулюватися галузевим законодавством.

Досліджуючи конституційний обов'язок сплачувати податки і збори, Н.Г. Шукліна звертає увагу на те, що в Основному Законі України не всі питання стосовно цього обов'язку регламентуються належним чином. У зв'язку із цим авторка пропонує на конституційному рівні зафіксувати норму-вимогу про дотримання принципів рівності та справедливості під час стягування податків і зборів, установлених законом [15, с. 309]. При цьому слід наголосити, що деякі європейські держави у своїх національних конституціях, зокрема Іспанія, Італія, Молдова, Румунія, Туреччина і Хорватія, закріпили положення щодо дотримання принципів рівності та справедливості під час стягування податків і зборів. Так, у ч. 2 ст. 51 Конституції Хорватії вказано, що «податкова система базується на принципах рівності та справедливості» [10], а в п. 1 ст. 31 Конституції Іспанії проголошено, що «кожен бере участь у фінансуванні суспільних витрат відповідно до своїх економічних можливостей за допомогою справедливої податкової системи, побудованої на принципах рівності та прогресивного оподаткування…» [8].

Висновки. Ураховуючи вищевикладене, а також позитивний досвід європейських держав щодо конституційно-правового регулювання обов'язку сплачувати податки і збори, пропонуємо привести положення ст. 67 Конституції України відповідно до міжнародних стандартів.

Список використаних джерел

1. Декларація прав людини і громадянина від 26 серпня 1789 р. URL: https://pidru4niki.com/1728092458672/pravo/deklaratsiya_prav_lyudini_gromadyanina_serpnya_1789

2. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text

3. Кагадій М.І. Поняття конституційних юридичних обов'язків людини та громадянина. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2002. Вип. 15. 608 с.

4. Кириченко Ю.В. Актуальні проблеми конституційно-правового регулювання прав, свобод та обов'язків людини і громадянина в Україні в контексті європейського досвіду : монографія. Київ : Центр учбової літератури, 2017. 540 с.

5. Конституція Азербайджанської Республіки від 12 листопада 1995 р. у редакції від 29 серпня 2002 р. URL: http: // tjintel.narod/CISLegislation

6. Конституція Грузії від 24 серпня 1995 р. URL: http://www.georgian/constitution

7. Конституція Італійської Республіки від 22 грудня 1947 р. URL: http: https://pravo.org.ua/books/konstytutsiya-italijskoyi-respubliky

8. Конституція Королівства Іспанія від 29 грудня 1978 р. URL: Конституція Королівства Іспанія від 27 грудня 1978 р. URL: http://vivovoco.rls

9. Конституція Португальської Республіки від 2 квітня 1976 р. URL: http://worldconstitutions/archives

10. Конституція Республіки Хорватія від 22 грудня 1990 р. URL: http://www.constitutions/archives

11. Конституція Сан-Марино від 08 липня 1974 р. URL: www.constitutions/archives

12. Конституція Турецької Республіки від 07 листопада 1982 р. URL: http://www. legalns.com

13. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

14. Трояновська Т.М. Сутність та зміст податкового обов'язку: окремі проблеми визначення. *Право та управління*. 2011. № 2. С. 360–365.

15. Шукліна Н.Г. Конституційно-правове регулювання прав і свобод людини і громадянина в Україні (проблеми теорії та практики) : монографія. Київ : Центр навч. літ-ри, 2005. 424 с.

Надійшла до редакції 03.12.2024

References

1. Deklaratsiya prav lyudyny i hromadyanyna vid 26 serpnya 1789 r. [Declaration of the Rights of Man and Citizen] Retrieved from https://pidru4niki.com/1728092458672/pravo/deklaratsiya_prav_lyudini_gromadyanina_serpnya_1789. [in Ukr.].

2. Zahal′na deklaratsiya prav lyudyny vid 10 hrudnya 1948 r. [Universal Declaration of Human Rights of December 10, 1948]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text. [in Ukr.].

3. Kahadiy, M.I. (2002). Ponyattya konstytutsiynykh yurydychnykh obov″yazkiv lyudyny ta hromadyanyna [The Concept of Constitutional Legal Duties of Man and Citizen]. *Derzhava i pravo. Yurydychni i politychni nauky*. Issue 15. 608 p. [in Ukr.].

4. Kyrychenko, Yu.V. (2017). Aktual′ni problemy konstytutsiyno-pravovoho rehulyuvannya prav, svobod ta obov″yazkiv lyudyny i hromadyanyna v Ukrayini v konteksti yevropeys′koho dosvidu [Current Problems of Constitutional and Legal Regulation of the Rights, Freedoms and Duties of Man and Citizen in Ukraine in the Context of European Experience] : monohrafiya. Kyiv : Tsentr uchbovoyi literatury, 540 p. [in Ukr.].

5. Konstytutsiya Azerbaydzhans′koyi Respubliky vid 12 lystopada 1995 r. u redaktsiyi vid 29 serpnya 2002 r. [Constitution of the Republic of Azerbaijan dated November 12, 1995, as amended on August 29, 2002]. Retrieved from http: // tjintel.narod/CISLegislation. [in Ukr.].

6. Konstytutsiya Hruziyi vid 24 serpnya 1995 r. [Constitution of Georgia of August 24, 1995]. URL: http://www.georgian/constitution. [in Ukr.].

7. Konstytutsiya Italiys′koyi Respubliky vid 22 hrudnya 1947 r. [Constitution of the Italian Republic of December 22, 1947]. Retrieved from http: https://pravo.org.ua/books/konstytutsiya-italijskoyi-respubliky. [in Ukr.].

8. Konstytutsiya Korolivstva Ispaniya vid 29 hrudnya 1978 r. [Constitution of the Kingdom of Spain of December 29, 1978]. URL: Konstytutsiya Korolivstva Ispaniya vid 27 hrudnya 1978 r. URL: http://vivovoco.rls. [in Ukr.].

9. Konstytutsiya Portuhal′s′koyi Respubliky vid 2 kvitnya 1976 r. [Constitution of the Portuguese Republic of April 2, 1976]. Retrieved from http://worldconstitutions/archives. [in Ukr.].

10. Konstytutsiya Respubliky Khorvatiya vid 22 hrudnya 1990 r. [Constitution of the Republic of Croatia of December 22, 1990]. Retrieved from http://www.constitutions/archives. [in Ukr.].

11. Konstytutsiya San-Maryno vid 8 lypnya 1974 r. [Constitution of San Marino of July 8, 1974]. URL: www.constitutions/archives. [in Ukr.].

12. Konstytutsiya Turets′koyi Respubliky vid 7 lystopada 1982 r. [Constitution of the Republic of Turkey of November 7, 1982]. Retrieved from http://www. legalns.com. [in Ukr.].

13. Konstytutsiya Ukrayiny vid 28 chervnya 1996 r. [Constitution of Ukraine of June 28, 1996]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 1996. № 30. Art. 141. [in Ukr.].

14. Troyanovs′ka, T.M. (2011). Sutnist′ ta zmist podatkovoho obov″yazku: okremi problemy vyznachennya [he essence and content of tax liability: some problems of definition]. *Pravo ta upravlinnya*. №2, pp. 360–365. [in Ukr.].

15. Shuklina, N.H. (2005). Konstytutsiyno-pravove rehulyuvannya prav i svobod lyudyny i hromadyanyna v Ukrayini (problemy teoriyi ta praktyky) [Constitutional and legal regulation of human and citizen rights and freedoms in Ukraine (proble/ms of theory and practice)] : monohrafiya. Kyiv : Tsentr navch. lit-ry, 424 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Yurii Kyrychenko, Liliia Baieva. Obligation to pay taxes and fees: theoretical and legal aspects of constitutional and legal regulation in Ukraine and European states.

The content of the provisions of the relevant norms of the constitutions of Ukraine and European states, which enshrine the obligation to pay taxes and fees, has been studied. It is emphasized that the Constitution of Ukraine has formulated a new worldview paradigm of the relationship between subjects in the system of social relations «man – society – state».

Obligations are an important element of the mechanism of stability in society, one of the factors of ensuring and not violating the rights and freedoms of man and citizen, and also act as one of the means of real ensuring democratic transformations in the state. It is noted that one of the oldest constitutional obligations in the economic sphere, which is aimed at ensuring stable economic development of the state, is the obligation to pay taxes and fees. This obligation involves the participation of citizens in the formation of state and local

budgets by paying taxes and mandatory fees, because the stability of the state's budget system is ensured precisely by taxpayers who are aware of the importance of declaring their income.

It is emphasized that each state, in order to fulfill its tasks and functions, cannot do without a state budget with stable sources of revenue, because the payment of taxes allows to ensure the defense capability of the state, its economic and financial security, to implement socio-cultural programs in the interests of the whole society. It is concluded that the vast majority of constitutions of European states contain an obligation to pay taxes and fees. At the same time, in the constitutions of Andorra, Spain, Italy, Latvia, North Macedonia, Moldova, Poland, Romania, San Marino, Turkey and Croatia, this obligation is formulated as everyone is obliged to participate in the reimbursement of public expenses by paying taxes and fees. Moreover, in the constitutions of Andorra, Bulgaria, Italy, San Marino, Serbia, Turkey, Hungary, France and Croatia, this provision is supplemented by a prescription - according to their financial capabilities.

It is emphasized that in Part 1 of Art. 67 of the Constitution of Ukraine refers not only to the obligation to pay taxes and fees, but also to the procedure and amount of these taxes and fees established by law. In our opinion, this wording of this provision generally complies with international standards and does not require changes. It is proposed, taking into account the positive experience of European states regarding the constitutional and legal regulation of the obligation to pay taxes and fees, to bring the provisions of the Constitution of Ukraine in accordance with international standards.

Key words: *constitution, human obligations, constitutional obligations of a person and a citizen, obligation to pay taxes and fees.*

УДК 342.7
DOI https://doi.org/10.32782/2078-3566-2024-4-03

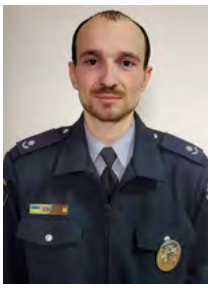

Роман ОПАЦЬКИЙ©
доктор юридичних наук, доцент
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)
roman.opatskyi@dduvs.edu.ua

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ УТРИМАННЯ НЕПРАЦЕЗДАТНИХ БАТЬКІВ В КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

У статті досліджено правове регулювання утримання непрацездатних батьків у країнах Європейського Союзу. Розглянуто законодавчі підходи до забезпечення матеріальної підтримки літніх та непрацездатних осіб з боку їхніх повнолітніх дітей, а також механізми реалізації цих обов'язків. Особливу увагу приділено порівнянню різних правових систем, включно з континентальним та англосаксонським правом, які по-різному підходять до питань сімейних обов'язків. У статті також проаналізовано роль держави в забезпеченні соціального захисту літніх людей та взаємодію приватних і публічних форм відповідальності за їх утримання. Автор розглядає ключові проблеми в цій сфері, зокрема баланс між особистими обов'язками дітей і державними гарантіями, та пропонує рекомендації для вдосконалення правового регулювання в країнах-членах ЄС.

Окремо вивчається питання гендерної рівності в контексті виконання обов'язків щодо утримання батьків: в багатьох країнах ЄС більшу частину послуг за літніми дітьми забезпечують жінки. Проаналізовано практику судового розгляду справи щодо виконання обов'язків утримання батьків у різних юрисдикціях.

© Р. Опацький, 2024
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-8658-8153

Особливу увагу приділено соціальним, культурним та економічним факторам, які впливають на реалізацію таких обов'язків. У статті наведено приклади кращих практичних та інноваційних підходів, які можуть бути корисними для інших країн ЄС.

Акцентується увага на специфіці реалізації правового регулювання в умовах транскордонної сім'ї, що стає все більш актуальним через мобільність громадян ЄС. Проаналізовано, як різні держави враховують принципи субсидіарності та пропорційності під час вирішення питання про обов'язкове утримання батьків.

Дослідження висвітлює питання взаємодії національних правових норм із міжнародними стандартами, як-от Європейська соціальна хартія, а також з рекомендаціями міжнародних організацій, зокрема Ради Європи. Зроблено акцент на правових прогалинах і викликах, які застосовуються в процесі реалізації цих норм, зокрема у зв'язку з різним рівнем соціального забезпечення в державах-членах ЄС.

Сформовано висновок, що правове регулювання обов'язку повнолітніх дітей утримувати непрацездатних батьків у країнах Європейського Союзу значно варіюється. Проте в усіх країнах зберігаються моральні зобов'язання дітей піклуватися про своїх батьків, що відображає глибоко вкорінені сімейні цінності та традиції.

Ключові слова: *правове регулювання, непрацездатні батьки, утримання, соціальний захист, країни Європейського Союзу.*

Постановка проблеми. Тема обов'язку повнолітніх дітей щодо догляду за батьками є надзвичайно важливою як з точки зору сімейного права, так і щодо соціальних та моральних норм сучасного суспільства. Українське законодавство, зокрема Сімейний кодекс України, встановлює юридичні основи обов'язків дорослих дітей щодо утримання непрацездатних батьків та догляду за ними. Проте практичне застосування цих норм часто викликає значні труднощі, зумовлені як правовими прогалинами, так і суспільними викликами.

З одного боку, сучасні соціально-економічні умови, міграція населення, а також трансформація традиційних сімейних цінностей ускладнюють реалізацію цього обов'язку. З іншого боку, зростає потреба у вдосконаленні правового регулювання, що враховувало б як інтереси батьків, так і можливості дітей, особливо у контексті міжнародного досвіду.

Стан дослідження проблеми. Обов'язок як самостійна правова категорія досліджували у своїх працях такі вчені, як Ю.В. Барзилова, М.І. Матузов, Б.М. Семенеко, Р.Р. Каримова, В.В. Надьон, Н.Г. Шукліна, І.Р. Юрчак. Безпосередньо обов'язку повнолітніх дітей утримувати своїх непрацездатних батьків присвячені роботи таких правників, як Г.В. Богданова, Є.Ю. Костюченко, О.І. Лук'янчук, Ю.А. Рустамова, О.В. Розгон.

Водночас комплексного дослідження, присвяченого аналізу правового регулювання утримання непрацездатних батьків повнолітніми дітьми в країнах Європейського Союзу, не проводилося.

Саме відсутність комплексного наукового вивчення позитивного європейського досвіду правового регулювання утримання непрацездатних батьків повнолітніми дітьми задля його імплементації в національне законодавство України спонукає нас дослідити вибрану тематику.

Метою дослідження є комплексний аналіз правового регулювання утримання непрацездатних батьків в країнах Європейського Союзу та розроблення науково обґрунтованих рекомендацій щодо вдосконалення національного законодавства правових норм з урахуванням європейського досвіду.

Для досягнення поставленої мети нам необхідно виконати такі **завдання:** здійснити комплексний аналіз правового регулювання утримання непрацездатних батьків в країнах Європейського Союзу; окреслити можливі напрями імплементації європейського передового досвіду в національне законодавство України.

Виклад основного матеріалу. Правове регулювання обов'язку повнолітніх дітей утримувати непрацездатних батьків у країнах Європейського Союзу (ЄС) є складним і багатогранним питанням, що відображає різноманітність правових традицій, соціальних

політик та культурних особливостей кожної держави-члена. Загалом у більшості європейських країн існує законодавче закріплення обов'язку дітей надавати матеріальну підтримку своїм непрацездатним батькам, однак конкретні механізми реалізації цього обов'язку та відповідальність за його невиконання можуть суттєво відрізнятися [7].

У Німеччині обов'язок дітей утримувати своїх батьків закріплений у Цивільному кодексі (Bürgerliches Gesetzbuch, BGB). Згідно з § 1601 BGB, родичі по прямій лінії зобов'язані надавати взаємне утримання. Це означає, що діти зобов'язані підтримувати своїх батьків, якщо останні не можуть самостійно забезпечити свої потреби. Однак на практиці, перш ніж звертатися до дітей за фінансовою підтримкою, держава надає соціальну допомогу непрацездатним батькам. Лише після цього органи соціального захисту можуть вимагати від дітей відшкодування витрат, понесених на утримання батьків. При цьому враховується фінансове становище дітей, і обов'язок сплати виникає лише за умови, що їхній дохід перевищує певний мінімальний рівень [3].

У Франції обов'язок дітей утримувати своїх батьків регулюється Цивільним кодексом (Code civil). Стаття 205 передбачає, що діти зобов'язані надавати допомогу своїм батькам, які потребують цього. Цей обов'язок є взаємним і поширюється також на батьків щодо дітей. У разі невиконання цього обов'язку зацікавлена сторона може звернутися до суду з позовом про стягнення аліментів. Суд визначає розмір допомоги, враховуючи потреби батьків та фінансові можливості дітей [6].

В Італії обов'язок утримання батьків також закріплений у Цивільному кодексі (Codice Civile). Стаття 433 визначає коло осіб, зобов'язаних надавати матеріальну підтримку, включно з дітьми щодо батьків. Розмір допомоги визначається судом на основі потреб отримувача та можливостей платника. У разі ухилення від виконання цього обов'язку батьки можуть звернутися до суду з позовом про стягнення необхідних коштів.

У Польщі обов'язок дітей утримувати своїх непрацездатних батьків регулюється Сімейним і опікунським кодексом (Kodeks rodzinny i opiekuńczy). Стаття 128 встановлює, що родичі по прямій лінії зобов'язані надавати взаємне утримання. У разі невиконання цього обов'язку батьки мають право звернутися до суду з позовом про стягнення аліментів. Суд визначає розмір допомоги, враховуючи потреби батьків та фінансові можливості дітей [1].

У Швеції система соціального захисту побудована таким чином, що держава бере на себе основну відповідальність за утримання непрацездатних осіб, включно з особами похилого віку. Це означає, що законодавчо закріпленого обов'язку дітей утримувати своїх батьків немає, оскільки держава забезпечує необхідну підтримку через систему соціального забезпечення. Однак моральний обов'язок дітей піклуватися про своїх батьків залишається важливим аспектом сімейних відносин.

У Греції обов'язок дітей утримувати своїх батьків закріплений у Цивільному кодексі. Згідно зі статтею 1486, діти зобов'язані надавати матеріальну підтримку батькам, якщо останні не можуть самостійно забезпечити свої потреби. У разі невиконання цього обов'язку батьки можуть звернутися до суду з позовом про стягнення аліментів. Суд визначає розмір допомоги, враховуючи потреби батьків та фінансові можливості дітей [11].

У Португалії обов'язок утримання батьків регулюється Цивільним кодексом. Стаття 2009 передбачає, що за потреби діти зобов'язані надавати допомогу своїм батькам. У разі невиконання цього обов'язку батьки можуть звернутися до суду з позовом про стягнення аліментів. Суд визначає розмір допомоги, враховуючи потреби батьків та фінансові можливості дітей.

У Румунії обов'язок дітей утримувати своїх батьків закріплений у Сімейному кодексі. Згідно зі статтею 86, діти зобов'язані надавати матеріальну підтримку своїм батькам, якщо останні не можуть самостійно забезпечити свої потреби. У разі невиконання цього обов'язку батьки можуть звернутися до суду з позовом про стягнення аліментів. Суд визначає розмір допомоги, враховуючи потреби батьків та фінансові можливості дітей [9].

У Болгарії обов'язок дітей утримувати своїх непрацездатних батьків регулюється Сімейним кодексом. Стаття 139 передбачає, що повнолітні діти зобов'язані надавати матеріальну підтримку своїм батькам, якщо ті не можуть самостійно забезпечити свої потреби. У разі відмови від виконання цього обов'язку батьки мають право звернутися до суду з позовом про стягнення аліментів. Суд визначає розмір допомоги, враховуючи матеріальне становище обох сторін.

У Латвії обов'язок дітей утримувати своїх батьків закріплений у Цивільному законі. Стаття 179 передбачає, що повнолітні діти зобов'язані надавати матеріальну підтримку своїм батькам, якщо ті не можуть самостійно забезпечити свої потреби. У разі невиконання цього обов'язку батьки можуть звернутися до суду з позовом про стягнення аліментів. Суд визначає розмір допомоги, враховуючи потреби батьків та фінансові можливості дітей [5].

У Литві обов'язок дітей утримувати своїх батьків регулюється Цивільним кодексом. Стаття 3.205 встановлює, що повнолітні діти зобов'язані надавати матеріальну підтримку своїм батькам, якщо ті не можуть самостійно забезпечити свої потреби. У разі відмови від виконання цього обов'язку батьки мають право звернутися до суду з позовом про стягнення аліментів. Суд визначає розмір допомоги, враховуючи матеріальне становище обох сторін.

У Чехії обов'язок дітей утримувати своїх батьків закріплений у Цивільному кодексі. Стаття 915 передбачає, що повнолітні діти зобов'язані надавати матеріальну підтримку своїм батькам, якщо ті не можуть самостійно забезпечити свої потреби. У разі невиконання цього обов'язку батьки можуть звернутися до суду з позовом про стягнення аліментів. Суд визначає розмір допомоги, враховуючи потреби батьків та фінансові можливості дітей.

У Словаччині обов'язок дітей утримувати своїх батьків регулюється Сімейним кодексом. Стаття 62 встановлює, що повнолітні діти зобов'язані надавати матеріальну підтримку своїм батькам, якщо ті не можуть самостійно забезпечити свої потреби. У разі відмови від виконання цього обов'язку батьки мають право звернутися до суду з позовом про стягнення аліментів. Суд визначає розмір допомоги, враховуючи матеріальне становище обох сторін [4].

У Хорватії обов'язок дітей утримувати своїх батьків закріплений у Сімейному законі. Стаття 210 передбачає, що повнолітні діти зобов'язані надавати матеріальну підтримку своїм батькам, якщо ті не можуть самостійно забезпечити свої потреби. У разі невиконання цього обов'язку батьки можуть звернутися до суду з позовом про стягнення аліментів. Суд визначає розмір допомоги, враховуючи потреби батьків та фінансові можливості дітей.

У Словенії обов'язок дітей утримувати своїх батьків регулюється Сімейним кодексом. Стаття 123 встановлює, що повнолітні діти зобов'язані надавати матеріальну підтримку своїм батькам, якщо ті не можуть самостійно забезпечити свої потреби. У разі відмови від виконання цього обов'язку батьки мають право звернутися до суду з позовом про стягнення аліментів. Суд визначає розмір допомоги, враховуючи матеріальне становище обох сторін [10].

У Угорщині обов'язок дітей утримувати своїх батьків закріплений у Цивільному кодексі. Стаття 4:194 передбачає, що повнолітні діти зобов'язані надавати матеріальну підтримку своїм батькам, якщо ті не можуть самостійно забезпечити свої потреби. У разі невиконання цього обов'язку батьки можуть звернутися до суду з позовом про стягнення аліментів. Суд визначає розмір допомоги, враховуючи потреби батьків та фінансові можливості дітей.

У Естонії обов'язок дітей утримувати своїх батьків регулюється Сімейним законом. Стаття 97 встановлює, що повнолітні діти зобов'язані надавати матеріальну підтримку своїм батькам, якщо ті не можуть самостійно забезпечити свої потреби. У разі відмови від виконання цього обов'язку батьки мають право звернутися до суду з позовом про стягнення аліментів. Суд визначає розмір допомоги, враховуючи матеріальне становище обох сторін [10].

У Фінляндії правове регулювання обов'язку повнолітніх дітей утримувати непрацездатних батьків відрізняється від багатьох інших європейських країн. Згідно

з фінським законодавством, основна відповідальність за добробут осіб похилого віку покладається на державу через розгалужену систему соціального захисту. Це означає, що законодавчо закріпленого обов'язку дітей утримувати своїх батьків немає. Держава забезпечує необхідну підтримку непрацездатним особам через різноманітні соціальні програми та послуги. Проте моральний обов'язок дітей піклуватися про своїх батьків залишається важливим аспектом фінської культури та сімейних взаємин [10].

У Данії, як і в інших скандинавських країнах, існує розвинена система соціального забезпечення, яка покладає основну відповідальність за добробут непрацездатних осіб на державу. Законодавчо обов'язок дітей утримувати своїх батьків не передбачений, оскільки держава надає необхідну підтримку через соціальні програми. Однак сімейні цінності та моральні зобов'язання щодо піклування про батьків залишаються важливими в данському суспільстві [2; 8].

Висновки. Таким чином, правове регулювання обов'язку повнолітніх дітей утримувати непрацездатних батьків у країнах Європейського Союзу значно варіюється. У більшості країн існує законодавчо закріплений обов'язок дітей надавати матеріальну підтримку своїм батькам, якщо ті не можуть самостійно забезпечити свої потреби. Водночас у скандинавських країнах, як-от Фінляндія та Данія, основна відповідальність за добробут непрацездатних осіб покладається на державу через розвинену систему соціального захисту, і законодавчого обов'язку дітей утримувати батьків немає. Проте в усіх країнах зберігаються моральні зобов'язання дітей піклуватися про своїх батьків, що відображає глибоко вкорінені сімейні цінності та традиції.

Міжнародний досвід дозволить виявити певні напрями для вдосконалення українського законодавства. Зокрема, варто звернути увагу на можливість розроблення спеціальних державних програм, спрямованих на підтримку сімей, де є непрацездатні батьки. Це може включати як матеріальну допомогу, так і інші форми підтримки, наприклад забезпечення доступу до якісних медичних послуг або соціального догляду. Крім того, законодавець міг би звернутися до питання уточнення критеріїв непрацездатності та потреби в утриманні, щоб уникнути суб'єктивізму під час вирішення таких справ.

Список використаних джерел

1. Вагіна І.В. Зарубіжний досвід правового регулювання укладання договорів між матір'ю, батьком та дітьми. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. Вип. 75, т. 1. С. 161–166.

2. Лук'янчук О.І. Обов'язок дітей утримувати батьків за сімейним законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2019. 18 с.

3. Лук'янчук О.І. Піклування про непрацездатних, немічних батьків: законодавче закріплення морального обов'язку. *Право та державне управління*. 2019. № 2 (35). Т. 1. С. 54–59.

4. Лук'янчук О.І. Умови добросовісного виконання дітьми обов'язку утримувати батьків. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2021. № 3. С. 45–50.

5. Малишко С.І. Методологія дослідження юридичного обов'язку повнолітніх дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків та механізму його реалізації. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 2. С. 64–70.

6. Малишко С.І. Чинники, що впливають на виконання юридичного обов'язку повнолітніх дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. Спецвип. № 2. С. 598–604.

7. Маркович Х.В., Рудак О.М. Принципи правового регулювання сімейних відносин: загальнотеоретичний аспект. *Наукові записки Львівського університету. Серія юридична*. 2021. № 24. С. 153–156.

8. Опацький Р.М. Ювенальна політика в Україні: адміністративно-правові засади формування та реалізації : монографія / за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. Б.О. Логвиненка. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. Справ, 2020. 520 с.

9. Перепьолкін С.М. Кримінальна відповідальність за ухилення від утримання непрацездатних батьків: зарубіжний досвід. *Юридичний вісник*. 2015. № 3. С. 45–50.

10. Підвальна Ю.Ю. Соціальна підтримка сімей одиноких матерів: зарубіжний досвід. *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2018. № 1. С. 85–92.

11. Яригіна Є.П. Соціальне забезпечення сімей з дітьми: міжнародний досвід. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*. 2016. № 4. С. 123–130.

Надійшла до редакції 03.12.2024

References

1. Vahina, I.V. (2023). Zarubizhnyy dosvid pravovoho rehulyuvannya ukladannya dohovoriv mizh matir'yu, bat'kom ta dit'my [Foreign experience of legal regulation of concluding contracts between mother, father and children]. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Seriya: Pravo*. Issue 75, vol. 1, pp. 161–166. [in Ukr.]

2. Luk'yanchuk, O.I. (2019). Obov'yazok ditey utrymuvaty bat'kiv za simeynym zakonodavstvom Ukrayiny [The obligation of children to support their parents under the family legislation of Ukraine]: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.03. Kyiv, 18 p. [in Ukr.]

3. Luk'yanchuk, O.I. (2019). Pikluvannya pro nepratsezdatnykh, nemichnykh bat'kiv: zakonodavche zakriplennya moral'noho obov'yazku [Caring for disabled, infirm parents: legislative consolidation of a moral obligation]. *Pravo ta derzhavne upravlinnya*. № 2 (35), vol. 1, pp. 54–59. [in Ukr.]

4. Luk'yanchuk, O.I. (2021). Umovy dobrosovisnoho vykonannya dit'my obov'yazku utrymuvaty bat'kiv [Conditions for the conscientious fulfillment by children of the obligation to support their parents]. *Prykarpats'kyy yurydychnyy visnyk*. № 3, pp. 45–50. [in Ukr.]

5. Malyshko, S.I. (2022). Metodolohiya doslidzhennya yurydychnoho obov'yazku povnolitnikh ditey pikluvatysya pro svoyikh nepratsezdatnykh bat'kiv ta mekhanizmu yoho realizatsiyi [Methodology for studying the legal obligation of adult children to take care of their incapacitated parents and the mechanism of its implementation]. *Naukovyy visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 2, pp. 64–70. [in Ukr.]

6. Malyshko, S.I. (2022). Chynnyky, shcho vplyvayut' na vykonannya yurydychnoho obov'yazku povnolitnikh ditey pikluvatysya pro svoyikh nepratsezdatnykh bat'kiv [Factors influencing the fulfillment of the legal obligation of adult children to take care of their incapacitated parents]. *Naukovyy visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. Spec. issue № 2, pp. 598–604. [in Ukr.]

7. Markovych, Kh.V., & Rudak, O.M. (2021). Pryntsypy pravovoho rehulyuvannya simeynykh vidnosyn: zahal'noteoretychnyy aspekt [Principles of legal regulation of family relations: general theoretical aspect]. *Naukovi zapysky L'vivs'koho universytetu. Seriya yurydychna*. № 24, pp. 153–156. [in Ukr.]

8. Opats'kyy, R.M. (2020). Yuvenal'na polityka v Ukrayini: administratyvno-pravovi zasady formuvannya ta realizatsiyi [Juvenile policy in Ukraine: administrative and legal principles of formation and implementation] : monohrafiya ; za nauk. red. d-ra yuryd. nauk, prof. B.O. Lohvynenka. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, 520 p. [in Ukr.]

9. Perep'olkin, S.M. (2015). Kryminal'na vidpovidal'nist' za ukhylennya vid utrymannya nepratsezdatnykh bat'kiv: zarubizhnyy dosvid [Criminal liability for evasion of maintenance of disabled parents: foreign experience]. *Yurydychnyy visnyk*. № 3, pp. 45–50. [in Ukr.]

10. Pidval'na, Yu.Yu. (2018). Sotsial'na pidtrymka simey odynokykh materiv: zarubizhnyy dosvid [Social support for families of single mothers: foreign experience]. *Sotsial'na robota ta sotsial'na osvita*. № 1, pp. 85–92. [in Ukr.]

11. Yaryhina, Ye.P. (2016). Sotsial'ne zabezpechennya simey z dit'my: mizhnarodnyy dosvid [Social security of families with children: international experience]. *Visnyk Natsional'noho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho*. № 4, pp. 123–130. [in Ukr.]

ABSTRACT

Opatsky R.M. Legal regulation of the support of enable parents in the countries of the European Union.

The article examines the legal regulation of the maintenance of incapacitated parents in the countries of the European Union. Legislative approaches to ensuring material support for elderly and incapacitated persons by their adult children, as well as mechanisms for implementing these obligations, are considered. Particular attention is paid to a comparison of different legal systems, including continental and Anglo-Saxon law, which approach issues of family responsibilities differently. The article also analyzes the role of the state

in ensuring social protection of the elderly and the interaction of private and public forms of responsibility for their maintenance. The authors address key issues in this area, in particular, the balance between the personal responsibilities of children and state guarantees, and offer recommendations for improving legal regulation in the EU member states. The issue of gender equality in the context of fulfilling parental maintenance obligations is separately considered, after which in many EU countries the majority of services for elderly children are provided by women. The practice of judicial consideration of cases on the fulfillment of parental maintenance obligations in different jurisdictions is analyzed.

Particular attention is paid to social, cultural and economic factors that influence the implementation of such obligations. The article provides examples of best practical and innovative approaches that may be useful for other EU countries.

The focus is on the specifics of the implementation of legal regulation in the context of a cross-border family, which is becoming increasingly relevant due to the mobility of EU citizens. It is analyzed how different states take into account the principles of subsidiarity and proportionality when resolving the issue of mandatory parental maintenance.

The study highlights the issue of the interaction of national legal norms with international standards, such as the European Social Charter, as well as with the recommendations of international organizations, in particular the Council of Europe. The emphasis is placed on legal gaps and challenges that apply in the process of implementing these norms, in particular in connection with the different levels of social security in the EU Member States.

It is concluded that the legal regulation of the obligation of adult children to support their disabled parents in the countries of the European Union varies significantly. However, in all countries the moral obligation of children to take care of their parents remains, which reflects deeply rooted family values and traditions.

Key words: *legal regulation, disabled parents, maintenance, social protection, countries of the European Union.*

УДК 342.3
DOI https://doi.org/10.32782/2078-3566-2024-4-4

Ігор СЕРДЮК©
кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)
ihor.serdiuk@dduvs.edu.ua

ВИЗНАЧЕННЯ ВИДОВОЇ ПРИНАЛЕЖНОСТІ ФОРМИ ПРАВЛІННЯ, ФОРМИ ТЕРИТОРІАЛЬНОГО УСТРОЮ ТА ФОРМИ ДЕРЖАВНО-ПРАВОВОГО РЕЖИМУ УКРАЇНИ ЗА ОСНОВНИМ ЗАКОНОМ ДЕРЖАВИ І СУСПІЛЬСТВА

У статті на основі аналізу конкретних приписів Основного Закону Української держави і суспільства, що закріплюють окремі складові частини конституційної моделі організації та здійснення державної влади (форми держави), визначено видову приналежність таких її складових елементів, як форма правління, форма територіального устрою та форма державно-правового режиму.

Аргументовано, що за формою правління сучасна Українська держава є змішаною парламентсько-президентською республікою; за формою територіального устрою – унітарною децентралізованою державою, а за формою державно-правового режиму – соціально-демократичною державою.

Ключові слова: *Конституція України (Основний Закон Української держави і суспільства), форма правління, республіка, змішана парламентсько-президентська республіка, форма державного (територіального) устрою, унітарна держава, унітарна децентралізована держава, форма державно-правового режиму, демократичний державно-правовий режим, соціально-демократичний режим.*

Постановка проблеми. Важливим завданням загальнотеоретичної юридичної науки є не лише з'ясування юридичної природи державно-правових явищ, але й визначення усієї багатоманітності їх проявів у правовій дійсності. Це завдання буде вирішуватися нами щодо форми Української держави як феномена правової реальності.

Аналіз публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми. Форма держави та її структурні елементи (форма правління, форма державного устрою та форма державно-правового режиму) як явища державно-правової дійсності й однойменні загальнотеоретичні категорії завжди перебували у фокусі уваги представників загальнотеоретичної юридичної науки та доктрини конституційного права. Розкриття змісту цих понять, їх класифікація, характеристика суттєвих ознак є традиційними питаннями, що комплексно розглядаються в межах як наукових праць (монографій, статей, дисертацій), так і підручників та навчальних посібників з теорії держави і права.

Підтвердженням цьому слугують праці таких правників, як О. Батанов [1], С. Бостан [2], Т. Дроботова [3; 4], В. Лемак, Т. Попович [6], С. Линецкий [7], Р. Мартинюк [8], Л. Приполова [9], І. Процюк [10], С. Серьогіна [13], О. Талдикін [14; 16; 17], С. Телешун [18], В. Шаповал [19]. Питання, що складає предмет розгляду, фрагментарно торкався в одній із своїх попередніх праць і автор статті [13].

Мета статті полягає в тому, щоб на основі аналізу конкретних приписів Основного Закону Української держави і суспільства, що закріплюють окремі складові частини конституційної моделі організації та здійснення державної влади (форми держави),

© І. Сердюк, 2024
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-3655-721X

визначити видову приналежність таких її складових елементів, як форма правління, форма територіального устрою та форма державно-правового режиму.

Досягнення визначеної мети зумовило необхідність використання таких складових частин інструментального компоненту методології правничої науки:

– філософський діалектичний метод, що ґрунтується на принципах взаємозв'язку і розвитку державно-правових явищ; у межах цього дослідження зазначені принципи інтерпретувались в аспекті взаємозв'язку та розвитку форми Української держави, складовими елементами якої є форма правління, форма державного устрою та державно-правовий режим;

– формально-логічний метод, за допомогою якого було з'ясовано ознаки категорій «форма правління», «форма територіального устрою» та «державно-правовий режим», виокремлено їхні різновиди, а також сформульовано висновки за темою;

– спеціально-юридичний метод пізнання, що дав змогу розкрити зміст конституційно-правових приписів, які відображають особливості форми правління, форми територіального устрою та державно-правового режиму сучасної Української держави.

Виклад основного матеріалу. У сучасній правничій науці під формою правління розуміють спосіб формування вищих органів державної влади, що передбачає порядок їх утворення і компетенцію, а також взаємовідносини між собою та населенням [16, с. 82].

Загальновизнаною є видова диференціація держав за формою правління на монархії та республіки. Зважаючи на предмет нашого дослідження, а також припис ч. 1 ст. 5 Основного Закону нашої держави, згідно з яким Україна де-юре визнана республікою [5], розкриємо зміст поняття «республіка». Під однойменною загальнотеоретичною категорією розуміють форму правління, за якої верховна державна влада належить представницькому одноосібному (президенту) та/або колегіальному (парламенту) органу, який обирається народом на визначений законом строк [16, с. 83].

У навчальній і науковій літературі обґрунтовано наголошується на тому, що сучасні республіки існують у таких формах: парламентська, президентська та змішана (президентсько-парламентська (напівпрезидентська) та парламентсько-президентська) [16, с. 84].

Принагідно відзначити, що за часів незалежності конституційна форма державного правління неодноразово змінювалася під впливом значних суспільно-політичних процесів, які увійшли в історію під назвами «Помаранчева Революція» та «Революція Гідності».

Відповідаючи на питання про різновид форми правління Української держави, автор виходить із таких міркувань, що ґрунтуються на конкретних положеннях Конституції України.

Україна визнана республікою, в якій носієм суверенітету і єдиним джерелом влади є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами (ч. 1–3 ст. 5) [5]. Ці приписи конституції закріплюють дві винятково важливі засади конституційного ладу України в їх діалектичному, логічному та системному зв'язку: республіканської форми правління та демократизму (народовладдя).

Визначальна роль у здійсненні установчої функції щодо Кабінету Міністрів України, відповідно до ч. 2–4 ст. 114 Основного Закону нашої держави, належить двом загальнодержавним, виборним, представницьким органам державної влади: Верховній Раді України та Президентові України, що є свідченням закріплення на конституційному рівні моделі змішаної форми правління. Зокрема, Прем'єр-міністр України призначається Верховною Радою України за поданням Президента України. Кандидатуру для призначення на посаду Прем'єр-міністра України вносить Президент України за пропозицією коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України, сформованої відповідно до ст. 83

Конституції України, або депутатської фракції, до складу якої входить більшість народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України. Міністр оборони України, Міністр закордонних справ України призначаються Верховною Радою України за поданням Президента України, інші члени Кабінету Міністрів України призначаються Верховною Радою України за поданням Прем'єр-міністра України [5].

Кабінет Міністрів України як вищий орган у системі органів виконавчої влади (Уряд України) визнаний відповідальним перед Президентом України і Верховною Радою України, а також підконтрольним і підзвітним Верховній Раді України у межах, передбачених Основним Законом нашої держави (ч. 1–2 ст. 113) [5].

Під формою державного (територіального) устрою вчені традиційно розуміють спосіб поділу території держави на складові частини (адміністративно-територіальні одиниці), а також характер владних взаємовідносин між ними та державою загалом [17, с. 85]. Торкаючись питання пізнавального значення категорії, що складає предмет дослідження, принагідно відзначимо, що форма державного устрою дає відповідь на такі важливі питання територіальної організації (територіального розподілу) публічної влади:

– з яких частин (адміністративно-територіальних одиниць) складається територія держави;

– який правовий статус мають ці територіальні утворення та як взаємодіють між собою владні інституції, створені на цих територіях;

– як будуються взаємовідносини між центральними органами державної влади та місцевими органами публічної влади;

– у якій формі виражаються інтереси кожної соціальної спільноти (нації чи народності), що проживає на території держави [17, с. 85].

Загальновизнаною на сучасному етапі розвитку правничої науки є видова диференціація форми територіального устрою на такі її різновиди: унітарна держава, федерація, конфедерація та співдружність [17, с. 86–88].

Оскільки Україна де-юре і де-факто визнана унітарною державою, в межах нашого дослідження обмежимось характеристикою лише цього різновиду форми державного устрою. Унітарною визнається держава, частини якої, адміністративно-територіальні одиниці (області, райони тощо), не мають свого суверенітету [17, с. 86].

Відповідаючи на питання про видову приналежність форми державного устрою України, автор виходить із таких міркувань, що ґрунтуються на конкретних конституційно-правових приписах.

Україна є унітарною державою, суверенітет якої поширюється на всю її територію (ч. 1, 2 ст. 2) [5]. Ці конституційно-правові норми не лише прямо й однозначно вказують на форму державного устрою, але й є свідченням того, що в Україні немає інших державно-територіальних утворень, які мають суверенні права.

В Україні існує єдине громадянство, підстави набуття і припинення якого визначаються законом (ст. 4) [5]. Цей конституційно-правовий припис закріплює одну з найбільш значущих засад інституту громадянства України – принцип єдиного громадянства, що правничою наукою розглядається як важлива риса унітарної держави.

В Україні визнається і гарантується місцеве самоврядування (ст. 7) [5]. Закріплена в Основному Законі Української держави засада визнання та гарантування місцевого самоврядування свідчить як про забезпечену державою можливість територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України, так і про функціонування на території сіл, селищ, міст, районів та областей органів місцевого самоврядування, які представляють інтереси окремих територіальних громад або спільні інтереси територіальних громад, відповідно. Принагідно відзначити, що функціонування в державі інституту місцевого самоврядування

є маркером децентралізації державної влади, а також вагомою підставою для визнання України унітарною децентралізованою державою.

Ще одним вагомим аргументом на користь такого умовиводу слугує припис ст. 132 Конституції України, що закріплює засади територіального устрою України. До них суб'єкт законотворчості, зокрема, відніс принцип поєднання централізації і децентралізації у здійсненні державної влади [5].

Де-юре визнання Автономної Республіки Крим невід'ємною складовою частиною України, яка в межах повноважень, визначених Конституцією України, вирішує питання, віднесені до її відання (ст. 134) [5]. Наявність у складі єдиної держави автономного утворення правничою наукою також розглядається як підстава для визнання її унітарною децентралізованою державою.

Наявність де-юре Конституції Автономної Республіки Крим, хоча прийнятої Верховною Радою Автономної Республіки Крим, однак затвердженої Верховною Радою України законом України (ч. 1 ст. 135) [5], що є свідченням обмеженості у парламенту автономії повноважень у сфері законотворчості.

В сучасній правничій науці під формою державно-правового режиму вже традиційно розуміють сукупність прийомів та способів здійснення державної влади [14, с. 88]. З огляду на рівень розвиненості політичної демократії та реальний політико-правовий статус особи (складний критерій для класифікації досліджуваного поняття, що є поєднанням обох цих рис) державно-правовий режим поділяється на два різновиди: демократичний та антидемократичний.

Оскільки Україна де-юре і де-факто визнана демократичною державою, у межах нашого дослідження обмежимось характеристикою лише цього різновиду державно-правового режиму. Під категорією «демократичний державно-правовий режим» розуміють «такий стан державного (політичного) життя, за якого державна влада здійснюється за участю громадян безпосередньо та через представницькі органи, а також гарантуються права і свободи людини» [14, с. 89].

Демократичний державно-правовий режим залежно від домінуючої ідеології (підстава для класифікації) диференціюється на такі різновиди: консервативно-демократичний, радикально-демократичний, ліберально-демократичний та соціально-демократичний [14, с. 89].

Відповідаючи на питання про видову приналежність державно-правового режиму України, автор виходить із таких міркувань, що ґрунтуються на конкретних конституційно-правових приписах.

Україна визнана суверенною і незалежною, демократичною, соціальною і правовою державою (ст. 1) [5], що свідчить про закріплення на конституційному рівні моделі соціальної та правової держави, яка у своїй діяльності прагне загального добробуту громадян, їх соціальної захищеності та соціальної справедливості [15, с. 127].

Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнані в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їхні гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ст. 2) [5]. Приписи, закріплені у статті, свідчать про пріоритетне значення прав і свобод людини в діяльності державних органів, їхніх службових і посадових осіб.

Народ визнаний носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування [5]. Приписи цієї конституційно-правової норми розкривають сутність принципу демократизму, а також вказують на демократичний характер влади.

В Україні визнається і діє принцип верховенства права (ч. 1 ст. 8) [5], що означає панування права (справедливого закону) в усіх сферах життєдіяльності суспільства.

Держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки. Усі суб'єкти права власності рівні перед законом (ч. 4 ст. 13) [5]. Положення наведеної конституційно-правової норми разом із принципом рівності усіх суб'єктів права власності перед законом, а також конституційною гарантією забезпечення державою захисту прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, вказують на таку важливу сутнісну рису соціальної держави, як забезпечення нею соціальної спрямованості економіки. Без практичної реалізації цього конституційного припису прагнення до загального блага так і залишиться наміром, не більше того.

Правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їхні посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (ч. 1, 2 ст. 19) [5]. Ці конституційно-правові приписи розкривають зміст засади законності, а в системній єдності з положеннями ст. 3 Основного Закону України складають зміст принципу соціально-демократичної доцільності як однієї зі складових частин засади законності в державі соціально-демократичної орієнтації [11, с. 130].

Усі люди є вільними і рівними у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними (ст. 21) [5]. Ця конституційно-правова норма закріплює ті принципи суб'єктивного права, без яких ідея демократії втрачає будь-який сенс.

Громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з не залежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом (ст. 46) [5]. Кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло (ст. 48) [5]. Ці конституційно-правові приписи закріплюють соціальні гарантії, забезпечення яких є обов'язком для державних органів і передусім органів уряду.

Висновки. Аналіз усього вищевикладеного дає підстави для таких висновків, що вказують на видову приналежність складових елементів форми Української держави.

Де-юре та де-факто змішана парламентсько-президентська форма правління України на сучасному етапі її розвитку, що підтверджується такими аргументами: 1) функціонування двох загальнодержавних представницьких органів публічної влади (Верховної Ради України і Президента України), обраних безпосередньо Українським народом як носієм суверенітету і єдиним джерелом влади; 2) установчі повноваження цих органів із формування Уряду (Кабінету Міністрів України); 3) характер владних взаємовідносин цих державних інституцій, зокрема відповідальність Кабінету Міністрів України перед Президентом України і Верховною Радою України, а також його (Уряду) підконтрольністю і підзвітністю Парламенту у межах, передбачених Основним Законом нашої держави.

Де-юре і де-факто унітарна децентралізована держава, що підтверджується такими аргументами: 1) поширення суверенітету Української держави на всю її територію, а також відсутність інших державно-територіальних утворень, які мають суверенні права; 2) закріплення на конституційному рівні принципу єдиного громадянства, що правничою наукою розглядається як важлива риса унітарної держави; 3) конституювання ідеї визнання і гарантування в Україні місцевого самоврядування, що є маркером децентралізації державної влади; 4) конституційне закріплення ідеї поєднання централізації і децентралізації у здійсненні державної влади як однієї із засад територіального устрою України; 5) де-юре визнання Автономної Республіки Крим невід'ємною складовою частиною України, межі повноважень якої (фактично суверенні права) визначені Основним Законом Української держави і суспільства; 6) наявність де-юре Конституції Автономної Республіки Крим, хоча прийнятої Верховною Радою Автономної Республіки Крим, однак затвердженої Верховною

Радою України законом України, що є свідченням обмеженості (якщо не сказати відсутності) у парламенту автономії повноважень у сфері законотворчості.

Де-юре соціально-демократична сутність сучасної Української держави, отже, притаманні її державному апарату прийоми та способи здійснення державної влади, що відображаються терміно-поняттям «соціально-демократичний державно-правовий режим».

Список використаних джерел

1. Батанов О. Унітаризм як політичний та правовий феномен: вітчизняний та зарубіжний досвід. *Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса. Серія: Політичні науки*. 2019. № 4. С. 20–25.

2. Бостан С. Форма державного правління: закономірності, тенденції, особливості розвитку. *Право України*. 2014. № 8. С. 27–38.

3. Дроботова Т. Державно-правовий режим в Україні: зміст, ознаки і основні тенденції розвитку : дис. … канд. юрид. Наук : 12.00.01 ; Національний університет «Острозька академія». Острог, 2011. 211 с.

4. Дроботова Т. Проблеми типологізації державно-правових режимів: теорія і методологія. *Держава і право*. 2010. № 48. С. 36–44.

5. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. URL: ttps://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 07.05.2024).

6. Лемак В., Попович Т. Державний режим як теоретико-правова категорія (поняття, критерії для видової класифікації). *Публічне право*. 2014. № 4 (16). С. 177–182.

7. Линецкий С. Теоретичні підходи до визначення та еволюції української моделі державного режиму. *Право України*. 1999. № 7. С. 15–27.

8. Мартинюк Р. Форма правління, встановлена первинною редакцією Конституції України: труднощі класифікації. *Право України*. 2020. № 12. С. 173–183.

9. Приполова Л. Територіальний устрій України та європейських унітарних держав: порівняльно-правовий аналіз : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.02 ; Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2011. 218 с.

10. Процюк І. Форма і зміст у понятті «Форма державного правління». *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 5. С. 39–42.

11. Рабінович П. Основи загальної теорії права та держави : навчальний посібник. 5-те вид., зі змін. Київ : Атіка, 2001. 176 с.

12. Сердюк І. Засади конституційного ладу України в контексті нової реальності. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. Спеціальний випуск № 2. С. 69–74.

13. Серьогіна С. Форма правління: питання конституційно-правової теорії та практики : монографія. Харків : Право, 2011. 768 с.

14. Талдикін О. Державно-правовий (державно-політичний) режим: поняття та його різновиди. *Теорія держави та права* : підручник / кол. авт. ; кер. авт. кол. Ю. Ведєрніков. 3-тє вид., перероб. і доп. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2017. С. 88–90.

15. Талдикін О. Основні концепції держави. *Теорія держави та права* : підручник / кол. авт.; кер. авт. кол. Ю. Ведєрніков. 3-тє вид., перероб. і доп. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2017. С. 124–139.

16. Талдикін О. Форма державного правління: поняття та її різновиди. *Теорія держави та права* : підручник / кол. авт. ; кер. авт. кол. Ю. Ведєрніков. 3-тє вид. перероб. і доп. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017 ; Ліра ЛТД. С. 82–84.

17. Талдикін О. Форма державно-територіального устрою: поняття та її різновиди. *Теорія держави та права* : підручник / кол. авт. ; кер. авт. кол. Ю. Ведєрніков. 3-тє вид. перероб. і доп. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017 ; Ліра ЛТД. С. 85–88.

18. Телешун С. Поняття державного устрою України: проблеми теорії і практики. *Право України*. 2000. № 6. С. 21–29.

19. Шаповал В. Державний устрій України: політико-правовій аспект, проблеми. *Українське право*. 1996. № 1. С. 42–53.

Надійшла до редакції 21.11.2024

References

1. Batanov, O. (2019). Unitaryzm yak politychnyy ta pravovyy fenomen: vitchyznyanyy ta zarubizhnyy dosvid [Unitarianism as a political and legal phenomenon: national and foreign experience]. *Visnyk Donets'koho natsional'noho universytetu imeni Vasylya Stusa. Seriya: Politychni nauky*. № 4, pp. 20–25. [in Ukr.]

2. Bostan, S. (2014). Forma derzhavnoho pravlinnya: zakonomirnosti, tendentsiyi, osoblyvosti rozvytku [Form of state government: patterns, trends, features of development]. *Pravo Ukrayiny*. № 8, pp. 27–38. [in Ukr.]

3. Drobotova, T. (2011). Derzhavno-pravovyy rezhym v Ukrayini: zmist, oznaky i osnovni tendentsiyi rozvytku [State and legal regime in Ukraine: content, features and main trends of development] : dys. … kand. yuryd. nauk: 12.00.01 / Natsional'nyy universytet "Ostroz'ka akademiya". Ostroh, 211 p. [in Ukr.]

4. Drobotova, T. (2010). Problemy typolohizatsiyi derzhavno-pravovykh rezhymiv: teoriya i metodolohiya [Problems of typology of state and legal regimes: theory and methodology]. *Derzhava i pravo*. № 48, pp. 36–44. [in Ukr.]

5. Konstytutsiya Ukrayiny : pryynyata na p'yatiy sesiyi Verkhovnoyi Rady Ukrayiny 28 chervnya 1996 roku [Constitution of Ukraine: adopted at the fifth session of the Verkhovna Rada of Ukraine on June 28, 1996]. Retrieved from ttps://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (accessed date: 07.05.2024). [in Ukr.]

6. Lemak, V., Popovych, T. (2014). Derzhavnyy rezhym yak teoretyko-pravova katehoriya (ponyattya, kryteriyi dlya vydovoyi klasyfikatsiyi) [State regime as a theoretical and legal category (concept, criteria for specific classification)]. *Publichne pravo*. № 4 (16), p. 177–182. [in Ukr.]

7. Lynetskyy, S. (1999). Teoretychni pidkhody do vyznachennya ta evolyutsiyi ukrayins'koyi modeli derzhavnoho rezhymu [Theoretical approaches to the definition and evolution of the Ukrainian model of state regime]. *Pravo Ukrayiny*. № 7, pp. 15–27. [in Ukr.]

8. Martynyuk, R. (2020). Forma pravlinnya, vstanovlena pervynnoyu redaktsiyeyu Konstytutsiyi Ukrayiny: trudnoshchi klasyfikatsiyi [The form of government established by the initial edition of the Constitution of Ukraine: difficulties of classification]. *Pravo Ukrayiny*. № 12, pp. 173–183. [in Ukr.]

9. Prypolova, L. (2011). Terytorial'nyy ustriy Ukrayiny ta yevropeys'kykh unitarnykh derzhav: porivnyal'no-pravovyy analiz [Territorial structure of Ukraine and European unitary states: comparative legal analysis] : dys. … kand. yuryd. nauk : 12.00.02 / Natsional'na akademiya vnutrishnikh sprav. Kyiv, 218 p. [in Ukr.]

10. Protsyuk, I. (2015). Forma i zmist u ponyatti "Forma derzhavnoho pravlinnya" [Form and content in the concept of "Form of state government"]. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal*. № 5, pp. 39–42. [in Ukr.]

11. Rabinovych, P. (2001). Osnovy zahal'noyi teoriyi prava ta derzhavy [Fundamentals of the general theory of law and state:] : navch. posib. 5-e vyd., zi zmin. Kyiv : Atika. 176 p. [in Ukr.]

12. Serdyuk, I. (2023) Zasady konstytutsiynoho ladu Ukrayiny v konteksti novoyi real'nosti [Principles of the constitutional order of Ukraine in the context of a new reality]. *Naukovyy visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. Spetsial'nyy vypusk № 2, pp. 69–74. [in Ukr.]

13. Seryohina, S. (2011). Forma pravlinnya: pytannya konstytutsiyno-pravovoyi teoriyi ta praktyky [Form of government: issues of constitutional and legal theory and practice] : monohraf. Kharkiv : Pravo, 768 p. [in Ukr.]

14. Taldykin, O. (2017). Derzhavno-pravovyy (derzhavno-politychnyy) rezhym: ponyattya ta yoho riznovydy [State-legal (state-political) regime: concepts and its varieties]. *Teoriya derzhavy ta prava* : pidruch. / kol. avt. ; ker. avt. kol. kand. yuryd. nauk, prof. Yu. Vedyernikov. 3-ye vyd., pererob. i dop. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav ; Lira LTD, pp. 88–90. [in Ukr.]

15. Taldykin, O. (2017). Osnovni kontseptsiyi derzhavy [Basic concepts of the state]. *Teoriya derzhavy ta prava* : pidruch. / kol. avt. ; ker. avt. kol. kand. yuryd. nauk, prof. Yu. Vedyernikov. 3-ye vyd., pererob. i dop. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav ; Lira LTD, pp. 124–139. [in Ukr.]

16. Taldykin, O. (2017). Forma derzhavnoho pravlinnya: ponyattya ta yiyi riznovydy [Form of state government: concept and its varieties]. *Teoriya derzhavy ta prava* : pidruchnyk / kol. avt.; ker. avt. kol. kand. yuryd. nauk, prof. Yu. Vedyernikov. 3-ye vyd. pererob. i dop. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav ; Lira LTD, pp. 82–84. [in Ukr.]

17. Taldykin, O. (2017). Forma derzhavno-terytorial'noho ustroyu: ponyattya ta yiyi riznovydy [Form of state-territorial system: concept and its varieties]. *Teoriya derzhavy ta prava* : pidruchnyk / kol. avt.;

ker. avt. kol. kand. yuryd. nauk, prof. Yu. Vedyernikov. 3-ye vyd. pererob. i dop. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav ; Lira LTD, pp. 85–88. [in Ukr.]

18. Teleshun, S. (2000). Ponyattya derzhavnoho ustroyu Ukrayiny: problemy teoriyi i praktyky [The concept of the state system of Ukraine: problems of theory and practice]. *Pravo Ukrayiny*. № 6, pp. 21–29. [in Ukr.]

19. Shapoval, V. (1996). Derzhavnyy ustriy Ukrayiny: polityko-pravoviy aspekt, problemy [he state system of Ukraine: political and legal aspects, problems]. *Ukrayins'ke pravo*. № 1, pp. 42–53. [in Ukr.]

ABSTRACT

Ihor Serdiuk. Determination of specific affiliation of the form of government, the form of territorial organization and the form of state and legal regime of Ukraine according to the Fundamental Law of the State and Society.

Based on the analysis of specific provisions of the fundamental law of the Ukrainian state and society, which enshrine individual components of the constitutional model of the organization and exercise of state power (form of the state), the article deals with determination of specific affiliation of such its constituent elements as the form of government, the form of territorial organization and the form of state and legal regime.

The author has argued following conclusions indicating the specific affiliation of the constituent elements of the form of the Ukrainian state as follows.

De jure and de facto mixed parliamentary-presidential form of government of Ukraine at the current stage of its development, which is confirmed by the following arguments: 1) the functioning of two nationwide representative bodies of public power (the Verkhovna Rada of Ukraine and the President of Ukraine), elected directly by the Ukrainian people as the bearer of sovereignty and the sole source of power; 2) the constituent powers of these bodies to form the Government (Cabinet of Ministers of Ukraine), as well as 3) the nature of the power relations of these state institutions, in particular, the responsibility of the Cabinet of Ministers of Ukraine to the President of Ukraine and the Verkhovna Rada of Ukraine, as well as its (the Government's) control and accountability to the Parliament within the limits provided for by the Fundamental Law of our state;

De jure and de facto a unitary decentralized state, which is confirmed by the following arguments: 1) the extension of the sovereignty of the Ukrainian state to its entire territory, as well as the absence of other state-territorial entities that have sovereign rights; 2) the consolidation at the constitutional level of the principle of single citizenship, which is considered by legal science as an important feature of a unitary state; 3) the constitutional consolidation of the idea of recognizing and guaranteeing local self-government in Ukraine, which is a marker of the decentralization of state power; 4) constitutional consolidation of the idea of combining centralization and decentralization in the exercise of state power as one of the principles of the territorial structure of Ukraine; 5) de jure recognition of the Autonomous Republic of Crimea as an integral part of Ukraine, the limits of whose powers (and in fact, sovereign rights) are determined by the Fundamental Law of the Ukrainian State and Society; 6) de jure the presence of the Constitution of the Autonomous Republic of Crimea, although adopted by the Verkhovna Rada of the Autonomous Republic of Crimea, but approved by the Verkhovna Rada of Ukraine by the law of Ukraine, which is evidence of the limited (if not to say the absence) of the parliament's autonomy of powers in lawmaking.

De jure the social-democratic essence of the modern Ukrainian state, and therefore, methods and tools of exercising state power inherent in its state apparatus, which are reflected in the term "social-democratic state-legal regime".

Key words: *Constitution of Ukraine (Fundamental Law of the Ukrainian State and Society), form of government, republic, mixed parliamentary-presidential republic, form of state (territorial) system, unitary state, unitary decentralized state, form of state-legal regime, democratic state-legal regime, social-democratic regime.*

ПУБЛІЧНО-ПРАВОВЕ ТА ПРИВАТНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОКРЕМИХ СФЕР СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32782/2078-3566-2024-4-05

Ігор АЛЄКСЄЄНКО©
доктор політичних наук, кандидат юридичних наук, професор,
завідувач кафедри цивільного, трудового та господарського права
(Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара,
м. Дніпро, Україна)
alexeenko@ua.fm

СУЧАСНІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ПІДХОДИ АДАПТАЦІЇ ЗАКОНОДАВСТВА США ДО ЗМІНИ КЛІМАТУ

Метою статті є аналіз сучасних адміністративно-правових підходів адаптації законодавства США до зміни клімату. Як свідчить досвід, США здійснюють плідну правову та наукову роботу щодо дослідження та регулювання американської системи управління природними ресурсами, екологічного федералізму, ведення внутрішньої екологічної політики, екологічної справедливості та адаптації країни до змін клімату, тому вивчення їхнього досвіду має велике теоретичне та практичне значення для української правової думки. Розглядаючи сучасні адміністративно-правові підходи адаптації Сполучених Штатів Америки до зміни клімату, можна чітко простежити занепокоєність американської федеральної влади кліматичними змінами, що відбуваються в країні. Дії федеральної влади спрямовуються на створення нових програм, котрі мають забезпечувати життя країни за умов виникнення різних кліматичних катастроф та сприяти їх якнайшвидшому подоланню.

Ключові слова: *публічно-правові відносини, адміністративно-правове регулювання, державне управління, органи державного управління США, національне екологічне законодавство США, екологічна політика США, внутрішня політика охорони навколишнього середовища, екологічна безпека, екологічна справедливість, адаптація до змін клімату.*

Постановка проблеми. Останніми роками зміна клімату стала очевидною проблемою не лише для науковців, а й для всього людства. Відповідно, виникає все більша необхідність пошуку шляхів, які допоможуть країнам подолати дану кліматичну кризу. У зв'язку із цим убачається необхідність у дослідженні досвіду провідних країн сучасного світу в адаптації до змін навколишнього середовища, способів подолання різних природних катастроф, налагодженні ланцюгів постачання та забезпеченні стійкості населення до нових викликів природи. США здійснюють плідну правову роботу та мають певні результати в даному напрямі, тому вивчення їхнього досвіду має велике теоретичне та практичне значення для української правової думки.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Дослідженню даного питання присвячено праці Д. Бертроу, Г. Чанг, Л. Трауб, Д. Датт, М. Мехра, К. Сегерсон, А. Сміт, В. Оатес, Е. Остром, С. Гімонт та ін. Роботи даних науковців спрямовані

© І. Алєксєєнко, 2024
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-2465-7499

на дослідження американської системи управління природними ресурсами, екологічного федералізму, ведення внутрішньої екологічної політики, екологічної справедливості та адаптації США до змін клімату.

Метою даної роботи є аналіз сучасних адміністративно-правових підходів адаптації законодавства США до зміни клімату.

Виклад основного матеріалу. 20 січня 2021 р., у свій перший день на посаді, президент Дж. Байден знову зробив Сполучені Штати стороною Паризької угоди, підтвердивши зобов'язання країни щодо пом'якшення наслідків зміни клімату [1]. Протягом тижня президент видав два розпорядження, які знову залучили федеральний уряд до вирішення проблеми зміни клімату, як пом'якшення, так і адаптації. Першим був Виконавчий наказ № 13990 «Захист громадського здоров'я, навколишнього середовища та відновлення науки для подолання кліматичної кризи», виданий у перший день перебування президента Дж. Байдена на посаді. Наказ підтвердив прихильність Сполучених Штатів до науково обґрунтованої політики екологічної справедливості. Він також наголошував як на пом'якшенні клімату, так і на адаптації. Наприклад, він включив цілі зі «зменшення викидів парникових газів» і «підвищення стійкості до наслідків зміни клімату» [3].

Однак цей наказ був набагато більше зосереджений на пом'якшенні зміни клімату, ніж на адаптації до неї. Наприклад, він передбачив переглянути кілька нормативних актів, прийнятих за часів президенства Д. Трампа, щодо викидів парникових газів. Наказ № 13990: наклав тимчасовий мораторій на «Програму лізингу нафти та газу» 2020 р., яка дозволяла розробку нафти та газу в Арктичному національному заповіднику дикої природи Аляски; відновив положення щодо заборони розроблення нафти та газу в Північно-Льодовитому океані та Беринговому морі; скасував дозвіл, наданий TransCanada Keystone Pipeline в 2019 р., щодо завершення будівництва трубопроводу Keystone XL. Нарешті, він відмінив низку виконавчих указів президента Д. Трампа, пов'язаних з енергетикою та навколишнім середовищем, і наказав Раді з якості навколишнього середовища, яка реалізує «Закон про національну екологічну політику» (NEPA), скасувати свій проєкт указівок 2019 р. щодо того, як федеральні агенції повинні оцінювати викиди парникових газів у своїх оцінках впливу на навколишнє середовище [3].

Як і у Виконавчому наказі № 13990, багато частин Наказу № 14008 були зосереджені на пом'якшенні наслідків зміни клімату. Наприклад, він доручив міністру внутрішніх справ визначити способи, якими федеральний уряд міг би збільшити виробництво енергії з відновлюваних джерел на державних землях і в морі, водночас призупиняючи нові програми видобутку нафти та газу в тих же зонах. Однак цей наказ також широко стосувався адаптації до зміни клімату. Наприклад, він намагався відновити ініціативи збереження землі та води, щоб підвищити їхню стійкість, зменшити викиди парникових газів і створити робочі місця. У рамках цих зусиль президент Дж. Байден наказав створити Цивільний кліматичний корпус [4], хоча коливання Конгресу щодо законодавства Build Back Better підірвало його впровадження [2]. Окрім того, декільком агенціям було доручено розширити та вдосконалити можливості федерального уряду щодо прогнозування клімату, щоб допомогти федеральним відомствам, штатам, місцевим органам влади, племенам, територіям, громадам і підприємствам «підготуватися до наслідків зміни клімату та адаптуватися до них» [4].

У результаті Наказу № 14008 федеральні агенції активно розробляють плани адаптації до клімату. 7 жовтня 2021 р. федеральний уряд оголосив плани адаптації до клімату від 24 федеральних агенцій [5]. У 2024 р. їх кількість зросла до 29 федеральних агенцій США [6]. Основними аспектами даних планів є:

1) захист федеральних інвестицій: федеральні агенції визначили, які програми та місії найбільше піддаються ризику зміни клімату. Цей перший крок має вирішальне значення для забезпечення найкращого використання коштів платників податків у

відповідь на зміну кліматичних умов. Наприклад, Міністерство транспорту США включає критерії стійкості до дискреційних програм грантів і позик на транспорт, де це доречно. Міністерство юстиції США враховує критерій стійкості до специфікацій проєктування та будівництва нових проєктів, їх модернізації. Окрім того, Міністерство оборони США взяло на себе зобов'язання використовувати кліматичні дані включно з нещодавно випущеним інструментом оцінки клімату, щоб інформувати та навчати військових планувальників та інших ключових осіб, які приймають рішення, про те, де і яким чином військові об'єкти знаходяться під загрозою зміни клімату;

2) визначення лідерства та відповідальності: уперше федеральні інституції визначили вище керівництво, відповідальне за дану категорію питань, та створили нові структури підзвітності. Наприклад, кілька агенцій, у тому числі Міністерство освіти США, визначили заступників міністрів як головних спеціалістів із питань стійкості та адаптації до змін клімату. Міністерство оборони США створило нову кліматичну робочу групу, до складу якої входить його найвище керівництво, щоб координувати зусилля міністерства щодо пом'якшення наслідків зміни клімату, адаптації та стійкості;

3) розроблення більш стійких ланцюгів поставок: агенції змінюють політику та операції ланцюгів поставок, щоб створити більш стійку до кліматичних умов систему. Наприклад, Національне управління з аеронавтики та дослідження космічного простору (NASA) змінює використання існуючого інструментарію для перевірки своїх найважливіших ланцюгів постачання товарів і послуг для виявлення тих, що перебувають у зоні ризику через екстремальні погодні явища або довгострокову зміну клімату. Міністерство фінансів США розробляє плани на випадок непередбачених обставин для підтримки критично важливих ланцюгів постачання для потреб оперативної місії, включаючи матеріали, необхідні для виробництва валюти та монет. Окрім того, Міністерство енергетики США встановлює чіткі вимоги щодо адаптації до змін клімату для їхніх підрядників і постачальників;

4) посилення захисту працівників і громад: найбільше надбання країни та федерального уряду є люди. Агенції визнають необхідність покращити підтримку американських робітників в їхній адаптації до наслідків зміни клімату. Наприклад, Міністерство сільського господарства та Міністерство внутрішніх справ США разом з Управлінням персоналом США виконують зобов'язання президента Дж. Байдена щодо того, що пожежники отримуватимуть додаткове забезпечення у зв'язку з боротьбою з пожежами, спричиненими підвищенням температури у світі. Окрім того, Центри контролю за захворюваннями розробили інструмент, який надає дані про спеку в режимі реального часу, щоб бути краще підготовленими до екстремальної спеки та реагувати на неї;

5) побудова більш справедливого майбутнього: зміна клімату та її наслідки можуть посилити існуючу нерівність у сфері охорони здоров'я та соціально-економічну несправедливість, піддаючи певні групи населення особливому ризику. Щоб упоратися із цією проблемою, агенції окреслили свої дії на підтримку цілей щодо екологічної справедливості. Наприклад, Міністерство транспорту США сприятиме кліматичній справедливості, зобов'язавшись ураховувати вплив спеки, поганої якості повітря та інших небезпек, які впливають на громади під час розміщення та розроблення своїх проєктів [5].

Примітно, що деякі з цих планів адаптації стосуються морського середовища. Наприклад, Корпус інженерів армії США надає пріоритет небезпеці підвищення рівня моря та ризикам затоплення узбережжя [11]. Національне управління океанічних і атмосферних досліджень США визначило пріоритетність забезпечення умов стійкості громад до прибережних затоплень і впливу клімату на рибальство [10].

«Закон про інвестиції в інфраструктуру та робочі місця» набув чинності 15 листопада 2021 р. Цей законодавчий акт зосереджений, головним чином, на фінансуванні адаптації до змін клімату, хоча він також передбачив 65 мільярдів доларів на розвиток джерел чистої енергії та інвестиції і 7,5 мільярдів доларів США на створення національної мережі зарядних

станцій для електромобілів. Щоб сприяти адаптації до клімату, «Закон про інвестиції в інфраструктуру та робочі місця» виділив 50 мільярдів доларів на забезпечення стійкості до змін клімату та погодних умов, збільшив фінансування Армійського корпусу інженерів США та програм Федерального агентства з управління надзвичайними ситуаціями (FEMA), які зменшують ризики повеней, і виділив Національному управлінню океанічних і атмосферних досліджень гроші на моделювання та прогнозування лісових пожеж. Ще 55 мільярдів доларів було виділено на розширення доступу до чистої питної води, тоді як 21 мільярд доларів було спрямовано на очищення забруднених ділянок і закриття покинутих нафтових і газових свердловин [8].

У серпні 2022 р. Конгрес прийняв, а президент Дж. Байден підписав «Закон про скорочення інфляції» 2022 р., котрий зосереджується на фінансуванні зусиль із пом'якшення наслідків зміни клімату, включаючи 370 мільярдів доларів на розвиток енергетичної інфраструктури та податкові кредити для осіб, які купують електромобілі. За даними Білого дому, даний Закон ставить США на шлях скорочення викидів парникових газів приблизно на 40 відсотків порівняно з 2005 р. у 2030 р. та має заощадити американцям до 1,9 трильйона доларів США до 2050 р. [7; 12].

Деякі з цих заощаджених коштів також мають відношення до адаптації до зміни клімату, наприклад шляхом підтримки здатності людей дозволити собі медичне обслуговування. «Закон про скорочення інфляції» подовжив субсидії на внески до медичного страхування відповідно до «Закону про доступне лікування» до 2025 р. (відповідно близько 3 млн людей не втратили медичне страхування), а також обмежив ціни на ліки на рівні 2 тисяч доларів на рік для людей похилого віку, які отримують медичні послуги, починаючи з 2025 р. [9]. «Закон про скорочення інфляції» виділив Службі національних парків і Бюро землеустрою США 700 мільйонів доларів на збереження та підвищення стійкості екосистем, які вони захищають, тоді як 2,15 мільярда доларів пішли Лісовій службі США та Бюро землеустрою США на консервацію лісів, що розташовані на федеральних землях [7].

Висновки. Розглядаючи сучасні правові підходи адаптації США до зміни клімату, можна чітко простежити занепокоєність американської федеральної влади кліматичними змінами, що відбуваються в країні. Дії федеральної влади спрямовуються на створення нових програм, котрі мають забезпечувати життя країни за умов виникнення різних кліматичних катастроф та сприяти їх якнайшвидшому подоланню. Окрім цього, федеральні інституції США спрямовують свої зусилля на розроблення планів адаптації та забезпечення стійкості населення до подальшого погіршення кліматичних умов, а також забезпечення певного рівня екологічної справедливості. Тобто питання запобігання змінам клімату вже навіть не розглядається, дана змінна є неминучою реальністю, до якої готується американська держава.

Список використаних джерел

1. Blinken A.J. Press statement: The united states officially rejoins the Paris agreement (2021). U.S. Department of State. URL: https://www.state.gov/the-united-states-officially-rejoins-the-paris-agreement/ (date of access: 15.12.2024).

2. Dumain E. What's next for the civilian climate corps? (2022). E&E News. URL: https://www.eenews.net/articles/whats-next-for-the-civilian-climate-corps/ (date of access: 15.12.2024).

3. Executive Order 13990: Protecting Public Health and the Environment and Restoring Science To Tackle the Climate Crisis (2021). Office of NEPA Policy and Compliance. URL: https://www.energy.gov/nepa/articles/eo-13990-protecting-public-health-and-environment-and-restoring-science-tackle (date of access: 15.12.2024).

4. Executive Order 14008: Tackling the Climate Crisis at Home and Abroad (2021). Office of NEPA Policy and Compliance. URL: https://www.energy.gov/nepa/articles/eo-14008-tackling-climate-crisis-home-and-abroad-2021 (date of access: 15.12.2024).

5. Fact Sheet: Biden Administration Releases Agency Climate Adaptation and Resilience Plans from Across Federal Government (2021). White House. URL: https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2021/10/07/fact-sheet-biden-administration-releases-agency-climate-adaptation-and-resilience-plans-from-across-federal-government/ (date of access: 15.12.2024).

6. Federal Progress, Plans, and Performance. Council on Environmental Quality. URL: https://www.sustainability.gov/progress.html (date of access: 15.12.2024).

7. Gimont S. Legislative analysis for counties: The inflation reduction act (2022). National Association of Counties. URL: https://www.naco.org/resources/legislative-analysis-counties-inflation-reduction-act (date of access: 15.12.2024).

8. Newburger E. Biden's infrastructure bill includes $50 billion to fight climate change disasters (2021). CNBC News. URL: https://www.cnbc.com/2021/11/15/biden-signs-infrastructure-bill-how-it-fights-climate-change.html (date of access: 27.01.2024).

9. Smith K. A. The inflation reduction act is now law–here's what it means for you (2022). Forbes Advisor. URL: https://www.forbes.com/advisor/personal-finance/inflation-reduction-act/ (date of access: 15.12.2024).

10. U.S. department of commerce climate adaptation plan: 2022 progress report. U.S. Department of Commerce. URL: https://www.sustainability.gov/pdfs/doc-2022-cap.pdf (date of access: 15.12.2024).

11. USACE climate change adaptation plan: 2022 progress report. U.S. Army Corps of Engineers. URL: https://www.sustainability.gov/pdfs/usace-2022-cap.pdf (date of access: 15.12.2024).

12. Vahlsing C. New OMB analysis: The inflation reduction act will significantly cut the social costs of climate change (2022). The White House. URL: https://www.whitehouse.gov/omb/briefing-room/2022/08/23/new-omb-analysis-the-inflation-reduction-act-will-significantly-cut-the-social-costs-of-climate-change/ (date of access: 15.12.2024).

Надійшла до редакції 05.12.2024

References

1. Blinken, A.J. Press statement: The united states officially rejoins the Paris agreement (2021). U.S. Department of State. URL: https://www.state.gov/the-united-states-officially-rejoins-the-paris-agreement/ (date of access: 15.12.2024).

2. Dumain, E. What's next for the civilian climate corps? (2022). E&E News. Retrieved from https://www.eenews.net/articles/whats-next-for-the-civilian-climate-corps/ (date of access: 15.12.2024).

3. Executive Order 13990: Protecting Public Health and the Environment and Restoring Science To Tackle the Climate Crisis (2021). Office of NEPA Policy and Compliance. Retrieved from https://www.energy.gov/nepa/articles/eo-13990-protecting-public-health-and-environment-and-restoring-science-tackle (date of access: 15.12.2024).

4. Executive Order 14008: Tackling the Climate Crisis at Home and Abroad (2021). Office of NEPA Policy and Compliance. Retrieved from https://www.energy.gov/nepa/articles/eo-14008-tackling-climate-crisis-home-and-abroad-2021 (date of access: 15.12.2024).

5. Fact Sheet: Biden Administration Releases Agency Climate Adaptation and Resilience Plans from Across Federal Government (2021). White House. Retrieved from https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2021/10/07/fact-sheet-biden-administration-releases-agency-climate-adaptation-and-resilience-plans-from-across-federal-government/ (date of access: 15.12.2024).

6. Federal Progress, Plans, and Performance. Council on Environmental Quality. Retrieved from https://www.sustainability.gov/progress.html (date of access: 15.12.2024).

7. Gimont S. Legislative analysis for counties: The inflation reduction act (2022). National Association of Counties. Retrieved from https://www.naco.org/resources/legislative-analysis-counties-inflation-reduction-act (date of access: 15.12.2024).

8. Newburger E. Biden's infrastructure bill includes $50 billion to fight climate change disasters (2021). CNBC News. Retrieved from https://www.cnbc.com/2021/11/15/biden-signs-infrastructure-bill-how-it-fights-climate-change.html (date of access: 27.01.2024).

9. Smith K. A. The inflation reduction act is now law–here's what it means for you (2022). Forbes Advisor. URL: https://www.forbes.com/advisor/personal-finance/inflation-reduction-act/ (date of access: 15.12.2024).

10. U.S. department of commerce climate adaptation plan: 2022 progress report. U.S. Department of Commerce. Retrieved from https://www.sustainability.gov/pdfs/doc-2022-cap.pdf (date of access: 15.12.2024).

11. USACE climate change adaptation plan: 2022 progress report. U.S. Army Corps of Engineers. Retrieved from https://www.sustainability.gov/pdfs/usace-2022-cap.pdf (date of access: 15.12.2024).

12. Vahlsing C. New OMB analysis: The inflation reduction act will significantly cut the social costs of climate change (2022). The White House. Retrieved from https://www.whitehouse.gov/omb/briefing-room/2022/08/23/new-omb-analysis-the-inflation-reduction-act-will-significantly-cut-the-social-costs-of-climate-change/ (date of access: 15.12.2024).

ABSTRACT

Igor Alekseenko. The U.S. modern administrative and legal approaches to climate change adaptation.

The aim of the article is to examine the United States of America's modern administrative and legal approaches to climate change adaptation. In recent years, climate change has become an evident problem not only for scientists, but also for all of humanity. Accordingly, there is an increasing need to find ways to help countries overcome this climate crisis. In this regard, there is a need to study the experience of the leading countries in the modern world in adapting to environmental changes, ways of overcoming various natural disasters, establishing stable supply chains and ensuring the population's resilience to new challenges of nature. The United States of America carries out fruitful legal and scientific work. Studies conducted by American scientists examine the U.S. system of natural resource management, environmental federalism, domestic environmental policy, environmental justice, and the nation's strategies for adapting to climate change, so the experience has important theoretical and practical significance for Ukrainian legal thought.

Considering the current administrative and legal approaches of the United States of America to climate change adaptation, it is possible to clearly trace the concern of the American federal government about the climate changes taking place in the country. The actions of the federal government are aimed at creating new programs that should ensure the country's life under the conditions of the occurrence of various climatic disasters and help to overcome them as soon as possible. In addition, the federal institutions of the United States of America direct their efforts to the development of adaptation plans and ensuring the population's resilience to further deterioration of climatic conditions, as well as ensuring a certain level of environmental justice. It means that the issue of climate change prevention is not even considered anymore, the variable is an inevitable reality for which the American country is preparing.

Key words: *public-legal relations, administrative-legal regulation, public administration, the U.S. public administration bodies, the U.S. national environmental legislation, the U.S. environmental policy, domestic environmental protection policy, environmental safety, environmental justice, climate change adaptation.*

УДК 349.6
DOI https://doi.org/10.32782/2078-3566-2024-4-06

Ірина ПАТЕРИЛО©
професор кафедри цивільного,
трудового та господарського права,
доктор юридичних наук, професор
*(Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара,
м. Дніпро, Україна)*
irina.paterilo@gmail.com

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ США У СФЕРІ ПЕРЕРОБКИ ВІДХОДІВ

Метою роботи є аналіз правових засад екологічної політики США у сфері переробки відходів. Останніми роками Сполучені Штати Америки почали приділяти все більше уваги проблемам переробки відходів, що викликано підвищенням обізнаності населення країни щодо цього. В результаті цієї тенденції виникла потреба в пошуку нових підходів до переробки відходів. Ці ініціативи спрямовані на посилення зусиль щодо переробки відходів всією країною шляхом сприяння відповідальному поводженню з ними та дотримання суворих правил.

«Національна стратегія США з переробки відходів: «Розбудова циклічної економіки»» 2021 року є свідченням того, що країна продовжує активно стимулювати та сприяти розвитку нових підходів до поводження з відходами, їх переробки задля досягнення найбільш економічно ефективного результату.

Ключові слова: *адміністративно-правове регулювання, органи державного управління США, національне екологічне законодавство США, екологічна політика США, внутрішня політика охорони довкілля, екологічна безпека, переробка відходів.*

Постановка проблеми. Останніми роками Сполучені Штати Америки почали приділяти все більше уваги проблемам переробки відходів, що викликано підвищенням обізнаності населення країни щодо цього. Як наслідок, виникла потреба в пошуку нових підходів до переробки відходів. Ці ініціативи спрямовані на посилення зусиль щодо переробки відходів по всій країні шляхом сприяння відповідальному поводженню з ними та дотримання суворих правил. Враховуючи успіхи США в цій сфері, вважаємо актуальним дослідити досвід регулювання поводження та переробки відходів задля подальшого застосування його позитивних аспектів в Україні.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблематику досліджують Х. Ніксон, Ж.-Д. Сафорес, М. Хопсон, Л. Фаулер, К. Скотт, Ж. Томас, Д. Сікотте, Дж. Сімон та інші вчені. Вони розглядають питання ефективності політики федерального уряду та місцевих органів влади у сфері переробки відходів, забезпечення екологічної справедливості, протидії забрудненню довкілля пластиком тощо.

Метою роботи є аналіз правових засад екологічної політики США у сфері переробки відходів.

Виклад основного матеріалу. Переробка – це процес збирання та обробки матеріалів, які інакше були б викинуті як сміття, і перетворення їх на нові продукти, придатні для повторного використання. Переробка може принести користь суспільству, економіці та довкіллю. Продукти слід переробляти, лише якщо їх неможливо використати повторно. Агенція з охорони довкілля США (далі – EPA (U.S. Environmental Protection Agency))

© І. Патерило, 2024
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-3943-2906

підтримує ієрархію поводження з відходами, яка класифікує різні стратегії поводження з відходами від найбільш до найменш привабливих для довкілля. Ієрархія надає перевагу скороченню джерел і повторному використанню відходів над переробкою [6].

«Національна стратегія США з переробки відходів: «Розбудова циклічної економіки» (Ч. 1)» 2021 року зосереджена на вдосконаленні та просуванні національної системи переробки твердих побутових відходів, а також визначає стратегічні цілі та дії під керівництвом зацікавлених сторін для створення міцнішої, стійкішої та економічно ефективнішої системи переробки побутових відходів. Це перша частина серії програм, присвячених побудові циклічної економіки для всіх. Ідея стратегії передбачає досягнення пріоритетів екологічної справедливості. Стратегія відображає роботу багатьох зацікавлених сторін, включно з громадськістю, компаніями, неурядовими та громадськими організаціями, а також внеском інших федеральних агентств, штатів, племен і місцевих органів влади [5].

Національна стратегія переробки визнає необхідність впровадження підходу циклічної економіки для всіх, зменшення утворення відходів з урахуванням побажань місцевих громад і впровадження стратегій управління матеріалами, які включають громади, що піклуються про екологічну справедливість. Ця стратегія переробки відходів узгоджена з національною метою переробки відходів та підтримує її реалізацію щодо збільшення рівня переробки до 50% до 2030 року. Стратегія організована за п'ятьма такими цілями для створення більш стійкої та економічно ефективної національної системи переробки відходів:

– поліпшення ринків збуту перероблених товарів;

– збільшення об'ємів збору відходів та покращення інфраструктури керування матеріалами;

– зменшення забруднення в процесі переробки;

– удосконалення правової бази для підтримки переробки відходів;

– стандартизація вимірювання та збільшення збору даних [5].

Хоча процес переробки часто відрізняється залежно від матеріалу та місцевості, як правило, він складається з трьох етапів, які повторюються знову й знову, що являє собою відображення циклічної економіки.

Збір та обробка. Компанії та споживачі продукують відходи, які потім збирає приватна або державна компанія. Після збору вторинна сировина відправляється на завод для сортування, очищення та переробки на матеріали, які можна використовувати повторно у виробництві. Вторинна сировина купується та продається так само, як і первинна, а ціни зростають і падають залежно від попиту та пропозиції на неї в Сполучених Штатах Америки і світі.

Виготовлення. Після переробки вторинна сировина перетворюється на нові продукти на переробному заводі чи подібному підприємстві. Все більше сучасних продуктів виготовляються з переробленого вмісту.

Придбання нових продуктів з перероблених матеріалів. Споживачі допомагають замкнути цикл переробки, купуючи нові продукти, виготовлені з перероблених матеріалів. Є тисячі продуктів, які містять перероблений вміст [6].

«Закон про інвестиції в інфраструктуру та робочі місця» 2021 року, також відомий як «Двопартійний закон про інфраструктуру», є історичною інвестицією в здоров'я, екологічну справедливість і стійкість американських громад. Завдяки безпрецедентному фінансуванню для підтримки державної та місцевої інфраструктури управління відходами та програм переробки EPA покращує рівень безпеки для здоров'я населення, а також допомагає в запровадженні та розширенні програми переробки по всій країні. Відповідно до двопартійного закону про інфраструктуру EPA працює над вдосконаленням та розробленням трьох нових програм запобігання утворенню шкідливих відходів, повторного використання та переробки, таких як: Грантова програма «Інфраструктура твердих побутових відходів для переробки»; Грантова програма «Освітня та просвітницька програма переробки»;

Рекомендації щодо збору відпрацьованих батарейок та акумуляторів і добровільного їх маркування [8].

«Інфраструктура твердих побутових відходів для переробки» – це грантова програма 2023 року, яка затверджена Законом «Врятуйте наші моря 2.0» і фінансується через «Закон про інвестиції в інфраструктуру та робочі місця». Вона надає гранти на реалізацію «Національної стратегії переробки відходів» для покращення керування відходами та інфраструктури; підтримання та вдосконалення місцевих програм управління та переробки матеріалів, що залишилися після споживання; допомоги місцевим органам керування відходами у вдосконаленні локальних систем менеджменту [7].

«Двопартійний закон про інфраструктуру» передбачає 75 мільйонів доларів США з 2022 до 2026 року для фінансування грантів «Освітньої та просвітницької програми переробки». Проєкти, які фінансуються через грантову програму, передбачають інформування власників приватних будинків та громад про програми переробки або компостування відходів; надання інформації про матеріали, які приймаються як частина програм переробки або компостування; збільшення рівня збору відходів та зменшення забруднення по всій країні. Суб'єкти, які мають право подати заявку на цей грант, – це штати, включно з Вашингтоном, округом Колумбія; Пуерто-Ріко, Віргінські острови, Гуам, Американське Самоа, Співдружність Північних Маріанських островів; органи місцевого самоврядування; федерально визнані племінні органи управління; організації корінних жителів Гавайських островів, Управління у справах Гавайських островів; некомерційні організації [2].

Наразі EPA розробляє звіт для Конгресу щодо найкращих практик збору батарейок та акумуляторів, які підлягають переробці. У цьому звіті будуть визначені наявні найкращі практики, описано поточний стан збору батарейок та акумуляторі, а також наступні кроки EPA. Протягом 2024 року EPA проводить серію робочих сесій, щоб повідомити про розвиток найкращих практик державні, племінні і місцеві органи влади щодо збору відпрацьованих батарейок та акумуляторів для переробки. Найкращі практики повинні бути технічно й економічно доступними для впровадження державними, племінними і місцевими органами влади; безпечними для працівників, які працюють з відходами; допомагати оптимізувати цінність і використання матеріалів, отриманих від переробки. Набір передових практик збирання буде завершено у 2026 році [1].

Протягом 2024 року EPA провела низку робочих сесій щодо життєвого циклу батарейок та акумуляторів, щоб поінформувати про розроблення добровільних рекомендацій щодо їх маркування. Ці вказівки щодо маркування розробляються, щоб покращити збір батарейок та акумуляторів шляхом визначення місць збору і підвищення доступності до них; сприяння навчанню споживачів щодо правильного поводження з використаними батарейками та акумуляторами; зменшення проблем безпеки, пов'язаних з неправильною утилізацією. Кінцевим результатом цих робочих сесій має стати набір добровільних інструкцій щодо маркування для різних хімічних складів і типів батарейок та акумуляторів. Рекомендації щодо добровільного маркування, згідно із заявами EPA, будуть опубліковані до 2026 року [1].

«Проєкт національної стратегії запобігання забрудненню пластиком» базується на «Національній стратегії США з переробки відходів» та зосереджується на діях щодо зменшення, повторного використання та збору пластикових відходів. За допомогою організацій EPA визначила шість ключових цілей стратегії:

– ціль A: зменшити забруднення від виробництва пластику;
– ціль B: використовувати інноваційні матеріали і дизайн продуктів;
– ціль C: зменшити утворення відходів;
– ціль D: поліпшити системи керування відходами;
– ціль E: вдосконалити систем захоплення та видалення забруднення пластиком;
– ціль F: звести до мінімуму навантаження та вплив на водні шляхи та океан [3].

Кожна ціль супроводжується можливостями для дій, які підтримують перехід Сполучених Штатів до циркулярного підходу до керування відходами, який є реставраційним або регенеративним за задумом, дає змогу ресурсам зберігати свою найвищу цінність якомога довше та спрямований на усунення відходів у сфері керування пластиковими виробами. У квітні 2023 року EPA опублікувала «Проєкт національної стратегії запобігання забрудненню пластиком» для громадського обговорення. EPA отримало майже 92 000 листів з коментарями від галузевих і торговельних організацій, національних і громадських неурядових організацій, наукових кіл, державних установ (наприклад, федеральних, племінних, державних і місцевих) і приватних осіб. Період подання коментарів закінчився 31 липня 2023 року [3].

Щодо міжнародного аспекту, то декілька міжнародних угод можуть впливати на практику США з імпорту та експорту небезпечних відходів. До них належать Базельська конвенція, Рішення Ради Організації економічного співробітництва та розвитку і двосторонні угоди між Сполученими Штатами та Канадою, Мексикою, Коста-Рікою, Малайзією та Філіппінами. Хоча Сполучені Штати наразі не є стороною Базельської конвенції, ця угода все ж таки впливає на американських імпортерів та експортерів. Сторони Базельської конвенції не можуть торгувати відходами, охопленими Базельською конвенцією, з країнами, що не є учасниками, за відсутності заздалегідь визначеної угоди між ними [4].

Висновки. «Національна стратегія США з переробки відходів: "Розбудова циклічної економіки"» 2021 року є свідченням того, що країна продовжує активно сприяти розвитку нових підходів до поводження з відходами, їх переробки задля досягнення найбільш економічно ефективного результату. Економічна ефективність поводження з відходами є одним з ключових елементів досягнення цілей щодо охорони довкілля. Провідним регулятором у цьому процесі виступає EPA як головний федеральний орган у сфері регулювання екологічних відносин. За допомогою широкого інструментарію адміністративного впливу на суб'єктів екологічних відносин EPA забезпечує дотримання ними законодавства США у сфері охорони довкілля.

Особливої уваги заслуговує те, що агенція намагається не застосовувати імперативні методи регулювання. EPA залучає до процесу створення програм та стратегій переробки відходів підприємства, установи, організації різних форм власності, некомерційні організації, органи влади федерального, субнаціонального та локального рівнів, науковців та громадськість, що дає змогу більш широко охопити проблему і знайти найкращі та найефективніші шляхи її вирішення.

Список використаних джерел

1. Battery Collection Best Practices and Battery Labeling Guidelines. *U.S. Environmental Protection Agency*. URL: https://www.epa.gov/infrastructure/battery-collection-best-practices-and-battery-labeling-guidelines (date of access: 17.01.2024).

2. Consumer Recycling Education and Outreach Grant Program. *U.S. Environmental Protection Agency*. URL: https://www.epa.gov/infrastructure/consumer-recycling-education-and-outreach-grant-program (date of access: 17.12.2024).

3. Draft National Strategy to Prevent Plastic Pollution. *U.S. Environmental Protection Agency*. URL: https://www.epa.gov/circulareconomy/draft-national-strategy-prevent-plastic-pollution (date of access: 17.12.2024).

4. International Agreements on Transboundary Shipments of Hazardous Waste. *U.S. Environmental Protection Agency*. URL: https://www.epa.gov/hwgenerators/international-agreements-transboundary-shipments-hazardous-waste#basel (date of access: 17.12.2024).

5. National Recycling Strategy. *U.S. Environmental Protection Agency*. URL: https://www.epa.gov/circulareconomy/national-recycling-strategy#:~:text=The%20National%20Recycling%20Strategy%20recognizes,communities%20with%20environmental%20justice%20concerns (date of access: 17.12.2024).

6. Recycling Basics and Benefits. *U.S. Environmental Protection Agency*. URL: https://www.epa.gov/recycle/recycling-basics-and-benefits (date of access: 17.12.2024).

7. Solid Waste Infrastructure for Recycling Grant Program. *U.S. Environmental Protection Agency*. URL: https://www.epa.gov/infrastructure/solid-waste-infrastructure-recycling-grant-program (date of access: 17.12.2024).

8. The Bipartisan Infrastructure Law: Transforming U.S. Recycling and Waste Management. *U.S. Environmental Protection Agency*. URL: https://www.epa.gov/infrastructure/bipartisan-infrastructure-law-transforming-us-recycling-and-waste-management (date of access: 17.12.2024).

Надійшла до редакції 10.01.24

References

1. Battery Collection Best Practices and Battery Labeling Guidelines. *U.S. Environmental Protection Agency*. URL: https://www.epa.gov/infrastructure/battery-collection-best-practices-and-battery-labeling-guidelines (date of access: 17.01.2024).

2. Consumer Recycling Education and Outreach Grant Program. *U.S. Environmental Protection Agency*. URL: https://www.epa.gov/infrastructure/consumer-recycling-education-and-outreach-grant-program (date of access: 17.12.2024).

3. Draft National Strategy to Prevent Plastic Pollution. *U.S. Environmental Protection Agency*. URL: https://www.epa.gov/circulareconomy/draft-national-strategy-prevent-plastic-pollution (date of access: 17.12.2024).

4. International Agreements on Transboundary Shipments of Hazardous Waste. *U.S. Environmental Protection Agency*. URL: https://www.epa.gov/hwgenerators/international-agreements-transboundary-shipments-hazardous-waste#basel (date of access: 17.12.2024).

5. National Recycling Strategy. *U.S. Environmental Protection Agency*. URL: https://www.epa.gov/circulareconomy/national-recycling-strategy#:~:text=The%20National%20Recycling%20Strategy%20recognizes,communities%20with%20environmental%20justice%20concerns (date of access: 17.12.2024).

6. Recycling Basics and Benefits. *U.S. Environmental Protection Agency*. URL: https://www.epa.gov/recycle/recycling-basics-and-benefits (date of access: 17.12.2024).

7. Solid Waste Infrastructure for Recycling Grant Program. *U.S. Environmental Protection Agency*. URL: https://www.epa.gov/infrastructure/solid-waste-infrastructure-recycling-grant-program (date of access: 17.12.2024).

8. The Bipartisan Infrastructure Law: Transforming U.S. Recycling and Waste Management. *U.S. Environmental Protection Agency*. URL: https://www.epa.gov/infrastructure/bipartisan-infrastructure-law-transforming-us-recycling-and-waste-management (date of access: 17.12.2024).

ABSTRACT

Iryna Paterylo. The legal bases of the U.S. environmental policy in the field of waste processing

The aim of the article is to examine legal bases of the U.S. environmental policy in the field of waste processing. In recent years, the United States has placed greater emphasis on addressing waste recycling issues, driven by the growing awareness of its population regarding this matter. As a result of this trend, there is a need to find new approaches to waste recycling. These initiatives aim to enhance waste recycling efforts nationwide by promoting responsible waste management practices and enforcing stricter regulations. Given the successes of the United States in this field, it is pertinent to examine its experience in regulating waste management and recycling, with the goal of applying its positive aspects in Ukraine.

"National Recycling Strategy: Part One of a Series on Building a Circular Economy for All" demonstrates that the country continues to actively stimulate and promote the development of new approaches to waste management and recycling in order to achieve the most cost-effective result. The cost-effectiveness of waste management is one of the key elements in achieving environmental protection goals. The lead regulator in this process is EPA, as the main federal body in the field of environmental regulation. Using a wide range of administrative tools to influence environmental actors, the EPA ensures their compliance with the U.S. environmental legislation. Notably, the agency strives to minimize the use of imperative regulatory methods. The EPA engages enterprises, institutions, organizations of all ownership types, non-profit organizations, federal, subnational and local authorities, scientists and the public in the process of creating waste processing programs and strategies. This inclusive approach ensures broader problem coverage and facilitates the identification of the most effective solutions.

Key words: *administrative and legal regulation, the U.S. government agencies, the U.S. national environmental legislation, the U.S. environmental policy, domestic environmental protection policy, environmental safety, waste processing.*

УДК 347.6
DOI https://doi.org/10.32782/2078-3566-2024-4-07

Кристина РЕЗВОРОВИЧ©
доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін *(Дніпровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна) krystyna.rezvorovych@dduvs.edu.ua*

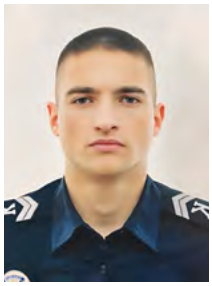

Максим ХАДЖИЙСЬКИЙ©
здобувач вищої освіти 2-го курсу факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Національної поліції *(Дніпровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна) esi_ltsnpu@dduvs.edu.ua*

ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ ВИНИКНЕННЯ СПАДКОВИХ ВІДНОСИН: ВІД ВИТОКІВ ДО СЬОГОДЕННЯ

У статті досліджується еволюція спадкового права крізь призму його історичного розвитку. Автори аналізують різні етапи формування спадкових відносин: від давніх цивілізацій до сучасних юридичних систем. У статті представлено огляд основних законодавчих актів, норм і традицій, що вплинули на регулювання спадковості в різних культурах. Особливу увагу приділено змінам, які відбулися під впливом соціально-економічних та політичних факторів, а також порівнянню підходів до спадкових відносин у різних країнах. Висновки статті окреслюють сучасні тенденції у спадковому праві та його перспективи в умовах глобалізації. Дослідження покликано поглибити розуміння спадкових відносин як складового елемента правової системи та сприяти подальшому вивченню цієї теми у науковому просторі.

Під час підготовки наукової статті автори визначили за мету віднайти відповідь на питання правової природи спадкових відносин як форми переходу права власності на матеріальні та нематеріальні блага, а також розвитку спадкового права в різних культурах і правових системах від давніх часів до сьогодення.

Ключові слова: *спадкове право, заповіт, суспільні відносини, цивільне право, право на спадщину, спадкоємець, цивільне законодавство.*

Постановка проблеми. Спадкові відносини є невід'ємною частиною цивільного права, що має глибокі корені в історії людства. Вивчення їхнього розвитку від первісних часів до сучасності висвітлює трансформації соціальних, економічних та юридичних норм, які регулюють передачу майна після смерті особи. Традиційно спадкові відносини були формалізовані через усталені звичаї та ритуали, які відображали культурні та соціальні особливості певних народів. Проте, незважаючи на їхню важливість, недостатньо уваги приділяється комплексному аналізу еволюції спадкових відносин в історичній перспективі. Сучасні виклики, як-от глобалізація, зміни у суспільних цінностях та нові технології,

© К. Резворович, 2024
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-1183-613X
© М. Хаджийський, 2024
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0009-0324-846X

вимагають підходів, які б адекватно відображали сучасні реалії спадкування. Складність правового регулювання спадщини, що виникає через інтеграцію нових форм власності та цифрових активів, ставить під сумнів традиційні механізми, зумовлюючи потребу їх переосмислення.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питання визначення сутності поняття «спадкові відносини» та дослідження феномена виникнення спадкового права неодноразово привертало увагу вітчизняних та зарубіжних науковців. Зокрема, окремі аспекти цієї теми вивчали О.М. Коваленко, В.М. Кузьменко, Л.І. Шевченко, С.О. Бандурка, Вільям Блекстоун і Жан-Жак Руссо.

Мета статті полягає у дослідженні історичних аспектів виникнення та розвитку спадкових відносин, а також виявленні їхнього впливу на сучасну правову практику. Зокрема, особливу увагу буде приділено змінам у нормах права, соціальному контексту та культурним традиціям, які формували систему спадкування в різні епохи.

Виклад основного матеріалу. Спадкування є одним з найдавніших правових інститутів. У процесі удосконалення цивільного законодавства виникає низка теоретичних і практичних питань, які сприяють регулюванню суспільних відносин через зміцнення й захист прав та інтересів учасників. Спадкове право має особливе значення в контексті розвитку цивільного законодавства. Також важливим є спадковий договір, який допомагає забезпечити гідний рівень життя особи й охороняє її майнові та немайнові права.

Як зазначає Н.Г. Поліщук, «спадкові правовідносини – це цивільно-правове відношення, яке виникає на підставі норм підгалузі спадкового права, через смерть фізичної особи (спадкодавця) та, як правило, волевиявлення його учасників, яким між останніми встановлюється комплекс прав та обов'язків щодо переходу до них тих прав та обов'язків, які не припиняються зі смертю спадкодавця» [8, с. 121]. Перші згадки про спадкові правовідносини відомі зі стародавніх часів, характерні формами спадкування з початку його зародження були за законом і заповітом. Спадкоємцями були обов'язково ті особи, які стояли ближче до померлого в порядку патріархальної родинності. Якщо померлий мав дітей, то вони вступали у володіння його майном. Якщо дітей не було, то спадщина переходила до тих осіб, з якими померлий раніше становив одну сім'ю. Отже, порядок спадкування визначався самим порядком родинної спорідненості. Саме в цьому полягав природний закон спадкування, і в такому розумінні можна вважати, що в стародавні часи спадкування встановлювалось тільки за законом [5].

У Стародавньому Єгипті спадкування майна, зокрема земельних ділянок, передавалось від батьків до дітей, зазвичай синам; доньки могли отримати частину спадщини, але часто їхня роль обмежувалась шлюбом, тобто після весілля донька вважалась членом іншої родини, тому не мала права отримати відсоток спадщини. Характерну роль відігравав письмовий заповіт, який використовувався для формалізації спадкодавця. За часів Месопотамії спадкове право вперше було закріплено в законодавчих актах, а саме Законах Хамурапі (близько 1754 року до н.е.) [1, с. 609]. Вони містили положення про спадкування за законом і заповітом, яке визначало права спадкоємців і порядок розподілу майна. Спадкоємцями були один із подружжя, діти, внуки, усиновлені діти, діти від рабині, якщо батько визнав їх своїми. Під час спадкування за законом спадок розподілявся порівну між синами, а дочки отримували свої частки як посаг. Під час складання заповіту розподіл спадщини між спадкоємцями залежав від письмової волі заповідача. У Стародавній Греції спадкування регулювалося законами, які залежали від міста-держави. Громадяни мали право на спадщину, тоді як нерезиденти та раби – ні. Було також дві форми спадкування. В першій спадкоємцями за законом були сини, але коли їх не було, то успадковували дочки. В другій формі спадкування за заповітом розпочинається із Солона, афінського правителя, який керував державою (640–573 роки до н.е.), він заклав основи афінської демократії. Заповідати міг лише той, у кого не було законних дітей чоловічої статі. Не могли заповідати неповнолітні, жінки, прийомний син.

Модернізація спадкових відносин виникла у Стародавньому Римі, в якому римське право стало основою вагомих змін та розвитку спадкового законодавства в Європі. На відміну від Греції, де спадщина передавалась через чоловічу лінію, у деяких полісах існували обмеження на передачу майна за межі родини. Римська доктрина мала особливість, яка полягала у праві особи вільно розпоряджатися своїм майном. Науковці Мартін Шерер та Джонатан Браун у багатовіковій історії римського права визначали чотири етапи розвитку спадкового права, як-от спадкування за jus civile (цивільне право); спадкування за преторським едиктом; спадкування за імператорськими законами; спадкування у «праві Юстиніана» (власне, вже «післяримське право») [2].

Спадкування (hereditas) згідно з цивільним правом (jus civile) регулювалося Законами XII таблиць, які встановлювали правила для спадкування за заповітом та законом. Однак, враховуючи сімейну природу власності в античний період, законодавці віддавали перевагу спадкуванню за законом. Вважалося цілком звичайним, що після смерті голови сім'ї його майно передавалось спадкоємцю чоловічої статі та залишалось у межах однієї родини, оскільки воно було здобуто завдяки зусиллям усіх її членів. Проте Закони XII таблиць вже започаткували визнання спадкування за заповітом як домінуючої форми. Принцип свободи заповіту майже став основою регулювання цих відносин, тоді як кровне споріднення ще не здобуло абсолютного значення, тому спадкування за законом не обмежувало свободу заповіту. Також у римському законодавстві закріпився принцип єдиної основи спадкування, який зберігся досі: nemo pro parte testatus, pro parte intestatus decedere potest – не можна спадкувати за заповітом і законом одночасно одну й ту ж спадщину [9, с. 24]. Цей принцип походить від Законів XII таблиць, які встановлювали, що спадкоємець, призначений на частину спадщини, отримує всю спадщину. Наприклад, якщо заповідач призначив свого сина спадкоємцем на чверть спадщини, залишивши інших членів родини без згадки, то цей син отримував усю спадщину, оскільки спадкоємці за законом не мали права на спадок.

Наступний етап розвитку спадкування розпочався з преторським правом, воно було об'єктивно зумовленим «живим правом» та мало найбільше значення у формуванні нових інститутів права. Велику роль відігравав претор – одна з ключових посад у римському праві. Претори були магістратами, які виконували важливі функції в судовій системі та адміністрації: вони видавали едикти – офіційні акти, які видавались претором на початку його призначення. Вони містили правила та норми, які регулювали судочинство і визначали, як претор буде здійснювати свої повноваження протягом року, ці норми потім переходили в цивільне (квіритське) право. Реформи спадкового права почалися ще в ранній республіці і розвинулись у період принципату. Послаблення сімейних зв'язків, занепад агнатського споріднення та обмеження батьківської влади, викликані змінами у виробничих відносинах, потребували оновлення спадкового права. Преторські едикти зменшили формальність складання заповітів, визнаючи їх дійсними навіть за відхилень від традиційних вимог. Також спростили форму заповітів. Згідно з давнім jus civile, емансиповані діти не могли бути спадкоємцями, що ставало проблемою для суспільства. Наприклад, дочка, яка виходила заміж і переїжджала до сім'ї чоловіка, втрачала права на спадщину батька. Претори, використовуючи свої повноваження правосуддя, визнали дочку спадкоємницею, вводячи її у фактичне володіння спадщиною (bonorum possessio) [7]. Якщо інших претендентів не було, спадщина залишалась за дочкою. Пізніше розпочався розвиток преторського правосуддя. Вони почали вирішувати спадкові спори, визнали право на спадщину за спадкоємцями, якщо її оспорювали інші особи. Таким чином, поряд зі спадкуванням за jus civile розвивається й преторське спадкування, яке розширює коло спадкоємців за законом і підвищує значення когнатського (кровного) споріднення. Водночас зростає обмеження свободи заповіту на користь кровних родичів. На ранніх етап розвитку римського права спадкування належало лише найближчим родичам, а за їх відсутності спадщина вважалася виморочною. Преторські едикти, реформуючи цей процес, ввели принцип черг спадкоємців,

визначивши чотири черги. До першої черги належали діти померлого, незалежно від їхнього статусу, включно з емансипованими. Вони були зобов'язані вносити до спадкової маси своє майно. Друга черга включала агнатів, при цьому діти могли перекритись у праві на спадкування. Третя черга охоплювала кровних родичів до шостого ступеня спорідненості. Четверта черга включала surviving spouses (дружини спадкодавця) [6]. Загалом правило рівності часток залишалося дійсним, а за відсутності спадкоємців спадок переходив до держави або церкви. Значний вплив на вдосконалення спадкового права справляли також центумвіральні судді, в римському праві цей термін використовувався для позначення суддів, які розглядали справи, пов'язані з комерційними та цивільними спорами, вони встановлювали правила необхідного спадкування та визначали коло осіб, що мали право на обов'язкову частку.

Спадкування за імператорськими законами запровадилось із 27 року до н.е. В епоху імперії ухвалювалися численні сенатус-консульти та імператорські конституції для вдосконалення римського спадкового права. Проте система залишалася неостаточною та складною, особливо у спадкуванні за законом. Ситуація змінилася під час правління Юстиніана (VI ст. н.е.): Римська правова система стала більш уніфікованою і детально регламентованою. У 542 році новела 115 Юстиніана створила чітку систему спадкування за заповітом і необхідне спадкування. Новели 118 (543 рік) та 127 (548 рік) реформували спадкування за законом. Новела 543 року змінила порядок спадкування, надаючи перевагу певним категоріям спадкоємців. Наприклад, були уточнені права дітей та дружини спадкодавця, що забезпечувало їхню більшу захищеність порівняно з іншими родичами. Також було заборонено відмову від спадщини. Новела 548 надала жінкам більше прав у спадкуванні, даючи їм змогу успадковувати нарівні з чоловіками. Це стало важливим кроком у напрямі гендерної рівності в питаннях спадщини. Ще одне положення закріплювало п'ять класів за ступенем спорідненості, даючи можливість спадкування всіма родичами без обмежень. Введена черговість спадкоємців за класами створила чіткий порядок спадкового наступництва, що заклало основи сучасного спадкового права. Реформа Юстиніана завершує розвиток римського спадкування, враховуючи нові соціально-економічні умови та зміцнюючи когнатське (кровне) споріднення. Отже, від стародавньої Греції і до Римської імперії спадкове право зазнало значних змін. Хоча обидві культури мали свої традиції та правила щодо спадкування, римська система була більш структурованою та формалізованою порівняно зі спрощеними та варіативними підходами стародавніх греків. Але головний здобуток за часів Римської імперії – це судова система, яка була започаткована на засадах закону XII таблиць. Було створено спеціалізовані суди для розгляду спадкових справ, що підвищувало ефективність процесу. В судах розглядались спадкові спори, де сторони могли подати позов на основі заповіту або законних прав. У суді потрібно було надати докази, як-от свідчення свідків, письмові заповіти та інші документи, що підтверджували права на спадщину. Заповіти мали юридичну силу і могли бути оскаржені. Якщо виникали суперечки щодо дійсності заповіту, суд розглядав їх на основі свідчень та письмових доказів. У разі суперечок між спадкоємцями могла бути укладена угода про розподіл майна, яка затверджувалася судом.

У період Середньовіччя головний здобуток у розвиток цивільного права внесли франки. Більшість європейського населення в середні віки ще жила за старими римськими законами. Кельти, слов'яни, германці зберігали на території колишньої Римської імперії традиційне звичаєве право, яке в них змінювалось вкрай поволі. Але початок організації суспільства шляхом державотворення й також тісні контакти з романізованим населенням, яке вже мало писані закони, посприяли писемній фіксації норм звичаєвого права і в них. Так, наприкінці V – початку IX ст. з'явилися їхні судебники або записи звичаєвого права, які в медієвістиці називаються «правдами». З усіх варварських «правд» (Leges barbarorum) одним з найцінніших джерел як для історико-правової науки, так і для вивчення

господарського життя і суспільного ладу франків доби Меровінгів і частково Каролінгів є «Салічна правда» (Lex Salica).

З використаної літератури Салічна правда (Lex Salica) – збірник записів звичаєвого права германського племені салічних (приморських) франків, одна з найбільш ранніх та обсяжних варварських правд [4, с. 207]. Вона містила низку правил, які регулювали спадкове право. Спадкові відносини регулювались відповідно до норм давньогерманського права, але з європейської точки зору, рухоме майно успадковувалося в рівних частках сином і донькою, тоді як земельна власність переходила виключно до сина, що забезпечувало передачу землі в межах одного роду. Едикт короля Хільперика (561–584 роки) визначив, що за відсутності синів у померлого спадщину отримують доньки; за їх відсутності спадкування переходить до братів або сестер померлого, тоді як «сусіди» більше не могли претендувати на спадок, як це було за часів Римської імперії. З розвитком приватної власності у праві франків виникає інститут афіляції, який описував та визначав родинні зв'язки між спадкодавцем та спадкоємцем, що дає змогу вносити корективи у встановлений законний порядок спадкування. Афіляція передбачала укладення угоди, за якою майно спадкодавця передавалося будь-якій особі ще за його життя. Хоча заповіти були менш поширеними, ніж у римському праві, вони все ж таки могли використовуватися для визначення спадкоємців. Якщо виконавчій процес спадкових відносин не зазнав суттєвих змін, цього не можна сказати про судовий устрій. Судова система Середньовіччя набула ознак децентралізації та була інтегрована у соціальну сферу суспільства. Вища судова влада концентрувалася у руках монарха, який здійснював її спільно з представниками аристократії. Однак найбільш серйозні правопорушення розглядались королівською радою, тоді як більшість справ передавалась на розгляд «судів сотні». Протягом кількох століть форма цих судів залишалася відносно незмінною, але поступово судові повноваження почали централізуватися у феодалів. Спочатку граф, центенарій чи вікарій лише скликав мальберг – збори вільних людей сотні, які, у свою чергу, обирали суддів – рахінбургів. Судовий процес проходив під головуванням обраного представника – тунгіна, до складу якого зазвичай входили заможні й авторитетні особи. Важливо зазначити, що на судовому засіданні мали бути присутніми всі вільні і повноправні жителі (дорослі чоловіки) сотні, тоді як уповноважені короля виконували лише функції спостерігачів. З часом уповноважені короля почали витісняти тунгінів, і за часів каролінгів головами судів стали виключно «люди короля». Посланці короля отримали право замість рахінбургів призначати членів суду – скабінів, що, зрештою, привело до скасування обов'язку вільних людей бути присутніми на суді та завершення процесу концентрації судової влади в руках королівських ставлеників [10, с. 21].

Ознакою децентралізації була поява місцевих судів, які розглядали всі справи, пов'язані з мешканцями міста, окрім ти злочинів, які передбачали загрозу монарху чи імперії. Такі справи передавались до наступної інстанції – вищого суду. З'явились суди вождів, де вожді племен або територій мали право розглядати справи, пов'язані з їхніми підданими. Кроком до демократичності та прозорості, на яких будуються сьогоденні системи права, було впровадження судових зборів, рішення часто ухвалювалися на основі колективного обговорення, де брали участь не лише судді, але й представники громади. Судові процеси були менш формалізованими порівняно з пізнішими етапами розвитку права, що дозволяло більше гнучкості у вирішенні справ. Поширення християнства також зробило свій відбиток: у судовому процесі почали з'являтися елементи церковного права, що впливало на правову систему і судочинство, під кінець Середньовіччя церковний суд існував нарівні з імператорським.

Розвиток спадкового права у добу Нового часу був складним і багатогранним процесом, що відбивалось у різних правових системах Європи. Розвиток капіталізму та централізація влади привели до скасування феодальних систем успадкування, які віддавали перевагу аристократії. Це дало змогу більшій кількості людей отримувати спадщину.

Приватна власність стала більш цінною, що привело до необхідності чіткішого регулювання спадкових відносин, щоб забезпечити захист прав власників. Ідеї Просвітництва, що виникли в Європі в XVII – XVIII ст., мали глибокий вплив на всі сфери суспільного життя. Головна концепція, така як свобода волі та індивідуальні права, також вплинула на розвиток спадкового права, підкреслюючи важливість заповіту та волі спадкодавця. Просвітники, зокрема Джон Локк, стверджували, що кожна людина має природні права на життя, свободу та власність. Це підкреслює, що право на спадщину є невід'ємною частиною прав людини, стало зрозуміло, що спадкове право має захищати ці права. Ці ідеї спонукали до реформ у законодавстві, яке забезпечувало рівний доступ до спадщини. Просвітники підкреслювали важливість власності як основи для економічного і соціального розвитку. Вони вважали, що власність повинна бути доступною для всіх. Це привело до запровадження більш рівних умов для успадкування, зокрема через скасування феодальних привілеїв та обмежень. Закони почали визнавати права жінок та інших груп на успадкування. Просвітники виступали за відокремлення церкви від держави. Це привело до скасування церковних норм, які раніше регулювали спадкові питання. Державні закони стали основними у вирішенні суперечок щодо спадщини, суспільство почало відходити від церковного гніту Середньовіччя. Філософи Жан-Жак Руссо, Шарль Луї Монтеск'є, Герман Нольте та інші підтримували ідею кодифікації законів для забезпечення зрозумілості та доступності правових норм. Багато країн розробили цивільні кодекси, які чітко визначали правила успадкування, що сприяло правовій зрозумілості та зменшенню юридичних конфліктів. Першими кодифікованими нормативно-правовими актами Європи були Кодекс цивільного права Баварії (Bayerisches Gesetzbuch, 1756); Цивільний кодекс Пруссії (Allgemeines Landrecht für die Preußischen Staaten, 1794); Кодекс цивільного права Австрії (Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch, ABGB, 1811); Цивільний кодекс Нідерландів (Burgerlijk Wetboek, 1838); Цивільний кодекс Швейцарії (Schweizerisches Zivilgesetzbuch, 1907). Вони містили положення про спадкові відносини, визначали порядок та правила успадкування, права та обов'язки спадкоємців.

Кодифікація цивільного права Франції на початку XIX ст. стала особливо значущою для правової історії. Після тривалих дискусій у Державній Раді та врахування пропозицій Касаційного і апеляційного судів 30 вантоза XII року (21 березня 1804 року) був прийнятий «Цивільний кодекс французів». Згодом, у зв'язку з впливом Наполеона і його армії, кодекс отримав назву Кодексу Наполеона. Аналіз його статей свідчить про те, що спадкове право ще не стало самостійним цивільно-правовим інститутом: воно розглядалося як один зі способів набуття права власності, і спадкові норми були в третій книзі поряд із зобов'язальним правом. Однак процес виділення спадкового права в окремий інститут розпочався, про що свідчить наявність титулу «Про спадкування», присвяченого лише спадкуванню за законом та заповітом. Спадкування здійснювалося двома шляхами: за законом, коли спадщину отримували діти та дружина (чоловік), або за заповітом. Цікавим аспектом було те, що спадкові черги доходили до дванадцятого ступеня спорідненості, а спадкоємець, що перебував у шлюбі зі спадкодавцем, успадковував майно тільки за відсутності близьких родичів. Це свідчить про збереження середньовічних уявлень про спадщину, що майно повинно залишатися в межах одного роду. Спадкування за заповітом не було визнано рівноцінним до спадкування за законом, що вказує на відмінності у правовому статусі цих понять. Заповіт розглядали як правочин, близький до дарування, а не як частину спадкового права, що підкреслювало трансакційний аспект заповіту. Діяла заборона на фідеікоміс, тобто заповідання усього майна одній дитині, якщо в спадкодавця їх було дві чи більше. Інститут фідеїкомісу зародився у Стародавньому Римі та полягав у передачі майна однією особою (фідеїкомісаром) іншій особі (фідеїкомісарю) з умовою, що отримувач зобов'язується використовувати це майно відповідно до певних вказівок або на користь третьої особи. Цей інститут дозволяв власнику майна передати його безпосередньо, але з умовами, які забезпечували виконання волі покійного або особи, яка передавала майно. Фідеїкоміс

зазвичай використовувався для керування спадщиною, коли спадкодавець хотів, щоб його майно було використане певним чином, навіть після його смерті. У середньовічній Франції зміст фідеїкоміса істотно змінився: спадкодавець передбачав у заповіті передання усього майна лише до одного зі своїх спадкоємців, а інших позбавляв права на спадщину. Заборона фідеїкомісу та обмеження прав позашлюбних дітей свідчать про спробу кодифікаторів досягти балансу між дореволюційними та постреволюційними принципами правового регулювання. Таким чином, хоча Кодекс 1804 року приділяв значну увагу спадковим відносинам, він розглядав їх як супутні відносинам власності. З численними змінами він діє і в сучасній Франції. Він супроводжується оцінкою, наданою його ідеологом – Наполеоном: «Мою дійсну славу складають не сорок виграних мною битв – Ватерлоо їх перекреслило. Та не буде забутий Цивільний кодекс» [13]. Зміни у спадковому праві в добу Нового часу стали основою для подальших реформ у XIX і XX ст., коли принципи рівності та справедливості отримали ще більше визнання в правових системах багатьох країн.

Сьогодні інститут спадкового права у міжнародному та національному приватному праві у сучасних правових системах є одним з найскладніших та найцікавіших з наукової точки зору, бо в ньому відбиваються різні аспекти життя суспільства. Його значення зумовлено ще й тим, що найбільш вірогідним об'єктом спадкування є право власності. Дослідження історичного аспекту спадкового права вказує на те, що доля майна, яке залишиться після смерті власника, – одна з проблем, яка з найдавніших часів залишається у центрі уваги суспільства, держави і громадян. У деяких державах Європи правові норми, що регулюють спадкові відносини, зосереджені у ЦК або окремому законі. Так, норми щодо спадкування в Угорщині містяться у ЦК, в Німеччині спадкуванню відведено книгу V ЦК, в Іспанії вони розміщені у титулі III книги III ЦК, але насамперед регулюються Законом «Про спадкування», у Франції – у книзі III ЦК, у Чехії, В'єтнамі, Польщі, Румунії, Білорусії – також у ЦК. Проте в Болгарії, Сербії, Чорногорії норми містяться у спеціальних законах – законах про спадкування. Спадкове право різних держав має значні розбіжності у врегулюванні відносин. Зокрема, прослідковується різний підхід до підстав спадкування, форми та змісту заповіту, заповідальної здатності громадянина, скасування заповіту тощо.

Проте під тиском складного та багатовікового розвитку сформувались основні принципи спадкування, які притаманні всім системам права. Спадкодавець має право вільно визначати, як буде розподілено його майно після смерті, шляхом складання заповіту, тобто покладає на особу відповідальність за визначення спадкоємців. Цей підхід розкриває зміст принципу автономії волі. Спадкове право має забезпечувати рівність усіх спадкоємців, незалежно від їхнього статевого, расового або соціального статусу, ця концепція розглядається в межах принципу рівності. Принцип законності передбачає регулювання спадкових відносин встановленими законодавчими актами та правовими нормами, які визначають порядок спадкування, а також права та обов'язки спадкоємців, а законодавство має забороняти дискримінацію під час спадкування, гарантуючи однакові права для всіх спадкоємців, включно з позашлюбними дітьми та дітьми з різних родин, в чому полягає принцип недискримінації. Існування норм, що гарантують певні мінімальні права на спадок для близьких родичів (наприклад, дітей або подружжя), підкреслює принцип обов'язкових часток. Закони мають бути спрямовані на уникнення та вирішення спадкових спорів, зокрема шляхом медіації або судового розгляду, на підставі принципу справедливості. Спадкове право повинно відповідати загальнолюдським правам, зокрема праву на власність і недоторканність приватного життя, отже, будуватися на принципі захисту прав і свобод людей. В межах принципу прозорості та відкритості процес спадкування включає оголошення заповіту, щоб спадкоємці мали доступ до інформації про спадщину.

В національній системі права основним джерелом спадкового права в Україні є Цивільний кодекс. До 1 січня 2004 року спадкові відносини регулювалися розділом VII «Спадкове право» ЦК України 1963 року, тоді як розділ VIII цього Кодексу охоплював питання

спадкування з іноземним елементом. У Цивільному кодексі 2004 року спадковому праву присвячено шосту книгу «Спадкове право», яка детальніше регламентує положення щодо спадкування та змінює підходи до порядку прийняття спадщини. У старому Цивільному кодексі спадковому праву було відведено 41 статтю (статті 524–564), тоді як у новому – 93 статті (статті 1216–1308). Спадкові відносини також регулюються іншими законами, такими як «Про нотаріат». Значну роль серед джерел спадкового права в Україні відіграють підзаконні акти, зокрема Інструкція про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України. Велике значення для правильного застосування цих норм мають постанови Пленуму Верховного Суду України, які містять роз'яснення щодо практики застосування окремих норм спадкового права. Аналізуючи джерела спадкового права у континентальній правовій системі, можемо зазначити, що до них належать закони, підзаконні акти та судова практика. У процесі спадкування особи беруть участь у відносинах, що виникають у зв'язку з реалізацією їхніх прав. Для виникнення цих відносин необхідні юридичні факти, передбачені законом. Повний перелік таких відносин визначається законодавством, але загалом їх можна класифікувати на три основні групи: відносини, пов'язані з відкриттям спадщини, її охороною та прийняттям.

Перший етап настає з моменту відкриття спадщини, яке є юридичним фактом, що визначає початок виникнення спадкових відносин і надає спадкоємцеві можливість прийняти спадщину або відмовитися від неї. Необхідною умовою для виникнення цих відносин є смерть особи (спадкодавця). Законодавство визначає цю умову як момент відкриття спадщини. Наприклад, відповідно до статті 1220 ЦК України, статті 674 ЦК Угорщини та статті 1123 ЦК Киргизії, спадкування відкривається внаслідок смерті особи [12, с. 40–44]. Таким чином, відкриття спадщини є юридичним фактом, що визначає початковий момент виникнення спадкових відносин та надає спадкоємцю можливість прийняти спадщину або відмовитися від неї.

З моменту відкриття спадщини пов'язані численні юридично значущі обставини для учасників спадкування: встановлюється право, яке слід застосувати для врегулювання відносин, визначається коло спадкоємців, обсяг спадщини тощо. Це підкреслює важливість і необхідність чіткого визначення часу відкриття спадщини. Законодавство різних держав по-різному трактує цей момент. Так, у статті 1220 ЦК України, статті 1114 ЦК Польщі та статті 1140 ЦК Туркменістану днем відкриття спадщини є день смерті громадянина. Проте у статтях 665 ЦК Латвії та 1019 ЦК Еквадору цей момент визначається як момент смерті спадкодавця [3]. Подібний підхід спостерігається також у Латвії, Швейцарії та Перу. Слід зазначити, що проблема визначення часу відкриття спадщини вже була предметом наукових досліджень. Аналіз цієї проблеми свідчить про недоцільність збереження норми в праві України, що часом відкриття спадщини є день смерті особи, а також про необхідність визнання моменту смерті спадкодавця (включно з годинами та хвилинами) часом відкриття спадщини. Врахування не лише дня, але й моменту смерті особи є важливим для захисту прав та законних інтересів спадкоємців, а також для чіткого визначення об'єкта спадкування і вирішення питань комморієнтності. Другим кроком є ідентифікація осіб, які можуть претендувати на спадщину і за дотримання певних умов отримають статус спадкоємців. Лише той спадкоємець, який прийняв спадщину, як зазначають Ю.В. Заєка і В.О. Співак, стає правонаступником прав і обов'язків, що переходять зі спадщиною. Спадкодавці не є суб'єктами цих правовідносин, оскільки з моментом смерті втрачають право та дієздатність. Деякі експерти (С.М. Суханов, І.О. Широкова) вважають їх учасниками спадкових відносин. Хоча в законодавствах країн континентальної правової системи норми щодо визначення кола спадкоємців схожі, вимоги для визнання таких осіб спадкоємцями можуть відрізнятися. Спадкоємцями можуть бути фізичні та юридичні особи, держава та міжнародні організації (стаття 1222 ЦК України, статті 385–387 ЦК Латвії, стаття 1125 ЦК Киргизії, стаття 1129 ЦК Туркменістану). Держава також захищає інтереси та права зачатої, але ще не народженої

дитини: спадкоємцями можуть бути діти, зачаті за життя спадкодавця (стаття 1261 ЦК України, стаття 725 ЦК Франції, стаття 3291 ЦК Аргентини). Цікава норма передбачена у статті 1027 ЦК Еквадору: спадкодавці можуть залишити спадщину особам, які ще не існують на момент відкриття спадщини, але їхнє існування передбачається, за умови, що ці особи з'являться до закінчення п'ятнадцятирічного терміну після відкриття спадщини. У більшості країн юридичні особи можуть претендувати на спадщину, лише якщо вони зазначені в заповіті. Закони вимагають, щоб вони існували на момент відкриття спадщини (стаття 1308 ЦК Грузії, стаття 4 Закону Ізраїлю «Про спадкування»). Частина 2 статті 1222 ЦК України зазначає, що юридичні особи можуть бути спадкоємцями за заповітом. На нашу думку, цю норму слід уточнити: «юридична особа може бути спадкоємцем, лише якщо вона була створена (зареєстрована) до моменту відкриття спадщини». Виникає питання, чи може юридична особа спадкувати, якщо на момент відкриття спадщини вона була реорганізована або змінила назву порівняно з часом складання заповіту. Частина 2 статті 1222 ЦК вирішує цю проблему: юридична особа має право бути спадкоємцем, оскільки зміна назви не приводить до виникнення нового суб'єкта. Коли ж немає спадкоємців за заповітом і законом або вони усунені від права на спадкування, не приймають спадщину або відмовляються від її прийняття, майно спадкодавця переходить до держави. Питання переходу майна від померлого до держави є складним у галузі приватного права. Деякі фахівці свого часу стверджували, що законодавець помиляється, визнаючи деяких осіб спадкодавцями, з якими у спадкоємців не було нічого спільного. То чи може держава мати спадкове право на майно своїх громадян? [11]

Висновки. У результаті проведеного дослідження історичного аспекту виникнення спадкових відносин ми можемо стверджувати, що ці правовідносини є невід'ємною частиною суспільного розвитку, що проходили через різні етапи еволюції від простих форм успадкування до складних правових конструкцій сучасності. Вивчення історії спадкового права вказує на те, що початкові форми спадкування, які часто базувалися на усних традиціях і звичаях, поступово трансформувалися в системи, що підтримуються писаними законами та нормативно-правовими актами. Аналіз різних правових систем, зокрема континентальної і загальної системи права, виявив суттєві відмінності в підходах до визнання спадкоємців, регулювання прав на спадщину та захисту інтересів потенційних спадкоємців. Важливо зазначити, що, незважаючи на єдність базових принципів спадкового права, специфікації та вимоги, які висувають до спадкоємців у різних країнах, суттєво варіюються, що підтверджує культурні та соціальні особливості кожного суспільства. Дослідження дало змогу виділити ключові етапи розвитку спадкових відносин, зокрема утвердження правового регулювання, вдосконалення механізмів захисту прав спадкоємців. Перспектива подальших досліджень визначається необхідністю глибшого аналізу впливу глобалізації на спадкові відносини, а також вивчення адаптації наявних правових норм до нових соціальних умов та потреб суспільства. Важливим напрямом є також дослідження проблеми відумерлого майна в контексті співпраці між правовими системами різних країн та механізмів міжнародного правового регулювання спадщини. Отже, спадкові відносини продовжують залишатися важливим об'єктом наукового дослідження, і їхній історичний розвиток вказує на необхідність постійної адаптації правових норм до мінливих соціальних реалій.

Список використаних джерел

1. Андрієвич В.М. Закони царя Хаммурапі як пам'ятка політичної думки стародавнього сходу. *Вісник Державного університету «Житомирська політехніка». Серія «Гуманітарні і соціальні науки»*. 2012. С. 609.

2. Грубінко А.В. Історія держави і права зарубіжних країн : навчальний посібник. Тернопіль : ТНЕУ, 2010. 392 с.

3. Гурська А.В. Проблеми спадкування. *Юридична газета*. 2015. 27 серпня. С. 13.

4. Орач Є.М., Тищик Б.Й. Основи римського приватного права : курс лекцій. Київ : Юрінком Інтер, 2000. 272 с.

5. Орач Є.М., Тищик Б.Й. Римське приватне право : підручник. Київ : Ін Юре, 2012. 392 с.

6. Основи римського приватного права : підручник / В.І. Борисова, Л.М. Баранова, М.В. Домашенко та ін. ; за заг. ред. В.І. Борисової, Л.М. Баранової. Харків : Право, 2008. 224 с.

7. Підопригора О.А., Харитонов Є.О. Римське право : підручник. 4-те вид. Київ : Юрінком Інтер, 2014. 528 с.

8. Поліщук М.Г. Поняття спадкових правовідносин: характерні риси та елементний склад. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 1 грудня 2017 року). Харків : Харківський національний університет внутрішніх справ, 2017. С. 121–123.

9. Сафончик О.В. Поняття та види спадкування за законодавством України крізь призму рецепції римського приватного права. *Юридичний вісник Національного університету «Одеська юридична академія». Серія «Проблеми та судження»*. 2023. С. 22–27.

10. Середа О.В. Становлення судової влади в країнах Західної Європи за часів раннього феодалізму. *Наукова газета Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. 2008. Серпень. С. 21.

11. Федорич І.Я. Здійснення права на спадкування за цивільним законодавством України : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03 / Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2018. 236 с.

12. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356.

13. Sójka-Zielinska K. Kodeks Napoleona. Historia i wspolczesnosc. Warszawa : Lexis Nexis, 2008. 585 s.

Надійшла до редакції 04.12.2024

References

1. Andriyevych, V.M. (2012). Zakony tsarya Khammurapi yak pam'yatka politychnoyi dumky starodavn'oho skhodu [The laws of King Hammurabi as a monument of political thought of the ancient East]. *Visnyk Derzhavnoho universytetu "Zhytomyrs'ka politekhnika". Seriya "Humanitarni i sotsial'ni nauky"*. P. 609. [in Ukr.]

2. Hrubinko, A.V. (2010). Istoriya derzhavy i prava zarubizhnykh krayin [History of the state and law of foreign countries] : navch. posib. Ternopil' : TNEU, 392 p. [in Ukr.]

3. Hurs'ka, A.V. (2015). Problemy spadkuvannya [Problems of inheritance]. *Yurydychna hazeta*. 27 serpnya. P. 13. [in Ukr.]

4. Orach, Ye.M., & Tyshchyk, B.Y. (2000). Osnovy ryms'koho pryvatnoho prava [Fundamentals of Roman Private Law]: kurs lektsiy. Kyiv: Yurinkom Inter. 272 p. [in Ukr.]

5. Orach, Ye.M., & Tyshchyk B.Y. (2012). Ryms'ke pryvatne pravo [Roman private law]: pidruch. Kyiv: In Yure, 392 p. [in Ukr.]

6. Osnovy ryms'koho pryvatnoho prava [Fundamentals of Roman Private Law]: pidruch. V.I. Borysova, L.M. Baranova, M.V. Domashenko ta in.; za zah. red. V.I. Borysovoyi, L.M. Baranovoyi. Kharkiv: Pravo, 2008. 224 p. [in Ukr.]

7. Pidopryhora, O.A., & Kharytonov, Ye.O. (2014). Ryms'ke parvo [Roman law] : pidruch. 4-te vyd. Kyiv: Yurinkom Inter, 528 p. [in Ukr.]

8. Polishchuk, M.H. (2017). Ponyattya spadkovykh pravovidnosyn: kharakterni rysy ta elementnyy sklad [The concept of hereditary legal relations: characteristic features and elemental composition]. *Suchasni problemy pravovoho, ekonomichnoho ta sotsial'noho rozvytku derzhavy : materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Kharkiv, 1 hrud. 2017 r.)*. Kharkiv: Kharkivs'kyy natsional'nyy universytet vnutrishnikh sprav, pp. 121–123. [in Ukr.]

9. Safonchyk, O.V. (2023). Ponyattya ta vydy spadkuvannya za zakonodavstvom ukrayiny kriz' pryzmu retseptsiyi ryms'koho pryvatnoho prava [The concept and types of inheritance under the legislation of Ukraine through the prism of the reception of Roman private Law]. *Yurydychnyy visnyk Natsional'noho universytetu "Odes'ka yurydychna akademiya". Seriya "Problemy ta sudzhennya"*, pp. 22–27. [in Ukr.]

10. Sereda, O.V. (2008). Stanovlennya sudovoyi vlady v krayinakh Zakhidnoyi Yevropy za chasiv rann'oho feodalizmu [The formation of the judiciary in Western European countries during the early feudalism]. *Naukova hazeta Kharkivs'koho natsional'noho universytetu imeni V.N. Karazina*. Serpen', p. 21. [in Ukr.]

11. Fedorych, I.Ya. (2018). Zdiysnennya prava na spadkuvannya za tsyvil'nym zakonodavstvom Ukrayiny [Exercise of the right to inheritance under the civil legislation of Ukraine] : dys. … kand. yuryd. nauk : 12.00.03 / L'vivs'kyy natsional'nyy universytet imeni Ivana Franka. L'viv, 236 p. [in Ukr.]

12. Tsyvil'nyy kodeks Ukrayiny vid 16.01.2003 [Civil Code of Ukraine of 16.01.2003]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 2003. № 40–44. Art. 356. [in Ukr.]

13. Sójka-Zielinska, K. (2008) Kodeks Napoleona [The Napoleonic Code]. Historia i wspolczesnosc. Warszawa: Lexis Nexis, 585 p. [in Pol.]

ABSTRACT

Krystyna Rezvorovych, Maxym Hadzhyyskyy. Historical aspect of the emergence of inheritance relations: from the origins to the present.

In preparing this article, the author set out to find an answer to the question of the legal nature of inheritance relations as a form of transfer of ownership of tangible and intangible assets, and the development of inheritance law in different cultures and legal systems, from ancient times to the present. The study of the development of inheritance relations has not lost its relevance today, as inheritance issues are becoming increasingly relevant in modern society due to the growing number of assets and complex financial instruments that require clear legal regulation.

The study of the retrospective of inheritance law in different legal systems allows identifying common and distinctive features in the regulation of inheritance relations, which can help in the practical application of law, formation of new approaches to inheritance disputes and making a will. The article examines the evolution of inheritance law through the prism of its historical development. The authors analyze various stages of inheritance relations, from ancient civilizations to modern legal systems. The article provides an overview of the main legislative acts, norms and traditions that have influenced the regulation of inheritance in different cultures. Particular attention is paid to the changes that have occurred under the influence of socio-economic and political factors, as well as to the comparison of approaches to inheritance relations in different countries. The conclusions of the article outline current trends in inheritance law and its prospects in the context of globalization. The study aims to deepen the understanding of inheritance relations as an integral element of the legal system and to promote further research on this topic in the scientific community.

Key words: *inheritance law, will, social relations, civil law, right to inheritance, heir, civil legislation.*

УДК 342.9(477)
DOI https://doi.org/10.32782/2078-3566-2024-4-08

Віталій КАЛЬНИК©
кандидат юридичних наук, суддя
(Дніпропетровський окружний адміністративний суд,
м. Дніпро, Україна)
kalnyk.v.v@gmail.com

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ПРОЦЕДУРИ В СУЧАСНОМУ АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Статтю присвячено дослідженню сучасних концептуальних підходів до розуміння адміністративної процедури. Звернено увагу, що поза межами сучасних досліджень залишилися питання розуміння змісту адміністративних процедур в адміністративному праві України з урахуванням сучасних процесів державотворення і праворозуміння. Обґрунтовано, що аналіз концептуальних підходів до розуміння адміністративного процесу та адміністративної процедури в українському праві демонструє складність та багатогранність цього явища, що вимагає подальших досліджень та вдосконалення законодавства у цій сфері. Зазначено, що адміністративні процедури є однією з ключових правових категорій, що відіграють важливу роль у забезпеченні ефективного функціонування державного апарату та захисту прав громадян. Наголошено, що у сучасному світі, де державне управління постійно ускладнюється, питання впровадження чітких та прозорих адміністративних процедур набуває особливої актуальності. Пропонується під адміністративною процедурою слід розуміти визначений законом порядок дій органів публічної влади та інших уповноважених суб'єктів, спрямований на розгляд, вирішення і правозастосування справ, який включає обов'язкові етапи та забезпечує прозорість, доступність та дотримання прав і законних інтересів усіх учасників процесу. Зроблено висновок, що поняття «адміністративний процес» та «адміністративна процедура» часто використовуються в адміністративному праві, але їх співвідношення може змінюватися залежно від концептуальних підходів до процесів правотворення і державотворення. Доведено, що адміністративна процедура є специфічною частиною адміністративного процесу, що визначає деталі та порядок виконання конкретних адміністративних дій.

Ключові слова: *адміністративне право, адміністративний процес, адміністративна процедура, адміністративне провадження, концептуальний підхід, поняття, розуміння.*

Постановка проблеми. Адміністративні процедури є однією з ключових правових категорій, що відіграють важливу роль у забезпеченні ефективного функціонування державного апарату та захисту прав громадян. У сучасному світі, де державне управління постійно ускладнюється, питання впровадження чітких та прозорих адміністративних процедур набуває особливої актуальності. В Україні в контексті євроінтеграційних процесів та необхідності реформування державних інституцій дослідження сутності адміністративних процедур є не лише актуальним, а й надзвичайно важливим.

Адміністративні процедури, будучи чітко регламентованими, дають змогу державним органам діяти швидко і злагоджено. Це особливо важливо в умовах реформ, коли необхідно забезпечити оперативність та прозорість управлінських рішень. Громадяни повинні мати чітке розуміння своїх прав та обов'язків, а також процедур, через які вони можуть звертатися до державних органів. Це сприяє підвищенню довіри до держави та її інституцій. Упровадження прозорих адміністративних процедур є важливим елементом боротьби з корупцією. Коли процедури зрозумілі і доступні, це зменшує можливості для зловживань із боку державних службовців.

Указані обставини зумовлюють актуальність з'ясування сутності та правової природи адміністративних процедур у сучасному адміністративному праві України.

© В. Кальник, 2024
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0007-8849-084X

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблематику, пов'язану з розглядом та аналізом сутності адміністративних процедур у науці адміністративного права, досліджували такі вчені, як В. Бевзенко А. Комзюк, В. Колпаков, О. Кузьменко, Т. Мінка, О. Миколенко, Л. Наливайко, В. Стефанюк, М. Тищенко та ін. Поряд із цим поза межами досліджень залишилися питання концептуальних підходів до розуміння змісту адміністративних процедур в адміністративному праві України з урахуванням сучасних процесів державотворення і праворозуміння.

Метою статті є висвітлення концептуальних підходів до розуміння змісту адміністративних процедур у сучасному адміністративному праві України.

Виклад основного матеріалу. Якщо звернутися до науки адміністративного права, то слід зазначити, що поняття «адміністративна процедура» науковцями тлумачиться по-різному, різні погляди склалися у науці стосовно розуміння співвідношення понять «адміністративна процедура» та «адміністративний процес».

У сучасній адміністративно-правовій науці існують три основні концептуальні підходи до розуміння адміністративного процесу: управлінський, юрисдикційний та судовий. Кожен із них має своїх прихильників та особливості і визначає місце адміністративної процедури в адміністративному праві.

Управлінський підхід, який підтримують такі науковці, як В. Авер'янов, О. Бандурка, М. Тищенко, В. Колпаков, О. Кузьменко, Т. Мінка та ін., розглядає адміністративний процес як комплексну діяльність, що охоплює прийняття індивідуальних та нормативних актів управління. Професори О. Бандурка та М. Тищенко підходили до визначення адміністративного процесу крізь призму прийняття як індивідуальних адміністративних актів, так і нормативних актів управління [2, с. 16]. Наприклад, Т. Мінка розглядала процес як урегульований нормами адміністративно-процесуального права порядок розгляду індивідуально визначених справ у сфері виконавчо-розпорядчої діяльності органами державної влади, а в передбачених законодавством випадках – іншими уповноваженими на те органами [1, с. 13]. Ці та інші вчені – прихильники такого підходу розглядають адміністративний процес як більш широке поняття, яке включає у себе й адміністративні процедури.

Отже, широке розуміння адміністративного процесу дає змогу розглянути адміністративний процес як широкий комплекс діяльності, що включає всі аспекти публічного адміністрування публічних органів влади, – від прийняття рішень до реалізації адміністративних актів. Це концептуально є ширшим і охоплює різні етапи управлінської діяльності [6]. У цьому підході адміністративна процедура є частиною адміністративного процесу. Вона визначає конкретні етапи та правила, що регулюють процес прийняття рішень та виконання адміністративних актів. Тобто адміністративна процедура є складовою частиною адміністративного процесу, яка регулює деталі та порядок виконання процесуальних дій.

Юрисдикційний підхід, який представляють А. Дьомін, В. Перепелюк та ін. [9], зосереджується на розгляді адміністративного процесу як діяльності з вирішення спорів між сторонами адміністративних правовідносин та застосування заходів адміністративного примусу. Цей підхід підкреслює регламентовану законом діяльність із розгляду справ про адміністративні правопорушення. Розгляд адміністративних справ при цьому здійснюється у межах відповідних адміністративних процедур.

Таке розуміння адміністративного процесу дає змогу розглянути його як вид діяльності публічної влади, що пов'язана з розглядом адміністративних справ та застосуванням заходів адміністративного примусу. Це означає, що адміністративний процес обмежується лише тими аспектами, що стосуються вирішення правових спорів і застосування санкцій. Адміністративна процедура при цьому розглядається як специфічна частина адміністративного процесу, що стосується конкретних процедурних кроків, пов'язаних із розглядом адміністративних справ або застосуванням заходів адміністративного примусу. Адміністративна процедура детально регламентує порядок проведення таких процесів.

Судова концепція, що підтримується такими вченими, як В. Стефанюк, А. Комзюк, В. Бевзенко та ін., акцентує увагу на адміністративному процесі як судовому розгляді публічно-правових спорів. Прихильники цього підходу вважають адміністративний процес видом судового процесу, який включає адміністративне судочинство та управлінський процес [11, с. 36–39; 6, с. 53].

Судове розуміння адміністративного процесу ототожнює власне процес з адміністративним судочинством. Адміністративний процес при цьому визначається як судовий розгляд публічно-правових спорів, що належать до компетенції адміністративних судів. У цьому разі адміністративна процедура розглядається як частина управлінської діяльності, що включає не лише судовий процес, а й інші аспекти, що не пов'язані із судовим розглядом. Адміністративна процедура є окремим процесом, що регулює конкретні адміністративні дії та їх учинення.

Отже, в українському адміністративному праві спостерігається тенденція до інтеграції різних підходів до розуміння адміністративного процесу. Це дає змогу забезпечити більш комплексне та ефективне правозастосування, ураховуючи як правотворчу, так і правозастосовчу діяльність адміністративних органів. Різноманітність підходів до розуміння адміністративного процесу сприяє розвитку наукових досліджень та вдосконаленню правової системи України. А відповідне впровадження чітких та прозорих адміністративних процедур відповідно до європейських стандартів сприятиме підвищенню ефективності державного управління та захисту прав громадян.

Загалом аналіз концептуальних підходів до розуміння адміністративного процесу та адміністративної процедури в адміністративному праві демонструє складність та багатогранність цього явища, що вимагає подальших досліджень та вдосконалення законодавства у цій сфері.

Отже, у межах різних концептуальних підходів до розуміння адміністративного процесу спостерігаються суттєві відмінності в трактуванні співвідношення адміністративного процесу та адміністративної процедури. Згідно з вузьким підходом, адміністративний процес та адміністративна процедура розглядаються як два самостійні інститути в рамках публічного адміністрування. Вони функціонують незалежно один від одного, кожен виконує свої специфічні завдання. У широкому підході адміністративна процедура є складовою частиною адміністративного процесу. У цьому разі адміністративний процес охоплює усі аспекти адміністративної діяльності, включаючи адміністративні процедури як свої невід'ємні елементи. Відповідно до судової концепції, адміністративна процедура та адміністративний процес розглядаються як два абсолютно різні інститути. Адміністративний процес у цьому контексті переважно асоціюється з адміністративним судочинством, тоді як адміністративна процедура стосується управлінської діяльності. Кожна з наведених концепцій має своїх прибічників та опонентів. Вони пропонують різні перспективи та підходи до розуміння і трактування адміністративного процесу та адміністративної процедури, кожен із яких має свої переваги та недоліки.

Найбільш виважено та методологічно коректно розглядати адміністративний процес як абстрактно-доктринальне поняття, а адміністративну процедуру – як нормативно визначене поняття. Завдяки законодавчому закріпленню поняття «адміністративна процедура» автоматично вирішяться численні спірні питання як теоретичного, так і практичного характеру. У питанні визначення необхідно рухатися в напрямі від абстрактного до конкретного визначення понять. Перевагами такої пропозиції можемо назвати такі: по-перше, поляризація місць цих категорій у доктринально-законодавчій парадигмі; по-друге, збереження поваги до вітчизняних наукових концепцій, які є надбанням науки адміністративного права; по-третє, підвищення рівня праворозуміння та правової визначеності у правозастосовній діяльності [5, с. 41].

Якщо ми звернемося до європейського досвіду, то, як вірно зазначає О. Маркова, «вектор процесуалізації адміністративних функцій виконавчої влади історично

спрямовувався від адміністративного процесу як форми судово-адміністративної юрисдикції до адміністративної процедури як демократичної форми зближення адміністратора (органу) та приватної особи при формуванні владної волі в управлінському процесі» [5, с. 41].

Україна, прагнучі до євроінтеграції, зобов'язана адаптувати своє законодавство до європейських стандартів. Це включає і реформування адміністративних процедур, щоб вони відповідали принципам прозорості, ефективності та підзвітності. Окрім того, Україна є підписантом низки міжнародних угод, які передбачають упровадження певних адміністративних стандартів у процесуальній діяльності публічної влади. Дотримання цих стандартів є умовою для отримання міжнародної допомоги та підтримки [8].

Аналіз європейської доктрини та законодавства показує, що управлінське, або широке, поняття адміністративного процесу у цих країнах, як правило, не використовується. Наприклад, у Польщі відносини, які в українському законодавстві вважаються частиною широкого поняття адміністративного процесу, розглядаються як окремі правові форми діяльності публічної адміністрації. Це, насамперед, адміністративне провадження та судовий контроль за діяльністю публічної адміністрації [12, с. 86]. У Франції домінуючим юридичним терміном для позначення процедури, процесу, провадження, порядку провадження, зокрема судового, є термін procédure [3, с. 312; 5, с. 45].

Частково вирішує концептуальне розуміння сутності адміністративних процедур Закон України «Про адміністративну процедуру» від 14 липня 2022 р. [10]. Цей Закон став важливою подією у напрямі гармонізації українського законодавства з європейськими стандартами. Його ухвалення є значним досягненням для України, адже він установлює чіткі та прозорі процедури взаємодії громадян із державними органами, що, своєю чергою, зменшує можливості для корупційних зловживань. Закон установлює й основні принципи, права та обов'язки сторін адміністративного процесу, а також порядок оскарження рішень.

Закон України «Про адміністративну процедуру» визначає адміністративну процедуру як визначений законом порядок розгляду та вирішення справи [10].

Законодавче тлумачення поняття адміністративної процедури та деталізація їх у законі має кілька важливих переваг, які позитивно впливають на правозастосування та правовий порядок. Закон України «Про адміністративну процедуру» допомагає адміністративним органам краще розуміти свої обов'язки та порядок дій, що підвищує якість правозастосування. Це знижує ймовірність помилок і зловживань, оскільки процеси чітко регламентовані. Стандартизація процедур через законодавче визначення дає змогу адміністративним органам ефективніше організовувати свою діяльність, що веде до покращення управлінських процесів і підвищення їх продуктивності.

Законодавче визначення адміністративної процедури сприяє розвитку науки адміністративного права шляхом уточнення і систематизації теоретичних понять і категорій. Законодавець окреслює, що адміністративна процедура – це встановлений у законі порядок розгляду та вирішення справ. Безумовно, таке визначення надає науковцям нові можливості для дослідження та аналізу адміністративного процесу, адміністративних процедур і відповідної практики.

Законодавче тлумачення поняття «адміністративна процедура» має суттєві переваги, включаючи забезпечення юридичної визначеності, уніфікацію та стандартизацію, підвищення правової ясності. Ці переваги сприяють створенню більш ефективного та справедливого правового середовища [17].

Поряд із цим законодавче визначення адміністративної процедури потребує уточнень та вдосконалення у таких напрямах. По-перше, запропоноване у законі визначення не уточнює, які суб'єкти беруть участь в адміністративній процедурі (громадяни, юридичні особи, органи державної влади) та які справи підпадають під цей порядок. По-друге, визначення не відображає, що адміністративна процедура включає не лише розгляд та вирішення справ, а й застосування норм матеріального адміністративного

права. Воно є занадто вузьким, оскільки адміністративні процедури включають не лише розгляд і вирішення справ, а й різні стадії, такі як збір доказів, консультації, прийняття рішень та їх оскарження. По-третє, адміністративні процедури можуть бути різними за змістом і спрямованістю (наприклад, процедурні акти, реєстраційні дії, наглядові заходи). Визначення не відображає цієї різноманітності. По-четверте, визначення не згадує про те, що результати адміністративних процедур мають правові наслідки для сторін, які беруть участь у них. По-четверте, важливо, щоб адміністративні процедури були прозорими та доступними для громадян, що також не зазначено у визначенні.

Висновки. Підсумовуючи вищенаведене, під адміністративною процедурою слід розуміти визначений законом порядок дій органів публічної влади та інших уповноважених суб'єктів, спрямований на розгляд, вирішення і правозастосування справ, який включає обов'язкові етапи і забезпечує прозорість, доступність та дотримання прав та законних інтересів усіх учасників процесу.

Поняття «адміністративний процес» та «адміністративна процедура» часто використовуються в адміністративному праві, але їх співвідношення може змінюватися залежно від концептуальних підходів до процесів праворозуміння і державотворення.

Адміністративний процес є більш загальним і широким поняттям, яке охоплює усі аспекти управлінської діяльності та правозастосування. Адміністративна процедура є специфічною частиною адміністративного процесу, що визначає деталі та порядок виконання конкретних адміністративних дій. Таким чином, адміністративний процес може включати в себе кілька адміністративних процедур, а адміністративна процедура є частиною більш широкого адміністративного процесу.

Список використаних джерел

1. Адміністративне процесуальне право : навчальний посібник / за заг. ред. Т.П. Мінки. Дніпро : ДДУВС, 2017. 278 с.

2. Бандурка О.М., Тищенко М.М. Адміністративний процес : підручник. Київ : Літера ЛТД, 2002. 228 с.

3. Зіллер Ж. Політико-адміністративні системи країн ЄС: порівняльний аналіз / пер. з фр. В. Ховхуна. Київ : Основи, 1996. 420 с.

4. Комзюк А.Т. Адміністративний процес України : навчальний посібник. Київ : Прецедент, 2007. 531 с.

5. Маркова О.О. Концептуальні основи правового регулювання адміністративної процедури: порівняльно-правовий аспект : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2023. 474 с.

6. Наливайко Л.Р. Державний лад України: теоретико-правова модель : монографія. Харків : Право, 2009. 600 с.

7. Наливайко Л.Р., Степаненко К.В. Міжнародно-правові стандарти прав людини : навчальний посібник. Дніпро : ДДУВС, 2019. 184 с.

8. Наливайко Л.Р., Степаненко К.В., Щербина Є.М. Міжнародний захист прав людини : навчальний посібник. Дніпропетровськ : ДДУВС, 2014. 152 с.

9. Перепелюк В.Г. Адміністративний процес. Загальна частина : навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2004. 367 с.

10. Про адміністративну процедуру : Закон України від 17.02.2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text

11. Стефанюк В.С. Судовий адміністративний процес : монографія. Харків : Консум, 2003. 463 с.

12. Ura E. Prawo administracyjne. Wydanie III. Warszawa : Wydawnictvo Prawnicze LexisNexis, 2001. 435 s.

Надійшла до редакції 16.09.2024

References

1. Administratyvne protsesualne pravo [Administrative procedural law]: navch. posib. / kol. avt.; za zah. red. T.P. Minky. Dnipro: DDUVS, 2017. 278 p. [in Ukr.].
2. Bandurka, O.M., & Tyshchenko, M.M. (2022). Administratyvnyi protses [Administrative procedure]: pidruch. Kyiv: Litera LTD, 228 p. [in Ukr.].
3. Ziller, Zh. (1996). Polityko-administratyvni systemy krain YeS: porivnialnyi analiz [Political-administrative systems of the EU countries: a comparative analysis] / per. z fr. V. Khovkhuna. Kyiv : Osnovy, 420 p. [in Ukr.].
4. Komziuk, A.T. (2007). Administratyvnyi protses Ukrainy [Administrative procedure of Ukraine]: navch. posib. Kyiv: Pretsedent, 531 p. [in Ukr.].
5. Markova, O.O. (2023). Kontseptualni osnovy pravovoho rehuliuvannia administratyvnoi protsedury: porivnialno-pravovyi aspect [Conceptual foundations of legal regulation of administrative procedure: comparative legal aspect]: dys. … d-ra yuryd. Nauk: 12.00.07 Zaporizkyy natsionalnyy universytet. Zaporizhzhia, 474 p. [in Ukranian].
6. Nalyvaiko, L.R. (2009). Derzhavnyi lad Ukrainy: teoretyko-pravova model [State system of Ukraine: theoretical and legal model]: monohraf. Kharkiv : Pravo, 600 p. [in Ukr.].
7. Nalyvaiko, L.R., & Stepanenko, K.V. (2019). Mizhnarodno-pravovi standarty prav liudyny [International legal standards of human rights]: navch. posib. Dnipro : DDUVS, 184 p. [in Ukr.].
8. Nalyvaiko, L.R., Stepanenko, K.V., & Shcherbyna, Ye.M. (2014). Mizhnarodnyi zakhyst prav liudyny [International protection of human rights] : navch. posib. Dnipropetrovsk : DDUVS, 152 p. [in Ukr.].
9. Perepelyuk, V.H. (2004) Administratyvnyi protses. Zahalna chastyna [Administrative process. General part]: navch. posibnyk. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury, 367 p. [in Ukr.].
10. Pro administratyvnu protseduru: Zakon Ukrainy vid 17.02.2022. [On administrative procedure: Law of Ukraine dated February 17, 2022]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text. [in Ukr.].
11. Stefaniuk, V.S. (2003). Sudovyi administratyvnyi protses [Judicial administrative process] : monohraf. Kharkiv: Konsum, 463 p. [in Ukr.].
12. Ura, E. (2001). Prawo administracyjne [Administrative law]. Wydanie III. Warszawa : Wydawnictvo Prawnicze LexisNexis, 435 s. [in Pol.].

ABSTRACT

Vitalii Kalnyk. Conceptual approaches to understanding the administrative procedure in the modern administrative law of Ukraine.

The article deals with study of modern conceptual approaches to understanding the administrative procedure. Attention is drawn to the fact that the issues of understanding the content of administrative procedures in the administrative law of Ukraine, taking into account the modern processes of state formation and legal understanding, remain beyond the scope of modern research. It is justified that the analysis of conceptual approaches to understanding the administrative process and administrative procedure in Ukrainian law demonstrates the complexity and multifaceted nature of this phenomenon, which requires further research and improvement of legislation in this area. The article states that administrative procedures are one of the key legal categories that play an important role in ensuring the effective functioning of the state apparatus and protecting the rights of citizens. It is emphasized that in the modern world, where public administration is constantly becoming more complicated, the issue of implementing clear and transparent administrative procedures becomes especially urgent. It is proposed that the administrative procedure should be understood as the procedure of actions of public authorities and other authorized subjects determined by law, aimed at the consideration, resolution and enforcement of cases, which includes mandatory stages and ensures transparency, accessibility and compliance with the rights and legitimate interests of all participants in the process. It is concluded that the concepts of «administrative process» and «administrative procedure» are often used in administrative law, but their relationship may vary depending on conceptual approaches to the processes of law-making and state-building. It is proven that the administrative procedure is a specific part of the administrative process, which determines the details and the procedure for performing specific administrative actions.

Key words: *administrative law, administrative process, administrative procedure, administrative proceeding, conceptual approach, concept, understanding.*

УДК 340
DOI https://doi.org/10.32782/2078-3566-2024-4-09

Оксана КАРАЩУК©
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри інтелектуальної власності та інформаційного права
(Київський національний університет імені Т.Г. Шевченка, м. Київ, Україна)
kaoksana@ukr.net

Лілія МАКСИМУК©
здобувач вищої освіти
(Київський національний університет імені Т.Г. Шевченка, м. Київ, Україна)

ПРАВОВІ ВІДНОСИНИ І ЗАХИСТ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ ПІД ВПЛИВОМ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

У статті досліджено, що цифровізація створює нові форми правовідносин, зокрема у сфері інтелектуальної власності. Описано, що зростають ризики, пов'язані з незаконним використанням цифрового контенту, кібератаками, крадіжкою даних і підробками. Досліджено, що для мінімізації цих викликів необхідно впроваджувати сучасні правові механізми, спрямовані на регулювання онлайн-взаємодії, використання штучного інтелекту та блокчейн-технологій. Виокремлено, що особливої уваги потребує розроблення міжнародних правових норм, які забезпечують транскордонний захист інтелектуальної власності. Визначено, що реалізація «Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки» є важливим інструментом для створення цифрової інфраструктури, однак її повноцінне впровадження ускладнено через військові дії. Досліджено судову практику країн Європейського Союзу, США та Китаю.

Ключові слова: *право, інтелектуальна власність, захист, правові відносини, креативний сектор, цифрова трансформація.*

Постановка проблеми. Цифрова трансформація суттєво змінює правові відносини у сфері інтелектуальної власності, породжуючи нові виклики для її ефективного захисту. Швидке впровадження цифрових технологій стимулює розвиток креативних галузей, однак одночасно створює ризики незаконного використання інтелектуальних продуктів, зокрема в Інтернеті. Це зумовлює необхідність адаптації правових норм і механізмів захисту інтелектуальної власності до сучасних технологічних умов, аби забезпечити їх дієвість і сприяти сталому економічному розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом останні років проблема захисту прав інтелектуальної власності в умовах цифровізації набула актуальності у публікаціях українських науковців. К. Зеров досліджує теоретичні підходи до правової охорони об'єктів, згенерованих штучним інтелектом у сфері авторського права та суміжних прав [2]. В.С. Дяченко і Н.П. Дяченко аналізують державну політику у сфері цифрових технологій, акцентуючи на важливості забезпечення правової безпеки у цифровому середовищі [1]. Інші автори, зокрема С. Лучик та С. Позняков, розглядають питання кібербезпеки і впровадження міжнародних стандартів у сфері захисту інтелектуальної власності [4–6]. І. Шумак розглядає вплив цифрової трансформації на правові відносини і захист інтелектуальної власності [10]. Проведені дослідження підкреслюють потребу в удосконаленні правових механізмів.

© О. Каращук, 2024
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0008-2524-450X
© Л. Максимук, 2024

Метою статті є аналіз правових відносин і особливостей захисту прав інтелектуальної власності під впливом цифрової трансформації.

Виклад основного матеріалу. Однією з ключових функцій держави є забезпечення розвитку економіки, що невід'ємно пов'язано із захистом інтелектуальної власності. Цифровізація відкриває нові можливості для авторів і підприємців, спрощуючи доступ до світового ринку, однак водночас створює загрози у вигляді незаконного використання інтелектуальних продуктів. Авторське право у цій сфері є інструментом стимулювання творчої діяльності, надаючи авторам можливість контролювати свої роботи та отримувати винагороду за їх використання.

Основними критеріями об'єктів авторського права залишаються оригінальність, унікальність та доступність для інших осіб. Водночас цифрове середовище посилює ризики порушення прав: незаконне поширення контенту, підробка товарів та кібератаки. Це створює серйозні виклики для національної економіки, оскільки втрата доходів і репутаційних утрат суттєво гальмує розвиток галузей, які базуються на інноваціях.

Ефективний захист авторських прав у цифрову епоху має багатогранний вплив. Він сприяє стимулюванню творчої діяльності, забезпечує справедливу винагороду для авторів і розширює доступ громадян до якісного контенту. У цьому контексті ключову роль відіграють законодавчі зміни, спрямовані на адаптацію до новітніх технологій. Потрібно інтегрувати інноваційні підходи до кіберзахисту, забезпечити широке інформування громадян щодо важливості захисту прав інтелектуальної власності та зміцнювати міжнародне співробітництво у цій сфері.

Цифрові трансформації впливають і на економічну функцію держави. Інтелектуальна власність стає основою для зростання конкурентоспроможності країни, створення нових робочих місць та забезпечення добробуту населення. Використання цифрових технологій у сфері управління інтелектуальною власністю сприяє прозорості, підзвітності та доступності інформації для різних верств населення. Такі перетворення здатні не лише розширити економічні можливості, а й сприяти соціальній інклюзії та стабільності.

Україна активно розвиває цифрову інфраструктуру, що включає створення нових органів і механізмів для реалізації цифрових стратегій. Заснування Комітету Верховної Ради України з питань цифрової трансформації стало визначальним кроком для інституалізації цифрових процесів [3]. Комітет відіграє ключову роль у формуванні політики цифрової трансформації, зокрема у розробленні нормативно-правових актів, що спрямовані на інтеграцію інноваційних рішень у державне управління та регіональний розвиток.

Національна стратегія цифрової трансформації, яка спрямована на модернізацію економіки, є фундаментальним документом, що визначає етапи та ресурси для впровадження нових технологій. Ухвалена Кабінетом Міністрів «Державна стратегія регіонального розвитку на 2021–2027 роки» стала логічним продовженням цих ініціатив [7]. Документом передбачено цифровізацію державних послуг, регіональних структур управління та економічних механізмів. Однак війна значно уповільнила ці процеси, адже ресурси країни були переспрямовані на забезпечення безпеки та оборони. Попри це український уряд продовжує інтегрувати елементи цифрових технологій у державну політику, розуміючи їх важливість для післявоєнного відновлення країни.

Цифрова трансформація набуває значення не лише в економічній сфері, а й у правовому аспекті, впливаючи на регулювання інтелектуальної власності. Швидкий розвиток цифрових технологій створює нові перспективи, але разом із тим підвищує ризики, серед яких – нелегальне поширення цифрового контенту, кіберзлочинність та фальсифікація товарів. Це зумовлює потребу в розробленні сучасних нормативно-правових актів, які б ураховували особливості використання інноваційних технологій, таких як штучний інтелект та блокчейн [10]. Актуальність оновлення законодавства стає дедалі очевиднішою в умовах глобальної цифрової економіки, що вимагає формування

міжнародних правових норм для забезпечення ефективного захисту інтелектуальної власності в межах транскордонної взаємодії.

Європейський Союз демонструє приклад активної роботи у цьому напрямі, упроваджуючи такі законодавчі акти, як Директива про авторське право на Єдиному цифровому ринку та Директива про електронну комерцію [6]. Ці ініціативи спрямовані на вирішення проблем, пов'язаних із захистом прав творців контенту, балансом між правами власників і свободою доступу до інформації, а також стимулюванням інновацій. Комплексний підхід до регулювання цифрового ринку дає змогу ЄС відповідати на виклики, що виникають у сфері інтелектуальної власності.

Технологічні інновації, зокрема штучний інтелект та віртуальна реальність, створюють нові реалії для традиційної моделі авторського права. У процесі використання таких інструментів змінюються підходи до створення творів, що ускладнює питання визначення прав власності та авторства. Це зумовлює необхідність перегляду правових підходів і створення нового нормативного фундаменту, який би враховував сучасні реалії. Експерти наголошують, що існуючі моделі правового регулювання є недостатніми для вирішення питань, пов’язаних із використанням штучного інтелекту, а також забезпеченням етичного та правового балансу в його застосуванні.

У європейській практиці досягнення цього балансу базується на кількох ключових концепціях. Зокрема, це посилення захисту прав користувачів і споживачів, забезпечення свободи доступу до інформації, суворе дотримання прав інтелектуальної власності та мінімізація кількості обмежувальних нормативних актів, які можуть стримувати інновації. Такий підхід передбачає гнучкість і відповідність регулювання сучасним потребам, що дає змогу ефективно адаптуватися до динамічних змін. Водночас важливим є врахування етичних аспектів, особливо в контексті використання штучного інтелекту, який активно інтегрується в процеси створення та поширення цифрового контенту.

У США дотримуються принципу, згідно з яким авторське право поширюється виключно на творчі здобутки людини. Ця позиція підтверджується у випадках, що стосуються об'єктів, створених ШІ. Зокрема, у справі авторки коміксу Zarya of the Dawn, яка використала ілюстрації, створені ШІ Midjourney, Бюро авторського права США відмовило в реєстрації ілюстрацій [10]. Основним аргументом стало те, що такі зображення не містять достатнього людського творчого внеску. Однак текст коміксу та його оформлення були визнані результатом творчої діяльності людини й отримали охорону. Це свідчить про те, що контент, згенерований ШІ, може бути визнаний оригінальним лише за умови підтвердження суттєвого впливу людини на його створення.

Позиція США додатково розкривається у кейсі Стівена Талера, який намагався зареєструвати картину «Нещодавнє входження до райського саду», створену його розробкою, – ШІ DABUS. У заявці Талер зазначив, що автором картини є саме ШІ. Бюро авторського права США відхилило заявку, аргументуючи це відсутністю людського авторства. Хоча позивач посилався на необхідність урахування технологічних змін у тлумаченні законодавства, судова система зберегла свою позицію: творчість, яка не є результатом людського інтелектуального внеску, не підлягає захисту авторським правом.

У Європейському Союзі правозастосовча практика також визнає виключно людське авторство як основний критерій для отримання захисту. Рішення Суду ЄС у справі Infopaq International A/S проти Danske Dagbaldes Forening установлює, що твори повинні бути результатом оригінального інтелектуального внеску автора [2]. Проте у разі якщо ШІ використовувався як інструмент у творчому процесі, можливість охорони авторським правом залежить від ступеня творчого контролю людини. Відсутність чітких критеріїв для визначення «значного» людського внеску ускладнює правозастосування, що робить кожен випадок унікальним.

Китайські суди підходять до оцінки творів, створених ШІ, із позиції об’єктивного аналізу оригінальності та участі людини. У справі Feilin v. Baidu суд визнав, що результати

роботи ШІ можуть бути захищені авторським правом за умови значного людського внеску. Водночас, на думку китайських судів, жоден користувач чи розробник ШІ не може бути визнаний безпосереднім автором [8]. Натомість правовий захист може поширюватися на інвестиції у створення такого результату, наприклад витрати на програмне забезпечення або налаштування.

Судова справа Shenzhen Tencent v. Shanghai Yingxun показала ще один підхід до захисту творів, створених за допомогою ШІ. У цьому разі статтю, створену ШІ, було визнано твором завдяки людським рішенням, що забезпечили налаштування програми й процес створення тексту. Авторські права були передані компанії, яка володіла правами на програму ШІ. Це демонструє нову модель правового визнання колективного інтелекту, що поєднує людські дії з технологічним внеском.

З огляду на це, правове регулювання цифрових прав інтелектуальної власності потребує інтеграції новітніх підходів та методів. Вибір методології залежить від специфіки суспільних відносин, які регулюються, і цілей, поставлених перед законодавством. Гармонізація між технологічним прогресом, етичними нормами та правовим забезпеченням є визначальним чинником у побудові правової системи, здатної ефективно відповідати на виклики цифрової епохи.

Висновки. Отже, захист прав інтелектуальної власності в умовах цифровізації потребує комплексного підходу, що враховує специфіку сучасних технологій і глобальні тенденції. Україна має потенціал стати лідером цифрових трансформацій у Східній Європі, але цей процес вимагає не лише технологічних, а й правових змін. Інтеграція міжнародних стандартів, розроблення національного законодавства та міжнародне співробітництво є визначальними для ефективного функціонування цифрової економіки. Захист прав інтелектуальної власності у цьому контексті має двостороннє значення: з одного боку, він забезпечує економічну стабільність, з іншого – стимулює розвиток інновацій. Тільки так можна забезпечити стабільний розвиток національної економіки і сприяти реалізації потенціалу кожного учасника інноваційного процесу. Таким чином, цифрова трансформація стає не лише інструментом модернізації економіки, а й важливим чинником правового прогресу, що і потребує проведення подальших досліджень.

Список використаних джерел

1. Дяченко В.С., Дяченко Н.П. Особливості державної політики щодо забезпечення права інтелектуальної власності у сфері цифрових технологій. *Derzhavne upravlinnya udoskonalennya ta rozvytok*. 2024. № 2. URL: https://doi.org/10.32702/2307-2156.2024.2.17 (дата звернення: 20.11.2024).

2. Зеров К. Огляд теоретичних підходів щодо правової охорони об'єктів, згенерованих системами штучного інтелекту у сфері авторського права і суміжних прав. *Теорія і практика інтелектуальної власності.* 2021. С. 25–37. URL: http://uran.inprojournal.org/article/view/248986 (дата звернення: 26.11.2024).

3. Комітет з питань цифрової трансформації. URL: https://komit.rada.gov.ua/ (дата звернення: 20.11.2024).

4. Лучик С., Лучик В. Захист та кібербезпека інтелектуальної власності в Україні в умовах війни. *Наука і техніка сьогодні*. 2024. № 2(30). URL: https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-2(30)-867-884 (дата звернення: 20.11.2024).

5. Позняков С., Маньгора Т. До проблеми захисту права інтелектуальної власності в мережі Інтернет. *Наукові інновації та передові технології*. 2024. № 3(31). URL: https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-660-671 (дата звернення: 20.11.2024).

6. Позняков С., Маньгора Т. Світові стандарти у сфері інтелектуальної власності: міжнародні договори та угоди. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. № 3(21). URL: https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-3(21)-748-760 (дата звернення: 20.11.2024).

7. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-п#Text (дата звернення: 20.11.2024).

8. Спесивцева О. Право sui generis: як штучний інтелект адаптує під себе авторське право? *Юридична газета.* URL: https://yur-gazeta.com/publications/practice/informaciyne-pravo-telekomunikaciyi/pravo-sui-generis-yak-shtuchniy-intelekt-adaptue-pid-sebe-avtorske-pravo.html (дата звернення: 26.11.2024).

9. Харебава Т. Авторські права на об'єкт, створений штучним інтелектом. *ЮРЛІГА*. URL: https://jurliga.ligazakon.net/analitycs/225383_avtorsk-prava-na-obkt-stvoreniy-shtuchnim-ntelektom (дата звернення: 26.11.2024).

10. Шумак І. Вплив цифрової трансформації на правові відносини і захист інтелектуальної власності. *Наука і техніка сьогодні*. 2024. № 2(30). URL: https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-2(30)-215-226 (дата звернення: 20.11.2024).

Надійшла до редакції 29.11.24

References

1. Vyivanko, O. (2024). Mizhnarodnyi ta ukrainskyi dosvid u sferi zastosuvannia doktryny vycherpannia prav na obiekty intelektualnoi vlasnosti [International and Ukrainian experience in the application of the doctrine of exhaustion of rights to intellectual property objects]. *Pravo.ua*, (2), pp. 219–224. Retrieved from https://doi.org/10.32782/law.ua.2024.2.34 [in Ukr.].

2. Diachenko, V.S., & Diachenko, N.P. (2024). Osoblyvosti derzhavnoi polityky shchodo zabezpechennia prava intelektualnoi vlasnosti u sferi tsyfrovykh tekhnolohii [Features of the state policy on ensuring intellectual property rights in the field of digital technologies]. *Derzhavne upravlinnya udoskonalennya ta rozvytok*, (2). Retrieved from https://doi.org/10.32702/2307-2156.2024.2.17 [in Ukr.].

3. Zerov, K. (2021). Ohliad teoretychnykh pidkhodiv shchodo pravovoi okhorony obiektiv, zghenerovanykh systemamy shtuchnoho intelektu u sferi avtorskoho prava i sumizhnykh prav. [Review of theoretical approaches to legal protection of objects generated by artificial intelligence systems in the field of copyright and related rights]. *Teoriia i praktyka intelektualnoi vlasnosti,* pp. 25–37. Retrieved from http://uran.inprojournal.org/article/view/248986 [in Ukr.].

4. Komitet z pytan tsyfrovoi transformatsii [Committee on Digital Transformation]. *Komitet z pytan tsyfrovoi transformatsii*. Retrieved from https://komit.rada.gov.ua/ [in Ukr.].

5. Luchyk, S., & Luchyk, V. (2024). Zakhyst ta kiberbezpeka intelektualnoi vlasnosti v Ukraini v umovakh viiny [Protection and cybersecurity of intellectual property in Ukraine in times of war]. *Nauka i tekhnika sohodni*, (2(30)). Retrieved from https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-2(30)-867-884 [in Ukr.].

6. Pozniakov, S., & Manhora, T. (2024a). Do problemy zakhystu prava intelektualnoi vlasnosti v merezhi internet [To the problem of protection of intellectual property rights on the Internet]. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii*, (3(31)). Retrieved from https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-660-671 [in Ukr.].

7. Pozniakov, S., & Manhora, T. (2024b). Svitovi standarty u sferi intelektualnoi vlasnosti: mizhnarodni dohovory ta uhody [World standards in the field of intellectual property: international treaties and agreements]. *Aktualni pytannia u suchasnii nautsi*, (3(21)). Retrieved from https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-3(21)-748-760 [in Ukr.].

8. Pro zatverdzhennia Derzhavnoi stratehii rehionalnoho rozvytku na 2021–2027 roky [On approval of the State Strategy for Regional Development for 2021–2027]. *Ofitsiinyi vebportal parlamentu Ukrainy.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-п#Text [in Ukr.].

9. Spesyvtseva, O. (b. d.). Pravo sui generis: yak shtuchnyi intelekt adaptuie pid sebe avtorske pravo? [Sui generis law: how does artificial intelligence adapt copyright to itself?]. *Yurydychna hazeta.* Retrieved from https://yur-gazeta.com/publications/practice/informaciyne-pravo-telekomunikaciyi/pravo-sui-generis-yak-shtuchniy-intelekt-adaptue-pid-sebe-avtorske-pravo.html [in Ukr.].

10. Kharebava T. (2024, 5 liutoho). Avtorski prava na obiekt, stvorenyi shtuchnym intelektom [Copyright in an object created by artificial intelligence]. *YuRLIHA.* Retrieved from https://jurliga.ligazakon.net/analitycs/225383_avtorsk-prava-na-obkt-stvoreniy-shtuchnim-ntelektom [in Ukr.].

11. Shumak, I. (2024). Vplyv tsyfrovoi transformatsii na pravovi vidnosyny i zakhyst intelektualnoi vlasnosti [The impact of digital transformation on legal relations and protection of intellectual property]. *Nauka i tekhnika sohodni*, (2(30)). Retrieved from https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-2(30)-215-226 [in Ukr.].

ABSTRACT

Oksana Karashchuk, Liliia Maksymuk. Legal relations and protection of intellectual property rights under the influence of digital transformation.

The study shows that digitalisation creates new forms of legal relations, in particular in the field of intellectual property. The author describes the growing risks associated with the illegal use of digital content, cyber attacks, data theft and counterfeiting. The author shows that in order to minimise these challenges, it is necessary to introduce modern legal mechanisms aimed at regulating online interaction, the use of artificial intelligence and blockchain technologies. The author emphasises that special attention should be paid to the development of international legal norms ensuring cross-border protection of intellectual property. It is determined that the implementation of the State Strategy for Regional Development for 2021–2027 is an important tool for creating digital infrastructure, but its full implementation is complicated by military operations. The prospects for further development of digital transformation in Ukraine lie in a comprehensive approach to modernising the legal system, harmonising national legislation with international standards, and using innovative technologies to ensure the protection of intellectual property rights. Successful implementation of these tasks can make Ukraine a leader in digital transformation in Eastern Europe and ensure its sustainable development in the post-war period. Government bodies such as the Verkhovna Rada Committee on Digital Transformation play an important role in this process.

Key words: *law, intellectual property, protection, legal relations, creative sector, digital transformation.*

УДК 347.958
DOI https://doi.org/10.32782/2078-3566-2024-4-10

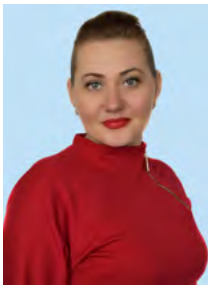

Олександра НЕСТЕРЦОВА-СОБАКАРЬ©
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін,
кандидат юридичних наук, доцент
*(Дніпровський державний університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)*

ШЛЮБ ЯК ПІДСТАВА ВИНИКНЕННЯ СІМЕЙНИХ ПРАВОВІДНОСИН

У статті досліджено правова природа шлюбу як підстави виникнення сімейних правовідносин. Розкрито основні концепції шлюбного правовідношення та його характеристик, зокрема добровільність, рівноправність сторін, публічність, спрямованість на створення сім'ї, а також юридичні наслідки для подружжя. Проаналізовано сучасні проблеми правового регулювання шлюбу в Україні, включно з поширенням цивільних (незареєстрованих) шлюбів, зростанням кількості міжнародних шлюбів, а також прогалинами у законодавстві, які створюють правові колізії щодо поділу майна, статусу дітей і юрисдикції.

Шлюб визначається як юридичний факт, який породжує сімейні правовідносини, забезпечує правовий статус подружжя та регулює майнові й особисті права і обов'язки. Обговорюється необхідність вдосконалення українського законодавства для більш чіткого закріплення понять та наслідків шлюбу. Особливу увагу приділено аналізу шлюбного союзу як особливого правового статусу, який не обмежується договірними зобов'язаннями, а включає складний комплекс взаємних прав та обов'язків.

© О. Нестерцова-Собакарь, 2024
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-0712-4076

Автор вказує на виклики, які висуває сучасне суспільство перед сімейним правом, зокрема необхідність перегляду традиційного розуміння шлюбу у зв'язку із соціокультурними змінами, як-от поширення одностатевих шлюбів у деяких країнах. Висновки статті спрямовані на вдосконалення законодавчої бази сімейного права для забезпечення стабільності сімейних відносин і правової визначеності у шлюбі.

Ключові слова: *шлюб, сімейні правовідносини, Сімейний кодекс України, юридичний статус, цивільний шлюб, майнові права, правове регулювання, подружжя, законодавство.*

Постановка проблеми. Становлення України як суверенної і незалежної держави супроводжується створенням нової правової бази сучасного суспільства, що не тільки потребує систематизації чинного законодавства, але й зумовлює необхідність глибоких наукових досліджень у галузі сімейних правовідносин та їх законодавчого врегулювання.

Питання регулювання шлюбно-сімейних правовідносин у процесі розвитку і становлення нашої держави в економічному, соціально-культурному та морально-етичному аспектах є найбільш актуальними, оскільки останні є основою становлення і розвитку суспільства загалом. Значення сімейних відносин зумовлене тим, що сім'я впливає на розвиток суспільства, його моральне здоров'я і є одним з факторів підвищення соціальної активності людей. Саме в сім'ї формуються основи характеру людини, її ставлення до праці, моральних, ідейних і культурних цінностей. Тому кожне суспільство зацікавлене в міцній, духовно і морально здоровій сім'ї.

Шлюб як соціальний та юридичний інститут відіграє фундаментальну роль у формуванні сім'ї – базового осередка суспільства. У сучасному світі, де взаємини між подружжям, їхні права та обов'язки набувають нових форм, дослідження правового аспекту шлюбу стає все більш актуальним. Сімейне право, яке регулює їх, покликане забезпечити баланс між особистими інтересами подружжя та їхніми зобов'язаннями перед державою, дітьми та суспільством.

Особливої уваги вимагає вивчення питань, пов'язаних з визначенням поняття шлюбу, його юридичних наслідків та механізмів захисту прав членів сім'ї, адже сучасні тенденції, зокрема зростання кількості цивільних шлюбів, інтернаціоналізація сімей, а також значна частота розлучень, висувають нові виклики перед законодавством та суспільством.

Стан опрацювання. Теоретичну та практичну частини дослідження сімейних правовідносин становлять праці різних вчених-правників, серед яких А. Азімов, О. Антонова, К. Гусаров, Є. Дрижчанова, І. Жилінкова, С. Короєд, Н. Кузнєцова, В. Косак, Г. Світлична, О. Турченко, Г. Чурпіта, А. Шебанова. Попри значну зацікавленість вчених проблемами правового регулювання сімейних взаємин, закони мають забезпечувати ефективний захист прав і обов'язків членів сім'ї, особливо в умовах конфліктів, як-от розлучення, поділ майна чи визначення опіки над дітьми. Тому недостатнє правове регулювання та прогалини в законодавстві можуть призводити до порушення прав учасників сімейних взаємин та, відповідно, вказують на необхідність продовження подальших наукових досліджень у цій сфері.

Мета статті полягає в аналізі шлюбу як підстави виникнення сімейних правовідносин, його впливу на правовий статус подружжя та розв'язанні актуальних проблем, що виникають у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Сім'я як соціальне утворення виступала найважливішим елементом розвитку в усіх цивілізаціях. Ідеологія пріоритету сім'ї, її неминуща цінність для людини і суспільства закріплена у багатьох нормативних актах. Одне з основних положень цих документів – зміцнення і захист інституту сім'ї з боку суспільства, розроблення національної сімейної політики. Закони мають забезпечувати ефективний захист прав і обов'язків членів сім'ї, особливо в умовах конфліктів, як-от розлучення, поділ майна чи визначення опіки над дітьми. Недостатнє правове регулювання чи прогалини в законодавстві можуть призводити до порушення прав учасників сімейних відносин.

Шлюб є початком і ядром сім'ї, він пов'язаний переважно з народженням дітей та їх вихованням. Корені терміна «шлюб» ідуть в глибину віків. Слово «брачити» означало відбирати хороше і відкидати погане. Тому надалі виникла деяка двозначність слова «брак»: і в сімейному праві, і в простій мові – «забракований товар». Більш влучним є позначення шлюбного союзу в українській мові терміном «шлюб», який походить з давньослов'янського слова «сьлюбь», значення якого цілком зрозуміле [11, с. 101].

В юридичному енциклопедичному словнику шлюб визначається як вільний, добровільний, заснований на почуттях взаємної любові та поваги, що укладається для створення сім'ї та породжує взаємні права та обов'язки для подружжя [1, с. 128–130].

Вчені по-різному визначають термін «шлюб», вкладаючи в нього різний зміст, а саме: 1) як «вільний, рівноправний, як правило, довічний союз чоловіка і жінки, укладений з дотриманням умов та порядку, передбачених законом, який спрямований на створення сім'ї і породжує у них особисті та майнові подружні права та обов'язки» [2]; 2) як союз чоловіка і жінки задля створення сім'ї [3]; 3) як юридично визнана і заснована на любові духовна й фізична спільність чоловіка та жінки, яка забезпечує народження і виховання дітей [5]; 4) як укладений у встановленому порядку з дотриманням вимог закону добровільний і рівноправний союз чоловіка і жінки, спрямований на створення сім'ї, який породжує взаємні права та обов'язки [6, с. 91–95].

Зазначені визначення шлюбу можемо звести до таких його конкретних ознак, зазначаючи, що це:

– союз (не правочин, не договір, а саме союз) чоловіка і жінки, заснований на моногамному зв'язку;

– вільний союз, адже вступ до шлюбу є добровільним і вільним, як є вільним припинення шлюбу шляхом його розірвання;

– рівноправний союз чоловіка і жінки, які вступають до шлюбу, як щодо особистих прав, так і стосовно майна, що було нажите спільною працею під час перебування у шлюбі;

– союз, що укладається у встановленій державою формі, тобто державні органи, які реєструють шлюбний союз, висувають до нього низку вимог, передбачених законом.

Деякі автори вважають, що шлюб передбачає довічний союз. При цьому довічність союзу обумовлена його цілями – створенням сім'ї, народженням та вихованням дітей, взаємною моральною і матеріальною підтримкою. Зазначені цілі не можуть бути короткотривалими. Вони розраховані, як правило, на все життя. Однак деякі вчені не включають цю ознаку до складу його обов'язкових елементів [8, с. 85–94], вважаючи, що цим скасовують рубіж між подружнім статусом і конкретними правовідносинами, що можуть виникати в результаті реалізації прав, які складають цей спеціальний статус. Тому, на їхню думку, створюється деяка незрозумілість у визначенні дійсного значення правового статусу подружжя в конструкції так званого шлюбного правовідношення [7, с. 101–106]. Крім того, це суперечить ст. 56 СК України щодо права кожного з подружжя припинити шлюбні відносини.

Характерними особливостями шлюбу є взаємна любов, моральна і матеріальна підтримка, спільне виховання дітей. Відповідно до ст. 21 Сімейного кодексу України, шлюб є сімейним союзом жінки та чоловіка, зареєстрований в органі державної реєстрації актів цивільного стану. Однак таке визначення не розкриває повною мірою зміст цього поняття, а лише конкретизує його. Деякі автори підходять до визначення шлюбу як договору. Проте він має свої специфічні ознаки, непритаманні договору, серед яких:

– добровільність, тобто наявність добровільної згоди обох з подружжя (ст. 24 Сімейного кодексу України);

– рівноправність між жінкою і чоловіком, оскільки, вступаючи до шлюбу, обидві сторони користуються між собою рівними, як в особистих, так і в майнових відносинах, правами;

– спрямованість на утворення особистого сімейного союзу чоловіка і жінки;

– реєстрація шлюбу у встановленому законом порядку органом, визначеним Сімейним кодексом України [10, с. 39].

На жаль, в законодавстві немає остаточно сформульованого поняття шлюбу. Подане у ст. 21 СК України визначення не містить важливих ознак, які притаманні шлюбу, адже:

– не має вказівки на наявність вільної згоди чоловіка і жінки (ст. 51 Конституції України);

– не зазначено у визначенні принципу одношлюбності (моногамії) (ст. 25 СК України);

– не зазначено, що подружжя мають рівні права та обов'язки (ст. 51 Конституції України);

– не йдеться про правові наслідки шлюбу, оскільки, відповідно до ст. 36 СК України, шлюб є підставою для виникнення прав та обов'язків подружжя.

Враховуючи це, можемо дати таке визначення поняття шлюбу: шлюб є вільним, моногамним, рівноправним союзом чоловіка і жінки, який укладений з дотриманням порядку і умов, передбачених законом, та породжує між подружжям взаємні особисті і майнові права та обов'язки.

За виконання всіх умов укладання шлюбу та відсутності перешкод майбутнє подружжя подає заяву до органів державної реєстрації актів цивільного стану. При цьому Сімейний кодекс України підкреслює формальне значення заручин, тобто такого стану, який не породжує у осіб обов'язку вступу в шлюб. Отже, заручини не породжують у заручених осіб сімейних прав та обов'язків. Сімейним кодексом України встановлено правові наслідки відмови заручених осіб від шлюбу. Так, відповідно до ст. 31 Сімейного кодексу України, якщо однією особою були понесені витрати на приготування до реєстрації шлюбу та весілля, у разі відмови від шлюбу іншої сторони вона зобов'язана відшкодувати їй ці витрати у повному обсязі [7, с. 85–94].

Бажаючи підкреслити ті чи інші особливості шлюбу як правового явища, вітчизняні та закордонні юристи визначають його як договір, союз, статус [9, с. 215], інститут особливого роду або правовідношення комплексного характеру [11, с. 115–116].

Практично всі сучасні вчені відмовляються визнавати угоду про укладання шлюбу цивільним договором. Основні їхні доводи зводяться до наступного: по-перше, вони вважають, що метою висновку шлюбу є не тільки виникнення шлюбних правовідносин, але й створення союзу, заснованого на любові, повазі тощо [4, с. 294–309].

Другим доводом служить те, що, вступаючи до шлюбу, майбутнє подружжя не може визначити для себе зміст шлюбних правовідносин, їхні права й обов'язки, визначені імперативними нормами закону, що нетипово для договірних правовідносин.

Угода про укладання шлюбу за правовою природою не відрізняється від цивільного договору, адже регулюється правом і породжує правові наслідки, тому є договором.

Необхідно говорити про два типи мети угоди про вступ до шлюбу. Одна мета неправового характеру, що обумовлена соціальним змістом шлюбу, визначається мотивами любові або іншої взаємної прихильності. Вона не пов'язана з угодою про вступ до шлюбу як правовим явищем і ніяк не впливає на неї. Інша мета – одержати законний статус подружжя, тобто той правовий результат, на який спрямована воля сторін, хоча й з низкою неправових наслідків. Це і є метою угоди про вступ до шлюбу як правочину.

Угода про вступ до шлюбу приводить до виникнення певних юридичних наслідків. В літературі існують три основні точки зору щодо цього. Відповідно до них укладання шлюбу приводить до виникнення: 1) договору; 2) шлюбного (подружнього) правовідношення; 3) спеціального правового статусу (статусу подружжя).

На думку прихильників договірної концепції, елементи цивільно-правового правочину виявляються на всіх стадіях існування шлюбу: від укладання до припинення.

Проте в юридичній літературі існує думка, що шлюб необхідно розуміти як спеціальний правовий статус, який надає окремій особі, яка укладає шлюб, нарівні з іншими цілий комплекс можливостей у вигляді статусних прав. Реалізація їх відбувається в рамках конкретних правовідносин і залежить від волі суб'єкта, який, незважаючи на факт настання необхідних умов, може відмовитися від реалізації наданого права (наприклад, права на аліменти) [10, с. 205–207].

Отже, правова природа шлюбу визначається насамперед тим, що він є юридичним фактом, який тягне за собою виникнення, зміну чи припинення сімейних правовідносин. З правової точки зору шлюб має такі ключові характеристики:

– договірний характер, адже шлюб є особливим видом договору, оскільки укладається на основі взаємної згоди сторін, однак, на відміну від цивільних чи господарських договорів, він має не комерційну, а особистісну природу, що робить його унікальним юридичним явищем;

– наявність публічного елементу, оскільки, незважаючи на договірну природу, шлюб має публічне значення, адже його реєстрація у РАЦС забезпечує юридичну силу цього союзу та гарантує дотримання прав і обов'язків подружжя;

– регулювання особистих і майнових прав, адже шлюб створює правові наслідки, як-от встановлення взаємних прав та обов'язків подружжя, регулювання режиму спільної власності, а також прав та обов'язків щодо дітей;

– обмеження свободи розірвання: на відміну від багатьох цивільно-правових договорів, шлюб розривається не за одноосібною заявою сторони, а через спеціальну процедуру розірвання, що захищає інтереси обох сторін, а також дітей.

Попри усталеність правового регулювання шлюбу, сучасне українське суспільство стикається з низкою викликів, які потребують оновлення законодавства, серед яких:

– поширення цивільних (незареєстрованих) шлюбів, що створює правові проблеми щодо поділу майна, спадкування, встановлення правового статусу дітей тощо;

– зростання кількості міжнаціональних шлюбів, які створюють юридичні колізії у питаннях визнання шлюбів, юрисдикції, режиму майна та опіки над дітьми;

– необхідність захисту прав учасників сімейних правовідносин, особливо під час розірвання шлюбу, що, відповідно, вимагає більш чітких механізмів правового захисту обох сторін;

– зміна концепції шлюбу (поширення в деяких країнах одностатевих шлюбів), що ставить питання про перегляд традиційного розуміння шлюбу та його правових наслідків.

Висновок. Таким чином, аналіз чинного законодавства та практики його застосування, позицій вчених та їхніх наукових міркувань дає змогу сформулювати визначення шлюбу як вільного (добровільного), моногамного, рівноправного союзу чоловіка і жінки, який спрямований на створення сім'ї, укладений з дотриманням порядку і умов, передбачених законом, та породжує між подружжям взаємні особисті і майнові права та обов'язки.

У сучасному суспільстві спостерігаються значні зміни в підходах до створення сім'ї. Поширення цивільних шлюбів, зростання кількості змішаних сімей, зменшення кількості офіційних шлюбів та інші тенденції створюють виклики для традиційного розуміння сімейних правовідносин. Це вимагає перегляду правових механізмів, які регулюють відносини між подружжям, та законодавчого закріплення визначення шлюбу з урахуванням необхідних умов та наслідків його укладання. Оскільки Сімейним кодексом України не надано вичерпного поняття шлюбу, доречним буде внесення змін до Кодексу та визначення його ознак у ст. 21, яка називається «Поняття шлюбу».

Список використаних джерел

1. Апопій І. Класифікація підстав недійсного шлюбу. *Підприємництво, господарство і право*. 2010. № 1. С. 128–130.

2. Булеца С., Іванов Ю., Ієвіня О. Науково-практичний коментар Сімейного кодексу України. Київ : Видавничий дім «Професіонал», 2011. 428 с.

3. Ватрас В. До питання про поняття сімейних правовідносин. *Університетські наукові записки*. 2005. № 1–2. С. 120–129.

4. Галянтич М. Нотаріальний порядок посвідчення договорів купівлі продажу житла (проблеми державної реєстрації). *Цивільна процесуальна думка. Міжнародний збірник наукових статей*. Вип. 2 : Нотаріальний процес ; за ред. С. Фурси. Київ : ЦУЛ, 2013. 215 с.

5. Гузь К. Дозвіл судами спорів про розподіл будинків і домоволодінь (квартир) у натурі. Визначення порядку користування будинком (квартирою) і земельною ділянкою. Харків : Харків юридичний, 2002. 127 с.

6. Дячук Л. Проблема рабського шлюбу у візантійському праві. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 1. С. 91–95.

7. Жилінкова І. Деякі проблеми застосування норм Сімейного кодексу України в судовій практиці. *Університетські наукові записки. Часопис Хмельницького університету управління та права*. 2006. № 3–4. С. 101–108.

8. Жилінкова І. Особливості законодавчих конструкцій сімейно-правових договорів. *Вісник Академії правових наук України*. 2011. № 1. С. 85–94.

9. Міжнародне приватне право. Загальна частина : підручник / за ред. А. Довгерта, В. Кисіля. Київ : Алерта, 2012. 376 с.

10. Петренко І. Шлюбно-сімейні відносини в повсякденному житті мирян Російської держави XVIII ст. *Український історичний журнал*. 2011. № 3. С. 204–208.

11. Сафончик О. Особливості припинення шлюбно-сімейних правовідносин за законодавством України. *Часопис цивілістики*. 2015. Вип. 18. С. 114–118.

Надійшла до редакції 03.12.2024

References

1. Apopiy, I. (2010). Klasyfikatsiya pidstav nediysnoho shlyubu [Classification of the grounds for invalid marriage]. *Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 1, pp. 128–130 [in Ukr.].

2. Buletsa, S., Ivanov, Yu., & Iyevinya O. (2011). Naukovo-praktychnyy komentar Simeynoho kodeksu Ukrayiny [Scientific and practical commentary on the Family Code of Ukraine]. Kyiv : Vydavnychyy dim “Profesional”, 428 p. [in Ukr.].

3. Vatras, V. (2005). Do pytannya pro ponyattya simeynykh pravovidnosyn [On the question of the concept of family legal relations]. *Universytet·s’ki naukovi zapysky*. № 1–2, pp. 120–129 [in Ukr.].

4. Halyantych, M. (2013). Notarial’nyy poryadok posvidchennya dohovoriv kupivli prodazhu zhytla (problemy derzhavnoyi reyestratsiyi) [Notarial procedure for certification of contracts of purchase and sale of housing (problems of state registration)]. *Tsyvil’na protsesual’na dumka. Mizhnarodnyy zbirnyk naukovykh statey*. Issue 2 “Notarial’nyy protses” ; za. red. S. Fursy. Kyiv : TsUL, 215 p. [in Ukr.].

5. Huz’, K. (2002). Dozvil sudamy sporiv pro rozpodil budynkiv i domovolodin’ (kvartyr) u naturi. Vyznachennya poryadku korystuvannya budynkom (kvartyroyu) i zemel’noyu dilyankoyu [Resolution by courts of disputes on the division of houses and household holdings (apartments) in kind. Determination of the order of use of a house (apartment) and a land plot]. Kharkiv : Kharkiv yurydychnyy, 127 p. [in Ukr.].

6. Dyachuk, L. (2012). Problema rabs’koho shlyubu u vizantiys’komu pravi [The problem of slave marriage in Byzantine law]. *Chasopys Kyyivs’koho universytetu prava*. № 1, pp. 91–95 [in Ukr.].

7. Zhylinkova, I. (2006). Deyaki problemy zastosuvannya norm Simeynoho kodeksu Ukrayiny v sudoviy praktytsi [Some problems of applying the norms of the Family Code of Ukraine in judicial practice]. *Universytet·s’ki naukovi zapysky. Chasopys Khmel’nyts’koho universytetu upravlinnya ta prava*. № 3–4, pp. 101–108 [in Ukr.].

8. Zhylinkova, I. (2011). Osoblyvosti zakonodavchykh konstruktsiy simeyno-pravovykh dohovoriv [Peculiarities of legislative structures of family law contracts]. *Visnyk Akademiyi pravovykh nauk Ukrayiny*. № 1, pp. 85–94 [in Ukr.].

9. Mizhnarodne pryvatne pravo. Zahal’na chastyna [International private law. General part]: pidruch. / za red. A. Dovherta, V. Kysilya. Kyiv : Alerta, 2012. 376 p. [in Ukr.].

10. Petrenko, I. (2011). Shlyubno-simeyni vidnosyny v povsyakdennomu zhytti myryan Rosiys’koyi derzhavy XVIII st. [Marital and family relations in the everyday life of the laity of the Russian state of the 18th century]. *Ukrayins’kyy istorychnyy zhurnal*. № 3, pp. 204–208 [in Ukr.].

11. Safonchyk, O. (2015). Osoblyvosti prypynennya shlyubno-simeynykh pravovidnosyn za zakonodavstvom Ukrayiny [Peculiarities of the termination of marital and family legal relations under the legislation of Ukraine]. *Chasopys tsyvilistyky*. Issue 18, pp. 114–118 [in Ukr.].

ABSTRACT

Oleksandra Nesterysova-Sobakar'. Marriage as a basis for the emergence of family relations.

The article examines the legal nature of marriage as the basis for the emergence of family legal relations. The main concepts of the marriage legal relationship and its characteristics are revealed, in particular, voluntariness, equality of the parties, publicity, focus on creating a family, as well as legal consequences for spouses. The current problems of legal regulation of marriage in Ukraine are analyzed, including the spread of civil (unregistered) marriages, the growth of the number of international marriages, as well as gaps in the legislation that create legal conflicts regarding the division of property, the status of children and jurisdiction.

Marriage is defined as a legal fact that gives rise to family legal relations, ensures the legal status of spouses and regulates property and personal rights and obligations. The need to improve Ukrainian legislation to more clearly consolidate the concepts and consequences of marriage is discussed. Special attention is paid to the analysis of the marital union as a special legal status that is not limited to contractual obligations, but includes a complex set of mutual rights and obligations.

The author points out the challenges that modern society poses to family law, in particular the need to revise the traditional understanding of marriage in the light of socio-cultural changes, such as the spread of same-sex marriages in some countries. The conclusions of the article are aimed at improving the legislative framework of family law to ensure the stability of family relations and legal certainty in marriage.

Key words: *marriage, family legal relations, Family Code of Ukraine, legal status, civil marriage, property rights, legal regulation, spouses, legislation.*

УДК 346.7
DOI https://doi.org/10.32782/2078-3566-2024-4-11

Юрій ЦИГАНОК©
доктор філософії з права, доцент кафедри аудиту
(Київський Національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана, м. Київ, Україна)
tsyganok@crowe-ac.com.ua

ПРО ОКРЕМІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ АУДИТОРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена пошуку шляхів розв'язання окремих актуальних проблемних питань правового регулювання аудиторської діяльності, зокрема щодо здійснення обов'язкового аудиту фінансової звітності підприємств, що становлять суспільний інтерес. Автором встановлено, що недоліки юридичної техніки, допущені законодавцем під час прийняття Закону України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність», призвели до виникнення правової невизначеності щодо вимог до інформації, що надається у звіті незалежного аудитора; розміру фіксованих внесків до Органу суспільного нагляду за аудиторською діяльністю. Автор дійшов висновку, що вищезазначене має визначатись правовим статусом підприємства у звітному періоді, фінансова звітність за який підлягала аудиторській перевірці. Запропоновано внести відповідні зміни до профільного Закону.

Ключові слова: *аудит, державне регулювання, звіт незалежного аудитора, орган суспільного нагляду, внески.*

© Ю. Циганок, 2024
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-2308-8848

Постановка проблеми. Важливу роль у фінансово-правових та господарсько-правових відносинах в Україні відіграє інститут фінансового аудиту. Особливо його роль зросте під час повоєнного відродження України. З 2018 року триває реформа інститут фінансового аудиту, під час якої слід приділяти велику увагу юридичній техніці та побудові якісних юридичних конструкцій у нормотворчий діяльності задля уникнення законодавчих прогалин та колізій.

Стан опрацювання. Історично склалося так, що питання регулювання аудиторської діяльності в Україні досліджуються переважно вченими-економістами, такими як В.П. Бондар, Ф.Ф. Бутинець, Г.М. Давидов, Н.І. Дорош, С.Я. Завгородній, А.М. Кузьмінський, О.А. Петрик, О.Ю. Редько, В.С. Рудницький, В.Я. Савченко, В.В. Сопко, Б.Ф. Усач, Н.С. Шалімова.

Водночас до наукових досліджень на тему правового регулювання аудиторської діяльності в Україні поступово долучаються вчені-юристи, зокрема О.С. Горяєва [1], Т.В. Куреза [2]. Участь юристів у дослідженні цієї теми дуже важлива, оскільки саме вони здатні врахувати значну роль юридичної техніки і побудови якісних юридичних конструкцій у нормотворчий діяльності, зокрема щодо державного регулювання аудиторської діяльності, що є запорукою зменшення кількості законодавчих прогалин і колізій.

Мета статті. Публікація також є поглядом юриста на окремі аспекти правового регулювання такого складного виду діяльності, як аудиторська діяльність, що інтегрує в собі цілу низку галузей знань, як-от економіка, правознавство, ІТ. Метою дослідження є пошук шляхів розв'язання окремих актуальних проблемних питань правового регулювання аудиторської діяльності, зокрема щодо здійснення аудиту фінансової звітності підприємств, що становлять суспільний інтерес.

Викладення основного матеріалу. Як відомо, 1 жовтня 2018 року був введений в дію Закон України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» від 21 грудня 2017 року № 2258-VIII (далі – Закон про аудит) [3]. Метою прийняття цього Закону була імплементація в Україні норм Директиви Європейського Союзу 2006/43/ЄС про обов'язковий аудит річної звітності та консолідованої звітності (далі – Директива № 2006/43/ЄС) [4]. Останні значні за обсягом зміни до Закону про аудит, що стосуються обговорюваного питання, були внесені Законом України від 20 вересня 2022 року № 2597-IX [5].

Як показала практика правозастосування, чинна редакції Закону про аудит недостатньо чітко врегульовує порядок надання аудиторських послуг за обставин, коли підприємство (клієнт з аудиту) змінює свою категорію: якщо у звітному році, охопленому аудиторською перевіркою, воно було середнім підприємством, а в наступному році, коли безпосередньо надається звіт незалежного аудитора, вже є великим, отже, підприємством, що становить суспільний інтерес (далі – ПСІ), або навпаки.

Відповідно до статті 1 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16 липня 1999 року № 996-XIV (далі – Закон про бухоблік), «підприємства, що становлять суспільний інтерес, – підприємства – емітенти цінних паперів, цінні папери яких допущені до торгів на регульованому ринку капіталу або щодо цінних паперів яких здійснено публічну пропозицію, банки, страховики, недержавні пенсійні фонди, інші фінансові установи (крім інших фінансових установ та недержавних пенсійних фондів, що належать до мікропідприємств та малих підприємств), а також підприємства, які відповідно до цього Закону належать до великих підприємств» [6].

Частиною 2 статті 2 Закону про бухоблік встановлені критерії, за якими визначається розмір підприємств: мікро-, мале, середнє, велике. При цьому абзацом 19 цієї ж частини встановлено, що якщо підприємство однієї з наведених категорій за показниками річної фінансової звітності протягом двох років поспіль не відповідає наведеним критеріям, то воно належить до відповідної категорії підприємств.

Отже, можлива ситуація, коли, наприклад, підприємство, яке впродовж двох попередніх років (наприклад, 2022–2023 роки) ще мало правовий статус середнього підприємства, проте фактично вже мало фінансові показники великого підприємства, у поточному (наприклад, у 2024 році) набуло статусу ПСІ. В такому разі аудиторські послуги (звіт незалежного аудитора) в поточному році надаються підприємству, що за своїм статусом вже є ПСІ, проте фінансова звітність за попередній рік, яка перевірялася аудитором, є не фінансовою звітністю ПСІ, а фінансовою звітністю середнього підприємства (складеною, скоріше за все, за НП(С)БО).

Або навпаки, підприємство, яке впродовж двох попередніх (наприклад, 2022–2023) років вважалося великим (і, відповідно, ПСІ), але за показниками вже було середнім (або навіть малим), у поточному (наприклад, 2024-му) році набуло статусу середнього (або малого). В такому разі аудиторські послуги (звіт незалежного аудитора) в поточному році надаються підприємству, що за своїм статусом не є ПСІ, проте фінансова звітність за попередній рік, яка перевірялася аудитором, є фінансовою звітністю ПСІ.

Зазначене приводить до правової невизначеності під час застосування окремих норм Закону про аудит, зокрема:

– частини 3 та 4 статті 14 – щодо вимог до інформації, що надається у звіті незалежного аудитора за результатами обов'язкового аудиту, та обов'язкового аудиту ПСІ;

– пункту 1 частини 14 статті 15 – щодо розміру фіксованих внесків до Органу суспільного нагляду за аудиторською діяльністю.

Як наслідок, можливе необгрунтоване відкриття дисциплінарних справ та застосування стягнень до суб'єктів аудиторської діяльності згідно зі статтями 42, 34 Закону про аудит на розсуд посадових осіб Інспекції із забезпечення якості Органу суспільного нагляду за аудиторською діяльністю, які наділені відповідними дискреційними повноваженнями.

Розглянемо детальніше першу з цих ситуацій правової невизначеності, а саме щодо вимог до інформації, що надається у звіті незалежного аудитора за результатами обов'язкового аудиту та обов'язкового аудиту ПСІ.

Частина 4 статті 14 Закону про аудит вимагає наводити у звіті незалежного аудитора за результатами обов'язкового аудиту ПСІ значно більший обсяг інформації, ніж за результатами просто обов'язкового аудиту (визначений у частині 3 статті 14).

Якщо виходити зі статусу підприємства в періоді надання аудиторського звіту, то можливі такі ситуації:

– якщо перевірена фінансова звітність за попередній рік не є фінансовою звітністю ПСІ, але аудиторський звіт у поточному році надається підприємству, що за своїм статусом вже є ПСІ, такий аудиторський звіт щодо річної фінансової звітності за попередній рік має містити більший обсяг інформації, визначений частиною 4 статті 14 Закону про аудит;

– і навпаки, якщо перевірена фінансова звітність за попередній рік є фінансовою звітністю ПСІ, але аудиторський звіт у поточному році надається підприємству, що за своїм статусом вже є середнім, такий аудиторський звіт щодо річної фінансової звітності ПСІ має містити менший обсяг інформації, визначений частиною 3 статті 14 Закону про аудит, що, на наш погляд, не відповідає цілям правового регулювання відносин у сфері бухгалтерського обліку і фінансової звітності.

Тому, на нашу думку, вимоги до обсягу інформації, що має наводитись у звіті незалежного аудитора, мають визначатись статусом підприємства (середнє або ПСІ) у звітному періоді, фінансова звітність за який підлягала аудиторській перевірці. Відповідні зміни доцільно внести до статті 14 Закону про аудит, визначивши, що вимоги до звіту незалежного аудитора встановлюються, виходячи зі статусу підприємства у звітному році, що підлягав аудиторській перевірці.

Водночас до внесення таких законодавчих змін і для усунення такої правової невизначеності Міністерству фінансів України як регулятору у сфері аудиторської діяльності

було б доцільно надати нормативні тлумачення стосовно того, якими нормами статті 14 Закону про аудит (частиною 3 чи 4) мають керуватися суб'єкти аудиторської діяльності під час надання аудиторського звіту в таких ситуаціях:

– якщо перевірена фінансова звітність за попередній рік не є фінансовою звітністю ПСІ, але аудиторський звіт у поточному році надається підприємству, яке за своїм статусом вже є ПСІ;

– якщо перевірена фінансова звітність за попередній рік є фінансовою звітністю ПСІ, але аудиторський звіт у поточному році надається підприємству, яке за своїм статусом вже є середнім.

Друга ситуація правової невизначеності виникає щодо розміру фіксованих внесків до Органу суспільного нагляду за аудиторською діяльністю.

Відповідно до пункту 1 частини 14 статті 15 Закону про аудит, для забезпечення фінансування діяльності Органу суспільного нагляду за аудиторською діяльністю (далі – ОСНАД) суб'єкти аудиторської діяльності (далі – САД), які мають право проводити обов'язковий аудит фінансової звітності підприємств, що становлять суспільний інтерес (далі – ПСІ), зобов'язані сплачувати на користь ОСНАД фіксований внесок, розмір якого становить:

– «три мінімальні заробітні плати, встановленої законом на 1 січня звітного року, з кожного аудиторського звіту, підготовленого суб'єктом аудиторської діяльності за результатами надання аудиторських послуг з обов'язкового аудиту фінансової звітності підприємству, що становить суспільний інтерес;

– 0,3 мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня звітного року, з кожного аудиторського звіту, підготовленого суб'єктом аудиторської діяльності за результатами надання аудиторських послуг з обов'язкового аудиту фінансової звітності, крім обов'язкового аудиту фінансової звітності підприємств, що становлять суспільний інтерес».

Якщо перевірена фінансова звітність за попередній рік не є фінансовою звітністю ПСІ, але аудиторський звіт у поточному році надається підприємству, що за своїм статусом вже є ПСІ, виникає правова колізія між двома частинами наведеної правової норми:

– якщо виходити з того, що аудиторські послуги (звіт незалежного аудитора) надаються підприємству, яке за своїм статусом вже є ПСІ, то розмір фіксованого внеску має становити три мінімальні заробітні плати;

– водночас якщо виходити з того, що перевірена фінансова звітність не є «фінансовою звітністю підприємства, що становить суспільний інтерес» (як зазначено у другому з процитованих абзаців), то розмір фіксованого внеску має становити 0,3 мінімальні заробітні плати.

У протилежній ситуації, коли перевірена фінансова звітність за попередній рік є фінансовою звітністю ПСІ, але аудиторський звіт у поточному році надається підприємству, яке за своїм статусом вже є середнім, теж виникає колізія:

– з огляду на те, що перевірена фінансова звітність є «фінансовою звітністю підприємства, що становить суспільний інтерес» (як зазначено у другому з процитованих абзаців), не може застосовуватися фіксований внесок 0,3 мінімальної заробітної плати, на що вказує сполучник «крім» на початку зазначеного абзацу: «крім обов'язкового аудиту фінансової звітності підприємств, що становлять суспільний інтерес»;

– але в періоді надання аудиторського звіту підприємство вже не є ПСІ, отже, не можна стверджувати, що аудиторські послуги надаються «підприємству, що становить суспільний інтерес», отже, й норма про розмір внеску 3 мінімальних заробітних плати теж не має застосовуватися, тобто за буквального прочитання цих норм внески взагалі не мають сплачуватися, що, вочевидь, не відповідає цілям правового регулювання у сфері організації суспільного нагляду за аудиторською діяльністю.

Тому, на нашу думку, розмір фіксованого внеску на користь ОСНАД (3 плати або 0,3 мінімальної заробітної плати) має визначатись тим, який статус підприємства (середнє або ПСІ) у звітному періоді, фінансова звітність за який підлягала аудиторській перевірці. Додатковим аргументом на користь такої позиції є те, що саме аудиторські звіти за результатами обов'язкового аудиту фінансової звітності ПСІ є предметом особливої уваги і контролю з боку ОСНАД, діяльність якого фінансується за рахунок внесків суб'єктів аудиторської діяльності.

Зазначене також потребує внесення відповідних змін до частині 14 статті 15 Закону про аудит. Однак до внесення таких змін доцільним є видання нормативного тлумачення з боку Міністерства фінансів України щодо питання, який розмір фіксованого внеску на користь ОСНАД (3 зарплати чи 0,3 мінімальної зарплати) має сплачуватися у таких випадках:

– якщо перевірена фінансова звітність за попередній рік не є фінансовою звітністю ПСІ, але аудиторський звіт у поточному році надається підприємству, яке за своїм статусом вже є ПСІ;

– якщо перевірена фінансова звітність за попередній рік є фінансовою звітністю ПСІ, але аудиторський звіт у поточному році надається підприємству, яке за своїм статусом вже є середнім.

Висновки та рекомендації. Отже, для уникнення правової невизначеності під час регулювання відносин з надання суб'єктами аудиторської діяльності з надання послуг з обов'язкового аудиту підприємств суспільного аудиту доцільно внесення відповідних змін до статей 14 та 15 Закону про аудит, якими би визначалось, що зміст звіту незалежного аудитора та розмір внесків на корить ОСНАД мають визначатись правовим статусом клієнта з аудиту у тому році, фінансова звітність за який підлягала аудиторській перевірці. Зазначене відповідає цілям регулювання правових відносин у цій сфері, що пов'язані з імплементацією Директиви 2006/43/ЄС. До внесення таких змін доцільним є надання відповідних нормативних тлумачень з боку Міністерства фінансів України як державного регулятора у сфері аудиторської діяльності.

Список використаних джерел

1. Горяєва О.С. Система органів регулювання, професійного самоврядування та суспільного нагляду за аудиторською діяльністю. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 5. С. 66–72.

2. Куреза Т.В. Правовий статус Аудиторської палати України та її роль в регулюванні аудиторської діяльності в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2010. № 9. С. 43–46.

3. Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність : Закон України від 21 грудня 2017 року № 2258-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2258-19#Text.

4. Про обов'язковий аудит річної звітності та консолідованої звітності : Директива Європейського Союзу 2006/43/ЄС. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_844#Text.

5. Про внесення змін до Закону України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» : Закон України від 20 вересня 2022 року № 2597-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-20#n9.

6. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : Закон України від 16 липня 1999 року № 996-XIV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text.

Надійшла до редакції 29.11.2024

References

1. Horiaieva O.S. (2017). Systema orhaniv rehuliuvannia, profesiinoho samovriaduvannia ta suspilnoho nahliadu za audytorskoiu diialnistiu [System of the audit activity regulatory bodies, professional self-government and public control]. *Aktualni problemy vitchyznianoi yurysprudentsii – Actual problems of native jurisprudence.* 5, 66–72 [in Ukrainian].

2. Kureza T.V. (2010). Pravovyi status Audytorskoi palaty Ukrainy ta yii rol v rehuliuvanni audytorskoi diialnosti v Ukraini [Legal status of the Audit Chamber of Ukraine and its role in the audit activity regulation in Ukraine]. *Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i pravo – Entrepreneurship, business and law.* 9, 43–46 [in Ukrainian].

3. Zakon Ukrainy "Pro audyt finansovoi zvitnosti ta audytorsku diialnist" [Law of Ukraine "On the Audit of Financial Statements and Auditing Activities"]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2258-19#Text.

4. Dyrektyva Yevropeiskoho Soiuzu "Pro oboviazkovyi audyt richnoi zvitnosti ta konsolidovanoi zvitnosti" [European Union Directive "On the statutory audit of annual accounts and consolidated accounts"]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_844#Text.

5. Zakon Ukrainy "Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy "Pro audyt finansovoi zvitnosti ta audytorsku diialnist"" [Law of Ukraine "On Amendments to the Law of Ukraine 'On the Audit of Financial Statements and Auditing Activities'"]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-20#n9.

6. Zakon Ukrainy "Pro bukhhalterskyi oblik ta finansovu zvitnist v Ukraini" [Law of Ukraine "On Accounting and Financial Reporting in Ukraine"]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text.

ABSTRACT

Yurii Tsyhanok. On specific issues of legal regulation of audit activities in Ukraine.

The article is devoted to the search for solutions to certain topical problematic issues of legal regulation of the audit of financial statements and audit activities which play an important role in financial, legal and economic relations in Ukraine. The purpose of the study is to find ways to address certain topical issues of legal regulation of audit activities, in particular, in terms of auditing financial statements of enterprises of public interest.

The author establishes that the shortcomings of the legal technique made by the legislator when adopting the Law of Ukraine "On Audit of Financial Statements and Auditing Activities" led to legal uncertainty regarding: the requirements for information provided in the independent auditor's report on the results of the statutory audit of a public interest entity; and the amount of fixed fees paid by audit entities to the Audit Public Oversight Body. As a result, unjustified disciplinary proceedings may be initiated and penalties may be imposed on audit entities.

Through a grammatical analysis of the provisions of the above Law and a teleological analysis, taking into account the sources of European Union law implemented in Ukraine, the author comes to the conclusion that both the scope of information in the independent auditor's report and the amount of fixed fees to the Audit Public Oversight Body should be determined by the legal status of the enterprise in the reporting period for which the financial statements were subject to audit. The author proposes to amend the relevant law accordingly, and prior to making the relevant amendments, the author substantiates the need for a regulatory interpretation of the current rules by the Ministry of Finance of Ukraine as the State regulator in the field of audit activities.

Key words: *audit, state regulation, independent auditor's report, public oversight body, contributions.*

УДК 342.951
DOI https://doi.org/10.32782/2078-3566-2024-4-12

Олександр ЧЕРКУНОВ©
кандидат юридичних наук, докторант
(ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
м. Ужгород, Україна)
cherkunov.alex@gmail.com

ПРАВОВІ ВИМОГИ ДО ОСІБ, ЯКІ ПРЕТЕНДУЮТЬ НА ВСТУП НА ДЕРЖАВНУ СЛУЖБУ В МИТНІ ОРГАНИ УКРАЇНИ: АНАЛІЗ ТА ВДОСКОНАЛЕННЯ

У статті здійснено аналіз правових вимог до осіб, які претендують на вступ на державну службу в митні органи України. Визначено основні законодавчі акти та нормативно-правові документи, що регулюють процедуру добору кандидатів на митну службу, зокрема проаналізовано загальні та спеціальні вимоги. Розглянуто критерії, які оцінюються під час добору на державну службу, а також роль органів державної влади у процесі добору та призначення кандидатів. Особливу увагу приділено актуальним проблемам і викликам, що виникають у процесі реалізації цих вимог, а також пропозиціям щодо їх вдосконалення.

Запропоновано механізми удосконалення законодавчої та організаційної бази добору кандидатів на державну службу в митні органи для забезпечення високих стандартів професіоналізму у митній системі України.

Ключові слова: *державна служба, митні органи України, правові вимоги, відбір кандидатів, кваліфікаційні вимоги, вдосконалення законодавства*.

Постановка проблеми. Державна служба є важливим елементом інституту публічної служби, що зумовлює функціонування державних інститутів і забезпечення ефективного управління країною. Митні органи, в свою чергу, виконують ключову роль у забезпеченні національної безпеки, контролі за зовнішньою торгівлею та боротьбі з контрабандою. З огляду на важливість митних органів для економічної безпеки України особлива увага має бути приділена професіоналізму осіб, які вступають на державну службу в митні органи. Законодавчі та нормативно-правові вимоги до кандидатів на посади в митних органах мають велике значення для забезпечення ефективності та прозорості роботи митниць.

Правові вимоги до осіб, які претендують на вступ на державну службу в митні органи, є важливою складовою частиною системи забезпечення якості державної служби в Україні. Вони визначають необхідний рівень професійної підготовки, морально-етичні стандарти та відповідність осіб, які бажають працювати в цій сфері, відповідаючи високим вимогам державного управління.

Проте з огляду на постійно змінювані економічні та політичні реалії, а також розвиток митної справи виникає необхідність перегляду та вдосконалення чинних вимог, що регулюють відбір кандидатів на державну службу в митні органи. Це дасть змогу забезпечити високий рівень професіоналізму та ефективність роботи митниць, що, в свою чергу, сприятиме розвитку економіки та зміцненню правопорядку в Україні.

Метою статті є комплексний аналіз чинних правових вимог до осіб, які претендують на вступ на державну службу в митні органи України, а також визначення проблемних аспектів у їх застосуванні. Зокрема, автор ставить за мету виявити недоліки в наявній законодавчій та організаційній базі, а також розробити рекомендації щодо вдосконалення вимог для забезпечення високих стандартів роботи митних органів.

© О. Черкунов, 2024
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0007-8880-6955

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні аспекти правових вимог до осіб, які претендують на вступ на державну службу в митні органи України зокрема та державну службу загалом, стали предметом досліджень багатьох науковців. Серед них можна відзначити Л.В. Деркача, Л.М. Дорофеєву, Т.О. Карабін, В.Т. Комзюка, Д.В. Приймаченка, Г.В. Романенка, В.І. Щербини, В.В. Ченцова.

Виклад основного матеріалу дослідження. Під час дослідження правових вимог до осіб, які бажають вступити на державну службу в митні органи, необхідно враховувати, що законодавство України визначає загальні вимоги для таких осіб, закріплені в Законі України «Про державну службу», а також спеціальні вимоги, які встановлені нормами Митного кодексу України. Отже, можна стверджувати, що на правовідносини, які виникають зі вступу на публічну службу в митні органи України, поширюється дія Закону України «Про державну службу» як загального закону, а також положень Митного кодексу України, який встановлює особливості прийняття на службу до митних органів.

Відповідно до положень Закону України «Про державну службу», право на заняття державної служби мають повнолітні громадяни України, які володіють державною мовою на рівні, встановленому Національною комісією зі стандартів державної мови, та мають вищу освіту не нижче рівня магістра для посад категорій «А» та «Б», а також рівень бакалавра або молодшого бакалавра – для посад категорії «В» [9]. Однак зазначений Закон не встановлює вимог до галузі знань та спеціальності, що може призводити до ситуацій, коли особи, які претендують на зайняття посад, не мають належної професійної компетенції. Крім того, визначення вимог до спеціальної освіти може бути видом дискримінації під час відбору кандидатів на посади державної служби, що прямо заборонено законодавством про державну службу.

В.Ф. Золотарьов підкреслює необхідність законодавчого врегулювання чітких вимог до спеціалізації освіти під час прийому на державну службу з урахуванням специфіки діяльності відповідних органів [3, с. 8–9].

І.Е. Данильєва зазначає, що з позиції рівності можливостей цей віковий ценз не може бути розцінений як дискримінаційний, оскільки він також застосовується до виборців [2, с. 75].

З іншого боку, виникає питання щодо невідповідності між віковим цензом та вимогами до освітньо-кваліфікаційного рівня, оскільки право на державну службу настає з 18 років, тоді як для посад категорії «В» встановлено вимогу наявності рівня бакалавра або молодшого бакалавра, що виглядає спірним до досягнення 18 років.

Законом України «Про державну службу» встановлено низку обмежень щодо вступу на державну службу для осіб, які: а) визнані недієздатними або дієздатність яких обмежена в установленому законом порядку; б) мають судимість за вчинення умисного кримінального правопорушення, якщо така судимість не була погашена або знята відповідно до вимог законодавства; в) відповідно до рішення суду позбавлені права здійснювати діяльність, пов'язану з виконанням функцій держави, або обіймати відповідні посади; г) піддавались адміністративному стягненню за правопорушення, пов'язане з корупцією, протягом трьох років з дня набуття рішенням суду законної сили; ґ) мають громадянство іншої держави; д) не пройшли спеціальну перевірку або не надали згоди на її проведення; е) підпадають під заборону, встановлену Законом України «Про очищення влади».

Аналіз норм Конституції дає підстави для висновку, що закріплені в ній підстави правового обмеження прав і свобод ґрунтуються на принципі поєднання приватних і публічних інтересів, при цьому захист публічних інтересів реалізується через правовий механізм, що включає такі підстави, як захист основ конституційного ладу та безпеки держави [1, с. 27].

Як зазначає Н.О. Армаш, «якщо особа відповідає зазначеним вимогам, можна стверджувати, що вона повністю адаптована до умов держави, має не лише юридичний, але й соціально-культурний зв'язок з нею» [1, с. 58].

Г.А. Зуб вважає, що вимога щодо наявності громадянства України є своєрідною гарантією спільності інтересів особи та держави. На його думку, проявами такої гарантії є визнання та дотримання Конституції та законів України, безперервне проживання на законних підставах на території держави, а також володіння державною мовою або її достатнє розуміння для ефективного спілкування [4, с. 50].

Сьогодні існує невирішене питання стосовно заборон, встановлених Законом України «Про очищення влади», оскільки цей Закон набув чинності 16 жовтня 2014 року, а його положення передбачали найбільший часовий проміжок у десять років для заборони на зайняття посад. Згідно з цими положеннями, протягом десяти років з дня набуття чинності цим Законом особи, щодо яких проводиться очищення влади (люстрація), не можуть обіймати відповідні посади [10]. Сьогодні вимога щодо перевірки осіб, до яких застосовувався Закон України «Про очищення влади», під час вступу на державну службу залишається чинною, що спричиняє певну правову невизначеність.

Митним кодексом України регулюються певні особливості прийняття на службу в митні органи. Зокрема, стаття 570 передбачає, що на службу в митні органи можуть бути прийняті громадяни України, які досягли 18-річного віку та здатні за своїми діловими та моральними якостями, рівнем освіти і станом здоров'я виконувати завдання, покладені на митні органи [6].

Постає питання щодо того, яким чином і в якому порядку слід здійснювати підтвердження ділових та моральних якостей осіб, які претендують на службу в митні органи. Враховуючи важливість забезпечення ефективності та етики діяльності державних службовців, необхідно визначити чіткі критерії та процедури для оцінки таких якостей, що можуть включати перевірку попереднього досвіду роботи, рекомендацій, а також результатів спеціальних перевірок, спрямованих на виявлення особистих характеристик та професійної відповідності кандидата вимогам служби.

І.М. Твердовський трактує ділові якості як сукупність професійних засобів, які працівник використовує для виконання своєї трудової функції. При цьому перелік цих якостей у кожному конкретному випадку визначається переважно залежно від кола завдань, які покладаються на посадову особу, з урахуванням її професії, спеціальності, кваліфікації та посади [11, с. 69].

О.О. Кравченко вважає, що моральні вимоги, що висуваються до державних службовців, зумовлені причетністю до прийняття державних рішень, наявністю у них владних і розпорядчих повноважень, належністю до особливої професійно-статусної групи. Йдеться про особливе місце службовця в суспільстві, оскільки до нього прикута підвищена увага громадськості. З цього випливає, що державна служба – це не лише професія, але й спосіб життя [5, с. 31].

На службу до митних органів не може вступити особа, яка, окрім встановлених загальних заборон Законом України «Про державну службу», була звільнена з митних органів у зв'язку з неподанням письмової заяви про надання згоди на проходження атестації, передбаченої Законом України «Про внесення змін до Митного кодексу України щодо встановлення особливостей проходження служби в митних органах та проведення атестації посадових осіб митних органів», у зв'язку з письмовою відмовою від проходження такої атестації або на підставі рішення атестаційної комісії про неуспішне проходження зазначеної атестації – протягом 10 років з дня звільнення [8].

Під час вступу на службу в митні органи особи, які претендують на зайняття посад державної служби в цих органах, повинні відповідати як загальним, так і спеціальним вимогам щодо їхньої професійної компетентності.

Отже, Митним кодексом встановлено спеціальні вимоги, що включають перевірку рівня знань загального законодавства та проведення тестування на відповідність професійним компетенціям.

В.І. Щербина зазначає, що професійну компетентність претендента визначають такі складові частини, як професійні знання, вміння та навички, здатність формулювати свою точку зору як усно, так і письмово, готовність до дій (ініціативність), оперативність мислення, працездатність і витривалість, самостійність, а також творчий підхід до вирішення поставлених завдань. Критерії, що характеризують морально-ділові якості особи, на думку автора, включають рівень загальної культури, стиль спілкування з людьми, готовність до співпраці з колегами та керівництвом, дисциплінованість та інші аспекти [7, с. 64].

Замість цього законодавець вибрав шлях визначення митних компетенцій як вимог до професійної компетентності посадових осіб митних органів, які обіймають посади державної служби категорій «Б» і «В». Ці вимоги включають сукупність характеристик (знань, умінь, навичок, здібностей, мотивів, цінностей), що забезпечують виконання посадовими особами своїх обов'язків на високому рівні для ефективної реалізації завдань, покладених на митні органи.

Необхідно відзначити, що посадові особи митних органів зобов'язані щорічно підтверджувати рівень своїх професійних компетенцій у галузі митного регулювання. У разі виявлення під час перевірки недостатності відповідних компетенцій для виконання обов'язків, передбачених посадою, такій особі пропонується переведення на нижчу посаду. Якщо особа не погоджується з таким переведенням, її звільняють шляхом розірвання контракту про проходження служби в митних органах. Це положення можна вважати надмірно зарегульованим, оскільки більш доцільним було б проведення такого підтвердження не щорічно, а раз на три роки. Протягом цього періоду особа могла б пройти навчання за індивідуальною програмою розвитку професійних компетенцій.

Висновки. Сучасні вимоги до кандидатів на посади в митні органи мають деякі прогалини, зокрема відсутність чітких критеріїв щодо спеціалізації освіти кандидатів та критеріїв оцінки морально-ділових якостей. Крім того, існують певні невідповідності між віковими та освітніми вимогами, що потребує подальшого вдосконалення законодавства.

З огляду на динамічні зміни в економічних і політичних умовах необхідно періодично переглядати та удосконалювати вимоги до кандидатів на державну службу в митні органи. Це дасть змогу підвищити ефективність роботи митниць та зменшити ризики корупції, а також зміцнити правопорядок і забезпечити стабільний економічний розвиток країни.

Важливим аспектом є регулярна атестація митних службовців, яка повинна базуватися на чітких, зрозумілих та об'єктивних критеріях. Однак вимога щорічного підтвердження професійної компетентності є надмірно зарегульованою, і було б доцільно проводити таку перевірку раз на три роки, що забезпечило б більш ефективне та реалістичне оцінювання кадрового потенціалу митних органів.

Для підвищення рівня професіоналізму в митних органах необхідно уточнити вимоги щодо освіти кандидатів, визначити чіткі критерії для оцінювання морально-ділових якостей та розробити процедури, що забезпечують об'єктивність у процесі відбору. Крім того, варто переглянути обмеження, пов'язані з вимогами щодо спеціалізованої освіти та атестації.

З огляду на стратегічне значення митних органів для національної безпеки та економіки їх кадрове забезпечення повинно відповідати найвищим стандартам. Це включає як наявність висококваліфікованих кадрів, так і розроблення чіткої політики щодо відбору, підготовки та атестації службовців, що позитивно впливатиме на ефективність митної служби в Україні.

Таким чином, для забезпечення належного функціонування митних органів та їх ефективної діяльності важливо удосконалити законодавчі вимоги до кандидатів на посади в митні органи, зокрема визначити більш чіткі критерії професійної підготовки та морально-етичних стандартів, що дасть змогу підвищити рівень державної служби в Україні та сприятиме економічному розвитку країни.

Список використаних джерел

1. Армаш Н.О. Адміністративно-правовий статус керівників органів виконавчої влади : дис. … канд. юрид. Наук : 12.00.07. Київ, 2005. 200 с.

2. Данильєва І.Е. Принципи організації та функціонування державної служби в Україні : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Луганськ, 2005. 196 с.

3. Золотарьов В.Ф. Сутність кадрового забезпечення органів місцевого самоврядування. *Державне будівництво*. 2014. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2014_2_21 (дата звернення: 26.11.2024).

4. Зуб Г.А. Правове регулювання соціального захисту суддів : дис.…канд. юрид. наук : 12.00.05. Київ, 2013. 208 с.

5. Кравченко О.О. Дисциплінарна відповідальність посадових осіб митної служби України : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.05. Київ, 2012. 210 с.

6. Митний кодекс України : Закон України від 13 березня 2012 року № 4495-VI. *БД «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17/ed20120313#n4128 (дата звернення: 26.11.2024).

7. Приймаченко Д.В., Ченцов В.В. Митне право України : навчальний посібник. Київ, 2008. 327 с.

8. Про внесення змін до Митного кодексу України щодо встановлення особливостей проходження служби в митних органах та проведення атестації посадових осіб митних органів : Закон України від 17 вересня 2024 року № 3977-XI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3977-20#Text. (дата звернення: 26.11.2024).

9. Про державну службу : Закон України від 10 грудня 2015 року № 889-VIII. *БД «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19/ed20151210#Text (дата звернення: 26.11.2024).

10. Про очищення влади : Закон України від 16 вересня 2014 року № 1682-VII. *БД «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1682-18#n71 (дата звернення: 26.11.2024).

11. Твердовський І.М. Заборона дискримінації у сфері праці : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.05. Луганськ, 2011. 183 с.

Надійшла до редакції 26.11.2024

References

1. Armaş, N.O. (2005). Administratyvno-pravovyi status kerivnykiv orhaniv vykonavchoi vlady [Administrative and Legal Status of Heads of Executive Authorities]. Kyiv: [Publisher]. [in Ukr.]

2. Danylieva, I.E. (2005). Pryntsypy orhanizatsii ta funktsionuvannia derzhavnoi sluzhby v Ukraini [Principles of Organization and Functioning of Civil Service in Ukraine]. Luhansk: [Publisher]. [in Ukr.]

3. Zolotariov, V.F. (2014). Sutnist' kadrovoho zabezpechennia orhaniv mis'kovoi samovriaduvannia [Essence of Personnel Support for Local Self-Government Bodies]. Derzhavne budivnytstvo, 2. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2014_2_21 (date of access: November 26, 2024). [in Ukr.]

4. . Zub, H.A. (2013). Prave rehuliuvannia sotsialnoho zakhystu suddiv [Legal Regulation of Judges' Social Protection]. Kyiv: [Publisher]. [in Ukr.]

5. Kravchenko, O.O. (2012). Dysyplinarnia vidpovidalnist' posadovykh osib mytnoi sluzhby Ukrainy [Disciplinary Responsibility of Customs Service Officials of Ukraine]. Kyiv: [Publisher]. [in Ukr.]

6. Mytnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 13.03.2012 № 4495-VI [Customs Code of Ukraine: Law of Ukraine dated March 13, 2012, No. 4495-VI]. (2012). Verkhovna Rada of Ukraine. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17/ed20120313#n4128 (date of access: November 26, 2024). [in Ukr.]

7. Pryymachenko, D.V., & Chentsov, V.V. (2008). Mytne pravo Ukrainy: navchal'nyi posibnyk [Customs Law of Ukraine: A Textbook]. Kyiv: [Publisher]. [in Ukr.]

8. Pro vnesennia zmin do Mytnoho kodeksu Ukrainy shchodo vstanovlennia osoblyvostei prokhodzhennia sluzhby v mytnykh orhanakh ta provedennia atestatsii posadovykh osib mytnykh orhaniv: Zakon Ukrainy vid 17.09.2024 r. № 3977-XI [On Amendments to the Customs Code of Ukraine Regarding the Peculiarities of Service in Customs Authorities and the Certification of Customs Officers: Law of Ukraine dated September 17, 2024, No. 3977-XI]. (2024). Verkhovna Rada of Ukraine. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3977-20#Text (date of access: November 26, 2024). [in Ukr.]

9. Pro derzhavnu sluzhbu: Zakon Ukrainy vid 10.12.2015 № 889-VIII [On Civil Service: Law of Ukraine dated December 10, 2015, No. 889-VIII]. (2015). Verkhovna Rada of Ukraine. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19/ed20151210#Text (date of access: November 26, 2024). [in Ukr.]

10. Pro ochyshchennia vlady: Zakon Ukrainy vid 16.09.2014 № 1682-VII [On the Purification of Power: Law of Ukraine dated September 16, 2014, No. 1682-VII]. (2014). Verkhovna Rada of Ukraine. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1682-18#n71 (date of access: November 26, 2024). [in Ukr.]

11. Tverdovskyi, I.M. (2011). Zaborona dystsykryminatsii u sferi pratsi [Prohibition of Discrimination in the Labor Sphere]. Luhansk: [Publisher]. [in Ukr.]

ABSTRACT

Oleksandr Cherkunov. The legal requirements for individuals applying for state service in the customs authorities of Ukraine: analysis and improvement.

The article analyzes the legal requirements for individuals applying for state service in the customs authorities of Ukraine. The study identifies key legislative acts and normative legal documents that regulate the recruitment process for customs service candidates, focusing on both general and specialized requirements. The article examines the criteria evaluated during the selection process and the role of state authorities in the recruitment and appointment of candidates. Special attention is given to current challenges in the implementation of these requirements, with suggestions for improvements.

The paper proposes mechanisms to enhance the legislative and organizational framework for the recruitment of candidates to customs services, aiming to ensure high professional standards within Ukraine's customs system. The study discusses the importance of state service for national security, economic stability, and effective governance, with a particular emphasis on the professionalism of individuals entering the customs service. Legal and regulatory requirements play a crucial role in ensuring the transparency and effectiveness of customs operations.

The article further explores the need for periodic revisions of the legal framework to address gaps and discrepancies, such as the lack of clear specialization requirements for candidates' education and the inconsistency between age and educational qualifications. The analysis calls for the implementation of clearer criteria for assessing candidates' professional and moral qualities to better align with the high standards required in the public sector.

It is concluded that continuous improvement in the recruitment processes and legal requirements is essential for strengthening the professionalism and effectiveness of Ukraine's customs authorities, contributing to the country's economic development and the stability of its legal system.

Key words: *state service, customs authorities of Ukraine, legal requirements, candidate selection, qualification requirements, legislative improvement.*

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАПОБІГАННЯ І ПРОТИДІЇ ПРАВОПОРУШЕННЯМ

УДК 343.542
DOI https://doi.org/10.32782/2078-3566-2024-4-13

Олег КИРБЯТ'ЄВ©
доцент юридичних наук професор,
начальник 5-го управління
Департаменту кіберполіції Національної поліції України
(Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, переміщеного до м. Запоріжжя)
oleh.kyrbiatiev@cyberpolice.gov.ua

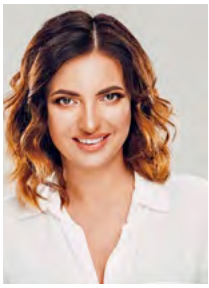

Елліна ПОЗДНЯКОВА-КИРБЯТ'ЄВА©
доктор соціологічних наук, професор,
проректор з освітнього процесу та інвестиційної діяльності
(КЗВО «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради)
cobrian1982@gmail.com

КВАЛІФІКУЮЧІ ОЗНАКИ ВВЕЗЕННЯ, ВИГОТОВЛЕННЯ, ЗБУТУ І РОЗПОВСЮДЖЕННЯ ПОРНОГРАФІЧНИХ ПРЕДМЕТІВ

У статті висвітлюється важлива проблема, пов'язана з незаконним обігом порнографічних матеріалів в Україні, зокрема в контексті кримінального правопорушення, передбаченого ст. 301 Кримінального кодексу України. Аналізується статистика кількості злочинів, пов'язаних із виготовленням, збутом та розповсюдженням порнографії, а також важливості боротьби із цим явищем. Відзначено, що проблема має кілька аспектів: по-перше, незаконний обіг порнографії завдає шкоди моральності та психічному здоров'ю громадян, зокрема неповнолітніх, які є особливо уразливими до негативних наслідків такого контенту; по-друге, технологічний розвиток, зокрема широке поширення Інтернету, значно ускладнив боротьбу з розповсюдженням порнографії через мережу. Також основною темою, яка досліджується у статті, є кваліфікуючі ознаки цього правопорушення.

Ключові слова: *кримінальне правопорушення, увезення, виготовлення, збут, розповсюдження, порнографічні предмети, кваліфікуючі ознаки.*

Постановка проблеми. Кримінальні правопорушення, що стосуються моральності, сьогодні стали досить поширеним явищем. Одним із найбільш суттєвих правопорушень у цій сфері є ввезення, виробництво, збут і розповсюдження порнографічних матеріалів. Це явище має широке поширення і становить серйозну загрозу для морального та психофізичного розвитку особистості, особливо серед неповнолітніх. Оскільки порнографія може порушувати основні моральні норми, а також створювати небезпеку для здоров'я та психіки громадян, її поширення має кримінально-правові наслідки.

© О. Кирбят'єв, 2024
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-6949-7049
© Е. Позднякова-Кирбят'єва, 2024
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-2945-380X

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Аналіз особливостей кримінальної відповідальності за злочини, що посягають на моральність, здійснили М.І. Свєнтікова [7; 8], В.В. Шендрик [9], І.О. Крєпаков, Є.В. Жилін, В. Іващенко [3], С.О. Книженко [5], І.Г. Лубенець, О.О. Приходько.

Метою статті є аналіз сучасних проблем, що стосуються кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак правопорушень, пов'язаних із увезенням, виготовленням, збутом та розповсюдженням порнографічних матеріалів.

Виклад основного матеріалу. Серед злочинів проти моральності, пов'язаних із сексуальною експлуатацією, значного поширення набули ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних матеріалів. Ці дії сьогодні є досить поширеними та негативними. Це можна пояснити як потенційною кореляцією між кримінальним правопорушенням, передбаченим ст. 301 Кримінального кодексу України, та іншими суспільно небезпечними діяннями, так і тим, що незаконний обіг порнографічних матеріалів може призвести до деморалізації населення, що, своєю чергою, викликає зростання криміногенних загроз та погіршення кримінологічної ситуації у країні.

Вирішення цієї проблеми ускладняється через незадовільний стан нормативно-правового регулювання обігу матеріалів сексуального та еротичного характеру. Відкритим питанням також залишається криміналістичне забезпечення досудового розслідування злочинів, передбачених ст. 301 КК України. Науковці та практики все частіше звертають увагу на необхідність забезпечення взаємодії між судовими експертами та іншими фахівцями зі спеціальними знаннями, необхідними для визначення ознак порнографічної продукції. Недостатньою є взаємодія між слідчими та оперативними підрозділами під час досудового розслідування незаконного обігу порнографії, що створює можливості для зацікавлених осіб перешкоджати розслідуванню. Ці проблеми не є вичерпними, що вказує на актуальність та недостатню вивченість питання незаконного обігу порнографічної продукції.

Проблема розповсюдження кіно- та відеопродукції порнографічного змісту потребує уваги та реагування з боку держави, оскільки вона є однією з найбільш доступних і масових форм матеріального втілення порнографії та вже зайняла певне місце в масовій культурі.

Із розвитком інформаційних технологій ці злочини здебільшого здійснюються з використанням електронно-обчислювальної техніки та мережі Інтернет. За даними Internet World Stats, на середину 2012 р. Україна входила до першої десятки країн Європи за кількістю користувачів Інтернету: доступ до всесвітньої мережі мали до 15 млн українців, що становить понад 34% населення. Попри велику кількість корисних матеріалів Інтернет може завдати шкоди фізичному, інтелектуальному та морально-психічному стану населення, поширюючи культ насильства, жорстокості, педофілії, порнографії, пропаганду національної та релігійної ворожнечі, ксенофобії та вживання ненормативної лексики [1].

У період із 2010 р. до першого кварталу 2013 р. Національна комісія дослідила 50 сторінок вебресурсів. За результатами 10 експертних висновків (2010 р.) найбільшу частку (69,23%) серед інформації з Інтернет-ресурсів становила порнографія. За інформацією Міністерства внутрішніх справ України, у 2012 р. було виявлено 700 злочинів, пов'язаних із увезенням, збутом і розповсюдженням творів, що пропагують культ насильства, жорстокості та порнографії (ст. ст. 300, 301 КК України) [1].

За даними прокуратури, за перші сім місяців 2023 р. було порушено 1 943 кримінальні справи за статтями, що стосуються порнографії та дитячої порнографії (ст. ст. 301 та 301-1 Кримінального кодексу). Це більше, ніж у 2022 р., коли було зафіксовано 1 880 таких справ. Із 2020 р. спостерігається постійне зростання кількості справ за ст. 301 КК України (увезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних матеріалів). У 2021 та 2022 рр. середнє збільшення кількості відкритих справ за такий контент становило 27% на місяць, але в 2023 р. зафіксовано справжній сплеск – 77% проваджень на місяць. Серед відкритих проваджень 699 стосуються порнографічних матеріалів, а 1 244 – дитячої порнографії.

Для порівняння: за весь 2022 р. було відкрито 785 проваджень за порнографічні матеріали та 1 095 – за порноконтент із дітьми [4].

За даними BRDO, у 2021 р. правоохоронні органи витратили приблизно 85,5 тис. робочих годин на розслідування справ за ст. 301 КК України щодо поширення дорослої порнографії. Це еквівалентно року щоденної роботи без відпусток для 41 слідчого. За період із січня по липень 2023 р. до суду було передано 69% від загальної кількості справ, відкритих за дорослий контент [1].

Проте офіційна статистика не повністю відображає реальний стан злочинності у цій сфері через високий рівень латентності злочинів та складність їх виявлення і документування. Найбільшу суспільну небезпеку становлять кваліфіковані та особливо кваліфіковані склади злочинів, передбачені ст. 301 КК України. Питання кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак цих злочинів, зокрема ввезення, виготовлення, збуту і розповсюдження порнографічних предметів, викликають труднощі у судовій практиці під час кваліфікації та потребують більш глибоких досліджень.

Аналіз диспозиції ст. 301 КК України дає змогу виділити такі кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі склади цього злочину: 1) увезення в Україну творів, зображень або інших предметів порнографічного характеру з метою збуту чи розповсюдження, а також їх виготовлення, зберігання, перевезення або інше переміщення з тією ж метою; 2) вчинення цього злочину стосовно кіно- та відеопродукції, комп'ютерних програм порнографічного характеру; 3) збут або розповсюдження порнографічних творів, зображень чи інших предметів серед неповнолітніх; 4) дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені повторно; 5) дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені за попередньою змовою групою осіб; 6) дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, пов'язані з отриманням великого доходу.

Кваліфікуючою ознакою розглядуваного кримінального правопорушення є розповсюдження комп'ютерних програм порнографічного характеру. Включення комп'ютерних програм до категорії порнографічних предметів, дії з якими заборонені кримінальним законодавством, а також визнання їх кваліфікуючою ознакою, зумовлені об'єктивними обставинами. Комп'ютери давно стали невід'ємною частиною всіх сфер суспільного життя, а комп'ютерні програми використовуються в багатьох видах діяльності людини. Інтернет перетворився на реальну альтернативу друкованим засобам масової інформації [5].

Однак розміщення такої інформації не вимагає офіційного дозволу і майже не контролюється державними органами, що дає змогу безконтрольно поширювати інформацію будь-якого змісту. У всьому світі спостерігається бум розповсюдження незаконної порнографії через Інтернет, особливо дитячої порнографії. Сьогодні не існує державного контролю за інформаційними ресурсами Інтернету на відміну від засобів масової інформації, де потрібна реєстрація. Сервери можуть створюватися, зникати та переміщуватися у просторі, незважаючи на кордони та правові режими, залишаючись однаково доступними для користувачів, а їхні власники – недосяжними для переслідування [2, с. 248].

У всьому світі питання розповсюдження порнографічних матеріалів через Інтернет обговорюється в контексті свободи слова, з одного боку, та захисту неповнолітніх – з іншого. Порнографія, що розповсюджується таким чином, зазвичай являє собою зображення, які зберігаються на таких матеріальних носіях, як жорсткий диск або дискета, містячи інформацію для дорослих у формі, неприйнятній для ознайомлення неповнолітніми.

Включення до диспозиції ч. 2 ст. 301 КК України такої кваліфікуючої ознаки, як збут неповнолітнім чи розповсюдження серед них творів, зображень або інших предметів порнографічного характеру, зумовлене усвідомленням значно вищої суспільної небезпеки таких дій щодо неповнолітніх. У таких випадках створюється загроза не лише основам громадської моральності, а й нормальному психічному та фізичному розвитку

неповнолітніх. Очевидно, що такі дії становлять загрозу та завдають шкоди одночасно двом безпосереднім об'єктам кримінально-правової охорони.

Віднесення збуту та розповсюдження порнографічних предметів серед неповнолітніх до кваліфікуючих ознак складу кримінального правопорушення свідчить про те, що такі дії посягають на додатковий об'єкт, яким є нормальний фізичний та психічний розвиток неповнолітнього, а також його моральне благополуччя. Це переважно лежить у площині спеціального (родового) об'єкта злочинів проти особи, тому не повністю відображає специфіку складу злочину, що розглядається [7].

Підвищена суспільна небезпека розповсюдження порнографічної продукції серед неповнолітніх зумовлена психофізіологічними особливостями цього вікового періоду. Цей період характеризується значними біологічними змінами в організмі, що впливають на психічний стан неповнолітніх. Саме у цей період у них з'являється підвищений інтерес до питань, пов'язаних із сексуальною сферою життя людини, починають формуватися стереотипи сексуальної поведінки, відкривається світ емоційності та чуттєвості, що є невід'ємною частиною духовного та фізичного розвитку особистості. У цей період дуже важливо допомогти майбутнім жінкам і чоловікам сформувати правильне уявлення про статеву мораль, тобто систему цінностей, яка включає правила статевої поведінки, моральні та естетичні норми, погляди і звичаї, що стосуються сексуальної сфери людських відносин.

Порнографія в будь-якій формі (кіно- чи відеофільм, малюнок, фотознімки тощо) завжди нехтує моральними цінностями, тому вона не може і не повинна розглядатися як корисна чи необхідна інформація для розвитку дитини та як синонім статевого виховання. Хоча вона й надає уявлення про статеві відносини між людьми, робить це у вкрай непристойній та морально осудній формі. На питання, як саме може нашкодити дітям та підліткам знайомство з такою інформацією, можна спробувати відповісти, посилаючись на теоретичну модель зміни сексуально-еротичних установок і поведінки під впливом порнографії. Хоча цей вплив не є фатальним і запрограмованим, адже психологія сприйняття у кожної людини індивідуальна, можна припустити, що він буде значно шкідливішим для підлітків, у яких уявлення про сферу статевих відносин ще тільки формується і будь-яка установка взагалі відсутня.

З огляду на психофізіологічні характеристики цього вікового етапу, можна припустити, що знайомство з порнографією може мати такі наслідки: по-перше, на інформаційному рівні у підлітків можуть сформуватися «неадекватні» статеві уявлення, тобто вони можуть сприймати порнографічні зображення як норму сексуальних відносин, що є прийнятними чи навіть єдино можливими; по-друге, за штучного стимулювання сексуального інстинкту через таку продукцію ця потреба може стати домінуючою, що призводить до надмірного інтересу та часто спонукає до вибору неадекватних об'єктів для її задоволення. Це проявляється через спосіб, яким ці зображення закріплюються на рівні сприйняття [9].

Учинення злочину, передбаченого відповідними частинами ст. 301 КК України, повторно означає вчинення двох або більше злочинів, передбачених цією статтею або частиною цієї статті Особливої частини КК України. Повторність становлять як тотожні, так і однорідні діяння, передбачені ст. 301 КК України. Згідно з ч. 32 КК України, повторністю кримінальних правопорушень уважається вчинення двох або більше правопорушень, передбачених тією самою статтею або її частиною Особливої частини КК. Повторність поділяється на тотожні та однорідні кримінальні правопорушення [8].

Повторність у кваліфікації діянь за ст. 301 КК України наявна, коли особа раніше вчиняла правопорушення, передбачене ч. 1 або ч. 2 цієї статті, або готувалася до вчинення кримінального правопорушення за ч. 2 ст. 301. Готування до злочину за ч. 1 ст. 301 КК України відповідно до ч. 2 ст. 14 не тягне кримінальної відповідальності і, отже, не утворює повторності.

Повторність має місце, якщо особа вчинила замах на кримінальне правопорушення за ч. 1 або ч. 2 ст. 301, навіть якщо вона ще не була засуджена за ці дії, за умови, що попередня судимість не погашена або не знята і не минули строки давності для притягнення до кримінальної відповідальності. Якщо ж за попереднє правопорушення особу було звільнено від кримінальної відповідальності за підставами, визначеними законом, то повторність не вважається наявною.

Учинення злочину, передбаченого відповідними частинами ст. 301 КК України, за попередньою змовою групою осіб означає спільне вчинення його двома або більше особами, які заздалегідь, тобто до початку злочину, домовилися про спільне його вчинення. Умисна спільна участь кількох осіб у вчиненні кримінального правопорушення (ст. 26 КК України) зазвичай указує на більшу суспільну небезпеку, ніж учинення злочину однією особою.

Згідно зі ст. 28 КК України, кримінальне правопорушення вважається вчиненим за попередньою змовою групою осіб, якщо кілька осіб (дві чи більше) заздалегідь домовилися про спільне вчинення злочину, тобто ще до його початку. У контексті ст. 301 КК України під учиненням злочину за попередньою змовою розуміють спільні дії з увезення, виготовлення, переміщення або розповсюдження порнографічних матеріалів, коли хоча б одна із цих дій виконувалася двома чи більше особами, які домовилися діяти разом до початку цих дій.

Співучасть у вчиненні кримінального правопорушення може бути двох видів. Перший – це співвиконавство, коли співучасники виконують об'єктивний бік злочину. У цьому разі не обов'язково, щоб усі учасники виконували однакові дії. Закон визнає достатнім, щоб кожен співучасник здійснив хоча б одну з дій, зазначених у диспозиції ст. 301 КК України. Наприклад, один із учасників може виконати початкові дії, спрямовані на ввезення чи виготовлення порнографічних матеріалів, а інші завершать цей злочин.

Відповідно до примітки ст. 301 КК України, отримання доходу у великому розмірі має місце, коли сума доходу перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян у двісті і більше разів.

Вивчення судової практики кваліфікації злочинів, передбачених ст. 301 КК України, показує, що більшість із них учиняється в мережі Інтернет або з використанням її ресурсів. Із розвитком інформаційних технологій та зростанням популярності продукції порнографічного характеру злочини набули нових рис і в певних випадках учиняються за обтяжуючих обставин, які доцільно визнати кваліфікуючими чи особливо кваліфікуючими. Тож пропонуємо доповнити ст. 301 КК України такими кваліфікуючими чи особливо кваліфікуючими ознаками цього злочину, як учинення його з метою отримання доходу у значному, великому та особливо великому розмірі, організованою групою, з використанням мережі Інтернет, щодо двох і більше неповнолітніх чи малолітніх, а також поширити повторність на однорідні злочини.

З огляду на підвищену суспільну небезпеку протиправних діянь, пов'язаних зі створенням предметів, що містять дитячу порнографію, поширенням таких випадків, а також негативні наслідки цих діянь, пропонуємо виокремити цю категорію злочинів в окремий склад злочину, в окрему статтю, де максимально ефективно диференціювати протиправні діяння цієї категорії щодо малолітніх і неповнолітніх.

Список використаних джерел

1. Вісник Національної експертної комісії України з питань захисту суспільної моралі. 2013. № 1–3. 78 с. URL: http://www.moral.gov.ua/buleten

2. Волкова Н.Л., Сторожко С.В. Сучасна практика боротьби з розповсюдженням дитячої порнографії в мережі Інтернет. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2009. № 3. С. 243–251.

3. Іващенко В. Проблеми правового регулювання співробітництва держав у боротьбі з розповсюдженням порнографії. *Підприємництво, господарство і право*. 2004. № 4. С. 104–106.

4. Ільченко Л. В Україні зростає кількість кримінальних справ щодо порно (18.08.2023). Економічна правда. URL: https://epravda.com.ua/news/2023/08/18/703363/

5. Книженко С.О. Криміналістична характеристика створення та поширення контенту з вмістом дитячої порнографії з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем або технологій. URL: http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/264969/260947

6. Лубенець І.Г., Приходько О.О. Проблема дитячої порнографії в Інтернеті: стан, тенденції, шляхи подолання. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2020. № 5. С. 182–186.

7. Свєнтікова М.І. Способи розповсюдження порнографічної продукції через мережу Інтернет. *Проблеми розкриття, розслідування та попередження кіберзлочинів та злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми* : матеріали наук.-практ. конф., м. Харків, 17 травня 2011 р. Харків : ХНУВС, 2011. С. 98–100.

8. Свєнтікова М.І. Характеристика типових способів незаконного ввезення, виготовлення, збуту і розповсюдження порнографічних предметів. URL: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/8823/Kharakterystyka%20typovykh%20sposobiv%20nezakonnoho%20vvezennia%2C%20vyhotovlennia%2C%20zbutu_Svientikova_2013.pdf?sequence=1&isAllowed=y

9. Шендрик В.В., Сафронов С.О., Крєпаков І.О., Жилін Є.В. Боротьба з порнографією: криміналістичні та оперативно-розшукові аспекти : науково-практичний посібник. Харків : ХНУВС, 2010. 216 с.

Надійшла до редакції 02.12.2024

References

1. Visnyk Natsional′noyi ekspertnoyi komisiyi Ukrayiny z pytan′ zakhystu suspil′noyi morali [Herald of the National Expert Commission of Ukraine for the Protection of Public Morality]. Kyiv, 2013. Issue № 1–3. 78 p. Retrieved from http://www.moral.gov.ua/buleten. [in Ukr.].

2. Volkova, N.L., & & Storozhko, S.V. (2009). Suchasna praktyka borot′by z rozpovsyudzhennyam dytyachoyi pornohrafiyi v merezhi Internet [Modern practice of combating the spread of child pornography on the Internet]. *Naukovyy visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 3, pp. 243–251.

3. Ivashchenko, V. (2004). Problemy pravovoho rehulyuvannya spivrobitnytstva derzhav u borot′bi z rozpovsyudzhennyam pornohrafiyi [Problems of legal regulation of cooperation between states in combating the spread of pornography]. *Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 4, pp. 104–106. [in Ukr.].

4. Il′chenko, L.V. Ukrayini zrostaye kil′kist′ kryminal′nykh sprav shchodo porno [The number of criminal cases against porn is increasing in Ukraine] (18.08.2023). *Ekonomichna pravda.* Retrieved from https://epravda.com.ua/news/ 2023/08/18/703363/. [in Ukr.].

5. Knyzhenko, S.O. Kryminalistychna kharakterystyka stvorennya ta poshyrennya kontentu z vmistom dytyachoyi pornohrafiyi z vykorystannyam informatsiyno-telekomunikatsiynykh system abo tekhnolohiy [Forensic description of the creation and distribution of content containing child pornography using information and telecommunication systems or technologies]. Retrieved from http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/264969/260947. [in Ukr.].

6. Lubenets′, I.H., & Prykhod′ko, O.O. (2020). Problema dytyachoyi pornohrafiyi v Interneti: stan, tendentsiyi, shlyakhy podolannya [The problem of child pornography on the Internet: state, trends, ways to overcome]. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal.* № 5, pp. 182–186. [in Ukr.].

7. Svyentikova, M.I. (2011). Sposoby rozpovsyudzhennya pornohrafichnoyi produktsiyi cherez merezhu Internet [Ways of distributing pornographic products via the Internet]. *Problemy rozkryttya, rozsliduvannya ta poperedzhennya kiberzlochyniv ta zlochyniv, pov"yazanykh z torhivleyu lyud'my* : materialy Nauk.-prakt. konf. (m. Kharkiv, 17 trav. 2011 r.). Kharkiv : KhNUVS, pp. 98–100. [in Ukr.].

8. Svyentikova, M.I. Kharakterystyka typovykh sposobiv nezakonnoho vvezennya, vyhotovlennya, zbutu i rozpovsyudzhennya pornohrafichnykh predmetiv [Characteristics of typical methods of illegal import, production, sale and distribution of pornographic objects]. Retrieved from http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/8823/Kharakterystyka%20typovykh%20sposobiv%20nezakonnoho%20vvezennia%2C%20vyhotovlennia%2C%20zbutu_Svientikova_2013.pdf?sequence=1&isAllowed=y. [in Ukr.].

9. Shendryk, V.V., Safronov, S.O., Kryepakov, I.O., & Zhylin Ye.V. (2010). .Borot′ba z pornohrafiyeyu: kryminalistychni ta operatyvno-rozshukovi aspekty [Combating pornography: forensic and operational-detective aspects] : nauk.-prakt. posib. Kharkiv : KhNUVS, 216 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Oleg Kyrbiatiev, Ellina Pozdniakova-Kyrbiatieva. Qualifying features of the import, manufacture, sale and distribution of pornographic objects.

The article addresses the important issue of the illegal circulation of pornographic materials in Ukraine, particularly in the context of the criminal offense outlined in Article 301 of the Criminal Code of Ukraine. It analyzes the statistics related to crimes associated with the production, distribution, and dissemination of pornography, as well as the importance of combating this phenomenon.

It is noted that the problem has several aspects: firstly, the illegal circulation of pornography harms the morality and mental health of citizens, especially minors, who are particularly vulnerable to the negative consequences of such content. Secondly, technological advancement, particularly the widespread use of the Internet, has significantly complicated efforts to combat the distribution of pornography through the web.

The article emphasizes that with the development of technology and the increasing number of digital resources available for the distribution of pornography, there is an urgent need to strengthen control over online content and improve the legal and regulatory framework to more effectively combat these crimes.

The article further discusses the growing challenges in enforcing laws related to the illegal distribution of pornography due to the rapid evolution of digital platforms and technologies. It highlights the increasing difficulty for law enforcement agencies to track and combat such crimes in the digital age. The proliferation of online forums, social media platforms, and anonymous file-sharing systems has made it easier for individuals to distribute and access illegal content, often with minimal risk of detection.

In addition, the article calls for the implementation of educational campaigns to raise awareness of the risks associated with online pornography and its impact on mental health, especially for young people. It suggests that the authorities should increase collaboration with international law enforcement bodies to combat the global nature of the issue, given that pornography often transcends national borders.

Key words: *criminal offense, import, manufacture, sale, distribution, pornographic items, qualifying characteristics.*

УДК 343.6
DOI https://doi.org/10.32782/2078-3566-2024-4-14

Сергій БАБАНІН©
кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)
serhii.babanin@dduvs.edu.ua

ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ВСТАНОВЛЕНОГО ЗАКОНОМ ПОРЯДКУ ТРАНСПЛАНТАЦІЇ АНАТОМІЧНИХ МАТЕРІАЛІВ ЛЮДИНИ

Статтю присвячено визначенню критеріїв диференціації кримінальної відповідальності за порушення встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини та формулюванню на цій основі пропозицій щодо внесення змін та доповнень до кримінального законодавства України. Обґрунтовано доцільність визнання критерієм вищезазначеної диференціації суспільно небезпечних наслідків порушення порядку трансплантації (вид спричиненої шкоди здоров'ю донора або реципієнта чи їх смерть) та форми вини (умисел або необережність щодо такого

© С. Бабанін, 2024
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-8424-8825

порушення). Випадки порушення заборон у досліджуваній сфері пропонується криміналізувати окремою нормою. З урахуванням наведених критеріїв наведено власні назви ст. ст. 143, 144 КК України та редакції їх диспозицій.

Ключові слова: *диференціація кримінальної відповідальності, анатомічні матеріали людини, органи людини, тканини людини, трансплантація, насильницьке донорство.*

Постановка проблеми. Установлений порядок трансплантації анатомічних матеріалів людини є складовою частиною охоронюваних кримінальним законодавством України суспільних відносин, що забезпечують право людини на життя та здоров'я. Основною кримінально-правовою нормою, яка виконує зазначену функцію, є ст. 143 КК України. Ця норма складається з п'яти частин, у яких законодавець за тими чи іншими об'єктивними та суб'єктивними ознаками диференціює кримінальну відповідальність за порушення встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини, якими є органи (їхні частини), тканини, анатомічні утворення, клітини людини або тварини, фетальні матеріали людини [6].

Оскільки кров – це рідка сполучна тканина, до складу якої входять плазма та формені елементи [13] (тобто кров є анатомічним матеріалом людини), можна зробити висновок, що законодавець у ст. 144 КК України, встановивши кримінальну відповідальність за насильницьке донорство, провів диференціацію кримінальної відповідальності за порушення порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини залежно від предмета кримінального правопорушення – виду анатомічного матеріалу людини.

Аналіз статистичних даних щодо відкритих кримінальних проваджень за ст. ст. 143, 144 КК України свідчить про наявність проблемних питань притягнення осіб, які вчинили ці суспільно небезпечні діяння, до кримінальної відповідальності.

Так, за період із 2019 по вересень 2024 р. обліковано 20 кримінальних правопорушень, передбачених ст. 143 КК України, з яких лише в одному кримінальному провадженні особі повідомлено про підозру. За ст. 144 КК України за вказаний період обліковано одне кримінальне правопорушення, жодній особі про підозру не повідомлялося [5].

Однією з причин такого стану справ може бути відсутність узгодженого підходу до підстав криміналізації порушення встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини та диференціації кримінальної відповідальності за його вчинення.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблемним питанням криміналізації порушення встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини, розробленню заходів із запобігання цьому діянню, а також іншим питанням, пов'язаним зі зловживаннями у сфері трансплантології, присвячено праці таких учених, як Г. Анікіна, А. Гель, С. Гринчак, О. Мислива, М. Новицька, Ю. Ткач, Г. Чеботарьова та ін. Зокрема, зверталась увага на недостатність юридичних аспектів під час формулювання законодавчих визначень, пов'язаних із трансплантацією, зосередженість переважно на медичних аспектах таких визначень [1, с. 19]. Разом із тим питання диференціації юридичної відповідальності за порушення встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини досліджувалося вибірково, що пояснює відсутність сталого підходу до цього питання.

Метою статті є виокремлення критеріїв диференціації кримінальної відповідальності за порушення встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини та формулювання пропозицій щодо внесення змін та доповнень до кримінального законодавства України.

Виклад основного матеріалу. Аналіз структури кримінально-правових норм КК України, які встановлюють кримінальну відповідальність за умисні кримінальні правопорушення, свідчить, що більшість із них у частині першій містять простий

склад кримінального правопорушення (без обтяжуючих та пом'якшуючих обставин), у частині другій – кваліфікований (з обтяжуючими обставинами), у наступних частинах – особливо кваліфіковані (з особливо обтяжуючими обставинами). В окремих випадках законодавець в інших нормах передбачає відповідальність за кримінальні правопорушення з пом'якшуючими ознаками (привілейовані склади) (наприклад, умисні вбивства, передбачені ст. ст. 115–118 КК України).

Такий підхід до диференціації кримінальної відповідальності є типовим для чинного КК України, проте не єдиним. Низка норм у різних частинах містить окремі прості склади кримінальних правопорушень.

Чинний підхід законодавця до диференціації кримінальної відповідальності за порушення встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини комбінує вищезазначені підходи.

Так, частини 1, 2, 4 ст. 143, частина 1 ст. 144 КК України містять чотири окремих простих склади кримінальних правопорушень. Частина 3 ст. 143 КК України містить кваліфікований склад кримінального правопорушення, передбаченого частиною 2 цієї статті; частина 5 ст. 143 КК України – кваліфікований склад кримінальних правопорушень, передбачених частинами другою, третьою та четвертою цієї статті; частина 2 ст. 144 КК України – кваліфікований склад кримінального правопорушення, передбаченого частиною першою цієї статті; частина 3 ст. 144 КК України – особливо кваліфікований склад кримінальних правопорушень, передбачених частинами першою і другою цієї статті.

До простих складів порушення встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини належать: 1) умисне порушення встановленого законом порядку застосування трансплантації анатомічних матеріалів людини, що спричинило істотну шкоду здоров'ю потерпілого; 2) вилучення у людини шляхом примушування або обману її анатомічних матеріалів із метою їх трансплантації; 3) незаконна торгівля анатомічними матеріалами людини; 4) насильницьке або шляхом обману вилучення крові у людини з метою використання її як донора [3].

Особливості законодавчої конструкції цих форм порушення встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини свідчать про відсутність структурованого підходу до криміналізації цього діяння.

Так, ознакою першої форми досліджуваного діяння, яка визначає підвищений ступінь його суспільної небезпечності, є наслідки – істотна шкода здоров'ю потерпілого. Аналогічною ознакою другої та четвертої форм цього діяння є спосіб його вчинення – шляхом примушування (насильницький) або обману. Для четвертої форми діяння, окрім способу, ознакою, яка визначає підвищений ступінь його суспільної небезпечності, є предмет – кров людини та мета – використання людини як донора. Третя форма досліджуваного діяння визнає саме діяння (незаконну торгівлю анатомічними матеріалами людини) таким, що має підвищений ступінь суспільної небезпечності.

Отже, за криміналізації порушення встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини законодавцем не виділений один основний склад цього кримінального правопорушення.

Убачається, що претендувати на роль останнього може склад кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 143 КК України, оскільки передбачене ним суспільно небезпечне діяння, сформульоване як універсальне для всіх інших складів, – порушення встановленого законом порядку застосування трансплантації анатомічних матеріалів людини.

Зазначене визначення діяння за своєю побудовою є бланкетним, оскільки відсилає до інших нормативно-правових актів. Основним таким актом, який регулює суспільні відносини у сфері трансплантації анатомічних матеріалів людини, є Закон України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» від 17.05.2018.

Стаття 2 зазначеного Закону встановлює, що законодавство про трансплантацію складається не тільки із цього Закону, а й з Основ законодавства України про охорону здоров'я, інших законодавчих актів, що регулюють відносини з питань, пов'язаних з охороною здоров'я, та інших прийнятих відповідно до них нормативно-правових актів [6].

Питання виокремлення критеріїв диференціації кримінальної відповідальності за порушення встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини потребує вивчення особливостей вилучення різних видів анатомічного матеріалу людини, особливостей їх трансплантації, інших питань, пов'язаних із цими процесами, що впливають на ступінь суспільної небезпечності тих чи інших порушень.

Не менш важливими, а в окремих випадках і більш важливими для встановлення підстав кримінальної відповідальності є особливості юридичного закріплення різних етапів порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини.

Цю сферу регулює не лише зазначений вище Закон України, а й значна кількість підзаконних нормативно-правових актів, зокрема Положення про врегулювання діяльності трансплант-координаторів, затверджене Наказом МОЗ України від 21.07.2021 № 1500 [8], Порядок розподілу анатомічних матеріалів та критерії встановлення пар донор-реципієнт, затверджений Наказом МОЗ України від 18.02.2021 № 293 [10], Умови зберігання вилучених анатомічних матеріалів людини, їх підготовка до перевезення та умови перевезення вилучених анатомічних матеріалів людини, затверджені Наказом МОЗ України від 26.07.2021 № 968/36590 [12], Вимоги до якості та безпечності анатомічних матеріалів людини, затверджені Наказом МОЗ України від 06.08.2024 № 1388, Умови вилучення анатомічних матеріалів у живого донора, затверджені Наказом МОЗ України від 06.08.2024 № 1388 [7], Порядок отримання та надання гемопоетичних стовбурових клітин та обміну інформацією щодо наявних анатомічних матеріалів людини, призначених для трансплантації, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 25.03.2020 № 257 [9], та ін.

Виникає питання, чи охоплюються підзаконні нормативно-правові акти бланкетною диспозицією ч. 1 ст. 143 КК України, яка відсилає до порядку, встановленого саме законом, а не підзаконними актами.

Із погляду буквального тлумачення зазначеного положення порядок повинен визначатися виключно законом. Проте, як уже зазначалося, ст. 2 Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» від 17.05.2018 до законодавства про трансплантацію відносить інші прийняті відповідно до цього та інших законів нормативно-правові акти.

Опосередковано про це свідчать і матеріали поодиноких кримінальних проваджень за ст. 143 КК України, у яких є прийняті судові рішення.

Так, наприклад, вирок Києво-Святошинського районного суду Київської області від 05.12.2011 під час визначення ознак учиненого злочину, передбаченого ч. 1 ст. 143 КК України, ураховує не лише положення чинного на той момент Закону України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людині» від 16.07.1999 [11], а й наказів МОЗ України від 26.07.1999 № 184 та від 04.05.2000 № 96.

Цим вироком, зокрема, встановлено, що 03.02.2010 до моргу патологоанатомічного відділення Києво-Святошинської ЦРЛ Київської області для проведення розтину з метою встановлення причин смерті було доставлено труп К., смерть якої, згідно із записом у журналі реєстрації трупів патологоанатомічного відділення Києво-Святошинської ЦРЛ, зафіксовано 03.02.2010. Того ж дня, переслідуючи мету незаконного вилучення органів очних яблук у трупа К., завідуючий патологоанатомічного відділення Києво-Святошинської ЦРЛ Київської області М. у приміщенні моргу ЦРЛ у порушення ч. 3 ст. 9, ч. ч. 1, 5 ст. 16 Закону України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини», не отримавши в установленому законом порядку згоди на взяття анатомічних утворень, тканин, їхніх

компонентів та фрагментів від Г. – сина померлої К., не склавши акт про вилучення органів хірургічним шляхом вилучив у трупа останньої органи – очні яблука. На вилучені органи – очні яблука рідний брат М. В., який на той час працював у патологоанатомічному відділенні на посаді реєстратора, за вказівкою М. та від імені останнього заповнив і підписав паспорт на гомотрансплантант на прізвище Х. за формою № 020/0, що затверджена Наказом МОЗ України від 26.07.99 № 184, який, відповідно до Наказу МОЗ України № 96 від 04.05.2000, складається під час перевезення анатомічних матеріалів, указавши у ньому дані, які йому надав М., не будучи при цьому обізнаним, з якою метою заповняв указаний документ та для чого він призначений. Вилучені органи М. передав до Київської міської офтальмологічної лікарні «Центр мікрохірургії ока» для подальшої трансплантації реципієнтам [2].

Разом із тим убачається виправданим використання у диспозиції ст. 143 КК України замість терміна «закон» більш ширшого за змістом терміна «законодавство», що усуне можливі питання визнання чи невизнання порушення підзаконних нормативно-правових у сфері трансплантації ознакою суспільно небезпечного діяння, передбаченого ч. 1 ст. 143 КК України.

Аналіз Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» від 17.05.2018 дає змогу виділити етапи встановленого законом порядку застосування трансплантації анатомічних матеріалів людини: 1) виявлення у пацієнта медичних показань для застосування трансплантації (визнання хворого реципієнтом); 2) одержання згоди в установлених випадках на трансплантацію від законних представників реципієнта (малолітніх, недієздатних та інших осіб, визначених законом); 3) надання згоди людини на посмертне донорство; 4) визначення імунологічної сумісності живого донора та реципієнта (доцільність перехресного донорства) або ж здійснення розподілу органу від донора-трупа серед реципієнтів, включених до листків (списків) очікування закладів охорони здоров'я, які надають медичну допомогу із застосуванням трансплантації від донора-трупа за рахунок коштів державного бюджету; 5) прийняття рішення про можливість застосування трансплантації реципієнту анатомічного матеріалу від донора-трупа, визначеного Єдиною державною інформаційною системою трансплантації органів та тканин, або ж одержання згоди живого донора на вилучення анатомічних матеріалів у разі родинного донорства або перехресного донорства, визначення можливості такого вилучення та безпосереднє вилучення зазначених матеріалів або ж прийняття рішення про використання біоімплантатів та ксеноімплантатів; 6) перевезення анатомічних матеріалів людини, які застосовуються для трансплантації; 7) пересадка анатомічного матеріалу людини від донора реципієнту (трансплантація) [6].

Наведені етапи встановленого законом порядку застосування трансплантації анатомічних матеріалів людини мають узагальнений характер і в кожному конкретному випадку можуть дещо різнитися, а окремі з них бути відсутніми.

Якщо порівняти назву ст. 143 КК України «Порушення встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини» з її змістом, то можна зробити висновок, що безпосередній зв'язок із цією назвою має лише зміст диспозиції частини 1 цієї статті (умисне порушення встановленого законом порядку застосування трансплантації анатомічних матеріалів людини, що спричинило істотну шкоду здоров'ю потерпілого).

Суспільно небезпечні діяння, передбачені ч. ч. 2, 4 ст. 143, ч. 1 ст. 144 КК України, порушують не сам порядок трансплантації анатомічних матеріалів людини, а заборони, пов'язані з цим порядком, визначені законодавством України, зокрема законами України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» від 17.05.2018 [6] та «Про безпеку та якість донорської крові та компонентів крові» від 30.09.2020 [4].

На нашу думку, критерієм диференціації кримінальної відповідальності за порушення встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини доцільно визнавати суспільно небезпечні наслідки такого діяння (вид спричиненої шкоди

здоров'ю донора або реципієнта чи їх смерть) та форму вини (умисел або необережність щодо досліджуваного порушення). Випадки ж порушення заборон у сфері трансплантації анатомічних матеріалів людини доцільно криміналізувати окремою нормою.

Висновки. З урахуванням наведених критеріїв диференціації кримінальної відповідальності за порушення встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини пропонуємо власні назви ст. ст. 143, 144 КК України та редакції їх диспозицій.

Стаття 143. Порушення порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини.

1. Необережне порушення встановленого законодавством порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини, що спричинило смерть потерпілого.

2. Умисне порушення встановленого законодавством порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини, що спричинило потерпілому середньої тяжкості тілесне ушкодження.

3. Умисне порушення встановленого законодавством порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини, що спричинило потерпілому тяжке тілесне ушкодження або смерть.

4. Діяння, передбачені частинами другою чи третьою цієї статті, вчинені за попередньою змовою групою осіб, або участь у транснаціональних організаціях, які займаються такою діяльністю.

Стаття 144. Порушення заборон у сфері трансплантації анатомічних матеріалів людини.

1. Насильницьке або шляхом обману вилучення у людини її анатомічних матеріалів, зокрема крові, з метою їх трансплантації, використання для трансфузії, виготовлення лікарських засобів, медичних виробів або використання у наукових дослідженнях.

2. Незаконна торгівля анатомічними матеріалами людини, зокрема кров'ю.

3. Дії, передбачені частиною першою цієї статті, учинені щодо неповнолітнього або особи, яка перебувала в безпорадному стані чи в матеріальній залежності від винного.

4. Діяння, передбачені частинами першою, другою чи третьою цієї статті, учинені за попередньою змовою групою осіб, або участь у транснаціональних організаціях, які займаються такою діяльністю.

Список використаних джерел

1. Гринчак С.В. Незаконна трансплантація: визначення понять. *Кримінально-виконавча система: Вчора. Сьогодні. Завтра*. 2017. № 1(1). С. 11–21.

2. Кримінальна справа № 1-665/11. Архів Києво-Святошинського районного суду Київської області.

3. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квітня 2001 р. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text

4. Про безпеку та якість донорської крові та компонентів крові : Закон України від 30.09.2020. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/931-20#Text

5. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2

6. Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині : Закон України від 17.05.2018. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2427-19#Text

7. Про затвердження Вимог до якості та безпечності анатомічних матеріалів людини та внесення зміни до Умов зберігання вилучених анатомічних матеріалів людини, їх підготовки до перевезення та умов перевезення вилучених анатомічних матеріалів людини : Наказ МОЗ України від 06.08.2024 № 1388. *Міністерство охорони здоров'я України*. URL: https://ips.ligazakon.net/document/RE42732

8. Про затвердження Положення про врегулювання діяльності трансплант-координаторів : Наказ МОЗ України від 21.07.2021 № 1500. *Міністерство охорони здоров'я України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1238-21#Text

9. Про затвердження Порядку отримання та надання гемопоетичних стовбурових клітин та обміну інформацією щодо наявних анатомічних матеріалів людини, призначених для трансплантації : Постанова КМУ від 25.03.2020 № 257. *Кабінет Міністрів України*. URL: https://ips.ligazakon.net/document/KP200257

10. Про затвердження Порядку розподілу анатомічних матеріалів та критеріїв встановлення пар донор-реципієнт : Наказ МОЗ України від 18.02.2021 № 293. *Міністерство охорони здоров'я України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0527-21#Text

11. Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людині : Закон України від 16.07.1999. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1007-14#Text

12. Про умови зберігання вилучених анатомічних матеріалів людини, їх підготовка до перевезення та умови перевезення вилучених анатомічних матеріалів людини : Наказ МОЗ України від 26.07.2021 № 1184. *Міністерство охорони здоров'я України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0968-21#Text

13. Система крові. URL: https://www.donor.ua/pages/2485

Надійшла до редакції 21.11.2024

References

1. Hrynchak, S.V. (2017). Nezakonna transplantatsiya: vyznachennya ponyat [Illegal transplantation: definition of concepts]. *Criminal executive system: Yesterday. Today. Tomorrow.* Volume 1 (1), pp. 11–21. [in Ukr.].

2. Kryminalna sprava № 1-665/11 Arkhiv Kyyevo-Svyatoshynskoho rayonnoho sudu Kyyivskoyi oblasti [Criminal case No. 1-665/11 // Archive of the Kyiv-Svyatoshyn district court of the Kyiv region]. [in Ukr.].

3. Kryminalnyy kodeks Ukrayiny: Zakon Ukrayiny vid 05 kvitnya 2001 r. [Criminal Code of Ukraine: Law of Ukraine dated April 5, 2001]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text. [in Ukr.].

4. Pro bezpeku ta yakist donorskoyi krovi ta komponentiv krovi: Zakon Ukrayiny vid 30.09.2020 r. [On the safety and quality of donated blood and blood components: Law of Ukraine dated September 30, 2020]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/931-20#Text. [in Ukr.].

5. Pro zareyestrovani kryminalni pravoporushennya ta rezultaty yikh dosudovoho rozsliduvannya [About registered criminal offenses and the results of their pretrial investigation]. Retrieved from https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2. [in Ukr.].

6. Pro zastosuvannya transplantatsiyi anatomichnykh materialiv lyudyni: Zakon Ukrayiny vid 17.05.2018 r. [On the application of transplantation of anatomical materials to humans: Law of Ukraine dated May 17, 2018]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2427-19#Text. [in Ukr.].

7. Pro zatverdzhennya Vymoh do yakosti ta bezpechnosti anatomichnykh materialiv lyudyny ta vnesennya zminy do Umov zberihannya vyluchenykh anatomichnykh materialiv lyudyny, yikh pidhotovky do perevezennya ta umov perevezennya vyluchenykh anatomichnykh materialiv lyudyny: Nakaz MOZ Ukrayiny vid 06.08.2024 r. № 1388 [On approval of the Requirements for the quality and safety of human anatomical materials and amendments to the Conditions of storage of extracted human anatomical materials, their preparation for transportation and conditions of transportation of extracted human anatomical materials: Order of the Ministry of Health of Ukraine dated August 6, 2024. No. 1388]. Retrieved from https://ips.ligazakon.net/document/RE42732. [in Ukr.].

8. Pro zatverdzhennya Polozhennya pro vrehulyuvannya diyalnosti transplant-koordynatoriv: Nakaz MOZ Ukrayiny vid 21.07.2021 r. № 1500 [On the approval of the Regulations on regulating the activities of transplant coordinators: Order of the Ministry of Health of Ukraine dated 07/21/2021 No. 1500]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1238-21#Text. [in Ukr.].

9. Pro zatverdzhennya Poryadku otrymannya ta nadannya hemopoetychnykh stovburovykh klityn ta obminu informatsiyeyu shchodo nayavnykh anatomichnykh materialiv lyudyny, pryznachenykh dlya transplantatsiyi: Postanova KMU vid 25.03.2020 r. № 257 [On the approval of the Procedure for obtaining and providing hematopoietic stem cells and exchanging information regarding available human anatomical materials intended for transplantation: Resolution of the CMU dated March 25, 2020. No. 257]. Retrieved from https://ips.ligazakon.net/document/KP200257. [in Ukr.].

10. Pro zatverdzhennya Poryadku rozpodilu anatomichnykh materialiv ta kryteriyiv vstanovlennya par donor-retsypiyent: Nakaz MOZ Ukrayiny vid 18.02.2021 r. № 293 [On approval of the Procedure for the distribution of anatomical materials and criteria for establishing donor-recipient pairs: Order of the Ministry of Health of Ukraine dated February 18, 2021. No. 293]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0527-21#Text. [in Ukr.].

11. Pro transplantatsiyu orhaniv ta inshykh anatomichnykh materialiv lyudyni: Zakon Ukrayiny vid 16.07.1999 r. [On transplantation of organs and other anatomical materials to a person: Law of Ukraine dated 16.07.1999]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1007-14#Text. [in Ukr.].

12. Pro umovy zberihannya vyluchenykh anatomichnykh materialiv lyudyny, yikh pidhotovka do perevezennya ta umovy perevezennya vyluchenykh anatomichnykh materialiv lyudyny: Nakaz MOZ Ukrayiny vid 26.07.2021 r. № 1184 [On the conditions of storage of extracted human anatomical materials, their preparation for transportation and the conditions of transportation of extracted human anatomical materials: Order of the Ministry of Health of Ukraine dated July 26, 2021 No. 1184]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0968-21#Text. [in Ukr.].

13. Systema krovi [Blood system]. Retrieved from https://www.donor.ua/pages/2485. [in Ukr.].

ABSTRACT

Serhii Babanin. Differentiation of criminal responsibility for violation of the procedure for transplantation of human anatomical materials established by law.

The article is devoted to determining the criteria for differentiating criminal responsibility for violating the procedure established by law for the transplantation of human anatomical materials and formulating, on this basis, proposals for amendments and additions to the criminal legislation of Ukraine. The main components of the violation of the procedure established by law for the transplantation of human anatomical materials according to the current Criminal Code of Ukraine are highlighted: 1) deliberate violation of the procedure established by law for the application of transplantation of human anatomical materials, which caused significant damage to the victim's health; 2) removal of anatomical materials from a person by coercion or deception for the purpose of their transplantation; 3) illegal trade in human anatomical materials; 4) forcible or fraudulent extraction of blood from a person for the purpose of using it as a donor. The analysis of the Law of Ukraine «On the Application of Transplantation of Anatomical Materials to Humans» dated May 17, 2018 made it possible to identify seven stages of the procedure established by law for the application of transplantation of anatomical materials of a person, which are of a generalized nature and may differ slightly in each specific case, and some of them may be absent. Reasoned expediency of recognizing as a criterion for differentiating criminal liability for violation of the procedure established by law for transplantation of human anatomical materials, the socially dangerous consequences of violation of the procedure for transplantation (type of damage caused to the health of the donor or recipient or their death) and the form of guilt (intention or carelessness regarding such a violation). Cases of violation of prohibitions in the researched area are proposed to be criminalized by a separate norm. Taking into account the above criteria, the proper names of Articles 143 and 144 of the Criminal Code of Ukraine and the wording of their dispositions are given.

Key words: *differentiation of criminal liability, human anatomical materials, human organs, human tissues, transplantation, forced donation.*

УДК 343.985
DOI https://doi.org/10.32782/2078-3566-2024-4-15

Марина ДЕМУРА©
кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри кримінального процесу
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна)
m.i.demura@nlu.edu.ua

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО: АНАЛІЗ ПРАКТИКИ ПРИТЯГНЕННЯ ВИННИХ ОСІБ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

У статті проаналізовано дані органів досудового розслідування і судового розгляду щодо притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності за ст. 126-1 КК України. Проаналізовані дані свідчать, що велика частина проваджень після реєстрації відомостей в ЄРДР не завершується притягненням особи до відповідальності, а також про те, що швидкість судового розгляду порівняно із досудовим розслідуванням значно повільніша. Ознайомлення з великою кількістю правозастосовної практики, рішеннями ЄСПЛ щодо тлумачення ст. 2 та 3 КЗПЛ, а також науковими роботами щодо притягнення до відповідальності за вчинення домашнього насильства дає підстави зробити висновок, що нині існує безліч проблем практичного характеру щодо здійснення кримінального провадження за ст. 126-1 КК України. Наприклад, розмежування адміністративного правопорушення за ст. 173-2 КУпАП і ст. 126-1 КК України; систематичність домашнього насильства і порядок її встановлення; засада non bis in idem у провадженнях стосовно домашнього насильства тощо. Ці та інші питання планується проаналізувати в подальших дослідженнях.

Ключові слова: *домашнє насильство, досудове розслідування, судовий розгляд, статистичні дані, потерпілий, Стамбульська конвенція.*

Постановка проблеми. У цьому дослідженні пропонуємо розглянути та проаналізувати дані органів досудового розслідування та судової статистики щодо притягнення до кримінальної відповідальності за ст. 126-1 КК України. Таке дослідження буде здійснено за допомогою аналізу статистичних даних Офісу Генерального прокурора і Звітів судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження за 2020, 2021, 2022 і 2023 рр.

Законом України № 2227-VIII від 06.12.2017 встановлено кримінальну відповідальність за домашнє насильство, що потягло за собою зміни до процесуального законодавства[1]. Така законодавча ініціатива пов'язана з необхідністю імплементації у кримінальне і кримінальне процесуальне законодавство України положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (далі – Стамбульська конвенція) [9].

Ст. 55 Стамбульської конвенції «Провадження ex parte та ex officio» зобов'язує Сторони цієї Конвенції забезпечувати, щоб розслідування або кримінальне переслідування таких правопорушень, як фізичне насильство (ст. 35), сексуальне насильство, у тому

[1] Після внесення вказаних змін лише 20.06.2022 було прийнято Закон України «Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами» № 2319-IX. Цей Закон набрав чинності 02.07.2022, а Стамбульська конвенція набрала чинності для України 01.11.2022.

© М. Демура, 2024
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-5637-3290

числі зґвалтування (ст. 36), примусовий шлюб (ст. 37), каліцтво жіночих геніталій (ст. 38), примусовий аборт та примусова стерилізація (ст. 39), не залежали цілком від повідомлення або скарги, поданої жертвою, і щоб провадження могло продовжуватися, навіть якщо жертва відкликає свою заяву або скаргу.

Перша частина цитованого положення Стамбульської конвенції – «щоб розслідування або кримінальне переслідування … не залежали цілком від повідомлення або скарги, поданої жертвою» на разі не знайшла свого відображення у національному законодавстві і потребує упровадження. Фактично це свідчить про необхідність змінити підхід до такої категорії кримінальних правопорушень, як фізичне насильство, сексуальне насильство та інші, зокрема здійснювати провадження щодо них навіть за відсутності скарг чи заяв потерпілих. Тобто виключити їх із переліку складів, зазначених у п. 1 ч. 1 ст. 477 КПК.

Друга частина цитованого положення Стамбульської конвенції – «щоб провадження могло продовжуватися, навіть якщо жертва відкликає свою заяву або скаргу» Україною впроваджена до національного законодавства, зокрема відмова потерпілого від обвинувачення не є підставою для закриття провадження (п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК).

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. На важливості захисту людини від домашнього насильства наголошує ЄСПЛ під час тлумачення ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – КЗПЛ). У справі «Valiuliene проти Литви» від 26 березня 2016 р. Суд оцінив факти справи і визнав жорстоким поводженням із заявницею діяння, яке мало наслідком спричинення їй тілесних ушкоджень п'ять разів, у поєднанні з її почуттям страху та безпорадності. Суд зазначає, що зобов'язання держави притягувати до відповідальності тих, хто вчинив дії, що суперечать ст. 3 КЗПЛ, служить, насамперед, для того, щоб акти жорстокого поводження не залишалися ігнорованими відповідними органами влади та для забезпечення ефективного захисту проти актів жорстокого поводження, які, зокрема, можуть проявлятися у вигляді вчинення домашнього насильства [11]. Окрім прецедентної практики, дослідженням питання притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення діяння у вигляді домашнього насильства займалися вчені у сфері кримінального права та процесу, такі як А. Вознюк, О. Дудоров, М. Хавронюк та ін.

Метою статті є дослідження практики притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126-1 КК України.

Виклад основного матеріалу. До КК України ст. 126-1 «Домашнє насильство» було внесено на підставі Закону № 2227-VIII від 06.12.2017 і закріплено новий склад злочину. У національній правозастосовній практиці визначено, що злочином, пов'язаним із домашнім насильством, слід уважати будь-яке кримінальне правопорушення, обставини вчинення якого містять хоча б один з елементів, перелічених у ст. 1 Закону «Про запобігання та протидію домашньому насильству», незалежно від того, чи вказано їх у відповідній статті (частині статті) КК України як ознаки основного або кваліфікованого складу злочину [10].

Незважаючи на те що кримінальну відповідальність за цей склад злочину було запроваджено в 2017 р., ознайомлення зі звітами Офісу Генерального прокурора свідчить про те, що до 2020 р. відсутні дані про реєстрацію в ЄРДР заяв і повідомлень за ст. 126-1 КК України.

Починаючи з 2020 р. ці дані почали з'являтися, що дає змогу їх проаналізувати і встановити певні тенденції. Отже, пропонуємо розглянути дані органів досудового розслідування щодо реєстрації і подальшого розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 126-1 КК України.

У 2020 р. обліковано кримінальних правопорушень – 2 212; кримінальні правопорушення, у яких особам вручено повідомлення про підозру, – 1 877; кримінальні правопорушення, у яких провадження направлені до суду, – 1 823, із них з обвинувальним актом – 1 813; кримінальні правопорушення, у яких провадження закрито, – 827; кримінальні

правопорушення, у яких на кінець звітного періоду рішення не прийнято (про закінчення або зупинення), – 380 [1].

У 2021 р. дані такі: обліковано кримінальних правопорушень – 2 431; кримінальні правопорушення, у яких особам вручено повідомлення про підозру, – 2 175; кримінальні правопорушення, у яких провадження направлені до суду, – 2 136, із них з обвинувальним актом – 2 112; кримінальні правопорушення, у яких провадження закрито, – 904; кримінальні правопорушення, у яких на кінець звітного періоду рішення не прийнято (про закінчення або зупинення) – 289 [2].

У 2022 р. дані Офісу Генерального прокурора за ст. 126-1 КК України такі: обліковано кримінальних правопорушень – 1 496; кримінальні правопорушення, у яких особам вручено повідомлення про підозру, – 1 341; кримінальні правопорушення, у яких провадження направлені до суду, – 1 249, із них з обвинувальним актом – 1 222; кримінальні правопорушення, у яких провадження закрито, – 582; кримінальні правопорушення, у яких на кінець звітного періоду рішення не прийнято (про закінчення або зупинення), – 233 [3].

Звіт за 2023 р. засвідчує такі дані: обліковано кримінальних правопорушень – 2 702; кримінальні правопорушення, у яких особам вручено повідомлення про підозру, – 2 423; кримінальні правопорушення, у яких провадження направлені до суду, – 2 243, із них з обвинувальним актом – 2 220; кримінальні правопорушення, у яких провадження закрито, – 926; кримінальні правопорушення, у яких на кінець звітного періоду рішення не прийнято (про закінчення або зупинення), – 441.

Пропонуємо порівняти дані за наведені роки за ключовими показниками.

Рис. 1. Кількість облікованих кримінальних правопорушень у 2020–2023 рр.

Рис. 2. Кількість кримінальних проваджень, у яких особі вручено повідомлення про підозру, у 2020–2023 рр.

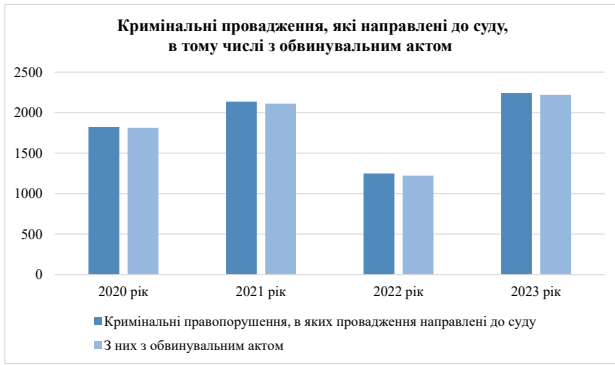

Рис. 3. Кількість кримінальних проваджень, які направлені до суду, у тому числі з обвинувальним актом, у 2020–2023 рр.

Рис. 4. Кримінальні правопорушення, у яких провадження закрито, у 2020–2023 рр.

Рис. 5. Кримінальні провадження, у яких на кінець звітного періоду рішення не прийнято (про закінчення або зупинення), у 2020–2023 рр.

Далі пропонуємо порівняти перше півріччя 2021, 2022 і 2023 рр. за тими самими критеріями. Такий часовий проміжок зумовлений важливістю підкреслити зростання показників за 2023 р. порівняно з попередніми роками. До прикладу, за перше півріччя 2023 р. майже вдвічі виріс показник за кількістю облікованих кримінальних проваджень, так само як кількість повідомлень про підозру тощо.

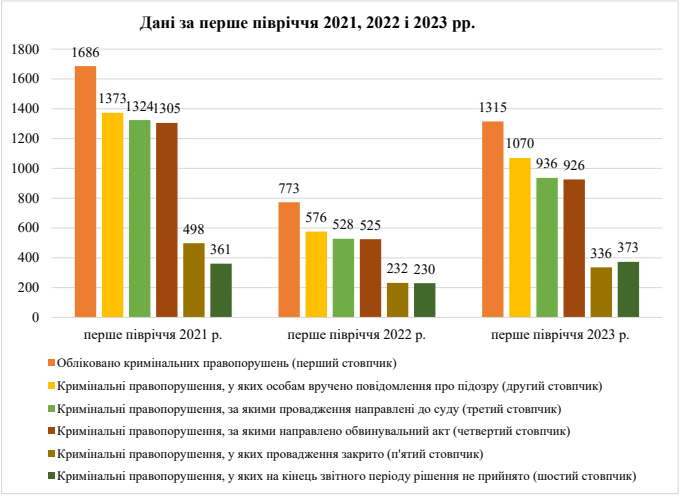

Рис. 6. Дані за перше півріччя 2021–2023 рр.

Дані Офісу Генерального прокурора свідчать, що в перше півріччя 2022 р. кількість облікованих кримінальних правопорушень і, відповідно, інших даних значно скоротилася [4]. Особливо це ілюструють дані першого півріччя, коли активні бойові дії відбувалися на значній частині території України, а також було активне переміщення населення як по території України, так і за кордон.

Далі пропонуємо розглянути дані судової статистики. Так, відповідно до Звіту судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження у 2020 р., дані такі:

– кількість проваджень за ст. 126-1 КК України, що перебували на розгляді, становила 1 877;

– кількість осіб, провадження щодо яких перебували в суді, – 1 882;

– кількість розглянутих проваджень – 1 194, із них із постановленням вироку – 926. Серед проваджень, у яких постановлено вирок було укладено угоди про примирення, – 292 і про визнання винуватості – 13;

– кількість засуджених осіб у справах із закінченим провадженням – 921;

– кількість виправданих осіб у справах із закінченим провадженням – 2;

– кількість нерозглянутих проваджень на кінець звітного періоду – 683 [5].

У 2021 р. дані такі:

– кількість проваджень за ст. 126-1 КК України, що перебували на розгляді, становила 2 500;

– кількість осіб, провадження щодо яких перебували в суді, – 2 494;

– кількість розглянутих проваджень – 1 658, із них із постановленням вироку – 1 498. Серед проваджень, у яких постановлено вирок було укладено угоди про примирення, – 435 і про визнання винуватості – 24;

– кількість засуджених осіб у справах із закінченим провадженням – 1 455;

– кількість виправданих осіб у справах із закінченим провадженням – 3;

– кількість нерозглянутих проваджень на кінець звітного періоду – 842 [6].

У 2022 р. дані такі:

– кількість проваджень за ст. 126-1 КК України, що перебували на розгляді, становила 1 818;

– кількість осіб, провадження щодо яких перебували в суді, – 1 813;

– кількість розглянутих проваджень – 1 042, із них із постановленням вироку – 962. Серед проваджень, у яких постановлено вирок було укладено угоди про примирення, – 261 і про визнання винуватості – 31;

– кількість засуджених осіб у справах із закінченим провадженням – 929;

– кількість виправданих осіб у справах із закінченим провадженням – 4;

– кількість нерозглянутих проваджень на кінець звітного періоду – 776 [7].

У 2023 р. дані такі:

– кількість проваджень за ст. 126-1 КК України, що перебували на розгляді, становила 2 821;

– кількість осіб, провадження щодо яких перебували в суді, – 2 809;

– кількість розглянутих проваджень – 1 681, із них із постановленням вироку – 1 537. Серед проваджень, у яких постановлено вирок було укладено угоди про примирення, – 328 і про визнання винуватості – 71;

– кількість засуджених осіб у справах із закінченим провадженням – 1 499;

– кількість виправданих осіб у справах із закінченим провадженням – 3;

– кількість нерозглянутих проваджень на кінець звітного періоду – 1 140 [8].

Пропонуємо зіставити отримані дані:

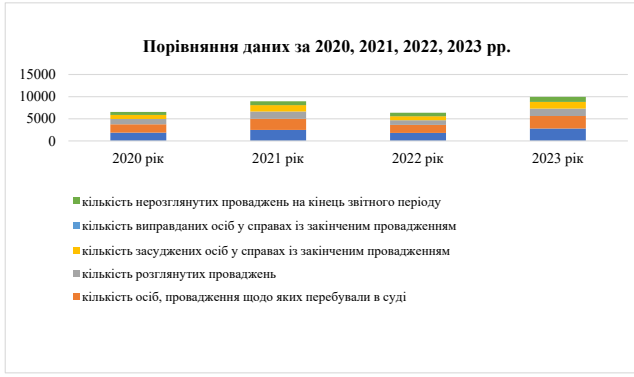

Рис. 7. Дані судової статистики щодо розгляду проваджень за ст. 126-1 КК України у 2020–2023 рр.

Якщо порівняти кількість зареєстрованих проваджень в ЄРДР і кількість розглянутих судами проваджень по роках, то бачимо, що ці показники різняться майже вдвічі. Так, у 2020 р. обліковано кримінальних правопорушень 2 212; кількість розглянутих судом проваджень – 1 194. У 2021 р. обліковано кримінальних правопорушень 2 431; кримінальні правопорушення, кількість розглянутих судом проваджень – 1 658. У 2022 р. обліковано кримінальних правопорушень 1 496; кількість розглянутих судом проваджень – 1 042. У 2023 р. обліковано кримінальних правопорушень 2 702; кількість розглянутих судом проваджень – 1 681.

Рис. 8. Дані щодо кількості облікованих кримінальних правопорушень і кількості проваджень, розглянутих судами, за 2020–2023 рр.

Серед аналізованих показників особливу увагу привертають показники за 2020 р., оскільки саме тоді провадження за 126-1 КК України вперше з'явилися у звітах Офісу Генерального прокурора як зареєстровані і в даних судової статистики як розглянуті. Фактично у 2020 р. ні у органів досудового розслідування, ні у судах ще не було нерозглянутих проваджень із попередніх років.

Висновки. У цілому наведені дані свідчать, що велика частина проваджень після реєстрації відомостей в ЄРДР не завершується притягненням особи до відповідальності, а також про те, що швидкість судового розгляду порівняно з досудовим розслідуванням значно повільніша. Припускаємо також, що це може свідчити про суттєві вади збирання статистичної інформації та її обробки відповідними органами.

Окрім наведеного, ознайомлення з великою кількістю правозастосовної практики, рішеннями ЄСПЛ щодо тлумачення ст. ст. 2 та 3 КЗПЛ, а також науковими роботами щодо притягнення до відповідальності за вчинення домашнього насильства дає підстави зробити висновок, що нині існує безліч проблем практичного характеру щодо здійснення кримінального провадження за ст. 126-1 КК України, наприклад розмежування адміністративного правопорушення за ст. 173-2 КУпАП і ст. 126-1 КК України, систематичність домашнього насильства і порядок її встановлення, засада non bis in idem у провадженнях стосовно домашнього насильства тощо. Ці та інші питання планується проаналізувати в подальших дослідженнях.

Список використаних джерел

1. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2020 р. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (дата звернення: 15.10.2024).

2. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2021 р. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (дата звернення: 15.10.2024).

3. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2022 р. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (дата звернення: 15.10.2024).

4. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-червень 2021, 2022, 2023 рр. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (дата звернення: 15.10.2024).

5. Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження за 2020 р. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2020 (дата звернення: 15.10.2024).

6. Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження за 2021 р. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvitnist_21 (дата звернення: 15.10.2024).

7. Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження за 2022 р. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2022 (дата звернення: 15.10.2024).

8. Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження за 2023 р. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2023 (дата звернення: 15.10.2024).

9. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text (дата звернення: 15.09.2023).

10. Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 12 лютого 2020 р. у справі № 453/225/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/87602679 (дата звернення: 15.10.2024).

11. Case of Valiulienė v. Lithuania (Application no. 33234/07). URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-117636%22]} (дата звернення: 15.10.2024).

Надійшла до редакції 11.11.2024

References

1. Yedynyy zvit pro kryminal′ni pravoporushennya za sichen′-hruden′ 2020 r. [Unified report on criminal offenses for January-December 2020]. Retrieved from https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (data zvernennya: 15.10.2024). [in Ukr.].

2. Yedynyy zvit pro kryminal′ni pravoporushennya za sichen′-hruden′ 2021 r. [Unified report on criminal offenses for January-December 2021]. Retrieved from https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (data zvernennya: 15.10.2024). [in Ukr.].

3. Yedynyy zvit pro kryminal′ni pravoporushennya za sichen′-hruden′ 2022 r. [Unified report on criminal offenses for January-December 2020]. Retrieved from https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (data zvernennya: 15.10.2024). [in Ukr.].

4. Yedynyy zvit pro kryminal′ni pravoporushennya za sichen′-cherven′ 2021, 2022, 2023 rr. [Unified report on criminal offenses for January-June 2021, 2022, 2023]. Retrieved from https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (data zvernennya: 15.10.2024). [in Ukr.].

5. Zvit sudiv pershoyi instantsiyi pro rozhlyad materialiv kryminal′noho provadzhennya za 2020 rik [Report of courts of first instance on the consideration of criminal proceedings materials for 2020]. Retrieved from https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2020 (data zvernennya: 15.10.2024). [in Ukr.].

6. Zvit sudiv pershoyi instantsiyi prorozhlyad materialiv kryminal′noho provadzhennya za 2021 rik [Report of courts of first instance on the consideration of criminal proceedings materials for 2021]. Retrieved from https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvitnist_21 (data zvernennya: 15.10.2024). [in Ukr.].

7. Zvit sudiv pershoyi instantsiyi pro rozhlyad materialiv kryminal′noho provadzhennya za 2022 rik [Report of courts of first instance on the consideration of criminal proceedings materials for 2022]. Retrieved from https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2022 (data zvernennya: 15.10.2024). [in Ukr.].

8. Zvit sudiv pershoyi instantsiyi pro rozhlyad materialiv kryminal′noho provadzhennya za 2023 rik [Report of courts of first instance on the consideration of criminal proceedings materials for 2023]. Retrieved from https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2023 (data zvernennya: 15.10.2024). [in Ukr.].

9. Konventsiya Rady Yevropy pro zapobihannya nasyl′stvu stosovno zhinok i domashn′omu nasyl′stvu ta borot′bu iz tsymy yavyshchamy [Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text (data zvernennya: 15.09.2023). [in Ukr.].

10. Postanova Ob'yednanoyi palaty Kasatsiynoho kryminal′noho sudu Verkhovnoho Sudu vid 12 lyutoho 2020 r. u spravi № 453/225/19 [Rulling of the Joint Chamber of the Criminal Court of Cassation of the Supreme Court of Ukraine of February 12, 2020 in case No. 453/225/19]. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/87602679 (data zvernennya: 15.10.2024). [in Ukr.].

11. Case of Valiulienė v. Lithuania (Application no. 33234/07). URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-117636%22]} (data zvernennya: 15.10.2024).

ABSTRACT

Maryna Demura. Criminal liability for domestic violence: analysis of the practice of bringing perpetrators to justice.

The article analyzes the data of the pre-trial investigation and court proceedings on bringing perpetrators to criminal liability under Article 126-1 of the Criminal Code of Ukraine. In particular, the author analyzed the data of pre-trial investigation bodies for 2020, 2021, 2022, 2023. We also analyzed court statistics for 2020, 2021, 2022, 2023. Among the analyzed indicators, the indicators for 2020 are particularly noteworthy, since it was then that proceedings under 126-1 of the Criminal Code of Ukraine first appeared in the reports of the Prosecutor General's Office as registered and in the court statistics as pending. In fact, in 2020, neither the pre-trial investigation bodies nor the courts had any pending proceedings from previous years. The analyzed data shows that most of the proceedings after registration of information in the URPTI do not result in bringing a person to justice, and that the speed of the trial is much slower compared to the pre-trial investigation. Based on the review of a large number of law enforcement practices, ECHR decisions on the interpretation of Articles 2 and 3 of the ECHR, as well as scientific works on prosecution for domestic violence, it can be concluded that there are currently many practical problems with regard to criminal proceedings under Article 126-1 of the Criminal Code of Ukraine. For example, the distinction between an administrative offense under Article 173-2 of the Code of Administrative Offenses and Article 126-1 of the Criminal Code of Ukraine; the systematic nature of domestic violence and the procedure for establishing it; the principle of non bis in idem in domestic violence proceedings, etc. These and other issues are planned to be analyzed in further research.

Key words: *domestic violence, pre-trial investigation, trial, statistics, victim, Istanbul Convention.*

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАПОБІГАННЯ І ПРОТИДІЇ ПРАВОПОРУШЕННЯМ: КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНІ АСПЕКТИ

УДК 343.123(477); 343.98.067
DOI https://doi.org/10.32782/2078-3566-2024-4-16

Анатолій ВОЛОБУЄВ©
доктор юридичних наук, професор
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)
vaf26@ukr.net

Тетяна ОРЛОВА©
кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)
t.a.orlova@ukr.net

СТРУКТУРИЗАЦІЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ: ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ І КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ АСПЕКТИ

Із використанням системного підходу проаналізовано норми чинного кримінального процесуального законодавства щодо структуризації кримінального провадження. Відзначається, що законодавець поділив кримінальне провадження на дві основні пов'язані між собою стадії – досудове розслідування і судове провадження. Водночас у структурі судового провадження законодавцем були виділені: 1) кримінальне провадження у суді першої інстанції, яке складається з підготовчого судового провадження, судового розгляду та ухвалення і проголошення судового рішення; 2) провадження з перегляду судових рішень в апеляційному і касаційному порядку; 3) провадження з перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами. Але в досудовому розслідуванні законодавець не виділив його формалізованих частин, а лише вказав на його початок і закінчення. У зв'язку із цим наведено аргументи щодо необхідності структуризації досудового розслідування в науках кримінального процесу і криміналістики, що дасть змогу підвищити рівень усвідомлення єдності проміжних завдань кримінального провадження та ефективність виконання цих завдань.

У вирішенні проблеми структуризації досудового розслідування виокремлено процесуальний і криміналістичний аспекти. Відзначається, що у криміналістиці питання структуризації постає у зв'язку з розробленням методик розслідування кримінальних правопорушень окремих видів, де використовується поняття етапів розслідування. Криміналістичний аспект відображає структуризацію інформаційно-пізнавальної діяльності, що пов'язано з проведенням слідчих (розшукових) дій. Процесуальний аспект є значно ширшим і включає у себе врегулювання правовідносин між учасниками кримінального провадження як під час слідчо-розшукових дій, так і під час прийняття інших процесуальних рішень. Констатується, що у співвідношенні вказаних аспектів пріоритетна роль належить процесуальним рішенням. Тож у криміналістичних методиках розслідування виділяються етапи інформаційно-пізнавальної діяльності, в основу яких покладаються проміжні процесуальні

© А. Волобуєв, 2024
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-9419-7446
© Т. Орлова, 2024
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-7635-1160

рішення, котрі суттєво впливають на характер тактичних завдань досудового розслідування: початковий, наступний, заключний.

Ключові слова: *структуризація кримінального провадження, стадії кримінального провадження, етапи досудового розслідування, процесуальний і криміналістичний аспекти, процесуальні рішення.*

Постановка проблеми. Одним зі шляхів підвищення ефективності кримінального провадження в контексті виконання його завдань, визначених у ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України (далі КПКУ), є його чітка структуризація. Структуризація цього виду соціальної діяльності є окремим проявом застосування системного підходу. Даний метод полягає в особливій стратегії наукового пізнання і практичної діяльності, який зорієнтовує на сприйняття певного об'єкта як сукупності структурних елементів, між якими існує закономірний зв'язок чи взаємодія. Одним з основоположних положень системного підходу є принцип цілісності, згідно з яким досліджуваний об'єкт виступає як щось розчленоване на окремі частини, органічно інтегровані в єдине ціле [14, с. 583–584].

Згідно із системним підходом, кримінальне провадження повинно розглядатися як багатоелементна діяльність, у якій послідовно вирішуються пов'язані між собою окремі завдання. Законодавець використав системний підхід у структуризації кримінального провадження, поділивши його на дві основні пов'язані між собою стадії – досудове розслідування і судове провадження (пункти 5, 10 ч. 1 ст. 3 КПКУ). Водночас у структурі судового провадження були виділені: 1) кримінальне провадження у суді першої інстанції, яке складається з підготовчого судового провадження, судового розгляду та ухвалення і проголошення судового рішення; 2) провадження з перегляду судових рішень в апеляційному і касаційному порядку; 3) провадження з перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами (п. 24 ч. 1 ст. 3 КПКУ). Таким чином були виділені кілька елементів судового провадження різного рівня узагальненості, що відповідає принципу ієрархічності системи, коли кожен елемент може бути системою нижчого рівня, унаслідок чого досліджуваний об'єкт набуває вигляду деякої ієрархії систем [14, с. 584]. У цьому контексті Н.Р. Бобечко цілком обґрунтовано розглядає судові дебати як один з елементів низки взаємопов'язаних та послідовно змінюваних один одного етапів, які забезпечують усебічне, повне та неупереджене з'ясування обставин кримінального провадження та його правильне вирішення [1, с. 380].

Але використання такого ж підходу не спостерігається відносно досудового розслідування. У всякому разі законодавець не виділяє формалізованих частин на цій стадії кримінального провадження, він тільки вказує на початок і закінчення досудового розслідування (п. 5 ч. 1 ст. 3 КПКУ). Видається, що ця прогалина повинна бути усунута шляхом структуризації досудового розслідування, що надасть можливість більш чіткого усвідомлення характеру вирішуваних завдань на різних його відрізках. Зважаючи, що законодавець використав поняття стадій кримінального провадження, логічним убачається використання поняття етапів щодо позначення окремих частин (відрізків) досудового розслідування.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення проблеми. Після оновлення кримінального процесуального законодавства України в 2012 р. виникла потреба у перегляді та уточненні наукових положень щодо структуризації кримінального провадження. Це стосувалося як досудового розслідування, так і судового провадження. Але найбільш гостро, як видається із зазначених причин, ці питання постали для досудового розслідування кримінальних правопорушень. Зокрема, таке питання виникло стосовно структуризації методик розслідування кримінальних правопорушень, що не завжди пов'язувалося з процесуальними постулатами. Тим чи іншим чином цієї проблематики торкалися публікації багатьох авторів у зв'язку з дослідженням системи кримінального процесу, структури стадії досудового розслідування або структури криміналістичних

методик (В.В. Вапнярчука [2], В.А. Журавля [4], М.І. Леоненка [6], О.А. Самойленко [11, с. 199–209], Р.Л. Степанюка [12], В.В. Тіщенка [13], В.М. Шевчука [15] та ін.). Але аналіз публікацій свідчить, що дослідники, у цілому погоджуючись зі структуризацією досудового розслідування на етапи досудового розслідування, дещо по-різному тлумачать їхній зміст, що за припущенням може пояснюватися різними аспектами розгляду цієї проблематики. Видається, що для подолання існуючих розбіжностей потрібно враховувати, на якому саме аспекті зосереджують свою увагу вчені-правники – процесуальному чи криміналістичному і як тлумачиться співвідношення цих аспектів.

Метою статті є визначення на основі системного підходу процесуального і криміналістичного аспектів у структуризації досудового розслідування та їх співвідношення.

Виклад основного матеріалу. Перш за все потрібно визначитися із семантикою понять «стадія» та «етап», які використовуються для структуризації кримінального провадження. Стадія – це певний момент, період, етап у житті, розвитку кого-, чого-небудь, які мають свої якісні особливості [9, с. 410]. Етап є в найбільш узагальненому вигляді окремою частиною чого-небудь [10, с. 652]. Тобто вказані поняття є досить близькими за змістом, але враховуючі, що законодавець застосував поняття стадій до найбільших частин кримінального провадження, то до їх складових елементів доцільно застосовувати поняття нижчого рівня – етапи. З урахуванням логіко-семантичного аналізу для з'ясування змісту вказаних понять цілком переконливою є пропозиція В.А. Журавля стосовно того, що поняття стадій є більш об'ємним і включає у себе певну кількість етапів досудового розслідування, а тому їх не можна ототожнювати і використовувати як синоніми [4, с. 141].

Наступним питанням загального характеру є співвідношення процесуального і криміналістичного аспектів структуризації досудового розслідування. У криміналістиці це питання постає у зв'язку з розробленням методик розслідування кримінальних правопорушень окремих видів, де використовується поняття етапів. Ґрунтуючись на природі криміналістики як науки прикладної до кримінального процесу, завданням якої була визначена практична реалізація приписів кримінального процесуального права щодо збирання доказів, цілком закономірним є визнання пріоритетності процесуальних положень щодо структуризації досудового розслідування в криміналістиці. У зв'язку із цим видаються глибоко помилковим твердження, що інформаційно-пізнавальна діяльність слідчого зазвичай не охоплюється процесуальними межами розслідування, а процесуальні і криміналістичні уявлення про межі, зміст та структуру розслідування не збігаються [7, с. 437]. Такі уявлення фактично ігнорують історію виникнення і розвитку криміналістики, предмет якої завжди пов'язувався з реалізацією приписів кримінального та кримінального процесуального права [3, с. 26]. Водночас потрібно зазначити, що досить довгий час дискусійним залишалося питання про розмежування предметів кримінального процесу і криміналістики у сфері збирання доказів. Сьогодні, як видається, вирішення цього питання лежить у площині визначення криміналістичного аспекту досудового розслідування як інформаційно-пізнавальної діяльності слідчого, у якій використовуються засоби пізнання події минулого, – кримінального правопорушення. Ця діяльність спирається на розроблювані криміналістикою вчення (трасологію, документознавство, зброєзнавство, габітологію та ін.), а також методи і прийоми, що ґрунтуються на спеціальних знаннях природничих, соціальних і технічних наук. Застосування цих пізнавальних засобів здійснюється в межах проведення відповідних слідчих (розшукових) дій (далі – СРД) і з дотриманням установленого процесуального порядку та процесуальної форми, що є обов'язковим для визнання отримуваних відомостей достовірними і допустимими доказами.

Якщо криміналістичний аспект досудового розслідування знаходиться у площині пізнавальної діяльності (проведення СРД), то процесуальний аспект є значно ширшим і включає у себе врегулювання всіх правовідносин між учасниками кримінального провадження під час вирішення його завдань, визначених у ст. 2 КПКУ. Кожний елемент

кримінального процесу характеризується специфічними завданнями і цілями, певним колом суб'єктів, які вступають між собою в кримінально-процесуальні відносини, прийняттям певних процесуальних рішень. Відповідно, процесуальна структуризація досудового розслідування охоплює як правовідносини під час проведення СРД, так й інші правовідносини між його учасниками. Тож ключовою ознакою певних структурних елементів досудового розслідування можна вважати певні процесуальні рішення, які віддзеркалюють досягнення тієї чи іншої мети. З урахуванням цього співвідношення процесуального і криміналістичного в методиках розслідування кримінальних правопорушень окремих видів можуть бути виділені етапи: початковий, наступний і заключний (етап закінчення досудового розслідування).

Початковий етап досудового розслідування, згідно з ч. 2 ст. 214 КПКУ, починається з моменту внесення отриманих відомостей про вчинене кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР). Водночас потрібно враховувати, що у невідкладних випадках до внесення відомостей до ЄРДР може бути проведений огляд місця події під час повідомлення про злочин, а за отримання повідомлення про кримінальний проступок й інші процесуальні дії (відібрання пояснення; проведення медичного освідування; отримання висновку спеціаліста; зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису; вилучення знарядь і засобів учинення кримінального проступку, речей і документів, що були безпосереднім предметом кримінального проступку або які виявлені під час затримання особи; особистий огляд або огляд речей). Тобто законодавець у невідкладних випадках надає можливість здійснення пізнавальної діяльності з отриманням доказів до внесення відомостей в ЄРДР, що робить необхідним розгляд її особливостей у відповідних криміналістичних методиках. Закінчення початкового етапу розслідування пов'язується з вирішенням завдань кримінального провадження, які надають підстави для складання і вручення письмового повідомлення про підозру (встановлення особи і фактичних обставин учиненого кримінального правопорушення з його кримінально-правовою кваліфікацією).

Наступний етап досудового розслідування починається після вручення особі повідомлення про підозру, у зв'язку з чим з'являється учасник кримінального провадження у статусі підозрюваного. Підозрюваний має досить широке коло прав (ч. 3 ст. 42 КПКУ), реалізація яких суттєво впливає на методику розслідування кримінальних правопорушень. Зокрема, підозрюваний має право на залучення захисника – кваліфікованого юриста (адвоката), за участі якого будуть проводитися СРД щодо підозрюваного, а також ініціюватися проведення інших СРД. Таким чином, завдання наступного етапу розслідування значною мірою будуть зумовлюватися позицією сторони захисту щодо повідомленої підозри, поданих нею доказів і заявлених клопотань. Тобто пізнавальна діяльність на цьому етапі матиме ситуативний характер і спрямована, зокрема, на перевірку версій, обґрунтованих стороною захисту. Завершення цього етапу розслідування пов'язується з процесуальним рішенням – визнанням прокурором (або слідчим за дорученням прокурора) достатності зібраних доказів для складання обвинувального акту чи клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру. Про прийняття такого рішення повинна бути повідомлена сторона захисту, і їй надано доступ до матеріалів досудового розслідування та можливість скопіювати або відобразити відповідним чином будь-які речові докази або їхні частини, документи або копії з них (ст. 290 КПКУ). Але процесуальне рішення щодо завершення досудового розслідування ще не означає його закінчення, оскільки до складання обвинувального акту (чи відповідного клопотання) має бути здійснена низка процесуальних дій, що дає підстави для виділення етапу закінчення досудового розслідування.

Етап закінчення досудового розслідування (заключний) починається з моменту повідомлення сторони захисту про завершення досудового розслідування та надання їй доступу до матеріалів досудового розслідування. При цьому сторона обвинувачення

зобов'язана відкрити всі матеріали для ознайомлення, у тому числі будь-які докази, які самі по собі або в сукупності з іншими доказами можуть бути використані для доведення невинуватості або меншого ступеня винуватості обвинуваченого, або сприяти пом'якшенню покарання (ч. 2 ст. 290 КПКУ). Тобто сенс відкриття матеріалів досудового розслідування полягає у наданні стороні захисту можливості ознайомитися з доказами, зібраними стороною обвинувачення, і визначитися з позицією (лінією) захисту під час судового розгляду. Право на ознайомлення з матеріалами досудового розслідування мають і потерпілий та представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження (ч. 7 ст. 290 КПКУ). Формою такого ознайомлення може бути надання доступу до матеріалів досудового розслідування, що містяться в інформаційно-комунікаційній системі досудового розслідування, або надання електронних копій таких матеріалів, засвідчених в установленому порядку (ч. 3 ст. 290 КПКУ). З іншого боку, і сторона захисту за запитом прокурора зобов'язана надати доступ та можливість скопіювати свої матеріали, які вона має намір використати як докази у суді, за винятком тих, що можуть бути використані прокурором на підтвердження винуватості обвинуваченого в учиненні кримінального правопорушення (ч. 6 ст. 290 КПКУ). Якщо сторона кримінального провадження не здійснить відкриття матеріалів (тобто приховає їх), то суд не має права допустити відомості, що містяться в них, як докази (ч. 12 ст. 290 КПКУ). Дотримання наведених приписів є надзвичайно важливим під час оцінки судом доказів із погляду їх належності, достовірності і допустимості, на що звертається особлива увага в адвокатському середовищі під час побудови лінії захисту [5, с. 80–83].

У зв'язку з указаною процесуальною процедурою, яка, на жаль, не була достатньо деталізована законодавцем, виникають проблемні питання щодо можливостей реалізації стороною захисту і потерпілим їхніх процесуальних прав щодо отримання та подання доказів, подання клопотань, а також щодо відповідного реагування на них стороною обвинувачення шляхом здійснення певних процесуальних дій. Видається, що вирішення цих проблемних питань потребує окремого дослідження, але цілком можна погодитися із суддею Вищого антикорупційного суду Вірою Михайленко, що заявлені клопотання вказаних учасників згідно з чинними нормами КПКУ потребують їх розгляду прокурором і можуть зумовити необхідність проведення певних СРД і на цьому етапі досудового розслідування [8]. У цьому відношенні заключний етап може бути ситуаційно схожим із попередньо розглянутим етапом повідомлення про підозру і потребувати продовження інформаційно-пізнавальної діяльності сторони обвинувачення. І лише після виконання всіх процесуальних дій, зумовлених ситуаціями реагування на вивчені матеріали стороною захисту і потерпілої сторони, орган досудового розслідування під керівництвом прокурора приступає до систематизації матеріалів досудового розслідування для складання обвинувального акта (або відповідного клопотання) і направлення його до суду.

Висновки. Підсумовуючи викладене можна резюмувати:

1. Під час структуризації досудового розслідування потрібно вирізняти процесуальний і криміналістичний аспекти, у співвідношенні яких пріоритетна роль належить процесуальним рішенням.

2. У криміналістичних методиках розслідування виділяються етапи інформаційно-пізнавальної діяльності (проведення СРД), в основу яких покладаються проміжні процесуальні рішення, які суттєво впливають на характер тактичних завдань досудового розслідування: початковий, наступний, заключний.

3. Під час періодизації методик розслідування кримінальних правопорушень окремих видів акцент може бути зроблений на тих етапах досудового розслідування, на яких вирішуються завдання, що мають особливості, зумовлені механізмом їх учинення або правовим регулюванням їх розслідування (наприклад, у методиках розслідування кримінальних проступків).

Стаття не претендує на остаточне вирішення всіх проблемних питань структуризації кримінального провадження, а є запрошенням до дискусії щодо даної проблематики.

Видається актуальним у даному контексті питання щодо виділення позаслідчого елемента кримінального процесу, пов'язаного з проведенням процесуальних дій до внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР.

Список використаних джерел

1. Бобечко Н.Р. Судові дебати у кримінальному провадженні: суть, завдання, значення, зміст. *Право і суспільство.* 2022. № 4. С. 378–386. DOI: https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.4.55.

2. Вапнярчук В.В. Досудове провадження. *Кримінальний процес* : підручник / за ред. В.Я. Тація, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, О.Г. Шило. Харків : Право, 2013. С. 332–364.

3. Волобуєв А.Ф. Предмет і система криміналістики в поглядах Ганса Гросса. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2024. № 85. С. 24–29. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.4.3.

4. Журавель В. Проблеми періодизації досудового розслідування. *Вісник Національної академії правових наук України.* 2014. № 2(77). С. 136–144.

5. Зейкан Я.П. Про недопустимі докази. Харків : Фактор, 2019. 128 с.

6. Леоненко М.І. Особливості стадійної побудови кримінального провадження за новим кримінальним процесуальним кодексом України. *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского*. *Серия «Юридические науки».* 2013. Т. 26(65). № 1. С. 238–242. URL: file:///C:/Users/User/Downloads/osoblivosti-stadiynoyi-pobudovi-kriminalnogo-provadzhennya-za-novim-kriminalnim-protsesualnim-kodeksom-ukrayini.pdf (дата звернення: 24.11.2024).

7. Мазур А. Межі початкового етапу розслідування. *Вісник Львівського університету. Серія юридична.* 2015. № 61. С. 435–441. URL: http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/law/issue/view/11 (дата звернення: 24.11.2024).

8. Михайленко В. Завершення і закінчення досудового розслідування: гра слів чи різні етапи досудового розслідування. *Юридична газета.* 2020. URL: https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/ (дата звернення: 05.12.2024).

9. Новий тлумачний словник української мови : у 3-х т. Т. 3. Київ : Аконіт, 2006. 862 с.

10. Новий тлумачний словник української мови : у 3-х т. Т. 1. Київ : Аконіт, 2006. 926 с.

11. Самойленко О.А. Основи методики розслідування злочинів, вчинених у кіберпросторі : монографія / за заг. ред. А.Ф. Волобуєва. Одеса : ТЕС, 2020. 372 с.

12. Степанюк Р.Л. Структура окремих криміналістичних методик розслідування злочинів. *Право і безпека*. 2011. № 4(41). С. 143–147.

13. Тіщенко В.В. Структура окремих методик розслідування. *Криміналістика* : підручник / за ред. В.В. Тіщенка. Одеса : Гельветика, 2017. С. 352–361.

14. Філософський енциклопедичний словник / наук. ред. Л.В. Озадовська, Н.П. Поліщук. Київ : Абрис, 2002. 751 с.

15. Шевчук В.М. Стадійність кримінального провадження та її вплив на формування тактико-криміналістичних комплексів. *Матеріали наукової конференції за результатами роботи фахівців Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса Національної академії правових наук України за фундаментальними темами у 2018 р.*, м. Харків, 26 березня 2019 р. Харків : Право, 2019. С. 147–150. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/17123/1/Shevchuk_147-150.pdf (дата звернення: 23.11.2024).

Надійшла до редакції 24.11.2024

References

1. Bobechko, N.R. (2022). Sudovi debaty u kryminalnomu provadzhenni: sut, zavdannia, znachennia, zmist [Judicial debates in criminal proceedings: essence, tasks, meaning, content]. *Pravo i suspilstvo*. No. 4. S. 378–386. DOI: https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.4.55 [in Ukr.].

2. Vapniarchuk, V.V. (2013). Dosudove provadzhennia [Pre-trial proceedings]. *Kryminalnyi protses:* pidruchnyk / Yu.M. Hroshevyi, V.Ya. Tatsii, A.R. Tumaniants ta in.; za red. V.Ya. Tatsiia, Yu.M. Hroshevoho, O.V. Kaplinoi, O.H. Shylo. Kh. : Pravo, S. 332–364 [in Ukr.].

3. Volobuiev, A.F. (2024). Predmet i systema kryminalistyky v pohliadakh Hansa Hrossa [The subject and system of forensics in the views of Hans Gross]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. No. 85. S. 24–29. DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.4.3 [in Ukr.].

4. Zhuravel, V. (2014). Problemy periodyzatsii dosudovoho rozsliduvannia [Problems of periodization of pre-trial investigation]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy.* No. 2 (77). S. 136–144 [in Ukr.].

5. Zeikan, Ya.P. (2019). Pro nedopustymi dokazy [On inadmissible evidence]. Kharkiv: Faktor. 128 s. [in Ukr.].

6. Leonenko, M.I. (2013). Osoblyvosti stadiinoi pobudovy kryminalnoho provadzhennia za novym kryminalnym protsesualnym kodeksom Ukrainy [Features of the stage-by-stage construction of criminal proceedings under the new Criminal Procedure Code of Ukraine]. *Uchenыe zapysky Tavrycheskoho natsyonalnoho unyversyteta ym. V.Y. Vernadskoho*. Seryia «Yurydycheskye nauky». Tom 26 (65). No. 1. S. 238–242. Retrieved from: file:///C:/Users/User/Downloads/osoblivosti-stadiynoyi-pobudovi-kriminalnogo-provadzhennya-za-novim-kriminalnim-protsesualnim-kodeksom-ukrayini.pdf [in Ukr.].

7. Mazur, A. (2015). Mezhi pochatkovoho etapu rozsliduvannia [The borders of the initial stage of the investigation]. *Visnyk Lvivskoho universytetu.* Seriia yurydychna. No. 61. S. 435–441. Retrieved from: http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/law/issue/view/11 [in Ukr.].

8. Mykhailenko, Vira (2020). Zavershennia i zakinchennia dosudovoho rozsliduvannia: hra sliv chy rizni etapy dosudovoho rozsliduvannia [Completion and end of the pre-trial investigation: a play on words or different stages of the pre-trial investigation]. *Yurydychna Hazeta.* Retrieved from: https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/

9. Novyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy (2006). [New explanatory dictionary of the ukrainian language]. U 3-kh tomakh. T. 3. Kyiv: Vydavnytstvo «Akonit». 862 s. [in Ukr.].

10. Novyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy (2006). [New explanatory dictionary of the ukrainian language]. U3-kh tomakh. T. 1. Kyiv: Vydavnytstvo «Akonit». 2006. 926 s. [in Ukr.].

11. Samoilenko, O.A. (2020). Osnovy metodyky rozsliduvannia zlochyniv, vchynenykh u kiberprostori [Fundamentals of the methodology for investigating crimes committed in cyberspace]: monohrafiia / za zah. red. A.F. Volobuieva. Odesa: TES, 372 s. [in Ukr.].

12. Stepaniuk, R.L. (2011). Struktura okremykh kryminalistychnykh metodyk rozsliduvannia zlochyniv [Structure of individual forensic crime investigation methods]. *Pravo i bezpeka.* No. 4 (41). S. 143–147. [in Ukr.].

13. Tishchenko, V.V. (2017). Struktura okremykh metodyk rozsliduvannia [Structure of individual investigation techniques]. *Kryminalistyka:* pidruchnyk /za red. V.V. Tishchenka. Odesa: Vydavnychyi dim «Helvetyka». S. 352–361. [in Ukr.].

14. Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk (2002). [Philosophical Encyclopedic Dictionary] / nauk. red.: L.V. Ozadovska, N.P. Polishchuk. Kyiv : Abrys, 751 s. [in Ukr.].

15. Shevchuk, V.M. (2019). Stadiinist kryminalnoho provadzhennia ta yii vplyv na formuvannia taktyko-kryminalistychnykh kompleksiv [The stages of criminal proceedings and their impact on the formation of tactical and forensic complexes]. Materialy naukovoi konferentsii za rezultatamy roboty fakhivtsiv Naukovo-doslidnoho instytutu vyvchennia problem zlochynnosti imeni akademika V.V. Stashysa Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy za fundamentalnymy temamy u 2018 r. (m. Kharkiv, 26 bereznia 2019 r.) Kharkiv : Pravo, 2019. S. 147–150. Retrieved from: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/17123/1/Shevchuk_147-150.pdf [in Ukr.].

ABSTRACT

Anatoly Volobuyev, Tetyana Orlova. Structuring of pre-trial investigation: procedural and forensic aspects.

The article analyzes the norms of the current criminal procedural legislation on the structuring of criminal proceedings using a systematic approach. It is noted that the legislator divided criminal proceedings into two main interconnected stages – pre-trial investigation and judicial proceedings. At the same time, in the structure of judicial proceedings, the legislator distinguished: 1) criminal proceedings in the court of first instance, which consists of preparatory judicial proceedings, judicial review and adoption and pronouncement of a judicial decision; 2) proceedings for the review of judicial decisions in the appellate and cassation procedure; 3) proceedings for the review of judicial decisions under new or exceptional circumstances. However, in the pre-trial investigation, the legislator did not highlight its formalized parts, but only indicated its beginning and end. In this regard, arguments are presented regarding the need to structure pre-trial investigation in the sciences of criminal procedure and forensics, which will allow to increase the efficiency of performing the tasks of criminal proceedings.

In solving the problem of structuring the pre-trial investigation, the procedural and forensic aspects are distinguished. It is noted that in forensics, the issue of structuring arises in connection with the development of methods for investigating certain types of criminal offenses, where the concept of stages of investigation is used. The forensic aspect reflects the structuring of cognitive activity, which is associated with the conduct of investigative (search) actions. The procedural aspect is much broader and includes the regulation of legal relations between participants in criminal proceedings both during investigative actions and when making other procedural decisions. It is noted that in the ratio of these aspects, the priority role belongs to procedural decisions. Therefore, in forensic investigation methods, stages of informational and cognitive activity are distinguished, which are based on intermediate procedural decisions that significantly affect the nature of the tactical tasks of the pre-trial investigation: initial, subsequent, final.

Key words: *structuring of criminal proceedings, stages of criminal proceedings, stages of pre-trial investigation, procedural and forensic aspects, procedural decisions.*

УДК 343.98
DOI https://doi.org/10.32782/2078-3566-2024-4-17

Микола ЄФІМОВ©
доктор юридичних наук, професор
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)
efffimovnick@gmail.com

НАУКОВІ ДИСКУСІЇ ВІДНОСНО ПРОВЕДЕННЯ ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ УМИСНОГО ЗНИЩЕННЯ АБО ПОШКОДЖЕННЯ ЧУЖОГО МАЙНА, ВЧИНЕНОГО ШЛЯХОМ ПІДПАЛУ

Статтю присвячено розгляду деяких аспектів розслідування умисного знищення або пошкодження чужого майна, вчиненого шляхом підпалу. Аналізується проведення окремих слідчих (розшукових) дій, а також діяльність уповноважених осіб під час їх підготовки в досліджуваній категорії кримінальних проваджень.

Зазначено, що кримінальні провадження, розпочаті за фактом учинення шляхом підпалу умисного знищення або пошкодження чужого майна, нині є досить поширеним діянням. Це пояснюється тим, що в умовах збройної агресії доволі часто колаборанти знищують шляхом підпалу майно військовослужбовців ЗСУ, працівників правоохоронних органів України, волонтерів тощо.

Установлено, що для встановлення необхідних обставин варто проводити такі слідчі (розшукові) дії: огляд місця події, допити потерпілих та свідків, призначення експертиз.

Зауважено, що виконання тактичного завдання для фіксації матеріальної обстановки базується на вчасному прибуттю на місце пожежі, що дає змогу уповноваженій особі глибше її осмислити, а також з'ясувати місця найбільш інтенсивного горіння. Тоді як для реалізації тактичного завдання щодо виявлення, вилучення та процесуального закріплення відомостей про виявлені сліди й об'єкти уповноваженій особі бажано залучити до проведення процесуальної дії відповідних фахівців (підпал транспортного засобу – автомеханіка, підпал приміщення – архітектора). Залучені спеціалісти допоможуть зорієнтуватися відносно окремих обставин події.

© М. Єфімов, 2024
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-3964-798X

Серед тактичних прийомів, що найбільш доцільно використовувати під час допиту свідків та потерпілих, виділено швидкий темп допиту та встановлення психологічного контакту.

З'ясовано найбільш важливі експертизи, які необхідно проводити у визначеній категорії кримінальних проваджень, як-от хімічна, судово-медична, металознавча, товарознавча, експертиза матеріалів, речовин і виробів.

Ключові слова: *знищення, пошкодження, підпал, чуже майно, слідчі (розшукові) дії, огляд місця події, допит, підозрюваний, слідчий експеримент.*

Постановка проблеми. Кримінальні провадження, розпочаті за фактом учинення шляхом підпалу умисного знищення або пошкодження чужого майна, нині є досить поширеним діянням. Це пояснюється тим, що в умовах збройної агресії доволі часто колаборанти знищують шляхом підпалу майно військовослужбовців ЗСУ, працівників правоохоронних органів України, волонтерів тощо. Своєю чергою, санкція ч. 2 ст. 194 КК України (те саме діяння, вчинене шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом, або заподіяло майнову шкоду в особливо великих розмірах, або спричинило загибель людей чи інші тяжкі наслідки) [4] передбачає позбавлення волі на строк від трьох до десяти років, тобто є злочином. З огляду на зазначене, потребують опрацювання окремі слідчі (розшукові) дії для встановлення особливостей їх проведення у визначеній категорії кримінальних проваджень.

Аналіз публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми. За останні роки особливостям проведення процесуальних дій під час розслідування різних категорій кримінальних правопорушень присвятили свої праці різні дослідники, наприклад серед них потрібно вирізнити таких, як: В. Бахін, В. Весельський, А. Волобуєв, В. Дрозд, В. Журавель, А. Іщенко, В. Коновалова, В. Кузьмічов, В. Лисенко, В. Лукашевич, Є. Лук'янчиков, Г. Матусовський, О. Одерій, І. Пиріг, М. Погорецький, М. Салтевський, Д. Сергєєва, С. Стахівський, Р. Степанюк, О. Татаров, О. Тарасенко, В. Тертишник, В. Тіщенко, Л. Удалова, П. Цимбал, К. Чаплинський, С. Чернявський, Ю. Чорноус, В. Шепітько, В. Юсупов та ін. Останнім дослідженням указаного спрямування була монографія А. Чиж. Авторка у зазначеній праці визначила окремі аспекти розслідування умисного знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу чи його близького родича (м. Харків, 2023 р.). Окрім того, на даний момент відбувається опрацювання цього напряму К. Покрасою. Авторка надала поняття та структуру криміналістичної характеристики умисного знищенням або пошкодженням чужого майна, вчиненого шляхом підпалу, а також охарактеризувала особливості початку досудового розслідування. Наше дослідження характеризується комплексним підходом до формування окремих аспектів проведення окремих процесуальних дій у кримінальних провадженнях визначеної категорії.

Метою статті є дослідження проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування умисного знищення або пошкодження чужого майна, учиненого шляхом підпалу.

Виклад основного матеріалу. Для початку приведемо твердження К.В. Покраси, яка наголошувала, що «…у розглянутих кримінальних правопорушеннях є спільне та важливе з криміналістичного погляду: наслідки дії вогню, виявлення яких є підставою для початку кримінального провадження. Саме наслідки пожежі, як правило, є вихідною інформацією і чинником, що визначає характер слідчих ситуацій на початковому етапі розслідування. Ця обставина зумовлює спільність окремих теоретичних положень і практичних рекомендацій щодо розслідування цих правопорушень і дає підстави об'єднати їх в окрему однорідну з криміналістичного погляду групу для розроблення основних положень методики їх розслідування» [13, с. 303]. Повністю погоджуючись із позицією дослідниці, ми вважаємо за потрібне конкретизувати особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій, які варто проводити у визначеній категорії кримінальних проваджень.

Окрім того, уважаємо досить удалим у розрізі досліджуваної проблематики умовивід К. Чаплинського, який констатував, що потерпілі, не відчуваючи захисту своїх прав, свобод і законних інтересів, а також швидкого, повного та неупередженого розслідування та суду, звертаються до європейських судових інституцій із позовами до України. При цьому на їх розгляд витрачаються не лише величезні кошти, а й ставиться під загрозу репутація нашої держави як правової на міжнародному рівні. Серед причин, що впливають на низьку ефективність розслідування, є недостатня наукова розробленість даної проблеми, відсутність рекомендацій для уповноважених осіб органів досудового розслідування, які у кримінальному провадженні стикаються з протидією зацікавлених сторін. Окрім того, існує низка об'єктивних і суб'єктивних причин, через які слідчі допускають суттєві помилки і прорахунки в оцінці реагування та виборі засобів та методів його подолання [12, с. 224].

Стосовно поняття підпалу то, для прикладу, у Правилах пожежної безпеки для суден, які будуються та ремонтуються, вказано, що «…горіння – це екзотермічна реакція окислення речовини, яка супроводжується виділенням диму та (або) виникненням полум'я і (або) свічення… загоряння – виникнення горіння під впливом джерела запалювання… пожежа – неконтрольоване горіння, що супроводжується знищенням матеріальних цінностей і (або) становить загрозу життю і здоров'ю людей» [7]. Як бачимо, на законодавчому рівні відсутнє чітке визначення підпалу, хоча сам його процес зафіксовано досить чітко.

Водночас на теренах мережі Інтернет можна знайти таке формулювання: «… підпал – дія, яка призводять до загоряння споруди чи майна (незалежно від того, встигли погасити пожежу чи ні, навіть коли об'єкт у такому разі залишився непошкодженим)» [5]. Зі свого боку, окрема група науковців (О.М. Шармар, М.В. Мартишко) відзначувала, що «…для розуміння положень ст. 194 КК України під підпалом необхідно розуміти умисні дії, спрямовані на створення процесу неконтрольованого горіння (пожежі), що спричинило шкоду майну чи здоров'ю людини або створило реальну небезпеку спричинення шкоди майну або здоров'ю людей. Якщо внаслідок підпалу майно не було знищено чи пошкоджено з причин, що не залежали від волі винного, вчинене повинно розглядатися як замах на знищення або пошкодження майна шляхом підпалу» [11, с. 155]. Указані визначення, на нашу думку, повністю відповідають як кримінальному законодавству, так і самому фізичному процесу підпалу.

Відносно особливостей проведення окремих процесуальних дій, то К.В. Покраса доречно зауважила, що «…після отримання повідомлення про виникнення пожежі одразу потребують установлення такі обставини: місце вчинення кримінального правопорушення, час виникнення та тривалість пожежі, безпосередня причина пожежі, елементи обстановки місця підпалу після припинення пожежі. Залежно від ситуаційної зумовленості, але, як правило, на подальшому етапі розслідування встановленню, дослідженню та доказуванню підлягають також такі обставини: спосіб учинення, мета і мотиви кримінального правопорушення; пожежно-технічна характеристика об'єкта, на якому сталася пожежа; наявність чи відсутність вогненебезпечних матеріалів та речовин, що, можливо, знаходилися на об'єкті пожежі та в зоні горіння; особливості технологічного процесу, якщо пожежа виникла на промисловому об'єкті; події й обставини, що безпосередньо передували виникненню пожежі; розмір нанесених збитків; відомості, що характеризують особу злочинця; обставини, що обтяжують чи пом'якшують відповідальність» [14, с. 238]. Для встановлення вказаних обставин, на нашу думку, варто проводити такі слідчі (розшукові) дії, як огляд місця події, допити потерпілих та свідків, призначення експертиз.

Відносно робочого етапу огляду місця вчинення умисного знищення або пошкодження майна шляхом підпалу ми підтримуємо думку А. Чиж, яка наголошувала, що вказані процесуальні дії «…у досліджуваній категорії злочинів є складними, тривалими, вимагають використання різного виду спеціальних знань і навичок, їх проведення слід забезпечувати з дотриманням засад законності, науковості, усебічності, повноти,

ретельності тощо. До основних тактичних завдань, які слід вирішити під час проведення згаданого виду огляду, належать: 1) фіксація матеріальної обстановки, що склалася на місці події; 2) виявлення, вилучення і процесуальне закріплення інформації про виявлені сліди й об'єкти; 3) за можливості вирішення ідентифікаційних і діагностичних завдань під час проведення попередніх криміналістичних досліджень щодо знарядь і засобів вчинення злочину; 4) установлення очевидців учинення умисного знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу, за необхідності залучення їх до участі в огляді, виявлення інших джерел інформації про обставини його вчинення, зокрема камер відеонагляду, тощо» [10, с. 50]. А К.В. Покраса зауважувала, що «…вирішення головних завдань слідства знаходиться в безпосередньому зв'язку з виконанням вимоги щодо проведення огляду місця події якнайшвидше після одержання повідомлення про подію, що сталася. Прибуття слідчо-оперативної групи на місце пожежі є бажаним ще до закінчення її гасіння. Своєчасне прибуття на місце пожежі дасть змогу слідчому повніше усвідомити обстановку, що склалася на місці події, визначити місця найбільш інтенсивного горіння, простежити за діями осіб, які перебувають на місці пожежі, виявити свідків та очевидців гасіння пожежі. Як правило, серед останніх знаходяться й очевидці її виникнення чи особи, які першими її виявили. Спостереження, зроблені під час пожежі, зафіксовані й оформлені належним чином, у ході подальшого розслідування можуть виявитися дуже важливими під час з'ясування окремих обставин події» [6, с. 435]. Як бачимо, автори визначили тактичні завдання огляду місця події та алгоритм дій учасників слідчо-оперативної групи.

З огляду на це, укажемо, що виконання тактичного завдання для фіксації матеріальної обстановки базується на вчасному прибуттю на місце пожежі, що дає змогу уповноваженій особі глибше її осмислити, а також з'ясувати місця найбільш інтенсивного горіння. Для реалізації тактичного завдання щодо виявлення, вилучення та процесуального закріплення відомостей про виявлені сліди й об'єкти уповноваженій особі бажано залучити до проведення процесуальної дії відповідних фахівців (підпал транспортного засобу – автомеханіка, підпал приміщення – архітектора). Залучені спеціалісти допоможуть зорієнтуватися відносно окремих обставин події.

Також слід акцентувати увагу на тому, що під час проведення огляду місця події можуть допускатися помилки у визначенні його меж. Це здебільшого трапляється внаслідок фіксування слідів і обстановки на місці події без їх осмислення. Тоді як характер подій і обстановка визначають у кожному конкретному випадку межі території, яка повинна ретельно оглядатися. Через необґрунтоване звуження меж залишаються без огляду ті ділянки місцевості, на яких можуть знаходитися сліди та предмети, які безпосередньо пов'язані з протиправними діями [2, с. 279].

Відносно особливостей проведення допиту свідків та потерпілих ми поділяємо думку Б.К. Слободянюка, який вірно вказав, що варто реалізувати такі тактичні завдання: «1) визначення можливої зацікавленості свідків у тих або інших результатах розслідування чи залежності від осіб, які зацікавлені у цьому; 2) нейтралізація чинників, що негативно впливають на поведінку під час допиту (відмова, ухилення від дачі показань, неправдиві показання); 3) урахування соціальних і психологічних особливостей допитуваного; 4) ужиття заходів, спрямованих на попередження подальшої відмови від дачі правдивих показань» [8, с. 119].

Серед тактичних прийомів, що найбільш доцільно використовувати під час допиту свідків та потерпілих, потрібно виділити швидкий темп допиту. Прискорення темпу допиту створює дефіцит часу, позбавляючи допитуваного можливості ретельно обґрунтовувати кожну відповідь, посилюючи емоційну напругу особи, у зв'язку з чим недобросовісні свідки або потерпілі часто надають правдиві показання. Одразу слід зауважити, що даний тактичний прийом потрібно використовувати й з огляду на індивідуальні особливості свідка або потерпілого (характер, темперамент тощо) [3, с. 158].

Також велике значення має встановлення психологічного контакту з допитуваною особою. Будь-яка діяльність починається з налаштування співрозмовників до такого спілкування, що може призвести до найбільш ефективних результатів. Тому встановлення психологічного контакту під час проведення окремих процесуальних дій на досудовому розслідуванні має велике значення для їх якісного й ефективного проведення. Тактика проведення нонвербальних слідчих (розшукових) дій, а також дій змішаного характеру супроводжується спілкуванням їх учасників, налагодженням зв'язків. Але величезне значення встановлення нормального контакту між учасниками має під час проведення вербальних процесуальних дій, зокрема допиту. Установлення психологічного контакту під час розслідування кримінальних правопорушень має принципове значення, адже забезпечує ефективне проведення допиту за умов сприятливих безконфліктних слідчих ситуацій. Психологічний контакт є своєрідною формою спілкування, яка зумовлює отримання доказової інформації, що сприяє встановленню об'єктивної істини [1, с. 202].

Із приводу призначення та проведення експертиз ми поділяємо позицію Б.К. Слободянюка, який зазначав, що «…у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані з умисним знищенням або пошкодженням чужого майна, слідчим можуть призначатися і проводитися різні види експертиз, необхідність у проведенні яких може виникнути в кожному конкретному випадку та зумовлюватися предметом дослідження. Це можуть бути як пожежно-технічна експертиза, так і інші види судових експертиз: хімічна, електротехнічна, фізико-технічна, судово-медична, металознавча, товарознавча, судово-ветеринарна, експертиза матеріалів, речовин і виробів. Проведене експертне дослідження і складений на його основі висновок експерта не можуть використовуватися як доказ у кримінальному провадженні без проведення його аналізу та оцінки. Незважаючи на те що висновок експерта розглядається як найбільш об'єктивний доказ, заснований на досягненнях науки і техніки, що є, як правило, аксіоматичним, усе-таки висновки експерта повинні співвідноситися з іншими доказами у кримінальному провадженні» [9, с. 193]. Як бачимо, автор виокремив низку експертиз, серед яких найбільш важливими ми вважаємо такі, як: хімічна, судово-медична, металознавча, товарознавча, експертиза матеріалів, речовин і виробів.

Висновки. Підводячи підсумок, зазначимо, що кримінальні провадження, розпочаті за фактом учинення шляхом підпалу умисного знищення або пошкодження чужого майна, нині є досить поширеним діянням. Установлено, що для встановлення необхідних обставин варто проводити наступні слідчі (розшукові) дії: огляд місця події, допити потерпілих та свідків, призначення експертиз. Слід зауважити, що виконання тактичного завдання по фіксації матеріальної обстановки базується на вчасному прибуттю на місце пожежі, що дає змогу уповноваженій особі глибше її осмислити, а також з'ясувати місця найбільш інтенсивного горіння. Для реалізації тактичного завдання щодо виявлення, вилучення та процесуального закріплення відомостей про виявлені сліди й об'єкти уповноваженій особі бажано залучити до проведення процесуальної дії відповідних фахівців (підпал транспортного засобу – автомеханіка, підпал приміщення – архітектора). Залучені спеціалісти допоможуть зорієнтуватися відносно окремих обставин події. Серед тактичних прийомів, що найбільш доцільно використовувати під час допиту свідків та потерпілих, потрібно виділити швидкий темп допиту та встановлення психологічного контакту. Окрім того, нами визначено найбільш важливі експертизи, які необхідно проводити у визначеній категорії кримінальних проваджень, як-от: хімічна, судово-медична, металознавча, товарознавча, експертиза матеріалів, речовин і виробів.

Список використаних джерел

1. Єфімов М.М. Особливості встановлення психологічного контакту при проведенні допиту під час розслідування злочинів проти моральності. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 1. С. 200–204.

2. Єфімов М.М. Особливості проведення слідчих дій на початковому етапі розслідування хуліганства. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2012. Спец. вип. (№ 1). С. 275–283.

3. Єфімов М.М. Особливості проведення слідчих (розшукових) дій на початковому етапі розслідування незаконного заволодіння військовослужбовцем зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 1. С. 156–160.

4. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 р. № 2341-ІІІ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/page#Text (дата звернення: 14.11.2024).

5. Підпал. *Вікіпедія – вільна енциклопедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Підпал (дата звернення: 16.11.2024).

6. Покраса К.В. Зміст підготовчого етапу огляду місця події, пов'язаного з пожежами, вчиненими шляхом підпалу. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти :* матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції, м. Дніпро, 17 березня 2023 р. Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2023. С. 435–436.

7. Про затвердження Правил пожежної безпеки для суден, які будуються та ремонтуються : Наказ Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи від № 136 від 23 березня 2004 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0490-04#Text (дата звернення: 16.11.2024).

8. Слободянюк Б.К. Розслідування умисного знищення або пошкодження чужого майна : монографія. Київ : Ліра-К, 2018. 172 с.

9. Слободянюк Б.К. Використання спеціальних знань у кримінальних провадженнях про умисне знищення або пошкодження чужого майна. *Історико-правовий часопис*. 2015. № 2(6). С. 189–194.

10. Чиж А.П. Тактика проведення процесуальних дій під час розслідування пошкодження майна працівника правоохоронного органу. *Право і безпека*. 2023. № 2. С. 43–53.

11. Шармар О.М., Мартишко М.В. Характеристика кваліфікуючих ознак злочину умисного знищення чи пошкодження чужого майна. *Вісник ЛННІ ім. Е.О. Дідоренка*. 2024. Вип. 1. С. 155–163.

12. Chaplynskyy, K. Coordination of the activities of bodies and units of the National police of Ukraine during disclosure and investigation of criminal offenses. *Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs* : Scientific Journal. 2022. Special Issue № 1. P. 223–229.

13. Pokrasa, K. Criminal law and forensic classification of crimes related to fires. *Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*. 2022. Special Issue № 1(120). P. 303–307.

14. Pokrasa, K. Initiation of pre-court investigation of intentional destruction or damage of other's property caused by arson and circumstances to be proved**.** *Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs.* 2023. Special Issue № 1. P. 238–244.

Надійшла до редакції 24.11.2024

References

1. Yefimov, M.M. (2020). Osoblyvosti vstanovlennia psykholohichnoho kontaktu pry provedenni dopytu pid chas rozsliduvannia zlochyniv proty moralnosti [Peculiarities of establishing psychological contact during interrogation during the investigation of crimes against morality]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*, № 1, pp. 200–204. [in Ukrainian].

2. Yefimov, M.M. (2012). Osoblyvosti provedennia slidchykh dii na pochatkovomu etapi rozsliduvannia khulihanstva [Peculiarities of conducting investigative actions at the initial stage of investigating hooliganism]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*, Spets. vyp. (№ 1), pp. 275–283. [in Ukrainian].

3. Yefimov, M.M. (2018). Osoblyvosti provedennia slidchykh (rozshukovykh) dii na pochatkovomu etapi rozsliduvannia nezakonnoho zavolodinnia viiskovosluzhbovtsem zbroieiu, boiovymy prypasamy ta vybukhovymy rechovynamy [Peculiarities of conducting investigative (search) actions at the initial stage of the investigation into the illegal possession of weapons, ammunition and explosives by a serviceman].

Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav, № 1, pp. 156–160. [in Ukrainian].

4. Kryminal'nyy kodeks Ukrayiny vid 05.04.2001 [Criminal Code of Ukraine of April 5, 2001]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/print (access date – 10.11.2024). [in Ukrainian].

5. Pidpal : Vikipediia – vilna entsyklopediia [Arson : Wikipedia – the free encyclopedia]. Retrieved from https://uk.wikipedia.org/wiki/Pidpal (access date – 16.11.2024). [in Ukrainian].

6. Pokrasa, K.V. (2023). Zmist pidhotovchoho etapu ohliadu mistsia podii, poviazanoho z pozhezhamy, vchynenymy shliakhom pidpalu [Contents of the preparatory stage of the inspection of the scene of an incident related to fires caused by arson]. *Mizhnarodna ta natsionalna bezpeka : teoretychni i prykladni aspekty* : materialy VII Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Dnipro, 17 bereznia 2023 r.). Dnipro : Dnipropetrovskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav, pp. 435–436. [in Ukrainian].

7. Pro zatverdzhennia Pravyl pozhezhnoi bezpeky dlia suden, yaki buduiutsia ta remontuiutsia [On approval of the Fire Safety Rules for vessels under construction and repair] : nakaz Ministerstva Ukrainy z pytan nadzvychainykh sytuatsii ta u spravakh zakhystu naselennia vid naslidkiv Chornobylskoi katastrofy vid № 136 vid 23 berez. 2004 r. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0490-04#Text (access date – 16.11.2024). [in Ukrainian].

8. Slobodianiuk, B.K. (2018). Rozsliduvannia umysnoho znyshchennia abo poshkodzhennia chuzhoho maina [Investigation of intentional destruction or damage to someone else's property] : monohrafiia. Kyiv : Vydavnytstvo Lira-K, 172 p. [in Ukrainian].

9. Slobodianiuk, B.K. (2015). Vykorystannia spetsialnykh znan u kryminalnykh provadzhenniakh pro umysne znyshchennia abo poshkodzhennia chuzhoho maina [Use of special knowledge in criminal proceedings regarding intentional destruction or damage to another person's property]. *Istoryko-pravovyi chasopys*, № 2 (6). pp. 189–194. [in Ukrainian].

10. Chyzh, A.P. (2023). Taktyka provedennia protsesualnykh dii pid chas rozsliduvannia poshkodzhennia maina pratsivnyka pravookhoronnoho orhanu [Tactics of conducting procedural actions during the investigation of damage to property of a law enforcement officer]. *Pravo i bezpeka*, № 2, pp. 43–53. [in Ukrainian].

11. Sharmar, O.M., & Martyshko, M.V. (2024). Kharakterystyka kvalifikuiuchykh oznak zlochynu umysnoho znyshchennia chy poshkodzhennia chuzhoho maina [Characteristics of the qualifying features of the crime of intentional destruction or damage to another's property]. *Visnyk LNNI im. E. O. Didorenka*. Vyp. 1. S. 155–163. [in Ukrainian].

12. Chaplynskyy, K. (2022). Coordination of the activities of bodies and units of the National police of Ukraine during disclosure and investigation of criminal offenses. *Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, Special Issue № 1, pp. 223–229. [in Ukrainian].

13. Pokrasa, K. (2022). Criminal law and forensic classification of crimes related to fires. *Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, Special Issue № 1, pp. 303–307. [in Ukrainian].

14. Pokrasa, K. (2023). Initiation of pre-court investigation of intentional destruction or damage of other's property caused by arson and circumstances to be proved**.** *Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs,* Special Issue № 1, pp. 238–244. [in Ukrainian].

ABSTRACT

Mykola Yefimov. Features of conducting certain investigative (search) actions during the investigation of the intentional destruction or damage to others property committed by arson.

In the article, the conduct of individual investigative (search) actions is analyzed, as well as the activities of authorized persons during their preparation in the studied category of criminal proceedings.

It is noted that criminal proceedings initiated on the fact of committing intentional destruction or damage to someone else's property by arson are currently a fairly common act. This is explained by the fact that in conditions of armed aggression, collaborators quite often destroy the property of servicemen of the Armed Forces of Ukraine, law enforcement officers of Ukraine, volunteers, etc. by arson.

It is established that in order to establish the necessary circumstances, the following investigative (search) actions should be carried out: inspection of the scene of the incident, interrogations of victims and witnesses, appointment of examinations.

It is noted that the implementation of the tactical task of fixing the material situation is based on timely arrival at the scene of the fire, which allows the authorized person to understand it more deeply, as well as to find out the places of the most intense burning. While for the implementation of the tactical task of

detecting, extracting and procedurally fixing information about the detected traces and objects, it is desirable for the authorized person to involve relevant specialists in the conduct of the procedural action (arson of a vehicle – a car mechanic, arson of a room – an architect). The involved specialists will help to orientate themselves regarding the individual circumstances of the event.

Among the tactical techniques that are most appropriate to use during the interrogation of witnesses and victims, a fast pace of interrogation and establishing psychological contact are highlighted.

The most important examinations that must be conducted in a certain category of criminal proceedings have been identified, such as: chemical, forensic, metallurgical, commodity, examination of materials, substances and products.

Key words: *destruction, damage, arson, someone others property, investigative (search) actions, inspection of the scene, interrogation, suspect, investigative experiment.*

УДК 343.234
DOI https://doi.org/10.32782/2078-3566-2024-4-18

Ігор ОЗЕРСЬКИЙ©
доктор юридичних наук, професор
(Чорноморський національний університет імені Петра Могили, м. Миколаїв, Україна)
ozerskuy-i-v@ukr.net

ВИВЧЕННЯ ОСОБИСТІСНИХ ХАРАКТЕРИСТИК ОБВИНУВАЧЕНОГО В МЕЖАХ ПІДГОТОВКИ ДОСУДОВОЇ ДОПОВІДІ ОРГАНУ ПРОБАЦІЇ ЯК СТРУКТУРОВАНИЙ ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПРОЦЕС

У науковій праці здійснено юридико-психологічний аналіз організації вивчення органом пробації соціально-психологічних характеристик обвинувачених в межах підготовки досудової доповіді та розглянуто специфіку формування її психологічного підтексту, пов'язаного з дослідженням морально-психологічних, мотиваційних, психофізичних параметрів у структурі розвитку негативної особистості. Інформація про обвинуваченого від підприємств, установ, організацій (у тому числі, психологів таких установ, організацій чи юридичних психологів) або уповноважених ними органів, громадян, які можуть надати таку інформацію, одержується представником персоналу органу пробації шляхом спрямування запитів або під час особистої зустрічі. Під час підготовки досудової доповіді працівник органу пробації може спілкуватись із рідними, друзями, колегами, іншими знайомими обвинувачених осіб, а також одержувати інформацію з інших джерел, матеріалів кримінального провадження, місця роботи чи навчання, місця проживання тощо.

У контексті представленої праці зосереджено увагу на підготовці досудової доповіді стосовно неповнолітніх обвинувачених, оскільки тут найбільш проявляється її психологічна складова частина. Згідно з практикою Верховного Суду, досудова доповідь має рекомендаційний характер та не може використовуватися у кримінальному провадженні як доказ винуватості обвинуваченого в учиненні злочину, проте вона є дуже важливою для індивідуалізації самого покарання.

Ключові слова: *орган пробації, досудова доповідь, психолог, соціально-психологічна характеристика, психологічний процес, оптимізація.*

Постановка проблеми. Згідно з положеннями ч. 1 ст. 370 КПК України, судове рішення повинно бути законним, обґрунтованим і вмотивованим. Для забезпечення зазначених вимог доволі часто на практиці під час винесення вироку суд враховує не лише

© І. Озерський, 2024
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-8356-0473

основні обставини про неправомірний вчинок обвинуваченого, але й додаткову інформацію про останнього, зокрема про обставини його життя, побуту, дозвілля, які могли сприяти вчиненню злочину, а також інші відомості (соціальні зв'язки, поведінка, особливості рис характеру, девіації тощо), які суд може врахувати під час вжиття заходу покарання для обвинуваченого. Підтримуючи наукову позицію деяких вчених (А. Антонюк, Б. Андрощук, К. Горобченко), вважаємо, що представникам органу пробації слід залучати психологів до вивчення психологічних характеристик обвинувачених, засуджених, особливо неповнолітніх, адже вони здатні виявити незначні відхилення у психіці неповнолітньої особи, її девіантної поведінки, визначення суспільної небезпечності та можливості ризику скоєння неповнолітніми особами повторних кримінальних правопорушень, що є складником гаранту та запоруки ефективного професійного корекційного втручання, яке може привести до виправлення такої особи [1, с. 89]. Така процедура, на нашу думку, випливає з положень абз. 1 п. 1 розд. ІІІ (назва – «Підготовка та зміст досудової доповіді») «Порядку складення досудової доповіді» (2017 р.) де зазначено, що досудова доповідь складається на підставі інформації, яка може отримуватися від підприємств, установ, організацій або уповноважених ними органів та від громадян, котрими можуть бути психологи.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Опрацюванням теоретико-правових підходів до розуміння юридико-психологічного змісту досудової доповіді органу пробації займались А. Антонюк, Б. Андрощук, К. Горобченко, О. Житний, І. Сергєєва, І. Кохановська, О. Максименко, Л. Олефір, Т. Ткач. Особливу увагу розкриттю психологічного опосередкування вивчення особистісних характеристик обвинуваченого в межах підготовки досудової доповіді органу пробації приділяли І. Сергєєва та І. Кохановська. Проте досі залишається відкритою психологічна складова частина процесу підготовки досудової доповіді та її врахування під час ухвалення судового рішення, що зумовлює актуальність теми представленого дослідження.

Мета статті полягає у дослідженні юридико-психологічної природи досудової доповіді у контексті її фахової підготовки та процесуальної реалізації.

Виклад основного матеріалу. Згідно зі ст. 72^{-1} КПК України, представником персоналу органу пробації є посадова особа такого органу, яка за ухвалою суду складає та подає до суду досудову доповідь. Представник персоналу органу пробації задля складання досудової доповіді має право отримувати інформацію про обвинуваченого від підприємств, установ, організацій або уповноважених ними органів та громадян; викликати обвинуваченого до уповноваженого органу з питань пробації для отримання усних чи письмових пояснень; відвідувати обвинуваченого за місцем його проживання або перебування, роботи чи навчання; відвідувати місця попереднього ув'язнення, якщо до обвинуваченого застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою; заявляти клопотання суду про ознайомлення з матеріалами кримінального провадження щодо обставин, передбачених п. п. 4, 5 ч. 1 ст. 91 КПК України, а у кримінальних провадженнях щодо неповнолітнього обвинуваченого – додатково ст. ст. 485, 487 КПК України в порядку, передбаченому ст. 317 КПК України; бути присутнім під час проведення судового засідання; заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом.

Окрім передбачених ст. 72^{-1} КПК України прав, представник персоналу органу пробації має низку обов'язків, зокрема складати досудову доповідь і подавати її до суду в строк, визначений ухвалою суду; дотримуватися прав і свобод людини та громадянина; невідкладно повідомляти суд про наявність або виникнення об'єктивних обставин, що унеможливлюють підготовку або своєчасне подання досудової доповіді; надавати пояснення з поставлених судом питань щодо досудової доповіді під час судового розгляду; не розголошувати будь-які відомості, що стали йому відомі у зв'язку з виконанням обов'язків; не припускати розголошення в будь-який спосіб конфіденційної інформації, яку йому було довірено або яка стала відома у зв'язку з виконанням обов'язків; заявити

самовідвід за наявності обставин, передбачених КПК України. Отже, досудова доповідь, як слушно відзначає Л. Олефір, зосереджує увагу на особистості правопорушника, його проблемах і потребах, відображаючи відомості про детальну біографію правопорушника; медичні дані; інформацію про сім'ю, друзів та оточення; вчинений злочин; ставлення до вчиненого злочину та потерпілого; судимість; фактори, що обумовили вчинення ним злочину та його поведінку загалом, а також варіанти його виправлення завдяки відповідним пробаційним програмам [4, с. 34].

Відповідно до ч. 1 ст. 9 Закону України «Про пробацію» (2015 р.), досудова пробація – це забезпечення суду формалізованою інформацією, що характеризує обвинуваченого, задля прийняття судом рішення про ступінь його відповідальності. Т. Ткач пропонує таке визначення досудової доповіді: «це письмовий документ, який готується службою пробації на стадії судового розгляду справи та інформує суддю про біографічні й соціально-психологічні дані особи правопорушника, причини вчинення протиправного діяння та ймовірність повторного скоєння злочину, можливість вжиття відновлювальних заходів задля визначення допустимості ефективного застосування пробаційних методів роботи до правопорушника й убезпечення суспільства від майбутніх протиправних діянь з його боку» [7, с. 56]. О. Максименко визначає досудову доповідь як формалізовану інформацію, яка містить соціально-демографічну, морально-психологічну, психофізичну характеристику обвинуваченого, аналітичні данні щодо його можливої подальшої поведінки та сприяє прийняттю рішення судом про міру покарання [3, с. 49].

Варто зазначити, що ч. 3 ст. 9 Закону України «Про пробацію» (2015 р.) визначено зміст досудової доповіді. Серед іншого вона повинна містити соціально-психологічну характеристику обвинуваченого; оцінку ризиків вчинення обвинуваченим повторного кримінального правопорушення; висновок про можливість виправлення обвинуваченого без обмеження волі або позбавлення волі на певний строк. У п. 3 «Порядку складення досудової доповіді», затвердженого Наказом Міністерства юстиції України від 27 січня 2017 р. № 200/5, більш деталізовано такий зміст досудової доповіді та додано, що вона, окрім іншого, повинна містити висновок про можливість виправлення без позбавлення або обмеження волі на певний строк з урахуванням доступних програм та послуг, за умови реалізації яких можна досягти належної поведінки без застосування покарань, пов'язаних з ізоляцією від суспільства [5].

Вважаємо за доцільне зупинитися на окремих положеннях «Порядку складення досудової доповіді» (2017 р.) [6]. Так, у день отримання ухвали суду про складення досудової доповіді про обвинуваченого (далі – ухвала суду) керівник органу пробації доручає представнику персоналу цього органу пробації підготовку досудової доповіді. Представник персоналу органу пробації реєструє згадану ухвалу суду в журналі обліку осіб, стосовно яких отримано ухвали суду на складення досудової доповіді, та заводить справу за матеріалами досудової доповіді стосовно обвинуваченого. Усі документи, які формуються у процесі підготовки досудової доповіді, долучаються до справи за матеріалами досудової доповіді стосовно обвинуваченого. Не пізніше дня, наступного за днем отримання ухвали суду, обвинуваченому надсилається виклик до органу пробації для проведення бесіди. Виклик до органу пробації також може бути вручений особисто на підготовчому судовому засіданні, якщо представник персоналу органу пробації був на ньому присутній за запрошенням суду.

Для проведення бесід під час підготовки досудової доповіді обвинувачений викликається до органу пробації (за необхідності). Про кожну наступну зустріч представник персоналу органу пробації вручає (надсилає) обвинуваченому окремий виклик до органу пробації. Отримана від обвинуваченого усна інформація оформлюється представником персоналу органу пробації у письмовій формі, з якою обвинувачений ознайомлюється під підпис. Водночас інформація про обвинуваченого від підприємств, установ, організацій

(у тому числі, психологів таких установ, організацій чи юридичних психологів) або уповноважених ними органів, громадян, які можуть надати таку інформацію, одержується представником персоналу органу пробації шляхом спрямування запитів або під час особистої зустрічі. Під час підготовки досудової доповіді працівник органу пробації може спілкуватись із рідними, друзями, колегами, іншими знайомими обвинувачених осіб, а також одержувати інформацію з інших джерел, матеріалів кримінального провадження, місця роботи чи навчання, місця проживання тощо (ч. 2 ст. 72-1 КПК України).

Представник персоналу органу пробації має право без спеціального дозволу відвідувати місця попереднього ув'язнення, якщо до обвинуваченого застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою. Під час такого відвідування місць попереднього ув'язнення представник персоналу органу пробації має право ознайомлюватися з матеріалами особової справи обвинуваченого, отримувати від персоналу місця попереднього ув'язнення іншу інформацію та документи, необхідні для складення досудової доповіді. Особливу увагу слід звертати на висновки психологів стосовно підозрюваних, обвинувачених, засуджених, адже там міститься найбільш повна інформація про соціально-психологічну характеристику особи.

Своє рішення про участь (відмову) у підготовці досудової доповіді обвинувачуваний підтверджує повідомленням під підпис. У разі відмови обвинуваченого від участі у підготовці досудової доповіді надалі він не викликається до органу пробації, за винятком виклику для ознайомлення з текстом досудової доповіді. Відмова обвинуваченого від участі у підготовці досудової доповіді не позбавляє його права ознайомлюватися з текстом досудової доповіді, подавати свої зауваження та уточнення, а також звертатися до органу пробації із заявою про згоду брати участь у підготовці досудової доповіді не пізніше терміну, необхідного для реалізації зазначеного права, з урахуванням строку підготовки такої доповіді, зазначеного в ухвалі суду.

Не пізніше ніж за три дні до строку подання досудової доповіді, встановленого ухвалою суду, обвинуваченому надсилається виклик до органу пробації, зокрема з використанням технічних засобів електронних комунікацій (електронною поштою, текстовим повідомленням з використанням мобільного зв'язку), для ознайомлення з текстом досудової доповіді. Досудова доповідь, складена представником персоналу органу пробації, повідомлення обвинуваченого про відмову від участі у складенні досудової доповіді (за наявності), довідка (за наявності), невраховані зауваження та уточнення обвинуваченого до тексту досудової доповіді, викладені письмово (за наявності), а також супровідний лист подаються до суду не пізніше ніж за день до кінця строку підготовки такої доповіді, зазначеного судом.

Представник персоналу органу пробації має право заявляти до суду клопотання про ознайомлення з матеріалами кримінального провадження щодо обставин, які передбачені п. п. 4, 5 ч. 1 ст. 91 КПК України, а в кримінальних провадженнях щодо неповнолітнього обвинуваченого – додатково ст. 485, 487 КПК України, в порядку, передбаченому ст. 317 КПК України. Досудова доповідь не складається у випадках, передбачених ч. 4 ст. 314^{-1} КПК України, та за наявності інших об'єктивних обставин, які унеможливлюють підготовку досудової доповіді відповідно до п. 3 ч. 3 ст. 72^{-1} КПК України.

Досудова доповідь складається на підставі інформації, яка може отримуватися з матеріалів кримінального провадження; безпосередньо від обвинуваченого (якщо він бере участь у підготовці досудової доповіді); від підприємств, установ, організацій або уповноважених ними органів та від громадян; з Єдиного реєстру засуджених та осіб, узятих під варту, а також інших реєстрів. У відомостях про джерела інформації зазначаються прізвища, імена, по батькові близьких родичів, які надали інформацію про обвинуваченого, ступінь їх родинних зв'язків; прізвища, імена, по батькові осіб з числа

оточення обвинуваченого (із зазначенням ступеня зв'язків з обвинуваченим) та посадових осіб, які надали інформацію для підготовки досудової доповіді; перелік установ та організацій, які надали документи для підготовки досудової доповіді; перелік реєстрів, відомості з яких використовувалися для підготовки досудової доповіді; перелік документів, які застосовувались для підготовки досудової доповіді.

Якщо під час підготовки досудової доповіді з різних джерел отримується суперечлива інформація, у досудовій доповіді про це обов'язково зазначається, наприклад рідні або громадяни стверджують про зловживання алкоголем, а обвинувачений цю інформацію заперечує. Важливо, щоб представник органу пробації переконався, що представлена форма посткримінальної поведінки обвинуваченого свідчить про суттєві позитивні зміни соціальних орієнтацій останнього, котрі знижують ступінь його соціальної небезпечності та цілковитої відсутності внутрішньої антисоціальної, кримінальної установки. Для цього необхідно з'ясувати, чи змінив обвинувачений своє ставлення до вчиненого правопорушення, оскільки з моменту вчинення злочину та до постановлення судом обвинувального вироку останній мав сприяти виправленню ситуації (щиро вибачитися, відшкодувати спричинену шкоду, співпереживати, висловлювати жаль потерпілому, шкодувати про вчинене, засуджувати свою поведінку, сприяти розкриттю злочину, мати готовність нести покарання тощо). Найкраще для з'ясування таких обставин представникам органу пробації залучати юридичних психологів, оскільки саме їм під силу продіагностувати реальність намірів та посткримінальної поведінки обвинувачених (засуджених), що завжди містять свій психологічний підтекст.

Саме тому досудова доповідь органу пробації про обвинуваченого повинна містити соціально-психологічну характеристику обвинуваченого, в якій є інформація про особистість обвинуваченого та умови його життя відповідно до факторів ризику, що впливають на поведінку обвинуваченого, а саме: історія правопорушень (попередні судимості; вік на час першого притягнення до кримінальної відповідальності, повторність, сукупність, рецидив кримінальних правопорушень); особистісні характеристики (контроль над поведінкою та мисленням, психічний стан, зловживання алкоголем, наркотичними засобами, психотропними речовинами або їх аналогами); соціальне оточення (стосунки у суспільстві, з рідними та близькими); ставлення до правопорушень; мотивація до зміни способу життя (поведінки, переконань); фактори, які підвищують ризик вчинення кримінального правопорушення, враховуючи його криміногенні потреби; наявність у обвинуваченого мотивації до позитивних змін (у тому числі, з урахуванням бажання обвинуваченого брати участь у підготовці досудової доповіді); оцінювання ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення, проведене згідно з методичними рекомендаціями, визначеними Міністерством юстиції України, з використанням підсистеми «КАСАНДРА» Єдиного реєстру; висновок про можливість виправлення без позбавлення або обмеження волі на певний строк з урахуванням доступних програм та послуг, за умови реалізації яких можна досягнути належної поведінки без застосування покарань, пов'язаних з ізоляцією від суспільства.

Згідно з вимогами ч. 1 ст. 368 КПК України, суд, ухвалюючи вирок, бере до відома досудову доповідь з інформацією про соціально-психологічну характеристику обвинуваченого. Така доповідь забезпечує суд інформацією, що характеризує обвинуваченого, а також допомагає визначити міру покарання. У висновку № 11 (2008) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету міністрів Ради Європи про якість судових рішень зазначено, що мотиви прийняття рішення повинні бути узгодженими, зрозумілими, недвозначними й несуперечливими. Вони повинні давати можливість читачеві простежити логіку мотивації, яка привела суддю до ухвалення рішення. Умотивованість має засвідчувати дотримання суддею принципів, сформульованих Європейським судом з прав людини (повага до права на захист та на справедливий суд).

Висновки. Таким чином, для ухвалення справедливого рішення і визначення покарання суд має враховувати дані про обвинувачену особу: умови, в яких вона перебувала, проживала, позитивні чи негативні характеристики, рекомендації органу з питань пробації. Згідно з практикою Верховного Суду, досудова доповідь має рекомендаційний характер, проте вона є дуже важливою для індивідуалізації покарання [2]. Відповідно до п. 1 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику призначення судами кримінального покарання» від 24 жовтня 2003 року № 7, під час призначення покарання в кожному випадку і щодо кожного підсудного, який визнається винним у вчиненні злочину, суди мають суворо додержуватись вимог ст. 65 КК України стосовно загальних засад призначення покарання, оскільки саме через останні реалізуються принципи законності, справедливості, обґрунтованості та індивідуалізації покарання.

Призначаючи покарання, у кожному конкретному випадку суди мають дотримуватися вимог кримінального закону й зобов'язані враховувати ступінь тяжкості вчиненого злочину, дані про особу винного та обставини, що пом'якшують і обтяжують покарання. Таке покарання має бути необхідним і достатнім для виправлення засудженого та попередження нових злочинів. Водночас слід враховувати й те, що досудова доповідь не може використовуватися у кримінальному провадженні як доказ винуватості обвинуваченого в учиненні злочину. А сам обвинувачений повинен мати час для ознайомлення з текстом такої досудової доповіді (п. 8 ч. 4 ст. 42 КПК України), аби висловити заперечення до її змісту у разі певних невідповідностей.

Список використаних джерел

1. Антонюк А., Андрощук Б., Горобченко К. Досудова доповідь щодо неповнолітнього: проблемні аспекти. *Публічне право*. 2020. № 4. С. 86–92.

2. Досудова доповідь має рекомендаційний характер, проте вона є дуже важливою для індивідуалізації покарання – суддя ВС. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1441458 (дата звернення: 17.01.2023).

3. Максименко О. Досудова доповідь як складова пробації та її значення у кримінальному процесі. *Треті економіко-правові студії* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. молодих вчених. Одеса : Фенікс, 2020. С. 48–50.

4. Олефір Л. Досудова доповідь як складовий елемент соціально-правового дослідження правопорушника. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Вип. 1. Т. 4. С. 34–36.

5. Про затвердження Порядку складення досудової доповіді : Наказ Міністерства юстиції України від 27 січня 2017 р. № 200/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0121-17 (дата звернення: 06.04.2020).

6. Порядок складення досудової доповіді : затв. Наказом Мін'юсту України від 27 січня 2017 р. № 200/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0121-17#Text (дата звернення: 06.04.2024).

7. Ткач Т. Досудова доповідь служби пробації: поняття, необхідність, функції. *Науковий вісник*. 2014. № 1. С. 56–65.

Надійшла до редакції 02.10.2024

References

1. Antonjuk, A., Androshhuk, B., & Ghorobchenko, K. (2020). Dosudova dopovidj shhodo nepovnolitnjogho: problemni aspekty [Pre-trial report on a minor: problematic aspects] *Publichne pravo*. № 4. S. 86–92. [in Ukr.]

2. Dosudova dopovidj maje rekomendacijnyj kharakter, prote vona je duzhe vazhlyvoju dlja indyvidualizaciji pokarannja – suddja VS [The pre-trial report is of a recommendatory nature, but it is very important for individualizing the punishment – Supreme Court judge] Retrieved from https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1441458 [in Ukr.]

3. Maksymenko, O. (2020). Dosudova dopovidj jak skladova probaciji ta jiji znachennja u kryminaljnomu procesi [Pre-trial report as a component of probation and its importance in criminal

proceedings] Treti ekonomiko-pravovi studiji : materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf. molodykh vchenykh. Odesa : Feniks, S. 48–50. [in Ukr.]

4. Olefir, L. (2015). Dosudova dopovidj jak skladovyj element socialjno-pravovogho doslidzhennja pravoporushnyka [Pretrial inquiry as the variety of the offender's social and legal investigation] *Naukovyj visnyk Khersonsjkogho derzhavnogho universytetu*. 2015. Vyp. 1. T. 4. S. 34–36. [in Ukr.]

5. Pro zatverdzhennja Porjadku skladennja dosudovoji dopovidi [On approval of the Procedure for drawing up a pre-trial report]: nakaz Ministerstva justyciji Ukrajiny vid 27.01.2017 № 200/5. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0121-17. [in Ukr.]

6. Porjadok skladennja dosudovoji dopovidi [Procedure for preparing a pre-trial report]: zatverdzh. nakazom Minijustyciji Ukrajiny vid 27.01.2017 # 200/5. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0121-17#Text. [in Ukr.]

7. Tkach, T. (2014). Dosudova dopovidj sluzhby probaciji: ponjattja, neobkhidnistj, funkciji [Pre-trial report of the probation service: concept, necessity, functions]. *Naukovyj visnyk*. № 1. S. 56–65. [in Ukr.]

ABSTRACT

Igor Ozerskyi. Studying the accused's personal characteristics withing the framework of preparing the pre-trial report by the probation authority as a structured psychological process.

The article provides a legal and psychological analysis of the organization of studying the accused's personal characteristics by the probation authority within the framework of preparing the pre-trial report. The specifics of the formation of the psychological connotation of the pre-trial report related to the study of moral, psychological, motivational, and psychophysical features in the structure of negative personality development are considered. Information about the accused from enterprises, institutions, organizations (including psychologists of such institutions, organizations or legal psychologists) or their authorized bodies, citizens who can provide such information is obtained by a representative of the probation staff by sending requests or during a personal meeting. When preparing a pre-trial report, the probation officer may communicate with relatives, friends, colleagues, other acquaintances of the accused person, as well as receive information from other sources, such as criminal proceedings, place of work or study, place of residence, etc.

In the context of the presented work, attention is focused on the preparation of a pre-trial report in relation to juvenile accused, since its psychological component is most evident here. According to the Supreme Court's practice, the pre-trial report is advisory in nature and cannot be used in criminal proceedings as evidence of the accused's guilt in committing a crime, but it is necessary for individualizing the punishment itself.

Considering that the study of the accused's personal characteristics by the probation authority is a psychological process, the author suggests that it is necessary to provide training for probation staff at the Centers for Advanced Training in the specialization or program "Psychology" to optimize the preparation of a pre-trial report in terms of its socio-psychological content.

Also, the position of some researchers regarding the involvement of psychologists by representatives of the probation authority to study the psychological characteristics of accused and convicted individuals, especially juveniles, in order to create effective programs of corrective intervention for the rehabilitation and education of such individuals is supported.

Key words: *probation authority, pre-trial report, psychologist, socio-psychological characteristics, psychological process, optimization.*

УДК 343.98
DOI https://doi.org/10.32782/2078-3566-2024-4-19

Ігор ПИРІГ©
професор кафедри криміналістики та домедичної підготовки, доктор юридичних наук, професор
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)
ihor.pyrih@dduvs.edu.ua

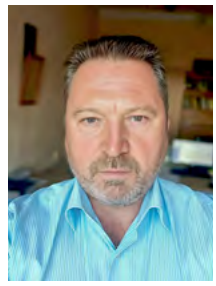

Сергій ПРОКОПОВ©
старший викладач кафедри інформаційних технологій
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)
serhii.prokopov@dduvs.edu.ua

ВИКОРИСТАННЯ СУЧАСНИХ ТЕХНІКО-КРИМІНАЛІСТИЧНИХ ЗАСОБІВ РОЗПІЗНАННЯ ТА ОТОТОЖНЕННЯ ОСОБИ ЗА ОЗНАКАМИ ЗОВНІШНОСТІ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

У статті розглянуто сучасні техніко-криміналістичні засоби розпізнання та ототожнення особи за ознаками зовнішності. Приділено увагу сучасним засобам фіксуючої фото- та відеоапаратури та автоматизованим програмним комплексам ідентифікації людини за ознаками зовнішності. Окреслено можливості використання техніко-криміналістичних засобів для розшуку та ототожнення осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, а також їх впровадження у практику розслідування воєнних злочинів із застосуванням методів роботи з відкритими джерелами інформації. Запропоновано створення єдиної системи криміналістичної реєстрації на основі біометричних параметрів людини.

Ключові слова: *кримінальне провадження, криміналістичні обліки, слідчий, техніко-криміналістичні засоби, габітологія, інформаційні системи, ознаки зовнішності, воєнні злочини.*

Постановка проблеми. Одним з основних завдань початкового етапу розслідування є встановлення осіб, які вчинили кримінальне правопорушення. Для вирішення цього завдання проводиться комплекс початкових організаційних, пошукових, слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій. Серед них значне місце посідає опитування свідків, очевидців події задля встановлення обставин вчиненого правопорушення, включно з отриманням будь-якої інформації щодо зовнішності особи правопорушника. За результатами опитування можливе отримання суб'єктивного портрету злочинця, методика складання якого достатньо описана у підручниках та посібниках з криміналістики. Вчення про ознаки зовнішності людини, їх матеріальні та ідеальні відображення, методи й засоби їх фіксації та використання для встановлення фактів, що відіграють важливу роль у розслідуванні кримінальних правопорушень, вивчає габітологія як галузь криміналістичної техніки [5, с. 84]. Суб'єктивний портрет, отриманий слідчим після опитування свідків, очевидців є ідеальним відображенням зовнішності людини, що зберігається у їхній пам'яті і може матеріалізуватись у вигляді опису або зображення, складеного з використанням

© І. Пиріг, 2024
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-8391-067X
© С. Прокопов, 2024
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-7247-5780

комп'ютерної програми «Фоторобот». Проте для пошуку та ототожнення правопорушника більш цінною є об'єктивна інформація про зовнішність людини, що може бути отримана у вигляді фото-, відеозображень. На сучасному етапі розвитку фіксуючої фото-, відеоапаратури зображення події кримінального правопорушення та його учасників може бути зафіксовано у камерах спостереження, що сьогодні можуть бути встановлені як органами місцевого самоврядування, так і окремими громадянами та організаціями, наприклад об'єднаннями співвласників багатоквартирного будинку. Через наявність відеокамер у кожному сучасному мобільному телефоні подія злочину може бути випадково зафіксована окремими громадянами. Завданнями розслідування є виявлення та вилучення таких зображень, їх оброблення задля подальшого використання для пошуку та ототожнення правопорушників.

З початком повномасштабної війни рф проти нашої країни слідчі зіткнулися з розслідуванням воєнних злочинів, методика яких сьогодні розроблена неповною мірою. Одними з завдань розслідування таких злочинів є пошук та ідентифікація осіб, які вчиняли злочинні дії, віддавали накази на знищення цивільного населення. Залишається актуальним питання встановлення колаборантів на тимчасово окупованих територіях. Під час досудового розслідування в матеріалах кримінальних проваджень можуть бути фото- або відеоматеріали із зображенням підозрюваних, проте їх встановлення з використанням криміналістичних обліків може бути ефективним лише щодо громадян України, які вчиняли правопорушення раніше. Саме тому у практику розслідування воєнних злочинів впроваджено методи використання відкритих джерел інформації, так звані OSINT-технології (Open Source Intelligence).

Зважаючи на означене, вважаємо важливим впровадження сучасних програмно-інформаційних систем, техніко-криміналістичних засобів фіксації та ототожнення людини за зовнішніми ознаками.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення проблеми. Використанню техніко-криміналістичних засобів, в тому числі ототожнення особи за ознаками зовнішності під час розслідування, приділялось достатньо уваги з боку В.В. Арешонкова, А.Ф. Волобуєва, В.Г. Гончаренка, А.В. Іщенка, Н.І. Клименко, В.В. Лисенка, В.К. Лисиченка, В.Г. Лукашевича, О.І. Мотляха, М.В. Салтевського, Р.Л. Степанюка, В.М. Стратонова, П.В. Цимбала, К.О. Чаплинського, Ю.М. Чорноус, В.М. Шевчука, В.Ю. Шепітька, М.Г. Щербаковського, В.В. Юсупова та інших вітчизняних науковців. Окремі роботи присвячено застосуванню техніко-криміналістичних засобів та спеціальних знань під час розслідування конкретних видів кримінальних правопорушень [1; 2; 4; 8; 13]. Однак, незважаючи на достатність наукових здобутків у цьому напрямі, окремі питання ідентифікації особи за ознаками зовнішності у сучасних умовах розвитку науки й техніки залишаються поза увагою.

Метою статті є розроблення рекомендацій щодо можливостей використання сучасних техніко-криміналістичних засобів розпізнання та ототожнення особи за ознаками зовнішності під час розслідування кримінальних правопорушень.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж розглядати процес ототожнення особи, необхідно звернути увагу на засоби фіксації зовнішності, оскільки від якості зображення залежить подальший процес розпізнання та ідентифікації. Сучасні камери відеоспостереження мають технічні характеристики, достатні для формування високоякісного зображення у будь-який час доби. Під час розслідування вилучаються фото- та відеозаписи з камер відеоспостереження та проводиться їх оброблення з використанням спеціального програмного забезпечення. Розпізнавання відбувається методом аналізу та порівняння характерних ознак зовнішності особи. Фото та відеозаписи містять інформацію щодо часу і дати зйомки, що полегшує систематизацію даних для подальшого використання.

Сьогодні на ринку засобів відеофіксації існує достатня кількість відомих фірм, зокрема "Dahua", "Hikvision", "Xiaomi", "Boavision". Існують моделі камер, які обладнані датчиками руху і активізуються тільки у разі виявлення рухомого об'єкта, що дає

змогу оптимізувати роботу пристрою. Окремі сучасні камери оснащені інфрачервоним підсвічуванням, що дає можливість проводити зйомку у темряві. Матриці сучасних відеокамер характеризуються високою світлочутливістю, що дає змогу отримувати якісні зображення за недостатнього освітлення.

Загалом виокремлюють два основні методи розпізнавання обличчя: у динамічному та статичному потоках. Інформація з відеокамер передається на сервер, де вона декодується, систематизується та додається до бази даних. Комп'ютерна програма аналізує отримане зображення зовнішнього вигляду людини за різними параметрами, загальноприйнятими в габітології. Так, вивчаються загальнофізичні характеристики зовнішності, зокрема стать, вік, зріст, вага, форма тіла (статура); демографічні та антропологічні ознаки, що включають расу, етнічну приналежність, національність; анатомічні ознаки: будова тіла та окремих його елементів; функціональні ознаки, зумовлені специфікою життєво важливих функцій організму людини, як-от постава, хода, манери, жестикуляція, голос, мова, міміка, мовлення, звички [5, с. 84–86]. Розпізнання також може відбуватись за супутніми ознаками (предмети одягу та інші дрібні речі, що носить людина), які можна розподілити на дві категорії: виробничі, що формуються під час виготовлення цих предметів та речей; відображувані, що виявляються під час експлуатації та використання цих предметів і речей. Сучасні електронні системи використовують спеціальні алгоритми для ідентифікації та розпізнавання об'єктів спостереження. Отримані дані дають змогу ефективно аналізувати та приймати рішення в режимі реального часу.

Окрім використання під час розслідування кримінальних правопорушень, методи автоматичного розпізнавання осіб застосовуються у різних сферах людської діяльності, включно з верифікацією осіб, охоронними системами, профілактичною діяльністю. Сьогодні існує декілька напрямів розвитку технологій розпізнання особи: а) нейрофізіологічні моделі, що базуються на дослідженнях нервової системи людини та спираються на психофізіологічні аспекти сприйняття обличчя людиною; б) інформаційно-процесуальні моделі, які ґрунтуються на теорії обробки інформації та досліджують, яким чином системи сприймають та обробляють візуальну інформацію, включно з обличчям; в) комп'ютерні моделі розпізнавання, що використовують алгоритми та технології комп'ютерного зору для автоматичного розпізнавання обличчя на зображеннях або відео; г) нейропсихологічні моделі, які поєднують аспекти нейрофізіології та психології для розуміння процесу сприйняття та розпізнавання обличчя [3, с. 148–149].

Із зазначених моделей великого поширення та розвитку набули математичні методи комп'ютерного зору – автоматизованих систем розпізнавання обличчя людей. Багато компаній, як-от "ImageWare", "Imagis", "Spillman", "Epic Solutions", "Vissage Technology", "Miros", "Visionics", витратили значні зусилля на створення систем, що можуть ефективно впізнавати обличчя в графічних відеопотоках та файлах. Ці технології продовжують активно розвиватися та стають все більш ефективними та доступними.

Системи розпізнавання осіб, що використовують технологію "Face recognition", можуть здійснювати різноманітні функції, що стають все більш популярними і необхідними у різних сферах. Окрім використання системи розпізнавання осіб у правоохоронній сфері для пошуку та ідентифікації злочинців і забезпечення безпеки та запобігання вчиненню кримінальних правопорушень, ці системи також використовують урядові організації для забезпечення загальної безпеки громадян.

Щоб зменшити кількість математичних обчислень і прискорити процес відшукання осіб, розробники застосовують різні додаткові методи. Найбільш актуальними й такими, що заслуговують на увагу, є такі:

– метод Віоли-Джоса (Viola-Jones object detection), що був запропонований Майклом Джонсом і Паулом Віолою у 2001 р. і став першим методом, що демонструє високі результати під час оброблення зображень у реальному часу;

– метод гнучкого порівняння на графах (Elastic graph matching), який належить до 2D-моделювання та полягає в зіставленні граф, що описують особу, яка представлена у вигляді сітки з індивідуальним розташуванням вершин і ребер;

– метод прихованих Марковських моделей (СММ), що заснований на статистичному порівнянні об'єкта з базою шаблонів, приховані Марковські моделі використовують статистичні властивості сигналів і враховують їхні просторові характеристики;

– метод головних компонент (PCA), метою якого є зменшення простору ознак без значущої втрати інформації і так, щоб воно як якнайкраще описувало «типові» образи, що належать безлічі осіб, в задачі розпізнавання осіб його використовують головним чином для того, щоб уявити обличчя як вектор малого розміру, що потім порівнюється з еталонними векторами з бази;

– метод опорних векторів (Support Vector Machines, SVM), що є набором подібних алгоритмів навчання на основі вчителів, які використовуються для завдань класифікації та регресійного аналізу;

– нейромережеві методи, що включають близько десятка різних алгоритмів, особливістю яких є їхня здатність до навчання на наборі готових прикладів, заздалегідь занесених у базу даних [6, с. 60–61].

Під час ідентифікації осіб широкого використання набули 3D-зображення для створення тривимірної моделі обличчя. Створення такої моделі дає можливість отримати більш точне уявлення щодо форми та особливостей обличчя, ніж під час формування звичайних 2D-зображень.

Процес використання 3D-зображень для ідентифікації осіб включає такі послідовні операції:

– формування тривимірної моделі обличчя шляхом сканування спеціальними пристроями обличчя особи з різних кутів;

– визначення контрольних точок (положення очей, рота, носа, підборіддя тощо) на основі отриманої тривимірної моделі;

– порівняння отриманих контрольних точок та відстані між ними з відомими образами обличчя, що є у базі даних [3, с. 150–151].

Цей метод ідентифікації використовується у ситуаціях, коли потрібна висока точність ідентифікації, а також у несприятливих умовах: погане освітлення, зміна позиції обличчя, коли стандартні 2D-зображення можуть бути недостатньо ефективними.

Автоматизованими комп'ютерними системами розпізнання обличчя сьогодні займаються багато компаній, в тому числі з можливістю виходу на ринок України. Так, "Amazon" активно використовує комп'ютерну розробку "Amazon Rekognition" для розпізнавання обличчя у різних сферах діяльності людини, включно з урядовими установами та організаціями, поліцією та міграційними службами, приватними компаніями. Китайська компанія "Hanwang" впровадила новаторську технологію розпізнавання обличчя, що здатна ідентифікувати людину навіть у медичній масці. Як система контролю співробітників організацій та підприємств зарекомендувала себе система розпізнавання обличчя "Visible Light", що підходить як для загального застосування, так і для розпізнавання людини у динамічному середовищі, має велику надійність і продуктивність [12].

Використання систем розпізнавання обличчя, як-от "Clearview AI" та "Blue Wolf", у сфері безпеки та військових операціях має значний потенціал, але водночас викликає істотні етичні та правові питання. Система розпізнавання обличчя "Blue Wolf" сьогодні використовується військами Ізраїлю для ідентифікації палестинців. Після збереження фотографій у базі даних для визначення особи система порівнює їх з іншими зображеннями. Однак потрібно пам'ятати, що це може викликати порушення принципу приватності та дотримання прав людини, особливо у період ведення бойових дій.

Система розпізнання обличчя “Clearview AI” використовується в Україні для ідентифікації воєнних злочинців та виявлення колаборантів на блокпостах. Ця система має велику базу даних з фотографіями, що дає змогу швидко розпізнавати осіб, проте використання даних у воєнних операціях може породжувати питання захисту конфіденційної інформації. Хоча розробники “Clearview AI” планують співпрацювати з українським Міністерством цифрової трансформації для будівництва цифрової інфраструктури, важливо ретельно вивчити всі аспекти їхньої роботи, зокрема забезпечити відповідність законодавству та правам людини. “Clearview AI” є впливовою системою пошуку та ідентифікації осіб, що працює на основі розпізнавання обличчя. Вона призначена для використання правоохоронними органами як у боротьбі зі злочинністю, так і в профілактичній діяльності. Система “Clearview AI” містить базу даних з більш ніж 30 мільярдів фотозображень, що були зібрані з відкритих джерел, як-от соціальні мережі, інформаційні сайти, криміналістичні бази даних. Розробники використовують потужні алгоритми штучного інтелекту для розпізнавання обличчя, що дає змогу системі ефективно та швидко ідентифікувати осіб, порівнюючи їх зображення з великим обсягом фото та відео. Це дає змогу “Clearview AI” не лише ідентифікувати конкретних осіб, але й виявляти коло їхніх родичів, знайомих та зв’язки між ними. Інформація, зібрана за допомогою цієї системи, допомагає правоохоронним органам отримувати доказову базу під час розслідування злочинів та ідентифікувати не лише підозрюваних, але й жертв. “Clearview AI” пропонує рішення для правоохоронних органів, як-от генерація зв’язків між підозрюваними для швидкого розслідування злочинів, співпраця з іншими установами, ефективний пошук навіть через низьку якість зображень та доступ до великої бази даних загальнодоступних зображень.

З початком війни в Україні розпорядники пошукової платформи “Clearview AI” дали можливість безкоштовного використання своєї системи силовим відомствам країни. Міністерство оборони України почало використовувати технологію розпізнавання обличчя “Clearview AI” для ідентифікації російських загарбників, боротьби з дезінформацією та встановлення загиблих осіб. Позитивним критерієм цієї системи є доступ до більш ніж двох мільярдів відео та фото з російської соціальної мережі «ВКонтакте», що дає змогу ефективно використовувати її для виявлення осіб на контрольно-пропускних пунктах, які активно спілкуються в російських соціальних мережах та можуть мати зв’язок з російською службою безпеки та колаборантами. Також “Clearview AI” допомагає в ідентифікації загиблих громадян та військовослужбовців Збройних Сил України, яких знайдено на деокупованих територіях, завдяки ефективному розпізнаванню обличчя, навіть у разі його пошкодження.

Більше 7 відомств України та понад 1000 військовослужбовців активно користувалися платформою “Clearview AI”, здійснивши понад 160 000 пошуків. За допомогою цієї системи прикордонникам вдалося ідентифікувати понад 10 тисяч осіб, серед яких були особи, причетні до незаконного перевезення дітей з тимчасово окупованих територій до росії, полонені громадяни України, військовослужбовці армії рф, російські пропагандисти, які підтримують окупаційні війська та беруть участь в інформаційній війні проти України, колаборанти та зрадники України, а також особи, причетні до вчинення кримінальних правопорушень [9].

Пошукова платформа “Clearview AI” здобула лідерські позиції серед систем ідентифікації осіб за їхніми обличчями з відкритих джерел. Її успіх зумовлений широкою базою даних зображень з різноманітних джерел у Інтернеті та потужним алгоритмом розпізнавання, що надає цінну інформацію правоохоронним органам. Проте компанія “Clearview AI” стикається із серйозними юридичними проблемами у багатьох країнах. Практично у всіх демократичних державах світу законодавство захищає конфіденційність особистих даних та інформації громадян. Суди у багатьох країнах, включно з країнами

Європи, Канадою та Австралією, визнали базу даних фотозображень “Clearview AI” незаконною, і судові рішення зобов’язують керівництво “Clearview AI” видалити фотографії своїх громадян. Деякі країни, такі як Італія та Великобританія, наклали штрафи на компанію “Clearview AI” в багатомільйонних розмірах за порушення законодавства.

Процес пошуку осіб за ознаками зовнішності з відкритих джерел з використанням технології OSINT, що в умовах агресії росії та відсутності підозрюваних на території України, яка зараз широко використовується правоохоронними органами, можна умовно розділити на такі етапи:

– моніторинг та аналіз інформації відео- та фотозображень, текстових повідомлень, доступних у відкритому доступі на різних платформах Інтернету задля визначення наявності невідомих осіб за комплексом ознак зовнішності для подальшої ідентифікації;

– використання онлайн-сервісів пошуку осіб зі схожими ознаками зовнішності серед фотозображень у соціальних мережах;

– оцінка результатів пошуку з використанням спеціальних методів, в тому числі методики портретної експертизи: зіставлення, накладання зображень, аналіз медіальних та ламаних ліній для ідентифікації осіб та оцінювання результатів пошуку;

– аналіз інформації на соціальних мережах щодо осіб, уточнення та аналіз даних, що можуть бути неповними або фейковими; збирання та аналіз публічних реєстрів та баз даних для актуалізації інформації щодо розшукуваних осіб.

Окрім позитивних досягнень, пов’язаних з використанням сучасного програмного забезпечення для пошуку та ідентифікації осіб за ознаками зовнішності, існують окремі проблеми, пов’язані перш за все з відсутністю єдиного реєстру осіб, підозрюваних у вчиненні кримінальних правопорушень на центральному рівні. Проблеми формування єдиної системи криміналістичної реєстрації розглядались нами раніше [7; 14] та полягають у зосередженні криміналістичних обліків оперативно-розшукового призначення в одному відомстві, наприклад у підрозділах з техніко-криміналістичного забезпечення органів досудового розслідування поліції.

Висновки. З наведеного зрозуміло, що на сучасному етапі технічні можливості дають змогу створити загальнонаціональну систему ідентифікації людини за ознаками зовнішності. Сьогодні позитивна динаміка спостерігається у функціонуванні обліку генетичних ознак людини, який законодавчо закріплений та існує у вигляді Електронного реєстру геномної інформації людини [11]. Крім того, продовжує функціонувати дактилоскопічний облік [10]. Перспективним напрямом вдосконалення сучасної системи криміналістичної реєстрації є створення централізованого комплексного обліку біометричних параметрів людини, у якому були б зосереджені дані генетичних та дактилоскопічних ознак, а також рис зовнішності. У подальшому можливе розширення кола біометричних ознак, наприклад, включенням у реєстр такого параметра, як райдужна оболонка ока.

Список використаних джерел

1. Бідняк В.А., Бідняк Г.С., Чаплинський К.О. Теоретичні, правові та праксеологічні засади використання спеціальних знань під час розслідування злочинів, пов’язаних із державним фінансуванням в галузі охорони здоров’я : монографія. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2021. 225 с.

2. Бідняк Г.С. Теорія і практика використання спеціальних знань при розслідуванні шахрайств : монографія. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. 152 с.

3. Інформаційно-аналітичне забезпечення правоохоронної діяльності : навчальний посібник / Е.В. Рижков, Ю.П. Синиціна, С.О. Прокопов та ін. Дніпро : Дніпров. держ. ун-т внутр. справ, 2024. 181 с.

4. Кривопуск О.Г. Розслідування злісного невиконання обов’язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування : дис. ... д-ра філос. : 081 «Право» ; Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. Дніпро, 2024. 226 с.

5. Криміналістика : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / К.О. Чаплинський, О.В. Лускатов, І.В. Пиріг та ін. 2-ге вид. перероб. і доп. Дніпро : ДДУВС ; Ліра ЛТД, 2017. 480 с.

6. Мозговенко А.А., Зінов'єва О.Г. Аналіз методів комп'ютерного зору в задачах ідентифікації осіб у відеопотоці. *Таврійський науковий вісник. Серія: Технічні науки*. 2022. № 3. С. 56–62.

7. Пиріг І.В., Прокопов С.О. Можливості використання криміналістичних обліків під час розслідування кримінальних правопорушень. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 1. С. 245–251.

8. Плетенець В.М. Використання можливостей інформаційного забезпечення в подоланні протидії досудовому розслідуванню. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 1. С. 239–244.

9. Прикордонники за допомогою Clearview AI встановили особи 10 тисяч окупантів. URL: https://ua.korrespondent.net/ukraine/4580367-prykordonnyky-za-dopomohoui-Clearview-AI-vstanovyly-osoby-10-tysiach-okupantiv.

10. Про затвердження Інструкції про порядок функціонування дактилоскопічного обліку експертної служби МВС України : Наказ МВС України від 11 вересня 2001 р. № 785. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1066-01#Text.

11. Про затвердження Положення про Електронний реєстр геномної інформації людини : Наказ МВС України від 4 серпня 2023 р. № 639. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1657-23#Text.

12. Система розпізнавання обличчя Visible Light. URL: https://zktecoua.com/ua/solutions/sistema-raspoznavaniya-lits-visible-light.

13. Kosychenko O., Rybalchenko L. Peculiarities of using visual means of information and analytical activity in legal and law enforcement sphere. *Philosophy, Economics and Law Review*. 2022. Vol. 1. No. 4. P. 161–169.

14. Pyrih I., Prokopov S. Problems of formation and use of forensic records for operational and investigative purposes. *Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs. Scientific Journal*. 2023. Special Issue № 1. P. 158–164.

Надійшла до редакції 03.12.2024

References

1. Bidnyak, V.A., Bidnyak, H.S., & Chaplyns'kyy, K. O. (2021). Teoretychni, pravovi ta prakseolohichni zasady vykorystannya spetsial'nykh znan' pid chas rozsliduvannya zlochyniv, pov'yazanykh iz derzhavnym finansuvannyam v haluzi okhorony zdorov'ya [Theoretical, legal and praxeological principles of using special knowledge in the investigation of crimes related to state financing in the field of health care]: monohraf. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, 225 p. [in Ukr.].

2. Bidnyak, H.S. (2019). Teoriya i praktyka vykorystannya spetsial'nykh znan' pry rozsliduvanni shakhraystv [Theory and practice of using special knowledge in the investigation of frauds] : monohraf. Dniprop. : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, 152 p. [in Ukr.].

3. Informatsiyno-analitychne zabezpechennya pravookhoronnoyi diyal'nosti [Information and analytical support of law enforcement activities]: navch. posib. / E.V. Ryzhkov, Yu.P. Synytsina, S.O. Prokopov ta in. Dnipro : Dniprov. derzh. un-t vnutr. sprav, 2024. 181 p. [in Ukr.].

4. Kryvopusk, O.H. (2024). Rozsliduvannya zlisnoho nevykonannya obov'yazkiv po dohlyadu za dytynoyu abo za osoboyu, shchodo yakoyi vstanovlena opika chy pikluvannya [Investigation of malicious non-fulfillment of obligations to care for a child or a person in respect of whom guardianship or custody is established]: dys. ... d-ra filos. : 081 "Pravo". Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, 226 p. [in Ukr.].

5. Kryminalistyka [Forensic science]: pidruchn. dlya stud. vyshch. navch. zakl. K.O. Chaplyns'kyy, O.V. Luskatov, I.V. Pyrih ta in. 2-e vyd. pererob. i dop. DDUVS ; Lira LTD, 2017. 480 p. [in Ukr.].

6. Mozhovenko, A.A., & Zinov'yeva, O.H. (2022). Analiz metodiv komp'yuternoho zoru v zadachakh identyfikatsiyi osib u videopototsi [Analysis of computer vision methods in the tasks of identifying individuals in a video stream]. *Tavriys'kyy naukovyy visnyk. Seriya: Tekhnichns nauky*, № 3, pp. 56–62. [in Ukr.]

7. Pyrih, I.V., & Prokopov, S.O. (2023). Mozhlyvosti vykorystannya kryminalistychnykh oblikiv pid chas rozsliduvannya kryminal'nykh pravoporushen' [Possibilities of using forensic records during the investigation of criminal offenses]. *Naukovyy visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 1, pp. 245–251. [in Ukr.]

8. Pletenets', V.M. (2022). Vykorystannya mozhlyvostey informatsiynoho zabezpechennya v podolanni protydiyi dosudovomu rozsliduvannyu [Using the possibilities of information provision in overcoming opposition to pre-trial investigation]. *Naukovyy visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 1, pp. 239–244. [in Ukr.]

9. Prykordonnyky za dopomohoyu Clearview AI vstanovyly osoby 10 tysyach okupantiv [Border guards using Clearview AI identified 10,000 occupants]. URL: https://ua.korrespondent.net/ukraine/4580367-prykordonnyky-za-dopomohoui-Clearview-AI-vstanovyly-osoby-10-tysiach-okupantiv. [in Ukr.]

10. Pro zatverdzhennya Instruktsiyi pro poryadok funktsionuvannya daktyloskopichnoho obliku ekspertnoyi sluzhby MVS Ukrayiny [On approval of the Instructions on the procedure for the functioning of the fingerprint accounting of the expert service of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine] : Nakaz MVS Ukrayiny vid 11.09.2001 № 785. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1066-01#Text. [in Ukr.]

11. Pro zatverdzhennya Polozhennya pro Elektronnyy reyestr henomnoyi informatsiyi lyudyny [On approval of the Regulations on the Electronic Register of Human Genomic Information]. Nakaz MVS Ukrayiny vid 04.08.2023 № 639. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1657-23#Text. [in Ukr.]

12. Systema rozpiznavannya oblychchya Visible Light [Visible Light facial recognition system]. https://zktecoua.com/ua/solutions/sistema-raspoznavaniya-lits-visible-light. [in Ukr.]

13. Kosychenko, O., & Rybalchenko L. (2022). Peculiarities of using visual means of information and analytical activity in legal and law enforcement sphere. *Philosophy, economics and law review*. Volume 1, no. 4, pp. 161–169. [in Ukr.]

14. Pyrih, I., & Prokopov, S. (2023). Problems of formation and use of forensic records for operational and investigative purposes. *Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs. Scientific Journal*. Special Issue № 1, pp. 158–164. [in Ukr.]

ABSTRACT

Ihor Pyrih, Sergiy Prokopov. Use of modern technical and forensic means of recognition and identification of a person by signs of external characteristics during the investigation of criminal offenses.

The article pays attention to modern forensic techniques for recognizing and identifying a person by appearance. Attention is paid to modern means of recording photo and video equipment and automated software complexes for identifying a person by appearance. The possibilities of using forensic techniques for searching for and identifying persons who have committed criminal offenses are outlined. The investigation of war crimes, the methodology of which has not been fully developed to date, is considered. One of the tasks of investigating such crimes is to search for and identify persons who committed criminal acts and gave orders to destroy the civilian population. The issue of identifying collaborators in temporarily occupied territories also remains relevant. During pre-trial investigation, the materials of criminal proceedings may contain photo or video materials depicting suspects, however, their establishment using forensic records can be effective only in relation to citizens of Ukraine who have committed offenses before, therefore, the implementation of military methods of working with open sources of information, so-called OSINT technologies, into the practice of investigation is lax.

The article considers automated computer facial recognition systems of leading international companies Amazon Recognition, Visible Light, Clearview AI, Blue Wolf, which are used in various spheres of human activity, including government institutions and organizations, police and migration services, and private companies. The advantages of creating and using a three-dimensional face model (3D image) for identification are considered, which has advantages both for general application and is capable of recognizing a person in a dynamic environment, has high reliability and productivity. A promising direction for improving the modern system of forensic registration is the creation of a centralized comprehensive accounting of a person's biometric parameters, which would concentrate data on genetic, fingerprint and appearance features. In the future, it is possible to expand the range of biometric features, for example, by including such a parameter as the iris in the register.

Key words: *criminal proceedings, forensic records, investigator, technical and forensic means, habitology, information systems, appearance features, war crimes.*

УДК 343.1
DOI https://doi.org/10.32782/2078-3566-2024-4-20

Олексій БОЙКО©
доцент кафедри кримінального процесу,
кандидат юридичних наук
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)
oleksii.boiko@dduvs.edu.ua

ВЗАЄМОДІЯ СЛІДЧОГО ЗІ СПЕЦІАЛІСТОМ НА ДОСУДОВОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Статтю присвячено дослідженню проблемних аспектів взаємодії слідчого зі спеціалістом на досудовому провадженні.

Проаналізовано норми кримінального процесуального законодавства України з урахуванням останніх змін, пов'язаних з оптимізацією діяльності спеціаліста у кримінальному провадженні, що зумовлено воєнним станом в Україні.

Ураховуючи аналіз кримінального процесуального законодавства України, а також думки вчених, виділено проблемні моменти щодо взаємодії слідчого зі спеціалістом на досудовому провадженні.

Запропоновано перейняти досвід Казахстану щодо форми і змісту висновку спеціаліста, порядку призначення такого дослідження за аналогією ст. ст. 80 та 117 КПК Республіки Казахстан та внести відповідні зміни до КПК України.

Ключові слова: *взаємодія, слідчий, спеціаліст, досудове провадження, слідча (розшукова) дія, воєнний стан, висновок спеціаліста.*

Постановка проблеми. Однією з першочергових умов, що забезпечують успішне розкриття та розслідування злочинів, є добре налагоджена взаємодія слідчого зі спеціалістом на досудовому провадженні.

Із прийняттям ЗУ «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо оптимізації діяльності спеціалістів у кримінальному провадженні» від 09 жовтня 2024 р. № 4009-IX законодавцем передбачено низку змін до кримінального процесуального кодексу України щодо розширення повноважень спеціаліста та його участі у кримінальному провадженні, що не може викликати занепокоєння у науковців, зокрема щодо суперечності норм КПК України. Внесення відповідних змін призвело до певних труднощів розуміння кримінального процесуального закону щодо можливості використання слідчим довідки, висновку спеціаліста на досудовому провадженні, зокрема до внесення відомостей до ЄРДР чи в ході досудового розслідування і судового розгляду. Також не може залишитися поза увагою науковців сприйняття нового джерела доказу як висновку спеціаліста, його форма, зміст та порядок призначення слідчим відповідного дослідження щодо надання означеного висновку.

Усе це й викликало необхідність більш детального дослідження означеного питання.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Вивченню питань, пов'язаних із дослідженням проблем щодо участі експерта та спеціаліста

© О. Бойко, 2024
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-2316-4871

у кримінальному провадженні, приділялася увага багатьма вченими, такими як А.В. Іщенко, О.В. Капліна, В.В. Коваленко, М.М. Михеєнко, Н.В. Нестор, І.В. Пиріг, Б.В. Романюк та ін. Проте праці означених учених не були у цілому присвячені взаємодії слідчого зі спеціалістом на досудовому провадженні. Окремі науковці, такі як Є.Д. Лук'янчиков, Б.Є. Лук'янчиков, О.Б. Микитенко, досліджували проблемні аспекти щодо висновку спеціаліста в кримінальному провадженні. Л.В. Максимів у своїй науковій статті досліджував проблемні питання, пов'язані із взаємодією слідчого з експертом та спеціалістом у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану, проте дане дослідження здійснювалося до внесення змін до КПК України на підставі ЗУ «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та КПК України щодо оптимізації діяльності спеціалістів у кримінальному провадженні» від 09 жовтня 2024 р. № 4009-IX.

Метою статті є висвітлення проблемних питань щодо взаємодії слідчого зі спеціалістом на досудовому провадженні з урахуванням міжнародного досвіду, спрямоване на вдосконалення чинного Кримінального процесуального законодавства України.

Для досягнення мети необхідно вирішити такі завдання: здійснити аналіз кримінального процесуального законодавства України, а також іноземних держав щодо взаємодії слідчого зі спеціалістом на досудовому провадженні; виділити проблемні моменти щодо взаємодії слідчого зі спеціалістом на досудовому провадженні; запропонувати шляхи вдосконалення Кримінального процесуального кодексу України, спрямовані на усунення вказаних проблем.

Виклад основного матеріалу. Діяльність правоохоронної системи щодо розкриття злочинів найбільш ефективна, коли структурні підрозділи тісно взаємодіють один з одним. Особливе значення у цій сфері має взаємодія таких учасників кримінального провадження, як слідчий та спеціаліст.

У процесі спільних дій слідчого та спеціаліста можуть бути зібрані такі докази, які не можуть бути отримані та закріплені слідчим та спеціалістом окремо.

Для отримання повної та об'єктивної інформації на досудовому провадженні слідчому необхідно мати знання у всіх галузях знань. Цілком природно, що людина не може бути професіоналом у всіх галузях науки, тому для отримання всього обсягу інформації слідчий повинен удаватися до допомоги фахівців у будь-якій галузі наукових чи технічних знань. Не маючи достатніх знань у різних галузях, слідчий взаємодіє зі спеціалістом, який володіє спеціальними знаннями та навичками і може допомагати слідчому відшукувати, вилучати речові докази, безпосередньо брати участь у слідчих (розшукових) діях, надавати консультації, пояснення, довідки, висновки. Саме до спеціаліста звертається слідчий за допомогою для вирішення питань, у яких не компетентний сам.

Сам термін «взаємодія» у тлумачному словнику розуміється як «... співдія, співдіяння, взаємний зв'язок між предметами у дії, а також погоджена дія між ким-, чим-небудь» [11, с. 259].

В.В. Ковальов взаємодію слідчого з працівниками експертної служби МВС України розуміє як засновану на нормах закону та підзаконних нормативних актах сумісну діяльність не підпорядкованих організаційно суб'єктів із відмінною компетенцією та спеціалізацією, узгоджену за часом, місцем, засобами і методами реалізації, для вирішення конкретних завдань, що зумовлюються характером слідчої ситуації, для розв'язання якої вона здійснюється, з метою розкриття та розслідування злочинів, установлення об'єктивної істини та забезпечення правильного застосування закону [6, с. 17].

Ю.І. Азаров та Є.О. Рафальський уважають, що поняття взаємодії слідчого з експертом (спеціалістом) на початковому етапі досудового розслідування слід розуміти як спільну діяльність слідчого й експертно-криміналістичних підрозділів із розроблення та здійснення заходів, пов'язаних із комплексним використанням процесуальних, оперативно-розшукових і техніко-криміналістичних засобів, із метою успішного розкриття злочинів,

установлення винних і виявлення обставин, що сприяли вчиненню злочину, і вжиття заходів для їх усунення [2, с. 88].

Означені науковці, визначення яких ми привели, одностайні в тому, що взаємодія між слідчим та спеціалістом спрямована на досягнення єдиної мети з розкриття та розслідування злочинів, але така мета взаємодії не зовсім відповідає вимогам КПК України [7] і завданням, які ставляться учасникам кримінального провадження.

Уважаємо, що мета спільної діяльності слідчого та спеціаліста повинна полягати у виконанні завдань кримінального провадження.

Такий висновок узгоджується і з положеннями відомчих нормативно-правових актів, які регламентують діяльність слідчого та спеціаліста, зокрема Наказом МВС України від 06.07.2017 № 570 «Про організацію діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України» [13].

На нашу думку, взаємодію можна визначити як засновану на законах і підзаконних актах взаємну, узгоджену за метою діяльність із використанням особливих повноважень, методів і форм, притаманних кожній із взаємодіючих сторін у системі, з метою виконання завдань кримінального провадження [4, с. 199].

Л.В. Максимів, досліджуючи окремі аспекти взаємодії слідчого з експертом та спеціалістом у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану, під поняттям такої взаємодії розуміє урегульовану нормативно-правовими актами погоджену діяльність адміністративно незалежних один від одного суб'єктів, ініціатора – слідчого і запрошеного – експерта (спеціаліста) для надання допомоги у вирішенні питань, які потребують спеціальних знань у певних галузях, застосування техніко-криміналістичних засобів із метою встановлення істини у кримінальному провадженні, забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування кримінальних правопорушень [10, с. 265].

Означене визначення науковця надано без урахування внесених змін до КПК України на підставі ЗУ від 09 жовтня 2024 р. № 4009-IX.

Проаналізувавши вищезазначене, сформулюємо визначення взаємодії слідчого зі спеціалістом на досудовому провадженні: це заснована на законних і підзаконних актах взаємна, узгоджена за метою діяльність із використанням повноважень, спеціальних знань та навичок, які притаманні взаємодіючим суб'єктам, із метою виконання завдань кримінального провадження.

Щодо діяльності спеціаліста на досудовому провадженні, вона регулюється кримінальним процесуальним законодавством України та відомчими НПА. Зокрема, регламентація участі спеціаліста на досудовому провадженні передбачена у КПК України (ст. ст. 71, 72, 79, 80, 83, 99, 105, 168, 214, 228, 236, 237, 240, 241, 245, 245^{-1}, 262, 266 КПК України та ін.).

Відповідно до ч. 1 ст. 71 КПК України, спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками і може надавати консультації, пояснення, довідки, висновки та інші документи під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок [7]. Тобто залучити спеціаліста можна лише під час досудового розслідування і судового розгляду.

Своєю чергою, законодавцем у ч. 3 ст. 214 КПК України передбачено, що у невідкладних випадках до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідування (далі – ЄРДР), тобто до початку досудового розслідування, може бути проведений огляд місця події (відомості вносяться невідкладно після завершення огляду або отримання довідки, висновку спеціаліста) [7]. Виходячи з аналізу означеної статті, можна говорити про те, що спеціаліст може залучатися слідчим і до внесення відомостей до ЄРДР.

На нашу думку, такі суперечності норм КПК України можуть призводити до проблемних моментів під час застосування на практиці.

Так, відповідно до п. 5 розділу 2 Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявлення та розслідування (далі – Інструкція із взаємодії), до складу СОГ також включається спеціаліст-криміналіст, окрім слідчого [12].

Своєю чергою, керівники територіальних органів забезпечують своєчасне направлення на місце події СОГ у повному складі, у тому числі спеціалістів інших органів [12]. Слідчий на місці події проводить огляд місця події, до якого залучає спеціаліста. Тобто спеціаліст, згідно з означеним Наказом, може залучатися до внесення відомостей до ЄРДР.

Уважаємо, що для усунення вказаної прогалини необхідно внести зміни до ч. 1 ст. 71 КПК України, де передбачити участь спеціаліста не лише під час досудового розслідування і судового розгляду, а й у невідкладних випадках до внесення відомостей до ЄРДР.

Якщо проаналізувати повноваження спеціаліста, які передбачені ч. 4 ст. 71 КПК України та п. 10 розділу 2 Інструкції з взаємодії, також витікають певні суперечності, які не відповідають вимогам означеної статті КПК України, зокрема: щодо надання висновків у випадках передбачених ч. 3 ст. 214 КПК України; надання довідок із питань, що належать до сфери знань спеціаліста, у випадках, передбачених ч. 3 ст. 245-1 КПК України; надання довідок, висновків із питань, що належать до сфери знань спеціаліста, щодо ідентифікації особи, зброї, бойових припасів, вибухових речовин, вибухових пристроїв, слідів вибуху або пострілу, наркотичних засобів, психотропних речовин, їхніх аналогів і прекурсорів, сильнодіючих лікарських засобів [7].

Необхідно для усунення вказаних прогалин п. 10 розділу 2 вказаної Інструкції привести у відповідність до ч. 4 ст. 71 КПК України.

Також, виходячи з аналізу норм КПК України, сьогодні законодавцем не визначено форму, зміст висновку спеціаліста та порядок звернення слідчого для отримання висновку спеціаліста.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 117 КПК Республіки Казахстан, законодавцем визначено, що слід розуміти під висновком спеціаліста. Це оформлений відповідно до вимог ч. 3 ст. 117 КПК Республіки Казахстан та поданий письмово офіційний документ, що відображає зміст дослідження та висновки з питань, поставлених перед спеціалістом особою, яка веде кримінальний процес, або сторонами [8].

У ч. 3 ст. 117 КПК Республіки Казахстан чітко визначено зміст висновку спеціаліста, який має містити таке: дату його оформлення, строки та місце проведення дослідження; реквізити протоколу слідчої дії, до якого додається висновок спеціаліста, відомості про спеціаліста, який проводив дослідження (прізвище, ім’я, по батькові (за його наявності), освіта, спеціальність, стаж роботи за спеціальністю, науковий ступінь та вчене звання, посада); відмітку, засвідчену підписом спеціаліста про те, що його попереджено про кримінальну відповідальність за дачу завідомо неправдивого висновку; питання, поставлені перед спеціалістом; об'єкти дослідження, їхній стан, упаковку, скріплення печаткою; зміст та результати досліджень із зазначенням застосованих методів; оцінку результатів проведених досліджень, обґрунтування та формулювання висновків із поставлених перед спеціалістом питань [8].

На нашу думку, в КПК України необхідно внести зміни та чітко визначити, що таке висновок спеціаліста та його зміст, згідно зі ст. 117 КПК Республіки Казахстан.

Також позитивним є досвід Республіки Казахстан щодо права спеціаліста проводити дослідження лише за призначенням органу, що веде кримінальний процес.

Це визначено у п. 6 ч. 3 ст. 80 КПК Республіки Казахстан за призначенням органу, що веде кримінальний процес, суду проводити, що не призводить до повного або часткового знищення об'єктів або зміни їх зовнішнього вигляду або основних властивостей

дослідження, за винятком порівняльного, матеріалів справи з відображенням його перебігу та результатів у протоколі чи офіційному документі, що долучається до кримінальної справи у порядку, передбаченому ч. 9 ст. 199 КПК Республіки Казахстан. Спеціаліст уповноваженого підрозділу правоохоронного або спеціального державного органу Республіки Казахстан із дозволу органу, який веде кримінальний процес, має право проводити порівняльні дослідження, що призводять до часткового знищення об'єктів в обсязі, що не виключає проведення цих об'єктів судово-експертного дослідження, з відображенням його перебігу та результатів у висновку спеціаліста, що оформлений відповідно до вимог ст. 117 КПК Республіки Казахстан.

Із цього приводу слушною є думка науковців щодо призначення дослідження з наданням висновку спеціаліста за постановою слідчого, які вказують, що постанова про проведення дослідження, а за сутністю експертизи, є перевіреним процесуальним документом, у якому формується прийняте рішення, перевірене практикою [9, с. 137].

Ця позиція аргументується ч. 3. ст. 110 КПК України, де вказано, що рішення слідчого приймається у формі постанови. Також постанова виноситься у випадках, передбачених КПК України, а також коли слідчий, дізнавач, прокурор визнають це за необхідне [7].

Ураховуючи, що в КПК України не врегульовано порядок призначення дослідження з наданням висновку спеціаліста, уважаємо за необхідне таке призначення здійснювати за постановою слідчого.

Здається незрозумілою регламентація положень ч. 2 ст. 71 КПК України, де вказано, що спеціаліст може бути залучений для надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складення схем, планів, креслень тощо), а також для надання довідок, висновків та інших документів [7].

На нашу думку, необхідно більш детально передбачити порядок долучення матеріалів, що ілюструють висновок спеціаліста.

У КПК Республіки Казахстан передбачено порядок долучення матеріалів, що ілюструють висновок спеціаліста, зокрема ч. 4 ст. 117 визначає, що матеріали, що ілюструють висновок спеціаліста (фототаблиці, схеми, графіки, таблиці та інші матеріали), засвідчені в порядку, передбаченому ч. 2 ст. 117 КПК Республіки Казахстан, додаються до висновку та є його складовою частиною. До висновку також повинні бути додані об'єкти, що залишилися після дослідження, у тому числі зразки [8].

У зв'язку із цим пропонуємо внести зміни до КПК України за аналогією КПК Республіки Казахстан.

Так, у деяких публікаціях нами запропоновано переймати позитивний передовий досвід закордонних держав [3, с. 269].

Проаналізувавши норми КПК України, а також думку С.Є. Абламського, О.О. Юхна та Ю.В. Лук'яненка, необхідно виділити процесуальні та непроцесуальні форми взаємодії слідчого зі спеціалістом на досудовому провадженні [1, с. 101].

Під процесуальними формами взаємодії слідчого зі спеціалістом на досудовому провадженні слід розуміти форми, які витікають із норм кримінального процесуального законодавства України. Під непроцесуальними формами взаємодії слідчого зі спеціалістом на досудовому провадженні слід розуміти форми, які витікають із відомчих НПА.

Таку думку щодо поняття процесуальних та непроцесуальних форм взаємодії поділяють інші науковці [5, с. 138].

Проаналізувавши норми кримінального процесуального законодавства, до процесуальних форм взаємодії слідчого зі спеціалістом на досудовому провадженні слід віднести такі:

1) під час проведення огляду місця події до внесення відомостей в ЄРДР;

2) під час проведення огляду після внесення відомостей в ЄРДР;

3) під час пред'явлення особи для впізнання;

4) під час проведення обшуку житла чи іншого володіння особи;

5) під час проведення слідчого експерименту;

6) під час проведення освідування;

7) під час отримання зразків для експертизи;

8) під час зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису;

9) під час огляду і виїмки кореспонденції;

10) під час дослідження інформації, отриманої за застосування технічних засобів;

11) під час направлення запиту у порядку ст. 93 щодо надання довідки;

12) під час призначення дослідження щодо надання висновку спеціаліста.

Проаналізувавши норми відомчих НПА, до непроцесуальних форм взаємодії слідчого зі спеціалістом на досудовому провадженні необхідно віднести такі: 1) під час розслідування кримінальних правопорушень, учинених проти життя, здоров'я, статевої свободи та статевої недоторканості особи; 2) під час розслідування дорожньо-транспортних пригод; 3) під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їхніх аналогів або прекурсорів; 4) під час досудового розслідування кримінальних правопорушень за фактами повідомлення про загрозу безпеці людей, знищення чи пошкодження об'єктів власності, про незаконне поводження зі зброєю, боєприпасами, вибуховими речовинами; 5) інші.

Висновки. Виходячи з аналізу кримінального процесуального законодавства України, а також думок учених, до проблемних моментів щодо взаємодії слідчого зі спеціалістом на досудовому провадженні слід віднести: 1) невідповідність ч. 1 ст. 71 КПК України ч. 3 ст. 214 КПК України щодо можливості залучення спеціаліста не лише на стадії досудового розслідування і судового розгляду, а й до внесення відомостей до ЄРДР; 2) невідповідність повноважень спеціаліста, що закріплені у ч. 4 ст. 71 КПК України та у п. 10 розділу 2 Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявлення та розслідування; 3) законодавцем не визначено форму, зміст висновку спеціаліста та порядок звернення слідчого для отримання висновку спеціаліста.

Для усунення означених проблем із метою вдосконалення КПК України, ураховуючи аналіз кримінального процесуального законодавства Республіки Казахстан, необхідно запровадити окремі положення ст. ст. 80 та 117 КПК Республіки Казахстан за аналогією до КПК України щодо поняття висновку спеціаліста, його форми і змісту, а також щодо порядку призначення дослідження з наданням висновку спеціаліста та долучення матеріалів, що ілюструють висновок спеціаліста.

Проаналізувавши норми КПК України, відомчих НПА, а також думки науковців, уважаємо, що під взаємодією слідчого зі спеціалістом на досудовому провадженні необхідно розуміти засновану на законах і підзаконних актах взаємну, узгоджену за метою діяльність із використанням повноважень, спеціальних знань та навичок, які притаманні взаємодіючим суб'єктам, із метою виконання завдань кримінального провадження. Також можна виділити процесуальні та непроцесуальні форми взаємодії слідчого зі спеціалістом на досудовому провадженні.

Список використаних джерел

1. Абламський С.Є., Юхно О.О., Лук'яненко Ю.В. Взаємодія слідчого з іншими органами і підрозділами при розкритті та розслідуванні кримінальних правопорушень : навчальний посібник / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О.О. Юхна. Харків : ХНУВС, 2017. 152 с.

2. Азаров Ю.І., Рафальський Є.О. Особливості взаємодії слідчого з експертом (спеціалістом) на початковому етапі досудового розслідування. *Юридична наука* 2014. № 10. С. 87–96.

3. Бойко О.П. Медіація у кримінальному провадженні України: досвід закордонних держав. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 2. С. 264–271.

4. Бойко О.П. Поняття взаємодії слідчих із підрозділами карного розшуку на досудовому провадженні. *Порівняльно-аналітичне право.* 2014. № 8. С. 197–199.

5. Бойко О.П. Форми взаємодії слідчих із підрозділами карного розшуку на досудовому провадженні. *Держава та регіони. Серія «Право»*. 2014. № 4(46). С. 136–139.

6. Ковальов В.В. Взаємодія слідчого з працівниками експертної служби МВС України : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2008. 20 с.

7. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення: 12.11.2024).

8. Кримінально-процесуальний кодекс Республіки Казахстан від 04.07.2014. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575852 (дата звернення: 12.11.2024).

9. Лук'янчиков Є.Д., Лук'янчиков Б.Є., Микитенко О.Б. Висновок спеціаліста в інформаційному забезпеченні кримінального провадження. *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка*. 2023. Вип. 1(101). С. 131–141.

10. Максимів Л.В. Окремі аспекти взаємодії слідчого з експертом та спеціалістом у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану. *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка.* 2022. Вип. 3(99). С. 262–271.

11. Новий тлумачний словник української мови : 42 000 слів : у 4-х т. / уклад. В. Яременко, О. Сліпушко. Київ : Аконіт, 1998. Т. 1 : А-Є, 1998. 910 с.

12. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні : Наказ МВС України від 07.07.2017 № 575. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17#Text (дата звернення: 12.11.2024).

13. Про організацію діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України : Наказ МВС України від 06.07.2017 № 570. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0918-17#Text (дата звернення: 12.11.2024).

Надійшла до редакції 28.11.2024

References

1. Ablams′kyy, S.Ye., Yukhno, O.O., & Luk″yanenko, Yu.V. (2017). Vzayemodiya slidchoho z inshymy orhanamy i pidrozdilamy pry rozkrytti ta rozsliduvanni kryminal′nykh pravoporushen′ [Interaction of the investigator with other bodies and units in the detection and investigation of criminal offenses]: navch. posib. ; za zah. red. d-ra yuryd. nauk, prof. O.O. Yukhna. Kharkiv: KhNUVS, 152 p.

2. Azarov, Yu.I., & Rafal′s′kyy, Yu.O. (2014). Osoblyvosti vzayemodiyi slidchoho z ekspertom (spetsialistom) na pochatkovomu etapi dosudovoho rozsliduvannya [Peculiarities of interaction of the investigator with an expert (specialist) at the initial stage of the pre-trial investigation]. *Yurydychna nauka*. № 10, pp. 87–96.

3. Boyko, O.P. (2023). Mediatsiya u kryminal′nomu provadzhenni Ukrayiny: dosvid zakordonnykh derzhav [Mediation in criminal proceedings in Ukraine: experience of foreign states]. *Naukovyy visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 2, pp. 264–271.

4. Boyko, O.P. (2014). Ponyattya vzayemodiyi slidchykh iz pidrozdilamy karnoho rozshuku na dosudovomu provadzhenni [The concept of interaction of investigators with criminal investigation units in pre-trial proceedings]. *Porivnyal′no-analitychne pravo*. № 8, pp. 197–199. (access date: 12.11.2024).

5. Boyko, O.P. (2014). Formy vzayemodiyi slidchykh z pidrozdilamy karnoho rozshuku na dosudovomu provadzhenni [Forms of interaction of investigators with criminal investigation units in pre-trial proceedings]. *Derzhava ta rehiony. Seriya: Pravo*. № 4 (46), pp. 136–139.

6. Koval′ov, V.V. (2008). Vzayemodiya slidchoho z pratsivnykamy ekspertnoyi sluzhby MVS Ukrayiny [Interaction of the investigator with employees of the expert service of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]: avtoref. dys. … kand. yuryd. nauk : 12.00.09 / Kyyiv. nats. un-t vnutr. sprav. Kyiv, 20 p.

7. Kryminal′nyy protsesual′nyy kodeks Ukrayiny vid 13.04.2012 [Criminal Procedure Code of Ukraine of 13.04.2012]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (access date: 12.11.2024).

8. Kryminal′no-protsesual′nyy kodeks Respubliky Kazakhstan vid 04.07.2014 [Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan of 04.07.2014]. Retrieved from https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575852 (access date: 12.11.2024).

9. Luk″yanchykov. Ye.D., Luk″yanchykov. B.Ye., & Mykytenko. O.B. (2023). Vysnovok spetsialista v informatsiynomu zabezpechenni kryminal′noho provadzhennya [The opinion of a specialist in information support of criminal proceedings]. *Visnyk LDUVS im. E.O. Didorenka*. Issue 1 (101), pp. 131–141.

10. Maksymiv, L.V. (2022). Okremi aspekty vzayemodiyi slidchoho z ekspertom ta spetsialistom u kryminal′nomu provadzhenni v umovakh voyennoho stanu [Certain aspects of the interaction of an investigator with an expert and a specialist in criminal proceedings under martial law]. *Visnyk LDUVS im. E.O. Didorenka*. Issue 3 (99), pp. 262–271.

11. Novyy tlumachnyy slovnyk ukrayins′koyi movy [New explanatory dictionary of the Ukrainian language]: 42 000 sliv : U 4-kh t. : dlya stud. vyshchykh ta sered. navch. zakl. / uklad. V. Yaremenko, O. Slipushko. Kyiv: Akonit, 1998. Vol. 1: A-Ye, 1998. 910 p.

12. Pro zatverdzhennya Instruktsiyi z orhanizatsiyi vzayemodiyi orhaniv dosudovoho rozsliduvannya z inshymy orhanamy ta pidrozdilamy Natsional′noyi politsiyi Ukrayiny v zapobihanni kryminal′nym pravoporushennyam, yikh vyyavlenni ta rozsliduvanni [On approval of the Instructions on the organization of interaction of pre-trial investigation bodies with other bodies and units of the National Police of Ukraine in the prevention of criminal offenses, their detection and investigation] : nakaz MVS Ukrayiny vid 07.07.2017 № 575. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17#Text (access date: 12.11.2024).

13. Pro orhanizatsiyu diyal′nosti slidchykh pidrozdiliv Natsional′noyi politsiyi Ukrayiny [On the organization of the activities of investigative units of the National Police of Ukraine] : nakaz MVS Ukrayiny vid 06.07.2017 № 570. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0918-17#Text (access date: 12.11.2024)

ABSTRACT

Oleksii Boiko. Interaction of an investigator with a specialist during the pre-trial proceedings.

The article is devoted to the study of the problematic aspects of the interaction of an investigator with a specialist during the pre-trial proceedings.

The article analyzes the norms of the Ukrainian criminal procedural legislation. The latest changes related to the optimization of the specialist`s activities in the criminal proceedings, because of the military situation in Ukraine, were taken into account as well. The author highlights Art. 71, 72, 79, 80, 83, 99, 105, 168, 214, 228, 236, 237, 240, 241, 245, 245-1, 262, 266 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, which regulates the participation of a specialist in the pre-trial proceedings.

Based on the analysis of the scientists` opinions, the Criminal Procedure Code of Ukraine (hereinafter the CPC of Ukraine) and departmental regulatory legal acts (hereinafter the NPA), the author proposes his own definition of the interaction of an investigator with a specialist in the pre-trial proceedings. The author distinguishes procedural and non-procedural forms of interaction of an investigator with a specialist in the pre-trial proceedings. Procedural forms of interaction of an investigator with a specialist in the pre-trial proceedings are forms that follow from the norms of the criminal procedural legislation of Ukraine. Non-procedural forms of interaction of an investigator with a specialist in the pre-trial proceedings are forms that follow from the departmental NPA. The author includes the following procedural forms of interaction of an investigator with a specialist in the pre-trial proceedings: when conducting an inspection of the scene of the incident before making an entry in the URPTI (unified register of pre-trial investigations); when conducting an inspection after making an entry in the URPTI; when presenting a person for identification; when conducting a search of a person's home or other property.

Key words: *interaction, an investigator, a specialist, the pre-trial proceedings, investigative (detective) action, the military situation in Ukraine, specialist's conclusion.*

УДК 343.13
DOI https://doi.org/10.32782/2078-3566-2024-4-21

Вікторія РОГАЛЬСЬКА©
професор кафедри кримінального процесу, к.ю.н., доцент
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)
viktoriia.rohalska@dduvs.edu.ua

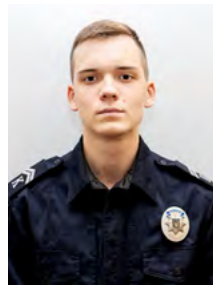

Назарій РАБУШКО©
курсант 4-го курсу факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Національної поліції України
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)
nazarii.rabushko@gmail.com

ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ДІЯЛЬНОСТІ ВИЩОГО АНТИКОРУПЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ НИМ СУДОВОГО КОНТРОЛЮ

Стаття присвячена дослідженню можливостей та ефективності використання ШІ в діяльності Вищого антикорупційного суду України під час здійснення ним судового контролю, що є важливим аспектом підвищення ефективності здійснення кримінального процесу загалом та створення підгрунтя для подальшого вектору його розвитку зокрема. Розглянуто теоретичні основи впровадження ШІ, його переваги, обмеження та правові аспекти. Значну увагу приділено аналізу міжнародного досвіду, де технології ШІ вже активно застосовуються в кримінальному судочинстві на всіх його стадіях. Окрема увага акцентується на етичних і правових ризиках, пов'язаних з використанням ШІ, та пропонуються шляхи їх мінімізації. Сформовано висновок, що функціонал штучного інтелекту у діяльності Вищого антикорупційного суду України може передбачати здійснення таких функцій: 1) слідкування за строками у провадженні, персональне нагадування судді про ту чи іншу подію, яка повинна статися за його участі; 2) перевірка відомостей, зазначених у клопотанні детектива, прокурора, за інформацією з відкритих баз даних та реєстрів; 3) допомога в організації та проведенні судового розгляду (запрошення учасників, автоматичне нагадування тощо); 4) слідкування за відсутністю орфографічних, пунктуаційних та лексичних помилок тощо; 5) пошук та аналіз судової практики.

Ключові слова: *штучний інтелект, кримінальний процес, досудове провадження, слідчий суддя, Вищий антикорупційний суд України.*

Постановка проблеми. У сучасному світі швидкий розвиток технологій та зростання обсягу інформації створюють нові виклики для обробки та аналізу даних. Традиційні методи обробки даних часто не справляються з великими обсягами інформації, що приводить до необхідності розроблення нових підходів, інструментів та технологій. Однією з таких технологій є використання штучного інтелекту (далі – ШІ), що дає змогу автоматизувати процеси аналізу та прийняття рішень на основі великого обсягу інформації, зібраної на досудовому розслідуванні. Проте, незважаючи на значний прогрес у цій галузі,

© В. Рогальська, 2024
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-6265-0469
© Н. Рабушко, 2024
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0008-8501-9371

неосяжні можливості ШІ досі не використовуються ані судами, ані органами правопорядку, що залежить, в тому числі, з відсутністю законодавчого закріплення норм, правил та порядку використанні ШІ в кримінальній юстиції, окрім як в Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні, де серед завдань зазначені й ті, що стосуються кримінальної юстиції, зокрема: 1) подальший розвиток уже наявних технології у сфері правосуддя (Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система, Електронний суд, Єдиний реєстр досудових розслідувань тощо); 2) впровадження консультативних програм на основі ШІ, які відкриють доступ до юридичної консультації широкому загалу; 3) попередження суспільно небезпечних явищ шляхом аналізу наявних даних за допомогою ШІ; 4) визначення необхідних заходів ресоціалізації засуджених шляхом проведення аналізу наявних даних за допомогою технологій ШІ; 5) винесення судових рішень у справах незначної складності (за взаємною згодою сторін) на основі результатів аналізу, здійсненого з використанням технологій ШІ, стану дотримання законодавства та судової практики [5].

Мета дослідження полягає в отриманні нових наукових результатів щодо можливостей та ефективності використання ШІ в діяльності Вищого антикорупційного суду України (далі – ВАКС) під час здійснення ним судового контролю.

Для цього доцільно: 1) визначити правові, етичні та технічні аспекти впровадження ШІ в судову систему, а також оцінити потенційний вплив таких технологій на підвищення прозорості, об'єктивності та ефективності судових процесів; 2) проаналізувати міжнародний досвід застосування ШІ в судочинстві, зокрема в країнах з розвиненою правовою системою; 3) дослідити приклади успішного впровадження ШІ в судову практику, зокрема в аспектах автоматизації рутинних процесів, аналізу великих обсягів даних, прогнозування результатів судових рішень та забезпечення дотримання прав людини; 4) визначити правові аспекти впровадження ШІ, включно з питаннями захисту персональних даних, забезпеченням конфіденційності інформації та дотриманням принципів справедливості й неупередженості; 5) розглянути етичні аспекти, як-от ризики дискримінації, упередженості алгоритмів та необхідність забезпечення прозорості й підзвітності рішень, прийнятих за допомогою ШІ; 6) оцінити потенційний вплив використання ШІ на підвищення прозорості, об'єктивності та ефективності судових процесів; 7) дослідити, як ШІ може сприяти зменшенню корупційних ризиків, підвищенню якості судових рішень та забезпеченню більшої доступності правосуддя для громадян; 8) розробити рекомендації щодо адаптації найкращих міжнародних практик до української правової системи; 9) визначити кроки, необхідні для успішного впровадження ШІ у діяльність ВАКС, включно з розробленням нормативно-правової бази, навчанням суддів та інших працівників судової системи, а також забезпеченням технічної підтримки та моніторингу ефективності впроваджених рішень.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Дослідженню актуальних проблем застосування ШІ в кримінальному провадженні присвячено велику кількість праць науковців, зокрема І. Басистої, О. Шевчука, Ж. Удовенко, Н. Пушкарьової. Проте в їхніх роботах не досліджувалося окремо питання щодо можливостей та ефективності використання ШІ в діяльності ВАКС під час здійснення ним судового контролю.

Виклад основного матеріалу. Умови сьогодення диктують, що соціальний розвиток є невід'ємною складовою частиною нашого життя. Знання та прогнозування сучасних тенденцій стало життєво необхідною навичкою, що є невід'ємним складником філософії сучасного суспільства. Для багатьох те, що здавалось неможливим нещодавно, сьогодні є невід'ємною частиною науково-технічного прориву. Ми можемо спостерігати це на прикладі створення та активного використання штучного інтелекту, який привертає увагу науковців з різних галузей знань, зокрема правознавців. Тема правового розуміння та регулювання технологій штучного інтелекту тільки починає розглядатися у вітчизняній і зарубіжній науковій літературі [9, с. 69].

Для загального розуміння необхідно окреслити, що фактично ШІ є програмою, яка працює за принципом «якщо-то». Отже, за наявності певних умов конкретна функція буде набувати позитивного значення, тобто виконуватись. Особливість ШІ на відміну від звичайного програмного забезпечення (далі – ПЗ) полягає в тому, що такі функції створюються ним самостійно, і це називається самонавчанням ШІ. Для потреб правоохоронних органів, які працюють на стадії досудового розслідування, такий «софт» стане найкращим помічником, оскільки здатен працювати над величезним масивом даних, якісно аналізуючи їх.

З точки зору чинного законодавства, використання ШІ в межах кримінального процесу є неврегульованим та нерегламентованим, навіть попри те, що ШІ, безперечно, є корисним інструментом у діяльності судових та правоохоронних органів під час досудового розслідування.

На нашу думку, наразі існує нагальна необхідність створення спеціалізованого ПЗ на основі програмного коду штучного інтелекту для потреб досудового розслідування, а також законодавчого врегулювання щодо застосування та використання відповідного ПЗ.

Ми переконані в тому, що не варто розглядати ШІ як самостійного «суб'єкта», який внаслідок самонавчання зможе приймати самостійні процесуальні чи інші рішення, оскільки теоретично така можливість відсутня як з технічного, так і з правового аспекту.

Дослідження окремих науковців також підтверджують, що відсутність у національному кримінально-процесуальному законодавстві поняття ШІ є фактичною проблемою, проте це питання врегульовано Європейською комісією з ефективності правосуддя Ради Європи шляхом прийняття Європейської етичної хартії щодо використання ШІ в судових системах та їхньому середовищі. Відповідно до зазначеного документа, ШІ – набір наукових методів, теорій і технік, метою яких є машинне відтворення когнітивних здібностей людини [7, с. 277; 8]. Окрім того, визначення ШІ міститься в згадуваній раніше нами Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні, відповідно до якої ШІ – це організована сукупність інформаційних технологій, із застосуванням якої можна виконувати складні комплексні завдання шляхом використання системи наукових методів, досліджень і алгоритмів обробки інформації, отриманої або самостійно створеної під час роботи, а також створювати та використовувати власні бази знань, моделі прийняття рішень, алгоритми роботи з інформацією та визначати способи досягнення поставлених завдань [5].

Для повноти дослідження необхідно проаналізувати практику інших держав, які вже активно використовують ШІ в судовій та правоохоронній системах, серед яких США, Канада та деякі держави ЄС, але справжній прорив здійснив Китай, у якому в березні 2019 року було запроваджено функціонування цифрового суду, який через відеочат, модерований аватаром судді, під китайським гербом здійснює вирішення суперечок між сторонами. За нього говорить штучний інтелект, який оцінює аргументи обох сторін та на їх основі вирішує спір. При цьому рішення такого судді визнається на державному рівні [2, с. 9].

Перш ніж переносити на правову площину українського законодавства практику інших держав, необхідно спочатку окреслити проблеми, перспективи та ризики використання ШІ в реаліях сьогодення, оскільки наявна критична перевантаженість суддів ВАСК. Під умовним поняттям «перевантаженість» перш за все розуміємо брак часу та обмежений людський ресурс судді, який самостійно приймає кожне рішення.

Дослідження пропонує надати судам можливість використовувати у своїй діяльності технології ШІ, запровадивши його найближчим часом, та забезпечити його використання на законодавчому рівні, враховуючи додатково ще й те, що у 2024 році було затверджено Кодекс суддівської етики, у ст. 16 якого визначено, що «використання суддею технологій штучного інтелекту є допустимим, якщо це не впливає на незалежність та неупередженість судді, не стосується оцінки доказів і процесу ухвалення рішень та не порушує вимог законодавства» [1; 3]. Водночас у цьому кодексі наголошено на відповідності поведінки

судді високому статусу посади та відсутності обґрунтованих сумнівів у його доброчесності. На думку деяких науковців, поняття доброчесності є оціночним, що має стати предметом як теоретичних досліджень стосовно розмежування оціночних понять «професійна етика» та «доброчесність», так і конкретних практичних вимог щодо його застосування [10, с. 82].

На нашу думку, функціонал штучного інтелекту у діяльності ВАКС може та повинен передбачати здійснення таких функцій:

– слідкування за строками у провадженні, персональне нагадування судді про ту чи іншу подію, яка повинна статися за його участі;

– перевірка відомостей, зазначених у клопотанні детектива, прокурора, за інформацією з відкритих баз даних та реєстрів;

– допомога в організації та проведенні судового розгляду (запрошення учасників, автоматичне нагадування тощо);

– слідкування за відсутністю орфографічних, пунктуаційних та лексичних помилок тощо;

– пошук та аналіз судової практики.

Ці та інші, не зазначені у роботі можливості використання ШІ в діяльності ВАКС сприятимуть розгляду проваджень та швидшому і якіснішому прийняттю за ним процесуальних рішень. Вважаємо за необхідне розглянути кожну з таких функцій ШІ.

1) Слідкування за строками у провадженні, персональне нагадування судді про ту чи іншу подію, яка повинна статися за його участі. Дотримання процесуальних строків досудового розслідування є важливою умовою для забезпечення справедливості та захисту прав громадян. Це дає змогу уникнути невиправданих затримок на відповідній стадії кримінального процесу, що важливо як для підозрюваних, так і для потерпілих. Процесуальні строки умовно стимулюють ефективну роботу правоохоронних органів та судів, запобігають можливим зловживанням і підтверджують, що слідчі та інші процесуальні дії проводяться в межах закону. Недотримання строків може призвести до визнання доказів недопустимими або інших процесуальних порушень, що ставить під загрозу справедливий розгляд справи.

2) Перевірка відомостей, зазначених у клопотанні детектива, прокурора, за інформацією з відкритих баз даних та реєстрів. Однією з особливостей розслідування та судового контролю у справах, які належать до юрисдикції НАБУ, САП та ВАКС, є специфічність підозрюваних осіб, оскільки це, як правило, публічні службовці, а серед них є й високопосадовці. У таких осіб наявні певні підтверджуючі документи, де зазначено їхній статус. Він несе певні обмеження та заборони під час досудового розслідування, детективи, прокурори у своїх клопотаннях до суду зобов'язані зазначати, до якої категорії осіб належить підозрюваний та чим це підтверджується. Суди зобов'язані перевіряти викладену в клопотанні інформацію, але перевірити те, чого немає, неможливо. Ми пропонуємо використовувати ШІ для перевірки реєстрів та баз даних щодо наявності інформації, яка може свідчити про спеціальний статус особи та інші відомості, які важливі для досудового розслідування. В такий спосіб забезпечуються всі засади кримінального провадження, а для слідчого судді та правоохоронних органів – повний доступ до наявної інформації для подальшого якісного та швидкого розслідування.

3) Допомога в організації та проведенні судового розгляду (запрошення учасників, автоматичне нагадування, тощо). Використання штучного інтелекту (ШІ) для організації і проведення судових засідань може значно підвищити ефективність і швидкість судового процесу. ШІ має потенціал для автоматизації низки рутинних завдань, що дає змогу звільнити час суддів і працівників суду.

По-перше, ШІ буде ефективним для автоматичного повідомлення учасників справи про судове засідання, а також нагадування за певний термін до його початку.

По-друге, ШІ може бути корисним у підготовці справи, організації документів. Алгоритми можуть швидко обробляти величезні обсяги інформації, виділяти ключові факти та забезпечувати точну класифікацію матеріалів. Це допомагає сторонам процесу глибше розуміти справу, знижуючи ризик людських помилок.

По-третє, ШІ може оптимізувати розклад судових засідань, автоматично координуючи час для всіх учасників процесу. Це дає змогу зменшити затримки та підвищити оперативність роботи суду. Також вже існують технології, які забезпечують автоматичне створення засідання протоколів у реальному часі.

Крім того, штучний інтелект може сприяти підвищенню доступності судового процесу. Онлайн-засідання з використанням відеоконференцій, керовані системами ШІ, можуть зробити правосуддя більш доступним для громадян, особливо у віддалених регіонах. Це також дає змогу учасникам процесу брати участь у засіданні без фізичної присутності.

4) Слідкування за відсутністю орфографічних, пунктуаційних та лексичних помилок тощо. Під час судових засідань, де часто ведеться стенографування або фіксація усного мовлення, ШІ може в режимі реального часу виправляти орфографічні та граматичні помилки, забезпечуючи точність у протоколах. Це важливо для того, щоб зберегти офіційну мову судових документів на високому рівні і уникнути двозначностей або неправильних інтерпретацій.

Завдяки технологіям обробки природної мови (NLP) ШІ може слідкувати за відповідністю лексики правовим стандартам, забезпечуючи використання термінів у правильному контексті. Це корисно не тільки для протоколів, але й для підготовки письмових матеріалів, як-от судові рішення, що повинні бути чіткими, точними та юридично коректними.

Застосування таких систем дає змогу уникати тривалої ручної перевірки документів і скоротити час на їх оформлення, що покращує ефективність роботи суду. Однак важливо, щоб такі інструменти були доповненням до людського контролю, оскільки певні нюанси мови чи контексту можуть вимагати людського втручання для правильного тлумачення.

Пошук та аналіз судової практики. Так, окрема, програма ШІ може рекомендувати судді застосування висновків Верховного Суду у подібних справах, рішення судів першої та апеляційної інстанцій щодо розгляду позовів, де аналогічні предмет та підстави клопотань, або ж допомагати у написанні текстів судових рішень. Проте вирішальною щодо застосування програми штучного інтелекту під час вирішення справи повинна бути думка судді [6, с. 151–155].

Висновки. Підсумовуючи, можемо сказати про важливість інтеграції штучного інтелекту у діяльність ВАКС та правоохоронних органів на стадії досудового розслідування, що спеціалізуються на антикорупційній діяльності. Використання ШІ зможе значно підвищити ефективність та об’єктивність судового контролю, сприяючи більш точному та швидкому прийняттю рішень. Це дасть змогу зменшити вплив людського фактора та зменшити навантаження на судову систему під час здійснення судового контролю, що є важливим для забезпечення неупередженості та справедливості судових процесів. Проте, як було зазначено в Ухвалі Верховного Суду від 8 лютого 2024 року у справі № 925/200/22, ШІ може бути лише корисним та допоміжним інструментом у сфері правосуддя, але не здатний замінити роль суддів [4]. До того ж впровадження ШІ має здійснюватися з урахуванням морально-етичних принципів та можливих ризиків (нерозголошення конфіденційної інформації, надійність роботи тощо), пов’язаних з його використанням. Важливо теоретично розробити чіткі правові засади та механізми контролю для мінімізації цих ризиків. Це включає створення нормативно-правової бази, яка регулюватиме використання ШІ, а також забезпечення прозорості та підзвітності процесів, пов’язаних з його впровадженням. Крім того, необхідно враховувати можливі технічні та організаційні

виклики, які можуть виникнути під час впровадження ШІ. Це включає забезпечення належного рівня кібербезпеки, захисту даних та конфіденційності інформації. Важливо також забезпечити належну підготовку та навчання персоналу, який буде працювати з ШІ, щоб він міг ефективно використовувати нові технології у своїй діяльності. Ми вважаємо, що впровадження ШІ у діяльність ВАКС може стати важливим кроком у вдосконалення антикорупційної діяльності в Україні, забезпечуючи прозорість та справедливість судових процесів. Це сприятиме підвищенню довіри громадян до судової системи та правоохоронних органів, а також зміцненню верховенства права в державі.

Список використаних джерел

1. Бєлова М., Бєлов Д. Імплементація штучного інтелекту в досудове розслідування кримінальних справ: міжнародний досвід. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 2. С. 448–453.

2. Кобко-Одарій В. Роль штучного інтелекту в судовій інтерпретації права. *Київський часопис права*. 2023. № 3. С. 7–13.

3. Про затвердження Кодексу суддівської етики : Рішення XX чергового з'їзду суддів України від 18 вересня 2024 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-24#Text.

4. Про роз'яснення постанови Верховного Суду від 11 грудня 2023 року у справі за позовом Приватного підприємства «Агротрейд Групп» : Ухвала Верховного Суду від 8 лютого 2024 року № 925/200/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116984639.

5. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 року № 1556-р. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvalennya-koncepciyi-rozvitku-shtuchnogo-intelektu-v-ukrayini-s21220.

6. Пушкарьова Н. Перспективи застосування штучного інтелекту в українському правосудді. *Штучний інтелект у правовій практиці: межі та можливості* : зб. тез Всеукр. круглого столу (м. Львів, 15 березня 2024 року) / упоряд. О. Барабаш. Львів : ЛьвДУВС, 2024. С. 151–154.

7. Рогальська В., Санакоєв Д., Руденко А. Технології штучного інтелекту у документуванні та розслідуванні кримінальних правопорушень. *Activities of law enforcement agencies to ensure public safety and order during the legal regime of martial law* : scientific monograph. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2024. С. 277–295. DOI: https://doi.org/10.30525/978-9934-26-442-9-16.

8. Рогальська В., Руденко А. Штучний інтелект в процесі здійснення досудового розслідування: можливості та проблематика. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні та прикладні аспекти :* матеріали Міжнар. наук-практ. конф. (м. Дніпро, 15 березня 2024 року) : у 2 ч. Дніпро : ДДУВС. 2024. Ч. 1. С. 636–638.

9. Pysmenna O., Lavrentii Z. Artificial intelligence in jurisprudence: prospects and problems. *Modern engineering and innovative technologies*. 2024. № 4 (31-04). P. 69–73. DOI: https://doi.org/10.30890/2567-5273.2024-31-00-095.

10. Stratonov V., Rybalko V. Interpretation of the Evaluative Concept of "Integrity" as a Part of Judge Selection and Qualification Evaluation Practice. *Studia Iuridica Lublinensia*. 2024. Vol. 33, 4. P. 73–85. DOI: 10.17951/sil.2024.33.4.73-85.

Надійшла до редакції 29.11.2024

References

1. Byelova, M., & Byelov, D. (2023). Implementatsiya shtuchnoho intelektu v dosudove rozsliduvannya kryminal'nykh sprav: mizhnarodnyy dosvid [Implementation of artificial intelligence in pre-trial investigation of criminal cases: international experience]. *Analitychno-porivnyal'ne pravoznavstvo*. № 2, pp. 448–453.

2. Kobko-Odariy, V. (2023). Rol' shtuchnoho intelektu v sudoviy interpretatsiyi prava [The role of artificial intelligence in judicial interpretation of law]. *Kyyivs'kyy chasopys prava*. № 3, pp. 7–13.

3. Pro zatverdzhennya Kodeksu suddivs'koyi etyky [On approval of the Code of Judge's Ethics] : rishennya XX cherhovoho z'yizdu suddiv Ukrayiny vid 18.09.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-24#Text.

4. Pro roz'yasnennya postanovy Verkhovnoho Sudu vid 11.12.2023 u spravi za pozovom Pryvatnoho pidpryyemstva "Ahrotreyd Hrupp" [On clarification of the Supreme Court resolution of 11.12.2023

in the case of the claim of the Private Enterprise "Agrotrade Group"] : Ukhvala Verkhovnoho Sudu vid 08.02.2024 №925/200/22. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/116984639.

5. Pro skhvalennya Kontseptsiyi rozvytku shtuchnoho intelektu v Ukrayini [On approval of the Concept of the Development of Artificial Intelligence in Ukraine] : Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 02.12.2020 № 1556-r. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvalennya-koncepciyi-rozvitku-shtuchnogo-intelektu-v-ukrayini-s21220.

6. Pushkar'ova, N. (2024). Perspektyvy zastosuvannya shtuchnoho intelektu v ukrayins'komu pravosuddi [Prospects for the application of artificial intelligence in Ukrainian justice]. *Shtuchnyy intelekt u pravoviy praktytsi: mezhi ta mozhlyvosti : zb. tez Vseukr. kruhloho stolu (m. L'viv, 15 ber. 2024 r.)* / uporyad. O. Barabash. L'viv : L'vDUVS, pp. 151–154.

7. Rohal's'ka, V., Sanakoyev, D., & Rudenko, A. (2024). Tekhnolohiyi shtuchnoho intelektu u dokumentuvanni ta rozsliduvanni kryminal'nykh pravoporushen' [Technologies of artificial intelligence in the documentation and investigation of criminal offenses]. *Activities of law enforcement agencies to ensure public safety and order during the legal regime of martial law* : scientific monograph. Riga, Latvia : Baltija Publishing, pp. 277–295. DOI: https://doi.org/10.30525/978-9934-26-442-9-16.

8. Rohal's'ka, V., & Rudenko, A. (2024). Shtuchnyy intelekt v protsesi zdiysnennya dosudovoho rozsliduvannya: mozhlyvosti ta problematyka. *Mizhnarodna ta natsional'na bezpeka: teoretychni ta prykladni aspekty : materialy Mizhnar. nauk-prakt. konf. (m. Dnipro, 15 ber. 2024 r.)* : u 2-kh ch. Dnipro : DDUVS, part 1, pp. 636–638.

9. Pysmenna, O., & Lavrentii, Z. (2024). Artificial intelligence in jurisprudence: prospects and problems. *Modern engineering and innovative technologies*. № 4 (31-04), pp. 69–73. DOI: https://doi.org/10.30890/2567-5273.2024-31-00-095.

10. Stratonov, V., & Rybalko, V. (2024). Interpretation of the Evaluative Concept of "Integrity" as a Part of Judge Selection and Qualification Evaluation Practice. *Studia Iuridica Lublinensia*. Vol. 33, 4, pp. 73–85. DOI: 10.17951/sil.2024.33.4.73-85.

ABSTRACT

Viktoriia Rohalska, Nazarii Rabushko. The use of artificial intelligence in the activities of the high anti-corruption court of Ukraine during its judicial control.

The article deals with study of the possibilities and effectiveness of the use of AI in the activities of the High Anti-Corruption Court of Ukraine during its judicial control, which is an important aspect of increasing the effectiveness of the criminal process in general and creating the basis for the further vector of its development. The theoretical foundations of AI implementation, its advantages, limitations and legal aspects are considered. Considerable attention is paid to the analysis of international experience, where AI technologies are already actively used in criminal proceedings at all its stages. The paper focuses on ethical and legal risks associated with the use of AI and suggests ways to minimize them. The authors have stated that the use of AI can significantly increase the efficiency and objectivity of judicial control, contributing to more accurate and faster decision-making. This will reduce the impact of the human factor and, most importantly, reduce the burden on the judicial system during judicial control, which is important to ensure the impartiality and fairness of trials.

The authors have concluded that the functionality of artificial intelligence in the activities of the High Anti-Corruption Court of Ukraine may provide for the implementation of the following functions: 1) tracking the timing in the proceedings, personal reminder of the judge about a particular event that should occur with his participation; 2) checking the information specified in the petition of the detective, prosecutor with information from open databases and registers; 3) assistance in organizing the trial (invitation of participants, automatic reminder, etc.); 4) monitoring compliance with spelling, punctuation and lexical errors, etc.; 5) search and analysis of judicial practice. It is emphasized that AI can only be a useful and auxiliary tool in the field of justice, but cannot replace the role of judges and that the use of artificial intelligence technologies by a judge is permissible if it does not affect the independence and impartiality of a judge, does not concern the assessment of evidence and the decision-making process and does not violate the requirements of the law.

Key words: *artificial intelligence, criminal procedure, pre-trial proceedings, investigating judge, High Anti-Corruption Court of Ukraine.*

УДК 343.12:342.7 (477)
DOI https://doi.org/10.32782/2078-3566-2024-4-22

Наталія ШУМСЬКА©
тимчасово виконуючий обов'язки начальника відділу
аспірантури (ад'юнктури) і докторантури
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)
nataliia.shumska@dduvs.edu.ua

ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ ЗАТРИМАННЯ УПОВНОВАЖЕНОЮ СЛУЖБОВОЮ ОСОБОЮ: ДОСЛІДЖЕННЯ ПІДСТАВ ТА ПРАКСЕОЛОГІЇ ЗАХОДУ

У статті розглянуто питання визначення видової приналежності затримання до конкретного інституту кримінального процесу та піднято питання дуалістичного підходу науковців у цьому аспекті. Звернено увагу на праксеологічні аспекти реалізації процедури затримання, передбаченої кримінальним процесуальним законодавством, та проблемні моменти, на які варто зважати практичним працівникам. Досліджено підстави затримання як правомірні умови обмеження права на свободу та особисту недоторканність і їх кореляцію зі статтею 5 Конвенції.

Ключові слова: *затримання, уповноважена службова особа, тимчасовий запобіжний захід, підстави затримання, право на свободу та особисту недоторканність.*

Постановка проблеми. Затримання в рамках кримінального процесу відіграє значну роль для забезпечення кримінального провадження, щоб у подальшому була сформована належна доказова база. Законодавцем сформовано деякі доволі чіткі алгоритми здійснення затримання уповноваженою службовою особою за вчинення злочину без ухвали слідчого судді, однак, незважаючи на це, практичним працівникам слід звертати увагу на праксеологічні проблеми реалізації цього заходу. Варто акцентувати увагу на тому, що порушення процедури може призвести до свавільного обмеження права на свободу та особисту недоторканність, адже затримання має наслідком обмеження цього права, яке може біти здійснено виключно на законних підставах, визначених кодифікованим процесуальним законом. При цьому в інституті затримання досі існують невирішені питання, пов'язані з інтенсивним оновленням законодавства, іноді прийняттям необґрунтованих змін.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. В українській науці основні аспекти затримання досліджували О.В. Баулін, В.П. Бірюков, А.Я. Дубинський, О.В. Капліна, О.П. Кучинська, Л.М. Лобойко, Є.І. Макаренко, В.Т. Нор, М.А. Погорецький, О.Ю. Татаров, А.Р. Туманянц, В.М. Тертишник, Л.Д. Удалова, А.П.Черненко, О.В. Шульга, М.Є. Шумило, О.Г. Яновська. Затримання науковцями вивчалося у багатьох різних аспектах, однак досі існують певні невирішені питання та проблемні аспекти з огляду на інтенсивне оновлення кримінального процесуального законодавства.

Мета статті полягає в тому, щоб дослідити затримання в практично-прикладному розрізі з визначенням його місця серед інститутів кримінального процесу, а також звернути увагу на підстави затримання, їх значення, правову природу і застосування.

Виклад основного матеріалу. Затримання в системі заходів забезпечення кримінального провадження є тимчасовим запобіжним заходом. Він вивчається багатьма науковцями в різних аспектах, тобто не тільки як запобіжний захід, але й як, зокрема,

© Н. Шумська, 2024
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-4108-4699

слідча дія [2, с. 19; 10, с. 243]. Науковці підтримують твердження щодо того, що протокол затримання має значне доказове значення. Однак ми не можемо погодитися з тим, що протокол затримання є джерелом доказів, адже віднесення затримання до запобіжних заходів є цілком обґрунтованим. На нашу думку, затримання – це спосіб забезпечення кримінального провадження для того, щоб запобігти переховуванню правопорушника, організувати проведення необхідних слідчих (розшукових) дій та зібрати достатню доказову базу у конкретному кримінальному провадженні тощо. Слід підтримати думку деяких дослідників, які заперечують доказове значення протоколу затримання і критично оцінюють віднесення затримання до переліку слідчих дій. Науковці аргументують це так: слідчі дії як засоби збирання доказів містять комплекс визначених кримінальним процесуальним законом пошукових, пізнавальних і засвідчувальних операцій, які повинні відповідати особливостям слідів певного виду і бути пристосованими до ефективного пошуку, виокремлення і закріплення необхідної доказової інформації. Затримання повинно бути саме таким для того, щоб вважатися слідчою дією і бути джерелом доказів. У цьому разі слід виходити з принципів формальної логіки та розуміння процесуальних процедур і закономірностей кримінального процесу. Так, затримання не формує нових фактичних даних відповідно до фактичних обставин кримінального провадження, однак нові докази можуть бути отримані виключно в результаті затримання, тобто після проведення низки слідчих (розшукових) дій із затриманою особою: допит підозрюваного, слідчий експеримент, пред'явлення для впізнання, які в подальшому є елементами доказової бази. Аналогічно і протокол затримання особи, підозрюваної у вчиненні кримінального правопорушення не є джерелом доказів, тому що цей процесуальний документ лише констатує факт затримання і складається для фіксації часу затримання, вилучених речей і документів в результаті особистого обшуку, залучення захисника або відмову від нього та конкретизації інших важливих для підозрюваного моментів, щоб його права і свободи, гарантовані Конституцією України та КПК України, були захищені. Особливо під час складання протоколу затримання особи слідчий звертає увагу на зазначення часу затримання особи, адже, відповідно до чинного законодавства, часом затримання є фактичний час моменту затримання, тобто обмеження пересування, а не час заповнення самого бланку протоколу. На це слід звертати увагу практичним працівникам, адже в подальшому від цього залежить допустимість доказів, отриманих під час досудового розслідування.

Д.В. Лазарева у монографічному дослідженні «Затримання уповноваженою службовою особою у кримінальному процесі України» зазначає, що з огляду на тривалі наукові суперечки, які точаться в наукових колах щодо видової приналежності затримання до конкретного інституту кримінального процесу – слідчих дій або запобіжних заходів, сформувався «компромісний» варіант вирішення цієї проблеми. Дослідниця зазначає, що в основі такого підходу лежить теза про подвійну мету затримання [7, с. 19–20]. В.О. Малярова зазначає, що приналежність залежить від того, яка мета домінує: обмеження волі особи для запобігання її злочинної діяльності чи одержання доказів в разі раптового захоплення, затримання можна розглядати і як тимчасовий запобіжний захід. Таким чином, спостерігаємо дещо дуалістичний підхід до видової приналежності затримання в рамках кримінального процесу та визначення його місця серед процесуальних інститутів [9, с. 116–117].

На думку Є.І. Макаренка, затримання у порядку статей 207–208 КПК України, слід вважати процесуальною дією, що полягає у фізичному захопленні (на місці злочину, в результаті переслідування або розшуку), обеззброєнні й доставленні до органу досудового розслідування особи, підозрюваної, обвинуваченої або засудженої за вчинення злочину, за який передбачено покарання у вигляді позбавлення волі, задля ідентифікації затриманої особи, з'ясування її причетності до скоєного кримінального правопорушення, а за підтвердження наявної підозри – вирішення питання щодо доцільності і виду запобіжного заходу, який має бути застосований до неї задля забезпечення належної участі в досудовому

та судовому кримінальному провадженні тощо [8, с. 129–130]. Дослідник звертає увагу на правову природу і сутність затримання, а також робить акцент на алгоритмах його здійснення, що не менш важливо в аспекті дотримання права на свободу та особисту недоторканність. Практичним працівникам не варто ігнорувати питання про дотримання процедури затримання, визначеної КПК України із забезпечення усіх передбачених прав і свобод або прав, які потенційно можуть бути порушені, що стане приводом для звернення до Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Крім цього, Є.І. Макаренко висуває новаторські ідеї щодо функціонування інституту затримання, а саме: науковець пропонує, щоб кримінальний процесуальний закон передбачав можливість проведення затримання до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, а його тривалість не має перевищувати 3 годин [8, с. 129–130]. Однак наведені нами для прикладу новації не визнані законодавцем прийнятними в аспекті кримінального процесуального законодавства, тому що процедура затримання передбачає процесуальне оформлення, доставлення особи, вжиття певних процесуальних заходів за необхідності, що потребує значних часових витрат, тому, на нашу думку, хронометричне реформування затримання, яке полягає в скороченні строку затримання, не є виправданим. Обґрунтування необхідності внесення цих змін прагненням забезпечити законність не є цілком справедливим, тому що за умови вжиття уповноваженою службовою особою всіх заходів для забезпечення дотримання конституційних і процесуальних прав і свобод принципи верховенства права і законності в рамках кримінального процесу будуть дотримані.

Питання реформування строку затримання особи з моменту обмеження пересування особи за законною вимогою уповноваженої службової особи до моменту звільнення або здійснення судового контролю розглядає М.М. Потоцький, який не підтримує строк, закріплений законодавцем у ст. 211 КПК України. Так, відповідно до кримінальної процесуальної норми, «строк затримання особи без ухвали слідчого судді, суду не може перевищувати сімдесяти двох годин з моменту затримання <…> затримана <…> особа не пізніше шістдесяти годин з моменту затримання повинна бути звільнена або доставлена до суду для розгляду клопотання про обрання стосовно неї запобіжного заходу» [6]. Таким чином, судовий контроль за чинним КПК України відбувається через 60 годин з моменту затримання і повідомлення особі про підозру. М.М. Потоцький вважає, що у цьому разі порушені вимоги «автоматичності» і «негайності» перевірки затримання, сформовані практикою ЄСПЛ. Автор пропонує певним чином модернізувати цей алгоритм, доповнивши його алгоритмом процедури “Habeas Corpus Act”, яка традиційно вимагає, щоб затриманий був доставлений до слідчого судді для перевірки законності затримання протягом 24 годин з моменту звернення. З цього науковець виводить таку пропозицію: «Негайно, але не пізніше, ніж через 12 годин з моменту затримання, особа повинна постати перед слідчим суддею» [11, с. 117–118; 22, с. 177–178]. Так, дослідник переконаний, що строк у 12 годин більше відповідатиме параметру негайність, ніж 60 годин. Однак варто висловити заперечення щодо цієї пропозиції, адже кримінальний процес, як і будь-яка інша система або явище, базується на кількісному і якісному вимірі. Затримання як тимчасовий запобіжний захід характеризується обмеженням права на свободу та особисту недоторканність особи та за необхідності інших конституційних прав. Ці обмеження мають бути належним чином процесуально оформлені, саме тому слідчий повинен мати достатньо часу для виконання своїх прямих обов’язків у конкретній ситуації затримання. Зменшення строку затримання, на нашу думку, може негативно позначитися на якості оформлених матеріалів і стати чинником певних порушених прав і свобод затриманої особи через брак часового ресурсу.

Однак ми дотримуємося позиції, відповідно до якої затримання слід відносити до заходів забезпечення кримінального провадження, адже воно спрямовано на створення сприятливих умов для збирання доказів, організації розслідування та ведення кримінального провадження. Вжиття цього заходу сприяє результативності та ефективності

кримінального провадження, однак при цьому варто розглядати його не як джерело доказів, а умову їх отримання, засіб забезпечення доказування, що, власне, підтверджує його статус. Д.В. Лазарева в межах монографічного дослідження виводить таку дефініцію затримання уповноваженою службовою особою: «це захід забезпечення кримінального провадження, який застосовується без ухвали слідчого судді уповноваженою службовою особою, наділеного відповідно до закону спеціальними повноваженнями для обмеження права на свободу та особисту недоторканність особи, обґрунтовано підозрюваної у вчиненні кримінального правопорушення на основі очевидних фактів і обставин, які особисто сприймалися працівником правоохоронного органу в момент вчинення (замаху на вчинення) злочину або безпосередньо після цього, і виражається в проведенні процесуальної дії задля запобігання її протиправним діям або припинення їх, унеможливлення втечі та доставлення її до найближчого органу, в компетенцію якого входить перевірка зазначеної підозри шляхом проведення досудового розслідування» [7, с. 66]. На нашу думку, подане тлумачення поняття «затримання уповноваженою службовою особою» достатньо повно розкриває усі його особливості та властивості цього поняття кримінального процесу. В тлумаченні зазначено формулювання «на основі очевидних фактів і обставин», у якому йдеться про обґрунтованість і аргументованість, що зумовлено існуванням типових випадків, які є винятковими для здійснення затримання уповноваженою службовою особою.

Затримання особи без ухвали слідчого судді, суду відповідно до ст. ст. 207–208 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) обов'язково здійснюється з дотриманням права на свободу та особисту недоторканність. Зокрема, кодифікований процесуальний закон передбачає забезпечення цього права як засаду кримінального процесу, адже, відповідно до ч. 1 ст. 12 КПК України, «під час кримінального провадження ніхто не може триматися під вартою, бути затриманим або обмеженим у здійсненні права на вільне пересування в інший спосіб через підозру або обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення, інакше як на підставах та в порядку, передбачених КПК України» [6]. З огляду на це чинним процесуальним законодавством у ч. 1 ст. 208 КПК України передбачено підстави затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, за яке передбачено покарання у вигляді позбавлення волі, уповноваженою службовою особою, до яких належать такі:

– якщо цю особу застали під час вчинення злочину або замаху на його вчинення;

– якщо безпосередньо після вчинення злочину очевидець, в тому числі потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказує на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин;

– якщо є обґрунтовані підстави вважати, що можлива втеча задля ухилення від кримінальної відповідальності особи, підозрюваної у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого корупційного злочину, віднесеного законом до підслідності Національного антикорупційного бюро України [9].

Дослідження підстав має перш за все практичне і прикладне значення, тому що нормами КПК України керуються слідчий, прокурор та інші службові особи, які беруть участь у здійсненні досудового розслідування, саме вони уповноважені затримувати осіб, які підозрюються у вчиненні кримінального правопорушення, у виключних випадках. Розуміння підстав затримання та вміння їх правильно відрізняти на практиці для запобігання свавільного обмеження права на свободу та особисту недоторканність є запорукою ефективного розслідування та формування тієї доказової бази, що в подальшому забезпечить реалізацію принципу невідворотності кримінальної відповідальності. У КПК України підстави затримання фактично є випадками правомірного обмеження права на свободу та особисту недоторканність. Вони є виключними, і жодним чином в інших випадках особу не може бути затримано, інакше це розглядатиметься як свавільне порушення конституційного права, зазначеного вище. На нашу думку, важливо акцентувати

увагу на тому, що кримінальне процесуальне законодавство в аспекті дотримання права на свободу та особисту недоторканність корелює зі ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яке гарантує кожному дотримання і забезпечення цього права [5].

Під час здійснення дослідження нами проаналізовано декілька праць науковців. Деякі з них дотримуються думки про те, що підставою затримання уповноваженою службовою особою слід вважати фактичні дані про вчинення кримінального правопорушення цією особою. З цього випливає, що підстави є своєрідним запевненням в тому, що особу можна підозрювати у вчиненні кримінального правопорушення на законних підставах. Так, повертаючись до ст. 208 КПК України, маємо зауважити, що у цьому твердженні є раціональне зерно, адже містяться відомості про затримання особи відразу після вчинення злочину або замаху на злочин; наявність на тілі, одязі відповідних слідів або вказівка очевидця; наявність реальної можливості втекти у випадку вчинення конкретного злочину (корупційного характеру) тощо [9]. Таким чином, з огляду на підстави для затримання особи в уповноваженої службової особи виникає підозра щодо вчинення особою кримінального правопорушення та необхідності його затримання. При цьому закон вимагає оцінювання ситуації для запобігання порушенню конституційних прав і свобод особи, а також наявності виникаючої підозри. Термін «виникаюча підозра» досліджуваний О.В. Капліною, яка зазначає, що «це попередній висновок про причетність особи до вчинення кримінального правопорушення, припущення, яке має бути перевірено та оцінено у сукупності зі всіма доказами» [4, с. 240].

Фігурування в процедурі та понятті затримання виникаючої підозри і взагалі поняття «підозра» спонукає до роздумів про обґрунтованість і достатність наявних фактичних даних про те, що саме ця особа вчинила кримінальне правопорушення. Повертаючись до підстав затримання, маємо зауважити, що оцінка уповноваженою службовою особою виникнення саме цієї типової ситуації є доволі суб'єктивною, тому що у цій ситуації ми маємо справу з абстрактивізмом. Модель ситуації, яка вимагає затримання особи за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 208 КПК України, може виглядати по-різному: особу можуть застати, коли вона стоїть над тілом з ножем або іншим знаряддям вбивства або її можуть затримати під час виходу з помешкання вбитого, однак ні в першому, ні в другому випадках не існує гарантії того, що саме ця особа вчинила злочин. Це ще раз підтверджує суб'єктивне сприйняття уповноваженою службовою особою ситуації, наявності в ній підстав для затримання. У цьому разі рішення слід приймати, виходячи з особистого досвіду та чинного законодавства. На нашу думку, наявні випадки для здійснення затримання уповноваженою службовою особою задовольняють потреби кримінального процесу в застосуванні тимчасового запобіжного заходу для подальшого забезпечення кримінального провадження та створення доказової бази. У цьому разі слід погодитися із Д.В. Лазаревою, яка зазначає, що в кожному конкретному випадку виявлення злочину існуватиме «унікальна» сукупність даних, на підставі яких можна висунути припущення про причетність певних осіб до цієї події. Крім того, дослідниця стверджує, що процесуальні підстави затримання уповноваженою службовою особою не можуть визначатися як фактичні дані, що вказують на вчинення злочину певною особою, оскільки неможливо нормативно закріпити об'єктивні критерії достатності цих даних для підозри такого ступеня достовірності, який би виправдовував обмеження свободи та особистої недоторканності особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення без ухвали слідчого судді, суду тощо [7, с. 69–70].

Незважаючи на це, процесуальні підстави затримання уповноваженою службовою особою слід репрезентувати як типові ситуації, визначені законодавцем та узгоджені з міжнародно-правовими стандартами дотримання права на свободу та особисту недоторканність. Це надає підстави анулювати дуалістичний підхід до розуміння затримання як слідчої дії і заходу забезпечення кримінального провадження, а також до визначення правових підстав затримання як фактичних даних і типових ситуацій тощо.

Відповідно, типові ситуації паралелізуються зі стандартними службовими ситуаціями, найбільш частими і такими, що періодично повторюються. Насправді у розумінні моделі типових підстав їх, можливо, дещо більше, однак законодавцем виокремлено три конкретні варіанти розвитку подій на місці вчинення кримінального правопорушення або за його межами, які є найбільш близькими до логічного і реального [3, с. 261–263].

На момент ухвалення нового КПК України у ч. 1 ст. 208 кодифікованого Закону було закріплено лише дві підстави для затримання особи за вчинення злочину без ухвали слідчого судді: 1) якщо цю особу застали під час вчинення злочину або замаху на його вчинення; 2) якщо безпосередньо після вчинення злочину очевидець, у тому числі потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказує те, що саме ця особа щойно вчинила злочин. Як уже нами було зазначено вище, ці підстави затримання особи без ухвали слідчого судді є типовими ситуаціями, сформованими на основі очевидних обставин і фактів, що вказують на можливе вчинення кримінального правопорушення конкретною особою. Однак Законом України від 12 лютого 2015 року ч. 1 ст. 208 КПК України була доповнена п. 3: «якщо є обґрунтовані підстави вважати, що можлива втеча задля ухилення від кримінальної відповідальності особи, підозрюваної у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого корупційного злочину, віднесеного законом до підслідності Національного антикорупційного бюро України».

Стосовно новації серед підстав затримання уповноваженою службовою особою слід зауважити, що вона разюче відрізняється від двох інших, тому що є спеціальною і стосується здійснення затримання виключно тих осіб, які вчинили конкретний вид кримінального правопорушення. На нашу думку, ця підстава, скоріше, виражає політичну волю законодавця, ніж правову. Слід звернутися до монографічного дослідження Д.В. Лазаревої, яка акцентує увагу на цьому, відверто кон'юнктурному рішенні і розглядає його як потенційно небезпечний прецедент. Варто переглянути позицію дослідниці, яка цілком справедливо стверджує, що «кримінальні процесуальні норми не можна пристосовувати під певні ситуації, оскільки тоді закон втрачає свою універсальність і нормативність». Доволі правильно було б визнати п. 3 ч. 1 ст. 208 КПК України недоречним та скасувати його або викласти в дещо іншому формулюванні, яке матиме узагальнений вигляд, як-от «якщо існують обґрунтовані підстави вважати, що можлива втеча з місця вчинення злочину або приховування слідів його вчинення».

Висновки. Затримання в рамках кримінального процесу є дещо універсальним явищем, тому що оцінюється науковцями неоднозначно, про що свідчить дуалістичний підхід до його дослідження як заходу забезпечення кримінального провадження та слідчої дії або в розумінні підстав затримання, які сприймаються як фактичні дані або типові моделі. Останній варіант у розрізі практичної діяльності та волі законодавця сприймається дещо більше та найбільш повно характеризує підстави у розумінні варіантів. Крім цього, важливими для дослідження є праксеологічні аспекти діяльності практичних працівників під час здійснення ними затримання. Так, доречно звернути увагу на зазначення часу затримання особи під час складання протоколу затримання особи слідчим, адже, відповідно до чинного законодавства, часом затримання є фактичний час моменту затримання, тобто обмеження пересування, а не час заповнення самого бланку протоколу. На це слід звертати увагу практичним працівникам, адже в подальшому від цього залежить допустимість доказів, отриманих під час досудового розслідування. Фігурування в процедурі та понятті затримання виникаючої підозри і взагалі поняття «підозра» спонукає до роздумів про обґрунтованість і достатність наявних фактичних даних про те, що саме ця особа вчинила кримінальне правопорушення. Повертаючись до підстав затримання, маємо зауважити, що оцінка уповноваженою службовою особою виникнення саме цієї типової ситуації є доволі суб'єктивною, тому що у цій ситуації ми маємо справу з абстрактивізмом. У цьому разі рішення слід приймати, виходячи з особистого досвіду та чинного законодавства.

Новий КПК України 2012 року містив лише дві підстави для затримання особи за вчинення злочину без ухвали слідчого судді: 1) якщо цю особу застали під час вчинення злочину або замаху на його вчинення; 2) якщо безпосередньо після вчинення злочину очевидець, у тому числі потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказує на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин. Однак у подальшому ці підстави були доповнені третьою, дещо спеціалізованою, яка стосується здійснення затримання виключно тих осіб, які вчинили конкретний вид кримінального правопорушення. Звертаємося до думки Д.В. Лазаревої, яка вважає п. 3 ч. 1 ст. 208 КПК України недоречним, та підтримуємо її позицію в аспекті скасування цього пункту або викладення в дещо іншому формулюванні, яке матиме узагальнений вигляд, як-от «якщо існують обґрунтовані підстави вважати, що можлива втеча з місця вчинення злочину або приховування слідів його вчинення».

Список використаних джерел

1. Аленин Ю.П. Процесуальні особливості виробництва слідчих дій : монографія. Одеса : Центрально-Українське видавництво, 2002. 264 с.

2. Білоусов О.І., Смоков С.М. Затримання підозрюваного у кримінальному процесі України : монографія. Одеса : ОЮІ НУВС, 2009. 112 с.

3. Волкотруб С.Г. Нормативне регулювання підстав затримання особи за підозрою у вчиненні злочину. *Університетські наукові записки*. 2009. № 2 (30). С. 261–264.

4. Капліна О.В. Підозра у кримінальному провадженні: поняття, ознаки, сутність. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. №1. С. 238–242.

5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: документ 995_004. Подано в редакції від 2 жовтня 2013 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 10.11.2021).

6. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року, в редакції від 25 листопада 2021 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення: 25.11.2021).

7. Лазарева Д.В. Затримання уповноваженою службовою особою у кримінальному процесі України : монографія. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 188 с.

8. Макаренко Є.І. Щодо сутності затримання підозрюваного за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. *Право і суспільство*. 2013. № 3. С. 126–134.

9. Малярова В.О. Тактико-криміналістичні та процесуальні основи пошуку та затримання злочинця : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Національний університет внутрішніх справ. Харків, 2005. 258 с.

10. Михеєнко М.М., Нор В.Т., Шибіко В.П. Кримінальний процес України : підруч. для юрид. вузів. Київ : Либідь, 1992. 489 с.

11. Потоцький М.М. Судовий контроль за затриманням особи за підозрою у вчиненні злочину. *Правовий часопис Донбасу*. 2019. № 4 (69) С. 115–122.

12. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро та Національного агентства з питань запобігання корупції : Закон України від 12 лютого 2015 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 17. Ст. 118.

13. Уваров В.Г. Проблеми підстав затримання та взяття підозрюваного під варту в контексті європейських стандартів. *Право і суспільство*. 2012. № 3. С. 225–228.

14. Шаркова А.М. Порівняльно-правова характеристика механізмів забезпечення прав затриманого: habeas corpus, amparo de libertad та механізм реалізації права на оскарження незаконного затримання. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Вип. 1. Т. 3. С. 216–220.

Надійшла до редакції 03.12.2024

References

1. Alenin, Yu.P. (2002). Protsesualni osoblyvosti vyrobnytstva slidchykh dii: monohraf. [Procedural features of сщтвшсештп investigative actions]: monohraf. Odesa: Tsentralno-Ukraynske vydavnytstvo, 264 p. [in Rus.]
2. Bilousov, O.I., & Smokov, S.M. (2009). Zatrymannya pidozryuvanoho u kryminal'nomu protsesi Ukrayiny [Detention of a suspect in a criminal procedure of Ukraine] : monohraf. Odesa : OYuI NUVS, 112 p. [in Ukr.]
3. Volkotrub, S.H. (2009). Normatyvne rehulyuvannya pidstav zatrymannya osoby za pidozroyu u vchynenni zlochynu [Regulatory framework of the grounds for the detention of a person on suspicion of committing a crime]. *Universytets'ki naukovi zapysky*. № 2 (30), pp. 261–264. [in Ukr.]
4. Kaplina, O.V. (2013). Pidozra u kryminal'nomu provadzhenni: ponyattya, oznaky, sutnist' [Suspicion in criminal proceedings: concept, signs, essence]. *Yurydychnyy chasopys Natsional'noyi akademiyi vnutrishnikh sprav*. № 1, pp. 238–242. [in Ukr.]
5. Konventsiya pro zakhyst prav lyudyny i osnovopolozhnykh svobod [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]: dokument 995_004. Podano v redaktsiyi vid 02.10.2013. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (access date: 10.11.2021). [in Ukr.]
6. Kryminal'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrayiny vid 13.04.2012, v redaktsiyi vid 25.11.2021 [Criminal Procedure Code of Ukraine of 13.04.2012, in the version of 25.11.2021]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (data zvernennya: 25.11.2021). [in Ukr.]
7. Lazareva, D.V. (2018). Zatrymannya upovnovazhenoyu sluzhbovoyu osoboyu u kryminal'nomu protsesi Ukrayiny [Detention by an authorized official in the criminal procedure of Ukraine]: monohraf. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, 188 p. [in Ukr.]
8. Makarenko, Ye.I. (2013). Shchodo sutnosti zatrymannya pidozryuvanoho za novym Kryminal'nym protsesual'nym kodeksom Ukrayiny [On the essence of the detention of a suspect under the new Criminal Procedure Code of Ukraine]. *Pravo i suspil'stvo*. № 3, pp. 126–134. [in Ukr.]
9. Malyarova, V.O. (2005). Taktyko-kryminalistychni ta protsesual'ni osnovy poshuku ta zatrymannya zlochyntsya [Tactical-forensic and procedural principles of the search and detention of a criminal]: dys. … kand. yuryd. nauk : 12.00.09 / Natsional'nyy universytet vnutrishnikh sprav. Kharkiv, 258 p. [in Ukr.]
10. Mykheyenko, M.M., Nor, V.T., & Shybiko, V.P. (1992). Kryminal'nyy protses Ukrayiny [Criminal procedure of Ukraine]: pidruch. dlya yuryd. vuziv. Kyiv : Lybid', 489 p. [in Ukr.]
11. Potots'kyy, M.M. (2019). Sudovyy kontrol' za zatrymannyam osoby za pidozroyu u vchynenni zlochynu [Judicial control over the detention of a person on suspicion of committing a crime]. *Pravovyy chasopys Donbasu*. № 4 (69), pp. 115–122. [in Ukr.]
12. Pro vnesennya zmin do deyakykh zakonodavchykh aktiv Ukrayiny shchodo zabezpechennya diyal'nosti Natsional'noho antykoruptsiynoho byuro ta Natsional'noho ahent·stva z pytan' zapobihannya koruptsiyi [On amendments to certain legislative acts of Ukraine on ensuring the activities of the National Anti-Corruption Bureau and the National agency for the prevention of corruption] : Zakon Ukrayiny vid 12.02.2015. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 2015. № 17, art. 118. [in Ukr.]
13. Uvarov, V.H. (2012). Problemy pidstav zatrymannya ta vzyattya pidozryuvanoho pid vartu v konteksti yevropeys'kykh standartiv [Problems of grounds for detention and taking a suspect into custody in the context of European standards]. *Pravo i suspil'stvo*. № 3, pp. 225–228. [in Ukr.]
14. Sharkova, A.M. (2014). Porivnyal'no-pravova kharakterystyka mekhanizmiv zabezpechennya prav zatrymanoho: habeas corpus, amparo de libertad ta mekhanizm realizatsiyi prava na oskarzhennya nezakonnoho zatrymannya [Comparative legal descriptions of mechanisms for ensuring the rights of a detainee: Habeas Corpus, Amparo de Libertad and the mechanism for realizing the right to appeal illegal detention]. *Naukovyy visnyk Khersons'koho derzhavnoho universytetu*. Issue 1, vol. 3, pp. 216–220. [in Ukr.]

ABSTRACT

Nataliia Shumska. Practical aspects of detention by an authorized official: a study of the grounds and praxeology of the measure.

The scientific article considers the issue of determining the specific affiliation of the institution of detention within the framework of criminal procedural law. Particular attention is paid to theoretical approaches to determining the place of detention in the criminal process system, in particular, the analysis of the dualistic view of scientists who treat detention as a separate legal institution or as a component of other procedural mechanisms.

Attention is paid to the praxeological aspects of implementing the detention procedure in accordance with the provisions of the current Criminal Procedure Code of Ukraine. Attention is paid to problems that arise in the practical activities of practitioners, including the issue of compliance with procedural guarantees, the legality of restrictions on the right to liberty and personal integrity.

The grounds for detention, which are defined as lawful conditions for temporary restrictions on the right to liberty and personal integrity, are investigated. In this context, the compliance of the provisions of the criminal procedural legislation of Ukraine with Article 5 of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms is considered. A comparative analysis of Ukrainian legislation and international standards was carried out, which allowed us to identify both positive aspects of regulation and certain shortcomings that need to be eliminated.

Key words: *detention, authorized official, temporary measure of restraint, grounds for detention, right to liberty and personal integrity.*

УДК 343.37
DOI https://doi.org/10.32782/2078-3566-2024-4-23

Денис ЮР'ЄВ©
старший викладач кафедри кримінального процесу
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)
robocij59@gmail.com

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ З РОЗКРАДАННЯМ МАЙНА НА ПІДПРИЄМСТВАХ МЕТАЛУРГІЙНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ, ВЧИНЕНИХ СЛУЖБОВИМИ ОСОБАМИ

У статті досліджено особливості досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з розкраданням майна на підприємствах металургійної промисловості, що вчиняються службовими особами. Розглянуто ключові методи запобігання таким злочинам та виявлення їх, зокрема негласні слідчі (розшукові) дії. Визначено роль аудіо- та відеоконтролю, спостереження, а також зняття інформації з електронних комунікаційних мереж у процесі розслідування. Акцентовано увагу на важливості дотримання законності, конфіденційності та збереження доказів. Надано практичні рекомендації щодо вдосконалення методів розслідування для запобігання економічним злочинам на підприємствах.

Ключові слова: *досудове розслідування, розкрадання майна, металургійна промисловість, службові особи, негласні слідчі дії, аудіо- та відеоконтроль.*

Постановка проблеми. Підприємства металургійної промисловості є ключовими елементами економіки, володіючи значними матеріальними ресурсами, зокрема сировиною, продукцією та фінансовими активами. Доступ до цих ресурсів, який мають службові особи, створює потенційні передумови для вчинення злочинів, таких як розкрадання, шахрайство або легалізація незаконно отриманих коштів. Водночас службові особи завдяки своїм посадовим повноваженням можуть використовувати складні схеми, щоб приховати злочинну діяльність, наприклад фальсифікацію документів, маніпуляцію бухгалтерськими даними або створення фіктивних компаній.

© Д. Юр'єв, 2024
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-7251-9114

Ефективність розслідування таких злочинів ускладняється через високий рівень організованості злочинців, які часто мають глибокі знання внутрішніх процесів підприємства, а також сучасних слідчих методів і процедур. Злочинці активно використовують технологічні нововведення для маскування своєї діяльності, зокрема інтернет-месенджери для координації, системи відеоспостереження для виявлення спроб втручання, а також зміни у способах комунікації, такі як використання телефонів з нульовим IMEI та регулярна заміна SIM-карток.

Додатковою проблемою є те, що злочинці можуть удосконалювати фізичні засоби безпеки, наприклад, шляхом зміцнення конструкцій приміщень або забезпечення багаторівневого контролю доступу, що значно ускладнює слідчим доступ до доказів. Також часто спостерігається спроба легалізувати незаконно отримані доходи через складні фінансові операції, що потребує залучення спеціалізованих експертів у галузі фінансового моніторингу.

Таким чином, постає проблема не лише виявлення і документування злочинів, але й розроблення нових стратегій та методів, які дадуть змогу правоохоронним органам ефективно протидіяти правопорушенням з огляду на специфіку металургійної галузі та професійний рівень організаторів злочинів.

Аналіз останніх досліджень. Питання досудового розслідування економічних злочинів у металургійній промисловості розглядаються у працях таких науковців, як Денис Юр'єв, Олександр Хань, Костянтин Чаплинський, Валентин Журавель, Олена Хань, Володимир Гуржій, Наталія Базовкіна, Олексій Синьковський, Ірина Борисова. Ці автори досліджували методику, тактику та організаційні аспекти розслідування, приділяючи увагу плануванню слідчих дій, використанню сучасних технологій і збору доказів.

Однак залишаються невирішеними окремі аспекти, зокрема адаптація слідчих процедур до сучасних методів маскування злочинної діяльності, використання новітніх технологій у боротьбі зі злочинністю та удосконалення міжвідомчої співпраці в цій галузі.

Метою дослідження є розроблення практичних рекомендацій щодо вдосконалення досудового розслідування економічних злочинів у металургійній галузі. Завданнями є аналіз сучасних негласних методів розслідування, визначення шляхів збирання доказів і підвищення ефективності виявлення злочинних схем.

Виклад основного матеріалу. Запобігання розкраданню на підприємствах металургійної промисловості та виявлення таких випадків потребують від правоохоронних органів забезпечення високої ефективності їх діяльності, а також впровадження дієвих механізмів контролю і моніторингу фінансово-господарських процесів на підприємствах. Важливим аспектом у цьому контексті є результативність слідчих дій, спрямованих на розкриття та розслідування економічних злочинів, зокрема злочинів, пов'язаних з легалізацією доходів, отриманих незаконним шляхом. Особливу роль відіграє робота слідчих щодо документування фактів, які підтверджують факт злочину, та збору доказів, що доводять участь підозрюваних осіб у суспільно небезпечних діяннях. У зазначеній ситуації слідчим вдалося встановити факти навмисного зловживання службовим становищем для особистої вигоди та завдання шкоди підприємству. Було також доведено, що підсудна особа намагалася приховати походження незаконно отриманих доходів, здійснюючи їх легалізацію. Результати судового розгляду цього злочину підтверджують значущість правової системи у боротьбі з економічною злочинністю та забезпеченні правопорядку. Призначення адекватної кримінальної відповідальності для осіб, винних у таких злочинах, є важливим інструментом для запобігання аналогічним правопорушенням у майбутньому [6, с. 159].

Слід також підкреслити, що у значній кількості випадків кримінальні правопорушення здійснюються особами, які добре знайомі з методиками та формами проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Для уникнення кримінальної відповідальності вони

вживають комплексних заходів з приховування своєї протиправної діяльності, серед яких: додаткове зміцнення конструкцій офісних приміщень (наприклад, посилення підлоги чи стін шляхом бетонування), встановлення камер відеоспостереження та сигналізації як на зовнішньому периметрі, так і всередині приміщень, використання інтернет-месенджерів для комунікації, часта зміна місця проживання, користування кількома транспортними засобами, регулярна заміна SIM-карток та застосування мобільних телефонів з нульовим IMEI [6, с. 160].

Такі дії свідчать про високий рівень організованості та професійності осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення. Вони демонструють глибоке розуміння слідчих процесів і функціонування правоохоронних органів, а також ефективно використовують сучасні технології та методи для уникнення відповідальності. Наприклад, додаткове зміцнення конструкцій офісних приміщень може створити значні перешкоди для доступу правоохоронців і уповільнити проведення обшуків або збору доказів. Встановлення камер відеоспостереження та сигналізаційних систем дає змогу злочинцям оперативно виявляти спроби проведення слідчих дій або спеціальних операцій. Використання інтернет-месенджерів і часта зміна місця проживання ускладнюють ідентифікацію та відстеження підозрюваних. Застосування кількох транспортних засобів та регулярна заміна SIM-карток у поєднанні з телефонами, що мають нульовий IMEI, робить майже неможливим визначення їхнього місця перебування або маршрутів переміщення [6, с. 161].

Для протидії таким діям необхідно посилити заходи контролю, спрямовані на виявлення випадків корупції та протиправної діяльності серед самих правоохоронців. Також слід вдосконалити систему доступу до конфіденційної інформації та забезпечити надійний захист від кібератак і перехоплення комунікацій. Необхідними є зміни в законодавстві та правових механізмах, які дадуть змогу ефективніше протидіяти таким злочинам і притягувати винних осіб до кримінальної відповідальності [6, с. 161].

Особлива роль у розслідуванні цієї категорії злочинів відводиться негласним слідчим (розшуковим) діям, що проводяться виключно у межах кримінального провадження стосовно тяжких або особливо тяжких злочинів. Для виявлення та фіксації реальних намірів особи вчинити кримінальне правопорушення за рішенням прокурора може здійснюватися контроль за вчиненням злочину. Проведення таких НСРД може передбачати залучення осіб на умовах конфіденційного співробітництва.

Контроль за вчиненням злочину за допомогою негласних слідчих (розшукових) дій (НСРД) є одним з ключових інструментів для виявлення та фіксації кримінальних правопорушень. Ці заходи дають змогу правоохоронним органам здійснювати дії, які неможливо реалізувати відкрито, щоб зібрати докази, затримати злочинців і запобігти вчиненню подальших злочинів [6, с. 161].

Проведення негласних слідчих дій здійснюється на підставі рішення прокурора із залученням конфіденційних джерел або осіб, які володіють інформацією про можливу злочинну діяльність. До таких осіб можуть належати співробітники правоохоронних органів, свідки чи інші особи, здатні надати цінну інформацію. Негласні слідчі заходи включають проведення прихованого спостереження, перехоплення комунікацій, залучення підставних осіб або використання спеціальних технічних засобів для збору інформації. Ці заходи спрямовані на збір доказів, що підтверджують вчинення злочину, а також на ідентифікацію осіб, які займаються злочинною діяльністю. Важливим аспектом є забезпечення конфіденційності джерел інформації та недопущення розголошення їх особистих даних. Зазначені дії сприяють запобіганню та припиненню злочинів, а також забезпечують ефективність розслідування кримінальних правопорушень [6, с. 162].

Крім того, у межах проведення такого виду НСРД, на підставі ухвали слідчого судді апеляційного суду, можуть здійснюватися інші слідчі (розшукові) дії, зокрема: аудіо- та відеоконтроль осіб, спостереження за особами або речами, отримання інформації з електронних комунікаційних мереж тощо [1].

Після отримання дозволу від слідчого судді на проведення НСРД відповідні ухвали разом з письмовим дорученням передаються начальнику оперативного підрозділу. При цьому конкретний виконавець із числа співробітників підрозділу не зазначається в дорученні, адже це питання належить до виключної компетенції начальника оперативного підрозділу, якому передано доручення [2].

Якщо особа, стосовно якої необхідно провести НСРД, має додаткові процесуальні гарантії, сторона обвинувачення зобов'язана суворо дотримуватись передбаченої законом процедури, щоб забезпечити прийнятність зібраних доказів під час їх розгляду в суді.

Для забезпечення конфіденційності прокурор повинен звернутися з відповідним клопотанням до слідчого судді апеляційного суду, що є найбільш територіально наближеним до суду, в межах юрисдикції якого здійснюється досудове розслідування (абз. 2 ч. 2 ст. 247 КПК України).

Кожна з цих негласних слідчих (розшукових) дій відіграє важливу роль у розслідуванні злочинів, пов'язаних з розкраданням на підприємствах металургійної промисловості службовими особами. Розглянемо їх окремо.

1) Аудіо- та відеоконтроль особи. Є важливою негласною слідчою дією для розслідування злочинів, пов'язаних з розкраданням на підприємствах металургійної промисловості службовими особами з таких причин:

– доказовий матеріал у судовому процесі (фіксація аудіо- та відеозаписів дій особи, яка має доступ до цінних ресурсів або об'єктів на підприємстві металургійної промисловості, може служити доказом у судовому процесі; ці записи можуть підтвердити факти розкрадання, а також виявити наміри особи вчинити злочинні дії);

– ідентифікація злочинця (аудіо- та відеозаписи можуть допомогти в ідентифікації особи, яка вчиняє злочинні дії на підприємстві металургійної промисловості; це дає змогу правоохоронним органам швидше та ефективніше розслідувати справу та затримувати злочинця);

– захист цінних ресурсів підприємства (фіксація аудіо- та відеозаписів дає змогу забезпечити безпеку та захист цінних ресурсів на підприємстві металургійної промисловості; вона допомагає вчасно виявляти випадки розкрадання та незаконного використання ресурсів, а також уникати їх) [4, с. 151].

2) Спостереження за особою та речами. Ця дія полягає в систематичному спостереженні за підозрілими особами та їхніми діями, а також рухомими речами, які можуть мати значення для розслідування. Воно дає змогу зібрати інформацію про звички, зв'язки та можливі злочинні схеми. Спостереження за особою та речами є важливою негласною слідчою дією для розслідування злочинів, пов'язаних з розкраданням на підприємствах металургійної промисловості службовими особами з таких причин:

– збір інформації про злочинні схеми (спостереження дає змогу зібрати інформацію про звички, рухи та зв'язки підозрілих осіб; це дає можливість виявити можливі злочинні схеми, включно зі шляхами доступу до цінних ресурсів та методах їхнього використання для особистої наживи);

– виявлення злочинних зв'язків і компліцитету (спостереження дає змогу виявити зв'язки між підозрюваними особами та іншими спільниками в злочинних діях; це важливо для розкриття мережі злочинців та визначення всіх учасників злочину);

– попередження майбутніх злочинів (спостереження дає змогу виявити потенційних злочинців та вжити профілактичних заходів для запобігання майбутнім злочинам; це може включати зміну систем безпеки на підприємстві та зміцнення контролю за доступом до цінних ресурсів) [6, с. 165].

3) Зняття інформації з електронних комунікаційних мереж. Ця негласна слідча (розшукова) дія спрямована на отримання інформації з електронних джерел, таких як електронні листи, повідомлення, чати, які можуть містити докази злочинної діяльності

або вказівки на неї. Зняття інформації з електронних комунікаційних мереж є важливою негласною слідчою дією для розслідування злочинів, пов'язаних з розкраданням на підприємствах металургійної промисловості службовими особами з таких причин:

– отримання доказів (ця негласна слідча (розшукова) дія дає змогу отримати доступ до електронної кореспонденції та інших електронних джерел інформації, які можуть містити докази або вказівки на злочинну діяльність, такі як плани, угоди або замовлення, пов'язані з розкраданням);

– виявлення злочинних схем (інформація, отримана з електронних комунікаційних мереж, може допомогти виявити злочинні схеми та мережі, що діють на підприємствах металургійної промисловості);

– збереження доказів (зняття інформації з електронних комунікаційних мереж дає змогу зберегти електронні дані як доказовий матеріал, який може бути використаний у судовому процесі).

Особливості проведення цих негласних слідчих (розшукових) дій на підприємствах металургійної промисловості можуть включати такі:

– використання спеціалізованого обладнання (для ефективного контролю за особою, що перебуває у зоні контролю на підприємстві, може застосовуватися спеціалізоване обладнання, яке забезпечує високу якість аудіо- та відеозаписів);

– конфіденційність і безпека (проведення таких дій має відбуватися з дотриманням принципів конфіденційності та безпеки, щоб уникнути викриття слідчої діяльності та можливих загроз для слідчого процесу);

– документування та збереження матеріалів (отримані аудіо- та відеозаписи повинні бути документовані та збережені відповідно до вимог законодавства для подальшого використання у судовому процесі);

– дискретність і конфіденційність (всі процесуальні дії повинні здійснюватися з дотриманням принципів конфіденційності та безпеки, щоб не викрити слідчу діяльність та уникнути можливих ризиків для слідчого процесу);

– спеціалізоване обладнання та техніка (для ефективності розслідування може використовуватися спеціалізоване обладнання та техніка, зокрема відеокамери, аудіорекордери, які дають змогу здійснювати дистанційний контроль);

– аналіз отриманих даних (після проведення негласних слідчих (розшукових) дій необхідно провести аналіз отриманої інформації для виявлення ключових відомостей та підготовки подальших кроків в розслідуванні);

– законність і конфіденційність (зняття інформації з електронних комунікаційних мереж має здійснюватися відповідно до законодавства і з урахуванням принципів конфіденційності, щоб не порушувати права осіб на приватність) [6, с. 166].

З огляду на складність завдання розслідування злочинів, пов'язаних з розкраданням на підприємствах металургійної промисловості, негласні слідчі дії стають ключовим етапом в роботі правоохоронних органів. Особливо важливими є аудіо- та відеоконтроль, спостереження за особою та речами, а також зняття інформації з електронних комунікаційних мереж.

Аудіо- та відеоконтроль, здійснюваний на підприємствах металургійної промисловості, забезпечує надійне доказове підґрунтя для судових процесів. Ці матеріали фіксують дії осіб, що мають доступ до цінних ресурсів, та можуть бути використані для виявлення злочинних схем, ідентифікації злочинців та захисту майна підприємства.

Спостереження за особою та речами дає змогу збирати інформацію про звички, зв'язки та можливі злочинні схеми. Це сприяє виявленню злочинних зв'язків, компліцитету та попередженню майбутніх злочинів шляхом вжиття профілактичних заходів.

Зняття інформації з електронних комунікаційних мереж має велике значення для отримання доказів, виявлення злочинних схем та збереження доказів у судовому процесі.

Організація негласних слідчих дій на підприємствах металургійної промисловості вимагає ретельного планування, забезпечення безпеки для оперативників, використання технічних засобів та дотримання правових норм. Ці заходи спрямовані на ефективне розслідування злочинних випадків і виявлення порушників [6, с. 167].

Розглянемо особливості організації та планування негласних слідчих дій на підприємствах металургійної промисловості, зокрема у випадках, коли злочинні дії вчиняються службовими особами:

– структуроване аналітичне дослідження (початок проведення негласних слідчих дій передбачає аналіз організаційної структури підприємства та ідентифікацію осіб, які мають доступ до цінних ресурсів; особлива увага зосереджується на службових особах, які мають можливість вчиняти злочинні дії);

– визначення стратегічних цілей (цілі проведення негласних слідчих дій включають виявлення фактів корупції та зловживання владою службовими особами, збір доказів їхньої вини та запобігання подібним порушенням у майбутньому);

– вибір методів та засобів дослідження (застосування методів, таких як аудіо- та відеозаписи, спостереження та зняття інформації з електронних комунікаційних мереж, спрямоване на виявлення злочинних дій службових осіб та збір необхідних доказів);

– координація зі спеціалізованими відомствами (співпраця зі службами безпеки, правоохоронними органами та експертами щодо боротьби з корупцією дає змогу ефективно виявляти та припиняти злочинну діяльність службових осіб);

– забезпечення безпеки та конфіденційності (з огляду на ризики, пов'язані з виявленням корупційних схем, необхідно вжити заходів для збереження безпеки та конфіденційності учасників операції);

– розроблення детального плану дій (з огляду на особливості діяльності службових осіб та їхній доступ до цінних ресурсів важливо розробити план дій, спрямований на виявлення злочинних дій та забезпечення їх ефективного припинення);

– документування результатів (всі отримані під час дослідження дані, докази та висновки щодо корупційних порушень слід відображати в документації задля подальшого використання у судовому процесі або інших цілях).

Ці підходи дадуть змогу здійснювати успішне розслідування корупційних схем, які вчиняються службовими особами на підприємствах металургійної промисловості [5, с. 254].

Отже, негласні слідчі (розшукові) дії часто передують проведенню слідчих (розшукових) дій. Прикладом успішної комбінації стало проведення обшуку Генеральною прокуратурою в приміщенні Полтавської обласної податкової служби у зв'язку з підозрою про співробітництво податківців з «конвертаційним центром». У Дніпрі правоохоронці виявили організаторів «конвертаційного центру», а також підприємства, які користувались його послугами і через які «відмивались» мільйонні кошти. Під час санкціонованих обшуків в офісах «конвертаційного центру» поліцейські вилучили печатки фіктивних суб'єктів господарської діяльності, комп'ютерну техніку, а також документацію чорнової бухгалтерії та господарської діяльності [3].

Висновки. Ефективне досудове розслідування злочинів у металургійній промисловості вимагає системного підходу, що включає посилення контролю над фінансово-господарською діяльністю підприємств, впровадження сучасних технологій і використання негласних слідчих методів. Основними інструментами є аудіо- та відеоконтроль, спостереження за особами й об'єктами, а також отримання інформації з електронних комунікаційних мереж. Ці заходи дають змогу виявити приховані злочинні схеми, зібрати надійну доказову базу, встановити причетність конкретних осіб до протиправної діяльності й мінімізувати ризики майбутніх правопорушень.

Впровадження сучасних технічних засобів сприяє підвищенню якості розслідування, адже технології дають змогу документувати злочинну діяльність у режимі реального часу,

виявляти взаємозв'язки між підозрюваними та ефективно відстежувати рух фінансових потоків. Зокрема, використання засобів зняття інформації з електронних мереж забезпечує доступ до ключових даних, які можуть свідчити про плани або скоєння злочинів.

При цьому важливо дотримуватись принципів законності й конфіденційності, аби отримані докази були прийнятними у судовому процесі. Особливу увагу слід приділяти забезпеченню безпеки зібраної інформації, захисту її від несанкціонованого доступу чи втрати. Крім того, необхідна тісна координація між підрозділами правоохоронних органів, що дасть змогу оперативно реагувати на виклики, пов'язані зі злочинами в металургійній сфері, та ефективно розподіляти ресурси для їх розслідування.

Таким чином, комплексний підхід, що поєднує технологічні інновації, ретельне планування слідчих дій та міжвідомчу співпрацю, є ключовим для подолання економічних злочинів у металургійній промисловості та забезпечення належного правопорядку в цій галузі.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI (4651-17). *ВВР*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення: 01.05.2024).

2. Постанова ВС від 7 грудня 2022 року у справі № 385/619/16 (провадження № 51-2496км21) URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/107834205 (дата звернення: 01.05.2024).

3. У Дніпрі виявили конвертаційний центр, що «вивів у тінь» понад 90 млн грн. URL: http://zik.ua/news/2016/06/26/u_dnipri_vyyavyly_konvertat (дата звернення: 01.05.2024).

4. Хань О.О. Теоретичні основи планування та програмування провадження слідчих (розшукових) дій : монографія / за заг. ред. В.А. Журавля. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 198 с.

5. Чаплинський К.О. Тактика проведення окремих слідчих дій : монографія. Дніпропетровськ : РВВ ДДУВС, 2006. 308 с.

6. Юр'єв Д.С. Організація і тактика проведення окремих слідчих (розшукових) дій щодо розкрадань на підприємствах металургійної промисловості, що вчиняються службовими особами. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія «Юридичні науки»*. 2024. № 5 (75). С. 158–168.

Надійшла до редакції 23.11.2024

References

1. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy. N 4651-VI (4651-17) [Criminal Procedure Code of Ukraine. № 4651-VI (4651-17)] (2012), VVR, № 9–10, № 11–12, № 13, st. 88. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (data zvernennia: 01.05.2024). (in Ukr.)

2. Postanova, V.S. (2022). U spravi № 385/619/16 [Resolution of the Supreme Court of Ukraine dated 07.12.2022 in case No. 385/619/16] (provadzhennia № 51-2496km21) Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/107834205 (data zvernennia: 01.05.2024). (in Ukr.)

3. U Dnipri vyiavyly konvertatsiinyi tsentr, shcho "vyviv u tin" ponad 90 mln hrn. [A conversion center was discovered in Dnipro that "brought into the shadows" over 90 million UAH.] (2024). URL: http://zik.ua/news/2016/06/26/u_dnipri_vyyavyly_konvertat. (data zvernennia: 01.05.2024). (in Ukr.)

4. Khan, O.O. (2021). Teoretychni osnovy planuvannia ta prohramuvannia provadzhennia slidchykh (rozshukovykh) dii : monohrafiia [Theoretical foundations of planning and programming of investigative (search) actions: monograph] / O.O. Khan ; za zah. red. V.A. Zhuravlia. Odesa : Vydavnychyi dim "Helvetyka". 198 s. (in Ukr.)

5. Chaplynskyi, K.O. (2006). Taktyka provedennia okremykh slidchykh dii: monohrafiia. [Tactics of conducting individual investigative actions: monograph.] Dnipropetrovsk: RVV DDUVS. 308 s. (in Ukr.)

6. Yuriev, D.S. (2024). Orhanizatsiia i taktyka provedennia okremykh slidchykh (rozshukovykh) dii shchodo rozkradan na pidpryiemstvakh metalurhiinoi promyslovosti, shcho vchyniaiutsia sluzhbovymy osobamy [Organization and tactics of conducting individual investigative (search) actions regarding thefts at metallurgical industry enterprises committed by officials]. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal "Internauka". Seriia "Iurydychni nauky"*. Vyp. 5 (75). S. 158–168. (in Ukr.)

ABSTRACT

Denis Yuryev. Some features of the pre-judicial investigation of offenses related to the theft of property at metallurgical industry enterprises committed by official persons.

The article examines key aspects of pre-trial investigation of criminal offenses related to the theft of property at metallurgical enterprises committed by officials. The author examines in detail the specifics of such crimes, which are characterized by a high level of organization, the use of modern technologies to conceal illegal activities, as well as abuse of official position. It is emphasized that the theft of property at such enterprises has a serious economic and social impact, in particular, it causes significant material losses and undermines trust in the legal system.

Particular attention is paid to methods of preventing and detecting these crimes. The paper analyzes covert investigative (search) actions as one of the most effective investigative tools. This concerns the use of audio and video surveillance, which allows obtaining reliable evidence of the involvement of officials in criminal activity. In particular, audio and video recordings record the real actions of suspects, which can be used in court as direct evidence.

In addition, the emphasis is on methods of surveillance of persons and objects that allow to detect criminal schemes, including connections between participants in criminal activity and routes of movement of illegally obtained property. The extraction of information from electronic communication networks is considered a powerful tool for tracking the digital trail of criminals, gaining access to their communications, which contain evidence of the planning, coordination and implementation of crimes.The author emphasizes the importance of observing legality and confidentiality during investigative actions. Violation of these principles may lead to the recognition of the collected evidence as invalid in court, which will make it impossible to bring the guilty to justice. The article provides practical recommendations aimed at improving the methods of pre-trial investigation. It is proposed to expand the use of modern technologies in the work of law enforcement agencies, ensure effective interdepartmental coordination and improve the system of professional training of investigators.

Key words: *pre-trial investigation, embezzlement, metallurgical industry, officials, covert investigative actions, audio and video surveillance.*

ПСИХОЛОГО-ОСВІТНІ ТА ЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

УДК 37.018-057.87:004.738.5
DOI https://doi.org/10.32782/2078-3566-2024-4-24

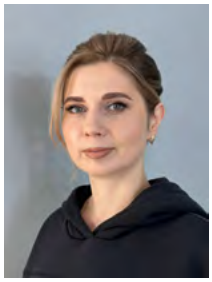

Ірина ЦАРЬОВА©
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри мовної підготовки
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)
iryna.tsarova@dduvs.edu.ua

УНІФІКАЦІЯ ПОЛІЦІЙНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

У статті розкрито зміст становлення поліційної термінології. Зазначено, що генеза поліційних термінів – це тривалий процес, який залежить від численних чинників, зокрема політичних реформ. Визначено, що характерною ознакою української поліційної термінології є наявність значної кількості термінів з інших гуманітарних сфер, зокрема юриспруденції, військової справи, медицини. Наголошено на тому, що уніфікація поліційної термінології – це процес стандартизації та гармонізації понять, що використовуються в поліційній діяльності. Зауважено, що галузева поліційна терміносистема містить вузькоспеціальні службові, юридичні, військові, медичні терміни. Акцентовано увагу на тому, що серед основних завдань уніфікації поліційної термінології є систематизація понять. Переклад та адаптація поліційних термінів є вагомим кроком для забезпечення ефективної комунікації між структурними одиницями поліції різних країн. Нормативно-правові документи регламентують використання поліційних термінів, і це є не менш важливим етапом для уніфікації мови, якою користуються поліціянти та інші служби безпеки.

Ключові слова: *поліція, поліційна термінологія, стандартизація, термін, терміносистема, уніфікація, юриспруденція.*

Постановка проблеми. Діяльність поліції – безперервний і динамічний процес: будь-які ситуації вимагають різних методів роботи, а зміни в суспільстві створюють необхідність застосовувати нові підходи. Поліційна діяльність як наглядово-примусова діяльність з наведення порядку в громадських місцях – необхідний атрибут держави. На цю рису держави вказували і поліцеїсти XVII – XIX століть, і адміністративісти XX століття. Будь-яка держава, якщо вона серйозно виконує свій обов'язок з охорони громадського порядку, виступає як наглядово-примусова організація, зобов'язана через поліційні органи виконавчої влади захищати суспільство загалом і кожного громадянина зокрема від хуліганів, грабіжників, ґвалтівників та інших правопорушників [2, с. 19].

Генеза поліційних термінів – це тривалий процес, що залежить від численних чинників, зокрема політичних реформ. Тому й специфічна професійна лексика сучасного поліціянта зазнала впливу багатьох сфер (військової, правничої, медичної тощо), адже зароджувалася в межах особливого напряму державної діяльності, значно пізніше

© Ірина ЦАРЬОВА, 2024
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-5778-4051

відбулося виокремлення окремого органу, який послуговувався фаховою лексикою. Зважаючи на широкий спектр повноважень і обов'язків поліції, висновуємо, що мова, якою послуговується поліція, має специфічні особливості [4]. Дотичні до поліційної діяльності терміни зафіксовані у фахових термінологійних словниках різного ґатунку, але якщо поліційна діяльність пов'язана з цими сферами, то, відповідно, термінологійні системи є взаємопроникними.

Характерною ознакою української поліційної термінології є наявність значної кількості термінів з інших гуманітарних сфер, зокрема юриспруденції, військової справи, медицини. Це спричиняє виникнення парадигматичних відношень як таких, що виникають між словами й групами слів на основі спільності або протилежності їхніх значень (полісемія, синонімія, антонімія, гіперо-гіпонімічні відношення тощо) [6, с. 98].

Незважаючи на значну кількість праць, які присвячені різним питанням становлення поліційної термінології, не втрачає актуальності низка проблем теоретичного характеру та практичної впорядкованості.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Історія розвитку поліційної термінології відображає еволюцію правоохоронної діяльності, зміну суспільно-політичних умов і вдосконалення правових систем. Ця термінологія має свої корені у давніх правових системах, де встановлювались перші поняття правопорядку та засоби підтримки безпеки. Враховуючи великий обсяг поліційного словника української мови, науковці вибирають об'єктом своїх термінологічних досліджень різні підсистеми: превентивну діяльність; досудову розслідувальну діяльність; охоронну діяльність у суді та пенітенціарних установах, Державної кримінально-виконавчої служби; охорону та контроль правопорядку; охорону державної і приватної власності; забезпечення реалізації державного законодавства; соціальну правоохоронну діяльність; координаційну діяльність у надзвичайних ситуаціях та умовах воєнного часу; домедичну допомога й біометричну діяльність; міжнародну діяльність; міжгалузеві зв'язки та співпрацю. У кожної з них свій словниковий склад, структура, система внутрішніх і зовнішніх зв'язків, свої термінологічні проблеми.

Про «термінологічний стан» певної галузі, ступінь її опрацювання або «термінологічної проблемності» можна дізнатися з кількості публікацій та їх змісту. У сучасній україністиці проблеми термінології постійно перебувають у центрі уваги науковців. Цими проблемами займаються Комітет наукової термінології НАНУ, відділ термінології Інституту української мови НАНУ, багато лексикологів. Теоретичні дослідження представлені в працях Л. Полюги, І. Кочан, Г. Мацюк, Л. Симоненко, О. Тараненка. Поліційну термінологію досліджують Т. Мінка, Ю. Римаренко, Л. Удовіченко, Д. Швець. Однак розрізненість методів і поглядів вивчення уніфікації поліційної термінології потребують окремої наукової розвідки.

З упровадженням української мови в усі сфери життя перед ученими-термінознавцями постає завдання унормувати галузеві терміносистеми на власне національному ґрунті, укласти словники спеціальних одиниць окремих наук з урахуванням нових тенденцій і традицій термінотворення, сформувати цілісну методику дослідження термінів.

Метою статті є дослідження спеціальних термінів і понять, які використовуються в поліційній діяльності, процедурних документах, а також у взаємодії поліції з громадськістю.

Виклад основного матеріалу. Уніфікація поліційної термінології – це процес стандартизації та гармонізації термінів і понять, що використовуються в поліційній діяльності. Цей процес важливий для досягнення єдиного підходу в роботі різних правоохоронних органів, а також для спрощення обміну інформацією між ними.

Галузева поліційна терміносистема містить *вузькоспеціальні службові терміни* (*дрібне́ хуліга́нство, кіберполіція, оперативно-розшукова́ дія́льність, патру́льна полі́ція, публі́чна безпе́ка й поря́док, слу́жба в полі́ції* тощо), ***юридичні терміни*** (*деліктоздатність, довіреність, законний, по́зов, правочи́н, юриди́чна колізія* тощо), ***військові терміни*** (*боєприпа́си, бойові́ дії, лінія фро́нту, мобіліза́ція, територіа́льна*

оборо́на тощо), ***медичні терміни*** (*е́кстрена меди́чна допомо́га, домеди́чна допомо́га, пе́рша невідкла́дна допомога, відкри́тий перело́м, зупи́нка се́рця* тощо).

До основних завдань уніфікації поліційної термінології належить систематизація понять – створення єдиної бази термінів, яка містить точні визначення кожного з них. Це необхідний крок для забезпечення точності, послідовності та ефективності роботи правоохоронних органів. Створення єдиної бази термінів забезпечило б зрозуміле і однозначне тлумачення ключових понять. Особливо це актуально для таких понять, як «надзвичайні обставини» та «надзвичайні ситуації», оскільки вони часто є предметом дискусій у наукових колах та на практиці. Досі немає єдиного підходу до визначення цих понять, що створює певні труднощі в їх розумінні та застосуванні на практиці. Одні науковці вважають, що до особливих умов належать різні явища природи та суспільного життя, які становлять підвищений рівень суспільної небезпеки [4]. Інші ж вбачають у понятті «надзвичайні ситуації» виключно природні або біологічні явища, виключаючи інші чинники, що можуть викликати загрози для суспільної безпеки. Така різниця в підходах зумовлена тим, що питання надзвичайних обставин має комплексний характер, який охоплює широке коло соціальних, природних і технологічних аспектів. Для досягнення єдності в трактуванні цих понять потрібні подальші дослідження, що могли б врахувати всі особливості та різноманітність випадків, які можуть бути класифіковані як надзвичайні. Уніфікований підхід до цих термінів дав би змогу створити більш чіткі та ефективні стратегії реагування і керування надзвичайними ситуаціями, незалежно від їхньої природи. Це могло б значно підвищити ефективність роботи поліціянтів і всіх інших служб, залучених до забезпечення безпеки та громадського порядку в кризових ситуаціях.

Переклад та адаптація поліційних термінів є важливим етапом для забезпечення ефективної комунікації між структурними одиницями поліції різних країн. Це сприяє злагодженій роботі в межах міжнародних організацій. Але важливо враховувати певні юридичні розбіжності, оскільки в різних країнах терміни можуть мати відмінне значення. Зокрема, поняття «арешт» в одній країні може відрізнятися за юридичними умовами та процедурою від іншої. Тому важливо точно визначити еквіваленти термінів відповідно до законодавства обох країн. Безумовно, різні правоохоронні органи можуть виконувати специфічні функції, які не завжди мають аналоги в інших державах: у деяких країнах існує окрема поліція для боротьби з корупцією, тоді як в інших її обов'язки входять до загальних функцій поліції. Це необхідно враховувати під час перекладу та пошуку еквівалентів [1, с. 147], особливо коли такі терміни є багатокомпонентними терміносполуками (*знаряддя вчинення злочину; ієрархічність злочинної групи; інформаційна підсистема «Адміністративне правопорушення»; порушення правил адміністративного нагляду; проступок проти публічного порядку, вчинений умисно; профілактичний облік дітей* тощо). Вони складаються зі стрижневого та залежного або залежних (атрибутивних) компонентів, які виконують функцію конкретизації значення головного терміна (*ІМІТУВАННЯ обстановки злочину, спеціальне ЗВАННЯ поліції, територіальний ОРГАН поліції*) [5].

Створення уніфікованого глосарію поліційних термінів для міжнародного використання може значно полегшити комунікацію, бо поліційна термінологія містить культурні елементи (наприклад, у французькій поліції є специфічні терміни, що стосуються організаційних структур, які можуть не мати прямого еквівалента в інших країнах).

Глосарій поліційної термінології повинен враховувати особливості мовної структури кожної мови та правову специфіку країни, щоб мінімізувати ризик неправильного тлумачення. Ефективний переклад потребує міждисциплінарної роботи. Лінгвісти можуть допомогти забезпечити точність у мовному аспекті, а юристи – надати правове розуміння термінів, щоб уникнути юридичних непорозумінь. Важливими для дослідження поліційних термінів є лексикографічні здобутки у сфері юридичної термінології. У «Юридичному словнику-довіднику» за редакцією Ю. Шемшученка (1996 рік) [8] представлено головні

юридичні поняття, що стосуються правової системи й державного устрою України кінця XX століття, реалізації прав та обов'язків громадян, правового статусу підприємств, установ, організацій у зв'язку з новим національним законодавством, ухваленим після проголошення незалежності України.

Нормативно-правові документи регламентують використання поліційних термінів, і це є не менш важливим етапом для уніфікації мови, якою користуються поліціянти та інші служби безпеки. Реформа Національної поліції України мала на меті кардинально змінити попередню модель правоохоронних органів, тобто репресивно-каральний орган, якому притаманні примусовий характер та дистанціювання від суспільства, змінити на демократичну, демілітаризовану, європейську структуру, діяльність якої здійснюватиметься в тісній співпраці та взаємодії з населенням, на засадах партнерства. Одним з важливих принципів діяльності поліції стала довіра населення як основний критерій оцінювання ефективності діяльності органів і підрозділів поліції. Відповідно, сьогодні постала нова проблема – функціювання специфічної термінології в поліційній сфері, а також кодифікації поліційних термінів. Від рівня формування понятійно-категоріального апарату певної сфери діяльності залежить ефективність виконання поставлених перед фахівцями професійних обов'язків. Відсутність обґрунтованої системи професійних термінів перешкоджає об'єктивному розумінню службової ситуації, знижує рівень її сприйняття.

Усі дії кожного працівника поліції чітко регламентовані законодавством, яке за рівнем умовно можна поділити на такі групи: 1) Конституція України; 2) міжнародні договори; 3) закони України; 4) підзаконні (відомчі) акти. Нормативно-правові акти перших груп розглядаються переважно спеціалістами різних галузей права, у зв'язку з регулюванням цих галузей (кримінального, кримінального процесуального, адміністративного права тощо), тоді як останні залишаються поза увагою (Законодавство про поліцію). Лише невелика кількість таких наказів, положень, інструкцій тощо (наприклад, Наказ МВС України «Про затвердження Порядку ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події» від 8 лютого 2019 року № 100, що детально розкриває порядок реєстрації заяви про скоєний злочин) відома не тільки вузькопрофільним спеціалістам, але й більш широкому колу осіб [5].

Створення та ухвалення загальних словників, довідників сприяє розумінню загальноприйнятитих термінів, визначення яких важливі для точності та зрозумілості спілкування між поліціянтами та іншими службами. Наприклад, *«переслідування», «затримання», «підозрюваний»*. Довідники забезпечують поліціянтів інформацією про процедурні аспекти діяльності, обов'язки та правила застосування тих чи тих термінів. Це допомагає уникати двозначності у виконанні службових завдань та гарантувати правильне використання термінів у звітності [7]. Нині поліція, як відомо, – це орган або ціла система органів державної влади, до обов'язків якої входять охорона громадського порядку, боротьба з правопорушеннями, зокрема злочинністю. Поліційна діяльність – специфічна сфера функціонування мови, своєрідний плацдарм для розвитку галузевої термінології. Сучасна поліція у своїй діяльності, зокрема взаємозв'язках із суспільством, формує оновлену вузькопрофільну термінологію, фіксуючи нові реалії, виконуючи професійні обов'язки відповідно до викликів і реформування.

Професійна підготовка з акцентом на стандартизації мовлення допомагає поліціянтам діяти більш злагоджено, підвищує ефективність комунікації між відділами і з громадянами, а також дає змогу уникати непорозумінь, що сприяє підвищенню загальної безпеки. Упровадження стандартів термінології також підвищує довіру громадян до поліції, адже більш зрозуміла і впевнена комунікація створює відчуття професіоналізму та компетентності.

Ефективна уніфікація поліційної термінології полегшує спільні операції, зменшує ризик неправильного тлумачення наказів або інформації і підвищує прозорість та ефективність поліцейської діяльності як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Висновки. Отже, дослідження української поліційної термінології дає змогу відзначити її особливий характер, відмінний від загальної юридичної або військової термінології. Незважаючи на спільність деяких понять, специфічність поліційних термінів підкреслюється їхньою орієнтацією на специфічні службові завдання, пов'язані з протидією злочинності та підтримкою громадського порядку в умовах кризових ситуацій. Поліційна термінологія враховує потреби комунікації з іншими службами, такими як рятувальні чи військові, особливо в умовах надзвичайного або воєнного стану, що нині є актуальним для України. Це забезпечує злагодженість та швидкість реагування в умовах екстреної ситуації. Терміни, які використовуються в поліційній сфері, мають чітко визначену функційність, адже вони відображають специфіку завдань, зумовлених і потребами безпеки, і ситуацією в країні, що вимагає мобілізації різних оперативних служб. Поліціянти під час виконання своїх обов'язків спираються на юридичну, військову, технічну, медичну термінології.

Отримані результати сприятимуть дослідженням з поліційної термінології, допомагатимуть правильно застосовувати термінолексику поліціянта під час подальшого розвитку законодавства, а також під час опрацювання перспективних нормативно-правових актів у цій царині. Наведений матеріал і додаткові дослідження є перспективними у розгляді особливостей термінології поліції через призму мобільності населення, зокрема ненормативним використанням термінів у вирішенні організаційно-тактичних завдань. Багатоаспектність цієї проблематики зумовлює потребу проведення подальших наукових розвідок для формування цілісної поліційної мовної картини світу.

Список використаних джерел

1. Архипенко Л. Запозичення в парадигмі синонімічних відношень української фінансової терміносистеми. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2024. Вип. 71. Т. 1. С. 147–152.

2. Лошицький М. Концептуальні підходи до діяльності поліції. *Вісник Запорізького національного університету*. 2014. № 1. С. 19–23.

3. Римаренко Ю. Поліція і поліційна діяльність у цивілізованому вимірі (замість переднього слова). *Міжнародна поліцейська енциклопедія* : у 10 т. / відп. ред.: Ю. Римаренко, Я. Кондратьєв, В. Тацій та ін. Київ : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре»», 2003. Т. І : Теоретико-методологічні та концептуальні засади поліцейського права та поліцейської деонтології / упоряд. Ю. Римаренко та ін. 2003. С. 7–13.

4. Удовіченко Л. «Словник сучасного поліцейського» як інструмент професійної діяльності. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2024. № 1 (128). С. 413–420.

5. Удовіченко Л. Поліційна термінологія в системі фахової мови. *Український світ у наукових парадигмах* : зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. Сковороди. 2024. Вип. 11. С. 68–71.

6. Царьова І. Тексти нормативно-правових актів: лексичні особливості : монографія. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 148 с.

7. Царьова І. Юридичне документознавство : навчальний посібник. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. 172 с.

8. Юридичний словник-довідник / за ред. Ю. Шемшученка. Київ : Феміна, 1996. 696 с.

Надійшла до редакції 03.12.2024

References

1. Arkhypenko, L. (2024). Zapozychennia v paradyhmi synonimichnykh vidnoshen ukrainskoi finansovoi terminosystemy. [Borrowing in the paradigm of synonymous relations of the Ukrainian financial terminology]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*. Issue 71, vol. 1, pp. 147–152. [in Ukr.]

2. Loshytskyi, M. (2014). Kontseptualni pidkhody do diialnosti politsii. [Conceptual approaches to police activity]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*. № 1, pp. 19–23. [in Ukr.]

3. Rymarenko, Yu. (2003). Politsiia i politsiina diialnist u tsyvilizovanomu vymiri (zamist perednoho slova). [Police and police activity in the civilized dimension (instead of the prefix)]. *Mizhnarodna politseiska entsyklopediia* : u 10 t. / vidp. red.: Yu. Rymarenko, Ya. Kondratiev, V. Tatsii ta in. Kyiv : Kontsern

"Vydavnychyi Dim "In Yure"". T. I : Teoretyko-metodolohichni ta kontseptualni zasady politseiskoho prava ta politseiskoi deontolohii / uporiad. Yu. Rymarenko ta in. P. 7–13. [in Ukr.]

4. Udovichenko, L. (2024). "Slovnyk suchasnoho politseiskoho" yak instrument profesiinoi diialnosti. ["Dictionary of the Modern Police Officer" as a tool for professional activity]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 1 (128), pp. 413–420. [in Ukr.]

5. Udovichenko, L. (2024). Politsiina terminolohiia v systemi fakhovoi movy [Police terminology in the system of professional language]. *Ukrainskyi svit u naukovykh paradyhmakh* : zb. nauk. pr. Khark. nats. ped. un-tu imeni H. Skovorody. Issue 11, pp. 68–71. [in Ukr.]

6. Tsarova, I. (2022). Teksty normatyvno-pravovykh aktiv: leksychni osoblyvosti : monohrafiia. [Texts of legal acts: lexical features]. Dipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, 148 p. [in Ukr.]

7. Tsarova, I. (2017). Yurydychne dokumentoznavstvo : navch. posib. [Legal documentary studies]. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. Sprav, 172 p. [in Ukr.]

8. Iurydychnyi slovnyk-dovidnyk. (1996). [Legal dictionary and reference book]. Za red. Yu. S. Shemshuchenka. Kyiv: Femina, 696 p. [in Ukr.]

ABSTRACT

Iryna Tsarova. Unification of Police terminology.

The article reveals the content of the formation of police terminology. It is noted that the genesis of police terms is a long process which depends on numerous factors, including political reforms. It is determined that a characteristic feature of Ukrainian police terminology is the presence of a significant number of terms from other humanitarian fields, in particular, jurisprudence, military affairs, and medicine. It is emphasized that the unification of police terminology is a process of standardization and harmonization of concepts used in police activities. It is noted that the sectoral police terminology system contains highly specialized service, legal, military, and medical terms. The author emphasizes that one of the main tasks of unifying police terminology is to systematize concepts. The translation and adaptation of police terms is an important step to ensure effective communication between police units of different countries. Regulatory documents regulate the use of police terms, and this is an equally important step in unifying the language used by police officers and other security services. Despite the commonality of some concepts, the specificity of police terms is emphasized by their focus on specific service tasks related to combating crime and maintaining public order in crisis situations. Police terminology also takes into account the needs of communication with other services, such as rescue or military, especially in a state of emergency or martial law, which is currently relevant for Ukraine. This ensures coherence and speed of response in an emergency. The terms used in the police sphere have their own clearly defined function, as they reflect the specifics of the tasks caused by both security needs and the situation in the country, which requires the mobilization of various operational services.

Key words: *police, police terminology, standardization, term, terminology system, unification, jurisprudence.*

УДК 342.9:35.072:37.018.43:004.946
DOI https://doi.org/10.32782/2078-3566-2024-4-25

Вікторія ЗІНУХОВА©
кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного, адміністративного та фінансового права *(Інститут управління Класичного приватного університету, м. Запоріжжя, Україна)*
vika-3001@ukr.net

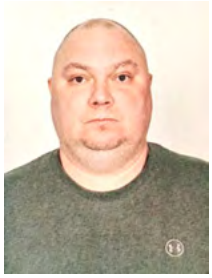

Олександр ВЕЛИКИЙ©
аспірант кафедри публічного управління та землеустрою *(Інститут управління Класичного приватного університету, м. Запоріжжя, Україна)*

УПРОВАДЖЕННЯ VR- ТА AR-ТЕХНОЛОГІЙ У НАВЧАЛЬНИЙ ПРОЦЕС: УПРАВЛІНСЬКИЙ АСПЕКТ

Статтю присвячено аналізу впровадження технологій віртуальної та доповненої реальності (VR і AR) у навчальний процес із погляду адміністративно-правового регулювання та управлінських механізмів у сфері публічного управління та адміністрування. Розглянуто нормативно-правову базу, що регулює використання інноваційних технологій в освітньому середовищі, проаналізовано сучасні управлінські підходи до інтеграції VR і AR у систему освіти, а також виявлено ключові виклики, пов'язані з реалізацією цих процесів. Особливу увагу приділено оцінці ефективності VR і AR як інструментів для оптимізації навчального процесу; визначенню ролі публічного управління у формуванні умов для їх упровадження; аналізу ризиків і перспектив цифровізації освіти в Україні. Результати дослідження спрямовані на розроблення практичних рекомендацій для вдосконалення управлінських процесів і нормативно-правового забезпечення впровадження VR- і AR-технологій у систему освіти.

Ключові слова: *віртуальна реальність (VR), доповнена реальність (AR), цифровізація освіти, управлінські технології, публічне управління, освітні інновації, адміністративно-правове регулювання, навчальні технології.*

Постановка проблеми. У сучасному світі технології віртуальної (VR) та доповненої реальності (AR) швидко набувають популярності в різних сферах, зокрема в освіті. Вони відкривають нові можливості для створення інтерактивних, занурювальних навчальних середовищ, що значно підвищують мотивацію учнів та ефективність засвоєння матеріалу. Використання VR і AR дає змогу не лише покращити якість навчання, а й значно розширити межі традиційних методів освіти, надаючи можливість для практичного застосування знань у віртуальних умовах, що наближаються до реальних.

Проте попри численні переваги впровадження цих технологій у навчальний процес стикається з низкою управлінських, правових та технічних проблем. На рівні публічного управління та адміністрування виникає потреба у розробленні ефективних стратегій

© В. Зінухова, 2024
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-7548-8448
© О. Великий, 2024

для інтеграції VR і AR у систему освіти, зокрема в аспектах фінансування, підготовки кадрів та адаптації нормативно-правової бази до нових вимог цифровізації.

Зокрема, на рівні адміністративного права та публічного управління важливо врегулювати питання безпеки використання новітніх технологій, забезпечити прозорість процесів їх упровадження та розподілу ресурсів. Це вимагає створення належних умов для розвитку інфраструктури, забезпечення доступу до технологій для всіх учасників освітнього процесу та забезпечення рівних можливостей у застосуванні VR і AR у різних навчальних закладах.

Отже, актуальність дослідження зумовлена необхідністю аналізу управлінських і правових аспектів упровадження технологій VR і AR в освітній процес, визначення оптимальних шляхів інтеграції цих інновацій у систему публічного управління, а також розробленням рекомендацій для подолання існуючих бар'єрів і викликів у процесі їх упровадження в Україні.

У сучасному світі цифрові технології стрімко трансформують усі сфери суспільного життя, зокрема систему освіти. Використання віртуальної (VR) та доповненої реальності (AR) відкриває нові можливості для модернізації навчального процесу. Ці інновації дають змогу створювати інтерактивні середовища для навчання, які сприяють глибшому засвоєнню знань, розвитку критичного мислення та практичних навичок [16].

Для України, яка активно інтегрується в глобальний цифровий простір, упровадження VR- і AR-технологій у навчання має велике значення, особливо в умовах реформування освітньої галузі. У цьому контексті ключову роль відіграє публічне управління, яке забезпечує нормативно-правову базу, стратегічне планування та управління ресурсами для впровадження інновацій.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю аналізу адміністративно-правових аспектів управління цифровими інноваціями в освіті. Серед ключових викликів можна виділити: недостатній рівень цифрової інфраструктури в закладах освіти, відсутність системного підходу до інтеграції VR і AR у навчальний процес та потребу в адаптації нормативно-правової бази до нових реалій [3, с. 170–176].

Таким чином, вивчення управлінських аспектів упровадження VR- і AR-технологій у сфері освіти є надзвичайно важливим для підвищення ефективності навчання, розвитку цифрової грамотності, а також створення передумов для сталого розвитку освітньої системи України.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Аналіз останніх досліджень і публікацій у сфері впровадження VR- і AR-технологій у навчальний процес указує на значний прогрес, особливо в контексті вищої освіти та публічного управління. Одним із важливих аспектів є покращення якості навчання за допомогою інтеграції технологій доповненої (AR) і віртуальної реальності (VR).

Дослідження показують, що VR і AR дають змогу створювати більш інтерактивні та захоплюючі навчальні середовища, що може покращити результати навчання, особливо в таких галузях, як медицина, архітектура і навіть в галузях публічного управління, де важливо використовувати інноваційні методи для моделювання управлінських ситуацій та оптимізації адміністративних процесів. Наприклад, університети, такі як UC Berkeley, активно застосовують VR для розроблення архітектурних проєктів, що дає змогу студентам взаємодіяти з реалістичними візуалізаціями та моделювати складні структури в реальному часі.

Також огляд літератури, проведений по проєктах у сфері вищої освіти, підкреслює важливість AR і VR для підвищення рівня іммерсивності навчання. Утім, варто зазначити, що існують і негативні ефекти, зокрема втома від візуального навантаження, що може впливати на ефективність навчання за частого використання цих технологій. Ці технології також відкривають нові можливості для публічних адміністраторів, допомагаючи

візуалізувати складні адміністративні процеси, створювати тренінги для публічних службовців та імітувати кризові ситуації для покращення прийняття рішень у реальному часі. Таким чином, застосування VR і AR у навчальних процесах відкриває нові горизонти для освіти в публічному управлінні та адмініструванні, сприяючи розвитку інноваційних підходів до навчання та управління.

Деякі науковці займалися дослідженнями у сфері впровадження VR- і AR-технологій у навчальний процес: Alexander Lennart Schmidt – автор численних робіт, що аналізують застосування VR/AR у вищій освіті та вплив цих технологій на навчальні процеси; Ralf Burbach – досліджує інтеграцію технологій віртуальної та доповненої реальності в освітньому контексті, зокрема у сфері готельного бізнесу та туризму, де ці технології забезпечують більшу інтерактивність і практичну орієнтованість навчання; Daniel King – один з авторів робіт, що систематично оцінюють ефективність AR і VR у вищій освіті, підкреслюючи їхні переваги для навчання в складних дисциплінах, таких як медицина та науки; Colin O'Connor – досліджує використання VR і AR для покращення взаємодії між викладачами і студентами, зокрема через віртуальні простори для навчання; Davin Dunlea – бере участь у дослідженнях, які стосуються досвіду використання VR та AR для покращення навчальних процесів у вищих навчальних закладах [4, с. 207–212].

Ці дослідження показують позитивний вплив VR та AR на навчання, сприяючи більшій іммерсії і залученості студентів, а також допомагають розробляти нові підходи до публічного управління та адміністрування через віртуальні моделювання управлінських ситуацій.

Метою дослідження є аналіз управлінських та адміністративно-правових аспектів упровадження VR- і AR-технологій у навчальний процес в Україні. Дослідження спрямоване на визначення ефективних механізмів інтеграції цих технологій у систему освіти з метою підвищення її якості, доступності та відповідності сучасним викликам. Основними завданнями вбачаємо аналіз сучасного стану впровадження VR- і AR-технологій у навчальних закладах, визначення адміністративно-правових бар'єрів та викликів інтеграції VR і AR у навчальний процес, оцінка ролі публічного управління у створенні сприятливих умов для розвитку цифрових освітніх технологій та розроблення рекомендацій щодо вдосконалення нормативно-правової бази та управлінських підходів у сфері використання VR і AR в освіті.

Дослідження має сприяти підвищенню ефективності державного управління у впровадженні цифрових інновацій, зокрема VR і AR, в освітній сфері та забезпечити розроблення практичних інструментів для їх реалізації.

Виклад основного матеріалу. Аналіз сучасного стану впровадження VR і AR у навчальний процес розпочнемо з дослідження використання технологій віртуальної (VR) та доповненої реальності (AR) у навчанні, процесі, що активно розвивається на глобальному рівні. Згідно з останніми дослідженнями, ці технології дають змогу створювати інтерактивні та іммерсивні навчальні середовища, що значно покращує якість освіти та підвищує рівень залученості студентів. На міжнародному рівні VR і AR широко застосовуються у таких галузях, як медицина – для симуляції складних операцій, навчання медичних працівників без ризику для пацієнтів; архітектура – для створення тривимірних моделей будівель, що дає змогу студентам аналізувати просторові рішення в реальному часі; інженерія – для тестування механізмів та симуляції виробничих процесів; туризм – для імітації подорожей і створення інтерактивних турів [18; 19].

Сьогодні в Україні спостерігається зростання інтересу до VR- і AR-технологій, зокрема у вищій освіті. Проте їх широке впровадження стримується низкою чинників, таких як інфраструктура: недостатній доступ до сучасного обладнання, необхідного для реалізації VR/AR-рішень; фінансування: відсутність достатніх інвестицій у розвиток цифрових технологій у навчальних закладах; кваліфікація викладачів: низький рівень

підготовки педагогічного складу для ефективного використання VR і AR у навчальному процесі чи нормативно-правова база: обмежена законодавча підтримка впровадження інновацій у сферу освіти [9, с. 36–38].

Попри це в Україні є перспективні ініціативи. Наприклад, деякі університети та приватні школи починають упроваджувати VR/AR-технології в експериментальних курсах, таких як віртуальні лабораторії або тренінги для майбутніх публічних адміністраторів. Таким чином, хоча VR і AR визнані перспективними інструментами для модернізації освіти, їх упровадження в Україні вимагає системної підтримки з боку держави, вдосконалення інфраструктури та залучення міжнародного досвіду [2].

Упровадження VR- і AR-технологій у навчальний процес стикається з низкою адміністративно-правових викликів, які обмежують їх ефективне використання в освітній сфері України. Відсутність чітко сформованої законодавчої основи для регулювання впровадження VR і AR у систему освіти значно ускладнює процес їх інтеграції. Чинні нормативно-правові акти не враховують специфіку цих технологій, їхніх вимог до безпеки, стандартизації контенту та оцінки ефективності. Це створює ризики для масштабного впровадження, а також не сприяє залученню приватних інвестицій у розвиток інновацій в освіті. Однією з основних проблем є недостатнє фінансування з боку держави для закупівлі обладнання, розроблення програмного забезпечення та підготовки персоналу. Більшість навчальних закладів, особливо державних, не має змоги самостійно впроваджувати VR і AR через високу вартість технологій. Окрім того, відсутність системи грантової підтримки або державно-приватного партнерства ускладнює інтеграцію інновацій. Значна частина викладачів не має достатніх знань і навичок для роботи з VR і AR. Це пов'язано як з обмеженою кількістю навчальних програм із цифровізації освіти, так і з відсутністю регулярних тренінгів. Без належної підготовки педагогічного складу використання VR і AR може залишатися поверхневим і неефективним. Проблемою є також недостатній рівень співпраці між державними органами, закладами освіти, приватним сектором і міжнародними організаціями. Це призводить до відсутності єдиної стратегії розвитку VR- і AR-технологій у сфері освіти.

Для усунення цих бар'єрів доцільно розробити нормативно-правові акти, що регулюють використання VR і AR у навчальному процесі; створити механізми державно-приватного партнерства для залучення інвестицій; запровадити державні програми підвищення кваліфікації педагогів; забезпечити координацію між усіма учасниками освітнього процесу задля інтеграції новітніх технологій. Таким чином, подолання адміністративно-правових перешкод є ключовою умовою для ефективного впровадження VR і AR у навчальний процес в Україні [5, с. 23].

Узагалі, публічне управління відіграє вирішальну роль у створенні сприятливих умов для інтеграції VR- і AR-технологій у навчальний процес. З огляду на сучасні виклики та тенденції, державні органи зобов'язані забезпечувати системний підхід до впровадження інноваційних технологій в освіту [15]. Основними напрямами діяльності публічного управління при цьому є розвиток цифрової інфраструктури, коли державні органи мають забезпечити заклади освіти сучасним обладнанням, необхідним для використання VR- і AR-технологій. Важливими завданнями є розбудова широкосмугового доступу до Інтернету, особливо в сільських і віддалених районах, та створення національних платформ для розроблення та розповсюдження VR/AR-контенту; реалізація освітніх програм з підготовки кадрів. Це організація тренінгів, семінарів і курсів підвищення кваліфікації для викладачів, спрямованих на оволодіння навичками використання VR і AR у навчальному процесі, розроблення навчальних програм для підготовки фахівців з VR і AR на рівні вищої освіти чи створення мережі центрів цифрової грамотності, що працюють у взаємодії з навчальними закладами; формування сприятливого інвестиційного клімату. Держава має створити стимули для залучення приватних інвестицій у цифровізацію освіти, включаючи

VR і AR, запроваджувати податкових пільг для компаній, які розробляють і впроваджують VR/AR-технології для освіти, та сприяти державно-приватному партнерству для розроблення інноваційних рішень [10; 17].

Публічне управління повинно забезпечити розроблення нормативно-правових актів, що регулюють використання VR- і AR-технологій у навчальному процесі. Важливо закріпити стандарти якості для освітніх продуктів на основі VR і AR. Упровадження правових норм щодо захисту персональних даних у VR/AR-середовищах. Моніторинг і оцінка впровадження технологій допоможе створенню механізмів для регулярного аналізу ефективності використання VR і AR у навчальному процесі, збір і аналіз даних про вплив цих технологій на якість освіти – формуванню рекомендацій для покращення інтеграції VR/AR на основі зворотного зв'язку від освітніх установ. Роль публічного управління полягає у координації та стимулюванні процесів цифровізації освіти. Державні органи мають не лише створювати сприятливі умови для інтеграції VR і AR, а й забезпечувати довгострокову підтримку цих технологій, сприяючи їх адаптації до потреб освітньої системи. Ефективне управління у цій сфері стане важливим чинником розвитку інноваційної та конкурентоспроможної освіти в Україні [11, с. 14; 13].

На основі аналізу світового досвіду встановлено, що використання VR- і AR-технологій у навчальному процесі має значний позитивний вплив на якість освіти, що підтверджується низкою ключових результатів. VR і AR створюють інтерактивне та захоплююче середовище, яке стимулює інтерес до навчання. Студенти більш активно беруть участь у навчальному процесі завдяки можливості взаємодіяти з віртуальними об'єктами, моделювати реальні ситуації та отримувати миттєвий зворотний зв'язок. Наприклад, віртуальні лабораторії дають змогу експериментувати без ризику для здоров'я або обладнання, що особливо важливо для природничих та технічних дисциплін. Технології VR і AR дають змогу відтворювати реалістичні сценарії, у яких студенти можуть відпрацьовувати навички та приймати рішення. Це особливо актуально для медицини, інженерії чи юриспруденції. Безпечні умови віртуального середовища сприяють глибокому зануренню та зниженню стресу, пов'язаного з можливими помилками. Використання VR- і AR-технологій у навчанні сприяє формуванню таких компетенцій, як критичне мислення та вирішення проблем, технічні навички роботи з інноваційними технологіями та ефективна командна робота у цифровому середовищі. Особливо актуальним це є для підготовки спеціалістів у таких сферах, як IT, архітектура, дизайн, маркетинг та охорона здоров'я [1, с. 28–34].

Щодо світового досвіду, то у США використання VR в університетах для навчання студентів-медиків (наприклад, через платформу Touch Surgery); Південній Кореї: застосування AR у середніх школах для вивчення природничих наук; у ЄС: розроблення інтегрованих навчальних програм з AR у галузі інженерії в рамках проєкту Erasmus+ [12].

Основними показниками ефективності будуть підвищення успішності студентів, зростання рівня засвоєння матеріалу (за дослідженнями, VR/AR забезпечують зростання запам'ятовування інформації до 70–90% порівняно з традиційними методами) та зниження витрат часу на практичну підготовку за рахунок використання симуляторів. Ефективність VR- і AR-технологій в освітньому процесі підтверджена численними прикладами їх успішного використання у світі. Їх упровадження сприяє удосконаленню якості навчання, підвищенню мотивації студентів та підготовці кадрів, здатних ефективно працювати у високотехнологічному середовищі. Для України ці технології відкривають нові можливості модернізації освіти, що є важливим кроком до її інтеграції у глобальний простір [6, с. 46–62].

На основі аналізу сучасного стану впровадження VR- і AR-технологій у навчальний процес, а також виявлених бар'єрів пропонуємо такі рекомендації:

– адаптувати чинне законодавство до потреб цифровізації освіти, зокрема шляхом: розроблення стандартів якості для VR- і AR-контенту, визначення вимог до безпеки використання VR і AR в освітньому середовищі та запровадження норм, що регулюють

захист персональних даних у віртуальному середовищі; прийняти підзаконні акти, які сприятимуть інтеграції VR і AR у навчальний процес, включаючи пільгові умови для освітніх установ, що використовують ці технології, та встановити механізми контролю та моніторингу впровадження VR і AR, забезпечуючи прозорість та ефективність їх використання [14];

– розробити механізми державно-приватного партнерства для фінансування VR- і AR-проєктів у сфері освіти. Запровадити державні програми, які передбачають гранти або субсидії для освітніх установ на придбання обладнання та розроблення VR- і AR-контенту. Створити спеціальні фонди для підтримки стартапів і компаній, що працюють над розробленням інноваційних технологій для освіти. Активізувати співпрацю з міжнародними донорами та організаціями, які готові інвестувати у цифровізацію освіти;

– розробити всеосяжну стратегію, яка враховує потреби різних рівнів освіти та визначає пріоритети впровадження VR і AR. Включити до стратегії: плани підготовки та перепідготовки педагогічного персоналу, заходи для забезпечення рівного доступу до VR- і AR-технологій у всіх регіонах України, індикатори оцінки ефективності впровадження технологій. Створити робочу групу, що координуватиме реалізацію стратегії, за участі представників державного та приватного секторів, освітніх установ та громадськості;

– сприяти дослідженням у сфері використання VR і AR у навчальному процесі з упровадження наукових грантів для вивчення впливу VR і AR на якість освіти [7, с. 61–64; 8].

Запропоновані заходи дадуть змогу створити ефективну екосистему для впровадження VR- і AR-технологій у навчальний процес. Це сприятиме модернізації української освіти, підвищенню її конкурентоспроможності та відповідності сучасним викликам цифрової епохи.

Висновки. Таким чином, упровадження VR- і AR-технологій у навчальний процес є важливим кроком до модернізації освіти та підвищення її ефективності в умовах цифрової трансформації. Проведене дослідження дало змогу встановити, що світовий досвід демонструє високий потенціал VR і AR** у покращенні залученості студентів, практичного застосування знань у безпечному середовищі та розвитку навичок, що відповідають сучасним вимогам ринку праці. В Україні існують значні бар'єри, такі як недостатня нормативно-правова база, обмежене фінансування та низький рівень підготовки викладачів. Публічне управління відіграє ключову роль у створенні сприятливих умов для інтеграції VR і AR у навчальний процес.

На основі аналізу було запропоновано комплекс рекомендацій, які включають удосконалення законодавства, залучення фінансових ресурсів, створення національної стратегії розвитку VR і AR у навчанні, а також підтримку наукових досліджень. Упровадження VR- і AR-технологій в освіту сприятиме не лише підвищенню якості освітнього процесу, а й формуванню конкурентоспроможних фахівців, здатних ефективно працювати в умовах глобалізованого та цифровізованого світу. Реалізація запропонованих заходів стане важливим кроком на шляху до модернізації освітньої системи України та її інтеграції у світовий простір.

Подальше дослідження впровадження VR- і AR-технологій у навчальний процес відкриває широкі можливості для наукових і практичних розробок у різних напрямах. Основними перспективними аспектами є: розроблення методик інтеграції VR і AR у навчальні програми. Це створення універсальних і спеціалізованих навчальних модулів із використанням VR і AR для різних дисциплін, таких як медицина, інженерія, право, економіка та гуманітарні науки, та адаптація методик до потреб різних рівнів освіти – від шкільної до післядипломної; вивчення впливу VR і AR на якість засвоєння знань, розвиток критичного мислення, креативності та інших когнітивних навичок; аналіз ефективності використання VR і AR для студентів із різними стилями навчання та рівнем підготовки та визначення оптимального співвідношення між традиційними та інноваційними методами

викладання; удосконалення апаратного забезпечення (окуляри, рукавички, сенсори), яке буде доступним і економічно вигідним для освітніх установ та створення спеціалізованого програмного забезпечення для навчальних цілей, орієнтованого на потреби українських закладів освіти; дослідження нормативно-правових питань, пов'язаних із захистом персональних даних та прав інтелектуальної власності в VR/AR-середовищах та розроблення етичних стандартів для використання VR і AR в освітньому процесі; аналіз доступності VR- і AR-технологій для різних соціальних груп, включаючи людей з інвалідністю та вивчення впливу VR і AR на подолання цифрового розриву між регіонами та соціальними верствами населення; вивчення успішного досвіду впровадження VR і AR у світових освітніх системах та розроблення міжнародних спільних проєктів для обміну досвідом та створення інтегрованих навчальних програм.

Подальші розробки у сфері VR і AR в освіті дадуть змогу глибше дослідити їхній вплив на навчальний процес і знайти інноваційні підходи для їх ефективного впровадження. Перспективи цих технологій забезпечують широкий спектр можливостей для покращення якості освіти та підготовки фахівців нового покоління, здатних відповідати викликам цифрової епохи.

Список використаних джерел

1. Алєксєєва Г.М., Кравченко Н.В., Чуприна Г.П., Смоліна І.С. Використання VR- та AR-технологій у навчанні. *Modern Trends In The Development Of Science And Technology : Proceedings of the International Conference. (February 1–2, 2023, Batumi, Georgia).* Batumi : LIU, 2023. P. 28–34.

2. Вайцеховська О.О., Литвинюк О.С. Технології доповненої та віртуальної реальності в освіті. URL: http://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/38134/134631.pdf?sequence=2&isAllowed=y

3. Іваній О.М., Ганжа В.В. Цифрова трансформація освіти як об'єкт державного управління в умовах глобалізації. *Право та державне управління*. 2024. № 1. С. 170–176.

4. Климнюк В.Є. Віртуальна реальність в освітньому процесі. *Збірник наукових праць Харківського національного університету Повітряних сил.* 2018. № 2. С. 207–212.

5. Литвиненко Є.В. Адміністративно-правове регулювання у сфері надання освітніх послуг в Україні : дис. … д-ра філос. : 081. Суми, 2023. 275 с.

6. Литвинова С.Г., Буров О.Ю., Семеріков С.О. Концептуальні підходи до використання засобів доповненої реальності в освітньому процесі. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2021. Вип. 55. С. 46–62. URL: https://doi.org/10.31652/2412-1142-2020-55-46-62

7. Мельник І.Ю., Нефьодова Г.Д., Задирей Н.М. Augmented Reality and Virtual Reality as the Resources of Students' Educational Activity. *Інформаційні технології та комп'ютерне моделювання* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Івано-Франківськ, 14–19 травня 2018 р. Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2018. С. 61–64.

8. Мельник І., Задерей Н., Нефьодова Г. Доповнена та віртуальна реальність як ресурс навчальної діяльності студентів. URL: http://itcm.comp-sc.if.ua/2018/melnuk.pdf

9. Огірко О.І. Використання віртуальних технології та технології доповненої реальності в освітньому процесі. *Інформаційні технології в освіті та практиці* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Львів, 18 грудня 2020 р. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2020. С. 36–38.

10. Про реалізацію інноваційного освітнього проєкту за темою «Організаційні та науково-методичні умови створення STEM-центрів» у червні 2022 – травні 2027 р. : Наказ МОН України від 12.08.2022 № 741. URL: https://mon.gov.ua/npa/pro-realizaciyu-innovacijnogo-osvitnogo-proyektu-za-temoyu-organizacijni-ta-naukovo-metodichni-umovi-stvorennya-stem-centriv-u-chervni-2022-travni-2027-rokiv

11. Редіна П.В. Організаційно-правові засади управління вищою освітою в Україні : дис. … д-ра філос. : 081. Харків, 2023. 241 с.

12. Слупська Я., Шкуренко О. Застосування віртуальної реальності (VR) у освіті. *Молодий вчений.* 2022. № 9(109). С. 82–88. URL: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2022-9-109-19

13. Соколюк О. Вплив VR/AR на технології навчання й освітянські практики. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2021. Вип. 60. С. 108–116. URL: https://www.researchgate.net/publication/369922677_VPLIV_VR_AR_NA_TEHNOLOGII_NAVCANNA_J_OSVITANSKI_PRAKTIKI

14. Чередніченко Н.С. Цифровізація державного управління. *Київський часопис права*. 2021. № 4. URL: https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/01/354.pdf

15. Agariadne D.S., Daineko Y. Global Publication Trends in Augmented Reality and Virtual Reality for Learning: The Last Twenty-One Years. *International Journal of Engineering Pedagogy (iJEP).* March 2023. № 13(2). P. 109–128. URL: https://www.researchgate.net/publication/369422205_Global_Publication_Trends_in_Augmented_Reality_and_Virtual_Reality_for_Learning_The_Last_Twenty-One_Years

16. Carios J. Ochoa Virtual and ugmented reality in education. Are we ready for a disruptive innovation in education. *Conference : ICERI 2016 «International Conference on Education, Research and Innovation».* Sevilla / Spain At : Sevilla / Spain Volume : Virtual and Augmented Reality in Education. November 2016. URL: https://www.researchgate.net/publication/310976534_VIRTUAL_AND_AUGMENTED_REALITY_IN_EDUCATION_ARE_WE_READY_FOR_A_DISRUPTIVE_INNOVATION_IN_EDUCATION

17. European Commission. Digital Education Action Plan 2021-2027. Brussels, 2021. URL: https://ec.europa.eu/education/digital-education-action-plan

18. Fernandez M. Augmented Virtual Reality: How to Improve Education Systems. *Higher Learning Research Communications*. 2017. Vol. 7. № 1. P. 1–15. URL: https://www.researchgate.net/publication/318615917_AugmentedVirtual_Reality_How_to_improve_education_systems#fullTextFileContent

19. Heng L., Gege Li, Qinna F, Yugin Y. Virtual reality in K-12 and higher education: A systematic review of the literature from 2000 to 2019. *Journal of Computer Assisted Learning.* March 2021. № 37(1). URL: https://www.researchgate.net/publication/350106651_Virtual_reality_in_K-12_and_higher_education_A_systematic_review_of_the_literature_from_2000_to_2019

Надійшла до редакції 02.12.2024

References

1. Alyeksyeyeva, H.M., Kravchenko, N.V., Chupryna, H.P., & Smolina, I.S. (2023). Vykorystannya VR ta AR tekhnolohiy u navchanni [The use of VR and AR technologies in education]. *Modern Trends In The Development Of Science And Technology : Proceedings of the International Conference. (February 1–2, 2023, Batumi, Georgia)*. Batumi : LIU, P. 28–34. [in Ukr.].

2. Vaytsekhovs′ka, O.O., & Lytvynyuk, O.S. Tekhnolohiyi dopovnenoyi ta virtual′noyi real′nosti v osviti echnologies of augmented and virtual reality in education. Retrieved from http://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/38134/134631.pdf?sequence=2&isAllowed=y. [in Ukr.].

3. Ivaniy, O.M., & Hanzha, V.V. (2024). Tsyfrova transformatsiya osvity yak ob″yekt derzhavnoho upravlinnya v umovakh hlobalizatsiyi [Digital transformation of education as an object of public administration in the context of globalization]. *Pravo ta derzhavne upravlinnya*. № 1, pp. 170–176. [in Ukr.].

4. Klymnyuk, V.Ye. (2018). Virtual′na real′nist′ v osvitn′omu protsesi [Virtual reality in the educational process]. *Zbirnyk naukovykh prats' Kharkivs'koho natsional'noho universytetu Povitryanykh Syl*. № 2, pp. 207–212. [in Ukr.].

5. Lytvynenko, Ye.V. (2023). Administratyvno-pravove rehulyuvannya u sferi nadannya osvitnikh posluh v Ukrayini [Administrative and legal regulation in the field of providing educational services in Ukraine] : dys. … d-ra filos. : 081-Pravo / Sums′kyy derzhavnyy universytet. Sumy, 275 p. [in Ukr.].

6. Lytvynova, S.H., Burov, O.Yu., & Semerikov, S.O. (2021). Kontseptual′ni pidkhody do vykorystannya zasobiv dopovnenoyi real′nosti v osvitn′omu protsesi [Conceptual approaches to the use of augmented reality tools in the educational process]. *Suchasni informatsiyni tekhnolohiyi ta innovatsiyni metodyky navchannya v pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiya, teoriya, dosvid, problemy*. Issue 55, pp. 46–62. Retrieved from https://doi.org/10.31652/2412-1142-2020-55-46-62. [in Ukr.].

7. Mel′nyk, I.Yu., Nef′odova, H.D., & Zadyrey, N.M. (2018). Augmented Reality and Virtual Reality as the Resources of Students' Educational Activity [ugmented Reality and Virtual Reality as the Resources of Students' Educational Activity]. *Informatsiyni tekhnolohiyi ta komp'yuterne modelyuvannya : materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Ivano-Frankivs'k, 14–19 travnya 2018 r.).* Ivano-Frankivs′k : Prykarpat. nats. un-t im. V. Stefanyka, pp. 61–64. [in Ukr.].

8. Mel′nyk, I., Zaderey, N., Nef′odova, H. (Augmented and virtual reality as the resources of students' educational activity) Dopovnena ta virtual′na real′nist′ yak resurs navchal′noyi diyal′nosti studentiv. Retrieved from http://itcm.comp-sc.if.ua/2018/melnuk.pdf. [in Ukr.].

9. Ohirko, O.I. (2020). Vykorystannya virtual′nykh tekhnolohiyi ta tekhnolohiyi dopovnenoyi real′nosti v osvitn′omu protses [The use of virtual technologies and augmented reality technologies in the

educational process]. *Informatsiyni tekhnolohiyi v osviti ta praktytsi : materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf. (m. L'viv, 18 hrud. 2020 r.).* L′viv : L′viv. derzh. un-t vnutr. sprav, pp. 36–38. [in Ukr.].

10. Pro realizatsiyu innovatsiynoho osvitn′oho proyektu za temoyu «Orhanizatsiyni ta naukovo-metodychni umovy stvorennya STEM-tsentriv» u chervni 2022 – travni 2027 rokiv [On the implementation of an innovative educational project on the topic «Organizational and scientific and methodological conditions for the creation of STEM centers» in June 2022 - May 2027] : nakaz MON Ukrayiny vid 12.08.2022 № 741. Retrieved from https://mon.gov.ua/npa/pro-realizaciyu-innovacijnogo-osvitnogo-proyektu-za-temoyu-organizacijni-ta-naukovo-metodichni-umovi-stvorennya-stem-centriv-u-chervni-2022-travni-2027-rokiv. [in Ukr.].

11. Redina, P.V. (2023). Orhanizatsiyno-pravovi zasady upravlinnya vyshchoyu osvitoyu v Ukrayini [Organizational and legal principles of higher education management in Ukraine] : dys. … d-ra filos. : 081-Pravo / Nats. yuryd. un-t im. Yaroslava Mudroho. Kharkiv, 241 p. [in Ukr.].

12. Slups′ka, Ya., Shkurenko, O. (2022). Zastosuvannya virtual′noyi real′nosti (VR) u osviti [Application of virtual reality (VR) in education]. *Molodyy vchenyy*. №9 (109). S. 82–88. Retrieved from https://doi.org/10.32839/2304-5809/2022-9-109-19. [in Ukr.].

13. Sokolyuk, O. (2021). Vplyv VR/AR na tekhnolohiyi navchannya y osvityans′ki praktyky [The impact of VR/AR on learning technologies and educational practices]. Suchasni *informatsiyni tekhnolohiyi ta innovatsiyni metodyky navchannya v pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiya, teoriya, dosvid, problemy*. Issue 60, pp. 108–116. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/ 369922677_ VPLIV_VR_AR_NA_TEHNOLOGII_NAVCANNA_J_OSVITANSKI_PRAKTIKI. [in Ukr.].

14. Cherednichenko, N.S. (2021). Tsyfrovizatsiya derzhavnoho upravlinnya [Digitalization of public administration]. *Kyyivs'kyy chasopys prava*. № 4. Retrieved from https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/01/354.pdf. [in Ukr.].

15. Agariadne, D.S., Daineko, Y. (2023). Global Publication Trends in Augmented Reality and Virtual Reality for Learning: The Last Twenty-One Years. *International Journal of Engineering Pedagogy (iJEP).* March. № 13(2). P. 109–128. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/369422205_ Global_Publication_Trends_in_Augmented_Reality_and_Virtual_Reality_for_Learning_The_Last_Twenty-One_Years.

16. Carios, J. Ochoa (2016). Virtual and ugmented reality in education. Are we ready for a disruptive innovation in education. *Conference : ICERI 2016 «International Conference on Education, Research and Innovation».* Sevilla / Spain At : Sevilla / Spain Volume : Virtual and Augmented Reality in Education. November. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/310976534_VIRTUAL_AND_AUGMENTED_REALITY_IN_EDUCATION_ARE_WE_READY_FOR_A_DISRUPTIVE_INNOVATION_IN_EDUCATION

17. European Commission. Digital Education Action Plan 2021–2027. Brussels, 2021 Retrieved from https://ec.europa.eu/education/digital-education-action-plan.

18. Fernandez, M. (2017) Augmented Virtual Reality: How to Improve Education Systems. *Higher Learning Research Communications*. Vol. 7. № 1. P. 1–15. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/318615917_AugmentedVirtual_Reality_How_to_improve_education_systems#fullTextFileContent.

19. Heng, L., Gege, Li, Qinna, F, Yugin, Y. (2021) Virtual reality in K-12 and higher education: A systematic review of the literature from 2000 to 2019. *Journal of Computer Assisted Learning.* March. № 37(1). Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/350106651_Virtual_reality_in_K12_and_higher_education_A_systematic_review_of_the_literature_from_2000_to_2019.

ABSTRACT

Viktoriya Zinukhova, Oleksandr Velikiy. Implementation of VR and AR technologies in the educational process: a managerial aspect.

The purpose of the article is to study the features of the implementation of virtual reality (VR) and augmented reality (AR) technologies in the educational process, in particular from the point of view of managerial aspects. The article is aimed at: identifying current trends in the use of VR and AR in education, analyzing administrative and legal barriers to the integration of these technologies in Ukraine, assessing the role of public administration in ensuring the digitalization of the educational process, and developing recommendations for improving the regulatory framework and introducing innovative technologies into educational institutions.

The results of the study show that the introduction of VR and AR technologies into the educational process opens up significant prospects for the modernization of education, ensuring interactivity, deeper student engagement and improving the quality of knowledge. At the international level, these technologies are widely used in various fields, such as medicine, engineering and architecture, where they contribute to the development of practical skills in safe conditions. In Ukraine, despite existing initiatives, their integration is complicated by the lack of infrastructure, limited funding, insufficient qualifications of teachers and lack of legislative support. Overcoming these barriers requires systemic changes, in particular, the development of digital infrastructure, the implementation of training programs for teachers, as well as the stimulation of public-private partnerships. Effective public governance and coordination of actions between the state, educational institutions and the private sector are key factors for the successful implementation of VR and AR into the educational process, which will contribute to increasing the competitiveness of Ukrainian education in the context of digitalization.

Key words: *virtual reality (VR), augmented reality (AR), digitalization of education, management technologies, public administration, educational innovations, administrative-legal regulation, learning technologies.*

UDC 372.881.111.1
DOI https://doi.org/10.32782/2078-3566-2024-4-26

Ganna DEKUSAR©
Senior Teacher
of Language Training
Department
*(Dnipro State University
of Internal Affairs,
Dnipro, Ukraine)
19annad75@gmail.com*

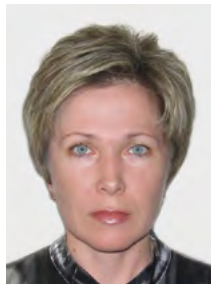

Tetyana PAKULOVA©
Associate Professor
of Language Training
Department
*(Dnipro State University
of Internal Affairs,
Dnipro, Ukraine)
pakulova17@ukr.net*

Dr. Arie ANDRASYAH ISA©
*(University «Kantor Bahasa
Provinsi Maluku Utara»,
Indonesia)
dr.arie.andrasyah.isa@gmail.
com*

EMOTIONAL INTELLIGENCE IN TEACHING OF THE ENGLISH LANGUAGE FOR FUTURE LAW ENFORCEMENT OFFICERS

This article explores the integration of emotional intelligence (EI) into the process of teaching English to future law enforcement officers, emphasizing its theoretical and practical aspects. The study highlights emotional intelligence as a crucial competency for professional and personal development, particularly for individuals working in high-stress environments. Emotional intelligence encompasses self-awareness, self-regulation, motivation, empathy, and social skills, all of which are integral for effective communication and decision-making.

The research discusses the benefits of EI in enhancing the learning experience and professional readiness of law enforcement cadets. It examines innovative teaching methodologies, such as role-playing, case discussions, and reflective exercises, which aim to foster EI alongside language proficiency. Furthermore, the study identifies challenges in implementing EI-focused teaching methods, including cultural differences, varying language levels, and limited instructional time.

The findings demonstrate that incorporating EI in English language education leads to improved teamwork, empathy, social sensitivity, and confidence in communication, even in stressful situations. This approach not only strengthens language skills but also equips cadets with socio-emotional competencies vital for their profession. The article underscores the potential for further research to refine EI integration into vocational education, fostering well-rounded professionals capable of thriving in a multicultural and demanding work environment.

Key words: *emotional intelligence (EI), self-awareness, self-regulation, motivation, empathy, socio-emotional competencies, learning proces.*

© G. Dekusar, 2024
ORCID ID: http://orcid.org/0000-0001-8727-5944
© T. Pakulova, 2024
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-0251-684X
© Dr. Arie Andrasyah Isa, 2024

Relevance of the study. Modern education, especially vocational education, is focused on developing in students not only professional knowledge and skills, but also such important competencies as emotional intelligence (EI). Emotional intelligence is defined as a person's ability to recognize, understand, and manage their own emotions, as well as to understand the emotions of other people. This concept was first proposed by Peter Salovey and John Mayer in 1990 [12], and later popularized through the works of Daniel Goleman [1]. According to Goleman, EI includes such components as self-awareness, self-regulation, motivation, empathy, and social skills.

Nowadays the use of emotional intelligence in teaching foreign languages in specialized educational institutions is gaining relevance due to the disturbing days of the exhausting war in Ukraine. This is especially true for future law enforcement officers who work in stressful conditions and interact with different groups of the population. Teaching English in such a context can be an effective means of developing EI, which will contribute not only to language acquisition, but also to the formation of important socio-emotional competencies.

Recent publications overview. The influence of emotional intelligence on the learning process was studied by scientists such as Howard Gardner. In his theory of multiple intelligences, he considered interpersonal and intrapersonal intelligences, which are closely related to EI [10]. The famous educational psychologist David Kolb emphasized the importance of emotions in the learning process in the context of experimental learning [11]. In modern pedagogy, EI is considered an important factor for increasing the effectiveness of learning, developing communication skills and creating a positive learning atmosphere. In Ukraine, a small number of scientists have studied the influence of emotional intelligence on the learning process, including: Olga Rotko and Yevheniy Klopota, scientists from Zaporizhia National University, who studied emotional intelligence and polycommunicative empathy as components of the personal readiness of future teachers to work in an inclusive educational space [8]; Tetyana Kotyk in her teaching manual "New Ukrainian School: Theory and Practice of Developing Emotional Intelligence in Primary School Students" examines methods for developing emotional intelligence in primary school students [4]; Iryna Khmeleva investigated the impact of the learning format on the emotional intelligence of schoolchildren [9]; Natalia Kovryga and Eleonora Nosenko in their monograph "Emotional Intelligence: Conceptualization of the Phenomenon, Basic Functions" studied various aspects of emotional intelligence and its role in learning and development [6]. The article by Olena Kovalchuk and Hanna Dekusar represents the results of a real study of emotional intelligence in cadet classrooms of the Dnipro State University of Internal Affairs (DSUIA) and draws conclusions about the positive impact of emotional intelligence on the success of English classes with cadets [2].

The article's objective is to show the possibilities of developing emotional intelligence in the process of teaching English to future law enforcement officers in institutions of higher education. The article substantiates that the study of English by law enforcement officers is not only a professional necessity, but also a powerful tool for the development of EI.

Discussion. Turning to the theoretical foundations of such a phenomenon as emotional intelligence, let's try to give it a general definition: emotional intelligence is defined as a person's ability to recognize, understand and manage both their own emotions and the emotions of others. D. Goleman identifies five main components of emotional intelligence (EI):

1. Self-awareness – the ability to understand their own emotions.
2. Self-regulation – the ability to control emotional reactions.
3. Motivation – an internal desire to achieve goals.
4. Empathy – understanding the emotions of other people.
5. Social skills – the ability to interact effectively with others [1].

The development of these components is important for future law enforcement officers, who in their professional activities must remain emotionally stable, make informed decisions and build trusting relationships with citizens.

A significant number of domestic scientists agree that teaching a foreign (English) language can contribute to the formation of EI in higher education students. Inna Kozubay [3], Volodymyr Krasnopolsky [5], Tetyana Pakulova [7] mentioned in their works about individual components of the development of emotional intelligence in higher education students.

When conducting a study among English teachers at the Dnipro State University of Internal Affairs (sample – 10 people), it was revealed that they use a number of teaching methods contributing to the formation of EI for higher education students, namely:

• Group work: case discussions, joint projects and interactive tasks develop empathy and social skills.

• Conflict resolution: modeling situations based on real professional scenarios promotes the development of self-regulation.

• Interactive methods: debates, role-playing games and simulations help students develop skills in understanding the emotions of the interlocutor.

It should be noted that the methodology of teaching English with an eye to EI includes the development and implementation of certain teaching methods taking into account the following stages:

1. Individualization of teaching: taking into account the features of each higher education student which helps to create a comfortable atmosphere for learning.

2. Use of the case method: for example, analysis of real situations that law enforcement officers may face (interaction with the population, conflict resolution, interrogations, etc.).

Task description: Group discussion of real or fictional situations that contain emotional challenges.

Example: Consideration of a case where a law enforcement officer is faced with aggressive behavior of a suspect. Students analyze how emotional intelligence can help in this situation and discuss possible response strategies.

3. Role-playing: Modeling of professional scenarios in English allows you to simultaneously improve language skills and EI.

Task description: The cadets act out scenarios related to the professional activities of law enforcement officers, where it is necessary to detect and respond to the emotions of the interlocutors.

Example: A situation where a police officer communicates with a victim of a crime. The cadets must demonstrate empathy and an appropriate emotional response in English.

4. Feedback: Regular feedback aimed at supporting the motivation and self-reflection of higher education students.

Herewith, several examples of the integration of EI in teaching English in higher education institutions that train future law enforcement officers can be given.

1. Analysis of situational dialogues. The cadets are assigned to act out a dialogue between a law enforcement officer and a citizen in a difficult situation (for example, resolving a conflict at a public event). After completing the task, an analysis is carried out, focusing on the emotional component.

2. Projects and presentations. Higher education students prepare presentations on topics related to the cultural characteristics of different countries, their influence on the interaction of law enforcement officers with foreign citizens. This develops empathy and understanding of other cultures.

Task description: Development of projects that require cooperation and consideration of emotional aspects of interaction.

Example: Creating a presentation on cultural differences in the manifestation of emotions and their significance in international law enforcement practice.

3. Reflective essays:

Task description: Writing an essay in English, where students describe their own emotional reactions to certain events and analyze them.

Example: Essay on the topic: "How I react to stressful situations (explosion, attack, crowd aggression, etc.) and how I can improve my emotional resilience in my future profession."

4. Psycholinguistic approach. Exercises for recognizing emotions.

Using materials that include texts describing emotional states, analyzing body language, intonation, and nonverbal communication.

Task Description: Using visual or audio materials to identify and discuss different emotions.

Example: Watching video clips with different emotional situations and discussing which emotions were demonstrated and how to respond to them.

Integrating the development of emotional intelligence (EI) into the process of teaching English for students is an important aspect of modern education. However, certain difficulties may arise when implementing such practices:

1. Low motivation of cadets: Some cadets may not be aware of the importance of EI for their future profession, which leads to a lack of interest in participating in such classes.

2. Stereotypes about emotional expressiveness: There is sometimes a prejudice in law enforcement that showing emotions is a sign of weakness, which can prevent open discussion of emotional aspects during classes.

3. Insufficient training of instructors: Not all instructors have the necessary skills and knowledge to effectively develop EI in cadets, which can reduce the effectiveness of such classes.

4. Limited time in classes: An intensive curriculum may not leave enough time for in-depth processing of emotional aspects during classes in English.

5. Different levels of language proficiency: cadets with lower levels of English may have difficulty discussing complex emotional topics, which can lead to frustration and reduced motivation.

6. Cultural and personality differences: Different cultural and personality characteristics of cadets can influence their perception and expression of emotions, making it difficult to create a unified approach to developing EI.

To overcome these problems, it is recommended to conduct preliminary training of teachers, adapt teaching materials to the level of knowledge of the cadets, as well as create a safe and supportive environment where cadets can freely discuss and develop their emotional skills.

After processing the data of our research, we can prove that the use of the above-mentioned methods aimed at developing EI when teaching English showed the defitite promising results:

- Improvement of teamwork skills.
- Increase in the level of empathy and social sensitivity of cadets.
- Confidence in communicating in English even in stressful situations.
- Increased motivation to learn a foreign language.

Conclusions. The integration of emotional intelligence into the process of teaching English is an effective and innovative approach that opens up new prospects in the training of future law enforcement officers. The application of the principles of emotional intelligence contributes not only to the improvement of language competencies, such as comprehension, speaking, reading and writing, but also ensures the development of skills that are critical for professional activity. Among such skills, the ability to communicate effectively, the ability to resolve conflicts, adaptability in stressful situations and empathy are especially important, which are indispensable for interaction in a multicultural environment.

Taken into account the specific work of law enforcement officers, possessing emotional intelligence allows them to establish contact with different categories of the population more effectively, avoid misunderstandings in communication and better navigate in difficult situations.

EI is also helpful in forming a positive image of law enforcement agencies and in increasing of public trust in their activities.

Integrating emotional intelligence into English language teaching involves the use of various techniques, such as role-playing, teamwork, discussions on topical topics, as well as creating situations that simulate real-life challenges of professional activity. Such an approach allows combining language learning with the development of emotional self-regulation and the ability to make decisions under psychological pressure. Further research in this area has great potential. They may include the development of detailed training programs that take into account the specifics of the professional training of law enforcement officers, and their testing in various educational institutions. In addition, research that analyzes the effectiveness of such programs in the short and long term, as well as identifying best practices for their implementation, is relevant.

In general, the combination of English language learning and the development of emotional intelligence creates conditions for the formation of competent, emotionally stable and professionally trained specialists who are able to effectively perform their duties in the modern world.

References

1. Goleman, D. (2019). Emotsiynyy intelekt lidera [Emotional intelligence of a leader] / per. z anhl. V. Hlinky. Kyiv : Nash Format, 288 p. [in Ukr.].

2. Koval′chuk, O.S., & Dekusar, H.H. (2022). Rozvytok emotsiynoho intelektu u kursantiv na zanyattyakh z anhliys′koyi movy u zakladakh vyshchoyi osvity MVS [Development of emotional intelligence in cadets in English classes in higher education institutions of the Ministry of Internal Affairs]. *Perspektyvy ta innovatsiyi nauky. Seriya: Pedahohika*. № 6 (11), pp. 161–173. [in Ukr.].

3. Kozubai, I.V. (2023). Kompleksnyy analiz vplyvu shtuchnoho intelektu na vykladannya ta vyvchennya inozemnykh mov [Comprehensive analysis of the impact of artificial intelligence on the teaching and learning of foreign languages]. *Aktual′ni pytannya humanitarnykh nauk: mizhvuz. zb. nauk. pr. molodykh vchenykh Drohobyts′koho derzh. ped. un-tu im. Ivana Franka*. Drohobych: Vydavnychyy dim «Hel′vetyka», issue 63, vol. 1, pp. 210–214. [in Ukr.].

4. Kotyk, T. (2020). Nova ukrayins′ka shkola: teoriya i praktyka formuvannya emotsiynoho intelektu v uchniv pochatkovoyi shkoly [New Ukrainian School: Theory and Practice of Forming Emotional Intelligence in Primary School Students] : navch.-metod. posib. dlya vchyteliv. Ternopil′: Aston, 53 p. [in Ukr.].

5. Krasnopol′s′kyy, V.E., Polishchuk, O.A., & Demchenko, O.M. (2024). Intehratsiya mobil′nykh dodatkiv u osvitniy protses: analiz efektyvnosti ta mozhlyvostey dlya zdobuvachiv osvity [Integration of mobile applications into the educational process: analysis of efficiency and opportunities for students]. *Akademichni viziyi*. Issue 32, pp. 3–12. [in Ukr.].

6. Nosenko, E.L., & Kovryha, N.V. (2003). Emotsiynyy intelekt: kontseptualizatsiya fenomenu, osnovni funktsiyi [Emotional intelligence: conceptualization of the phenomenon, basic functions]. Kyiv : Vyshcha shk., 126 p. [in Ukr.].

7. Pakulova, T.V. (2021). Suchasni pohliady na prykladnu linhvistyku [Individualization of teaching]: *materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf. (m. Dnipro, 22 kvit. 2021 r.).* Dnipro : VNPZ «DHU», pp. 41–43.

8. Rotko, O., & Klopota, S. (2023). Doslidzhennya emotsiynoho intelektu ta polikomunikatyvnoyi empatiyi yak skladovykh osobystisnoyi hotovnosti maybutnikh pedahohiv dlya roboty v inklyuzyvnomu osvitn′omu prostori [Research on emotional intelligence and polycommunicative empathy as components of the personal readiness of future teachers to work in an inclusive educational space]. *Naukovyy chasopys UDU im. Drahomanova. Seriya: Psykholohichni nauky*. Issue 22(67), pp. 79–88. [in Ukr.].

9. Khmel′ova, I.I. (2023). Formuvannya emotsiynoho intelektu shkolyariv na urotsi anhliys′koyi movy v rezhymi navchannya onlayn i offlayn [Formation of emotional intelligence of schoolchildren in an English lesson in online and offline learning mode] : robota na zdobuttya kvalifikatsiynoho stupenya mahistra : spets. 014 Serednya osvita (Anhliys′ka mova i literatura) / nauk. ker. N. A. Odarchuk / Volyns′kyy natsional′nyy universytet imeni Lesi Ukrayinky. Luts′k, 119 p. [in Ukr.].

10. Gardner, H. (1983). Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences. Basic Books, 528 p.

11. Kolb, D. (1984). Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development. Prentice Hall, 23 p.

12. Mayer, J.D., & Salovey, P. (1995). Emotional Intelligence and the Construction and Regulation of Feelings. *Applied and Preventive Psychology*. No 4(3), pp. 197–208.

Список використаних джерел

1. Гоулман Д. Емоційний інтелект лідера / пер. з англ. В. Глінки. Київ : Наш Формат, 2019. 288 р.
2. Ковальчук О.С., Декусар Г.Г. Розвиток емоційного інтелекту у курсантів на заняттях з англійської мови у закладах вищої освіти МВС. *Перспективи та інновації науки. Серія «Педагогіка».* 2022. № 6(11). С. 161–173.
3. Козубай І.В. Комплексний аналіз впливу штучного інтелекту на викладання та вивчення іноземних мов. *Актуальні питання гуманітарних наук.* 2023. Вип. 63. Т. 1. С. 210–214.
4. Котик Т. Нова українська школа: теорія і практика формування емоційного інтелекту в учнів початкової школи : навчально-методичний посібник. Тернопіль : Астон, 2020. 53 с.
5. Краснопольський В.Е., Поліщук О.А., Демченко О.М. Інтеграція мобільних додатків у освітній процес: аналіз ефективності та можливостей для здобувачів освіти. *Академічні візії.* 2024. Вип. 32. С. 3–12.
6. Носенко Е.Л., Коврига Н.В. Емоційний інтелект: концептуалізація феномену, основні функції. Київ : Вища шк., 2003. 126 с.
7. Пакулова Т.В. Individualization of teaching. *Сучасні погляди на прикладну лінгвістику* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Дніпро, 22 квітня 2021 р. Дніпро : ВНПЗ «ДГУ», 2021. С. 41–43.
8. Ротко О., Клопота С. Дослідження емоційного інтелекту та полікомунікативної емпатії як складових особистісної готовності майбутніх педагогів для роботи в інклюзивному освітньому просторі. *Науковий часопис УДУ ім. Драгоманова. Серія «Психологічні науки».* 2023. Вип. 22(67). С. 79–88.
9. Хмельова І.І. Формування емоційного інтелекту школярів на уроці англійської мови в режимі навчання онлайн і оффлайн : робота на здобуття кваліфікаційного ступеня магістра : 014. Луцьк, 2023. 119 с.
10. Gardner H. Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences. Basic Books, 1983. 528 p.
11. Kolb D. Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development. Prentice Hall, 1984. 23 p.
12. Mayer J.D., Salovey P. Emotional Intelligence and the Construction and Regulation of Feelings. *Applied and Preventive Psychology*. 1995. No 4(3). P. 197–208.

Submitted 03.12.2024

АНОТАЦІЯ

Ганна Декусар, Тетяна Пакулова, Аріе Андрасаях Іса. Емоційний інтелект у викладанні англійської мови майбутнім правоохоронцям.

У статті здійснено комплексний аналіз теоретичних і практичних аспектів застосування емоційного інтелекту (ЕІ) у викладанні англійської мови майбутнім працівникам правоохоронних органів. Емоційний інтелект визначено як ключову компетенцію для професійного та особистісного розвитку, яка особливо важлива для представників стресових професій. Розглянуто основні компоненти ЕІ, зокрема самоусвідомлення, саморегуляцію, мотивацію, емпатію та соціальні навички, а також їхню роль у професійній діяльності правоохоронців. У роботі підкреслюється важливість формування у здобувачів освіти здатності розуміти та управляти власними емоціями, встановлювати ефективну міжособистісну комунікацію та адаптуватися до стресових умов.

Автори здійснили огляд попередніх наукових досліджень, що стосуються використання ЕІ в освітньому процесі, й узагальнили досвід застосування методик викладання, які враховують емоційний інтелект. У статті наведено приклади інтерактивних методів, таких як рольові ігри, обговорення кейсів, написання рефлексивних есе та аналіз реальних ситуацій, що сприяють розвитку ЕІ. Особливу увагу приділено викликам у впровадженні таких підходів, серед яких – культурні відмінності, різнорівневі знання англійської мови у здобувачів освіти та обмеженість часу на навчання.

Дослідження демонструє значний позитивний вплив ЕІ на результати навчання, зокрема підвищення комунікативних навичок, розвитку емпатії та стійкості до стресу. Автори акцентують увагу на важливості ЕІ для формування професійних компетенцій правоохоронців та пропонують напрями подальших досліджень, які могли би сприяти ефективнішій інтеграції ЕІ у навчальні програми.

Ключові слова: *емоційний інтелект (ЕІ), самосвідомість, саморегуляція, мотивація, емпатія, соціально-емоційні компетенції, процес навчання.*

UDC (811.111+34)
DOI https://doi.org/10.32782/2078-3566-2024-4-27

Tetiana ISHCHENKO©
senior teacher
(Dnipro State University of Internal Affairs, Dnipro, Ukraine)
tetiana.ishchenko@dduvs.edu.ua

Iryna NIKITINA©
senior teacher
(Dnipro State University of Internal Affairs, Dnipro, Ukraine)
iryna.nikitina@dduvs.edu.ua

Biswajit DAS©
Ph.D. (Management), Professor
(Institute of Industrial technologies (KSOM), Odisha, India)
biswajit@ksom.ac.in

INNOVATIONS IN LAW ENFORCEMENT EDUCATION: THE IMPACT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE TOOLS

Specialized education for law enforcement is a critically important component of effective policing. It equips officers with the knowledge, skills, and mindset necessary to address complex situations, protect communities, and uphold the law. Integrating artificial intelligence (AI) tools into specialized law enforcement education provides professionals with the skills to utilize modern technologies, fostering a more effective approach to crime prevention and public safety. Investment in specialized training ensures that officers are well-prepared to meet the challenges of modern policing. Investments in artificial intelligence (AI) ultimately lead to safer communities and a more just society. The article examines AI technologies for modernizing specialized law enforcement education, including both classroom-based, personalized learning and self-study, as well as their subsequent application in professional activities. Particular attention is given to the importance of specialized training for law enforcement professionals. The role of AI technologies and tools in modernizing education for Law Enforcement is emphasized as well. The paper analyses the ways AI can be used to improve special training of would be policemen. The paper explores AI perspectives and addresses risks and challenges associated with implementing AI technologies and tools in special law enforcement training.

The present paper reflects the authors' views on future directions for AI in education, particularly in law enforcement sphere suggesting possibilities and risks of AI in law enforcement professional training.

Key words: *AI tools, law enforcement, specialized training, AI policing.*

© T. Ishchenko, 2024
ORCID ID: http://orcid.org/00000-0002-3103-978X
© I. Nikitina, 2024
ORCID ID: http://orcid.org/0000-0003-3767-7034
© Biswajit Das, 2024
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-0817-2929

Relevance of the study. It is generally recognized that at present, in police activity, it is not the notorious workforce that is valued, but an employee with a high level of education, upbringing, professional training, the combination of which constitutes professionalism. Law enforcement education plays a vital role in preparing individuals for careers in policing, security, and public safety. It provides fundamental knowledge about criminal justice systems, legal frameworks and law enforcement procedures and provides officers with the necessary knowledge, skills, and abilities to navigate the complexities of modern policing. Training programs often combine classroom instruction with practical exercises to ensure officers can handle real-world challenges effectively. Subjects such as criminology, ethics, investigative techniques, and community relations are central to the curriculum. These programs aim to enhance officers' understanding of the social context in which they work and the impact of their actions on communities. Law enforcement education also emphasizes cultural competency, helping officers build trust within diverse communities. Many programs focus on mental health awareness to equip officers with tools for personal well-being and effective engagement with the public. Continuous professional development is encouraged, allowing law enforcement personnel to adapt to legal and societal changes. Ultimately, education in this field strengthens the justice system and enhances public safety.

The integration of modern technology such as cybersecurity and data analysis, reflects the evolving demands of the profession. Artificial Intelligence (AI) platforms and applications stimulate and foster soft skills that are of utmost importance for would-be lawyers and policemen. These soft skills are critical thinking, decision-making, and problem-solving skills and are crucial for modern policing.

Recent publications overview. In recent years, artificial intelligence (AI) has rapidly become integrated into the education system, including higher education, and is gradually transforming the entire paradigm of learning. Concepts such as "virtual reality," "virtual technologies," "artificial intelligence," and "ChatGPT" have become commonplace in the educational environment, gradually becoming standard elements of the educational space.

Both domestic and international researchers have shown significant interest in these developments. A substantial number of scientific works are dedicated to AI in education, and interest in the topic is not diminishing. On the contrary, each year sees an expansion in the range of subjects addressed within this area. Particularly pressing is the issue of integrating AI into legal education, considering the growing role of technology in the modern legal field.

The works of domestic specialists cover various aspects, such as the role of AI in education, its potential applications, advantages, and disadvantages, as discussed by M. Moskalyuk, N. Moskalyuk, and A. Len. The history and prospects of AI development and implementation are explored by M. Jefremov and Ju. Jefremov. Current trends in the implementation of AI in education and its development prospects are discussed by A. Androshchuk and O. Maluga. The role of AI in the professional training of specialists across various fields is addressed by S. Derevyanko. The educational potential of AI for independent student work and the use of web technologies in the learning process are examined by V. Krasnopolskiy and others.

International researchers have also shown considerable interest in this topic, addressing various aspects of AI in education. Among them are A. Azoulay, W.J. Clancey, J. Haugeland, Y. He, M. Jing, M. Laanpere, K. Pata, P. Normak, H. Põldoja, R. Luckin, W. Holmes, M. Griffiths, L.B. Forcier, I. Roll, R. Wylie, V. Mayer-Schönberger, K. Cukier, and many others.

Despite the significant attention and numerous scientific works devoted to the topic, the issue of AI in education remains highly relevant.

Thus, the main **purpose of the article** is to find out the ways the AI can transform law enforcement education. To reach this goal we have to examine the AI tools to educate police students successfully and highlight the innovations that we can face in practical usage.

Discussion

1. Importance of specialized training for law enforcement professionals

Specialized training is crucial for law enforcement professionals to effectively address the diverse and evolving challenges they face. It goes beyond basic academy training, providing officers with in-depth knowledge and skills in specific areas of policing. It equips officers with the expertise needed to handle diverse scenarios such as cybercrime, terrorism, human trafficking, and mental health crises. Unlike general training, specialized programs focus on specific skill sets, such as forensic investigation, crisis negotiation, or crowd control, enabling officers to excel in niche areas. This targeted knowledge enhances efficiency and effectiveness in resolving incidents that require advanced techniques. Specialized training also fosters a deeper understanding of emerging threats, such as organized crime networks or online fraud, ensuring law enforcement remains one step ahead. Specialized training equips officers with the latest techniques and technologies, improving their operational effectiveness and safety.

The integration of AI into law enforcement is transforming the professional skill set required for future police officers. AI technologies, such as facial recognition, predictive analytics, and crime mapping, are becoming essential tools in modern policing. For would-be policemen, developing proficiency with these technologies is increasingly critical to performing their duties effectively. Successful police officers of the future will need a blend of traditional skills and new AI-related competencies. Critical thinking, problem-solving, and effective communication remain essential for building trust within communities and navigating complex situations. Additionally, officers must develop a strong understanding of AI concepts, including data privacy, algorithmic bias, and ethical considerations. This knowledge will enable them to critically evaluate AI-driven decisions and ensure their responsible and equitable use.

AI in law enforcement education is able to prepare officers for a technology-driven future. AI tools, such as predictive policing systems, facial recognition software, and crime data analytics, are increasingly integrated into modern policing strategies. Law enforcement education must adapt to include AI-related training, ensuring that future officers are proficient in using these tools effectively and ethically. By incorporating AI, educational programs can simulate real-world scenarios, allowing trainees to analyze crime patterns, anticipate risks, and make data-informed decisions.

AI-powered platforms also enhance training efficiency through virtual simulations, offering interactive experiences in areas like crisis management or tactical operations. However, understanding AI's limitations, including issues of bias, accountability, and privacy, is crucial to fostering responsible use. This calls for a curriculum that balances technical knowledge with ethical considerations, equipping officers to navigate complex moral dilemmas. AI also plays a role in administrative functions, enabling officers to focus more on community engagement and proactive crime prevention. Educators can leverage AI to personalize learning, tailoring training materials to individual strengths and areas for improvement.

2. The Role of AI Technologies and Tools in Modernizing Education for Law Enforcement

The integration of AI into law enforcement education is revolutionizing traditional approaches to training, skill development, and professional preparation. Key innovations could be divided into several interconnected areas:

– AI for classroom learning with AI-powered simulations and Virtual Training;

– AI for personalized learning;

– AI for self-study.

The first and the greatest innovation that AI can suggest is tools for classroom activity as judging from the personal experience the best results we get from off-line education. Here, AI can suggest realistic scenarios that are AI-powered virtual reality (VR) and augmented reality (AR) technologies that simulate high-pressure, real-world situations, such as crisis negotiations, active shooter scenarios, or crowd control for classroom discussion and decision-making. In class

teachers may use intelligent platforms to promote collaborative problem-solving or integrate gamified elements to make ongoing education engaging and effective. The great idea is to use AI chatbots to simulate interactions with diverse community members, including victims, suspects, and witnesses, to build cultural competence and empathy. Trainees are exposed to AI tools used in law enforcement, such as crime mapping and predictive policing.

One of the most needed skills for policemen nowadays are the so-called soft skills that imply decision-making and critical thinking skills. Their development may be perfectly done with the help of AI tools at STEAM lessons [12]

Then, AI is indispensable for personalized learning as AI systems assess individual skills and tailor educational content to address specific weaknesses or knowledge gaps and adjust the pace and depth of instruction to fit the trainee's needs, maximizing learning efficiency.

Moreover, AI could be successfully used for self-study. In the context of remote learning, particularly during martial law or pandemic situations as we saw with COVID-19, when many students study abroad or are unable to participate in face-to-face learning, one of the best solutions is completing independent assignments with the help of AI. All academic disciplines include tasks designed for independent work. AI tools assist in basic, specialized disciplines as well as language learning. Here we can find various tasks starting from data search to essay writing, with AI providing instant feedback on clarity, accuracy, and legal terminology [1, c. 594-595].

AI could also suggest other areas for learning as well, i.e. ideas for professional development, tools for decision-making training, personal assessment, collaborative learning and many others which could be used either independently, individually or as classwork and complement each other perfectly.

3. AI in Policing

The use of AI in the police has become one of the key factors in subsequent activities. AI helps the police automate routine tasks, analyze large amounts of data, improve forecasting and increase the responsiveness of response.

Natural Language Processing (NLP). AI is used for natural language processing (NLP) in police agencies, which enables the analysis of rich text data, including social media posts, emails, and recorded speech. The goal is to identify potential threats or criminal activity embedded in these sources. In addition, this technology facilitates the recording of interrogations, streamlining investigative processes [10].

Facial Recognition Technology. Another significant advancement in AI is the use of facial recognition technology in police agencies around the world. This technology can both identify suspects in crowded areas and search for missing persons [6].

Automatic number plate recognition. Automatic number plate readers equipped with AI quickly identify and register number plates on vehicles, both while driving and when parked. This technology can be used, for example, to search for stolen vehicles, to track suspects, and to enforce traffic laws [10].

Real-time decision support. This is a process aimed at using modern technologies, data and analytics to ensure prompt and effective response to incidents, improve public safety and optimize the work of police departments. AI systems use surveillance cameras, sensors, drones and other devices to promptly collect information, apply geolocation and monitoring systems, analyze the received data and, having processed a large amount of data, predict a crime and help make a decision in real time [11].

Cybercrime Investigations and AI. Artificial Intelligence (AI)-powered cybercrime investigation is a modern approach that involves the use of machine learning and data analytics technologies to detect, prevent, and investigate crimes committed in the digital environment. AI has the potential to significantly improve the efficiency and accuracy of law enforcement agencies facing the growing complexity of cyber threats. AI algorithms provide invaluable assistance in cybercrime investigations by closely examining network behavior and identifying anomalous patterns that indicate illegal activity [14, c. 38].

Enhanced Situational Awareness. This innovative system accelerates tactical decision-making on the spot, thereby minimizing errors. It combines augmented reality and artificial intelligence to enhance situational awareness for law enforcement officers. It provides officers with a hyper-virtual representation of their surroundings, helping them make effective decisions in high-risk situations [7].

AI and Police Information Systems. Artificial intelligence and police information systems are a powerful combination that allows law enforcement agencies to improve data management, automate routine tasks, and improve crime-fighting efficiency. AI is transforming police information systems, making them more intelligent and adaptive. However, it is worth noting that the introduction of AI into policing raises certain ethical concerns related to data privacy [8].

Robotics and Drones. Robotics in policing represent cutting-edge technologies that are transforming approaches to security, prevention, and response. These tools enable complex tasks that involve significant risk to officers. Drones offer aerial surveillance capabilities, which are particularly useful for monitoring large crowds and difficult-to-reach areas [4].

4. Challenges and Ethical Considerations

AI is widely implemented all over the world both in western and eastern countries. The introduction of these AI technologies into the justice and policing sectors requires careful consideration of ethical implications, particularly those related to honesty, equality, privacy, and rights for individuals. Predictive policing, which uses AI, big data analysis, and simulations, is gaining popularity around the world. However, this shift toward technology-driven law enforcement presents challenges, particularly in training law enforcement officers to effectively use these new technologies.

Historically, as technology advances, so do the methods used by police. Once it was the telegraph and telephone, now it is drones and AI. However, what is legal in the US may be illegal in other countries.

Despite the advantages of each individual technology, the lack of uniform global requirements significantly reduces their potential.

The US Pacific Northwest National Laboratory has launched a study into the possibility of using artificial intelligence to create a "digital police officer". Law enforcement officials expect that in the future, law enforcement agencies will be able to collaborate with virtual assistants to combat crime. For example, AI could connect to a facial recognition system and notify a patrol officer about a suspect nearby. Or an AI assistant could advise a police officer on the best way to detain a suspected offender. The national lab also described how a separate virtual assistant could provide U.S. Customs and Border Protection agents with visual data to combat drug trafficking.

However, advocates cited concerns about inaccurate facial recognition matches and biased prediction policies. "The greatest skepticism and caution regarding the use of AI was expressed by the study participants regarding the possibilities of forecasting and decision-making. The prospects for their implementation are somewhat questionable. To a large extent, due to ethical aspects. Among the discussion issues raised by the study participants are the lack of empathy and moral understanding, the risk of bias and discrimination, the unpredictability of results, responsibility for errors, replacement of human labor, etc." [2].

The introduction of AI tools and technologies calls for careful consideration as the outcome of AI research influences the law decisions made by policemen and judges. The possibility of fault, minimal as it may be, still should be taken seriously. So far, the usage of AI in our country does not go beyond simple camera surveillance, face detection programs or data analysis but predictive policing is starting to gain popularity.

5. Global Trends in Law Enforcement Training

In modern conditions, one of the most complex police systems in its structure functions quite successfully in the *United States of America* (USA). It is characterized by a variety of organizational and legal forms, which is due to the peculiarities of historical development, the legal system of the Anglo-American type, and the federal state system [13].

All this imposes its own specifics on the training of police personnel, which is carried out in educational institutions, traditionally called police academies. Law enforcement (police) personnel are trained to act under conditions of strict control by special agencies responsible for the legality and transparency in the work of law enforcement agencies, executive bodies, judges, prosecutors, lawyers, and jury bureaus. This requires special professionalism, as well as high personal moral qualities.

The US police, as a rule, does not have its own training base and tries first of all to recruit specialists who have received the appropriate education in colleges or universities. A wide network of police academies cannot be considered as such a base, since they are not structurally part of the police department, are organizationally and financially independent, and are merely a kind of primary training center for civilian specialists so that they can obtain a license to carry out police activities [3].

In the USA, graduates of academies, having entered the service, undergo strict and thorough training, because in addition to the skills acquired in the educational institution, a police officer must know the policies, methods, rules, instructions and fully imagine how to properly perform his job. Therefore, graduates of the academy are given 2 weeks to "get used to it" before they undergo a special course "Employee Training Program". Two-week training serves as a "bridge" for the transition to a 16-week (640 hours) program of practical training. Practical training facilitates the transition from the status of a graduate of the police academy to the position of a law enforcement officer.

The practice of training police officers in *Germany* is considered by many experts to be the most effective and efficient in Europe.

The police in Germany are decentralized. Each of the 16 federal states has its own police force and its own training system. The total strength of the police of the Federal Republic of Germany is 350,000. employees, 80% of them occupy positions of junior management, for the appointment of which it is necessary to obtain a diploma on completion of the police school, 19% – positions of middle management (with higher police education) and only 1% (3.5 thousand people) – positions of senior officers, for the replacement of which it is necessary to graduate from the Higher Police Academy of Management.

The training of police personnel in Germany is based on the principle of lifelong employment. The service activity and training of an employee is planned and directed in a strictly long-term plan. At the same time, constant improvement of his/her qualifications is envisaged.

A special feature of the police training system in Germany is that none of the police educational institutions in the country issues educational documents to its graduates that correspond to any state educational standard. Upon completion of educational institutions, only departmental educational documents are issued, giving the right to work only in the police and, as an exception, in some other state institutions [12].

In *the UK,* police training is carried out in training centers, the training period is from two to three months to two years, depending on the qualification that the person receives. Police training is carried out in special universities or colleges.

The training of police personnel in Great Britain involves the following stages:

1) initial training for new constables (ordinary police officers), which lasts the first two years of service;

2) special training of candidates for criminal investigation services, traffic and a number of others;

3) training of police sergeants and inspectors;

4) training of police management personnel [4].

To optimize the integration of AI in policing, ensuring its equitable and positive contribution to modern law enforcement and public safety, the following directions can be pursued:

Enhancing Model Accuracy. Use a broader data set to improve AI algorithms, allowing them to more effectively identify and prioritize critical crime indicators. It is also beneficial to develop adaptive machine learning models that can evolve with changing crime patterns and new data sources.

Broadening AI Applications. AI needs to be used not only in the city, but also in rural and underrepresented areas. This will lead to a more equitable approach to national security.

Fostering Interdisciplinary Collaboration. Collaboration between technologists, criminal justice experts, and policymakers should be encouraged to develop international ethical standards for the use of AI. In the long term, it will be necessary to establish think tanks and working groups to regularly assess the impact of AI on law enforcement and public safety.

Establishing Ethical and Regulatory Frameworks. Ethical and legal standards for the use of AI in policing should be developed and enforced. These standards should be flexible enough to accommodate rapid advances in AI and address emerging ethical issues. Educational institutions must implement comprehensive training programs for law enforcement officers that cover technical skills as well as the ethical and practical aspects of integrating AI into everyday activities.

Engaging the Public and Shaping Policy. Increase transparency and public understanding of the role of AI in crime prevention and prediction, ensuring a balance between improving public safety and protecting civil liberties.

By pursuing these directions, we can harness the power of AI to improve public safety while ensuring that its use is ethical, equitable, and consistent with the values of a just and democratic society.

Conclusions. Continuous professional development through specialized training is vital for officers to stay current on emerging trends in crime and law enforcement strategies. Effective law enforcement education is essential for a modern and just society. Ultimately, specialized training enables law enforcement officers to better protect and serve their communities by providing them with the tools and knowledge needed to effectively address complex and dynamic situations. This targeted training contributes to increased officer safety, improved community relations, and a more just and equitable society.

Ultimately, the modernization of law enforcement education through AI tools not only strengthens the skillset of officers but also contributes to the development of safer and more equitable communities. As these technologies continue to evolve, ongoing professional development and adaptive learning approaches will remain essential in preparing law enforcement personnel for the demands of a rapidly changing world.

The integration of modern technologies, particularly AI, presents both opportunities and challenges. While AI can improve investigative capabilities and increase efficiency, it is critical to prioritize the development of core soft skills—critical thinking, decision making, and problem solving—that remain essential to human interaction and ethical policing. AI systems can assist in analyzing vast amounts of data to identify crime patterns, allowing officers to more effectively anticipate and prevent criminal activity. However, it is important to recognize that AI is merely a tool, not a replacement for human judgment and experience.

Ethical concerns, including issues of bias, accountability, and data privacy, necessitate robust regulatory frameworks and interdisciplinary collaboration among technologists, educators, and law enforcement agencies. Balancing technological advancement with the preservation of human judgment and empathy is crucial to fostering public trust and ensuring the responsible use of AI in policing.

AI facilitates connections between law enforcement agencies around the world, allowing trainees to learn from international best practices and ensuring that officers are better prepared to address evolving public safety challenges in a rapidly changing world. Ultimately, a well-educated and well-trained police force is vital to maintaining public safety and upholding the principles of justice.

References

1. Krasnopol′s′kyy, V., Pakhomova, T., & Kurylova, Yu. (2023). Navchal′nyy potentsial shtuchnoho intelektu dlya orhanizatsiyi samostiynoyi roboty studentiv u protsesi vyvchennya inozemnoyi movy [The educational potential of artificial intelligence for organizing independent work of students in the process of learning a foreign language]. *Aktual'ni pytannya u suchasniy nautsi*. № 7(13), pp. 587-599. [in Ukr.].

2. Perspektyvy ta mezhi vykorystannya shtuchnoho intelektu v kryminal′nomu protsesi [Prospects and limits of using artificial intelligence in criminal proceedings]. *Tsentr Dnistryans'koho, Fama Agency*. 2024. https://dc.org.ua/uploads/material/ai.pdf?f., p. 13. [in Ukr.].

3. Savchenko, A. Systema pidhotovky politseys′kykh u SShA [The system of training police officers in the USA]. *Natsional'na hromads'ka platforma «Reformuyemo MVS: prozorist' ta vidpovidal'nist'»*. Retrieved from https://archive.khpg.org/police-reform/articles/sistema_pidgotovki_ policejskih_u_ssha. [in Ukr.].

4. Chernenko, A.P. (2016). Yevropeys′kyy dosvid pidhotovky politseys′kykh ta mozhlyvist′ yoho vykorystannya v Ukrayiny [European experience in training police officers and the possibility of its use in Ukraine]. *Svitovyy dosvid pidhotovky kadriv politsiyi ta yoho vprovadzhennya v Ukrayini : materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Dnipropetrovs'k, 17 ber. 2016 r.).* Dnipropetrovs′k : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, pp. 66–69. [in Ukr.].

5. Yarmaki, Kh.P., & Yarmaki, V.Kh. (2022). Profesiyna pidhotovka personalu politsiyi v Bavariyi [Professional training of police personnel in Bavaria]. *Pivdennoukrayins'kyy pravnychyy chasopys*. № 3, pp. 248-255. DOI: https://doi.org/10.32850/sulj.2022.3.40. [in Ukr.].

6. Anning S., & Goldberg Z. (2022). Assessing the Ethical Implications of Artificial Intelligence in Policing. *Proceedings of the 14th ACM Web Science Conference (Barcelona, Spain, June 26-29,* P. 464–465. DOI: https://doi.org/10.1145/3501247.3539506.

7. Apostolakis, K.C., Dimitriou, N., Margetis, G. et al. (2022). DARLENE – Improving Situational Awareness of European Law Enforcement Agents Through a Combination of Augmented Reality and Artificial Intelligence Solutions. *Artificial Intelligence and the Social Sciences and Humanities*.. Jan 21, pp. 1–87. DOI: 10.12688/openreseurope.13715.2. eCollection 2021.

8. Berk, R.A. (2021). Artificial Intelligence, Predictive Policing, and Risk Assessment for Law Enforcement. *Annual Review of Criminology.* Issue 4, pp. 209–237. DOI: gssor9..cnh-nqf.0/-0035. ‘mmtqdu,bqhlhmnk,/4041/, /01231.

9. De Cubber, G.D., Doroftei, D., Rudin, K. et al. (2017). Introduction to the Use of Robotic Tools for Search and Rescue. *Search and Rescue Robotics – From Theory to Practice.* August. DOI: 10.5772/intechopen.69489.

10. Korhonen, T., Heino, O., & Laine, T. H. (2021). Ambidextrous Utilisation of Artificial Intelligence in Policing: A Conceptual Framework. *Hallinnon Tutkimus.*. Issue 40 (4). P. 264–275. DOI: 10.37450/ht.107860.

11. Lee, C.E., Son, J.H., Park, H.S. et al. (2021). Technical Trends of AI Military Staff to Support Decision-making of Commanders. *Electronics and Telecommunications Trends*. Issue 36 (1), pp. 89–98. DOI: 10.22648/ETRI.2021.J.

12. Nikitina, I.P., & Ishchenko, T.V. (2023). Smart-Systems in STEM Education. *Information and Communication Technologies in Education, Research, and Industrial Applications : Proceedings of 18th International Conference (Ivano-Frankivsk, Ukraine, September 18–22, 2023).* Cham: Springer Nature Switzerland, pp. 325-335. DOI: 10.1007/978-3-031-48325-7_25.

13. Polyezhayev, Y., Maksymova, A., Tytar, O., Kulichenko, A., & Rukolyanska, N. (2024). Ethnolinguistics as a Tool for Studying the Cultural Heritage of the World’s Peoples. *Forum for Linguistic Studies*. Vol. 06. Issue 05, pp. 287–302. Retrieved from https://journals.bilpubgroup.com/index.php/fls/article/view/6830.

14. Striltsiv, O.M., & Fedorenko, O.A. (2022) Problems of Legal Regulation of the Use of Artificial Intelligence Technologies by the National Police of Ukraine. *Scientific Journal of the National Academy of Internal Affairs*. Vol. 27. No. 1, pp. 30–39. DOI: 10.56215/0122271.30.

Список використаних джерел

1. Краснопольський В., Пахомова Т., Курилова Ю. Навчальний потенціал штучного інтелекту для організації самостійної роботи студентів у процесі вивчення іноземної мови. *Актуальні питання у сучасній науці.* 2023. № 7(13). С. 587–599.

2. Перспективи та межі використання штучного інтелекту в кримінальному процесі. *Центр Дністрянського, Fama Agency*. 2024. https://dc.org.ua/uploads/material/ai.pdf?f., p. 13

3. Савченко А. Система підготовки поліцейських у США. *Національна громадська платформа «Реформуємо МВС: прозорість та відповідальність».* URL: https://archive.khpg.org/police-reform/articles/sistema_pidgotovki_policejskih_u_ssha

4. Черненко А.П. Європейський досвід підготовки поліцейських та можливість його використання в України. *Світовий досвід підготовки кадрів поліції та його впровадження в Україні* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Дніпро, 17 березня 2016 р. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2016. С. 66–69.

5. Ярмакі Х.П., Ярмакі В.Х. Професійна підготовка персоналу поліції в Баварії. *Південноукраїнський правничий часопис.* 2022. № 3. С. 248–255. DOI: https://doi.org/10.32850/sulj.2022.3.40.

6. Anning S., Goldberg Z. Assessing the Ethical Implications of Artificial Intelligence in Policing. *Proceedings of the 14th ACM Web Science Conference (Barcelona, Spain, June 26–29, 2022)*. P. 464–465. DOI: https://doi.org/10.1145/3501247.3539506.

7. Apostolakis K.C., Dimitriou N., Margetis G. et al. DARLENE – Improving Situational Awareness of European Law Enforcement Agents Through a Combination of Augmented Reality and Artificial Intelligence Solutions. *Artificial Intelligence and the Social Sciences and Humanities*. 2022. Jan 21. P. 1–87. DOI: 10.12688/openreseurope.13715.2. eCollection 2021.

8. Berk R.A. Artificial Intelligence, Predictive Policing, and Risk Assessment for Law Enforcement. *Annual Review of Criminology.* 2021. Issue 4. P. 209–237. DOI: gssor9..cnh-nqf.0/-0035.‘mmtqdu,bqhlhmnk,/4041/, /01231.

9. De Cubber G.D., Doroftei D., Rudin K. et al. Introduction to the Use of Robotic Tools for Search and Rescue. *Search and Rescue Robotics – From Theory to Practice.* 2017, August. DOI: 10.5772/intechopen.69489.

10. Korhonen T., Heino O., and Laine T. H. Ambidextrous Utilisation of Artificial Intelligence in Policing: A Conceptual Framework. *Hallinnon Tutkimus.* 2021. Issue 40 (4). P. 264–275. DOI: 10.37450/ht.107860.

11. Lee C.E., Son J.H., Park H.S. et al. Technical Trends of AI Military Staff to Support Decision-making of Commanders. *Electronics and Telecommunications Trends.* 2021. Issue 36 (1). P. 89–98. DOI: 10.22648/ETRI.2021.J.

12. Nikitina I.P., Ishchenko T.V. Smart-Systems in STEM Education. *Information and Communication Technologies in Education, Research, and Industrial Applications : Proceedings of 18th International Conference (Ivano-Frankivsk, Ukraine, September 18–22, 2023).* Cham: Springer Nature Switzerland, 2023. P. 325–335. DOI: 10.1007/978-3-031-48325-7_25.

13. Polyezhayev Y., Maksymova A., Tytar O., Kulichenko A., Rukolyanska N. Ethnolinguistics as a Tool for Studying the Cultural Heritage of the World’s Peoples. *Forum for Linguistic Studies*. 2024. Vol. 06. Issue 05. P. 287–302. URL: https://journals.bilpubgroup.com/index.php/fls/article/view/6830.

14. Striltsiv O.M., Fedorenko O.A. Problems of Legal Regulation of the Use of Artificial Intelligence Technologies by the National Police of Ukraine. *Scientific Journal of the National Academy of Internal Affairs*. 2022. Vol. 27. No. 1. P. 30–39. DOI: 10.56215/0122271.30.

Submitted 02.12.2024

АНОТАЦІЯ

Тетяна Іщенко, Ірина Нікітіна, Бісваджит Дас. Інновації в освіті правоохоронців: вплив інструментів штучного інтелекту.

Спеціалізована освіта для працівників правоохоронних органів є надзвичайно важливим компонентом ефективної поліцейської діяльності. Вона забезпечує офіцерів знаннями, навичками та відповідним мисленням, необхідними для вирішення складних ситуацій, захисту громад і дотримання закону. Інтеграція інструментів штучного інтелекту (ШІ) у спеціалізовану освіту правоохоронців надає професіоналам можливість використовувати сучасні технології, що сприяє більш ефективному підходу до запобігання злочинності та забезпечення громадської безпеки.

Інвестиції у спеціалізоване навчання гарантують, що офіцери будуть добре підготовлені до викликів сучасного поліцейського середовища. У статті розглядаються технології ШІ, які застосовуються для модернізації спеціалізованої освіти правоохоронців, включаючи навчання в аудиторії, персоналізоване навчання та самостійну підготовку, а також їх подальше використання у професійній діяльності. Підкреслюється роль технологій та інструментів ШІ у модернізації освіти для правоохоронців. Розглядаються перспективи застосування ШІ, а також ризики і виклики, пов'язані з упровадженням технологій та інструментів ШІ у спеціалізовану освіту правоохоронців. Особлива увага приділяється значенню спеціалізованої підготовки для працівників правоохоронних органів.

Автори відображають свої погляди на майбутні напрями розвитку ШІ в освітній сфері, зокрема у контексті підготовки кадрів для правоохоронних органів, пропонуючи можливості та ризики, які супроводжують використання ШІ у професійній підготовці. Застосування ШІ у спеціалізованій освіті дає змогу впроваджувати адаптивні методики навчання, які враховують індивідуальні особливості кожного учасника освітнього процесу. Це сприяє підвищенню рівня знань і підготовки працівників правоохоронних органів, роблячи їх більш ефективними у виконанні своїх обов'язків.

Ключові слова: *інструменти штучного інтелекту, правоохоронні органи, спеціалізоване навчання, поліцейська діяльність із використанням ШІ.*

UDC 811.111
DOI https://doi.org/10.32782/2078-3566-2024-4-28

Inna KOZUBAI©
Senior Lecturer
at the Department of
Language Training
(Dnipro State University of Internal Affairs, Dnipro, Ukraine)
inna.kozubai@dduvs.edu.ua

Cameron BATMANGHLICH©
Ph.D., M.Sc., PGCHEP,
Professor of
Leadership and Ethics
(Varna University of Management, Bulgaria)
cameron.batmanghlich@gmail.com

NEUROLANGUAGE COACHING AND AI: PIONEERING INNOVATIONS IN ENGLISH LANGUAGE EDUCATION FOR LAW PROFESSIONALS

This article considers the possibility of integrating neuro-linguistic coaching and artificial intelligence (AI) into the process of teaching English language learning to law students. English language proficiency is a crucial factor in international legal practice, but classical teaching methods usually do not allow to fully realize the specialized language needs of legal professionals. The combination of neuro-linguistic coaching and artificial intelligence offers a fundamentally new approach to meeting these needs. Neuro-linguistic coaching

© I. Kozubai, 2024
ORCID ID: https://orcid.org/0000-00019667-8446
© C. Batmanghlich, 2024
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-2050-4946

based on neuroscience and coaching principles is combined with the ability of AI to provide adaptive and personalized learning. This integrated system addresses both the cognitive and emotional aspects of learning, meeting the unique needs of law students.

Key words: *neurolinguistic coaching, artificial intelligence (AI), legal English language training, cognitive and emotional learning, linguistic competence, adaptive learning tools, international legal practice.*

Relevance of the study. Communication in English is a cornerstone of international legal practice, facilitating communication during contracting, negotiations and litigation. Legal professionals need to be proficient in professional vocabulary, sophisticated grammar and the subtleties of persuasive writing to be successful in their field. However, today's traditional pedagogical methods often fail to fully meet these specific needs. To meet the needs of the legal industry, innovative teaching approaches are needed that emphasize both linguistic accuracy and analytical reasoning.

Innovative teaching methods, such as interactive simulations, case-based learning and problem-based learning, complement English language skills, while fostering the development of practical skills and critical thinking required for legal practice. These methods actively engage students by encouraging them to apply their knowledge in realistic scenarios, which enhances their analytical, communication and problem-solving skills. The introduction of such approaches in legal education enriches the learning process and significantly improves the quality and efficiency of professional training of legal professionals, preparing them to effectively address the challenges of modern practice.

Moreover, these innovative teaching methods foster a collaborative learning space, encouraging students to work together, share ideas and learn from each other. This collaborative approach reflects the realities of legal practice, where professionals often work in teams to solve complex issues. By using these methods, legal education can better prepare students for the demands of the modern legal landscape, equipping them with the necessary skills to navigate the changing challenges and opportunities in the field.

Recent publications overview. The realm of English for Legal Purposes (ELP) has undergone significant development at the current time, as reflected in the work of Jill Northcott and other scholars. Northcott highlights the importance of genre-stylistic instructional strategies to meet the specific linguistic needs of legal professionals. Other researches highlight the critical role of needs analysis and curriculum alignment, revealing discrepancies between students‘ and instructors’ perceptions of the required competencies [4]. Research suggests that collaboration with industry can enhance the relevance and effectiveness of legal English teaching by addressing real problems faced by practitioners [4].

Research on English for Academic Legal Purposes (EALP) textbooks addresses the challenges associated with teaching ELPs. A study published in the European Journal of Applied Linguistics and Language Learning examines how EALP textbooks meet the specific needs of law students. These findings highlight the importance of materials that effectively bridge the gap between general English language proficiency and the specialized language competencies required in legal contexts.

Further, a study analyzing the needs of law students highlights the critical role of needs analysis in curriculum development. The study found significant discrepancies between students‘ and instructors’ perceptions of basic English language skills, especially in reading and writing. The findings argue in favor of a more integrated approach to curriculum development that meets the specific communicative requirements of legal education.

Stakeholder involvement in the development of law students' multilingual skills has been investigated. The study, published in the International Journal of Applied Linguistics and English Literature, analyses how members of the legal industry influence the development of law students' language skills. The findings suggest that partnerships between academic institutions and legal

practitioners can enhance the relevance and effectiveness of language education for members of the legal profession.

In summary, recent research has highlighted the critical importance of specialized English language training for legal practitioners. The main areas of focus are the development of specialized learning materials, the alignment of curricula to the specific needs of lawyers and the consideration of the views of both academic and industry stakeholders. These achievements are aimed at improving the effectiveness of English language training programs and ensuring that they meet the requirements of modern legal practice.

The article's objective. This paper examines the combination of neurolanguage coaching and AI in English language education for legal professionals. Neurolanguage coaching utilizes neuroscience to enhance cognitive engagement, while AI provides scalable, data-driven learning solutions. Together, these approaches offer a learner-centered, adaptive framework that meets the professional requirements of legal practitioners.

Discussion. In an era of rapid technological advancement, the integration of neurological language coaching and artificial intelligence is a revolutionary approach to foreign language learning. This approach is particularly effective for law students, whose studies require a focus on clarity, analytical thinking, and contextual word use. Neuro-linguistic coaching, based on neuroscience and coaching principles, is a good fit with AI's ability to provide adaptive and personalized learning. This combination covers both cognitive and emotional components of learning, meeting the specific needs of law students.

The combination of neurolinguistic coaching and artificial intelligence represents a revolutionary approach to foreign language teaching in the legal sector.

The neuro-linguistic approach, developed by Rachel Marie Paling, focuses on brain-friendly educational strategies that promote emotional balance and cognitive memory. Key elements include generating meaningful experiences that reinforce language concepts by engaging the brain's gamma waves, tailoring material to meet learner goals, and reducing stress to improve the learning environment.

AI reinforces these principles by providing tools such as flexible curricula, natural language processing (NLP) simulators, and gamified learning systems. These tools increase engagement and facilitate real-time feedback by addressing the unique linguistic challenges of legal English. For example, NLP-based simulations allow students to practice drafting legal documents and oral presentations in realistic contexts, while AI-driven feedback ensures that terminology and grammar are accurate.

The methodology emphasizes active interaction, feedback and self-reflection, allowing students to take responsibility for their progress. Neuro-linguistic coaching is particularly effective in professional settings where accuracy and contextual understanding are crucial [5].

Legal English, a specialized subgroup of English for Specific Purposes (ESP), is characterized by a complex vocabulary, a clear structure and an application that depends on the situation.

The main features include the following aspects:

1. Terminology.

Legal English uses specialized terms with established meanings (e.g. 'plaintiff', 'tort', etc.). Mastery of these terms is critical to successful communication in a legal environment.

2. Form and Structure.

The language is characterized by a formal tone, archaic expressions and complex sentence structure. This often requires learners to understand and produce complex grammatical constructions.

3. Context of use.

Legal English is used in a variety of settings, including contract drafting, litigation, legal negotiation and client communication. Each environment requires specific language skills.

Understanding these specifics is important for those who wish to function effectively in an international legal environment. Neuro-linguistic coaching and artificial intelligence technologies can meet these specific needs by offering personalized and dynamic learning solutions.

AI provides tools such as adaptive learning systems, natural language processing (NLP), and immersive virtual environments that enhance traditional teaching methods. For legal students, applications of AI include:

1. Case analysis simulators.

NLP-based tools simulate legal scenarios, allowing students to practice accurate legal terminology. AI offers immediate, context-appropriate corrections, emphasizing accuracy and relevance of language [4].

2. Gamified learning.

AI-based platforms integrate gamification to maintain engagement and motivation.

The combined model was tested on third-year law students for six months. Initial diagnostics conducted using AI tools identified individual linguistic problems, on the basis of which individual learning trajectories were created. Neuro-linguistic coaching sessions complemented the AI modules, removing emotional barriers to learning and increasing persistence. The results showed a 30 per cent improvement in linguistic competence, and participants reported increased self-confidence and practical application skills.

The pilot study highlights the synergistic potential of neuro-linguistic coaching and AI in teaching English to lawyers. By addressing both the cognitive and emotional aspects of learning, this integrated approach equips law students with the language skills and confidence they need to navigate the complexities of the legal profession. As the demand for specialized language skills in the legal sector continues to grow, this innovative model is a promising solution to increase the effectiveness of English language training program and better prepare aspiring practitioners for the global workplace.

The integrative approach of neurolanguage coaching and AI yielded several significant outcomes:

1. Enhanced retention.

Customized coaching alongside interactive AI modules increased the retention of intricate legal terminology and grammatical structures [1].

2. Increased engagement.

The use of gamification and tailored learning pathways kept students motivated during the entire program.

3. Emotional regulation.

Coaching interventions reduced anxiety, allowing students to perform effectively in high-stress situations like mock trials [1].

4. Practical Application.

AI simulations bridged the gap between theoretical knowledge and real-world practice, preparing students for professional environments.

The combination of neurolinguistic coaching and artificial intelligence has shown great potential in improving law students' English language proficiency. This approach, which addresses both the cognitive and emotional aspects of learning, provides students with the linguistic competence and confidence they need to navigate a complex legal environment. The individualized learning trajectories, interactive simulations and emotional support provided by this framework have proven to be a game-changer in English language teaching for lawyers, preparing students for the demands of the global legal profession.

These results show that combining neuroscientific coaching with AI technology can impact both the cognitive and emotional aspects of learning legal English, resulting in a more effective and comprehensive learning experience.

The pilot program showed a 30 percent increase in test scores, and students expressed more confidence and skills in using English in a legal context. The introduction of artificial intelligence tools and neurolinguistic coaching contributed to an engaging learning environment, enabling students to achieve their language and career goals.

The pilot program's success highlights the immense potential of integrating neurolanguage coaching and AI in legal English education. By addressing both cognitive and emotional barriers, this approach empowers students to develop the linguistic proficiency required for thriving in the global legal landscape. As the demand for specialized language skills continues to grow, this innovative methodology offers a transformative solution that can be scaled and replicated across various legal education settings, equipping aspiring lawyers with the linguistic competence to excel in their future careers.

Learners can cultivate the specialized linguistic skills needed in legal contexts by utilizing personalized coaching techniques and AI-powered tools. This integrated approach enables individuals to maneuver through complex legal terminology, understand intricate grammatical structures, and communicate effectively across various legal settings. The synergy of neurolanguage coaching and AI-driven technologies provides a transformative learning experience, preparing language learners with the essential competencies to excel in the ever-evolving field of international law.

The integration of neurolanguage coaching and AI-driven technologies represents a paradigm shift in legal English education. By addressing both the cognitive and emotional aspects of language learning, this approach empowers students to develop the necessary linguistic proficiency and confidence to navigate the nuances of the legal field. As the global legal landscape continues to evolve, this innovative model ensures that language learners are equipped with the adaptability and specialized skills required to thrive in the dynamic world of international law.

Conclusions. Neuro-linguistic coaching combined with artificial intelligence is a revolutionary method of English language teaching designed for legal professionals. This system improves learning outcomes and professional competence given the specific linguistic and cognitive challenges inherent in the legal field. Future research should explore the potential for scaling this approach to different professional environments and its long-term impact on career success. The findings highlight the transformative potential of this integrated approach, which draws on the strengths of both neuro-linguistic coaching and artificial intelligence-driven technologies. Given the unique linguistic and cognitive demands of legal English, this system enables students to develop the specialized skills necessary for success in the international legal arena. Future research should explore the scalability of this model across different professional domains and its long-term impact on career trajectories and performance in the workplace.

References

1. Dinse, H. (2020). Research on Cortisol and Learning Plasticity. Ruhr University Bochum.

2. Kozubai I.V., & Shemet U.R. (2020). New Paradigms of Contemporary Learning Process. Science and Practice: Implementation to Modern Society: Proceedings of the 4th International Scientific and Practical Conference. Manchester, Great Britain: Peal Press Ltd.

3. Kozubai I., Byba N., & Naumyk A. (2023). The Influence of Partnership Pedagogy on the Formation and Development of the Personality of a Future Civil Servant. Grail of Science.

4. Lieberman, M. (2013). Social: Why Our Brains are Wired to Connect.

5. Nikitina, I., & Ishchenko, T. (2023). Smart-Systems in STEM Education. In International Conference on Information and Communication Technologies in Education, Research, and Industrial Applications. Cham: Springer Nature Switzerland.

6. Northcott, J. (2013). English for Legal Purposes: Genre Analysis and Pedagogical Implications. Journal of English for Specific Purposes, 20, 20–35.

7. Paling, R. (2015). Neurolanguage Coaching: Brain-Friendly Language Learning.

8. Tsareva I. Maksymenko O., & Kalko R. (2024). Philosophical Aspect of Information Warfare. Philosophy, Economics and Law Review, 4.

Submitted 28.12.24

АНОТАЦІЯ

Інна Козубай, Камерон Батмангліч. Нейромовний коучинг та штучний інтелект: революційні інновації у навчанні англійської мови для юристів.

У статті розглядається інтеграція нейролінгвістичного коучингу та штучного інтелекту (ШІ) у викладанні англійської мови для юристів, представлено новаторський підхід, що враховує специфічні лінгвістичні та когнітивні проблеми юридичної сфери. Серед ключових питань, що обговорюються в роботі, – спеціалізований характер юридичної англійської, що характеризується складною термінологією, формальним тоном і ситуативною специфікою, а також необхідність освітніх стратегій, що враховують ці унікальні особливості. Нейролінгвістичний коучинг, заснований на нейронауці, сприяє емоційній рівновазі та когнітивній активності за допомогою таких зручних для мозку технік, як індивідуальна постановка цілей і зняття стресу. ШІ доповнює цей процес, пропонуючи адаптивні системи навчання, симулятори опрацювання природної мови та гейміфіковані інструменти, які сприяють активній участі, зворотному зв'язку в реальному часі та практичному застосуванню знань у правовому контексті.

У дослідженні також підкреслюється спільний аспект цих інноваційних підходів. Робиться висновок про те, що інтеграція нейролінгвістичного коучингу та штучного інтелекту являє собою трансформаційний зсув у навчанні юридичної англійської мови, озброюючи учнів адаптивністю і знаннями, необхідними для успішної роботи в умовах глобального правового ландшафту. Поєднуючи теоретичні знання з практичним застосуванням і створюючи динамічне середовище навчання, цей комплексний підхід установлює новий стандарт навчання англійської мови в юридичній професії.

Ключові слова: *нейролінгвістичний коучинг, штучний інтелект (ШІ), юридична англійська мова, когнітивне та емоційне навчання, лінгвістична компетенція, адаптивні засоби навчання, міжнародна юридична практика.*

ТРИБУНА АСПІРАНТА

УДК 342; 351.74
DOI https://doi.org/10.32782/2078-3566-2024-4-29

Роман ВАЩІЛІН©
ад'юнкт кафедри адміністративного права і процесу
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)
d_alpaa@dduvs.edu.ua

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

У статті йдеться про погляди дослідників на основну мету, завдання та цілі громадського контролю за діяльністю Національної поліції України. Розглядаються теоретичні напрацювання дослідників щодо визначення поняття контролю та нагляду, а також основної мети контролю за діяльністю органів виконавчої влади. Висвітлюються питання змісту громадського контролю загалом, громадського контролю за діяльністю Національної поліції України. Зауважується, що громадський контроль за діяльністю Національної поліції України має на меті знаходити не лише певні відхилення та негативні явища, а й позитивні досягнення, він передбачає пізнання сутності відхилень та причин, які до них ведуть. Підсумовується, що метою громадського контролю за діяльністю Національної поліції України є недопущення конфліктів між державою та суспільством шляхом їх взаємодії, попередження відхилень у діяльності працівників поліції від служіння інтересам суспільства і громадян.

Ключові слова: *контроль, громадський контроль за діяльністю органів виконавчої влади, громадянське суспільство, інформування суспільства, взаємодія з громадою.*

Постановка проблеми. У теорії держави та права, адміністративного права значну увагу приділено дослідженням про контрольні та наглядові функції органів державної влади. Така діяльність, звісно, потрібна для підтримання законності у діяльності органів державної влади, що підлягають контролю, а також для визначення рівня ефективності їхньої діяльності, відповідності цієї діяльності інтересам суспільства, рівня довіри населення (у випадку громадського контролю). У теоретичному обґрунтуванні громадського контролю для підвищення його ефективності на практиці необхідно визначитися з головною метою та завданнями такого контролю за діяльністю поліції. Це допоможе змінити різні аспекти форм контролю для відповідності конкретно визначеним завданням та цілям. Тобто теоретична проблематика, вибрана нами, тісно пов'язана з безпосереднім утіленням інституту громадського контрою в життя. Навколо вдало визначеної мети та завдань будується інструментарій, він має їм відповідати і підлаштовуватися. Власне, саме тому ми вважаємо вибраний теоретичний аспект актуальним і важливим для висвітлення.

Стан опрацювання. Проблематика мети та завдання громадського контролю загалом та за діяльністю поліції зокрема розглядаються українськими та закордонними дослідниками, серед яких: В. Авер'янов, О. Андрійко, Д. Бахрах, Ю. Битяк, В. Василенко,

© Р. Ващілін, 2024
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-9528-5963

С. Гончарук, М. Ковалів, В. Кравчук, Л. Кузьо, Р. Миронюк, О. Поклад, О. Терещук, Т. Філіпенко, О. Юнін та ін.

Метою статті є визначення мети та завдань громадського контролю за діяльністю поліції.

Виклад основного матеріалу. Для розуміння мети та завдання громадського контролю за діяльністю поліції варто відштовхуватися від загального до конкретного, а саме розглянути мету та завдання контролю загалом, потім загального контролю і, зрештою, громадського контролю за діяльністю поліції.

О. Бондар розуміє контроль як «правову форму здійснення управлінської діяльності, що виступає як однорідна діяльність уповноважених державних органів та їхніх посадових осіб з установлення фактичної відповідності результатів діяльності підконтрольних суб'єктів очікуваним цілям, перевірці шляхів і засобів досягнення цього результату на відповідність вимогам права та прийняттю за результатами перевірки відповідних заходів регулятивно-охоронного характеру» [1, с. 254]. Таке розуміння контролю передбачає за головну мету встановлення відповідності діяльності органу влади поставленим перед ним завданням та принципу законності. В. Рубцов та Н. Перинська пишуть, що зміст контролю полягає у вчасній фіксації відхилення від норми та корегування процесу діяльності для усунення виявлених відхилень [9, с. 187–188]. Головною метою контролю, таким чином, виступає своєчасне виявлення порушень у діяльності органів виконавчої влади в питанні законності від час виконання своїх повноважень та в питанні ефективності реалізації державної політики у певній сфері задля діяльності Національної поліції України в інтересах суспільства та громадян у взаємодії з інститутами громадянського суспільства, наприклад ефективності реалізації Національною поліцією державної політики у сфері підтримання публічної безпеки і порядку, охорони та захисту прав та свобод людини, інтересів суспільства і держави, а також надання поліцейських послуг.

В. Репело в контексті повноважень Державної міграційної служби України наводить визначення адміністративно-наглядової діяльності цього органу виконавчої влади: «Здійснювана відповідно до норм адміністративного права діяльність Державної міграційної служби України та її посадових осіб, що має систематичний та однорідний характер, із додержання законності учасниками (громадянами, біженцями, особами без громадянства або посадовими особами, юридичними особами) суспільних відносин у сферах міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців, спрямована на профілактику (запобігання) або припинення правопорушень та притягнення порушників до юридичної відповідальності» [8, с. 187–189]. Дослідник використовує визначення не контролю, а нагляду. Ми вважаємо за доцільне зауважити, що у науковій літературі поняття контролю та нагляду можуть ототожнюватися або вважатися різними поняттями. Але, відштовхуючись від наведеного визначення, можна також зробити висновок, що основною метою такої діяльності постає дотримання законності учасниками певних правовідносин.

Мета контролю може полягати у недопущенні певних дій поза межами встановлених законом рамок, попередженні ймовірних відхилень або порушень, і у разі їх настання в усуненні негативних наслідків, прийнятті необхідних заходів впливу. У разі контролю громадського наявні механізми такого контролю не передбачають заходів впливу. Контроль потрібен для забезпечення регулятивного впливу на суспільні відносини і затвердження дисципліни та порядку в суспільстві. Ми, своєю чергою, наголошуємо, що таке забезпечення впливу повинно відбуватися виключно в інтересах суспільства та громадян і для забезпечення реалізації прав та свобод усіх суб'єктів права. У недемократичних державах контроль виконує схожу мету з підтримання законності чи дисципліни та регуляторного впливу, але, наприклад, контроль за ефективністю репресивного апарату не є в інтересах суспільства і жодним чином не слугує реалізації прав і свобод людини. Дослідники, до речі, наводять слушне зауваження, що контроль має на меті знаходити не лише певні відхилення

та негативні явища, а й позитивні досягнення, він передбачає пізнання сутності відхилень та причин, які до них ведуть [2, с. 32].

С. Вітвіцький уважає, що цілі громадського та державного контролю співпадають, оскільки вони полягають у налагодженні нормального функціонування системи державного управління, а також забезпеченні законності, правопорядку в державі [2, с. 33]. Погоджуємося з такою тезою щодо мети державного контролю, але у громадського контролю, окрім зазначеного визначення, є додаткова мета – щоб усе зазначене відбувалося в інтересах певної конкретної громади, суспільства. Серед завдань громадського контрою в загальному розумінні виділити можна забезпечення зворотного зв'язку між суспільством та органами державної влади (як показує практика, комунікація між посадовими особами та суспільством може запобігти багатьом кризам, і навпаки); спрямування державної політики на забезпечення суспільних інтересів (у правовій демократичній державі органи державної влади є гармонічною частиною суспільства й апріорі діє, відштовхуючись від інтересів суспільства та, що більш імовірно, від громадської думки, а громадський контроль існує, на нашу думку, у тому числі й як інструмент, щоб такі органи не відривалися від суспільства); забезпечення рівних прав для громадян, рівних можливостей реалізувати власні права; формування і розвиток правосвідомості у громадян, у суспільства загалом.

На нашу думку, без правосвідомості громадян неможливо побудувати громадянське суспільство з дієвими власними інституціями, яке б слугувало гарантією розвитку демократичних державних інституцій. Для кожного громадянина важливе усвідомлення правопорядку, демократичної правової держави як значної цінності, яку треба оберігати. В інертному суспільстві, де переважає байдужість до державних справ, будь-який державний інститут, котрий будувався відповідно до найкращих ідей демократії, яким би не був ідеальний нормативно-правовий акт (що регулює діяльність органів державної влади), таке суспільство, скоріше за все, очікує деградація в державному житті до авторитаризму або тоталітаризму. Яскравим прикладом є російська федерація. Її Конституція містить (хоча, скоріше сказати, містила ще декілька років тому, до «внесення змін» до неї) достатньо прогресивні норми щодо демократичних принципів побудови держави, закони, що регулюють діяльність її правоохоронних органів (які за змістом є карально-репресивними в першу чергу), містять норми й про громадський контроль. Але є важливий аспект – там не існує громадянського суспільства, а громадяни не розглядають правову демократичну державу як цінність. Тому де-факто це недемократична держава.

Із цього приводу О. Юнін зауважує, що реальний контроль за діяльністю поліції можливий за наявності громадянського суспільства та демократичного режиму, за яких саме громадяни, отримуючи як платники податків від держави послуги, залучаються до формування державної політики у різних сферах [11, с. 29].

О. Пащинський громадський контроль визначає як форму реалізації конституційних прав громадян на участь в управлінні державними справами. Така участь забезпечується гарантованою можливістю спостереження за діяльністю органів публічної влади, звернення для отримання публічних послуг, участі в ухваленні нормативних актів, здійснення взаємодії між органами публічної влади під час реалізації функцій держави (також і у підтриманні публічного порядку та безпеки) [7, с. 498]. Тобто метою громадського контролю є реалізація участі громадян в управлінні державними справами.

І. Сквірський у питанні громадського контролю в публічному управлінні такою метою вважає неухильне та свідоме дотримання вимог чинного законодавства всіма суб'єктами права, спрямоване на забезпечення та реалізацію прав, свобод та законних інтересів приватних осіб у сфері публічного управління [10, с. 125]. Метою виступають остаточні наслідки здійснення такого контролю, хоча неухильне та свідоме дотримання вимог чинного законодавства всіма суб'єктами права досягається не лише контролем в публічному управлінні, тим паче громадським контролем, який має суттєві обмеження. В. Мельников

указує, що основною метою громадського контролю є перевірка відповідності дій органів публічної влади чинному законодавству та внесення коректив у разі виявлення відхилень. Виправлення виявлених недоліків можливе шляхом звернень до компетентних державних органів або через «мобілізацію громадської думки» [4, с. 90]. Тобто мета контролю досягається опосередковано не адміністративними методами і не адміністративним впливом суб'єктів контролю, оскільки вони не мають владних повноважень. Громадський контроль, на думку дослідника, має вирішувати конфлікти та проблеми між громадянами і державою шляхом цивілізованої взаємодії через законом визначені канали, такий контроль є передумовою для реалізації принципу народовладдя. Дослідник додає: «У контексті розвитку демократії, соціальної справедливості та правової держави в Україні громадський контроль стає невід'ємним складником публічного управління та місцевого самоврядування, а також ключовим чинником розвитку громадянського суспільства. Не лише громадяни, а й сама публічна влада виграє від громадського контролю, забезпечуючи підвищення ефективності своєї діяльності та захист від негативного впливу впливових груп. Окрім того, для успішного функціонування владі потрібне постійне узгодження її дій із суспільними потребами та інтересами, а громадський контроль є одним з основних засобів такого узгодження» [4, с. 92]. Загальною метою такого контролю виступають вирішення і недопущення конфліктів між державою та суспільством шляхом їх взаємодії (громадський контроль у цьому разі є засобом, інструментом такої взаємодії), розвиток громадянського суспільства.

І. Сквірський також виділяє основні завдання громадського контролю в публічному управлінні: «Здійснення комплексу правових, організаційних, інформаційних заходів, спрямованих на забезпечення неухильного дотримання законності та дисципліни в публічному управлінні; сприяння недопущенню або усуненню раніше допущених порушень Конституції України, законів України, інших правових актів об'єктами громадського контролю; здійснення взаємодії між органами влади і суспільством; реалізація державної політики щодо утвердження і забезпечення прав і свобод людини та громадянина; сприяння демократизації механізму публічного управління; пробудження індивідуальної і суспільної самосвідомості; розвиток у громадян почуття відповідальності за стан справ у суспільстві; забезпечення стабільності соціальних зв'язків усередині країни та побудова позитивного іміджу держави за кордоном» [10, с. 125]. Зауважимо, що побудова позитивного іміджу держави за кордоном є непрямим наслідком функціонування інститутів громадського контролю, ба більше, такий імідж важливий задля процесу євроінтеграції та відповідності цінностям західних ліберальних демократій.

О. Пащинський наводить авторський перелік завдань громадського контролю (дослідник підкреслює, що саме в демократичній державі): «Отримання повної інформації щодо діяльності органів публічної влади; сприяння підвищенню ефективності роботи органів державної влади та місцевого самоврядування; поширення соціально значущої функції органів публічної влади; підтримання іміджу органів публічної влади, діяльності та престижу роботи органів публічної влади; забезпечення прозорого відбору кадрів для органів публічної влади, їх переміщення, просування кар'єрними сходами тощо; підвищення рівня забезпечення прав і свобод громадян у діяльності органів публічної влади; покращення якості та порядку надання адміністративних послуг органами публічної влади тощо» [7, с. 498]. Зауважимо, що О. Пащинський указує на підтримання іміджу органів влади всередині держави. Це, на нашу думку, набагато важливіше, ніж імідж держави за кордоном. Від рівня довіри до правоохоронних органів (який формується у тому числі завдяки іміджу серед населення, і важливо, щоб цей імідж був позитивним) залежить ефективність діяльності таких органів, оскільки багато в чому вона базується саме на готовності громадян співпрацювати з правоохоронцями, надавати важливу інформацію. Завдання із забезпечення прозорого відбору кадрів для органів публічної влади, їх переміщення, просування кар'єрними сходами взаємозалежне з формуванням

позитивного іміджу, оскільки громадяни, громада будуть довіряти тим правоохоронцям, яких вони знають усередині громади, брали участь у його відборі.

О. Музичук пише про мету та завдання громадського контролю загалом правоохоронних органів. Метою такого контролю, на думку автора, є реалізація в діяльності правоохоронних органів принципів та вимог правоохоронної політики держави: неухильного дотримання дисципліни та законності в діяльності правоохоронних органів; дотримання ними прав, свобод та законних інтересів фізичних осіб, прав та законних інтересів юридичних осіб та інших колективних суб'єктів правовідносин; відповідності їхньої діяльності встановленим вимогам; виконавської дисципліни; ефективності та прозорості в діяльності правоохоронних органів, злагодженої та скоординованої їх правоохоронної діяльності [6, с. 50]. Така мета ототожнюється з метою інших видів контролю за правоохоронною діяльністю.

О. Музичук виділяє головні завдання, які стоять перед громадським контролем за діяльністю правоохоронних органів: «1. Перевірка та аналіз стану дотримання правоохоронними органами та їхніми працівниками чинного законодавства та виконавської дисципліни. 2. Установлення фактичного стану, якості та ефективності виконання покладених на них завдань, функцій та обов'язків, реалізації наданих прав. 3. Сприяння виконанню покладених на них завдань, функцій та обов'язків, реалізації наданих прав. 4. Спостереження за дотриманням у правоохоронних органах прав, свобод і законних інтересів їхнього персоналу, рівнем їхнього соціального забезпечення. 5. Попередження, виявлення та припинення правопорушень серед працівників правоохоронних органів, установлення передумов щодо притягнення винних до відповідальності згідно з повноваженнями суб'єкта контролю. 6. Установлення причин і умов, що сприяють учиненню правопорушень працівниками правоохоронних органів, недотримання встановлених обмежень, порушення прав, свобод та законних інтересів фізичних осіб, прав та законних інтересів юридичних осіб та інших колективних суб'єктів, розроблення заходів щодо зменшення їхнього негативного впливу та викорінення. 7. Своєчасне, повне й об'єктивне інформування населення про діяльність правоохоронних органів, вивчення громадської думки про роботу правоохоронних органів» [6, с. 52–53]. Уважаємо, що встановленням причин та умов, що сприяють учиненню правопорушень працівниками правоохоронних органів, займаються здебільшого суб'єкти внутрішнього контролю або контролюючих органів, які мають адміністративні владні повноваження, а інституції громадського контролю можуть лише пропонувати шляхи поліпшення діяльності правоохоронних органів. Схожа ситуація із п'ятим завданням. Інститути громадянського суспільства, задіяні в громадському контролі, не мають повноважень із попередження, виявлення та припинення правопорушень, оскільки такі повноваження притаманні уповноваженим органам державної влади та їхнім посадовим особам відповідно до чинного законодавства України.

В. Гриценко розкриває мету та завдання громадського контролю за діяльністю Національної поліції. Дослідник акцентує увагу на громадському контролі за діяльністю саме працівників поліції, мета якого – спрямування на недопущення протиправних дій із боку підконтрольних суб'єктів, попередження можливих правопорушень та усунення причин, що їм сприяють. Дослідник перед таким контролем ставить три основних завдання: «…в першу чергу, отримання точної і повної інформації щодо діяльності поліції. По-друге, сприяння підвищенню й ефективності роботи поліції, підтримання її іміджу та престижу. По-третє, підвищення рівня законності щодо забезпечення прав та свобод громадян у діяльності поліції тощо» [3, с. 58].

Р. Миронюк пише, що мета громадського контролю за діяльністю Національної поліції полягає у недопущенні дій контрольованих суб'єктів за межами законності й правопорядку, попередженні можливих відхилень від намічених цілей, інтересів суспільства та його суб'єктів, а у разі появи таких відхилень – в усуненні їхніх негативних

наслідків. Дослідник виділяє сім основних завдань громадського контролю за діяльністю Національної поліції: 1) отримання точної і повної інформації щодо діяльності поліції; сприяння підвищенню ефективності роботи поліції; 3) поширення серед громадськості соціально значущої ролі поліції; 4) підтримання іміджу поліцейської діяльності та престижу роботи поліцейського; 5) забезпечення прозорого відбору кадрів для поліції, їх переміщення та іншого просування по службі; 6) підвищення рівня законності забезпечення прав і свобод громадян у діяльності поліції; 7) покращення умов та порядку надання адміністративних послуг органами поліції [5, с. 28].

Висновки. У результаті здійсненого дослідження було встановлено таке:

1. Метою громадського контролю за діяльністю Національної поліції України є недопущення конфліктів між державою та суспільством шляхом їх взаємодії, попередження відхилень у діяльності працівників поліції від служіння інтересам суспільства і громадян.

2. Серед завдань можна виділити: інформування представників громади про діяльність Національної поліції України; підвищення ефективності діяльності поліції через взаємодію з представниками громади, визначення у такий спосіб потреб громади; підвищення рівня довіри населення до представників Національної поліції України; забезпечення дотримання принципу законності в діяльності Національної поліції України.

Список використаних джерел

1. Бондар О.Г. Поняття контрольно-наглядової діяльності як основа дослідження контрольно-наглядової діяльності у сільському господарстві. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 1. С. 251–255.

2. Вітвіцький С.С. Мета та завдання контрольної діяльності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право».* 2014. Т. 2. Вип. 29. С. 30–34.

3. Гриценко В.Г. Інститут громадського контролю за діяльністю Національної поліції України. *Наукові записки. Серія «Право».* 2021. № 11. С. 55–59.

4. Мельников В.В. Сутність і призначення контролю у сфері публічної влади. *Юридичний електронний науковий журнал.* 2023. №. 11. С. 89–92.

5. Миронюк Р.В. Громадський контроль за діяльністю поліції : монографія. Дніпро : ДДУВС, 2020. 134 с.

6. Музичук О.М. Мета та завдання здійснення контролю за діяльністю правоохоронних органів. *Юридична наука і практика*. 2011. № 2. С. 49–54.

7. Пащинський О.С. Громадський контроль як чинник демократичного розвитку держави і суспільства. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2021. № 11. С. 496–498.

8. Репело В.В. Адміністративно-правові засади діяльності Державної міграційної служби України : дис. … д-ра філос. : 081. Дніпро, 2021. 260 с.

9. Рубцов В.П., Перинська Н.І. Державне управління та державні установи : навчальний посібник / за ред. д-ра соціол. наук, проф. Ю.П. Сурміна. Київ : Університет «Україна», 2008. 440 с.

10. Сквірський І.О. Мета, завдання та функції громадського контролю в публічному управлінні. *Вісник Запорізького національного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2012. № 2. С. 122–125.

11. Юнін О.С. Громадський контроль за діяльністю поліції: міжнародна практика та досвід окремих зарубіжних держав. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2021. Спеціальний випуск № 2. С. 25–31.

Надійшла до редакції 29.11.2024

References

1. Bondar, O.H. (2014). Ponyattya kontrol′no-nahlyadovoyi diyal′nosti yak osnova doslidzhennya kontrol′no-nahlyadovoyi diyal′nosti u sil′s′komu hospodarstvi [The concept of control and supervision activity as a basis for the study of control and supervision activity in agriculture]. *Chasopys Kyyivs'koho universytetu prava*. № 1, pp. 251–255. [in Ukr.].

2. Vitvits′kyy, S.S. (2014). Meta ta zavdannya kontrol′noyi diyal′nosti [The purpose and tasks of control activity]. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Seriya : Pravo*. Vol. 2, issue 29, pp. 30–34. [in Ukr.].

3. Hrytsenko, V.H. (2021). Instytut hromads′koho kontrolyu za diyal′nistyu Natsional′noyi politsiyi Ukrayiny [Institute of Public Control over the Activities of the National Police of Ukraine]. *Naukovi zapysky. Seriya: Pravo*. №11, pp. 55–59. [in Ukr.].

4. Mel′nykov, V.V. (2023). Sutnist′ i pryznachennya kontrolyu u sferi publichnoyi vlady [The Essence and Purpose of Control in the Sphere of Public Power]. *Yurydychnyy elektronnyy naukovyy zhurnal*. № 11, pp. 89–92. [in Ukr.].

5. Myronyuk, R.V. (2020). Hromads′kyy kontrol′ za diyal′nistyu politsiyi [Public control over police activities]: monohraf. Dnipro: DDUVS, 134 p. [in Ukr.].

6. Muzychuk, O.M. (2011). Meta ta zavdannya zdiysnennya kontrolyu za diyal′nistyu pravookhoronnykh orhaniv [The purpose and tasks of exercising control over the activities of law enforcement agencies]. *Yurydychna nauka i praktyka*. № 2, pp. 49–54. [in Ukr.].

7. Pashchyns′kyy, O.S. (2021). Hromads′kyy kontrol′ yak chynnyk demokratychnoho rozvytku derzhavy i suspil′stva [Public control as a factor in the democratic development of the state and society]. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal.* № 11, pp. 496–498. [in Ukr.].

8. Repelo, V.V. (2021). Administratyvno-pravovi zasady diyal′nosti Derzhavnoyi mihratsiynoyi sluzhby Ukrayiny [Administrative and legal principles of the activity of the State Migration Service of Ukraine] : dys. … d-ra filos. : 081 – Pravo. / Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, Dnipro, 260 p. [in Ukr.].

9. Rubtsov, V.P., & Peryns′ka, N.I. (2008). Derzhavne upravlinnya ta derzhavni ustanovy [Public administration and state institutions] : navch. posib. dlya dystants. navchannya ; Za red. d-ra sotsiol. nauk, prof. Yu. P. Surmina. Kyiv: Universytet «Ukrayina», 440 p. [in Ukr.].

10. Skvirs′kyy, I.O. (2012). Meta, zavdannya ta funktsiyi hromads′koho kontrolyu v publichnomu upravlinni [The purpose, tasks and functions of public control in public administration]. *Visnyk Zaporiz'koho natsional'noho universytetu. Seriya «Yurydychni nauky».* № 2, pp. 122–125. [in Ukr.].

11. Yunin, O.S. (2021). Hromads′kyy kontrol′ za diyal′nistyu politsiyi: mizhnarodna praktyka ta dosvid okremykh zarubizhnykh derzhav [Public control over police activities: international practice and experience of individual foreign states]. *Naukovyy visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav.* Special issue № 2 «Do 30-richchya Nezalezhnosti Ukrayiny ta 25-richchya Konstytutsiyi Ukrayiny», pp. 25–31. [in Ukr.].

ABSTRACT

Roman Vashchilin. The purpose and objectives of public control over the activities of the National Police of Ukraine.

The article discusses the views of researchers on the main goal, tasks and objectives of public control over the activities of the National Police of Ukraine. The theoretical developments of researchers on the definition of the concept of control and supervision, as well as the main goal of control over the activities of executive bodies are considered. The issues of the content of public control in general, public control over the activities of law enforcement agencies, the National Police of Ukraine are highlighted. It is noted that public control over the activities of the National Police of Ukraine is aimed at finding not only certain deviations and negative phenomena, but also positive achievements, it involves understanding the essence of deviations and the reasons that lead to them. Attention is drawn to the fact that public control requires a high level of legal awareness of citizens, without which it is impossible, in fact, to build a civil society with effective institutions of its own, which would serve as a guarantee of the development of democratic state institutions, for every citizen it is important to be aware of the rule of law, a democratic legal state as a significant value that must be protected. Therefore, public control over the activities of the National Police of Ukraine still plays an important role in the development of civil society and its institutions. It is summarized that the purpose of public control over the activities of the National Police of Ukraine is to prevent conflicts between the state and society through their interaction, to prevent deviations in the activities of police officers from serving the interests of society and citizens. The following are identified among the main tasks of public control over police activities: informing community representatives about the activities of the National Police of Ukraine; increasing the effectiveness of police activities through interaction with community representatives, thus determining the needs of the community; increasing the level of public trust in representatives of the National Police of Ukraine; ensuring compliance with the principle of legality in the activities of the National Police of Ukraine.

Key words*: control, public control over the activities of executive bodies, civil society, informing the public, interaction with the community.*

УДК 343.615.1
DOI https://doi.org/10.32782/2078-3566-2024-4-30

Даніїл ЖУРКО©
аспірант кафедри кримінального права та кримінології
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)
zhurko2024@ukr.net

ВПЛИВ ОБТЯЖУЮЧИХ ОБСТАВИН НА СТУПІНЬ ТЯЖКОСТІ УМИСНОГО ТЯЖКОГО ТІЛЕСНОГО УШКОДЖЕННЯ У ЗАГАЛЬНІЙ ТА СПЕЦІАЛЬНИХ НОРМАХ

У статті визначено загальна та спеціальні кримінально-правові норми, які передбачають відповідальність за умисне тяжке тілесне ушкодження. Загальною нормою є ст. 121 КК України, а спеціальні містяться у багатьох розділах Особливої частини КК України. Доведено, що ступінь тяжкості кримінальних правопорушень, передбачених цими нормами, включає всі види – від кримінального проступку до особливо тяжкого злочину. Однак у спеціальних нормах під час визначення зазначеного ступеня тяжкості законодавець не враховує обтяжуючі умисне тяжке тілесне ушкодження обставини, передбачені ч. 2 ст. 121 КК України. Запропоновано у спеціальних нормах, що передбачають кримінальну відповідальність за заподіяння умисного тяжкого тілесного ушкодження спеціальному потерпілому, передбачити такі обтяжуючі обставини, як учинення цього діяння способом, що має характер особливого мучення, вчинення групою осіб, на замовлення або таке, що спричинило смерть потерпілого.

Ключові слова: *умисел, тяжке тілесне ушкодження, ступінь тяжкості, кримінальне правопорушення, загальна норма, спеціальна норма, обтяжуючі обставини.*

Постановка проблеми. Кримінальна відповідальність за спричинення умисного тяжкого тілесного ушкодження передбачена не лише ст. 121 КК України. Умисне тяжке тілесне ушкодження може бути обов'язковою ознакою складу кримінального правопорушення, якщо прямо зазначене у диспозиції кримінально-правової норми або ж є складовою частиною окремих понять, що використані законодавцем у такій диспозиції. Зокрема, умисне тяжке тілесне ушкодження є складовою ознакою такого поняття, «як насильство, небезпечне для життя чи здоров'я особи», а тому виступає однією з альтернативних обов'язкових ознак тих складів кримінальних правопорушень, де це поняття використовується.

При цьому передбачені санкціями кримінально-правових норм, які містять ці склади, покарання свідчать про різний ступінь тяжкості таких кримінальних правопорушень.

Загальна норма, що встановлює кримінальну відповідальність за умисне тяжке тілесне ушкодження (ст. 121 КК України), передбачає покарання у вигляді позбавлення волі на строк від п'яти до восьми років (ч. 1), а за наявності обтяжуючих обставин – від семи до десяти років позбавлення волі (ч. 2) [5]. У спеціальних нормах, однією з обов'язкових ознак яких є спричинення умисного тяжкого тілесного ушкодження, санкції зазвичай містять більш значні розриви між мінімальним та максимальним розмірами позбавлення волі.

Наприклад, ч. 3 ст. 345 КК України за умисне заподіяння працівникові правоохоронного органу або його близьким родичам тяжкого тілесного ушкодження у зв'язку з виконанням цим працівником службових обов'язків передбачає позбавлення волі на строк від п'яти до дванадцяти років. Разом із тим наведене діяння не враховує можливі обтяжуючі обставини, зокрема спричинення смерті потерпілого, що суттєво впливає на ступінь його суспільної небезпечності. Диференціація ж покарання у межах санкції при

© Д. Журко, 2024
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0009-9483-0913

цьому залежить виключно від результатів судового розгляду кримінального провадження, а не від формально визначених кримінальним законом ознак учиненого діяння.

Загалом чинне кримінальне законодавство України не має чітко узгодженої системи санкцій, установлених за вчинення посягань на різні родові та безпосередні об'єкти, за умисні та необережні кримінальні правопорушення, у загальних та спеціальних нормах [1, с. 366], що викликає потребу проведення подальших наукових досліджень у цьому напряму.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питання кримінальної відповідальності за посягання на життя та здоров'я особи були предметом досліджень багатьох учених, зокрема, В.В. Голіни, Н.О. Гуторової, І.М. Даньшина, О.М. Джужи, А.П. Закалюка, М.І. Мельника, В.О. Навроцького, В.В. Шаблистого, Н.М. Ярмиш та ін.

Проте питання залежності ступеня тяжкості умисного тяжкого тілесного ушкодження від обтяжуючих обставин у загальній та спеціальних нормах не набули достатнього висвітлення у матеріалах наукових досліджень.

Метою статті є формулювання критеріїв визначення залежності ступеня тяжкості умисного тяжкого тілесного ушкодження від обтяжуючих обставин у загальній та спеціальних нормах КК України.

Виклад основного матеріалу. У теорії кримінального права загальними та спеціальними кримінально-правовими нормами є норми, що регулюють порівняно однорідні явища, охороняють порівняно однорідні суспільні відносини, передбачають однорідні (схожі, подібні) категорії злочинів. Так, загальна норма регулює або охороняє рід відносин, передбачає «родовий» злочин, а спеціальна – видову групу цього роду, передбачає «видовий злочин» цієї категорії (роду). Таким чином, взаємозв'язок між загальною та спеціальною кримінально-правовими нормами характеризується співвідношенням понять «рід – вид» [2, с. 225].

Аналіз кримінально-правових норм, обов'язковою ознакою яких є спричинення або погроза спричинення умисного тяжкого тілесного ушкодження, дає змогу виділити загальну норму – ст. 121 КК України, а до спеціальних віднести не лише ст. ст. 123 «Умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання», 124 «Умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення» розділу ІІ «Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи», а й цілу низку норм з інших розділів Особливої частини КК України [5].

До них, зокрема, належать норми, що передбачають як обов'язкову ознаку спричинення умисних тяжких тілесних ушкоджень або погрозу їх спричинення: ч. 4 ст. 187 «Розбій», ч. ч. 2, 4 ст. 189 «Вимагання», ч. 2 ст. 206 «Протидія законній господарській діяльності», ч. 2 ст. 206-2 «Протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації», ч. 1 ст. 280 «Примушування працівника транспорту до невиконання своїх службових обов'язків», ч. 2 ст. 314 «Незаконне введення в організм наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів», ч. 3 ст. 345 «Погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу», ч. 3 ст. 345-1 «Погроза або насильство щодо журналіста», ч. 3 ст. 346 «Погроза або насильство щодо державного чи громадського діяча», ч. ч. 1, 3 ст. 350 «Погроза або насильство щодо службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок», ч. 2 ст. 355 «Примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань», ч. 3 ст. 377 «Погроза або насильство щодо судді, народного засідателя чи присяжного», ч. 3 ст. 398 «Погроза або насильство щодо захисника чи представника особи», ст. 442 «Геноцид», ч. 1 ст. 442-1 «Злочини проти людяності» [5].

Окрім того, спричинення або погроза спричинення тяжких тілесних ушкоджень є складовою частиною такого поняття, як «насильство, небезпечне для життя чи здоров'я

особи», яке використовується як обов'язкова ознака деяких кримінальних правопорушень, зокрема: ч. 3 ст. 149 «Торгівля людьми», ст. 187 «Розбій», ч. 3 ст. 206 «Протидія законній господарській діяльності», ч. 3 ст. 262 «Викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживанням службовим становищем», ч. 3 ст. 278 «Угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна», ч. 3 ст. 280 «Примушування працівника транспорту до невиконання своїх службових обов'язків», ч. 3 ст. 289 «Незаконне заволодіння транспортним засобом», ч. 3 ст. 308 «Викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем», ч. 3 ст. 312 «Викрадення, привласнення, вимагання прекурсорів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем», ч. 3 ст. 313 «Викрадення, привласнення, вимагання обладнання, призначеного для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, чи заволодіння ним шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем та інші незаконні дії з таким обладнанням», ч. 3 ст. 355 «Примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань», ч. 4 ст. 410 «Викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем» КК України [5].

Чинна редакція ст. 12 КК України визначення ступеня тяжкості кримінального правопорушення пов'язує з видом та розміром максимального основного покарання, визначеного санкцією відповідної кримінально-правової норми.

Аналіз санкцій загальної та спеціальних кримінально-правових норм, що встановлюють відповідальність за спричинення умисного тяжкого тілесного ушкодження, свідчить, що законодавець ці кримінальні правопорушення відносить до злочинів різного ступеня тяжкості.

Так, до кримінальних проступків віднесено суспільно небезпечні діяння, пов'язані з погрозою спричинення тяжких тілесних ушкоджень, відповідальність за які передбачена ч. 1 ст. 280 та ч. 1 ст. 350 КК України.

До нетяжких злочинів законодавець відніс привілейовані склади умисного тяжкого тілесного ушкодження, передбачені ст. ст. 123, 124 КК України, а також кримінальне правопорушення, передбачене ч. 2 ст. 355 і пов'язане з погрозою заподіяння тяжких тілесних ушкоджень.

До тяжких злочинів віднесено кримінальні правопорушення, передбачені ч. ч. 1, 2 ст. 121, ч. ч. 1, 2 ст. 187 (зокрема, пов'язані з погрозою спричинення тяжких тілесних ушкоджень), ч. 2 ст. 189, ч. 3 ст. 206, ч. 2 ст. 206-2, ч. 2 ст. 314, ч. 3 ст. 355, ч. 2 ст. 442, а до особливо тяжких – ч. ч. 3, 4 ст. 187 (зокрема, пов'язані з погрозою спричинення тяжких тілесних ушкоджень), ч. 3 ст. 149, ч. 4 ст. 187, ч. 4 ст. 189, ч. 3 ст. 262, ч. 3 ст. 278, ч. 3 ст. 280, ч. 3 ст. 289, ч. 3 ст. 308, ч. 3 ст. 312, ч. 3 ст. 313, ч. 3 ст. 345, ч. 3 ст. 345-1, ч. 3 ст. 346, ч. 3 ст. 350, ч. 3 ст. 377, ч. 3 ст. 398, ч. 4 ст. 410, ч. 1 ст. 442, ч. 1 ст. 442-1 КК України.

Розподіл наведених кримінальних правопорушень на види свідчить, що сам по собі факт спричинення умисного тяжкого тілесного ушкодження чи здійснення погрози його спричинення не є єдиною підставою для впливу на визнання діяння більш суспільно небезпечним і, відповідно, впливу на ступінь його тяжкості.

Зокрема, погроза заподіяння тяжких тілесних ушкоджень може виступати ознакою всіх видів кримінальних правопорушень – від кримінального проступку (ч. 1 ст. 280 та ч. 1 ст. 350 КК України) до особливо тяжкого злочину (ч. ч. 3, 4 ст. 187 КК України).

Так, наприклад, В. був засуджений за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 350 КК України за те, що, перебуваючи у неприязних відносинах

із сільським головою с. Лісниче К., через те, що К., як сільський голова 03 червня 2009 р. перевіряв факт присутності В. на робочому місці сторожа в Лісничанській ЗОШ І–ІІІ ступенів і, встановивши його відсутність, зробив зауваження щодо порушення останнім трудової дисципліни, під час зустрічей упродовж червня 2009 – серпня 2010 р. висловлював сільському голові погрози розправою, переслідуючи мету змінити характер діяльності К. щодо себе. У подальшому В. вирішив реалізувати свої наміри щодо зміни характеру діяльності К. щодо себе і цілеспрямованими погрозами вбивством та нанесенням тяжких тілесних ушкоджень із метою створення уяви реальної загрози їх реалізації, озброївся знаряддям сільськогосподарського призначення – косою та прибув 16 серпня 2010 р. близько 08.30 до приміщення Лісничанської сільської ради Бершадського району [3].

Прикладом учиненого кримінального правопорушення, у якому погроза заподіяння умисного тяжкого тілесного ушкодження виступає ознакою складу особливо тяжкого злочину, є такий.

К. був засуджений за ч. 3 ст. 187 «Розбій» КК України, учинений за таких обставин. 14.11.2018 близько 19 год. 30 хв. К. у стані алкогольного сп`яніння, достовірно знаючи, що М. проживає одна і є особою похилого віку, вирішив учинити напад на неї з метою заволодіння її майном, поєднаний із погрозою застосування до неї насильства, яке є небезпечним для життя чи здоров`я особи. К. через паркан проник на територію подвір'я М., де за допомогою сапи, яку знайшов на території подвір'я, розбив шибку у вікні та через утворений отвір незаконно проник у середину житлового будинку. М., злякавшись шуму, увімкнула світло. Не реагуючи на вимоги потерпілої залишити помешкання, К. наблизився до неї та, утримуючи у руках сапу, із застосуванням психічного примусу, шляхом залякування останньої застосуванням насильства, небезпечного для життя та здоров'я останньої, почав вимагати гроші. М., сприймаючи злочинні дії нападника К. як реальну загрозу для свого життя та здоров`я, перебуваючи під психологічним тиском, почала кричати та кликати на допомогу та намагалася дати відсіч нападнику. К., продовжуючи реалізацію свого злочинного умислу, підтверджуючи реальність своїх погроз, замахнувся та, тримаючи сапу над головою М., наказав надати йому наявні грошові кошти, однак заволодіти ними не зміг, оскільки у цей час до будинку зайшов В., який вибив із рук К. сапу та припинив його протиправні дії [4].

В обох наведених прикладах погроза спричинення умисних тяжких тілесних ушкоджень як одна з обов'язкових ознак складів цих кримінальних правопорушень сприймалася потерпілими реально і реалізовувалася за допомогою сільськогосподарських знарядь.

Отже, для визначення ступеня суспільної небезпечності і, відповідно, ступеня тяжкості погрози заподіянням тяжких тілесних ушкоджень щодо службової особи, застосована з метою припинення діяльності службової особи або зміни її характеру в інтересах того, хто погрожує (ч. 1 ст. 350 КК України), та розбою, поєднаного з погрозою спричинення умисних тяжких тілесних ушкоджень та з проникненням у житло, інше приміщення чи сховище (ч. 3 ст. 187 КК України), першочергове значення має не зазначена погроза, а інші об'єктивні та суб'єктивні ознаки цих кримінальних правопорушень (звісно, що у нерозривному зв'язку з указаною погрозою).

У теорії та практиці правоохоронної і судової діяльності висловлювалися різні точки зору щодо критеріїв визначення ступеня тяжкості кримінальних правопорушень. Так, результати опитування свідчать, що більшість суддів (83%) і працівників прокуратури (87,5%) уважають, що ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення повинен визначатися санкціями статті (частин статей) Особливої частини КК України. Висловлювались і погляди, що ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення повинен визначатися видом і розміром фактично призначеного судом покарання (11% суддів, 4,2% працівників прокуратури), а також одночасно санкціями статті (частині

статті) Особливої частини КК України та видом і розміром фактично призначеного судом покарання (8,3% працівників прокуратури). 6% опитаних суддів узагалі не дали відповіді на зазначене питання [7].

Виходячи з положень ст. 12 «Класифікація кримінальних правопорушень» КК України, законодавчим критерієм визначення ступеня тяжкості кримінальних правопорушень є виключно санкція кримінально-правової норми Особливої частини КК України. Разом із тим під час установлення видів та розмірів покарань у цих санкціях законодавець повинен спиратися на теоретичні здобутки у сфері кримінального права щодо визначення ступеня суспільної небезпечності діяння і його впливу на ступінь тяжкості відповідного кримінального правопорушення.

Пізнання суспільної небезпечності кримінального правопорушення невід'ємно пов'язане з оцінкою кількісно-якісних соціальних характеристик діянь уповноваженими суб'єктами законотворчої та правозастосовної діяльності як антиційності щодо фізичної чи юридичної особи, суспільства або держави. Помилкові оціночні судження законодавця здатні призводити до надмірної або недостатньої криміналізації та (або) пеналізації, зниження цінності самого кримінального закону [6, с. 134].

Погоджуємося, що для об'єктивного встановлення ступеня тяжкості кримінального правопорушення у КК України законодавцю необхідно ретельно вивчати слідчо-судову практику застосування загальних і спеціальних кримінально-правових норм та проводити порівняльний аналіз призначених по них видів та розмірів покарань, оскільки судовий вирок у кримінальному провадженні є, за своєю суттю, оцінкою ступеня тяжкості конкретного кримінального правопорушення. Узагальнення таких оцінок надає можливості об'єктивного законодавчого встановлення видів та розмірів покарань за кримінальні протиправні діяння у санкціях відповідних норм, що, своєю чергою, дає змогу диференціювати кримінальну відповідальність у загальних та спеціальних нормах КК України.

Загальна норма, яка передбачає кримінальну відповідальність за умисне тяжке тілесне ушкодження (ст. 121 КК України), у частині другій містить обтяжуючі обставини – учинення способом, що має характер особливого мучення, або вчинене групою осіб, а також із метою залякування потерпілого або інших осіб, чи з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості, або вчинене на замовлення, або таке, що спричинило смерть потерпілого [5]. Проте спеціальні норми КК України, що встановлюють відповідальність за спричинення умисного тяжкого тілесного ушкодження, наведені обставини не враховують і, відповідно, не визначають їхній вплив на ступінь тяжкості цих кримінальних правопорушень.

Висновки. Умисне тяжке тілесне ушкодження є обов'язковою ознакою складу не лише загальної кримінально-правової норми – ст. 121 КК України, а й значної кількості спеціальних норм, розташованих у багатьох розділах Особливої частини КК України. При цьому ступінь тяжкості кримінальних правопорушень, передбачених цими нормами, включає всі види – від кримінального проступку до особливо тяжкого злочину. Однак у спеціальних нормах під час визначення зазначеного ступеня тяжкості законодавець не враховує обтяжуючі умисне тяжке тілесне ушкодження обставини, передбачені ч. 2 ст. 121 КК України. Пропонуємо у спеціальних нормах, що передбачають кримінальну відповідальність за заподіяння умисного тяжкого тілесного ушкодження спеціальному потерпілому, передбачити такі обтяжуючі обставини, як учинення цього діяння способом, що має характер особливого мучення, учинення групою осіб, на замовлення або таке, що спричинило смерть потерпілого.

Список використаних джерел

1. Бабанін С.В., Корогод С.В. Удосконалення санкцій кримінально-правових норм в умовах запровадження відновного правосуддя. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. Спеціальний випуск № 2. С. 365–370.

2. Колодін Д.О., Степаненко О.В. Кваліфікація кримінальних правопорушень при конкуренції кримінально-правових норм. *Право і суспільство*. 2022. № 2. С. 222–227.

3. Кримінальна справа № 202/2153/12. Архів Бершадського районного суду Вінницької області.

4. Кримінальна справа № 385/1969/18. Архів Ульяновського районного суду Кіровоградської області.

5. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квітня 2001 р. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text

6. Оробець К.М. Характер суспільної небезпечності кримінального правопорушення як прояв його антицінності. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія «Юридичні науки»*. 2019. Т. 30(69). № 6. С. 131–135.

7. Федорак Л.М. Зміст ступеню тяжкості вчиненого злочину. URL: https://gr.pl.court.gov.ua/sud1605/pres-centr/4/435099/

Надійшла до редакції 17.12.2024

References

1. Babanin, S.V., & Korohod, S.V. (2021). Udoskonalennya sanktsiy kryminal′no-pravovykh norm v umovakh zaprovadzhennya vidnovnoho pravosuddya [Improvement of sanctions of criminal law norms in the conditions of introduction of restorative justice]. *Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*. 2021. Special issue No. 2. pp. 365–370. [in Ukr.].

2. Kolodin, D.O., & Stepanenko, O.V. (2022). Kvalifikatsiya kryminalnykh pravoporushen pry konkurentsiyi kryminalno-pravovykh norm [Qualification of criminal offenses in case of competition of criminal law norms]. *Law and society*. 2022. No. 2. pp. 222–227. [in Ukr.].

3. Kryminalna sprava № 202/2153/12 [Criminal case No. 202/2153/12] Archive of Bershad district court of Vinnytsia region. [in Ukr.].

4. Kryminalna sprava № 385/1969/18 [Criminal case No. 385/1969/18] Archive of Ulyanovsk district court of Kirovohrad region. [in Ukr.].

5. Kryminalnyy kodeks Ukrayiny: Zakon Ukrayiny vid 05 kvitnya 2001 r. [Criminal Code of Ukraine: Law of Ukraine dated April 5, 2001]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text. [in Ukr.].

6. Orobets, K.M. (2019). Kharakter suspilnoyi nebezpechnosti kryminalnoho pravoporushennya yak proyav yoho antytsinnosti [The nature of the social danger of a criminal offense as a manifestation of its anti-value]. *Academic notes of TNU named after V.I. Vernadskyi. Series: legal sciences.* Volume 30 (69). No. 6. 2019. pp. 131–135. [in Ukr.].

7. Fedorak, L.M. Zmist stupenyu tyazhkosti vchynenoho zlochynu [The content of the degree of severity of the committed crime]. Retrieved from https://gr.pl.court.gov.ua/sud1605/pres-centr/4/435099/. [in Ukr.].

ABSTRACT

Daniil Zhurko. The influence of aggravating circumstances on the degree of severity of intentional grievous bodily harm in general and special norms.

The article defines general and special criminal law norms that provide for liability for intentional grievous bodily harm. The general norm is Art. 121 of the Criminal Code of Ukraine, and special ones are contained in many sections of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine. It has been proven that the degree of severity of criminal offenses provided for by these norms includes all types - criminal misdemeanor, minor crime, serious crime, especially serious crime. Criminal misdemeanors include criminal illegal acts characterized by a threat to cause intentional grievous bodily harm. The actual causation of this bodily injury is covered by all types of crimes. It has been proven that in order to objectively determine the degree of severity of a criminal offense in the Criminal Code of Ukraine, the legislator needs to carefully study the investigative and judicial practice of applying general and special criminal law norms and conduct a comparative analysis of the types and sizes of punishments assigned to them, because a court verdict in a criminal proceeding is, in its essence, an assessment of the degree of gravity of a specific criminal offense. In the special regulations that provide for liability for intentional grievous bodily harm, when determining the degree of severity of the criminal offenses provided for by them, the legislator does

not take into account the aggravating circumstances provided for in Part 2 Art. 121 of the Criminal Code of Ukraine. It is proposed in the special regulations that provide for criminal liability for causing intentional grievous bodily harm to a special victim to provide for such aggravating circumstances as the commission of this act in a way that has the character of special torture, committed by a group of persons, on order, or that caused the death of the victim.

Key words: *intent, grievous bodily harm, severity, criminal offense, general norm, special norm, aggravating circumstances.*

УДК 342.951:351.85
DOI https://doi.org/10.32782/2078-3566-2024-4-31

Андрій КАЛАШНИК©
аспірант кафедри адміністративного права і процесу
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)
d_alpaa@dduvs.edu.ua

ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО ВДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МОНІТОРИНГУ ЗАГРОЗ НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ

Національна безпека є одним із ключових складників стабільного функціонування держави, збереження її суверенітету та територіальної цілісності. Одним із важливих аспектів забезпечення національної безпеки України є створення ефективної системи моніторингу загроз.

У ході дослідження встановлено, що моніторинг у загальному уявленні являє собою процес постійного або періодичного спостереження за об'єктом, явищем чи ситуацією з метою оцінки його стану, змін або динаміки. Моніторинг характеризується тривалістю дії, а його метою є спостереження та встановлення певних змін та впливів на об’єкт, явище, подію тощо.

Моніторинг загроз саме національній системі являє собою процес постійного спостереження, збору, аналізу та оцінки інформації, спрямований на виявлення потенційних чи реальних загроз, які можуть вплинути на безпеку, стабільність або функціонування критичних систем держави.

Адміністративно-правове забезпечення є основою для ефективної роботи органів державної влади у сфері моніторингу загроз. Воно включає розроблення нормативно-правових актів, організаційних заходів та інструментів, спрямованих на виявлення, оцінку, прогнозування та нейтралізацію загроз. Окрім того, адміністративно-правові інструменти створюють передумови для впровадження сучасних технологій та методів моніторингу, що дає змогу своєчасно реагувати на потенційні ризики та нейтралізувати їх на ранніх етапах.

У статті розглянуто особливості адміністративно-правового забезпечення моніторингу загроз національній безпеці України, досліджено та порівняно досвід зарубіжних країн, проаналізовано чинні нормативно-правові акти тощо.

За результатом опрацьованого виявлено недоліки адміністративно-правового забезпечення моніторингу загроз національній безпеці в Україні та запропоновано шляхи їх подолання та покращення їх дієвості.

Ключові слова: *ідентифікація загроз, моніторинг загроз, національна безпека, адміністративно-правове забезпечення, адміністративно-правові інструменти.*

Постановка проблеми. Забезпечення національної безпеки є однією з головних функцій держави, яка гарантує стабільність її існування, суверенітет та територіальну цілісність. У сучасних умовах геополітичної нестабільності, зростання гібридних загроз

© А. Калашник, 2024
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0003-2320-7506

і внутрішніх викликів ефективний моніторинг загроз стає критично важливим елементом національної безпеки. Такий моніторинг дає змогу своєчасно виявляти, оцінювати та нейтралізувати ризики, що можуть впливати на безпеку держави, суспільства та її громадян.

Актуальність проблеми посилюється недостатньою ефективністю чинних адміністративно-правових механізмів, які не забезпечують належної координації та взаємодії між органами влади, а також не враховують сучасні виклики, пов'язані зі швидкою динамікою змін у сферах безпеки. Відсутність чітких алгоритмів і стандартів моніторингу загроз у законодавчому полі України призводить до формалізації підходів, що ставить під загрозу своєчасне реагування на нові виклики. Тому дослідження адміністративно-правового забезпечення моніторингу загроз є вкрай важливим як для усунення існуючих прогалин, так і для впровадження інноваційних підходів, які враховують найкращий міжнародний досвід.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Попри те, що проблеми адміністративно-правового забезпечення національної безпеки є предметом досліджень багатьох учених (зокрема, йдеться про роботи В.Б. Авер'янова, О.Ф. Андрійко, О.Ф. Бантишева, В.М. Бевзенка, О.І. Безпалової, Ю.П. Битяка, В.Т. Білоуса, А.Т. Комзюка, С.Ф. Константінова, Є.В. Кобка, М.В. Лошицького, М.І. Мельника, О.М. Музичука, Г.О. Пономаренко, Г.П. Ситника, А.О. Собакаря, М.М. Тищенка, З.Д. Чуйко та ін.), у вітчизняній юридичній літературі відповідні засоби аналітично-оціночного характеру висвітлено недостатньо, в існуючих наукових працях ці питання досліджувалися фрагментарно або в рамках ширшої адміністративно-правової проблематики.

Метою статті є визначення місця моніторингу серед інших адміністративно-правових засобів протидії загрозам національної безпеки держави, а також з'ясування його сутності та перспектив розвитку з урахуванням позитивного зарубіжного досвіду та українських реалій сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Адміністративно-правове забезпечення є сукупністю адміністративно-правових норм і механізмів, які сприяють ефективній реалізації завдань і функцій органів виконавчої влади [1, с. 354–355]. На важливості адміністративно-правового забезпечення як складової частини державного управління, що включає у себе як правові інструменти, так і організаційні заходи, спрямовані на забезпечення стабільності та правопорядку в суспільстві, наголошують й інші вчені [12; 13].

Отже, адміністративно-правове забезпечення є сукупністю певних засобів, що спрямовані на забезпечення ефективного виконання публічно-управлінських функцій, реалізації норм адміністративного права та досягнення суспільних цілей за допомогою відповідних правових механізмів. У контексті нашого дослідження нам потрібно виокремити певні засоби та механізми, які будуть забезпечувати функціонування процесу моніторингу загроз національній безпеці.

В українській енциклопедії міститься таке визначення: «Моніторинг, або моніторинґ, – система постійного спостереження за явищами і процесами» [15].

Г.М. Бірюков тлумачить поняття «моніторинг» як спосіб дослідження реальності, що використовують у різних науках [2].

Якщо розглядати поняття моніторингу загроз національній безпеці, то можна зазначити, що моніторинг включає збір, накопичення та впорядкування необхідної інформації, аналіз та оцінку результатів роботи органів влади з метою прогнозування розвитку національної безпеки, а також із метою зменшення ризиків та загроз для України, підвищення ефективності процесів планування та управління забезпеченням національної безпеки.

Зарубіжні країни мають значний досвід у створенні дієвих систем моніторингу. Значну роль на підготовчому етапі відіграють створені незалежні мозкові центри (think tank), які виконують роль постійного вдосконалення заходів для моніторингу.

Найдієвіші так звані мозкові центри моніторингу загроз національній безпеці існують у США, а саме корпорація RAND; у Нідерландах створено Гаазький центр стратегічних

досліджень, а у Великій Британії є аналітичний центр DEMOS. Ці центри взаємодіють із владою країни, під час проведення моніторингових заходів аналізують безпекову ситуацію у певному секторі безпеки і надають рекомендації щодо її вдосконалення та зазначають про виявлені зміни та нові загрози. Головною передумовою у роботі таких центрів із метою всебічного моніторингу загроз національній безпеці є запровадження розроблення паспортів загроз. Дані паспорти містять у собі опис певної як наявної, так і можливої загрози, що включає у себе повний її аналіз [4, с. 6, 46].

Що стосується саме побудови процесу моніторингу в Україні потрібно звернути увагу на таке.

Р.Б. Примуш у своїй роботі досліджував етапи формування і становлення системи моніторингу стану національної безпеки в Україні [5], за його аналізом цей процес є досить складним для України.

Оцінка стану національної безпеки України з моменту її незалежності довгий час залишалася невпорядкованою, а ключовий механізм цієї системи – апарат моніторингу – не був сформований. У Концепції національної безпеки України 1997 р. не існувало взагалі інструментів для оцінювання загроз, не здійснювався моніторинг виконання такої Концепції і не розроблявся план його реалізації.

Значним проривом у вирішені такої проблеми стало підписання Наказу Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 8 червня 2012 року», у якому державним органам було доручено створити систему моніторингу. Це передбачало запровадження показників стану національної безпеки, організацію збору, обробки та аналізу даних щодо змін ситуації у різних сферах відповідно до визначених критеріїв [11]. Так, на даному етапі це були лише шляхи до розроблення механізму моніторингу, який поки не висвітлював конкретні результати, але саме це поклало початок для формування розуміння того, що процес моніторингу є важливим для боротьби як із внутрішніми, так і з зовнішніми загрозами.

Для того щоб процес моніторингу мав дієвість, варто виокремити його структуру, наприклад уся система моніторингу повинна мати такі складники, як елементи дослідження, система суб'єктів та об'єктів. Об'єктом моніторингу будуть певні обставини, чинники, які негативно впливають на національну безпеку, а суб'єктами будуть органи державної влади, органи місцевого самоврядування, що наділені державно-владними повноваженнями в питаннях забезпечення національної безпеки.

А.Б. Качинський у своєму дослідженні також зауважив, що система моніторингу має спиратися та існувати на конкретних принципах, таких як достовірність, системність, своєчасність, комплексність [3].

В Україні акцентування уваги на заходах моніторингу потенційних загроз національній безпеці зазначається у значній кількості нормативно-правових документів, розглянемо деякі з них.

1. Закон України «Про національну безпеку України», який визначає основні засади державної політики у сфері безпеки та оборони, включаючи прогнозування, аналіз та виявлення потенційних загроз.

Наприклад, у цьому Законі чітко зазначено, що Стратегія громадської безпеки та цивільного захисту України визначає загрози національній безпеці у сферах громадської безпеки та цивільного захисту та шляхи досягнення цілей і реалізації пріоритетів державної політики у цих сферах. До таких шляхів досягнення цілей відносять розроблення та здійснення моніторингу загроз [9].

Опрацьовуючи дану Стратегію, вбачається, що належна організація її реалізації [14] включає проведення моніторингу та здійснення контролю за станом безпеки, але чітких алгоритмів чи етапів для проведення моніторингу не зазначено.

2. Далі, звернемо увагу на Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо здійснення моніторингу потенційних загроз національній безпеці України у сфері економіки». Цим Законом значно розширили перелік суб'єктів адміністративно-правового реагування щодо виявлення загроз національній безпеці та їх повноваження саме щодо здійснення моніторингу наявних або потенційних загроз національній безпеці України з метою їх виявлення та вжиття заходів для нейтралізації їхнього впливу на діяльність банку.

Із редакції Закону вбачається недолуга та нечітка вказівка законотворця, а саме: «…суб'єкт управління державного банку; державного унітарного підприємства, господарського товариства, у статутному капіталі якого більше 50 відсотків акцій (часток) належать державі, а також господарського товариства, у статутному капіталі якого більше 50 відсотків акцій (часток) належать господарському товариству, у статутному капіталі якого більше 50 відсотків акцій (часток) належать державі, зобов'язаний здійснювати моніторинг наявних або потенційних загроз національній безпеці України та у випадку їх виявлення вживати заходів для нейтралізації їхнього впливу на діяльність банку. Перелік конкретних заходів визначається суб'єктом управління або за його рішенням керівником банку з урахуванням його повноважень…» [16].

Тобто заходи моніторингу знову не є встановленими, вони повинні створюватися такими суб'єктами самостійно. Тут одразу виникає питання: за якими правилами потрібно розробляти такі заходи, які є вимоги та стандарти тощо?

Саме із цього вбачаємо, що сьогодні існує лише формальний підхід до здійснення заходів моніторингу загроз, що, як наслідок, не буде дієвим для досягнення мети захисту національної безпеки.

3. Цікавим також є Указ Президента України № 121/2021 [10], який регулює моніторинг зовнішніх та внутрішніх загроз саме у секторі воєнної безпеки України, але знову чітких заходів та вимог до їх проведення ми не бачимо.

4. 06 серпня 2024 р. на сайті Урядового порталу Міністерством захисту довкілля та природних ресурсів України заявлено про те, що Кабінет Міністрів України схвалив Порядок здійснення моніторингу загроз хімічній безпеці та виявлення їх джерел.

Під час аналізу такого Порядку вже вбачається позитивний аспект, адже його редакція [8] чітко визначає, що моніторинг буде мати певні етапи, які зазначені у ч. 3 ст. 26 Закону України «Про забезпечення хімічної безпеки та управління хімічною продукцією», а саме:

1) пошук та збір даних за ознаками наявності загроз хімічній безпеці;

2) аналіз отриманих даних, розподіл виявлених загроз за ступенем ризику, пошук взаємозв'язку між виявленою загрозою та її джерелом;

3) звіт за результатами здійснення моніторингу [7].

Це один із небагатьох нормативних актів України, який визначив хоча б етапи здійснення моніторингу.

На жаль, опрацьовуючи значну кількість законів України, стратегій, указів, нами вбачається, що Україна в особі органів влади намагається зробити обов'язковим заходи моніторингу загроз для кожного напряму національної безпеки, але, на превеликий жаль, законотворець не дає чіткої інструкції, як цей процес моніторингу повинен бути проведений, за якими стандартами чи за якою відомою системою моніторингу у світі, наприклад, як було нами зазначено вище, – це створення мозкових центрів.

Отже, адміністративно-правове забезпечення моніторингу є недосконалим у нашій країні та потребує значного вдосконалення з боку держави.

До необхідних дій щодо поліпшення даної проблеми можна включити:

– розроблення єдиних рекомендацій, інструкцій щодо проведення моніторингових дій для виявлення викликів та загроз національній безпеці, що буде включати конкретні етапи, дії та вимоги до його проведення;

– запозичення міжнародного досвіду моніторингу загроз та викликів для національної безпеки.

До загальних заходів моніторингу можна включити ті, які можуть стати конкретними етапами для здійснення таких дій:

– аналіз ситуаційних карт та звітів про поточну ситуацію в галузі безпеки;

– проведення порівнянь щодо зміни показників у галузі безпеки та виявлення чинників, які на це повпливали;

– перевірка готовності органів влади та сил цивільного захисту до оперативного реагування;

– перевірка взаємодії між міністерствами, відомствами та місцевими органами влади під час надзвичайних ситуацій;

– аналіз комунікаційних систем і механізмів передачі інформації між різними рівнями органів влади тощо.

Отже, адміністративно-правове забезпечення моніторингу загроз у нашій країні є недосконалим та потребує дієвих доопрацювань.

Висновки. Адміністративно-правове забезпечення моніторингу загроз національній безпеці України є ключовим елементом ефективної державної політики у сфері безпеки. Проведений аналіз дав змогу виявити, що сучасна система моніторингу потребує удосконалення через запровадження чітких нормативних стандартів, підвищення координації між органами державної влади та адаптацію кращих міжнародних практик. Визначальними аспектами вдосконалення є забезпечення прозорості процедур, використання сучасних інформаційно-аналітичних технологій та формування системи оперативного реагування на динамічні виклики і загрози.

Результати дослідження підтверджують необхідність формування комплексного підходу до моніторингу загроз, який поєднуватиме правові, організаційні та технологічні засади. Підвищенню ефективності моніторингу загроз національній безпеці країни, посиленню безпекового потенціалу держави та збереженню її суверенітету й стабільності в умовах сучасних глобальних викликів сприятимуть:

– ухвалення спеціального закону про моніторинг загроз національній безпеці, який би визначав єдині стандарти збору, аналізу та реагування на них;

– доповнення Закону України «Про національну безпеку України» положеннями про обов'язкову інтеграцію сучасних інформаційних технологій у процес моніторингу загроз національній безпеці;

– упровадження на рівні підзаконних актів чітких процедур обміну інформацією між суб'єктами забезпечення національної безпеки для підвищення ефективності міжвідомчої координації та взаємодії;

– розширення функціональних можливостей органів, відповідальних за моніторинг загроз національній безпеці, шляхом надання їм додаткових повноважень у сфері прогнозування та оцінки ризиків;

– упровадження навчальних програм для співробітників відповідних органів, спрямованих на підвищення їхньої компетенції в управлінні загрозами;

– забезпечення регулярного аудиту системи моніторингу загроз національній безпеці для виявлення прогалин та їх оперативного усунення;

– створення єдиної цифрової платформи для обміну даними між державними органами, що дасть змогу зменшити дублювання інформації та прискорити процеси реагування на виклики та загрози національній безпеці країни.

Список використаних джерел

1. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / В. Галунько та ін. ; за ред. В. Галунька, О. Правоторової. 4-е вид. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. 656 с.

2. Бірюков Г.М. Фінансовий моніторинг у протидії легалізації (відмиванню) коштів в Україні. URL: http://www.economyconfer.com.ua/full_article/580

3. Качинський А.Б. Індикатори національної безпеки: визначення та застосування їх граничних значень. Київ : НІСД, 2013. 104 с.

4. Обґрунтування концептуальних та організаційно-правових засад розроблення паспортів загроз національній безпеці України : навчально-методичний посібник / Г.П. Ситник та ін. Київ : НАДУ, 2012. 52 с.

5. Примуш Р.Б. Система державного моніторингу у сфері національної безпеки України. *Державне управління: удосконалення та розвиток.* 2018. № 4. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/4_2018/42.pdf

6. Про внесення змін до деяких законів України щодо здійснення моніторингу потенційних загроз національній безпеці України у сфері економіки : Закон України від 01.04.2022. URL: https://ips.ligazakon.net/document/t222182?an=&ed=&dtm=&le=

7. Про забезпечення хімічної безпеки та управління хімічною продукцією : Закон України від 01.12.2022 № 2804-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2804-20#n333

8. Про затвердження Порядку проведення моніторингу загроз хімічній безпеці та виявлення їх джерел : Постанова Кабінету Міністрів України від 06.08.2024 № 891. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/891-2024-%D0%BF#Text

9. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#n93

10. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України : Указ Президента України від 25.03.2021 № 121/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#Text

11. Романов І.В. Державне управління сектором безпеки і оборони: теорія, практика, стратегія : монографія. Київ : ННДЦ ОТ і ВБ України, 2007. 218 с.

12. Собакарь А.О., Нестерцова-Собакарь О.В. Категоріально-теоретичний вимір національної безпеки України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2018. № 4. С. 107–111.

13. Собакарь А.О., Нестерцова-Собакарь О.В. Сучасні детермінанти розвитку державної політики забезпечення національної безпеки України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2018. № 3. С. 67–71.

14. Стратегія громадської безпеки та цивільного захисту України від 29.06.2021. URL: https://mvs.gov.ua/ministry/normativna-baza-mvs/proekti-normativnix-aktiv/strategiya-gromadskoyi-bezpeki-ta-civilnogo-zaxistu-ukrayini-zatverdzeno-vid-29062021

15. Юридична енциклопедія / ред. Ю.С. Шемшученко та ін. Київ : Укр. енцикл. ім. М.П. Бажана, 1998. Т. 3 : К-М. 2001. 792 с.

Надійшла до редакції 27.11.2024

References

1. Administratyvne pravo Ukrayiny. Povnyy kurs [Administrative Law of Ukraine. Full course]: pidruch. V. Halun′ko, P. Dikhtiyevs′kyy, O. Kuz′menko ta in. ; za red. V. Halun′ka, O. Pravotorovoyi. 4-e vyd. Kherson : OLDI-PLYuS, 2021. 656 p. [in Ukr.].

2. Biryukov, H.M. Finansovyy monitorynh u protydiyi lehalizatsiyi (vidmyvannyu) koshtiv v Ukrayini (Financial monitoring in combating money laundering in Ukraine). Retrieved from http://www.economyconfer.com.ua/full_article/580. [in Ukr.].

3. Kachyns′kyy, A.B. (2013). Indykatory natsional′noyi bezpeky: vyznachennya ta zastosuvannya yikh hranychnykh znachen′ [National security indicators: definition and application of their threshold values]. Kyiv : NISD, 104 p. [in Ukr.].

4. Obgruntuvannya kontseptual′nykh ta orhanizatsiyno-pravovykh zasad rozrobky pasportiv zahroz natsional′niy bezpetsi Ukrayiny [Substantiation of the conceptual and organizational and legal principles of developing passports of threats to the national security of Ukraine] : navch.-metod. posib. / avt. kol.: H.P. Sytnyk, V.I. Abramov, V.A. Mandrahelya ta in. Kyiv : NADU, 2012. 52 p. [in Ukr.].

5. Prymush, R.B. (2018). Systema derzhavnoho monitorynhu u sferi natsional′noyi bezpeky Ukrayiny [System of state monitoring in the field of national security of Ukraine]. *Elektronne vydannya «Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya ta rozvytok»*. № 4. Retrieved from http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/4_2018/42.pdf. [in Ukr.].

6. Pro vnesennya zmin do deyakykh zakoniv Ukrayiny shchodo zdiysnennya monitorynhu potentsiynykh zahroz natsional′niy bezpetsi Ukrayiny u sferi ekonomiky [On amendments to some laws of Ukraine regarding monitoring of potential threats to the national security of Ukraine in the field of economy] : Zakon Ukrayiny vid 01.04.2022. Retrieved from https://ips.ligazakon.net/document/t222182?an=&ed=&dtm=&le=.[in Ukr.].

7. Pro zabezpechennya khimichnoyi bezpeky ta upravlinnya khimichnoyu produktsiyeyu [On ensuring chemical safety and management of chemical products] : Zakon Ukrayiny vid 01.12.2022 № 2804-IX, Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2804-20#n333. [in Ukr.].

8. Pro zatverdzhennya Poryadku provedennya monitorynhu zahroz khimichniy bezpetsi ta vyyavlennya yikh dzherel [On approval of the Procedure for monitoring threats to chemical safety and identifying their sources] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 06.08.2024 № 891. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/891-2024-%D0%BF#Text. [in Ukr.].

9. Pro natsional′nu bezpeku Ukrayiny [On national security of Ukraine: Law of Ukraine] : Zakon Ukrayiny vid 21.06.2018. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#n93. [in Ukr.].

10. Pro rishennya Rady natsional′noyi bezpeky i oborony Ukrayiny [On the decisions of the National Security and Defense Council of Ukraine] : Ukaz Prezydenta Ukrayiny vid 25.03.2021 № 121/2021. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#Text. [in Ukr.].

11. Romanov I.V. (2007). Derzhavne upravlinnya sektorom bezpeky i oborony: teoriya, praktyka, stratehiya [State management of the security and defense sector: theory, practice, strategy]: monohraf. Kyiv : NNDTS OT i VB Ukrayiny, 218 p. [in Ukr.].

12. Sobakar′, A.O., & Nestertsova-Sobakar′, O.V. (2018.) Katehorial′no-teoretychnyy vymir natsional′noyi bezpeky Ukrayiny. *Naukovyy visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 4, pp. 107–111. [in Ukr.].

13. Sobakar′, A.O., & Nestertsova-Sobakar′, O.V. (2018). Suchasni determinanty rozvytku derzhavnoyi polityky zabezpechennya natsional′noyi bezpeky Ukrayiny [Modern determinants of the development of state policy for ensuring national security of Ukraine]. *Naukovyy visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 3, pp. 67–71. [in Ukr.].

14. Stratehiya hromads′koyi bezpeky ta tsyvil′noho zakhystu Ukrayiny vid 29.06.2021 [Strategy of Public Security and Civil Protection of Ukraine of September 29, 2021]. Retrieved from https://mvs.gov.ua/ministry/normativna-baza-mvs/proekti-normativnix-aktiv/strategiya-gromadskoyi-bezpeki-ta-civilnogo-zaxistu-ukrayini-zatverdzeno-vid-29062021. [in Ukr.].

15. Yurydychna entsyklopediya [Legal Encyclopedia] / red. Yu.S. Shemshuchenko ta in. Kyiv : Ukr. entsykl. im. M.P. Bazhana, 1998. Vol. 3 : K-M. 2001. 792 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Andrii Kalashnyk. Innovative approaches to improving administrative and legal support for monitoring threats to Ukraine's national security.

National security is one of the key components of the stable functioning of the state, preservation of its sovereignty and territorial integrity. One of the important aspects of ensuring Ukraine's national security is the creation of an effective threat monitoring system.

In the course of the research, it was established that monitoring in general is a process of constant or periodic observation of an object, phenomenon or situation in order to assess its state, changes or dynamics. Monitoring is characterized by the duration of action, and its purpose is to observe and establish certain changes and impacts on an object, phenomenon, event, etc.

Monitoring threats to the national system is a process of constant observation, collection, analysis and assessment of information aimed at identifying potential or real threats that may affect the security, stability or functioning of critical state systems.

Administrative and legal support is the basis for the effective work of state authorities in the field of threat monitoring. It includes the development of regulations, organizational measures and tools aimed at identifying, assessing, forecasting and neutralizing threats. In addition, administrative and legal instruments create prerequisites for the introduction of modern technologies and monitoring methods, which allows timely response to potential risks and neutralizing them in the early stages.

This article examines the peculiarities of the administrative and legal support for monitoring threats to the national security of Ukraine, examines and compares the experience of foreign countries, analyzes current legal acts, etc.

Based on the results of the study, the shortcomings of the administrative and legal support for monitoring threats to national security in Ukraine were identified, and ways to overcome them and improve their effectiveness were proposed.

***Key words**: threat identification, threat monitoring, national security, administrative and legal support, administrative and legal tools.*

УДК 343.9.02
DOI https://doi.org/10.32782/2078-3566-2024-4-32

Денис ЛУТІЙ©
аспірант кафедри кримінально-правових
дисциплін ННІ права та інноваційної освіти
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)
d_crld@dduvs.edu.ua

СТАН НАУКОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З УСТАНОВЛЕННЯМ АБО ПОШИРЕННЯМ ЗЛОЧИННОГО ВПЛИВУ

У статті на підставі аналізу фахової правничої літератури досліджено стан наукового розроблення проблем виявлення та розслідування злочинів, пов'язаних з установленням або поширенням злочинного впливу.

За результатами використання окремих методів наукового пізнання, зокрема аналізу, синтезу та порівняння, виокремлено основні підходи до окресленої проблематики, у тому числі визначено існуючі критерії систематизації таких досліджень у процесі розкриття питань під час висвітлення стану наукового розроблення з суміжних галузей знань, зокрема: кримінально-правова кваліфікація; нормативно-правове визначення; класифікація за науковими напрямами, видова методика розслідування, оперативно-розшукова протидія організованій злочинній діяльності та ін. У результаті в контексті предмету дослідження запропоновано систематизацію наявних наукових розвідок здійснювати в межах наук кримінально-правового циклу, а саме: кримінального права, кримінального процесу та криміналістики, теорії оперативно-розшукової діяльності. Виокремлено роботи фахівців за напрямом кримінально-правового забезпечення та кваліфікації, криміналістичного забезпечення розслідування, оперативно-розшукової протидії діяльності організованих злочинних об'єднань.

Вивчення наукових досліджень за цією класифікацією дало змогу дійти висновку, що питання виявлення та розслідування злочинів, пов'язаних з установленням або поширенням злочинного впливу, досліджено фрагментарно. Найбільша кількість фахових наукових розробок констатована з питань кримінально-правового забезпечення, що зумовлено внесенням змін до Кримінального кодексу України 2020 р. Також виокремлено та досліджено наукові роботи вітчизняних учених із питань оперативно-розшукової протидії діяльності злочинних об'єднань за видами злочинів, що мають вагоме значення у контексті подальшого вивчення питань взаємодії слідчих та оперативних підрозділів за предметом дослідження. Визначальне місце відведено науковим роботам із питань криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень, учинених організованими групами та злочинними організаціями. Наведене дало змогу виокремити малодосліджені питання та визначити пріоритетні напрями подальших наукових розвідок із питань розслідування злочинів, пов'язаних з установленням або поширенням злочинного впливу.

***Ключові слова:** організована злочинність, злочинний вплив, кримінально-правова кваліфікація, методика розслідування, оперативно-розшукова протидія, виявлення, документування, встановлення, поширення злочинного впливу.*

© Д. Лутій, 2024

Постановка проблеми. Формування державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю (далі – ОЗ) передбачає забезпечення комплексного методичного підходу до боротьби з організованою злочинністю, що включає ужиття заходів щодо запобігання та припинення діяльності організованих злочинних угруповань як стратегічного (що намагаються вплинути на загрозу), так і оперативного (що намагаються вплинути на конкретні організовані злочинні угруповання та їх учасників) характеру [11].

Із внесенням змін до Кримінального кодексу України (далі – КК України) та встановленням кримінальної відповідальності за створення нових форм злочинних об'єднань законодавцем також здійснено спробу надати кримінально-правову кваліфікацію кримінальним правопорушенням, пов'язаним з установленням або поширенням злочинного впливу (ст. 255-1 КК) [7]. В умовах зростання загроз від організованої злочинності такі законодавчі зміни стають необхідними, оскільки можуть мати позитивний ефект впливу на злочинний світ та його лідерів із можливістю притягнення їх до кримінальної відповідальності. Проте, незважаючи на постійний процес удосконалення нормативно-правової бази щодо протидії організованій злочинності, зусилля правоохоронців у цьому напрямі лишаються малоефективними через низку об'єктивних і суб'єктивних чинників.

У фаховій літературі справедливо зазначається, що узгодження нових положень із уже існуючими та апробованими часом положеннями КК та їх відповідності принципу правової визначеності як складової частини принципу верховенства права, небезпідставно викликає багато запитань, що залишаються без належних відповідей [9, с. 22].

Водночас окреслена проблема стала одним із концептуальних елементів розвідувально-підривної та диверсійної діяльності спеціальних служб російської федерації, що спричинили загрозу суверенітету України, її незалежності, а також суспільному і політико-правовому змісту держави, тобто державності у цілому [11], а тому потребує свого розв'язання, у т. ч. крізь призму теоретико-правового осмислення, упровадження ґрунтовних комплексних наукових досліджень із цієї проблематики у практику діяльності оперативних та слідчих підрозділів правоохоронних органів.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Аналіз наукових здобутків учених із питань протидії організованій злочинності загалом та злочинного впливу як елемента міжособистісних зв'язків між учасниками організованих груп та/або злочинних організацій, зокрема, засвідчив, що найбільш змістовно це питання досліджувалося у науці кримінального права, теорії ОРД, кримінального процесу та криміналістики такими відомими вітчизняними вченими, як: С.В. Албул, Л.І. Аркуша, В.П. Бахін, О.О. Бахуринська, В.І. Василинчук, В.М. Варцаба, А.А. Вознюк, В.Л. Грохольський, Л.Ф. Гула, О.Ф. Долженков, С.Ф. Здоровко, О.О. Кваша, О.В. Кириченко, В.П. Корж, В.І. Литвиненко, Г.І. Масяйкін, В.А. Некрасов, А.О. Нікітін, Д.Й. Никифорчук, О.О. Подобний, Р.М. Римарчук, Д.Б. Санакоєв, В.Г. Севрук, В.І. Сервецький, Д.В. Стрельченко, О.І. Тарасенко, М.І. Хавронюк, О.Г. Цвєтков, К.О. Чаплинський, С.С. Чернявський, Р.М. Шехавцов, Б.В. Щур та ін.

У контексті вдосконалення вітчизняного кримінального, кримінального процесуального, оперативно-розшукового законодавства, положень методики і тактики розслідування окремих видів злочинів, передусім із питань протидії організованим формам злочинності, наукові здобутки вказаних учених є теоретичним та методологічним підґрунтям нашого дослідження. Водночас з урахуванням указаних законодавчих новел, а також наявної слідчо-судової практики правозастосування потребує наукового осмислення стан таких наукових розвідок, їх критичний аналіз, систематизація, виокремлення пріоритетних напрямів подальших досліджень та побудова сучасних алгоритмів виявлення і розслідування злочинів, пов'язаних з установленням або поширенням злочинного впливу.

Мета статті полягає у дослідженні сучасного стану наукового забезпечення розслідування злочинів, пов'язаних з установленням або поширенням злочинного впливу, визначення пріоритетних напрямів подальших наукових розвідок.

Виклад основного матеріалу. У фаховій правничій літературі запропоновано значну кількість методологічних підходів до класифікації таких наукових робіт. У контексті предмету нашого дослідження особливої уваги заслуговують виокремлені нами наукові напрями наук кримінально-правового циклу, а саме: кримінальне право, кримінальний процес, криміналістика, теорія оперативно-розшукової діяльності. Відповідно, пропонуємо здійснювати розгляд стану наукових розвідок за предметом нашого дослідження саме за такою класифікаційною ознакою.

Так, у кримінально-правовому аспекті заслуговують на увагу монографічні розвідки Л.М. Демидової «Кримінальна відповідальність за створення злочинної організації» (2003) [3], В.В. Українця «Кримінальна відповідальність за створення злочинної організації» (2009) [13], О.О. Кваші «Співучасть у злочині: сутність, структура та відповідальність» (2013) [4], А.А. Вознюка «Кримінальна відповідальність за створення злочинних об'єднань та участь у них» (2018) [1], Р.С. Орловського «Інститут співучасті в кримінальному праві України» (2019) [10] та ін. У вказаних працях, хоча й підготовлених до внесення аналізованих нами змін до КК України, ґрунтовно досліджено питання, пов'язані зі злочинним впливом, проте сьогодні вони не є актуальними та потребують додаткового наукового осмислення.

Із прийняттям змін до КК України 2020 р. першим комплексним дослідженням указаних законодавчих новел уважаємо роботу авторства провідних вітчизняних учених О.О. Дудорова, А.А. Вознюка та С.С. Чернявського у вигляді науково-практичного коментаря до статей 255, 255[1], 255[2], 255[3], 256 КК України [2], у якому дослідники дійшли, серед іншого, висновку про доцільність надання визначення поняття злочинного впливу.

На рівні окремих фахових статей проблемні питання, пов'язані зі злочинним впливом, досліджували О.О. Бахуринська («Поняття «злочинна спільнота»: проблеми правового та кримінологічного визначення», 2020 р.; «Окремі питання вдосконалення законодавства у сфері протидії організованій злочинності», 2020 р.); В.В. Речицький («Критичний аналіз ст. 255 Кримінального кодексу України щодо встановлення відповідальності за злочини, вчинені «злочинною спільнотою», 2020 р.); О.В. Околіт («Злочинна спільнота як форма співучасті», 2021 р.); П. Фріс, І. Фріс («Про боротьбу зі злочинними спільнотами (нотатки на полях закону)», 2020 р.); О.О. Кваша («Удосконалення законодавства у сфері протидії організованим формам злочинності: ілюзії та реальність», 2021 р.); А.А. Вознюк, О.О. Дудоров («Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені злочинною спільнотою: аналіз законодавчих новел», 2021 р.); І.А. Копйова, К.В. Ципишук («Щодо доцільності введення категорії «вор/злодій у законі» в кримінальне законодавство України», 2020 р.); Д. Мельников, Т. Пристай («Легітимація поняття «вор у законі» та іншої злочинної термінології: дієвий спосіб протидії організованій злочинності чи чергові декларативні норми?», 2024 р.); М.Ф. Фоменко («Створення злочинної спільноти як новела кримінального закону України: проблеми теоретичного та прикладного характеру (ч. 4 ст. 255 КК)», 2021 р.); Т.В. Шевченко («До питання про встановлення або поширення злочинного впливу за статтею 255-1 КК України», 2023 р.); К.В. Юртаєва, Р.Р. Романів («Компаративно-критичний аналіз положень КК України щодо відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою», 2020 р.) та ін.

Більш змістовним та комплексним уважаємо монографічне дослідження науковців Дніпровського державного університету внутрішніх справ, а саме Ю.М. Крамаренка, О.С. Скок, Т.В. Шевченко та В.Г. Хашева («Сучасні питання протидії організованій злочинності в Україні та за кордоном», 2022 р.) [6]. Так, у вказаній роботі з урахуванням положень кримінального законодавства України та зарубіжних країн здійснено кримінально-правову характеристику організованої злочинності, наведено результати аналізу кількісних та якісних показників організованої злочинності, а також дані результатів розслідування, пов'язаних із нею кримінальних правопорушень.

Фундаментальний підхід, на нашу думку, закладено у вивченні питання злочинного впливу в єдиній сьогодні кандидатській дисертації з кримінального права А.О. Нікітіна

«Кримінальна відповідальність за злочини, пов'язані зі злочинним впливом» (2024) [3]. Автором у межах підготовки дисертації комплексно проаналізовано загальні аспекти, а також окреслено перспективи кримінальної відповідальності за злочини, пов'язані зі злочинним впливом.

Зокрема, становлять фаховий інтерес запропоновані А.О. Нікітіним класифікація злочинів, пов'язаних зі злочинним впливом; виокремлений перелік дій, що розглядаються судовою практикою у відповідних кримінальних провадженнях як умисне встановлення, поширення в суспільстві злочинного впливу [9, с. 5], та інші результати дослідження, що можуть бути використані нами під час формування методики розслідування злочинів, пов'язаних з установленням або поширенням злочинного впливу.

Маємо констатувати, що процесуальні проблеми розслідування злочинів, пов'язаних з установленням або поширенням злочинного впливу, відображені у комплексних криміналістичних дослідженнях, присвячених формуванню теоретичних засад методики розслідування окремих видів злочинів, учинених організованими групами та/або злочинними організаціями.

До таких праць нами віднесено роботи Л.І. Аркуші («Основи методики виявлення і розслідування організованої злочинної діяльності за наявності корумпованих зв'язків», 2001 р.); В.М. Варцаби («Розслідування злочинів організованих злочинних груп (тактико-психологічні основи)», 2003 р.); Б.В. Жукова («Основи виявлення та розслідування створення злочинних організацій», 2011 р.); І.І. Іванчишина («Виявлення та розслідування злочинів, учинених злочинними угрупованнями», 2017 р.); А.Ф. Іскендерова («Організаційно-тактичні основи використання засобів масової інформації при виявленні та розслідуванні організованої злочинної діяльності», 2015 р.); К.О. Чаплинського («Організація і тактика слідчих дій та оперативно-розшукових заходів при розслідуванні злочинів, учинених організованими злочинними угрупуваннями», 2003 р.); Р.М. Шехавцова («Форми та способи протидії розслідуванню злочинів і засоби їх подолання (за матеріалами кримінальних справ про вимагання, вчинені організованими групами, злочинними організаціями)», 2003 р.); С.Ф. Здоровко («Тактичні операції при розслідуванні вбивств, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями», 2002 р.); В.М. Ковбаси («Тактичне забезпечення розслідування незаконних заволодінь транспортними засобами, вчинених злочинними угрупованнями», 2012 р.); В.В. Копаєва («Взаємодія оперативних та оперативно-технічних підрозділів Національної поліції України під час виявлення та розслідування кримінальних правопорушень, учинених організованою групою або злочинною організацією», 2023 р.); В.В. Лютого («Криміналістична характеристика та особливості розслідування незаконних заволодінь транспортними засобами, вчинених організованими групами», 2016 р.); К.Ю. Назаренко («Розслідування злочинів, пов'язаних зі створенням або утриманням місць розпусти і звідництвом», 2016 р.); В.В. Нечая («Проведення негласних слідчих (розшукових) дій під час розслідування податкових злочинів, що вчинюються організованими групами», 2018 р.); А.М. Рубеля («Методика розслідування створення, керівництва злочинною спільнотою чи злочинною організацією, а також участі у ній», 2021 р.); Д.Б. Санакоєва («Розслідування торгівлі людьми, вчиненої організованими групами», 2009 р.); Д.В. Стрельченка («Основи виявлення та розслідування незаконного заволодіння транспортними засобами, вчиненого організованими злочинними групами», 2008 р.); О.С. Тарасенка («Розслідування незаконного поводження з вогнепальною зброєю, що вчиняється злочинними об'єднаннями», 2017 р.); Д.В. Чурилова («Досудове розслідування правопорушень, які вчиняються суб'єктами підвищеного злочинного впливу», 2021 р.) та ін.

Із позицій теорії оперативно-розшукової діяльності питання протидії організованим злочинним об'єднанням та їхнім лідерам, що вчиняють злочини, пов'язані з установленням або поширенням злочинного впливу, досліджувалися в роботах Р.К. Антонова («Діяльність

спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю щодо протидії злочинам у бюджетній сфері», 2011 р.); Г.М. Бірюкова («Основи оперативно-тактичного забезпечення розкриття підрозділами карного розшуку злочинів, що вчиняються групами осіб, які мають ознаки організованих злочинних груп», 1999 р.); М.Г. Богуславського («Організація і тактика оперативної розробки організованих злочинних груп корисливо-насильницького спрямування (за матеріалами підрозділів ГУБОЗ МВС України)», 2007 р.); В.В. Босенка («Організація і тактика оперативної розробки злочинних угруповань загальнокримінальної спрямованості, сформованих на етнічній основі», 2012 р.); І.А. Грабазія («Оперативна розробка організованих груп, які займаються торгівлею людьми», 2012 р.); Л.Ф. Гули («Правові і організаційно-тактичні питання взаємодії оперативних підрозділів органів виконання кримінальних покарань (ДДУПВП) з органами внутрішніх справ у боротьбі з організаторами, лідерами та «авторитетами» організованих злочинних угруповань щодо попередження та розкриття злочинів», 2008 р.); О.Ф. Долженкова («Теоретичні проблеми становлення політики протидії створенню інфраструктури злочинного світу засобами оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ», 2002 р.); О.О. Дульського («Організаційно-правові основи діяльності спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю», 2003 р.); О.М. Ємця («Протидія оперативними підрозділами МВС України торгівлі людьми, вчиненої організованою групою», 2011 р.); В.В. Єфімова («Оперативне забезпечення протидії викраданням, що вчинюються організованими злочинними угрупованнями у переробній сфері АПК (за матеріалами підрозділів ДСБЕЗ і БОЗ МВС України)», 2007 р.); В.Ю. Журавльова («Інформаційне забезпечення оперативно-розшукової діяльності спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю», 2002 р.); О.В. Ільїна (Оперативний контроль за кримінальним середовищем, 2012 р.); Н.Г. Капустника («Оперативно-розшукова протидія шахрайству, що вчиняється організованою групою», 2019 р.); О.В. Кириченка («Оперативно-розшукова протидія злочинам проти громадської безпеки кримінальною поліцією: проблеми теорії та практики», 2016 р.); А.В. Коваленка («Правові та організаційно-тактичні основи застосування оперативно-технічних засобів підрозділами по боротьбі з організованою злочинністю», 2004 р.); М.В. Корнієнка («Сучасні правові та організаційні засади протидії спеціалізованих підрозділів НПУ організованій злочинності», 2004 р.); В.П. Кушпіт («Правові та організаційно-правові особливості оперативно-розшукової діяльності підрозділів боротьби з ОЗ у сфері економіки», 2010 р.); Я.С. Ленюк («Оперативно-розшукове документування діяльності організованих груп, що здійснюють незаконний збут вогнепальної зброї та бойових припасів», 2013 р.); В.І. Литвиненка («Правові та організаційно-тактичні основи боротьби з організованою злочинністю», 2002 р.); В.В. Малюка («Протидія кримінальним правопорушенням, учиненим злочинними спільнотами», 2021); Г.І. Масяйкіна («Правові, організаційні та тактичні засади протидії злочинній діяльності «злодіїв у законі», 2012 р.); Д.Й. Никифорчука («Боротьба оперативних підрозділів МВС України з бандитськими формуваннями», 2000 р.); М.М. Ніконова («Виявлення та попередження підрозділами захисту економіки діяльності організованих груп у сфері житлово-комунального господарства», 2018 р.); В.А. Некрасова («Проблеми негласного проникнення у злочинне середовище», 2001 р.); В.В. Нонік («Організаційно-тактичні засади протидії організованій злочинній діяльності на регіональному рівні», 2007 р.); В.Л. Ортинського («Теоретичні основи, правові та організаційні проблеми протидії нелегальний економіці засобами оперативно-розшукової діяльності», 2005 р.); О.О. Подобного («Теоретичні, правові та організаційно-тактичні основи оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ у боротьбі з корисливо-насильницькою організованою злочинністю», 2014 р.); І.В. Потайчук («Організація та тактика виявлення організованих злочинних груп загальнокримінальної спрямованості», 2008 р.); М.Б. Саакяна («Теоретичні, правові та організаційно-тактичні основи оперативно-розшукових операцій органів внутрішніх справ», 2009 р.); В.Г. Севрука

(«Протидія злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі: правові та організаційно-тактичні засади», 2022 р.); М.О. Сергатого («Основи оперативної розробки організованих груп, які займаються незаконним обігом наркотиків», 2002 р.); І.І. Сидорука («Організаційно-правові і тактичні основи документування економічних злочинів, учинених організованими злочинними формуваннями», 2007 р.); Є.Д. Скулиша («Організаційно-правові основи взаємодії державних органів України у сфері протидії торгівлі людьми», 2009 р.); О.П. Снігерьова («Діяльність органів внутрішніх справ на залізничному транспорті щодо боротьби з організованими злочинними групами», 1996 р.); О.С. Сомика («Запобігання злочинам у сфері економіки, що вчинюються організованими групами», 2012 р.); І.С. Стіхарної («Основи протидії етнічним організованим злочинним групам криміналістичними та оперативно-розшуковими засобами», 2009 р.); О.О. Толкаченка («Тактика виявлення організаторів злочинних груп», 2009 р.); В.Ф. Ущаповського («Протидія організованій злочинності: теоретичні та соціально-правові проблеми», 2009 р.); О.О. Харкевича («Протидія оперативними підрозділами Національної поліції створенню злочинної організації», 2017 р.); О.Г. Цвєткова («Упровадження негласних працівників оперативних підрозділів органів внутрішніх справ у організовані злочинні групи та злочинні організації», 2002 р.); В.М. Цимбалюка (Д»іяльність спеціальних підрозділів по боротьбі з ОЗ по подоланню протидії з боку формувань», 1999 р.); В.М. Шевелька («Теоретико-прикладні засади використання негласних штатних та позаштатних працівників кримінальної поліції під час протидії злочинам проти громадської безпеки», 2020 р.); В.Б. Школьного («Тактика викриття організатора злочинного угруповання», 2009 р.); Б.В. Щура («Тактика усунення протидії розслідуванню злочинів, що вчиняються організованими злочинними групами», 2005 р.) та інших учених і практиків.

Аналіз указаних робіт у їх хронології показав, що переважна більшість із них у практичному сенсі втратила свою актуальність, адже була виконана до внесення змін у кримінальне, кримінальне процесуальне та оперативно-розшукове законодавство, у т. ч. до схвалення національної Стратегії боротьби з організованою злочинністю (2020), та, як наслідок, лише частково відповідає безпосередньо предмету нашого дослідження.

У контексті актуальності та предмету нашого дослідження заслуговують на увагу праці зазначених нами В.В. Малюка («Протидія кримінальним правопорушенням, вчинюваним злочинними спільнотами», 2021 р.) [8], А.М. Рубеля («Методика розслідування створення, керівництва злочинною спільнотою чи злочинною організацією, а також участі у ній», 2021 р.) [12], В.В. Копаєва (Взаємодія оперативних та оперативно-технічних підрозділів Національної поліції України під час виявлення та розслідування кримінальних правопорушень, учинених організованою групою або злочинною організацією», 2022 р.) [5] та Д.В. Чурилова («Досудове розслідування правопорушень, які вчиняються суб'єктами підвищеного злочинного впливу», 2021 р.) [14], у яких авторами з криміналістичних та оперативно-розшукових позицій досліджено питання оперативно-розшукової протидії та досудового розслідування діяльності злочинних спільнот.

Також серед останніх фахових наукових досліджень відзначаємо наукові розвідки С.М. Тундаєва («Поняття та сутність інституційної спроможності правоохоронних органів України щодо протидії діяльності злочинних спільнот та осіб, що перебувають у статусі підвищеного злочинного впливу», 2022 р.; «Оперативно-розшукова характеристика діяльності злочинних спільнот та осіб, що перебувають у статусі підвищеного злочинного впливу», 2023 р.) та В.С. Піцика («Стан наукової розробки проблем організаційно-тактичних засад оперативно-розшукової протидії діяльності злочинних спільнот та осіб, що перебувають у статусі підвищеного злочинного впливу», 2022 р.; «Особливості використання конфіденційного співробітництва під час оперативно-розшукової протидії діяльності злочинним спільнотам та особам, що перебувають у статусі підвищеного злочинного впливу», 2023 р.), здійснені ними в межах підготовки дисертаційних досліджень

із питань оперативно-розшукової протидії діяльності злочинних спільнот та осіб, що перебувають у статусі суб'єктів підвищеного злочинного впливу.

Висновки. Отже, проведений нами критичний аналіз наукових досліджень за окресленою проблематикою показав, що сьогодні існує нагальна потреба у здійсненні комплексного наукового дослідження, присвяченого вирішенню завдань формування теоретичних та організаційно-тактичних засад методики розслідування злочинів, пов'язаних з установленням або поширенням злочинного впливу. Наведене дає змогу стверджувати, що сьогодні у цьому аспекті системного опрацювання вимагають такі питання: 1) криміналістична характеристика злочинів, пов'язаних з установленням або поширенням злочинного впливу; 2) отримання первинної інформації та особливості її перевірки під час розслідування злочинів, пов'язаних з установленням або поширенням злочинного впливу; 3) формування типових слідчих ситуацій і планування розслідування злочинів, пов'язаних з установленням або поширенням злочинного впливу; 4) взаємодія слідчих та оперативних підрозділів правоохоронних органів під час розслідування злочинів, пов'язаних з установленням або поширенням злочинного впливу; 5) тактика проведення окремих вербальних слідчих (розшукових) дій, спрямованих на отримання ідеальної інформації; 6) особливості проведення окремих негласних слідчих (розшукових) дій під час розслідування злочинів, пов'язаних з установленням або поширенням злочинного впливу; 7) використання спеціальних знань під час розслідування злочинів, пов'язаних з установленням або поширенням злочинного впливу.

Вирішення цих завдань дасть змогу, на нашу думку, сформувати ефективну методику виявлення та розслідування злочинів, пов'язаних з установленням або поширенням злочинного впливу, що враховуватиме сучасні реалії теорії та сприятиме вдосконаленню практики протидії організованій злочинності оперативними та слідчими підрозділами правоохоронних органів.

Список використаних джерел

1. Вознюк А.А. Кримінальна відповідальність за створення злочинних об'єднань та участь у них : монографія. Київ : ФОП Маслаков, 2018. 928 с.

2. Вознюк А.А., Дудоров О.О., Чернявський С.С. Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені злочинною спільнотою (ст. ст. 255, 255^1, 255^2, 255^3, 256 Кримінального кодексу України) : науково-практичний коментар. Київ : Норма права, 2021. 130 с.

3. Демидова Л.М. Кримінальна відповідальність за створення злочинної організації : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2003. 20 с.

4. Кваша О.О. Співучасть у злочині: сутність, структура та відповідальність : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2013. 456 с.

5. Копаєв В.В. Взаємодія оперативних та оперативно-технічних підрозділів Національної поліції України під час виявлення та розслідування кримінальних правопорушень, учинених організованою групою або злочинною організацією : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2022. 20 с.

6. Крамаренко Ю.М., Скок О.С., Шевченко Т.В., Хашев В.Г. Сучасні питання протидії організованій злочинності в Україні та за кордоном : монографія. Дніпро : ДДУВС, 2022. 216 с.

7. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001. *Відомості Верховної Ради України.* 2001. №№ 25–26. Ст. 131 (зі змінами).

8. Малюк В.В. Протидія кримінальним правопорушенням, вчинюваним злочинними спільнотами : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2021. 20 с.

9. Нікітін А.О. Кримінальна відповідальність за злочини, пов'язані зі злочинним впливом : дис. … д-ра філос. : 081. Київ, 2024. 287 с.

10. Орловський Р.С. Інститут співучасті в кримінальному праві України : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2019. 512 с.

11. Про схвалення Стратегії боротьби з організованою злочинністю : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.09.2020 № 1126-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1126-2020-%D1%80#n8

12. Рубель А.М. Методика розслідування створення, керівництва злочинною спільнотою чи злочинною організацією, а також участі у ній : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2021. 28 с.

13. Українець В.В. Кримінальна відповідальність за створення злочинної організації : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2009. 221 с.

14. Чурилов Д.В. Досудове розслідування правопорушень, які вчиняються суб'єктами підвищеного злочинного впливу : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2021. 381 с.

Надійшла до редакції 18.10.2024

References

1. Voznyuk, A.A. (2018). Kryminal′na vidpovidal′nist′ za stvorennya zlochynnykh ob″yednan′ ta uchast′ u nykh [Criminal liability for the establishment of criminal associations and participation in them]: monohraf. Kyiv : FOP Maslakov, 928 p. [in Ukr.].

2. Voznyuk, A.A., Dudorov, O.O., & Chernyavs′kyy, S.S. (2021). Kryminal′na vidpovidal′nist′ za zlochyny, vchyneni zlochynnoyu spil′notoyu (st. st. 255, 255[1], 255[2], 255[3], 256 Kryminal′noho kodeksu Ukrayiny) [Criminal liability for crimes committed by a criminal association (Articles 255, 255[1], 255[2], 255[3], 256 of the Criminal Code of Ukraine)] : naukovo-praktychnyy komentar. Kyiv : Norma prava, 130 p. [in Ukr.].

3. Demydova, L.M. (2003). Kryminal′na vidpovidal′nist′ za stvorennya zlochynnoyi orhanizatsiyi [Criminal liability for the establishment of a criminal organization] : avtoref. dys. … kand. yuryd. nauk : 12.00.08 / Nats. yuryd. akad. Ukrayiny im. Yaroslava Mudroho. Kharkiv, 20 p. [in Ukr.].

4. Kvasha, O.O. (2013). Spivuchast′ u zlochyni: sutnist′, struktura ta vidpovidal′nist′ [Complicity in a crime: essence, structure and liability] : dys. … d-ra yuryd. nauk: 12.00.08 / In-t derzhavy i prava im. V. M. Korets′koho NAN Ukrayiny. Kyiv, 456 p. [in Ukr.].

5. Kopayev, V.V. (2022). Vzayemodiya operatyvnykh ta operatyvno-tekhnichnykh pidrozdiliv Natsional′noyi politsiyi Ukrayiny pid chas vyyavlennya ta rozsliduvannya kryminal′nykh pravoporushen′, uchynenykh orhanizovanoyu hrupoyu abo zlochynnoyu orhanizatsiyeyu [Interaction of operational and operational-technical units of the National Police of Ukraine during the detection and investigation of criminal offenses committed by an organized group or criminal organization]: avtoref. dys. … kand. yuryd. nauk : 12.00.09 / Nats. akad. vnutr. sprav. Kyiv, 20 p. [in Ukr.].

6. Kramarenko, Yu.M., Skok, O.S., Shevchenko, T.V., & Khashev, V.H. (2022). Suchasni pytannya protydiyi orhanizovaniy zlochynnosti v Ukrayini ta za kordonom [Current issues of combating organized crime in Ukraine and abroad] : monohraf. Dnipro : DDUVS, 216 p. [in Ukr.].

7. Kryminal′nyy kodeks Ukrayiny vid 05.04.2001 [Criminal Code of Ukraine of April 4, 2001]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 2001. № № 25–26. Art. 131 (zi zminamy). [in Ukr.].

8. Malyuk, V.V. (2021). Protydiya kryminal′nym pravoporushennyam, vchynyuvanym zlochynnymy spil′notamy [Combating criminal offenses committed by criminal communities] : avtoref. dys. … kand. yuryd. nauk : 12.00.09 / Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav. Kharkiv, 20 p. [in Ukr.].

9. Nikitin, A.O. (2024). Kryminal′na vidpovidal′nist′ za zlochyny, pov″yazani zi zlochynnym vplyvom [Criminal liability for crimes associated with criminal influence]: dys. … d-ra filos. : 081 – Pravo / Nats. un-t «Kyyevo-Mohylyans′ka akademiya». Kyiv, 287 p. [in Ukr.].

10. Orlovs′kyy, R.S. (2019). Instytut spivuchasti v kryminal′nomu pravi Ukrayiny [Institute of Complicity in Criminal Law of Ukraine] : dys. … d-ra yuryd. nauk : 12.00.08 /. Nats. yuryd. un-t im. Yaroslava Mudroho. Kharkiv, 512 p. [in Ukr.].

11. Pro skhvalennya Stratehiyi borot′by z orhanizovanoyu zlochynnistyu [On approval of the Strategy for Combating Organized Crime] : rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 16.09.2020 № 1126-r. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1126-2020-%D1%80#n8. [in Ukr.].

12. Rubel′, A.M. (2021). Metodyka rozsliduvannya stvorennya, kerivnytstva zlochynnoyu spil′notoyu chy zlochynnoyu orhanizatsiyeyu, a takozh uchasti u niy [Methodology for investigating the esatablishment, leadership of a criminal community or criminal organization, as well as participation in it]: avtoref. dys. … kand. yuryd. nauk : 12.00.09 Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav. Kharkiv, 28 p. [in Ukr.].

13. Ukrayinets′, V.V. (2009). Kryminal′na vidpovidal′nist′ za stvorennya zlochynnoyi orhanizatsiyi [Criminal liability for the establishment of a criminal organization]: dys. … kand. yuryd. nauk : 12.00.08 Akad. advokatury Ukrayiny. Kyiv, 221 p. [in Ukr.].

14. Churylov, D.V. (2021). Dosudove rozsliduvannya pravoporushen′, yaki vchynyayut′sya sub″yektamy pidvyshchenoho zlochynnoho vplyvu [Pre-trial investigation of offenses committed by actors of increased criminal influence] : dys. … kand. yuryd. nauk : 12.00.09 / PrAT «VNZ «Mizhrehional′na Akademiya upravlinnya personalom». Kyiv, 381 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Denys Lutiy. State of scientific support for the investigation of crimes related to the establishment or expansion of criminal influence.

The article, based on the analysis of professional legal literature, examines the state of scientific development of the problems of detecting and investigating crimes related to the establishment or expansion of criminal influence.

Based on the results of using certain methods of scientific knowledge, in particular analysis, synthesis and comparison, the article identifies the main approaches to the outlined issues, including the existing criteria for systematizing such research when revealing issues while covering the state of scientific development in related fields of knowledge, in particular: criminal legal assessment; regulatory and legal definition; classification by scientific areas, specific investigation methodology, operational and investigative combating organized criminal activity, etc. As a result, in the context of the subject of the study, it is proposed to systematize the existing scientific research within the sciences of the criminal legal cycle, namely: criminal law, criminal procedure and forensics, theory of operational and investigative activities. Accordingly, the article highlights the work of specialists in the field of criminal legal support and assessment, forensic support of investigation, operational-search combating the activities of organized criminal associations.

The study of scientific research according to this classification allowed the author to conclude that the issues of detecting and investigating crimes related to the establishment or expansion of criminal influence have been studied only fragmentarily. The largest number of professional scientific developments was noted on the issues of criminal legal support, which is due to the amendments to the Criminal Code of Ukraine in 2020. Also, the scientific works of domestic researchers on the issues of operational-search combating the activities of criminal associations by types of crimes, which are of great importance in the context of further study of the issues of interaction between investigators and operational units on the subject of research, were identified and investigated. A decisive place is given to scientific works on the issues of forensic support for the investigation of criminal offenses committed by organized groups and criminal organizations. The above allowed to identify poorly researched issues and determine priority areas for further scientific research on the issues of investigating crimes related to the establishment or expansion of criminal influence.

Key words: *organized crime, criminal influence, criminal legal assessment, investigation methodology, operational-search combating, detection, documentation, establishment, expansion of criminal influence.*

УДК 343.138
DOI https://doi.org/10.32782/2078-3566-2024-4-33

Андрій МЕЛЕШКО©
адвокат, аспірант
(Європейський університет, м. Київ, Україна)
pravozastupnik1@gmail.com

ВИЗНАЧЕННЯ ЗАСТАВИ В РАЗІ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ У ВИГЛЯДІ ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ

Під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою у слідчого судді, суду є три можливі варіанти щодо визначення альтернативного запобіжного заходу у вигляді застави залежно від випадків, а саме: або зобов'язаний визначити заставу, або може визначити заставу (коли це є його правом), або підкоритися чи не підкоритися прямій забороні в кримінальному процесуальному законі щодо її визначення. При цьому слідчий суддя, суд мають дотримуватися принципу законності, який полягає у тому, що під час кримінального провадження слідчий суддя, суд зобов'язані неухильно додержуватися вимог Конституції України, цього Кодексу, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, вимог інших актів законодавства (ч. 1 ст. 9 КПК України). Водночас має бути дотримано і принцип верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави законодавства (ч. 1 ст. 8 КПК України) [4]. Між тим важко дотриматися принципів законності та верховенства права, адже вони є конкурентними між собою.

У цій статті досліджено норми кримінального процесуального закону України, які регулюють застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, та відповідну судову практику, виявлені норми, які не відповідають принципу верховенства права та запропоновано внесення до них змін.

Ключові слова: *тримання під вартою, законність, застава, непомірний розмір застави, визначення розміру застави, законність, верховенство права.*

Постановка проблеми. Чинний кримінальний процесуальний закон України зобов'язує, окрім певних випадків, слідчого суддю, суд під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою визначати альтернативний запобіжний захід у вигляді застави. Розмір цієї застави має бути достатнім для забезпечення належної процесуальної поведінки підозрюваного, обвинуваченого та водночас не може бути завідомо непомірним для нього. У деяких випадках кримінальний процесуальний закон надає право визначати заставу, у деяких – містить пряму заборону визначати заставу [4].

У зв'язку із цим перед слідчими суддями, судами стоїть нелегке завдання, а саме: як під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою прийняти таке рішення, яке б відповідало і принципу законності та принципу верховенства права. Так, слідчий суддя, суд під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою має вирішити такі питання: у якому розмірі визначати заставу, чи визначати її чи ні (у разі коли це є його правом), чи підкорятися законній забороні визначати заставу, чи будуть відповідати прийняті рішення принципу верховенства права.

Метою статті є дослідження норм, які регулюють застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, судової практики, виявлення невідповідності цих норм принципу верховенства права та запропонування внесення до них змін.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до пунктів 1, 2 ч. 1 ст. 7 КПК України зміст та форма кримінального провадження повинні відповідати загальним засадам кримінального провадження, зокрема законності та верховенству права. Стаття 9 КПК

© А. Мелешко, 2024
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0003-2630-7254

України розкриває сутність законності, де в частині першій цієї норми зазначено, що під час кримінального провадження суд, слідчий суддя, прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий, інші службові особи органів державної влади зобов'язані неухильно додержуватися вимог Конституції України, цього Кодексу, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, вимог інших актів законодавства.

Згідно з ч. 1 ст. 8 КПК України, кримінальне провадження здійснюється з додержанням принципу верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави [4].

Водночас дотриматися під час прийняття рішення принципів законності та верховенства права – завдання непросте. Так, указані принципи є конкурентними, адже норми права, особливо кримінальні процесуальні, не завжди кореспондуються з правами та свободами людини як найвищими цінностями.

Чинний кримінальний процесуальний закон України зобов'язує, окрім певних випадків, слідчого суддю, суд під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою визначати альтернативний запобіжний захід у вигляді застави.

У деяких випадках кримінальний процесуальний закон надає право визначати заставу, у деяких – містить пряму заборону визначати заставу.

У зв'язку із цим слідчі судді, суди, застосовуючи запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, мають прийняти таке рішення, яке б відповідало і принципу законності, і принципу верховенства права, а саме слідчий суддя, суд мають вирішити такі питання: чи визначати заставу чи не визначати, якщо визначати, то в якому розмірі, чи будуть відповідати прийняті рішення принципу верховенства права. Розмір застави має бути достатнім для забезпечення належної процесуальної поведінки підозрюваного, обвинуваченого та водночас не може бути завідомо непомірним для нього [4].

Разом із цим на практиці слідчі судді, суди визначають заставу в завідомо непомірному розмірі для підозрюваного, обвинуваченого, у результаті чого підозрюваний, обвинувачений перебуває під вартою безальтернативно. Такий стан речей порушує принцип верховенства права.

Розглянемо, що саме призводить до вказаного порушення. Зі ст. 182 КПК України випливає, що розмір застави залежить від класифікації злочинів за правилом: чим більше тяжкість, тим більше розмір застави, а саме: за нетяжкий злочин – від одного до двадцяти, за тяжкий – від двадцяти до вісімдесяти, за особливо тяжкий – від вісімдесяти до трьохсот розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб. Ба більше, у виняткових випадках, якщо слідчий суддя, суд установлять, що застава у зазначених межах не здатна забезпечити виконання особою, що підозрюється, обвинувачується у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину, покладених на неї обов'язків, застава може бути призначена у розмірі, який перевищує вісімдесят чи триста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб відповідно [4].

Отже, з одного боку, закон установив певні межі розмірів застави, а з іншого – надав можливість визначати заставу в розмірі, який перевищує ці межі, причому тільки в одному напрямі – перевищення, що порушує баланс інтересів між сторонами кримінального провадження.

У силу п. 7 ч. 1 ст. 178 КПК України під час вирішення питання про обрання запобіжного заходу слідчий суддя, суд зобов'язані оцінити, зокрема, майновий стан підозрюваного, обвинуваченого. Разом із тим на практиці вказана норма не діє і є декларативною.

Таким чином, формальна прив'язка до визначених законом меж, а також вихід за ці межи виключно в бік їх перевищення, якщо у цих випадках не береться до уваги майновий стан підозрюваного, обвинуваченого, призводить до визначення йому застави в непомірному для нього розмірі.

Наведемо такий приклад. Особа підозрюється в тому, що намагалася здійснити крадіжку товару із супермаркету на загальну суму 4 тис. грн без ПДВ. Її дії кваліфіковано за ч. 2 ст. 15, ч. 4 ст. 185 КК України, а саме як закінчений замах на крадіжку, вчинений в умовах воєнного стану [5]. Ця особа є безхатченком, у рамках її затримання був проведений особистий обшук, у ході якого у неї було виявлено та вилучено 2 тис. грн. Як пояснила затримана особа, це всі її заощадження. Разом із цим слідчий суддя під час обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою буде зобов'язаний визначити розмір застави не менше, ніж двадцять розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, адже особа підозрюється у тяжкому злочині. У цьому разі такий розмір застави є завідомо непомірним для підозрюваного, проте слідчий суддя має дотримуватися норми, яка встановлює нижню межу розміру застави для підозрюваних у тяжкому злочині. Отже, доцільно було визначити вказаній особі заставу в розмірі вилучених у неї грошей, тобто 2 тис. грн. І такий розмір забезпечить належну процесуальну поведінку цього підозрюваного.

Значна частина судових рішень, де розмір застави перевищує максимальні межі (вісімдесят чи триста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб відповідно), пов'язується з вартістю предмета злочину [1]. Проте, на наше переконання, таке мотивування є помилковим.

Своєю чергою, відповідно до ч. 3 ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, кожен, кого заарештовано або затримано згідно з положеннями підпункту «с» пункту 1 цієї статті, має негайно постати перед суддею чи іншою посадовою особою, якій закон надає право здійснювати судову владу, і йому має бути забезпечено розгляд справи судом упродовж розумного строку або звільнення під час провадження. **Таке звільнення може бути зумовлене гарантіями з'явитися на судове засідання** [2].

Отже, головним чинником звільнення Конвенція визначає не вартість викраденого майна, а гарантії з'явитися на судове засідання.

Наприклад, особа підозрюється у крадіжці портфеля, у якому знаходилися ювелірні прикраси на суму 500 тис. грн. Через годину після події злочину її було затримано, викрадене майно – виявлено в повному обсязі та вилучено. Сторона обвинувачення звертається з клопотанням до слідчого судді про застосування до цієї особи запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою з визначенням застави в розмірі, що дорівнює розміру вартості викраденого майна, тобто 500 тис. грн. Незважаючи на те що майновий стан підозрюваного не дозволяє сплатити заставу в такому розмірі, слідчий суддя задовольняє вказане клопотання сторони обвинувачення в повному обсязі.

Наведемо ще один приклад. Затримано три особи, які підозрюються у вчиненні злочину, передбаченого ч. 5 ст. 190 КК України [5]. Згідно з повідомленням про підозру, вони, будучі операторами в кол-центрі, вчинили шахрайські дії, чим спричинили за шість місяців своєї діяльності майнову шкоду потерпілим на суму 2 млн грн, тобто в особливо великих розмірах. У цьому разі слідчий суддя теж задовольняє клопотання сторони обвинувачення в повному обсязі та визначає заставу в розмірі 2 млн грн, причому не на всіх трьох осіб, а кожній. Хоча ці особи були звичайними найманими працівниками та отримували заробітну плату в розмірі 25 тис. грн і вони не зможуть сплатити таку заставу. Разом із тим організатора цього кол-центру, який отримав основний прибуток від шахрайських дій, установити не вдалося.

Таким чином, уважаємо, що розмір застави має залежати не лише від тяжкості злочину, а й від майнового стану підозрюваного, обвинуваченого. І майновий стан має бути вирішальним чинником у даному питанні. Своєю чергою, тяжкість злочину має впливати тільки на максимальну межу розміру застави, знову ж таки залежно виключно від майнового положення підозрюваного, обвинуваченого, без визначення її мінімального розміру.

Наприклад, щодо особи, підозрюваної чи обвинуваченої у вчиненні нетяжкого злочину, – до двадцяти, тяжкого злочину – до вісімдесяти, особливо тяжкого злочину – до трьохсот розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

Отже, ч. 5 ст. 182 КПК України не відповідає принципу верховенства права, тому виникає необхідність внесення змін до КПК України, а саме:

Частину 5 ст. 182 КПК України викласти у такій редакції:

«Розмір застави визначається з урахуванням майнового стану підозрюваного, обвинуваченого у таких межах:

1) щодо особи, підозрюваної чи обвинуваченої у вчиненні нетяжкого злочину, – до двадцяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб;

2) щодо особи, підозрюваної чи обвинуваченої у вчиненні тяжкого злочину, – до вісімдесяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб;

3) щодо особи, підозрюваної чи обвинуваченої у вчиненні особливо тяжкого злочину, – до трьохсот розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

У виключних випадках, ураховуючи майновий стан підозрюваного, обвинуваченого у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину, застава може бути призначена в розмірі, який є більшим, аніж установлено пунктами 2 чи 3 ч. 5 ст. 182 цього Кодексу відповідно».

У частині четвертій ст. 183 КПК України зазначені випадки, коли слідчий суддя, суд під час постановлення ухвали про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, має право або зобов'язаний не визначити розмір застави у кримінальному провадженні [4].

Так, має право не визначити розмір застави:

– щодо злочину, вчиненого із застосуванням насильства або погрозою його застосування;

– щодо злочину, який спричинив загибель людини, щодо особи, стосовно якої у цьому провадженні вже обирався запобіжний захід у вигляді застави, проте був порушений нею;

– щодо злочину, передбаченого статтями 255–255^{-3} Кримінального кодексу України;

– щодо особливо тяжкого злочину у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів;

– під час дії воєнного стану щодо злочину, передбаченого статтями 109–114^{-2}, 258–258^{-6}, 260, 261, 402–405, 407, 408, 429, 437–442^{-1} Кримінального кодексу України.

Зобов'язаний не визначити розмір застави:

– стосовно підозрюваного, обвинуваченого, який оголошений у міжнародний розшук та/або який виїхав, та/або перебуває на тимчасово окупованій території України, території держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором;

– відповідно до статей 629–631 цього Кодексу.

Уважаємо, що положення ч. 4 ст. 183 КПК України не відповідають принципу верховенства права, є дискримінаційними та антиконституційними, адже вони порушують вимоги ст. 24 Конституції України.

Так, відповідно до ст. 24 Конституції України, не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками [3].

Отже, виникає необхідність внесення змін до КПК України, а саме: ч. 4 ст. 183 КПК України виключити.

Аналізуючи судову практику, прослідковується значна кількість ухвал, де слідчий суддя, суд за продовження запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою з визначенням застави не зменшували її розмір або зменшували на 5–7% від попередньо встановленого розміру [1].

Тому слід зобов'язати слідчого суддю, суд за кожного продовження запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою з визначенням застави зменшувати її розмір мінімум на 20% від попереднього розміру. Таке зобов'язання буде відповідати принципу верховенства права.

Отже, виникає необхідність внесення змін до КПК України, а саме: ст. 199 КПК України доповнити частиною 5–1 такого змісту: «Під час постановлення ухвали про продовження строку тримання під вартою слідчий суддя зобов'язаний зменшити розмір застави мінімум на 20% від розміру застави, який був установлений попередньою ухвалою».

Окрім того, уважаємо за доцільне вносити заставу не тільки грошима, а й нерухомим майном.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 182 КПК України, застава полягає у внесенні коштів у грошовій одиниці України на спеціальний рахунок.

Разом із цим значна частина потенційних заставодавців не має у наявності «живих» грошей. Натомість вони є власниками нерухомого майна. Зараз указані потенційні заставодавці не мають можливості сплатити заставу та вимушені або продавати своє нерухоме майно, або брати кредит під заставу цього майна. А це не швидка справа, окрім того, за кредит треба сплачувати відсотки.

Тому виникає необхідність надати можливість вносити заставу не тільки грошима, а й нерухомим майном.

Для цього власник нерухомого майна має звернутися до відповідної судової адміністрації з проханням закласти під заставу таке майно.

Дана пропозиція дасть змогу значній частині підозрюваних, обвинувачених бути звільненими.

Практичну реалізацію внесення коштів і нерухомого майна як застави має регулюватися відповідними підзаконними актами, де слід передбачити варіант дистанційного оформлення, наприклад через застосунок «Дія», адже процедура, яка існує сьогодні, це вже не вчорашній день, а минуле століття. Так, щоб особа вийшла із СІЗО під заставу, заставодавець має її сплатити, надати квитанцію про сплату до відповідної судової адміністрації, отримати від неї довідку про надходження коштів, передати цю довідку до адміністрації СІЗО. І все це займає багато часу.

Отже, виникає необхідність внесення змін до КПК України, а саме: ч. 1 ст. 182 КПК України викласти в такій редакції:

«Застава полягає у внесенні коштів у грошовій одиниці України на спеціальний рахунок або внесення відомостей про заборону відчужувати нерухоме майно до спеціального реєстру, визначених у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, із метою забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього обов'язків, під умовою звернення внесених коштів у доход держави в разі невиконання цих обов'язків. Можливість застосування застави щодо особи, стосовно якої застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, може бути визначена в ухвалі слідчого судді, суду у випадках, передбачених ч. 3 ст. 183 цього Кодексу».

Висновки. Дослідження норм, які регулюють застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, судової практики, виявили невідповідність цих норм принципу верховенства права.

У статті викладено конкретні пропозиції щодо змін до кримінального процесуального закону України, які запровадять внесення застави нерухомим майном, зобов'язання за продовження запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою з визначенням застави зменшувати її розмір мінімум на 20% від попереднього розміру, виключення з КПК України ч. 4 ст. 183 (де зазначено випадки, коли слідчий суддя, суд під час постановлення ухвали про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою мають право або зобов'язані не визначити розмір застави у кримінальному провадженні), визначення розміру застави тільки з урахуванням майнового стану підозрюваного, обвинуваченого, скасування мінімальної межі для визначення розміру застави.

Список використаних джерел

1. Єдиний державний реєстр судових рішень. (б. д.). Єдиний державний реєстр судових рішень. https://reyestr.court.gov.ua/

2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Конвенція Ради Європи (2021). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

3. Конституція України, № 254к/96-ВР (2020). (Україна). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text

4. Кримінальний процесуальний кодекс України, Кодекс України № 4651-VI (2024а) (Україна). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

5. Кримінальний кодекс України, Кодекс України № 2341-III (2024) (Україна). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text

Надійшла до редакції 01.12.2024

References

1. Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen. (b. d.). Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen. [Unified State Register of Court Decisions]. https://reyestr.court.gov.ua/. [in Ukr.].

2. Konventsiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod, Konventsiia Rady Yevropy(2021). [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, Convention of the Council of Europe]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text. [in Ukr.].

3. Konstytutsiia Ukrainy, № 254k/96-VR (2020). (Ukraina). [Constitution of Ukraine]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text. [in Ukr.].

4. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy, Kodeks Ukrainy № 4651-VI (2024a) (Ukraina). [Criminal Procedure Code of Ukraine, Code of Ukraine]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text. [in Ukr.].

5. Kryminalnyi kodeks Ukrainy, Kodeks Ukrainy № 2341-III (2024) (Ukraina). [Criminal Code of Ukraine, Code of Ukraine]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text. [in Ukr.].

ABSTRACT

Andrii Meleshko. Determination of bail in case of application of a measure of restraint in the form of detention: certain aspects.

When applying a measure of restraint in the form of detention before the investigating magistrate, the court has three possible options for determining an alternative measure of restraint in the form of bail, depending on the cases, namely: either he is obliged to determine bail, or can determine bail (when it is his right), or to obey or not to obey a direct prohibition in the criminal procedure law. At the same time, the investigating magistrate and the court must adhere to the principle of legality, which consists in the fact that during criminal proceedings the investigating magistrate or the court must strictly comply with the requirements of the Constitution of Ukraine, this Code, international treaties ratified by the Verkhovna Rada of Ukraine, and the requirements of other legislative acts . At the same time, the principle of the rule of law must be observed, according to which a person, his/her rights and freedoms are recognized as the highest values and determine the content and direction of the state's activities. This article sets out specific proposals for amendments to the criminal procedure law of Ukraine, which will introduce bail with real estate, the obligation to reduce its amount by at least 20 percent of the previous amount when extending a preventive measure in the form of detention with the determination of bail, the exclusion from the Criminal Procedure Code of Ukraine of part four of Article 183 (which specifies cases when the investigating judge, When making a ruling on the application of a measure of restraint in the form of detention, the court has the right or obligation not to determine the amount of bail in criminal proceedings), to determine the amount of bail only taking into account the property status of the suspect or accused, to abolish the minimum limit for determining the amount of bail.

Key words: *detention, legality, bail, exorbitant bail, bail determination, legality, rule of law.*

УДК 343.431
DOI https://doi.org/10.32782/2078-3566-2024-4-34

Ігор НИРКА©
аспірант відділу докторантури та ад'юнктури
(Національна академія внутрішніх справ, м. Київ, Україна)
sed@dduvs.edu.ua

ОСОБЛИВОСТІ ТА ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПРОТИДІЇ ОПЕРАТИВНИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ З МЕТОЮ ВИКОРИСТАННЯ У ЗБРОЙНОМУ КОНФЛІКТІ В СУЧАСНИЙ ПЕРІОД

Метою статті є визначення особливостей та правових засад протидії торгівлі людьми задля використання у збройному конфлікті в умовах сучасної російсько-української війни. Соціальна обумовленість виняткової необхідності та практичної доцільності вчасного виявлення прихованої підготовки та (або) відкритої інспірації торгівлі людьми задля використання у збройному конфлікті сьогодні не викликає сумнівів через стрімке поширення цього виду злочинної діяльності, яка з кожним днем набирає обертів, особливо після повномасштабного нападу країни-агресора на територію України.

Розроблення правових та організаційних засад, винахід нових методик викриття, документування зазначеного кримінального злочину вкрай важливі для ефективної боротьби, однак водночас неможливі без аналізу як теоретичних, наукових публікацій щодо цього, так і практичних дій оперативних підрозділів, які документують зазначені кримінальні вчинки в умовах сучасної війни.

Ключові слова: *кримінальні правопорушення, торгівля людьми, міжнародний договір, протидія злочинності, ратифікація.*

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення росії в Україну підвищило внутрішню мобільність населення, у зв'язку з чим значно зросли ризики незаконного переміщення людей задля їх експлуатації та безпосередньо торгівлі ними в різних проявах. Зазначене соціальне явище призвело до того, що станом на середину 2022 року, за підрахунками Міжнародної організації міграції, в Україні налічується 6,5 мільйонів внутрішньо переміщених осіб, ще понад 3 мільйонам людей довелося залишити територію України. Серед цих людей, відповідно до статистичних даних, у країнах Європи перебуває більше 5 мільйонів. Водночас на території Україні зареєстровано понад 4 мільйони внутрішньо переміщених осіб, серед яких більше 940 тисяч – діти. Незважаючи на те, що воєнний стан в Україні запроваджено порівняно нещодавно, початок міжнародного збройного конфлікту в нашій державі науковці аргументовано визначають з лютого 2014 року.

Торгівлю людьми визнано кримінальним злочином, який порушує основоположні права людини. Одним з його видів є використання в збройних конфліктах, який ділиться на відповідні його форми, а саме:

– вербування, переміщення, передача, переховування або одержання осіб чоловічої статі задля поповнення лав особового складу збройних сил сторін, що беруть участь у конфлікті;

– використання примусової праці і рабства для задоволення потреб озброєних груп;

– сексуальна експлуатація (військова проституція, насильницька вагітність);

– втягнення у злочинну діяльність;

– вилучення органів.

Статтею 21 Конституції України проголошено, що усі люди є вільними та рівними у своїй гідності та правах, а права та свободи людини є невідчужуваними та непорушними [1].

© Нирка І., 2024
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0008-4436-956X

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми. Вирішенню різних проблем, які виникають під час протидії кримінальним правопорушенням у сфері торгівлі людьми задля використання у збройному конфлікті, приділяли увагу такі видатні вчені, як А.А. Вознюк, І.В. Жук, О.В. Таран, С.С. Чернявський, В.В. Чернєя, Є.О. Письменський, Д.В. Григорчак, А.В. Мовчан, М.В. Хмара, А.В. Чулій, А.В. Лапкін, Д.П. Євтєєва, В.В. Кузнецов, В.А. Журавель, Н.С. Кузнєцова, О.М. Бандурка. Висловлюючи повагу до цих науковців, а також високо оцінюючи їхні здобутки, зауважимо, що оприлюднені в різні часи результати проведених ними досліджень не охоплюють всього комплексу сучасних проблем, пов'язаних з протидією торгівлі людьми задля використання у збройному конфлікті в сучасних умовах війни, зокрема правовому забезпеченню такої роботи, у тому числі на міжнародному рівні. Проблема залишається злободенною та потребує продовження проведення наукових досліджень певних її аспектів.

Отже, **метою статті** є визначення особливостей протидії оперативними підрозділами торгівлі людьми задля використання у збройному конфлікті в сучасний період.

Виклад основного матеріалу. Термін «торгівля людьми задля використання у збройному конфлікті» у правотворчій діяльності з'явився порівняно недавно. Його активно стали вживати в окремих законопроєктах і підзаконних нормативно-правових актах на початку військового вторгнення країни-агресора на територію України у 2014 році, починаючи з АР Крим, частини Луганської та Донецької областей, а в подальшому використання зазначеного терміна набрало обертів після повномасштабного військового вторгнення у 2022 році. До цього моменту зазначеному питанню не приділялось достатньої уваги на тій підставі, що в цивілізованому світі не було жодних підстав для розв'язання війни чи будь-якого прояву військової агресії.

Як у теорії оперативно-розшукової діяльності, так і в загальних правових науках склалася стала тенденція з розроблення нових способів документування тільки тих злочинів, в яких є сучасна необхідність. Тому питанню документування таких злочинів, як торгівля людьми задля використання у збройному конфлікті, не приділялось відповідної уваги до 2014 року. Незважаючи на це, єдиного підходу до розуміння змісту та визначення методик документування зазначеного кримінального злочину, відповідальність за яке передбачена ст. 149 КК України, серед науковців немає [2].

Багато сучасних дослідників ґрунтують власне розуміння сутності торгівлі людьми задля використання у збройному конфлікті на здобутках радянських учених, які запровадили це поняття та сформулювали відповідні дефініції.

Торгівля людьми є особливо небезпечним злочином, учиненням якого не лише порушуються права людини та руйнується особистісна цілісність постраждалої особи, але й відбувається посягання на основи правової держави та верховенства права. Нині у зв'язку з військовою агресією ця тема є особливо актуальною для нашої держави.

Згідно зі ст. 3 Конституції України, «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю». Стаття 29 Конституції України закріплює, що право на свободу та особисту недоторканність є одним з найбільш вагомих і значущих прав людини. У п. 1 ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод кожному забезпечено право на свободу та особисту недоторканність [3].

Торгівля людьми є проблемою глобального масштабу. Дедалі більшого поширення набувають форми торгівлі людьми, які не пов'язані із сексуальною і трудовою експлуатацією. З початку подій лютого 2022 року ризик потрапляння українських громадян у ситуацію торгівлі людьми значно підвищився. Це пов'язано з певними неминучими факторами, як-от виїзд українців за кордон, переміщенням всередині України (внутрішньо переміщені особи, далі – ВПО), а також депортацією до країни-агресора та примусовим переміщенням на тимчасово окуповані території. У зв'язку з цим головною метою торгівлі

людьми є експлуатація людини задля наживи або отримання іншої вигоди, тому вона може проявлятися у різних формах, як-от трудова експлуатація, сексуальна експлуатація, використання у порнографії, залучення до жебракування, продаж дитини, вилучення органів, примусова вагітність, примусове переривання вагітності, примусове одруження, примусове удочеріння (усиновлення) задля наживи, проведення дослідів над людиною, використання у збройних конфліктах, втягнення у злочинну діяльність.

Кожна з цих форм є окремою за своїм походженням, специфікою та методикою викриття, документування чи розслідування.

Питання щодо торгівлі людьми задля використання у збройному конфлікті, починаючи з 2014 року в Україні, стало найбільш актуальним та поширеним. Непроголошена війна країни-агресора з Україною, яка триває понад 10 років, показала суспільству необхідність максимально приділити увагу зазначеному питанню.

Торгівлю людьми задля використання у збройних конфліктах можна поділити на декілька видів:

– під час примусового переміщення з тимчасово окупованої території України на територію країни-агресора;

– громадяни України, що залишились на тимчасово окупованій території, з їх використанням для примусової праці (трудове рабство);

– діти-сироти, що перебували у відповідних соціальних закладах, розташованих на тимчасово окупованій території України;

– військові та інші громадяни України, які брали участь у збройному конфлікті на лінії зіткнення.

З 2014 року зазначені явища мали поширені непоодинокі випадки спочатку на території Луганської та Донецької областей, а після повномасштабного нападу 24 лютого 2022 року набули загальнодержавного масштабу та залишаються негативним явищем в Україні, яке просякло майже на всій східній та південній території України.

Методика документування та розслідування кримінальних проваджень вже досліджувалася відомими науковцями України, однак в умовах сучасної України вони потребують постійного удосконалення та корегування.

Обговорюючи проблемні питання протидії торгівлі людьми задля використання в збройних конфліктах в сучасній Україні перш за все необхідно звернути увагу на правоохоронні підрозділи, які виявляють, документують та розслідують злочини цієї категорії.

Відповідно до ч. 3 ст. 13 Закону України «Про Національну поліцію» [4], зазначеною проблемою, згідно з функціональними обов'язками, займається лише один підрозділ кримінального блоку – Департамент міграційної поліції (та його територіальні підрозділи). Водночас, якщо поглибитись до загального функціоналу зазначеного підрозділу, встановлено, що він наділений багатьма іншими функціями, пов'язаними з проблемами незаконного переміщення іноземців через територію України, людей, які незаконно або з порушеннями перебувають на території України. Можна дійти висновку, що, вочевидь, їхні дії недостатні для повного контролю цієї сфери та зазначені працівники, з огляду на службове навантаження, фізично не можуть повною мірою приділити увагу цьому питанню.

Наступним явищем, яке негативно впливає на результати роботи підрозділів у сфері протидії торгівлі людьми задля використання в збройних конфліктах, є факти використання особового складу відповідних оперативних підрозділів в непритаманних їм функціям, наприклад залучення оперативників до охорони певних об'єктів критичної інфраструктури, патрулювання. Отже, вочевидь, їхні можливості, виходячи з реалій сьогодення, недостатні, а зазначені працівники, з огляду на службове навантаження, фізично не можуть повною мірою приділити увагу притаманним їм функціям.

Іншою проблемою зазначеного питання є місце проведення досудового розслідування. В умовах сьогодення більшість злочинів цієї категорії вчиняється

або на тимчасово окупованій території України, або в межах бойового зіткнення, а розслідування проводять слідчі підрозділи переважно інших областей. Цей факт наявний через заяви про вчинення кримінальних злочинів, які пишуть внутрішньо переміщенні особи. З урахуванням недостатньої кількості оперативних джерел інформації, відстані до місця вчинення злочинів та місця мешкання свідків або осіб, які гіпотетично можуть бути свідками, всі ці фактори ускладнюють як оперативну, так і слідчу роботу, що негативно впливає на строки розслідування, його повноту та якість, знижує ефективність вжиття профілактичних заходів.

Черговою проблемою протидії злочинам торгівлі людьми задля використання у збройному конфлікті є тривалий час з моменту вчинення злочину до початку розслідування. Як приклад цього можна навести факти, що були встановлені після звільнення окремих окупованих територій Київської, Харківської, Миколаївської, Запорізької та Херсонської областей. Однак відповідна подія відбувалась заздалегідь до звільнення, тож більшість причетних до неї людей виїхала за межі України, як правило, на територію країни-агресора, або якщо ці злочини були вчинені військовими країни агресора, то вони переміщені на інші ділянки фронту згідно з наказами про ротацію.

Крім того, слід зазначити, що ст. 149 Кримінального кодексу України передбачає кримінальну відповідальність за торгівлю людьми, а також вербування, переміщення, переховування, передачу або одержання людини, вчинені задля експлуатації, з використанням примусу, викрадення, обману, шантажу, матеріальної чи іншої залежності потерпілого, його вразливого стану або підкупу третьої особи, яка контролює потерпілого, для отримання згоди на його експлуатацію [2].

Незважаючи на це, під час виявлення зазначених ознак злочину ці дії, як правило, кваліфікуються за ознаками ч. 1 ст. 438 КК України (порушення законів та звичаїв війни). Зазначений факт тягне за собою викривлення статистики, що, допускає недооцінювання значеного явища.

З лютого 2022 року слідчими підрозділами Національної поліції України зареєстровано близько 300 кримінальних провадження, передбачених ст. 149 (торгівля людьми) КК України, в рамках розслідування яких більше 220 осіб визнано потерпілими. Відповідно до статистичних даних найпоширенішими формами цього злочину виявились трудова та сексуальна експлуатація, експлуатація у сурогатному материнстві, примусове жебракування. Також визначено 29 фактів втягнення потерпілих у злочинну діяльність. З початком повномасштабного вторгнення рф дедалі частіше в засобах масової інформації, соціальних мережах та месенджерах публікується інформація про зниклих громадян, а також висвітлюються численні випадки торгівлі людьми з числа українських біженців задля їх експлуатації в різних формах, включно з проституцією третіми особами та іншими формами сексуальної експлуатації, примусовою працею, рабством або звичаями, подібними до рабства, підневільним станом або вилученням органів чи тканин для трансплантації. Також відзначені випадки торгівлі людьми задля використання у збройному конфлікті. Зазвичай жертвами цього явища є чоловіки віком від 25 до 55 років, які, як правило, залишились не неконтрольованій Україною території або виїхали до країни-агресора. Таких чоловіків використовують задля виконання бойових завдань, пов'язаних з поваленням державної влади та порушення суверенітету й територіальної цілісності України, із застосуванням чи погрозою застосування до них насильства [5, с. 518]. Військові дії на території України спричинили масові переміщення населення, що можуть призвести до збільшення рівня торгівлі людьми через особливо вразливий стан осіб, вимушених залишати свої помешкання.

Нині особливої актуальності набувають питання торгівлі людьми задля використання у збройному конфлікті як воєнного злочину, однак це не означає можливості кваліфікації діяння як міжнародного злочину. Водночас така кваліфікація можлива, якщо

діяння відповідає умовам, наведеним у міжнародних документах. Аналіз Римського статуту показує, що ознакам торгівлі людьми за національним законодавством України найбільше відповідає діяння, передбачене п. «с» ч. 1 ст. 7 Римського статуту – обернення в рабство (поневолення). [6] Діяння визнається міжнародним злочином за таких умов: 1) виконавець здійснював будь-яке або всі правомочності власника щодо однієї або кількох осіб, наприклад, шляхом придбання, продажу, надання у користування, обміну такої особи або осіб чи шляхом аналогічного позбавлення їхньої свободи; 2) діяння було скоєно у рамках широкомасштабного чи систематичного нападу на цивільне населення; 3) виконавець знав, що діяння є частиною широкомасштабного чи систематичного нападу на цивільне населення, або мав намір зробити його частиною такого нападу. Відповідне діяння на міжнародному рівні визнається злочином проти людяності, що відрізняється від воєнних злочинів, однак також вважається одним з найтяжчих міжнародних злочинів. Проблемою КК України є те, що він окремо не передбачає кримінальної відповідальності за злочини проти людяності, тому кваліфікація діяння у цьому разі за ст. 438 КК України є дискусійною [7, с. 53–55].

Ефективна та дієва стратегія протидії торгівлі людьми задля використання у збройному конфлікті повинна об'єднувати юридичні заходи і правоохоронну діяльність із заходами щодо запобігання, координації та допомоги потерпілим особам. На сучасному етапі боротьба з торгівлею людьми та протидія цьому явищу відбувається і на центральному (державному) рівні, і на глобальному – на рівні міжнародних організацій [8, с. 417–419]. Необхідне прийняття нормативних документів, що регулюють права жертв торгівлі людьми і визначають кримінальне переслідування осіб, що вчинили цей злочин. Крім того, наявність міжнародних нормативних документів дозволяє спростити ведення судом кримінальних справ, пов'язаних з торгівлею людьми, в будь-якій країні. Необхідно відзначити, що ЄС ще до повномасштабного вторгнення рф на територію України створив надійну правову та політичну базу для боротьби з торгівлею людьми. Так, 2 червня 2023 року Кабінет Міністрів України затвердив Державну цільову соціальну програму протидії торгівлі людьми на період до 2025 року. Метою державної програми є удосконалення механізму запобігання торгівлі людьми, підвищення ефективності виявлення осіб, які вчиняють злочини, пов'язані з торгівлею людьми, а також забезпечення захисту прав осіб, які постраждали від торгівлі людьми, та надання їм допомоги [9]. Торгівля людьми, що вчиняється в умовах збройного конфлікту або з використанням умов збройного конфлікту, є більш небезпечною, оскільки полегшує вчинення цих деліктів, а також сприяє віктимізації їхніх жертв. Тому варто розглянути можливість визнання кваліфікуючою чи особливо кваліфікуючою ознакою злочину, передбаченого ст. 149 КК України, вчинення його в умовах збройного конфлікту. Збройний конфлікт обумовлює введення воєнного стану. Водночас, як слушно зауважено, необхідність визнання воєнного або надзвичайного стану, а також пов'язаних з ним обставин такими, що впливають на кваліфікацію кримінального правопорушення чи призначення покарання, обумовлена тим, що за їх наявності полегшується вчинення кримінально протиправного діяння, зростає ризик особи стати потерпілою, а правоохоронні органи мають обмеженні ресурси для адекватного кримінально-правового реагування [10, с. 315]. Для запобігання та боротьби з торгівлею людьми задля використання у збройних конфліктах необхідно посилити міжнародні та вітчизняні правові інструменти, а також підвищити ефективність їхньої реалізації. Протидія цьому кримінальному явищу вимагає колективного реагування та скоординованих дій з боку держави та міжнародних організацій. Задля ефективної боротьби та якісної профілактики відповідні органи повинні збирати та поширювати інформацію з розбивкою за статтю, віком та іншими критеріями щодо підозрюваних та виявлених випадків торгівлі людьми відповідно до правил захисту даних. Швидкий обмін інформацією між відповідними зацікавленими сторонами, як державними, так і недержавними, на національному та міжнародному рівнях має вирішальне значення

для запобігання торгівлі людьми задля використання у збройному конфлікті. Міжнародна співпраця у цьому напрямі має надважливе значення [11]. Сьогодні ключовою проблемою торгівлі людьми залишається необізнаність або недостатня обізнаність громадян-потенційних жертв зазначеного злочину про сучасні його види. Необхідно виявляти нові фактори вразливості, нові ризики та виклики, що можуть впливати на виникнення ситуацій, пов'язаних з торгівлею людьми, та вживати інформативних заходів про випадки вчинення нових видів таких злочинів. Такі інформаційні заходи доцільно організовувати через спеціально-просвітницькі передачі, соціальні реклами, банери, листівки, інформативно-застережливі повідомлення у соціальних мережах, в освітніх закладах, просвітницьких заняттях, бесіди з представниками поліції, соціально-просвітницькі заходи державних органів самоуправління, громадських організацій та інші заходи, особливо на територіях неподалік лінії бойового зіткнення [12, с. 54]. Українське суспільство чекає післявоєнного часу, до якого терміново необхідно розробити і впровадити ефективні механізми взаємодії у сфері протидії торгівлі людьми за такими напрямами, як організація інформаційно-роз'яснювальної роботи серед населення, спрямованої на запобігання потраплянню в ситуації, пов'язані з торгівлею людьми задля використання у збройному конфлікті; підвищення професійного рівня спеціалістів, які надають допомогу особам, що постраждали від торгівлі людьми, здійснюють їх реабілітацію та соціальну реінтеграцію; проведення постійного моніторингу ефективності заходів, спрямованих на протидію торгівлі людьми; підвищення якості надання послуг особам, що постраждали від торгівлі людьми, зокрема шляхом впровадження стандартів надання соціальних послуг таким особам [13].

Висновки. Проведене дослідження проблеми торгівлі людьми задля використання у збройному конфлікті має як національний, так і міжнародний вимір, адже її слід розглядати і як ординарний, і як воєнний делікт. Міжнародний збройний конфлікт, що триває в Україні з 2014 року, обумовив появу нових тенденцій у сфері торгівлі людьми задля використання у збройному конфлікті. Виникли нові схеми цього кримінально протиправного діяння, пов'язані з використанням громадян України у збройному конфлікті як робочої сили чи безпосередніх учасників цього конфлікту. Відсутність ефективної системи притягнення до кримінальної відповідальності за воєнні злочини, вчинені в Україні, сприяє різноманітним проявам торгівлі людьми як воєнного делікту. Саме тому вкрай важливим є вироблення ефективного та дієвого механізму протидії цьому явищу. Крім вироблення та закріплення нормативно-правового підґрунтя протидії торгівлі людьми, важливими напрямами є: 1) налагодження ефективного механізму взаємодії між службами та підрозділами держави та міжнародними партнерами; 2) інформаційно-роз'яснювальна робота серед населення, яке гіпотетично може стати жертвою визначених протиправних діянь; 3) підвищення професійного рівня спеціалістів правоохоронних органів, які займаються зазначеним кримінальним явищем; 4) розроблення нових методів профілактики, розкриття, документування та розслідування зазначеного злочину. Одержані та оприлюднені результати дослідження можуть бути використані правниками в роботі правоохоронних органів та іншими зацікавленими суб'єктами з протидії торгівлі людьми задля використання у збройному конфлікті, а також науковцями та практиками під час проведення подальших наукових досліджень у цій сфері.

Список використаних джерел

1. Конституція України *(Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1996, № 30, ст. 141).

2. Кримінальний кодекс України *(Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2001, № 25–26, ст. 131).

3. Європейська конвенція з прав людини (конвенцію ратифіковано Законом від 17 липня 1997 року № 475/97-вр).

4. Про Національну поліцію : Закон України *(Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2015, № 40–41, ст. 379).

5. Григорчак Д.В. Торгівля людьми в реаліях масштабної військової агресії в Україні. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 17 червня 2022 року). Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 2. С. 517–520.

6. Римський статут міжнародного кримінального суду (Римський статут ратифіковано із заявами та поправками до нього Законом від 21 серпня 2024 року № 3909-IX).

7. Лапкін А.В., Євтєєва Д.П. Кваліфікація торгівлі людьми як воєнного злочину. *Протидія кіберзлочинності та торгівлі людьми* : матеріали міжнародна науково-практична конференція (Вінниця, 31 травня 2023 року). МВС України, ХНУВС, 2023. С. 53–55.

8. Григорчак Д.В. Протидія торгівлі людьми в умовах війни та глобальних викликів XXI століття. Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 19 травня 2023 року). Одеса : Юридика, 2023. Т. 2. С. 417–419.

9. Про затвердження Державної цільової соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2025 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 2 червня 2023 року № 496-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/496-2023-р#Text.

10. Вознюк А.А. Воєнний та надзвичайний стан як обставини, що впливають на кваліфікацію кримінального правопорушення або призначення покарання. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. № 6. С. 308–317. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-6/69 315.

11. Прібиткова Н.О. Протидія торгівлі людьми в умовах воєнного стану у розрізі міжнародної співпраці. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d9b645a4-312b-48cf-ae18-274276dc855f/content.

12. Брисковська О.М. Окремі аспекти з протидії торгівлі людьми. *Державна політика щодо протидії торгівлі людьми і незаконній міграції: Україна та світ* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 9 червня 2023 року). Львівський державний університет внутрішніх справ, 2023. С. 52–54.

13. Небитова Н.Ю. Актуальні питання протидії торгівлі людьми в умовах міжнародного збройного конфлікту в Україні. URL: http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/300286/29262.

Надійшла до редакції 22.11.2024

References

1. Konstytucija Ukrajiny (Vidomosti Verkhovnoji Rady Ukrajiny (VVR), 1996, № 30, st. 141).

2. Kryminaljnyj kodeks Ukrajiny (Vidomosti Verkhovnoji Rady Ukrajiny (VVR), 2001, № 25–26, st. 131).

3. Jevropejsjka konvencija z prav ljudyny (konvenciju ratyfikovano zakonom № 475/97-vr vid 17.07.97).

4. Zakon Ukrajiny “Pro Nacionaljnu policiju” (Vidomosti Verkhovnoji Rady (VVR), 2015, № 40–41, st. 379).

5. Ghryghorchak D.V. Torghivlja ljudjmy v realijakh masshtabnoji vijsjkovoji aghresiji v Ukrajini. Materialy Mizhnarodnoji naukovo-praktychnoji konferenciji (Odesa, 17 chervnja 2022 r.). Odesa : Vydavnychyj dim “Gheljvetyka”, 2022. T. 2. S. 517–520.

6. Rymsjkyj statut mizhnarodnogho kryminaljnogho sudu (Rymsjkyj statut ratyfikovano iz zajavamy ta popravkamy do njogho Zakonom № 3909-IX vid 21.08.2024).

7. Lapkin A.V., Jevtjejeva D.P. Kvalifikacija torghivli ljudjmy jak vojennogho zlochynu. Protydija kiberzlochynnosti ta torghivli ljudjmy: materialy mizhnarodna naukovo-praktychna konferencija (Vinnycja, 31 trav. 2023 r.) / MVS Ukrajiny, KhNUVS, 2023. S. 53–55.

8. Ghryghorchak D.V. Protydija torghivli ljudjmy v umovakh vijny ta ghlobaljnykh vyklykiv KhKhI stolittja. Jevropejsjki orijentyry rozvytku Ukrajiny v umovakh vijny ta ghlobaljnykh vyklykiv KhKhI stolittja: synerghija naukovykh, osvitnikh ta tekhnologhichnykh rishenj: materialy Mizhnarodnoji naukovo-praktychnoji konferenciji (Odesa, 19 travnja 2023 r.). Odesa: Vydavnyctvo “Jurydyka”, 2023. T. 2. S. 417–419.

9. Pro zatverdzhennja Derzhavnoji ciljovoji socialjnoji proghramy protydiji torghivli ljudjmy na period do 2025 roku : rozporjadzhennja Kabinetu Ministriv Ukrajiny vid 2 chervnja 2023 r. № 496-r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/496-2023-r#Text,

10. Voznjuk A.A. Vojennyj ta nadzvychajnyj stan jak obstavyny, shho vplyvajutj na kvalifikaciju kryminaljnogho pravoporushennja abo pryznachennja pokarannja. Jurydychnyj naukovyj elektronnyj zhurnal. 2022. № 6. S. 308–317. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-6/69 315.

11. Pribytkova N.O. Protydija torghivli ljudjmy v umovakh vojennogho stanu u rozrizi mizhnarodnoji spivpraci. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d9b645a4-312b-48cf-ae18-274276dc855f/content.

12. Bryskovsjka O.M. Okremi aspekty z protydiji torghivli ljudjmy. Derzhavna polityka shhodo protydiji torghivli ljudjmy i nezakonnij mighraciji: Ukrajina ta svit: materialy Mizhnarodnoji naukovo-praktychnoji konferenciji. (Ljviv, 9 cherv. 2023 r.) Ljvivsjkyj derzhavnyj universytet vnutrishnikh sprav, 2023. S. 52–54.

13. Nebytova N.Ju., Aktualjni pytannja protydiji torghivli ljudjmy v umovakh mizhnarodnogho zbrojnogho konfliktu v Ukrajini. URL: http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/300286/29262.

ABSTRACT

Ihor Nyrka. Characteristics and legal principles of combating trafficking in human beings for the purpose of use in armed conflict by operational units in the modern period

The purpose of the article is to determine the specifics and legal bases of combating human trafficking for the purpose of use in armed conflict in the conditions of the modern Russian-Ukrainian war. The social conditioning of the exceptional necessity and practical expediency of timely detection of hidden preparation and (or) open inspiration of human trafficking for the purpose of use in armed conflict today is not in doubt due to the rapid spread of this type of criminal activity, which is gaining momentum every day, especially after a full-scale attack on the country aggressor on the territory of Ukraine.

The development of legal and organizational principles, the invention of new detection methods, the documentation of the specified criminal offense is extremely important for the effective fight, but at the same time, it is impossible without the analysis of both theoretical and scientific publications on this matter, as well as the practical actions of operational units that document the specified criminal acts in the conditions of modern war.

At the same time, in addition to the development of the latest methods of prevention, detection, documentation and investigation of the specified criminal crime, it should be noted the problematic issues that arise in operational units whose function is to fight the specified criminal phenomenon, namely the lack of narrowly focused specialists, insufficient material and technical support, the actual remoteness of the units from the place of the crime, a long time between the establishment of the fact of human trafficking for the purpose of use in an armed conflict and the entry of the specified fact into the unified register of pre-trial investigations. All the facts listed above negatively affect the efficiency and quality of the pre-trial investigation, and as an investigation – slow down the moment of punishing the guilty and establishing the legal rights of the victims.

Key words: *criminal offenses, human trafficking, international agreement, crime prevention, ratification.*

УДК 342.9:336.2
DOI https://doi.org/10.32782/2078-3566-2024-4-35

Катерина РЕМЕЗ©
аспірант кафедри адміністративного права і процесу
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)
d_alpaa@dduvs.edu.ua

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОДАТКОВІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ТА МІСЦЕ СЕРЕД НИХ НОРМ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА

У статті проаналізовано нормативно-правові засади юридичної відповідальності за податкові правопорушення та місце серед них норм адміністративного права. Визначено, що нестача податкових надходжень ускладнює фінансування соціальних програм, виплату зарплат та пенсій. Також в умовах переходу України до ринкової економіки та в умовах воєнного стану зростання податкових правопорушень стало серйозною проблемою. Зазначено, що злочинність у цій сфері набула масового характеру, а схеми приховування доходів – поширеного явища.

Проаналізовано особливості кримінальної, адміністративної та фінансової (податкової) відповідальності за правопорушення в податковій сфері. Охарактеризовано податкове правопорушення як протиправне діяння, що порушує податкове законодавство і призводить до неналежного виконання податкових зобов'язань. В ході проведеного дослідження визначено, що адміністративно-правові норми спрямовані на правове регулювання податкової політики, що виражається в публічному адмініструванні податкових відносин, виокремленні статусу суб'єктів податкових відносин, забезпеченні контролю у сфері оподаткування, застосуванні адміністративно-правових норм та процедур у сфері податкової діяльності шляхом стягнення податків або накладення стягнень за податкові правопорушення. Визначено, що важливе місце серед норм, що регулюють юридичну відповідальність за податкові правопорушення, посідають норми адміністративного права. Податкові відносини регулюються адміністративно-правовими нормами, тобто законами, які є основою для правового порядку у цій сфері.

Ключові слова: *податкові правопорушення, адміністративні норми, юридична відповідальність, публічне адміністрування, правові засоби.*

Постановка проблеми. Згідно з положеннями статті 67 Конституції України, кожен зобов'язаний сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом [3]. Проте сьогодні проблема податкових правопорушень в Україні стає дедалі гострішою. Зростання тіньової економіки та використання схем приховування доходів призводять до значного недоотримання податків до державного бюджету. Це, в свою чергу, посилює економічну кризу, виснажує фінансові ресурси країни та негативно впливає на рівень життя населення. Наповнення державного бюджету є життєво важливим для розвитку будь-якої країни. Своєчасна та повна сплата податків, зборів та інших обов'язкових платежів забезпечує фінансову стабільність держави, а також дає змогу покращити соціальну захищеність громадян. Ухилення від сплати податків є не лише кримінальним злочином, але й серйозною загрозою для наповнення бюджету та забезпечення державних програм.

Нестача податкових надходжень ускладнює фінансування соціальних програм, виплату зарплат та пенсій. За останні роки спостерігається значне зростання бюджетного дефіциту, що підкреслює актуальність боротьби з податковими правопорушеннями.

© К. Ремез, 2024
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0001-9842-7816

Експерти та науковці зазначають, що сьогодні методи ухилення від сплати податків є доволі різноманітними, а податкові правопорушення, як правило, мають інтелектуальний характер. Загалом сучасні податкові правопорушення мають такі риси:

– здебільшого здійснюються в процесі професійної господарської діяльності з використанням комп'ютерних технологій та електронних засобів зв'язку;

– маскуються різноманітними прийомами та засобами приховування порушень під виглядом «невдалої» підприємницької діяльності;

– здійснюються особами, які мають вищу освіту, добре підготовані в економічному та організаційному планах, значна частина з яких пройшла підвищення кваліфікації за кордоном, раніше конфліктів з правоохоронними органами не мала;

– завдають значної економічної шкоди інтересам держави, більшості юридичних і фізичних осіб [10, с. 428–429].

Саме тому важливими є аналіз та вдосконалення нормативно-правових засад юридичної відповідальності за податкові правопорушення, а також виокремлення норм адміністративного права як одного з важливих елементів інструмента притягнення до відповідальності правопорушників.

Аналіз останніх публікацій. Теоретичні та практичні проблеми теорії податкових правовідносин розглядалися у роботах О.М. Бандурки, О.О. Бандурки, А.В. Головача, М.П. Кучерявенка, Т.Є. Кушнарьової, Т.О. Проценка, Л.А. Савченко, О.П. Угровецького. Проблематику податкових правопорушень вивчали Н.В. Проць, С.М. Попова, Г.С. Крайник, Л.М. Попова, О.М. Ещук, Ю.В. Тринчук, В.І. Озель, питання адміністративної відповідальності за ухилення від сплати податків – Ю.В. Марочкіна, Ю.Д. Овсій, А.С. Ярошенко, О.М. Костенко, Е.Д. Гасанов, Р.В. Калашнік. Водночас цілісної концепції нормативно-правового забезпечення застосування юридичної відповідальності за податкові правопорушення та визначення місця серед них норм адміністративного права досі сформовано не було. Такі питання переважно розглядалися фрагментарно без ґрунтовного наукового аналізу.

Тому **метою статті** є аналіз положень законодавства у сфері юридичної відповідальності за податкові правопорушення.

Основний виклад матеріалу. Повномасштабна війна внесла значні зміни до всіх сфер життя. Зокрема, податкова система зазнала суттєвих трансформацій, спрямованих на адаптацію до нових реалій та підтримку економіки в умовах війни. Однак разом з послабленням податкового тиску для окремих категорій платників спостерігається зростання випадків порушення податкового законодавства. Також в умовах переходу України до ринкової економіки зростання податкових правопорушень стало серйозною проблемою. Злочинність у цій сфері набула масового характеру, а схеми приховування доходів – великого поширення. Законодавство повинно ефективно захищати інтереси країни, підприємців і споживачів, а також боротися з податковими правопорушеннями. Статистичні дані свідчать про тривожну тенденцію, пов'язану з ухиленням від їх сплати.

Податкове правопорушення – це протиправне діяння, що порушує податкове законодавство і призводить до неналежного виконання податкових зобов'язань. Це не тільки правовий проступок, але й загроза для економічної безпеки держави.

Важливе місце серед норм, що регулюють юридичну відповідальність за податкові правопорушення, посідають норми адміністративного права. Податкові відносини регулюються адміністративно-правовими нормами, тобто законами, які є основою для правового порядку у цій сфері.

Системність адміністративно-правого регулювання податкових відносин в Україні за сучасного нормативно-правового забезпечення ускладняється об'єктивними обставинами. Серед них – значна кількість джерел правового регулювання податкових відносин, що належать до різних галузей права (конституційного, адміністративного, фінансового,

кримінально-процесуального тощо) та сфер (соціальної, фінансово-економічної, бюджетної), а також особливий статус ДПС України. Правове регулювання податкових відносин забезпечується значною кількістю нормативних актів, які відрізняються один від одного за багатьма ознаками – суб'єктами правотворчості, юридичною чинністю, порядком прийняття, назвою, порядком набуття чинності тощо [12, с. 114].

Основними нормативно-правовими актами, що регулюють юридичну відповідальність за податкові правопорушення, є:

– Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 р. [8];

– Кодекс адміністративного судочинства від 6 липня 2005 р. [1];

– Кодекс України про адміністративні правопорушення від 6 липня 2005 р. [2];

– Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. [4];

– Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. [5];

– Митний кодекс України від 13 березня 2012 р. [6];

– Наказ Міністерства фінансів України «Про затвердження Інструкції з оформлення податковими органами матеріалів про адміністративні правопорушення» від 2 липня 2016 р. № 566 (редакція від 15 лютого 2022 р.) [11].

Отже, розглянемо детальніше законодавчі документи, які регулюють правовідносини у сфері податкових правопорушень. Так, згідно з підпунктами 1.1–1.3 статті 111 Податкового кодексу України, за порушення законів з питань оподаткування та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи, застосовуються такі види юридичної відповідальності: фінансова, адміністративна, кримінальна. Зокрема, основними видами порушень податкового законодавства є відчуження майна, що перебуває в податковій заставі, без згоди контролюючого органу (стаття 116); порушення встановленого порядку взяття на облік (реєстрації) у контролюючих органах (стаття 117); порушення строку та порядку подання інформації про відкриття або закриття рахунків/ електронних гаманців, звіту про підзвітні рахунки (стаття 118); неподання або порушення порядку подання платником податків інформації для ведення Державного реєстру фізичних осіб – платників податків; неподання або несвоєчасне подання податкової звітності або невиконання вимог щодо внесення змін до податкової звітності (стаття 120); порушення платником податків порядку подання інформації про фізичних осіб – платників податків (стаття 119); порушення правил застосування спрощеної системи оподаткування фізичною особою – підприємцем (стаття 122) [8].

Ще одним нормативно-правовим актом, що посідає чільне місце серед норм у сфері юридичної відповідальності за податкові правопорушення, є Митний кодекс України. Згідно з його положеннями встановлюється податкова відповідальність.

Так, згідно зі статтею 303 Митного кодексу України, у разі несплати або неповної сплати митних платежів у встановлений строк такі платежі стягуються в порядку, визначеному Податковим кодексом України [6].

Щодо адміністративної відповідальності, то вона є засобом адміністративного впливу на порушників податкового законодавства із застосуванням адміністративно-правових норм. Підставою для адміністративної відповідальності за порушення податкового законодавства є наявність складу адміністративного правопорушення – винної або необережної дії чи бездіяльності, що посягає на захищені законом суспільні відносини, за яку законодавством передбачена адміністративна відповідальність [9, с. 49].

Основні документи, що регулюють притягнення до адміністративної відповідальності, складання процесуальних документів та розгляд такого провадження, врегульовано Кодексом адміністративного судочинства, Кодексом України про адміністративні правопорушення та Наказом Міністерства фінансів України «Про затвердження Інструкції з оформлення податковими органами матеріалів про адміністративні правопорушення».

Зокрема, згідно з положеннями Кодексу України про адміністративні правопорушення, податкові органи уповноваженні як на розгляд справи та винесення постанові по справі (тобто компетенція розгляду належить податковим органам), так і на складання протоколу про адміністративні правопорушення в податковій сфері, з подальшим спрямуванням до суду.

Так, компетенція органів щодо винесення постанови податковими органами визначена статтею 234-2 КУпАП, в якій зазначено, що податкові органи розглядають справи про адміністративні правопорушення, пов'язані з порушенням порядку приймання готівки для подальшого її переказу (стаття 163-13), порушенням порядку проведення готівкових розрахунків та розрахунків з використанням електронних платіжних засобів за товари (послуги) (стаття 163-15), ухиленням від подання декларації про доходи (стаття 164-1), порушенням законодавства про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (стаття 165-1), порушенням порядку припинення юридичної особи (частини 3–6 статті 166-6), перешкоджанням уповноваженим особам податкових органів у проведенні перевірок (стаття 188-23).

Від імені податкових органів розглядати справи про адміністративні правопорушення і накладати адміністративні стягнення мають право керівники податкових органів та їхні заступники, уповноважені ними посадові (службові) особи. Окрім цього, статтею 255 КУпАП визначено перелік правопорушень, за які територіальні податкові органи уповноважені на складання протоколу про адміністративні правопорушення в податковій сфері. Зокрема, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику, та його територіальних органів (статті 51-2, 155-1, частини перша і третя статті 161-1, статті 162-1, 163-1 -163-4, 163-12, 163-15, частини друга і третя статті 163-17, статті 164, 164-5, 164-16, 166-16, 166-17, 177-2) [3; 9].

Отже, адміністративно-правові норми спрямовані на правове регулювання податкової політики, що виражається в такому:

– публічне адміністрування податкових відносин;

– виокремлення статусу суб'єктів податкових відносин;

– застосування адміністративно правових норм та процедур у сфері податкової діяльності шляхом стягнення податків або ж накладення стягнень за податкові правопорушення;

– забезпечення контролю у сфері оподаткування.

Адміністративно-правове регулювання у сфері оподаткування характеризується такими особливостями: 1) є каталізатором податкової системи й управлінською складовою частиною податкової політики; 2) відображає цілеспрямований, організуючий та управлінський вплив держави на процес оподаткування задля забезпечення ефективного адміністрування податків, забезпечення своєчасності сплати коштів у формі податків та інших обов'язкових платежів; 3) об'єктом виступає процес оподаткування, а головним завданням є забезпечення ефективної фіскальної та податкової політики країни [12, с. 112].

Наступним видом юридичної відповідальності серед податкових правопорушень є кримінальна відповідальність, яка врегульована Кримінальним кодексом України та Кримінально-процесуальним кодексом України. Згідно з чинним законодавством, кримінальна відповідальність за ухилення від сплати податків настає, коли особа ухиляється від сплати податків у значному розмірі або систематично не сплачує податки, або ухиляється від сплати податків за допомогою шахрайства, підробки документів тощо. Залежно від тяжкості злочину, кримінальна відповідальність може передбачати як штраф у вигляді грошового стягнення, так і позбавлення волі на певний термін або й інші покарання. Важливо розуміти, що ухилення від сплати податків є серйозним злочином, який завдає значної шкоди державі.

Так, статтею 212 Кримінального кодексу України, передбачена кримінальна відповідальність за ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів, а саме умисне ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), що входять у систему оподаткування, введених у встановленому законом порядку, вчинене службовою особою підприємства, установи, організації, незалежно від форми власності, або особою, що займається підприємницькою діяльністю без створення юридичної особи, чи будь-якою іншою особою, яка зобов'язана їх сплачувати, якщо ці діяння призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів у значних розмірах. Згідно зі статтею 11 Кримінального кодексу України, кримінальним правопорушенням є суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення [4].

Під значним розміром коштів слід розуміти суми податків, зборів та інших обов'язкових платежів, які в тисячу і більше разів перевищують установлений законодавством неоподатковуваний мінімум доходів громадян. Під великим розміром коштів розуміються суми податків, зборів та інших обов'язкових платежів, які в три тисячі і більше разів перевищують установлений законодавством неоподатковуваний мінімум доходів громадян. Під особливо великим розміром коштів – суми податків, зборів, інших обов'язкових платежів, які в п'ять тисяч і більше разів перевищують установлений законодавством неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Наявність у дії (чи бездіяльності) вини у формі умислу чи необережності є обов'язковою умовою притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які вчинили діяння, передбачені зазначеними статтями Кримінального кодексу України [7].

Висновок. Таким чином, ефективні заходи щодо запобігання податковим злочинам та правопорушенням є необхідною умовою для економічного розвитку та стабільності України. Саме тому важливим для зменшення кількості податкових правопорушень є забезпечення контролю у цій сфері та притягнення винних до юридичної відповідальності.

Податкова відповідальність регулюється окремими правовими джерелами, найважливішими з яких є Податковий кодекс України. З іншого боку, норми податкової відповідальності, які були розпорошені цим актом, лише досягли певного рівня систематизації.

Важливе місце серед норм, що регулюють юридичну відповідальність за податкові правопорушення, посідають саме норми адміністративного права, адже податкові відносини регулюються переважно адміністративно-правовими нормами, що є основою забезпечення правопорядку у цій сфері.

Список використаних джерел

1. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text.

2. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10.

3. Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.

4. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text.

5. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text.

6. Митний кодекс України від 13 березня 2012 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text.

7. Науково-практичний коментар до Податкового кодексу України. URL: http://www.profiwins.com.ua/uk/comentsnk.html.

8. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text.

9. Попова С.М. Адміністративна відповідальність за правопорушення у податковій сфері. *Сучасні проблеми адміністративного права та процесу* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 30 черв. 2017 р.). Харків : ХНУВС, 2017. С. 49–51.

10. Попова С.М., Крайнюк Г.С., Попова Л.Л., Єщук О.М. Додержання податкового законодавства як необхідна умова фінансового розвитку держави. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2018. № 3 (26). С. 425–434. DOI: https://doi.org/10.18371/fcaptp.v3i26.144268.

11. Про затвердження Інструкції з оформлення податковими органами матеріалів про адміністративні правопорушення (редакція від 15 лютого 2022 р.) : Наказ Мінфіну України від 2 липня 2016 р. № 566. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/209468_d-onovlena-nstruktsya-z-oformlennya-podatkovimi-organami-materialv-pro-admnpravoporushennya.

12. Теремецький В.І. Податкові правовідносини в Україні : монографія. Харків : Диса плюс, 2012. 648 с.

Надійшла до редакції 26.11.2024

References

1. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrayiny vid 06.07.2005 [Code of Ukraine of Administrative Procedure of July 6, 2005]. URL: Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text. [in Ukr.]

2. Kodeks Ukrayiny pro administratyvni pravoporushennya vid 07.12.1984 [Code of Ukraine on Administrative Offenses of December 7, 1984]. URL: Retrieved from http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10. [in Ukr.]

3. Konstytutsiya Ukrayiny vid 28.06.1996 [Constitution of Ukraine of June 28, 1996]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text. [in Ukr.]

4. Kryminal'nyy kodeks Ukrayiny vid 05.04.2001 [Criminal Code of Ukraine of April 5, 2001]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text.

5. Kryminal'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrayiny vid 13.04.2012 [Criminal Procedure Code of Ukraine of April 13, 2012]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text. [in Ukr.]

6. Mytnyy kodeks Ukrayiny vid 13.03.2012 [Customs Code of Ukraine of March 13, 2012]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text. [in Ukr.]

7. Naukovo-praktychnyy komentar do Podatkovoho kodeksu Ukrayiny [Scientific and practical commentary to the Tax Code of Ukraine]. Retrieved from http://www.profiwins.com.ua/uk/comentsnk.html. [in Ukr.]

8. Podatkovyy kodeks Ukrayiny vid 02.12.2010 [Tax Code of Ukraine of Decemder 2, 2010]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text. [in Ukr.]

9. Popova, S.M. (2017) Administratyvna vidpovidal'nist' za pravoporushennya u podatkoviy sferi. Suchasni problemy administratyvnoho prava ta protsesu *[Administrative liability for offenses in the tax sphere. Modern problems of administrative law and procedure]* : materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf. (m. Kharkiv, 30 cherv. 2017 r.). Kharkiv : KhNUVS, pp. 49–51. [in Ukr.]

10. Porova, S.M., Krainyk, H.S., Porova L.M., & Yeshchuk, O.M. (2018). Doderzhannya podatkovoho zakonodavstva yak neobkhidna umova finansovoho rozvytku derzhavy [Compliance with tax legislation as a necessary condition for the financial development of the state]. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, 3 (26), 425–434. https://doi.org/10.18371/fcaptp.v3i26.144268. [in Ukr.]

11. Pro zatverdzhennya Instruktsiyi z oformlennya podatkovymy orhanamy materialiv pro administratyvni pravoporushennya [On approval of the Instructions on the preparation of materials on administrative offenses by tax authorities] (redaktsiya vid 15.02.2022) : nakaz Minfinu Ukrayiny vid 02.07.2016 № 566. Retrieved from https://jurliga.ligazakon.net/news/209468_d-onovlena-nstruktsya-z-oformlennya-podatkovimi-organami-materialv-pro-admnpravoporushennya. [in Ukr.]

12. Teremets'kyy, V.I. (2012) Podatkovi pravovidnosyny v Ukrayini [Tax legal relations in Ukraine]: monohraf. Kharkiv: Dysa plyus, 648 p. [in Ukr.]

ABSTRACT

Kateryna Remez. Regulatory principles of legal liability for tax offenses and the place of administrative legal rules among them.

The article analyzes the normative and legal principles of legal responsibility for tax offenses and the place among them of the norms of administrative law. It was determined that the lack of tax revenues complicates the financing of social programs, the payment of salaries and pensions. Also, in the conditions of Ukraine's transition to a market economy and in the conditions of martial law, the growth of tax offenses has

become a serious problem. It is noted that crime in this area has become massive, and income concealment schemes are a common phenomenon.

The peculiarities of criminal, administrative and financial (tax) liability for offenses in the tax sphere are analyzed. The article also describes a tax offense as an illegal act that violates tax legislation and leads to improper fulfillment of tax obligations. In the course of the conducted research, it was determined that administrative and legal norms are aimed at the legal regulation of tax policy, which is expressed in the public administration of tax relations, distinguishing the status of subjects of tax relations, ensuring control in the field of taxation, applying administrative and legal norms and procedures in the field of tax activities, by collecting taxes or imposing fines for tax offenses. It was determined that an important place among the norms regulating legal responsibility for tax offenses belongs to the norms of administrative law. Tax relations are regulated by administrative and legal norms, that is, laws that are the basis for the legal order in this area.

Key words: *tax offenses, administrative regulations, legal liability, public administration, legal means*.

УДК 343.13
DOI https://doi.org/10.32782/2078-3566-2024-4-36

Михайло РОМАНЮК©
аспірант кафедри кримінального процесу
та криміналістики факультету № 1
(Львівський державний університет внутрішніх справ,
м. Львів, Україна)
roma_2025@ukr.net

СУТНІСТЬ СПЕЦІАЛЬНОГО СУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЯК ПРОЯВУ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ФОРМИ

Стаття присвячена дослідженню сутності спеціального судового провадження як прояву диференціації кримінальної процесуальної форми. Сформульовано дефініцію спеціального судового провадження. На підставі аналізу наукових джерел виокремлено чотири підходи до розуміння спеціального судового провадження як прояву диференціації кримінальної процесуальної форми: 1) як самостійне кримінальне провадження; 2) як спрощена форма кримінального провадження; 3) як ускладнена форма кримінального провадження; 4) як поєднання спрощеної та ускладненої кримінальної процесуальної форм. Сформовано висновок, що спеціальне судове провадження займає особливу «нішу» у національному кримінальному процесі, перебуваючи «на перехресті» спрощеної та ускладненої кримінальної процесуальної форми.

Ключові слова: *кримінальний процес, диференціація кримінальної процесуальної форми, спеціальне судове провадження, in absentia, кримінальне провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого.*

Постановка проблеми. Дослідження проблематики щодо функціонування спеціального судового провадження привертає увагу як науковців, так і практиків з огляду на специфіку його нормативного регулювання та здійснення. Неабиякий інтерес до цієї проблематики викликаний нормативними трансформаціями протягом останніх років і, звісно, неоднозначним ставленням правників до окремих елементів функціонування кримінального провадження за відсутності підозрюваного, обвинуваченого (in absentia).

© М. Романюк, 2024
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0005-6483-456X

Гостроти досліджуваному питанню також додає обумовленість функціонування цього інституту в умовах дії правого режиму воєнного стану, коли більшість воєнних злочинів розглядається саме в порядку спеціального судового провадження.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питання сутності кримінального провадження за відсутності підозрюваного, обвинуваченого перебувають під постійною увагою науковців, зокрема ці питання досліджували І.В. Гловюк, Г.В. Матвієвська, О.О. Нагорнюк-Данилюк, І.В. Оборонова, Є.М. Пеліхос, Р.Г. Пєсцов, Д.С. Слінько. Проте в їхніх роботах не досліджувалося питання сутності спеціального судового провадження як прояву диференціації кримінальної процесуальної форми.

Мета дослідження полягає у з'ясуванні сутності спеціального судового провадження, що стане можливим завдяки, по-перше, формулюванню дефініції спеціального судового провадження, по-друге, дослідженню особливостей кримінального провадження за відсутності підозрюваного, обвинуваченого і, зокрема спеціального судового провадження, як прояву диференціації кримінальної процесуальної форми.

Виклад основного матеріалу. Перш за все слід розібратись із використаною теріологією та сформулювати дефініцію спеціального судового провадження. Аналіз юридичної літератури дає змогу зрозуміти, шо науковці оперують різними поняттями, як-от «заочне провадження» [11; 15], «заочне кримінальне судочинство» [22], «спеціальне кримінальне провадження» [12; 14]. Таке розмаїття у термінах щодо досліджуваного правового явища обумовлено трансформаціями кримінального процесуального законодавства, яке відбувалось, зокрема, з 2012 року. Формулювання інституту in absentia через категорію «заочне провадження» пов'язано із саме таким його нормативним визначенням та закріпленням порядку здійснення у главі 41-1 КПК України «Заочне кримінальне провадження», яке фактично існувало короткий період часу у 2014 році [16; 17].

У досліджуваному питанні слід звернутись до чинних законодавчих положень. Сучасне унормування досліджуваного явища дає змогу виокремити такі терміни, які використовуються у КПК України:

– кримінальне провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого (in absentia) (ч. 2 ст. 7);

– спеціальне досудове розслідування (ст. ст. 297-1–297-5);

– спеціальне судове провадження (ч. 3 ст. 323).

Отже, сьогодні законодавець не оперує таким поняттям, як «спеціальне кримінальне провадження» або «заочне кримінальне провадження», а визначає процедуру «in absentia» через категорію «кримінальне провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого». Крім того, є дві форми цього виду провадження: 1) спеціальне досудове розслідування; 2) спеціальне судове провадження.

Досліджуючи поняття спеціального судового провадження, маємо зазначити, що воно на законодавчому рівні не визначено. У КПК України містяться поняття «кримінальне провадження» (п. 10. ч. 1 ст. 3) та «судове провадження» (п. 24. ч. 1 ст. 3), під якими розуміється «кримінальне провадження у суді першої інстанції, яке включає підготовче судове провадження, судовий розгляд і ухвалення та проголошення судового рішення, провадження з перегляду судових рішень в апеляційному, касаційному порядку, а також за нововиявленими або виключними обставинами» [7]. Така категорія, як «спеціальне», що стосується процедури «in absentia», на законодавчому рівні не розкрита.

У зв'язку з відсутністю нормативного визначення досліджуваного поняття на науковому рівні намагаються його розкрити, найчастіше характеризуючи ознаки або підстави здійснення. Так, І.В. Оборонова визначає спеціальне судове провадження (in absentia) «як самостійний диференційований різновид судового провадження в суді першої інстанції, що здійснюється за ухвалою суду щодо злочинів, передбачених кримінальним процесуальним законом, за фактичної відсутності в судовому засіданні обвинуваченого,

який переховується від суду на тимчасово окупованій території України або поза її межами задля ухилення від кримінальної відповідальності чи переданий для обміну як військовополонений, що обумовлює необхідність дотримання посилених процесуальних гарантій прав обвинуваченого» [13, с. 175].

Розкриваючи поняття «спеціальне судове провадження», по-перше, маємо з'ясувати, на якій зі стадій кримінального провадження воно може бути здійснено, оскільки за визначенням, що міститься у п. 24. ч. 1 ст. 3 КПК України, судове провадження, окрім як здійснення судового розгляду у суді першої інстанції, включає також здійснення провадження в апеляційному, касаційному порядку, а також за нововиявленими або виключними обставинами. Водночас аналіз законодавчих положень свідчить про відсутність особливостей у порядку апеляційного та касаційного оскарження вироків, винесених за відсутності обвинуваченого, зокрема це стосується суб'єктів оскарження та порядку розгляду апеляційної, касаційної скарг. На цій проблематиці вже акцентувалась увага окремими науковцями [14, с. 189; 19], і вона буде нами вивчена більш детально у наступних підрозділах.

Втім, відсутність нормативно визначених особливостей апеляційного оскарження вироку, винесеного за відсутності обвинуваченого, не заперечує такої можливості. Наприклад, йдеться про можливість оскарження вироку захисником обвинуваченого, про що свідчать відповідні приклади (вирок Запорізького апеляційного суду від 16 травня 2024 року, справа № 333/3218/23 [2]), або прокурором (вирок Дніпровського апеляційного суд від 17 вересня 2024 року, справа № 201/5875/22 [1], вирок Миколаївського апеляційного суду від 30 жовтня 2020 року, справа № 490/6729/16-к [3]), або потерпілим (вирок Чернівецького апеляційного суду від 26 квітня 2021 року, справа № 725/5785/14-к [4]).

Отже, проведений аналіз слідчо-судової практики дає змогу не погодитись із вищенаведеною позицією І.В. Оборонової, яка визначає спеціальне судове провадження як різновид судового провадження в суді першої інстанції [13, с. 175], оскільки провадження за процедурою in absentia може бути здійснено також у порядку перегляду судових рішень.

Таким чином, спеціальне судове провадження (in absentia) – це особливий порядок судового провадження, що здійснюється за відсутності обвинуваченого, який ухиляється від кримінальної відповідальності, оголошений у міжнародний розшук із забезпеченням належної процедури дотримання його прав.

Доктринальне вивчення сутності спеціального судового провадження за відсутності обвинуваченого неможливо здійснити без з'ясування сутності більш широкого поняття «кримінальне провадження за відсутності підозрюваного чи обвинуваченого», яке, в свою чергу, нерозривно пов'язане з проблемою диференціації кримінальної процесуальної форми. У наукових виданнях щодо цього цілком слушно наголошується на тому, що «на сучасному етапі розвитку кримінально-процесуального законодавства проблеми процесуальної форми найбільш гостро постають у зв'язку з питанням про диференціацію процесу, тобто створення різних за ступенем процесуальної складності процедур розгляду кримінальних справ» [18, с. 75]. Також слід звернутись до наукових праць В.М. Трофименко, який системно проаналізував кримінальну процесуальну форму та дійшов висновку, що «диференціація являє собою тенденцію розвитку сучасного законодавства» [21, с. 145]. Такої позиції дотримуються й інші науковці, зокрема О.Г. Шило [23, с. 181], Т.Г. Фоміна, Г.І. Глобенко [24, с. 392], Г.К. Тетерятник [20, с. 137].

У науці кримінального процесу репрезентовано підхід до розуміння диференціації кримінальної процесуальної форми як «властивості кримінального судочинства, що спрямована на забезпечення його стабільності шляхом функціонування особливих і спеціальних порядків здійснення досудового розслідування та судового провадження, які відрізняються від уніфікованої процесуальної форми, отже, внаслідок своєї специфіки сприяють забезпеченню законності кримінальної процесуальної діяльності та охороні прав її учасників» [24, с. 389].

Підтримуючи окреслені позиції, зазначимо, що диференціація кримінальної процесуальної форми допомагає побудувати усю систему кримінального процесу таким чином, щоб автономізувати окремі форми кримінальних проваджень та встановити особливий порядок їх здійснення. Закріплення на нормативному рівні певних особливостей здійснення кримінального провадження, (що наявне під час кримінального провадження за відсутності підозрюваного, обвинуваченого) під час здійснення процесуальних дій та прийняття рішень дає змогу говорити про диференціацію кримінальної процесуальної форми.

Окремо зазначимо, що аналіз наукових джерел до з'ясування сутності кримінальної процесуальної форми свідчить про те, що, як правило, вчені виокремлюють ускладнену або спрощену форму кримінальних проваджень [8, с. 20]. Кримінальне провадження здійснюється за ускладненою формою у разі існування законодавчо закріплених додаткових гарантій прав учасників кримінального провадження, участі більшої кількості суб'єктів (наприклад, кримінальне провадження за участю неповнолітніх (глава 38 КПК України), кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру (глава 39 КПК України)). Спрощена форма простежується у разі вчинення нетяжкого злочину, очевидності його вчинення (наприклад, досудове розслідування кримінальних проступків (глава 25 КПК України), спрощене провадження щодо кримінальних проступків (§ 1 глави 30 КПК України)). Відповідно, постає питання про визначення місця спеціального судового провадження в системі кримінальних проваджень. Зауважимо, що це питання не є однозначним серед представників наукової спільноти, оскільки є різні позиції щодо визначення його сутності.

Аналіз наукових джерел засвідчив фактично чотири підходи до розуміння спеціального судового провадження як прояву диференціації кримінальної процесуальної форми: 1) як самостійне кримінальне провадження; 2) як спрощена форма кримінального провадження; 3) як ускладнена форма кримінального провадження; 3) як поєднання спрощеної та ускладненої кримінальної процесуальної форм.

Говорячи про перший підхід, зауважимо, що у науковій літературі можна зустріти думку про те, що кримінальне провадження за відсутності підозрюваного чи обвинуваченого є самостійним кримінальним провадженням. Таку думку, зокрема, відстоює Р.Г. Пєсцов, оскільки, на його переконання, воно відповідає усім ознакам самостійності [15, с. 161–162]. Така позиція, на нашу думку, є доволі дискусійною. До того ж важко розглядати будь-яке кримінальне провадження, яке здійснюється за особливою формою, як самостійне. Кожне з проваджень має певні відмінності в законодавчому регулюванні, особливості, зумовлені діями органів досудового розслідування, суду на всіх або деяких стадіях кримінального провадження, які призводять до зміни форм діяльності за такими провадженнями. Водночас такі відмінності свідчать саме про диференціацію процесуальної форми, а не про її самостійність. Саме тому, на наше переконання, розглядати спеціальне судове провадження, як й інші провадження, що здійснюються за особливою формою, як самостійне кримінальне провадження недоцільно.

У свою чергу, В.Г. Дрозд вказує на виділення в рамках диференційованих форм кримінального провадження двох видів, а саме особливих і спеціальних порядків здійснення досудового розслідування та судового провадження. Таку позицію вчена обґрунтовує тим, що, окрім особливих порядків кримінального провадження, закріплених у Розділі VI КПК України, у законі також передбачено ще декілька диференційованих форм досудового розслідування або судового провадження. Відповідно, спеціальне судове провадження авторка відносить до спеціальних порядків кримінального провадження [6, с. 100–101].

Більшість науковців дотримується позиції, що кримінальне провадження за відсутності підозрюваного, обвинуваченого є спрощеною формою кримінального провадження. Зокрема, такої думки дотримуються В.Т. Маляренко [9, с. 8], О.О. Нагорнюк-Данилюк [12, с. 115–117]. Сутність спрощеного провадження, як зазначено у наукових

джерелах, «полягає у вилученні або скороченні кримінальних процесуальних стадій, інститутів і норм під час реалізації базових принципів судочинства і забезпечення гарантій прав і законних інтересів його учасників» [10, с. 349].

Позиція про спрощення спеціального судового провадження може бути обґрунтована тим, що розгляд кримінального провадження здійснюється відповідно до загальних положень судового розгляду за фактичної відсутності обвинуваченого під час його здійснення. Відповідно, під час здійснення провадження за відсутності особи судовий розгляд може бути прискорено. Водночас у цьому аспекті не можна не згадати про деяке ускладнення процесуальної форми. Зокрема, йдеться про наявність закріплених у законі певних підстав і умов здійснення кримінального провадження за процедурою in absentia; забезпечення обов'язкової участі захисника; належне повідомлення підозрюваного, обвинуваченого про місце та час здійснення процесуальних дій за його участю. Враховуюче це, ми вважаємо, що спеціальне судове провадження складно однозначно віднести або до спрощених або ускладнених проваджень.

Цілком слушно щодо цього зазначає І.В. Главюк, що у системі кримінальних проваджень кримінальне провадження in absentia посідає особливе місце, оскільки характеризується одночасно і спрощенням, і ускладненням кримінально-процесуальної форми [5, с. 22]. Розвиваючу наведену думку, І.В. Оборонова вказує на те, що «цьому різновиду судового провадження притаманні ознаки як спрощення, так і ускладнення процесуальної форми, однак воно більше тяжіє до ускладнених проваджень» [13, с. 179]. Таке ускладнення, на думку авторки, обумовлене безпосередньою відсутністю обвинуваченого.

Висновки. Підсумовуючи, можемо зазначити, що нормативне закріплення кримінального провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого є проявом диференціації кримінальної процесуальної форми, що свідчить про розвиток законодавства щодо автономізації окремих форм кримінальних проваджень та встановлення особливого порядку їх здійснення.

Кримінальне провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого (in absentia), що охоплює спеціальне досудове розслідування і спеціальне судове провадження, займає особливу «нішу» у національному кримінальному процесі, перебуваючи, на наше переконання, «на перехресті» спрощеної та ускладненої кримінальної процесуальної форм.

Хоча законодавець не відніс кримінальне провадження за відсутності підозрюваного, обвинуваченого, зокрема спеціальне судове провадження, до особливих порядків кримінального провадження, закріплених, у Розділі VI КПК України, така форма провадження є особливою, оскільки порядок його здійснення обумовлений наявністю відмінностей порівняно зі звичайним порядком.

Список використаних джерел

1. Вирок Дніпровського апеляційного суд від 17 вересня 2024 року, справа № 201/5875/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/121717712.

2. Вирок Запорізького апеляційного суду від 16 травня 2024 року, справа № 333/3218/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/119362730.

3. Вирок Миколаївського апеляційного суду від 30 жовтня 2020 року, справа № 490/6729/16-к. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/92552772.

4. Вирок Чернівецького апеляційного суду від 26 квітня 2021 року, справа № 725/5785/14-к. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/96517499.

5. Главюк І.В. Кримінальне провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого (in absentia) у системі кримінального провадження України. *Право України*. 2015. № 7. С. 16–25.

6. Дрозд В.Г. Концептуальні засади правового регулювання досудового розслідування як стадії кримінального провадження : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 ; ХНУВС. Харків, 2019. 495 с.

7. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text.

8. Лобойко Л.М., Банчук О.А. Кримінальний процес : навчальний посібник. Київ : ВАІТЕ, 2014. 280 с.

9. Маляренко В.Т. Про заочне провадження у кримінальному судочинстві. *Право України*. 2004. № 9. С. 3–12.

10. Матвієвська Г.В. Заочне провадження як форма кримінального судочинства. *Університетські наукові записки*. 2013. № 3 (39). С. 347–355.

11. Матвієвська Г.В. Теоретичні засади застосування заочного провадження в кримінальному процесі. *Науковий вісник Ужгородського університету.* 2012. № 18. С. 121–126.

12. Нагорнюк-Данилюк О.О. Поняття, сутність і значення інституту спеціального провадження в кримінальному процесі України. *Право і безпека.* 2015. № 2. С. 113–120.

13. Оборонова І.В. Диференціація кримінального провадження в суді першої інстанції : дис. … д-ра філос. : 081 – Право ; Хмельницьк. ун-т управління та права ім. Леоніда Юзькова. Хмельницький, 2023. 250 с.

14. Пеліхос Є.М. Забезпечення права на захист підозрюваного, обвинуваченого при здійсненні спеціального кримінального провадження (in absentia) : дис. … д-ра філос. :081 – Право ; НАВС. Київ, 2022. 256 с.

15. Пєсцов Р.Г. Заочне провадження в кримінальному процесі України : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. Київ, 2012. 191 с.

16. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо припинення норм законів, схвалених 16 січня 2014 року : Закон України від 23 лютого 2014 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/767-18#Text.

17. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо заочного кримінального провадження : Закон України від 16 січня 2014 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/725-18#Text.

18. Сокира Л.М. Спрощений порядок розгляду кримінальних справ. *Прокуратура. Людина. Держава*. 2004. № 9. С. 74–78.

19. Татаров О.В. Заочний розгляд очима Європи. Сайт «Судова влада України» (26.02.2015). URL: https://shr.od.court.gov.ua/sud1532/pres-centr/novini/156996.

20. Тетерятник Г.К. Уніфікація та диференціація процесуальної форми: синергетичний підхід. *Верховенство права*. 2017. № 1. С. 136–143.

21. Трофименко В.М. Теоретичні та правові основи диференціації кримінального процесу України : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09 ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2017. 437 с.

22. Трубніков В.М., Слінько Д.С. Реалізація засад кримінального провадження в процесуальній формі заочного кримінального судочинства. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. 2014. № 1137. Вип. 18. С. 177–181.

23. Шило О.Г. До питання щодо диференціації кримінально-процесуальної форми. *Право України.* 2010. № 9. С. 180–186.

24. Fomina T., Hlobenko H., Melnyk O., Melnyk V. Differentiation of a criminal procedural form as a condition of development of modern legislation. *Amazonia investiga.* 2020. Vol. 9. No 28. P. 386–393. DOI: https://doi.org/10.34069/AI/2020.28.04.43.

Надійшла до редакції 4.12.2024

References

1. Vyrok Dniprovs'koho apelyatsiynoho sudu vid 17.09.2024, sprava № 201/5875/22 [Verdict of Dniprovskyi court of appeal of September 17, 2024, Case No 201/5875/22]. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/121717712. [in Ukr.]

2. Vyrok Zaporiz'koho apelyatsiynoho sudu vid 16.05.2024, sprava № 333/3218/23 [Verdict of Zaporizhzhia court of appeal of May 16, 2024, Case No 333/3218/23]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/119362730. [in Ukr.]

3. Vyrok Mykolayivs'koho apelyatsiynoho sudu vid 30.10.2020, sprava № 490/6729/16-k. [Verdict of the Mykolaiv Court of Appeal dated October 30, 2020, case No. 490/6729/16-k] [333/3218/23] Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/92552772. [in Ukr.]

4. Vyrok Chernivets'koho apelyatsiynoho sudu vid 26.04.2021, sprava № 725/5785/14-k [Verdict of Chernivtsi court of appeal of April 26, 2021, Case No 725/5785/14-k]. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/96517499. [in Ukr.]

5. Hlovyuk, I.V. (2015). Kryminal'ne provadzhennya za vidsutnosti pidozryuvanoho abo obvynuvachenoho (in absentia) v systemi kryminal'noho provadzhennya Ukrayiny [Criminal proceedings in the absence of a suspect or accused (in absentia) in the criminal procedure system of Ukraine] Pravo Ukrayiny. № 7, pp. 16–25. [in Ukr.]

6. Drozd, V.H. (2019). Kontseptual'ni zasady pravovoho rehulyuvannya dosudovoho rozsliduvannya yak stadiyi kryminal'noho provadzhennya [Conceptual principles of legal regulation of pre-trial investigation as a stage of criminal proceedings] : dys... d-ra yuryd. nauk : 12.00.09 / KhNUVS. Kharkiv. 495 p. [in Ukr.]

7. Kryminal'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrayiny vid 13.04.2012 [Criminal Procedure Code of Ukraine of April 13, 2012]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text. [in Ukr.]

8. Loboyko, L.M., & Banchuk O.O. (2014) Kryminal'nyy protses [Criminal procedure]: navch. posib. Kyiv: VAITE, 280 p. [in Ukr.]

9. Malyarenko, V.T. (2004). Pro zaochne provadzhennya v kryminal'nomu sudochynstvi [In absentia in criminal proceedings]. *Pravo Ukrayiny.* № 9, pp. 3–12.

10. Matviyevs'ka, H.V. (2013). Zaochne provadzhennya yak forma kryminal'noho sudochynstva [In absentia proceedings as a form of criminal proceedings]. *Universytets'ki naukovi zapysky.* № 3 (39), pp. 347–355. [in Ukr.]

11. Matviyevs'ka, H.V. (2012). Teoretychni zasady zastosuvannya zaochnoho provadzhennya u kryminal'nomu protsesi [Theoretical principles of the application of absentia proceedings in criminal proceedings]. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho universytetu.* № 18, pp. 121–126. [in Ukr.]

12. Nahornyuk-Danylyuk, O.O. (2015). Ponyattya, sutnist' i znachennya instytutu spetsial'noho provadzhennya u kryminal'nomu protsesi Ukrayiny [Concept, essence and significance of the institution of special proceedings in the criminal process of Ukraine]. *Pravo ta bezpeka.* № 2, pp. 113–120. [in Ukr.]

13. Oboronova, I.V. (2023). Dyferentsiatsiya kryminal'noho provadzhennya u sudi pershoyi instantsiyi [Differentiation of criminal proceedings in the court of first instance] : dys. … d-ra filos.: 081 – Pravo / Khmel'nyts'k. un-t upravlinnya ta prava im. Leonida Yuz'kova. Khmel'nyts'kyy, 250 p. [in Ukr.]

14. Pelikhos, Ye.M. (2022). Zabezpechennya prava na zakhyst pidozryuvanoho, obvynuvachenoho pry zdiysnenni spetsial'noho kryminal'noho provadzhennya (in absentia) [Ensuring the right to defense of a suspect or accused during special criminal proceedings (in absentia)] : dys. … d-ra filos. : 081 – Pravo. Kyiv, 256 p. [in Ukr.]

15. Pyestsov, R.H. (2012). Zaochne provadzhennya u kryminal'nomu protsesi Ukrayiny [In absentia in criminal proceedings in Ukraine] : dys. … kand. yuryd. nauk : 12.00.09 / Nats. ped. un-t im. M. P. Drahomanova. Kyiv, 191 p. [in Ukr.]

16. Pro vnesennya zmin do deyakykh zakonodavchykh aktiv Ukrayiny shchodo prypynennya norm zakoniv, skhvalenykh 16 sichnya 2014 roku [On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding the Termination of Norms of Laws Approved on January 16, 2014] : Zakon Ukrayiny vid 23.02.2014. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/767-18#Text. [in Ukr.]

17. Pro vnesennya zmin do Kryminal'noho protsesual'noho kodeksu Ukrayiny shchodo zaochnoho kryminal'noho provadzhennya [On amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine regarding criminal proceedings in absentia] : Zakon Ukrayiny vid 16.01.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/725-18#Text. [in Ukr.]

18. Sokyra, L.M. (2004). Sproshchenyy poryadok rozhlyadu kryminal'nykh sprav [Simplified procedure for considering criminal cases]. *Prokuratura. Lyudyna. Derzhava*. № 9, pp. 74–78. [in Ukr.]

19. Tatarov, O.V. (2015). Zaochnyy rozhlyad ochyma Yevropy [An absentee hearing through the eyes of Europe]. Sayt "Sudova vlada Ukrayiny". Retrieved from https://shr.od.court.gov.ua/sud1532/pres-centr/novini/156996. [in Ukr.]

20. Teteryatnyk, H.K. (2017). Unifikatsiya ta dyferentsiatsiya protsesual'noyi formy: synerhetychnyy pidkhid [Unification and differentiation of procedural form: a synergistic approach]. *Verkhovenstvo prava*. № 1, pp. 136–143. [in Ukr.]

21. Trofymenko, V.M. (2017). Teoretychni ta pravovi zasady dyferentsiatsiyi kryminal'noho protsesu Ukrayiny [Theoretical and legal foundations of differentiation of the criminal procedure in Ukraine] : dys. … d-ra yuryd. nauk : 12.00.09 / Nats. yuryd. un-t im. Yaroslava Mudroho. Kharkiv, 437 p. [in Ukr.]

22. Trubnikov, V.M., & Slin'ko, D.S. (2014). Realizatsiya zasad kryminal'noho provadzhennya u protsesual'niy formi zaochnoho kryminal'noho sudochynstva [Implementation of the principles of criminal

proceedings in the procedural form of absentia criminal proceedings]. *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho universytetu imeni V.M. Karazina.* № 1137. Issue 18, pp. 177–181. [in Ukr.]

23. Shylo, O.H. (2010). Do pytannya shchodo dyferentsiatsiyi kryminal'no-protsesual'noyi formy [On the issue of differentiation of criminal procedural form]. *Pravo Ukrayiny.* № 9, pp. 180–186. [in Ukr.]

24. Fomina, T., Hlobenko, H., Melnyk, O., & Melnyk, V. (2020) Differentiation of a criminal procedural form as a condition of development of modern legislation Amazonia investiga, 9 (28), pp. 386–393. DOI: https://doi.org/10.34069/AI/2020.28.04.43.

ABSTRACT

Mykhailo Romanyuk. The essence of special judicial proceedings as a manifestation of the differentiation of criminal procedural form.

The article deals with study of the essence of special judicial proceedings as a manifestation of the differentiation of the criminal procedural form. A definition of special judicial proceedings is formulated. It is determined that special judicial proceedings (in absentia) constitute a specific procedure conducted in the absence of the accused, who evades criminal liability, is declared internationally wanted, and whose rights are ensured through proper procedural guarantees.

Based on the analysis of scientific sources, four approaches to understanding special judicial proceedings as a manifestation of the differentiation of the criminal procedural form are identified: 1. As an independent criminal procedure; 2. As a simplified form of criminal procedure; 3. As a complicated form of criminal procedure; 4. As a combination of simplified and complicated criminal procedural forms.

It is concluded that the legislative establishment of criminal proceedings in the absence of the suspect or accused is a manifestation of the differentiation of the criminal procedural form, indicating the development of legislation towards the autonomy of certain forms of criminal proceedings and the establishment of specific procedures for their implementation.

Criminal proceedings in the absence of the suspect or accused (in absentia), encompassing special pre-trial investigation and special judicial proceedings, occupy a unique "niche" in the national criminal process. It is, in our opinion, "at the intersection" of simplified and complicated criminal procedural forms.

Although the legislator has not classified criminal proceedings in the absence of the suspect or accused, particularly special judicial proceedings, as one of the special procedures established in Section VI of the Criminal Procedure Code of Ukraine, this form of proceedings is indeed special. This type of proceeding is undoubtedly a distinct form of criminal procedure since its order of execution involves differences compared to the standard procedure.

Key words: *criminal procedure, differentiation of criminal procedural form, special judicial proceedings, in absentia, criminal proceedings in the absence of the suspect or accused.*

УДК 343.131.5
DOI https://doi.org/10.32782/2078-3566-2024-4-37

Людмила СЛЮСАР©
аспірант кафедри кримінального процесу
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)
slyusar.lydmila66@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СЛІДЧИМ СУДДЕЮ ПРАВА ПОТЕРПІЛИХ НА ЕФЕКТИВНИЙ ЗАСІБ ЮРИДИЧНОГО ЗАХИСТУ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Стаття присвячена дослідженню можливостей реалізації потерпілим права на ефективний засіб юридичного захисту під час досудового розслідування та ефективності здійснення повноважень слідчого судді під час розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність органів досудового розслідування або прокурора для реалізації потерпілим процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків. Дослідження наукової літератури, особистий досвід роботи автора, аналіз правозастосовної практики та проведення дослідницького опитування серед практикуючих юристів у галузі кримінального процесуального права дали можливість стверджувати, що сьогодні наявні проблеми нормативного забезпечення та практики реалізації повноважень слідчого судді під час розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність органів досудового розслідування та прокуратури, які потребують наукового опрацювання. Сформовано висновок про необхідність внесення змін до кримінального процесуального законодавства та дозволу слідчому судді постановляти рішення, якими зобов'язувати представників органів досудового розслідування та прокурора вчиняти конкретні процесуальні дії задля забезпечення прав потерпілих та підвищення ефективності досудового розслідування.

Ключові слова: *слідчий суддя, оскарження, потерпілий, процесуальні права потерпілого, ефективний засіб юридичного захисту, рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача, прокурора, досудове розслідування.*

Постановка проблеми. «Правосуддя є цінним за своєю формою та змістом тільки тоді, коли воно здатне забезпечити ефективне поновлення порушеного права. Проблема захисту конституційних прав людини, саме з точки зору розуміння судами їхньої природи як фундаментальних, набуває актуальності, що вимагає належного осмислення підходів до застосування Конституції як джерельної основи для здійснення правосуддя» [1].

Кримінальне процесуальне законодавство України перш за все ґрунтується на відповідних положеннях Конституції, міжнародних договорах, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Відповідно до ст. 55 Конституції України кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, а також кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань [3].

Сутність цієї норми відображається у ст. 13 Європейської конвенції з прав людини: кожен, чиї права та свободи було порушено, має право на ефективний засіб правового захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження [2].

Протокол № 15 до Конвенції включив принцип субсидіарності до Преамбули Конвенції. Цей принцип «поклав спільну відповідальність на держави-учасниць та

© Л. Слюсар, 2024
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0006-5162-5336

Суд» щодо захисту прав людини, і національні органи влади та суди повинні тлумачити національне законодавство таким чином, щоб забезпечити повну реалізацію прав і свобод, визначених у Конвенції та Протоколах до неї.

Крім того, у п. 3.2 Рішення Конституційного суду України № 16-рп/2009 у справі № 1-17/2009 зазначено, що до повноважень судів загальної юрисдикції належить судовий контроль за забезпеченням дотримання законності в діяльності правоохоронних органів в період досудового слідства.

З огляду на це судовий контроль під час досудового розслідування полягає у своєчасному забезпеченні захисту та охороні прав та свобод людини. Задля дотримання міжнародних стандартів та забезпечення основоположних свобод КПК України передбачає інститут – оскарження рішень, дій чи бездіяльності слідчого, прокурора під час досудового розслідування. Перелік відповідних рішень, дій чи бездіяльності, які можуть бути предметами скарг учасників кримінального процесу, встановлено ст. 303 КПК України.

Особистий досвід роботи автора статті, проаналізована наявна в Єдиному державному реєстрі судових рішень правозастосовна практика та проведене дослідницьке опитування серед практикуючих юристів у галузі кримінального процесуального права дають можливість стверджувати, що сьогодні наявні проблеми нормативного забезпечення та практики реалізації повноважень слідчого судді під час розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність органів досудового розслідування та прокуратури, які потребують наукового опрацювання.

Мета дослідження полягає в отриманні нових наукових результатів щодо особливостей забезпечення слідчим суддею права потерпілих на ефективний засіб юридичного захисту під час досудового розслідування

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблеми нормативного забезпечення та практики реалізації повноважень слідчого судді під час розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність органів досудового розслідування або прокурора перебувають у сфері наукових інтересів багатьох дослідників, таких як І. Гловюк, В. Нор, А. Туманянц, Д. Крикливець, О. Шило, Д. Клепка, С. Шаренко [13].

Виклад основного матеріалу. Як зазначено в Узагальненні Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про практику розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність органів досудового розслідування чи прокурора під час досудового розслідування» від 12 січня 2017 року № 9-49/0/4-17, бездіяльність, яка підлягає оскарженню відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 303 КПК, передбачає три обов'язкові ознаки: 1) слідчий або прокурор наділені обов'язком вчинити певну процесуальну дію; 2) така процесуальна дія має бути вчинена у визначений КПК строк; 3) відповідна процесуальна дія слідчим чи прокурором у встановлений строк не вчинена.

Отже, наведена норма дає змогу звернутися до суду зі скаргою не на будь-яку бездіяльність, а лише щодо обов'язків, строк виконання яких чітко регламентований кримінально-процесуальним законодавством [5]. До бездіяльності слідчого, дізнавача, прокурора, яка полягає у нездійсненні інших процесуальних дій, які він зобов'язаний вчинити у визначений КПК строк, можна віднести неповернення тимчасово вилучених документів (ч. 1 ст. 150 КПК); нескасування прокурором арешту майна, якщо воно не підлягає спеціальній конфіскації, одночасно з винесенням постанови про закриття кримінального провадження (ч. 3 ст. 174 КПК); неприйняття у триденний строк рішення за заявленим клопотанням (ч. 1 ст. 220 КПК), у тому числі щодо клопотання про ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення (ст. 221 КПК) [4].

Водночас окремі процесуальні аспекти регламентовані недостатньо чітко. Більш детальної уваги потребує дослідження наявного порядку доступу потерпілому до процедури досудового розслідування, передбаченого КПК України, права на ефективний доступ до процедури розслідування та належне забезпечення процесуальних прав потерпілого на стадії досудового розслідування слідчим суддею.

В юридичній науці наголошується на тому, що одним з найважливіших учасників кримінального провадження є потерпілий з огляду на його роль та у зв'язку з об'єктивно обумовленою потребою захисту прав потерпілого, які були порушені злочином чи кримінальним проступком.

Нерідкою є ситуація, коли слідчий неефективно здійснює досудове розслідування, що призводить до активізації звернень з відповідними клопотаннями на проведення процесуальних дій від потерпілих. Однак 85% звернень потерпілих з ініціацією проведення процесуальних дій, у тому числі слідчих (розшукових) дій, залишаються без розгляду слідчим або на власне переконання слідчого відхиляються.

Таким чином, єдиним способом належного забезпечення прав виступає суд. Необхідно зазначити, що бездіяльність стосовно відсутності реагування на відповідні клопотання про вчинення певних процесуальних дій, зокрема слідчих (розшукових) дій, може бути предметом оскарження лише тоді, коли скаржник попередньо ініціював вчинення таких дій, звертаючись з відповідним клопотанням до слідчого.

Як приклад розглянемо справу № 202/7300/21, де прокурором неодноразово відмовлялося потерпілому в клопотанні у проведенні обшуку. Слідчим суддею було прийнято рішення про скасування постанови прокурора про відмову в задоволенні клопотання потерпілого щодо проведення слідчих (розшукових) дій та зобов'язано повторно розглянути клопотання потерпілого [6]. З аналізу цього рішення можна підкреслити, що слідчий суддя під час вирішення питання, зазначеного у скарзі, обмежений у своєму правовому впливі на органи досудового розслідування та прокуратури, що створює формальний підхід до розгляду подібних звернень та фактично не вирішує питання потерпілого. Винесення ухвали слідчим суддею не гарантує припинення протиправних дій чи бездіяльності, оскільки за повторного розгляду клопотання потерпілого про проведення слідчих (розшукових) дій можлива повторна відмова в задоволенні клопотання та, відповідно, повторне звернення зі скаргою до слідчого судді.

Аналогічно у справі № 206/2638/22, де дізнавачем було відмовлено у задоволенні клопотання про проведення низки слідчих та процесуальних дій. Слідчим суддею було прийнято рішення про скасування постанови та зобов'язання уповноваженої особи, яка здійснює досудове розслідування кримінального провадження, розглянути клопотання представника потерпілого про проведення слідчих та процесуальних дій шляхом винесення вмотивованого та обґрунтованого рішення в порядку ст. 220 КПК України, про що слід повідомити представника потерпілого [7].

Протилежним підходом у вирішенні питання про бездіяльність слідчого можна вважати рішення у справі № 202/4707/22. Слідчим суддею розглянуто та задоволено скарги про проведення в розумний строк в присутності потерпілих допиту свідків, відмови у визнанні документів речовими доказами та допиті потерпілих. В зазначеній справі попередньо потерпілий неодноразово звертався до слідчого судді з повторним клопотанням про допит свідків, і слідчим було прийнято постанову про відмову в задоволені клопотання, яка згодом була скасована слідчим суддею. Слідчий суддя, вибираючи спосіб захисту прав потерпілого за цією справою, виходив з того, що якщо інакше захистити права потерпілого, що передбачені ст. ст. 56, 223 КПК України та спрямовані на досягнення ефективного розслідування, у цьому кримінальному провадженні неможливо, оскільки потерпілий неодноразово звертався з аналогічними клопотаннями до слідчого та слідчим суддею було прийнято рішення про скасування постанови слідчого щодо відмови в задоволенні такого клопотання, доцільність допиту свідків була визнана самим слідчим, але їх допит протягом розумного строку у присутності потерпілого так і не був проведений, зобов'язав слідчого, яким здійснюється досудове розслідування у кримінальному провадженні провести у розумний строк допит свідків у присутності потерпілого [8].

Іншим є підхід у справі № 761/1124/22, де прокурором відмовлено у задоволенні клопотання про проведення слідчих (розшукових). Слідчим суддею було прийнято рішення скасувати постанову та зобов'язати уповноваженого прокурора, що здійснює процесуальне керівництво досудовим розслідуванням кримінального провадження повторно розглянути клопотання адвоката про проведення слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні та задовольнити його або винести вмотивовану постанову відповідно до вимог ст. 110 КПК України та зауважень, викладених в ухвалі слідчого судді [9].

Однак, виходячи з аналізу наявної судової практики, зазначаємо, що подібні рішення є винятковими, тому частіше за все потерпілий вимушений докладати чималих зусиль для забезпечення своїх прав та тривалий час «ходити по колу»: слідчий, прокурор, слідчий суддя.

Таким чином, зважаючи на аналіз практики національних судів за результатами дослідження, встановлюємо, що наразі права потерпілого до процедури досудового розслідування не забезпечені достатніми юридичними гарантіями. Про це свідчить плюралізм застосування норм кримінального процесуального законодавства. Слідчий суддя наділений правом судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні, водночас обмежений у своїх повноваженнях щодо забезпечення припинення протиправних дій чи бездіяльності з боку процесуальних осіб, уповноважених на здійснення досудового розслідування.

Цю позицію закріплює Постанова Верховного суду Касаційного кримінального суду у справі № 522/7836/21. Слідчий суддя, розглянувши скаргу та керуючись п. 3 ч. 2 ст. 307 КПК України, мав право зобов'язати слідчого вчинити певну дію відповідно до вимог кримінального процесуального закону, однак при цьому не втручаючись у межі його повноважень у кримінальному провадженні. Всупереч цим же нормам КПК України слідчий суддя зобов'язав слідчого вчинити конкретні дії (залучити особу як потерпілого кримінального провадження та вручити їй пам'ятку про процесуальні права та обов'язки, допитати її), чим втрутився в процесуальні повноваження слідчого [10].

Аналогічно зазначено в Постанові Верховного суду Касаційного кримінального суду у справі № 405/680/22: слідчий суддя не може постановляти ухвалу про зобов'язання слідчого, дізнавача чи прокурора прийняти процесуальне рішення. У разі оскарження процесуальної дії або її нездійснення слідчий суддя має повноваження зобов'язати припинити таку дію або її здійснити, однак не має повноважень скасовувати процесуальну дію, що вже відбулася. Слідчий суддя, який зобов'язав слідчого, дізнавача чи прокурора прийняти конкретне процесуальне рішення, втручається у сферу повноважень цих осіб і фактично бере участь у діяльності сторони обвинувачення всупереч своїй ролі в провадженні (ч. 3 ст. 22 КПК України) [11].

За результатами дослідження встановлено, що наразі механізм забезпечення судового контролю за додержанням прав учасників кримінального провадження, зокрема потерпілих, є неефективним. На думку більшості суддів місцевих загальних судів, одним з головних чинників зниження ефективності судового контролю під час досудового розслідування є відсутність реальної можливості слідчому судді реагувати на порушення прав людини. З огляду на значимість права, гарантованого ст. 6 ЄКПЛ щодо справедливого судового розгляду, і загальне конституційне положення про те, що права та свободи людини, їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, не можна виступати проти надання слідчому судді реальної та дієвої можливості реагувати на виявлені під час здійснення своїх повноважень порушень прав особи та загальних гарантій прав людини [12].

Так, задля врегулювання зазначеного питання пропонується внести зміни до кримінального процесуального законодавства та дозволити слідчому судді постановляти рішення, якими зобов'язувати представників органів досудового розслідування та прокурора вчиняти конкретні процесуальні дії задля забезпечення прав потерпілих та підвищення ефективності досудового розслідування.

Список використаних джерел

1. Застосування судами Конституції України: доктрина і практика / О. Водянніков, О. Грищук, В. Лемак та ін. ; упоряд.: А. Єзеров, Д. Терлецький. Київ : ВАІТЕ, 2022. 604 с.

2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) від 4 листопада 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

3. Конституція України : прийнята на 5-й сесії Верховної ради України 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 32. Ст. 141.

4. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.

5. Про практику розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність органу досудового розслідування чи прокурора під час досудового розслідування : Узагальнення Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ. URL: https://ips.ligazakon.net/document/VRR00212.

6. Ухвала слідчого судді Індустріального районного суду м. Дніпропетровська від 12 травня 2022 р., справа № 202/7300/21. URL: http://reyestr.court.ua./Review104350962.

7. Ухвала слідчого судді Самарського районного суду м. Дніпропетровська від 22 вересня 2022 р., справа № 206/2638/22. URL: http://reyestr.court.ua./Review106393380.

8. Ухвала слідчого судді Індустріального районного суду м. Дніпропетровська від 29 серпня 2022 р., справа № 202/4707/22. URL: http://reyestr.court.ua./Review.

9. Ухвала слідчого судді Шевченківського районного суду м. Києва від 26 липня 2022 р., справа № 761/1124/22. URL: http://reyestr.court.ua./Review106554917.

10. Ухвала Касаційного кримінального суду від 1 грудня 2022 р., справа № 522/7836/21. URL: http://reyestr.court.ua./Review 106387469.

11. Ухвала Касаційного кримінального суду від 14 лютого 2023 року, справа № 405/680/22. URL: http://reyestr.court.ua./Review109075175.

12. Шаповалова І., Рогальська В. Застосування практики Європейського суду з прав людини слідчим суддею місцевого загального суду під час здійснення судового контролю : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 274 с.

13. Шаренко С. Розгляд слідчим суддею скарг на рішення, дії чи бездіяльність дізнавача, слідчого або прокурора. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 11. С. 247–253.

Надійшла до редакції 03.12.2024

References

1. Zastosuvannya sudamy Konstytutsiyi Ukrayiny: doktryna i praktyka [Application of courts of the Constitution of Ukraine: doctrine and practice] O. Vodyannikov, O. Hryshchuk, V. Lemak ta in. ; uporyad.: A. Yezerov, D. Terlets'kyy. Kyiv : VAITE, 2022. 604 p. [in Ukr.]

2. Konventsiya pro zakhyst prav lyudyny i osnovopolozhnykh svobod (z protokolamy) vid 04.11.1950 [Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (with Protocols) dated 04.11.1950]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text. [in Ukr.]

3. Konstytutsiya Ukrayiny [Constitution of Ukraine] : pryynyata na 5-y sesiyi Verkhovnoyi rady Ukrayiny 28 chervnya 1996 r. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny. 1996. № 32, art. 141. [in Ukr.]

4. Kryminal'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrayiny vid 13.04.2012 [Criminal Procedure Code of Ukraine from 13.04.2012]. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13, art. 88. [in Ukr.]

5. Uzahal'nennya Vyshchoho spetsializovanoho sudu Ukrayiny z roz•hlyadu tsyvil'nykh i kryminal'nykh sprav "Pro praktyku roz•hlyadu skarh na rishennya, diyi chy bezdiyal'nist' orhanu dosudovoho rozsliduvannya chy prokurora pid chas dosudovoho rozsliduvannya" [Generalization of the High Specialized Court of Ukraine from the consideration of civil and criminal cases "On the practice of considering complaints against decisions, actions or inaction of pre-trial investigation bodies or the prosecutor during pre-trial investigation"]. Retrieved from https://ips.ligazakon.net/document/VRR00212. [in Ukr.]

6. Ukhvala slidchoho suddi Industrial'noho raŷonnoho sudu m. Dnipropetrovs'ka vid 12 travnya 2022 r., sprava №202/7300/21 [Resolution of the Investigating Judge of the Industrialnyy District Court of Dnipropetrovsk dated May 12, 2022, Case No. 202/7300/21]. URL: Retrieved from http//reyestr.court.ua/Review104350962. [in Ukr.]

7. Ukhvala slidchoho suddi Samars'koho raĭonnoho sudu m. Dnipropetrovs'ka vid 22 veresnya 2022 r., sprava №206/2638/22 [Resolution of the Investigating Judge of the Samarskyy District Court of Dnipropetrovsk dated September 22, 2022, Case No. 206/2638/22]. Retrieved from http//reyestr.court.ua/Review106393380. [in Ukr.]

8. Ukhvala slidchoho suddi Industrial'noho raĭonnoho sudu m. Dnipropetrovs'ka vid 29 serpnya 2022 r., sprava №202/4707/22 [Resolution of the investigating judge of the Industrialnyy District Court of Dnipropetrovsk dated August 29, 2022, case No. 202/4707/22]. Retrieved from http//reyestr.court.ua/Review. [in Ukr.]

9. Ukhvala slidchoho suddi Shevchenkivs'koho raĭonnoho sudu m. Kyyeva vid 26 lypnya 2022 r., sprava №761/1124/22 [Resolution of the investigating judge of the Shevchenkivskyi District Court of Kyiv dated July 26, 2022, case No. 761/1124/22]. Retrieved from http//reyestr.court.ua/Review106554917.

10. Ukhvala Kasatsiĭnoho kryminal'noho sudu vid 01 hrudnya 2022 roku, sprava № 522/7836/21 [Resolution of the Cassation Criminal Court dated December 1, 2022, case No. 522/7836/21]. Retrieved from http//reyestr.court.ua/Review106387469.

11. Ukhvala Kasatsiĭnoho kryminal'noho sudu vid 14 lyutoho 2023 roku, sprava № 405/680/22 [Resolution of the Criminal Court of Cassation dated February 14, 2023, case No. 405/680/22]. Retrieved from http//reyestr.court.ua/Review109075175.

12. Shapovalova, I., & Rohal's'ka, V. (2020). Zastosuvannya praktyky Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny slidchym suddeyu mistsevoho zahal'noho sudu pid chas zdiysnennya sudovoho kontrolyu [Application of the practice of the European Court of Human Rights by the investigating judge of a local general court during the exercise of judicial control]: monohraf. Odesa : Vydavnychyy dim "Hel' vetyka". 274 s.

13. Sharenko, S. (2020). Roz•hlyad slidchym suddeyu skarh na rishennya, diyi chy bezdiyal'nist' diznavacha, slidchoho abo prokurora. Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo. № 11, pp. 247–253.

ABSTRACT

Lyudmyla Slyusar. Features of providing by the investigating judge the right of victims to an effective means of legal protection during the pre-trial investigation.

The article deals with study of the possibilities of realization by the victim of the right to an effective means of legal protection during the pre-trial investigation and the effectiveness of the exercise of the powers of the investigating judge during the consideration of complaints about the decisions, actions or inaction of the pre-trial investigation bodies or the prosecutor to realize the victim's procedural rights and perform procedural duties.

Research of scientific literature, personal experience of the author, analysis of law enforcement practice and conducting a research survey among practicing lawyers in the field of criminal procedural law made it possible to assert that today there are problems of regulatory support and practice of exercising the powers of an investigating judge when considering complaints about decisions, actions or inaction of pre-trial investigation bodies and the prosecutor's office that require scientific study. It is concluded that it is necessary to amend the criminal procedural legislation and allow the investigating judge to make decisions that oblige representatives of pre-trial investigation bodies and the prosecutor to take specific procedural actions to ensure the rights of victims and increase the effectiveness of pre-trial investigation.

Key words: *investigative judge, appeal, victim, procedural rights of the victim, effective remedy, decision, action or inaction of the investigator, investigator, prosecutor, pre-trial investigation.*

УДК 342.95
DOI https://doi.org/10.32782/2078-3566-2024-4-38

Володимир ШАТОХІН©
аспірант кафедри адміністративного права і процесу
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)
d_alpaa@dduvs.edu.ua

СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ПУБЛІЧНОГО КОНТРОЛЮ НА ТРАНСПОРТІ

У статті визначено сутність та особливості адміністративно-правового забезпечення організації публічного контролю на транспорті. В роботі наголошено на актуальності тематики адміністративно-правового забезпечення організації публічного контролю на транспорті, яка обумовлена необхідністю забезпечення безпеки, якості та ефективності транспортних послуг, а також захисту прав і свобод громадян та довкілля. Запропоновано поняття «публічний контроль на транспорті», «мета публічного контролю на транспорті», «адміністративно-правове забезпечення публічного контролю на транспорті».

Виділено особливості адміністративно-правового забезпечення організації публічного контролю на транспорті, як-от комплексність, диференціація, динамічність, міжгалузевий характер. Виділено основні елементи адміністративно-правового забезпечення організації публічного контролю на транспорті: нормативно-правова база, організаційна структура, процедури контролю, відповідальність. Визначено роль громадськості у публічному контролі на транспорті, яка реалізується шляхом виконання таких функцій, як інформування, участь у розробленні нормативно-правових актів, контроль за діяльністю органів державної влади.

Сформовано висновок про те, що адміністративно-правове забезпечення організації публічного контролю на транспорті є важливим інструментом забезпечення безпеки, якості та ефективності транспортних послуг. Визначено такі перспективи адміністративно-правового забезпечення організації публічного контролю на транспорті: міжнародна координація та уніфікація правового регулювання, адаптація законодавства України до нових технологій, розроблення нових стандартів та процедур контролю на транспорті.

З'ясовано, що наявність ефективного адміністративно-правового забезпечення організації публічного контролю на транспорті в Україні дає змогу чітко розмежувати компетенцію щодо вчинення окремих дій у сфері публічного контролю, з'ясувати особливості функціонування публічного контролю, виявити колізії адміністративно-правового забезпечення публічного контролю.

Ключові слова: *публічний контроль, додержання, законодавство, транспорт, планова перевірка, позапланова перевірка, рейдова перевірка, мораторій.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах безпека на транспорті залишається одним з пріоритетів державної політики України, важливим складником адміністративно-правового забезпечення транспортної системи України. Наприклад, порівнюючи абсолютні показники аварійності на ліцензованому автомобільному транспорті, бачимо, що за 2024 рік кількість дорожньо-транспортних пригод (далі – ДТП) за участю транспортних засобів ліцензованих автомобільних автоперевізників збільшилась, порівняно з відповідним періодом 2023 року, на 26,8% (з 1 253 до 1 589 ДТП). При цьому спостерігається зменшення тяжкості наслідків від ДТП, кількість загиблих осіб за участю водіїв ліцензованого транспорту зменшилась на 26,9% (з 86 до 63 осіб) [1]. Так, з 63 осіб, які загинули в результаті

© В. Шатохін, 2024
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0007-4825-2599

настання ДТП, 26 осіб загинули в результаті настання ДТП з вини водіїв ліцензованого транспорту. Кількість травмованих осіб за участю водіїв ліцензованого транспорту збільшилась на 14,1% (з 448 до 511 осіб) [1]. Із зазначеної кількості ДТП з вини водіїв ліцензованого автомобільного транспорту за цей період сталось 982 ДТП, в яких 26 осіб загинули, а 256 осіб отримали травми різного ступеня тяжкості. За аналогічний період 2023 року на автодорогах України з вини водіїв ліцензованого автомобільного транспорту допущено 693 ДТП, в яких 35 осіб загинули та 182 особи отримали травми. Таким чином, рівень аварійності з вини водіїв ліцензованого автомобільного транспорту збільшився на 41,7%, кількість загиблих у ДТП осіб зменшилась на 25,7%, кількість травмованих збільшилась на 40,7% [1]. Таким чином, актуальність тематики адміністративно-правового забезпечення організації публічного контролю на транспорті обумовлена необхідністю забезпечення безпеки, якості та ефективності транспортних послуг, а також захисту прав і свобод громадян та довкілля.

Стан дослідження теми. До вивчення питань сутності та особливостей реалізації різних видів контролю на транспорті неодноразово зверталися сучасні вчені-адміністративісти. Так, А.В. Бойко (2021 рік) досліджував адміністративно-правове забезпечення державної транспортної політики в Україні [2]; В.М. Василенко, О.М. Музичук та В.О. Невядовський (2024 рік) вивчали сутність та особливості державного нагляду та контролю у сучасній державі [3]; В.В. Мельников (2023 рік) звертав вектор свого наукового пошуку на сутність і призначення контролю у сфері публічної влади [7]; О.Ю. Дубинський (2018 рік) акцентував увагу на сутності та особливостях державного контролю за додержанням законодавства на автомобільному транспорті [4]. Однак, як бачимо, вчені або вивчають контроль у загальному його вигляді, або досліджують особливості контролю на окремих видах транспорту, або приділяють увагу окремим видам контролю на транспорті.

Вибраний нами вектор дослідження досі вивчений не був, тому **мета написання статті** полягає у визначенні сутності та особливостей адміністративно-правового забезпечення організації публічного контролю на транспорті.

Виклад основного матеріалу. Тематика адміністративно-правового забезпечення організації публічного контролю на транспорті є надзвичайно актуальною з низки причин. Розглянемо їх на прикладі автомобільного транспорту. Перша причина – безпека дорожнього руху. Зростання кількості транспортних засобів та інтенсифікація руху призводять до збільшення ризику ДТП. Публічний контроль допомагає виявляти порушників правил дорожнього руху, неякісний технічний стан транспортних засобів та інші фактори, що можуть призвести до ДТП. Зокрема, у 2023 році спостерігалося зниження кількості вчинених окремих видів кримінальних правопорушень – незаконних заволодінь транспортними засобами – на 63% (з 4,1 тис. у 2022 році до 1,5 тис. у 2023 році). Також у 2023 році спостерігається збільшення питомої ваги розкриття ДТП, в яких є загиблі (з 37% у 2022 році до 54% у 2023 році) [5].

Важливим кроком у підвищенні рівня безпеки дорожнього руху є впровадження системи фіксації адміністративних правопорушень в автоматичному режимі. Так, на початку 2022 року в складі цієї системи функціонувало 270 технічних засобів (приладів контролю), що здійснюють фото- та відеофіксацію подій з ознаками адміністративних правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, які з початком повномасштабного вторгнення у лютому 2022 року було відключено. У травні 2022 року відновлено роботу системи, до якої на кінець 2023 року підключено 215 таких приладів. За результатами їхньої роботи винесено понад 2,5 млн постанов про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, з яких виконано в повному обсязі майже 2,2 млн на загальну суму близько 453,6 млн грн. [5].

Друга причина – якість транспортних послуг. Якість транспортних послуг – це критерій ефективного обслуговування споживачів. Скарги пасажирів на некомфортні умови

перевезення, порушення графіків руху та інші проблеми є поширеними, про що свідчить аналіз інформації в місцевих засобах масової інформації [6; 9]. Публічний контроль дає змогу оцінювати якість транспортних послуг та вимагати від перевізників їх покращення.

Третя причина – екологічна безпека. Викиди шкідливих речовин транспортними засобами є однією з основних причин забруднення довкілля. Наприклад, сектор великовантажних транспортних засобів (HDV) відповідає за понад 25% викидів парникових газів від автомобільного транспорту в ЄС [9]. Публічний контроль допомагає контролювати дотримання екологічних норм транспортними підприємствами. Так, щоб прискорити перехід на громадський транспорт з нульовим рівнем викидів по всій Європі, нові міські автобуси повинні скоротити викиди на 90% з 2030 року. До 2035 року всі нові міські автобуси повинні бути з нульовим рівнем викидів. Співзаконодавці погодилися звільнити міжміські автобуси від цієї мети та віднести цей тип HDV до загальних цілей для автобусів [10].

Четверта причина – протидія корупції. Корупційні схеми в транспортній галузі можуть призводити до неефективного використання бюджетних коштів, зниження якості послуг та інших негативних наслідків. Зокрема, розроблена Антикорупційна програма Укртрасбезпеки на 2024–2026 роки [8]. Публічний контроль сприяє підвищенню прозорості та підзвітності в транспортній галузі.

П'ята причина – розвиток інфраструктури. Будівництво нових доріг, мостів та інших транспортних споруд потребує громадського обговорення та контролю за використанням коштів. Публічний контроль допомагає забезпечити, щоб інфраструктурні проєкти відповідали потребам громадян.

І остання, шоста причина – інтеграція України в Європейський Союз. Для гармонізації українського законодавства з європейським у сфері транспорту необхідний ефективний механізм публічного контролю.

Сутність державного контролю за додержанням законодавства на автомобільному транспорті О.Ю. Дубинський вбачає в діяльності Державної служби України з безпеки на транспорті та інших уповноважених контролюючих органів (Кабінету Міністрів України, Національної поліції України, місцевих органів влади тощо) щодо виявлення стану відповідності автомобільного транспорту, організації та здійснення пасажирських і вантажних перевезень, надання додаткових послуг на автомобільному транспорті тощо нормативно-правовим актам і нормативним документам, які регулюють правовідносини у сфері автомобільного транспорту, фіксування у встановленому законодавством порядку випадків невідповідності тим чи іншим нормам, вжиття відповідних заходів щодо їх усунення й притягнення до відповідальності за порушення законодавства про автомобільний транспорт [4, с. 180].

Ми погоджуємося з думкою В.В. Мельникова про те, що не лише громадяни, але й сама публічна влада виграє від громадського контролю, забезпечуючи підвищення ефективності своєї діяльності та захист від негативного впливу впливових груп. Крім того, для успішного функціонування владі потрібне постійне узгодження її дій із суспільними потребами та інтересами, а громадський контроль є одним з основних засобів такого узгодження [7].

Організація публічного контролю на транспорті є важливим інструментом для захисту прав пасажирів: забезпечення безпеки, комфорту та доступності транспортних послуг; підвищення ефективності транспортної системи: оптимізації маршрутів, графіків руху та використання транспортних засобів; зменшення негативного впливу транспорту на довкілля: скорочення викидів шкідливих речовин та шумового забруднення; посилення довіри громадян до органів влади: забезпечення прозорості та підзвітності в управлінні транспортною галуззю.

На думку А.В. Бойка, публічний контроль за додержанням законодавства на транспорті запропоновано розуміти як діяльність не лише уповноважених законом органів державної влади та місцевого самоврядування, здійснювану в межах повноважень з використанням

специфічних форм і методів шляхом встановлення фактичного стану підконтрольного об'єкта як елемента транспортної системи, перевірки відповідності його діяльності (поведінки) вимогам транспортних правил, норм і стандартів, вжиття заходів юридичної відповідальності у разі їх порушення, а також інституцій громадянського суспільства, покликаних через вжиття заходів суспільного впливу сприяти своєчасному, повному та якісному задоволенню транспортом потреб населення і суспільного виробництва в перевезеннях та потреб оборони України [2, с. 30]. Слушна позиція науковця є доволі розширеною.

Загалом публічний контроль на транспорті – це система заходів, спрямованих на забезпечення законності, дотримання встановлених норм і правил у сфері транспортної діяльності. Він здійснюється задля виявлення та попередження порушень, притягнення винних до відповідальності, а також вироблення рекомендацій щодо вдосконалення транспортної системи. Основними характерними ознаками публічного контролю на транспорті є регулярність здійснення, комплексність, системність, відкритість, підзвітність контролюючих органів, можливість оскарження рішень, дій чи бездіяльності.

Адміністративно-правове забезпечення публічного контролю на транспорті – це сукупність правових норм, принципів та інститутів, які регулюють організацію, здійснення та забезпечення контролю за дотриманням законодавства у сфері транспорту з боку уповноважених органів державної влади та громадськості.

Таким чином, публічний контроль на транспорті спрямований на забезпечення безпеки руху: запобігання аваріям, травматизму та збереження життя людей; дотримання екологічних норм: контроль за викидами шкідливих речовин, шумовим забрудненням та іншими негативними впливами на довкілля; якість транспортних послуг: забезпечення відповідності транспортних послуг встановленим стандартам та вимогам споживачів; дотримання соціальних норм: контроль за дотриманням прав пасажирів, умов праці транспортників та інших соціальних аспектів; протидію корупції: запобігання корупційним проявам у сфері транспорту.

Можемо виділити такі особливості адміністративно-правового забезпечення організації публічного контролю на транспорті:

– комплексність: охоплює широкий спектр правових норм, що регулюють різні аспекти транспортної діяльності;

– диференціація: враховує особливості різних видів транспорту (автомобільний, залізничний, повітряний, морський та річковий тощо);

– динамічність: постійно розвивається у зв'язку зі змінами в транспортній галузі та суспільних відносинах;

– міжгалузевий характер: взаємодіє з іншими галузями права (цивільним, адміністративним, кримінальним).

Підтримуємо позицію А.В. Бойка, який публічний контроль за додержанням законодавства на транспорті класифікував за такими найбільш суттєвими критеріями: 1) суб'єкти здійснення (державний, муніципальний та громадський); 2) види транспорту (контроль на автомобільному, морському внутрішньому водному, авіаційному, трубопровідному, міському електричному, у тому числі метрополітені, промисловому залізничному транспорті, відомчому транспорті, а також у сфері державного господарства та реалізації інфраструктурних проєктів); 3) періодичність проведення (плановий, позаплановий, рейдовий); 4) етап проведення перевірки діяльності підконтрольного об'єкта (попередній, поточний та наступний) [2, с. 30].

Виділяємо такі основні елементи адміністративно-правового забезпечення організації публічного контролю на транспорті:

– нормативно-правова база: закони, кодекси, підзаконні акти, що регулюють транспортну діяльність;

– організаційна структура: уповноважені органи державної влади та громадські

організації, що здійснюють контроль;

– процедури контролю: порядок проведення перевірок, складання актів, вжиття заходів впливу;

– відповідальність: передбачені санкції за порушення законодавства у сфері транспорту.

Відповідно, громадськість відіграє важливу роль у публічному контролі на транспорті, здійснюючи такі функції:

– інформування: про порушення законодавства та недоліки в організації транспортних послуг;

– участь у розробленні нормативно-правових актів: висловлення пропозицій та зауважень;

– контроль за діяльністю органів державної влади: забезпечення прозорості та підзвітності.

Висновок. Адміністративно-правове забезпечення організації публічного контролю на транспорті є важливим інструментом забезпечення безпеки, якості та ефективності транспортних послуг. Подальший розвиток цього інституту має бути спрямований на вдосконалення нормативно-правової бази, посилення ролі громадськості та адаптацію до нових викликів.

На підставі викладеного вбачаємо такі перспективи адміністративно-правового забезпечення організації публічного контролю на транспорті. По-перше, глобалізація транспортних систем вимагає міжнародної координації та уніфікації правового регулювання адміністративно-правового забезпечення організації публічного контролю на транспорті. По-друге, цифровізація транспорту потребує адаптації законодавства до нових технологій. По-третє, зростання вимог до безпеки та екологічності стимулює розроблення нових стандартів та процедур контролю на транспорті.

Наявність ефективного адміністративно-правового забезпечення організації публічного контролю на транспорті в Україні дає змогу: 1) чітко розмежувати компетенцію щодо вчинення окремих дій у сфері публічного контролю; 2) з'ясувати особливості функціонування публічного контролю; 3) виявити колізії адміністративно-правового забезпечення публічного контролю.

Список використаних джерел

1. Аналіз стану безпеки руху та аварійності на наземному транспорті в Україні за 6 місяців 2024 року. URL: https://dsbt.gov.ua/images/public_information/analiz_stanu_avariynosti_na_nazemnomu_transporti_vi_2024.pdf.

2. Бойко А.В. Адміністративно-правове забезпечення державної транспортної політики в Україні : автореф. дис. … докт. юрид. наук : 12.00.07 / Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. Дніпро, 2021. 41 с.

3. Василенко В.М., Музичук О.М., Невядовський В.О. Сутність та особливості державного нагляду та контролю у сучасній державі. *Форум права*. 2024. № 78 (1). С. 58–64. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.10156314.

4. Дубинський О.Ю. Сутність і особливості державного контролю за додержанням законодавства на автомобільному транспорті. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 12. С. 176–181.

5. Звіт Національної поліції України про результати роботи у 2023 році. URL: https://media-www.npu.gov.ua/npu-pre-prod/sites/1/Docs/Dialnist/Richni_zvity/zvit_NPU_2023.pdf.

6. Комісія опрацьовує скарги пасажирів маршруток. URL: https://zp.gov.ua/news/132170-komisiia-opracyovuje-skargi-pasaziriv-marsrutok.

7. Мельников В.В. Сутність і призначення контролю у сфері публічної влади. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 11. С. 89–92. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-11/18.

8. Про затвердження Антикорупційної програми Державної служби України з безпеки на

транспорті на 2024–2026 роки : Yаказ Укртрансбезпеки від 22 квітня 2024 року № 225. URL: https://dsbt.gov.ua/diialnist/zapobihannia-ta-vyiavlennia-koruptsii/antykoruptsiina-prohrama-ukrtransbezpeky-ta-informatsiia-z-ii-vykonannia.

9. Упродовж року – майже 200 скарг і звернень: Луцькрада не задоволена роботою перевізника. URL: https://www.volynnews.com/news/all/uprodovzh-roku-mayzhe-200-skarh-i-zvernen-lutskrada-nezadovolena-ro.

10. Як ЄС знижує викиди CO_2 від великовантажних транспортних засобів. URL: https://greentransform.org.ua/yak-yes-znyzhuye-vykydy-co2-vid-velykovantazhnyh-transportnyh-zasobiv.

Надійшла до редакції 03.12.2024

References

1. Analiz stanu bezpeky rukhu ta avariynosti na nazemnomu transporti v Ukrayini za 6 misyatsiv 2024 roku [Analysis of the state of traffic safety and accidents on land transport in Ukraine for 6 months of 2024]. Retrieved from https://dsbt.gov.ua/images/public_information/analiz_stanu_avariynosti_na_nazemnomu_transporti_vi_2024.pdf. [in Ukr.]

2. Boyko, A.V. (2021). Administratyvno-pravove zabezpechennya derzhavnoyi transportnoyi polityky v Ukrayini [Administrative and legal support of state transport policy in Ukraine]: avtoref. dys. … d-ra yuryd. nauk : 12.00.07 / Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav. Dnipro, 41 p. [in Ukr.]

3. Vasylenko, V.M., Muzychuk, O.M., & Nevyadovs'kyy, V.O. (2024). Sutnist' ta osoblyvosti derzhavnoho nahlyadu ta kontrolyu u suchasniy derzhavi [The essence and peculiarities of state supervision and control in a modern state]. *Forum prava*, 78(1), 58–64. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.10156314. [in Ukr.].

4. Dubyns'kyy, O.Yu. (2018). Sutnist' i osoblyvosti derzhavnoho kontrolyu za doderzhennyam zakonodavstva na avtomobil'nomu transporti [he essence and features of state control over compliance with legislation on road transport]. *Pidpryyemytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 12, pp. 176–181. [in Ukr.]

5. Zvit Natsional'noyi politsiyi Ukrayiny pro rezul'taty roboty u 2023 rotsi [Report of the National Police of Ukraine on the results of work in 2023]. Retrieved from https://media-www.npu.gov.ua/npu-pre-prod/sites/1/Docs/Dialnist/Richni_zvity/zvit_NPU_2023.pdf. [in Ukr.]

6. Komisiya oprats'ovuye skarhy pasazhyriv marshrutok [The commission processes complaints from minibus passengers]. Retrieved from https://zp.gov.ua/news/132170-komisiia-opracyovuje-skargi-pasaziriv-marsrutok. [in Ukr.]

7. Mel'nykov, V.V. (2023). Sutnist' i pryznachennya kontrolyu u sferi publichnoyi vlady [The essence and purpose of control in the sphere of public power]. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal*. № 11. S. 89–92. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-11/18. [in Ukr.]

8. Pro zatverdzhennya Antykoruptsiynoyi prohramy Derzhavnoyi sluzhby Ukrayiny z bezpeky na transporti na 2024-2026 roky [On approval of the Anti-Corruption Program of the State Service of Ukraine for Transport Safety for 2024-2026] : nakaz Ukrtransbezpeky vid 22.04.2024 № 225. Retrieved from https://dsbt.gov.ua/diialnist/zapobihannia-ta-vyiavlennia-koruptsii/antykoruptsiina-prohrama-ukrtransbezpeky-ta-informatsiia-z-ii-vykonannia. [in Ukr.]

9. Uprodovzh roku – mayzhe 200 skarh i zvernen': Luts'krada nezadovolena robotoyu pereviznyka [During the year - almost 200 complaints and appeals: Lutsk Council is dissatisfied with the work of the carrier]. Retrieved from https://www.volynnews.com/news/all/uprodovzh-roku-mayzhe-200-skarh-i-zvernen-lutskrada-nezadovolena-ro. [in Ukr.]

10. Yak YeS znyzhuye vykydy CO_2 vid velykovantazhnykh transportnykh zasobiv [How the EU is reducing CO_2 emissions from heavy goods vehicles]. Retrieved from https://greentransform.org.ua/yak-yes-znyzhuye-vykydy-co2-vid-velykovantazhnyh-transportnyh-zasobiv. [in Ukr.]

ABSTRACT

Volodymyr Shatokhin. The essence and features of the administrative and legal provision of the organization of public transport control.

The scientific article defines the essence and features of the administrative and legal provision of the organization of public transport control. The work emphasizes the relevance of the topic of administrative and legal support for the organization of public control over transport, which is due to the need to ensure the safety, quality and efficiency of transport services, as well as the protection of the rights and freedoms

of citizens and the environment. Proposed definitions of "public control over transport", "purpose of public control over transport", "administrative and legal provision of public control over transport".

Highlighted features of the administrative and legal provision of the organization of public transport control: complexity; differentiation; dynamism; interdisciplinary character. The main elements of the administrative and legal support for the organization of public transport control are highlighted: regulatory framework; organizational structure; control procedures; responsibility. The defined role of the public in public control of transport, which is implemented by performing the following functions: informing; participation in the development of normative legal acts; control over the activities of state authorities.

It was concluded that the administrative and legal provision of the organization of public control over transport is an important tool for ensuring the safety, quality and efficiency of transport services. Identified prospects for the administrative and legal provision of the organization of public transport control: international coordination and unification of legal regulation, administrative and legal support for the organization of public transport control; adaptation of Ukrainian legislation to new technologies; development of new standards and control procedures in transport.

It was found that the presence of effective administrative and legal support for the organization of public control over transport in Ukraine allows: to clearly demarcate the competence to perform certain actions in the field of public control; find out the peculiarities of the functioning of public control; to identify conflicts of administrative and legal provision of public control.

Key words: *public control, compliance, legislation, transport, scheduled inspection, unscheduled inspection, raid inspection, moratorium.*

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

НАУКОВІ ЗАХОДИ, ЩО ВІДБУЛИСЯ В ДДУВС У ІІ ПІВРІЧЧІ 2024 РОКУ

5 липня 2024 року *– науково-практичний семінар* ***«Впровадження в діяльність національних правоохоронних органів методики процесуального інтерв'ю»****. Захід організовано Дніпровським державним університетом внутрішніх справ спільно з Офісом Генерального прокурора України, Департаментом освіти, науки та спорту МВС України і громадською організацією JustGroup.*

Семінар відкрили ректор ДДУВС О. Моргунов, начальник Департаменту протидії злочинам, вчиненим в умовах збройного конфлікту, Офісу Генерального прокурора України Ю. Бєлоусов, заступник начальника управління організації наукової діяльності та інновацій – начальник організаційно-наукового відділу Департаменту освіти, науки та спорту МВС України М. Романов та лідер громадської організації JustGroup В. Яворська.

Модератори семінару – В. Яворська та професор кафедри кримінального процесу факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування ДДУВС В. Рогальська.

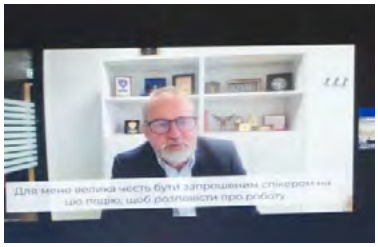

Керівник відділу з верховенства права Норвезького центру з прав людини Міжнародного департаменту Університету Осло (Норвегія) К. Асплунд в онлайн-режимі запропонував для розгляду тему «Процесуальне інтерв'ю як глобальний стандарт розслідування на міжнародному рівні».

В. Яворська та В. Рогальська виступили з доповіддю на тему «Шлях впровадження процесуального інтерв'ю в національні органи досудового розслідування та органи прокуратури. Впровадження процесуального інтерв'ю в освітній процес: досвід ДДУВС».

Начальник Департаменту протидії злочинам, вчиненим в умовах збройного конфлікту, Офісу Генерального прокурора України Ю. Бєлоусов, начальник 3 управління досудового розслідування Головного слідчого управління Служби безпеки України, підполковник юстиції С. Кушнір, начальниця управління організації розслідувань злочинів, учинених в умовах збройного конфлікту Головного слідчого управління Національної поліції України, полковник поліції Х. Подиряко порушили питання «Застосування методики процесуального інтерв'ю в діяльності органів прокуратури та органів досудового розслідування під час розслідування воєнних злочинів».

Доповідь начальниці Департаменту захисту інтересів дітей та протидії домашньому насильству Офісу Генерального прокурора Ю. Усенко була на тему «Застосування методики процесуального інтерв'ю в діяльності органів прокуратури та органів досудового розслідування під час розслідування кримінальних правопорушень стосовно дітей».

Тимчасово виконуючий обов'язки керівника Четвертого підрозділу детективів Першого Головного підрозділу детективів Національного антикорупційного бюро України В. Васильчук доповів на тему «Застосування методики процесуального інтерв'ю в діяльності НАБУ».

Після всіх дискусій учасники науково-практичного семінару підбили підсумки. Впровадження процесуального інтерв'ю замість традиційних допитів є сучасним світовим трендом, спрямованим на підвищення ефективності діяльності органів правопорядку.

У межах проведення науково-практичного семінару було також укладено Меморандум про співпрацю з громадською організацією JustGroup.

8 листопада 2024 року *– Всеукраїнський науково-практичний семінар* ***«Проблеми запобігання корупції під час війни та в післявоєнний період»****. Захід організовано кафедрою кримінального права та кримінології спільно з кафедрою кримінально-правових дисциплін ННІ права та інноваційної освіти.*

Із вітальним словом до учасників звернувся перший проректор ДДУВС І. Магдаліна, який наголосив, що корупція є одним із найголовніших викликів для України в умовах війни. Загалом до дискусії доєдналося понад 60 учасників із 18 установ, організацій та закладів вищої освіти з Республіки Словаччина, а також Вінницької, Дніпропетровської, Житомирської, Запорізької, Кіровоградської, Київської, Миколаївської, Сумської, Херсонської та Хмельницької областей.

Адвокат Кирило Сидоренко актуалізував проблематику репутаційних ризиків «Реєстру корупціонерів», а суддя Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду Андрій Никифоров проаналізував тенденції здійснення судочинства в умовах правового режиму воєнного стану.

Директор Науково-дослідного інституту проблем досудового розслідування О. Бабікова висвітлила проблематику відсутності судового контролю під час досудового розслідування та її наслідків. Натомість заступник декана факультету національної безпеки, права та міжнародних відносин Державного університету «Житомирська політехніка» Тетяна Барановська запропонувала шляхи удосконалення механізмів взаємодії правоохоронних органів з міжнародними поліцейськими організаціями.

Головний консультант Відділу зв'язків з органами правосуддя Апарату Верховної Ради України Інна Однолько наголосила на важливій ролі жіночого лідерства й управління в антикорупційних органах. А т.в.о. начальника управління Південно-східного міжрегіонального територіального управління АРМА А. Шестак та завідувач сектору менеджменту активів Південно-східного міжрегіонального територіального управління АРМА О. Міронова під час виступу визначили роль Агентства з розшуку та менеджменту активів в системі протидії корупції.

На семінарі також обговорювалися сучасні напрями державної політики щодо протидії корупції в Україні, актуальні питання оцінювання корупційних ризиків у діяльності Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та забезпечення доброчесності в діяльності правоохоронних органів. Учасниками акцентовано на ролі закладів вищої освіти, що здійснюють підготовку поліцейських, у формуванні нульової толерантності до корупції в Україні, а також на використанні OSINT-технологій для виявлення корупційних правопорушень.

РЕЗОЛЮЦІЯ
Всеукраїнського науково-практичного семінару
«Проблеми запобігання корупції під час війни та в післявоєнний період»
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, 8 листопада 2024 року)

8 листопада 2024 року на базі Дніпровського державного університету внутрішніх справ проведено Всеукраїнський науково-практичний семінар «Проблеми запобігання корупції під час війни та в післявоєнний період».

Учасники науково-практичного заходу обговорили новели законодавства у сфері протидії корупції, прийняті в умовах воєнного стану; результати оцінки ситуації щодо корупції у секторі гуманітарної допомоги; місце Національної поліції України та органів прокуратури на мапі корупційних ризиків в Україні; тенденції здійснення судочинства Вищим антикорупційним судом в умовах правового режиму воєнного стану; репутаційні ризики «Реєстру корупціонерів»; роль Агентства з розшуку та менеджменту активів у системі протидії корупції; проблему відсутності судового контролю під час досудового розслідування та її наслідки; роль жіночого лідерства й управління в антикорупційних органах; напрями удосконалення механізмів взаємодії правоохоронних органів з міжнародними поліцейськими організаціями; результати діяльності підрозділів внутрішньої безпеки Національної поліції України у сфері протидії корупції; стан і перспективи розвитку інституту антикорупційних уповноважених тощо.

За підсумками обговорення питань, що були висвітлені доповідачами, констатовано таке:

– з огляду на інформацію, встановлену за результатами оцінки у 2024 році ситуації щодо корупції у секторі гуманітарної допомоги, про те, що органи прокуратури і Національної поліції України входять в перелік ТОП-8 місць, де представники гуманітарного сектора стикаються з вимаганням неправомірної вигоди, запропоновано систематично проводити інформаційні кампанії як про алгоритми повідомлень про можливі прояви корупції та будь-які прояви недоброчесності, так і про позитивні результати такої комунікації з представниками гуманітарного сектора у сфері протидії корупції;

– зважаючи на те, що особливості здійснення публічних закупівель в умовах дії правового режиму воєнного стану, визначені постановою Кабінету Міністрів України від 12.10.2022 № 1178, нівелюють окремі принципи здійснення цих процедур, зокрема добросовісної конкуренції серед учасників, максимальної економії, ефективності та пропорційності, обґрунтовано доцільність залучення громадськості до процесу моніторингу та оцінки державних закупівель.

Основними напрямами удосконалення співпраці вітчизняних правоохоронних органів з міжнародними поліцейськими організаціями визначено:

– просвітницьку діяльність, зокрема підвищення кваліфікації працівників правоохоронних органів у цій сфері шляхом залучення їх до освітніх проєктів Інтерполу;

– залучення працівників правоохоронних органів до спеціальних операцій, що реалізуються центрами Інтерполу щодо боротьби з фінансовими злочинами та корупцією в різних регіонах світу;

– організацію на базі закладів вищої освіти системи МВС навчальних курсів щодо вивчення можливостей Інтерполу у сфері протидії корупції;

– підвищення якості підготовки працівників правоохоронних органів за рахунок внесення відповідних змін до стандартів вищої освіти за спеціальностями 262 «Правоохоронна діяльність» та 081 «Право» в частині вивчення іноземної мови, міжнародного права та діяльності міжнародних поліцейських організацій;

– оновлення критеріїв відбору офіцерів зв'язку, які направлятимуться до Європолу від України;

– створення єдиної інформаційно-комунікативної системи правоохоронних органів України для міжнародної співпраці з Європолом через офіцерів зв'язку, яка має об'єднати зусилля правоохоронних органів щодо запобігання та протидії корупційним і пов'язаним із корупцією кримінальним правопорушенням, що виходять за межі державних кордонів України. Реалізація функцій такої інформаційно-комунікативної системи можлива за допомогою інформаційної технології, що генеруватиме дані з інформаційних баз Інтерполу, а також дані щодо кримінальних правопорушень, які розслідуються в України різними правоохоронними органами (відповідно до підслідності, визначеної кримінальним процесуальним законодавством України);

– розширення кола офіцерів зв'язку Європолу, котре на сьогодні представлене виключно працівниками Національної поліції України, зокрема Національного антикорупційного бюро України, Бюро економічної безпеки України, а також Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів;

– створення кадрового резерву офіцерів зв'язку Європолу в розрізі представників зазначених вище органів, а також запровадження системи їх підготовки та підвищення кваліфікації.

За підсумками обговорених на науково-практичному семінарі питань пропонується:

Схвалити основні положення доповідей учасників науково-практичного заходу, відзначити їхню актуальність, ґрунтовність, наукове та практичне значення;

Звернутись до МВС України:

– з пропозиціями ініціювати розробку комплексу заходів загального та спеціального запобігання корупції з урахуванням інформації про результати оцінки у 2024 році ситуації щодо корупції в Україні у секторі гуманітарної допомоги;

з пропозиціями ініціювати внесення Міністерством освіти і науки України змін до затвердженого стандарту вищої освіти за спеціальностями 262 «Правоохоронна діяльність» та 081 «Право» в частині вивчення іноземної мови, міжнародного права та діяльності міжнародних поліцейських організацій.

5 грудня 2024 року *– Всеукраїнська науково-практична конференція* ***«Актуальні проблеми державотворення, правотворення та правозастосування»****, організована кафедрою теорії держави та права Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти.*

Захід відкрив проректор ДДУВС, кандидат юридичних наук, підполковник поліції І. Ковальов. Він привітав учасників від імені керівництва університету та підкреслив, що ця конференція є продовженням циклу науково-практичних заходів, спрямованих на пошук нових ідей для розвитку країни в умовах складної ситуації.

З вітальними словами до учасників звернулися заступник начальника Дніпропетровської обласної військової адміністрації, доктор юридичних наук, професор І. Грицай та заступник голови Дніпропетровського окружного адміністративного суду, кандидат юридичних наук Андрій Коренєв.

Конференція об'єднала понад 100 учасників із України (міст Київ, Одеса, Дніпро, Запоріжжя, Харків, Миколаїв, Суми) та з-за кордону (м. Прага, Чеська Республіка). Поміж учасників були провідні юристи-практики, науковці у сфері права та політології, представники міжнародних організацій, громадських інституцій та здобувачі вищої освіти.

Ключовими спікерами стали професор кафедри права та публічного управління Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка, доктор юридичних наук А. Кучук; начальник сектору організації служби освітньої безпеки Головного управління Національної поліції в Дніпропетровській області, підполковник поліції О. Ткачова; суддя Запорізького окружного адміністративного суду О. Артоуз; адвокат, докторант Карлового університету (Чеська Республіка), доктор філософії в галузі права Н. Ісаєва; виконувач обов'язків завідувача кафедри конституційного, адміністративного та трудового права Національного університету «Запорізька політехніка», доктор юридичних наук Р. Максакова; т. в. о. завідувача кафедри психології та педагогіки ДДУВС, доктор юридичних наук, професор В. Савіщенко та ін.

На конференції обговорювали новітні підходи до формування безпечного освітнього середовища для дітей та молоді, особливості підготовки правників в умовах воєнного стану, питання забезпечення соціальних прав військовозобов'язаних, вдосконалення законодавства про місцеве самоврядування для підвищення стійкості громад у кризових ситуаціях, а також проблеми захисту прав внутрішньо переміщених осіб у період воєнного стану в Україні.

Цей науковий форум став майданчиком для обміну досвідом, обговорення актуальних питань теорії та практики, а також пошуку нових шляхів розв'язання існуючих проблем і визначення перспектив розвитку державної влади в Україні.

6 грудня 2024 року *– Регіональна науково-практична конференція* ***«Оперативно-розшукова діяльність Національної поліції: проблеми теорії та практики»****, організована кафедрою оперативно-розшукової діяльності.*

До участі в конференції долучилися провідні юристи-практики, науковці у галузі права, а також здобувачі вищої освіти. Відкрив захід та привітав учасників проректор Дніпровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, підполковник поліції І. Ковальов. У дискусії взяли участь понад 50 учасників із Києва, Одеси, Дніпра, Запоріжжя, Харкова та Кропивницького.

Під час роботи конференції обговорювалися актуальні питання стосовно сфери вітчизняної оперативно-розшукової діяльності. Зокрема, фахівці розглянули проблеми правового та інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності оперативних підрозділів Національної поліції України. Було порушено питання проведення оперативно-технічних заходів та застосування спеціальної техніки для протидії злочинності.

Окрему увагу приділено оперативно-розшуковій протидії окремим видам злочинів, а також оперативному супроводженню кримінальних проваджень, у тому числі в умовах воєнного стану.

Учасники зосередилися на питаннях взаємодії оперативних підрозділів з іншими службами Національної поліції України та правоохоронними органами під час боротьби зі злочинністю. Крім того, було обговорено актуальні аспекти проведення негласних слідчих (розшукових) дій.

Конференція стала корисним майданчиком для обміну думками між науковцями та практиками, що дозволило визначити ключові напрями вдосконалення оперативно-розшукової діяльності. Присутні відзначили важливість подібних заходів для поглиблення співпраці між наукою та практикою, а також для формування нових підходів у протидії сучасним викликам у правоохоронній сфері.

РЕКОМЕНДАЦІЇ
за результатами проведення Регіональної науково-практичної конференції «Оперативно-розшукова діяльність Національної поліції: проблеми теорії та практики»

З метою консолідації зусиль науковців та практиків, спрямованих на протидію злочинності засобами оперативно-розшукової діяльності, впровадження результатів науково-дослідної роботи Дніпровського державного університету внутрішніх справ у практичну діяльність Національної поліції України і в освітній процес університету 6 грудня 2024 року було проведено Регіональну науково-практичну конференцію «Оперативно-розшукова діяльність Національної поліції: проблеми теорії та практики», організовану кафедрою оперативно-розшукової діяльності факультету підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції.

Метою конференції було проголошено пошук шляхів удосконалення оперативно-розшукової діяльності Національної поліції України та протидії злочинності оперативно-розшуковими силами, засобами та заходами.

У роботі конференції взяли участь понад 40 працівників правоохоронних органів, науково-дослідних установ та закладів вищої освіти, зокрема 9 практичних працівників правоохоронних органів, 23 наукові, науково-педагогічні працівники та 14 здобувачів вищої освіти.

Під час роботи конференції було розглянуто проблеми за такими напрямами:

– сучасні проблеми теорії оперативно-розшукової діяльності;

– правове забезпечення оперативно-розшукової діяльності Національної поліції України;

– інформаційно-аналітичне забезпечення оперативно-розшукової діяльності Національної поліції України;

– актуальні проблеми проведення оперативно-технічних заходів та використання спеціальної техніки під час оперативно-розшукової протидії злочинам;

– оперативно-розшукова протидія окремим видам злочинів, у тому числі в умовах воєнного стану;

– взаємодія оперативних підрозділів з іншими службами органів поліції та правоохоронними органами під час протидії злочинам;

– оперативне супроводження кримінальних проваджень в умовах воєнного стану;

– актуальні проблеми проведення негласних слідчих (розшукових) дій.

За результатами роботи науково-практичної конференції її оргкомітетом на підставі наданих матеріалів було сформульовано низку рекомендацій та пропозицій стосовно вирішення проблемних питань теорії та практики оперативно-розшукової діяльності Національної поліції України, а також удосконалення чинних нормативно-правових актів, що регламентують зазначений вид діяльності, зокрема:

1) щодо вдосконалення кримінального процесуального законодавства України:

– внести зміни до чинного кримінального процесуального законодавства, яким регламентовано строк дії наданого слідчим суддею дозволу на проведення НСРД, із передбаченням часу, необхідного на проведення підготовчих дій;

– викласти перше речення ч. 3 ст. 246 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) у такій редакції: «Рішення про проведення негласних слідчих (розшукових) дій приймає начальник оперативного підрозділу, слідчий, прокурор, а у випадках, передбачених цим Кодексом, – слідчий суддя за клопотанням прокурора або слідчого, погодженим із прокурором»;

– викласти перше речення ч. 6 ст. 246 КПК України у такій редакції: «Проводити негласні слідчі (розшукові) дії мають право за дорученням слідчого, який здійснює досудове розслідування злочину, уповноважені оперативні підрозділи Національної поліції, органів безпеки, Національного антикорупційного бюро України, органів Державного бюро розслідувань, органів Бюро економічної безпеки України, органів, установ виконання покарань та слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України, органів Державної прикордонної служби України, управління державної охорони, служби зовнішньої розвідки України, розвідувальних органів Міністерства оборони України»;

– замінити у другому реченні ч. 6 ст. 246 КПК України слова «інші особи» словами: «категорії осіб, визначені у статтях 8, 11 Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність”»;

– доповнити ст. 252 КПК України частиною 5 такого змісту: «Моментом припинення негласних слідчих (розшукових) дій є закінчення строку дії ухвали слідчого судді про дозвіл на проведення таких дій або їх ініціативне закінчення слідчим у разі збору достатнього обсягу доказів злочинної діяльності осіб»;

– абз. 1 ч. 1 ст. 257 КПК України викласти у такому вигляді: «Якщо в результаті проведення негласної слідчої (розшукової) дії виявлено ознаки кримінального правопорушення, яке не розслідується в цьому кримінальному провадженні, отримана інформація має використовуватися в іншому кримінальному провадженні на підставі ухвали слідчого судді, постановленої за клопотанням прокурора»;

– ч. 1 ст. 41 КПК України викласти у такій редакції: «1. Оперативні підрозділи органів Національної поліції, органів безпеки, Національного антикорупційного бюро України, органів Державного бюро розслідувань, органів Бюро економічної безпеки України, органів Державної прикордонної служби України, органів, установ виконання покарань та слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України здійснюють слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії в кримінальному провадженні за письмовим дорученням слідчого, дізнавача, прокурора, а підрозділ детективів, оперативно-технічний підрозділ та підрозділ внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України – за письмовим дорученням детектива або прокурора Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, а також, у межах своєї компетенції, за погодженням зі слідчим (дізнавачем, детективом), проводять інші дії і заходи, спрямовані на встановлення осіб, які причетні до учинення кримінального правопорушення, подолання протидії здійсненню кримінального судочинства та вирішення інших завдань кримінального провадження»;

2) щодо вдосконалення оперативно-розшукового законодавства України:

– сформувати стратегію протидії кримінальним правопорушенням проти громадської безпеки, в якій передбачити положеннях щодо вдосконалення: а) чинного законодавства України та інших нормативно-правових актів, спрямованих на протидію цим кримінальним правопорушенням, та діяльності оперативних підрозділів правоохоронних органів; б) діяльності оперативних підрозділів щодо оперативно-розшукової протидії кримінальним правопорушенням проти громадської безпеки; в) інформаційно-аналітичного забезпечення оперативно-розшукової протидії кримінальним правопорушенням проти громадської безпеки; г) оперативно-розшукового забезпечення оперативними підрозділами кримінального провадження за кримінальними правопорушеннями проти громадської безпеки; ґ) якості професійної підготовки працівників оперативних підрозділів правоохоронних органів;

– деталізувати законодавчі норми з чітким визначенням повноважень та межі правомірності дій правоохоронців, щоб уникнути зловживань і захистити права громадян;

– передбачити, що законодавство у сфері оперативно-розшукової діяльності має не лише враховувати технічні аспекти використання новітніх технологій, але й орієнтуватися на захист базових прав особи, що є необхідним у демократичному суспільстві;

3) щодо вдосконалення відомчого нормативного регулювання оперативно-розшукової діяльності:

– створити нормативно-правову базу, що регулюватиме проведення поліграфного опитування, передбачити підвищення кваліфікації спеціалістів-поліграфологів;

4) щодо вдосконалення діяльності Національної поліції України та інших правоохоронних органів:

– запровадити широке застосування автоматизованих систем моніторингу підозрілих банківських операцій;

5) щодо проведення наукових досліджень у ЗВО МВС України:

– визначити сучасним напрямом наукових досліджень оперативно-розшукової діяльності розробку системи організаційних і тактичних механізмів (прийомів) запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом;

– розробити методичні рекомендації щодо документування складних транскордонних схем, що певною мірою сприятиме покращенню ситуації під час планування проведення контррозвідувальної та оперативно-розшукової діяльності;

– здійснити наукове осмислення шляхів вдосконалення діяльності органів державної влади в умовах воєнного стану; провести нові дослідження у цій сфері, спрямовані на систематизацію практик функціонування різних органів державної влади в умовах воєнного стану, виявлення особливостей, виокремлення позитивного та негативного досвіду, надання широкого кола рекомендацій та алгоритмів дій на рівні законодавчих актів, відомчих інструкцій, внутрішніх наказів, а також на доктринальному рівні.

Оргкомітет конференції

10 грудня 2024 року – *Всеукраїнська науково-практична конференція* ***«Права людини: методологічний, гносеологічний та онтологічний аспекти».*** *Захід організовано кафедрою теорії та історії держави і права, конституційного права та прав людини ННІ підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності Національної поліції України ДДУВС та присвячено 76-й річниці проголошення Загальної декларації прав людини.*

З вітальним словом до учасників звернулися начальник відділу організації наукової діяльності ДДУВС Д. Прошин, представник Департаменту головної інспекції та дотримання прав людини, майор поліції Н. Урман, суддя Жовтневого районного суду м. Дніпро О. Наумова та декан юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, доктор юридичних наук, професор В. Серьогін. Вони привітали присутніх із Днем прав людини та побажали плідної роботи.

Завідувач кафедри В. Боняк оголосила результати університетського конкурсу науково-творчих робіт у формі есе, присвяченого видатному українському правознавцю Б. Кістяківському. Переможцями конкурсу стали: Юлія Толмачова – в номінації «Теорія права. Права людини»; Ілона Буякова та Віктор Супронюк – у номінації «Теорія держави»; Ярослав Лисюк і Вероніка Кравець – у номінації «Конституційне право. Міжнародне право».

Пленарне засідання відкрив професор В. Серьогін, який змоделював умови поствоєнного функціонування українського суспільства та держави. Він наголосив на необхідності укладення нового суспільного договору й удосконалення мобілізаційного законодавства для збалансування інтересів громадян і держави.

Помічниця ректора з гендерних питань, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України Л. Наливайко у своїй доповіді, спираючись на соціологічні дослідження, окреслила проблеми забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб.

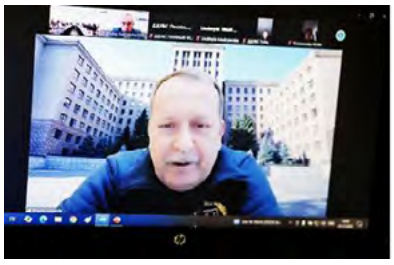

Онлайн-виступи представили: головний інспектор з контролю за дотриманням прав людини в поліцейській діяльності В. Завгородній; завідувач кафедри теорії держави і права, конституційного права та державного управління Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара Л. Мудрієвська; професор Житомирської політехніки, Заслужений діяч науки і техніки України І. Богатирьов.

Особливу увагу привернули доповіді практиків: судді О. Наумової; начальника служби освітньої безпеки Управління патрульної поліції в Дніпропетровській області, підполковника поліції О. Ткачової; майора поліції Н. Урман.

Жваву дискусію викликав виступ професора А. Кучука із Сумського державного педагогічного університету. Його доповідь «Приватний інтерес versus публічний інтерес в контексті екстраординарних умов» зосередила увагу на співвідношенні приватного й публічного інтересів у складних умовах.

У конференції взяли участь понад 100 представників правозахисних організацій, державних структур та закладів вищої освіти.

12 грудня 2024 року *– Всеукраїнська науково-практична онлайн-конференція* ***«Приватно-правові аспекти відбудови України на шляху європейської інтеграції»****. Захід, який зібрав понад 100 здобувачів вищої освіти, аспірантів та молодих науковців із усієї України, організовано кафедрою цивільно-правових дисциплін факультету підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції Національної поліції України.*

Конференцію відкрила завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін, доктор юридичних наук, доцент К. Резворович. Із вітальним словом до учасників звернувся начальник відділу організації наукової діяльності ДДУВС Д. Прошин, який наголосив на значущості розвитку приватного права для відновлення країни та гармонізації законодавства з європейськими стандартами.

Участь у заході також взяли представники юридичної спільноти. Від адвокатського корпусу виступив керівник адвокатського об'єднання «Хрипунова Дениса Григоровича» Д. Хрипунов, а від академічної спільноти – професор кафедри адміністративного і кримінального права Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара Є. Кобрусєва.

Учасники обговорили виклики та перспективи гармонізації приватно-правових відносин, проблеми адаптації українського законодавства до європейських стандартів та інші актуальні питання. Конференція стала платформою для обміну досвідом, налагодження співпраці між здобувачами вищої освіти, науковцями та практиками.

За підсумками заходу визначено пріоритетні напрями досліджень, спрямованих на гармонізацію українського приватного права з правом Європейського Союзу, що є ключовим кроком на шляху європейської інтеграції України.

12 грудня 2024 року *– Всеукраїнська науково-практична конференція* ***«Актуальні питання призначення та проведення судових економічних експертиз в сучасних умовах»,*** *присвячена актуальним питанням судових економічних експертиз. Захід, що відбувся у змішаному форматі, зібрав майже 100 учасників.*

Конференцію відкрила директор Дніпропетровського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України, кандидат юридичних наук А. Купріянова. Зі вступним словом до присутніх звернувся перший проректор ДДУВС, кандидат технічних наук І. Магдаліна, який наголосив на важливості обговорюваної тематики та побажав учасникам успішної роботи.

До роботи конференції долучилися заступник Міністра юстиції України А. Гайченко, директор Дніпропетровського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України В. Коротаєв, голова Дніпропетровського окружного адміністративного суду В. Горбалінський, а також представники науково-дослідних інститутів судових експертиз, Міністерства юстиції України та суддівського корпусу.

Відбулося обговорення широкого спектра питань, зокрема: призначення судово-економічної експертизи в судових і адміністративних провадженнях, особливості взаємодії уповноважених осіб із судовими експертами, підготовка матеріалів для проведення експертиз тощо.

Учасники заходу розглянули такі теми, як: «Актуальність судової економічної експертизи в сучасних умовах», «Методика визначення вартості експертогодини під час проведення судових експертиз», «Судові економічні експертизи як інструмент протидії злочинності в умовах сучасних викликів», «Питання визнання допустимими висновків експерта» та ін.

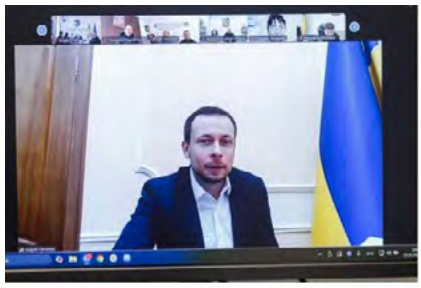

За підсумками конференції підготовлено збірку із доповідями та виступами, що стали цінним внеском у розвиток сфери судових економічних експертиз.

18 грудня 2024 року *– Регіональний науково-практичний семінар* ***«Природа та сутність людини»,*** *організований кафедрою психології, соціології та педагогіки факультету підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції Національної поліції України.*

РЕЗОЛЮЦІЯ
Регіонального науково-практичного семінару «Природа та сутність людини»
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, 18 грудня 2024 року)

Після 24 лютого 2022 року світ змінився. Україна переживає унікальний історичний період, пов'язаний із набуттям суб'єктності як самодостатнього суспільства, що розвивається в напрямі формування правової соціальної держави, потужного громадянського суспільства, як суспільства, здатного самостійно представляти свої інтереси на міжнародній арені. Відбувається перевірка суспільства на спроможність інституцій забезпечити ресурси: економічні, політичні, соціальні, культурні.

На фоні значущих негативних наслідків війни: втрачання людського капіталу, демографічної кризи, зниження життєвого рівня населення, обмеження прав та свобод громадян, міграції населення, мілітаризації та посилення втручання держави у всі сфери життя громадян – спостерігаються важливі позитивні соціокультурні феномени та прояви в суспільстві: соціальна консолідація, посилення ролі громадянського суспільства, підвищення рівня довіри до політичних інституцій, подолання суперечливих геополітичних орієнтацій, мобілізація ресурсів виживання, піднесення патріотичної свідомості. Зазначені процеси потребують наукової рефлексії та, безумовно, сприятимуть подоланню негативних наслідків воєнних дій, подальшій відбудові країни.

18 грудня 2024 р. на базі Дніпровського державного університету внутрішніх справ проведено Регіональний науково-практичний семінар «Природа та сутність людини».

Мета заходу – обговорення актуальних питань та проблем, пов'язаних із безпекою, психологічними станами, стратегіями виживання людини, процесами соціальної консолідації суспільства в умовах війни.

Дискусійними напрямами роботи були:

1. Психологія війни.
2. Безпека освітнього середовища в умовах війни.
3. Соціально-психологічна стійкість особистості в умовах сьогодення.

Учасниками Регіонального науково-практичного семінару стали понад 50 осіб, поміж яких були науковці, практичні працівники, практичні психологи, вчителі шкіл, здобувачі вищої освіти. Зокрема, до заходу долучилися представники таких закладів середньої та вищої освіти, установ та організацій, як: Департамент внутрішньої безпеки Національної поліції України, Дніпровський державний технічний університет, Дніпровський ліцей безпекового спрямування та національно-патріотичного виховання імені Олександра Гостіщева, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Донецький національний медичний університет, Донецький національний університет імені Василя Стуса, Зайцівська гімназія-філія Кислянського ліцею, Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, Криворізький державний педагогічний університет, КЗ «Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» Запорізької обласної ради, Київський інститут Національної гвардії України, КУ «Центр надання соціально-психологічних послуг» Павлоградської міської ради, Луганський національний університет імені Тараса Шевченка, Національний технічний університет «Дніпровська політехніка», Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, Університет митної справи та фінансів (м. Дніпро), Управління психологічного забезпечення МВС України, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, Харківський національний університет внутрішніх справ, Херсонський державний педагогічний університет, Харківська державна академія фізичної культури, Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія, Міжнародна громадська організація FHI360, Благодійний фонд «СпівДія», громадська організація «Разом».

Учасники семінару за результатами роботи дійшли згоди, що проблеми, котрі були представлені, є актуальними як у науковому просторі дослідження, так і в розрізі інтенсифікації застосування результатів в освітньому процесі та практичній діяльності представників правоохоронної сфери. Наголошено на важливості розгляду проблематики соціально-психологічної адаптації індивіда до реалій воєнного стану в суспільстві на міждисциплінарному рівні з урахуванням соціологічного, психологічного, філософського, правознавчого підходів. Саме на платформі міждисциплінарного парадигмального підходу можливо віднайти евристичні напрями наукового пошуку та досягнути конкретних прикладних результатів для надання практичних рекомендацій державним установам, організаціям безпекової сфери, представникам громадянського сектора.

Відбувся плідний обмін досвідом між учасниками семінару щодо проведення науково-прикладних досліджень та практичних розробок, психологічної реабілітації та реінтеграції; впровадження отриманих результатів досліджень у діяльність підрозділів правоохоронної сфери, структур соціально-психологічного захисту населення, закладів вищої освіти.

За результатами семінару наголошено на необхідності приводити у відповідність до світових досягнень науки освітні, тренінгові програми; можливості засвоєння передового досвіту на основі існуючих та новостворених навчальних, науково-дослідних організацій щодо актуальних вітчизняних потреб та світових тенденцій; важливості тіснішої взаємодії вузівської спільноти, роботодавців, практичних працівників та представників громадянського суспільства в процесі навчання фахівців у безпековій сфері. За результатами проведеного заходу заплановано видання збірки матеріалів семінару. Текст резолюції погоджений та надісланий учасникам семінару.

Оргкомітет семінару

20 грудня 2024 року *– Міжнародна науково-практична конференція* ***«Актуальні проблеми кримінально-правового, кримінального, процесуального та криміналістичного забезпечення протидії злочинності в сучасних умовах»****, організована факультетом підготовки фахівців для органів досудового розслідування Національної поліції України.*

Мета заходу – сприяння розвитку фундаментальних і прикладних наукових досліджень, спрямованих на вирішення проблем боротьби зі злочинністю в умовах воєнного стану та в післявоєнний період.

Участь у конференції взяли понад 200 учасників із 40 установ, організацій та закладів вищої освіти. Поміж них представники США, Молдови, Литви, Фінляндії, Великої Британії, а також науковці Дніпропетровської, Запорізької, Чернігівської, Сумської, Одеської, Львівської та інших областей України.

У вступному слові перший проректор ДДУВС І. Магдаліна наголосив на важливості фахового спілкування для пошуку рішень щодо протидії злочинності, зокрема в умовах воєнного стану. Він відзначив значне зростання кількості воєнних і військових кримінальних правопорушень, а також злочинів проти національної безпеки України.

До вітальних промов доєдналися заступник начальника методичної роботи та правового забезпечення Головного слідчого управління Національної поліції України М. Романов, декан факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Національної поліції України В. Лазарєв, а також старший радник з прокурорської діяльності КМЄС в Україні Х. Телккі.

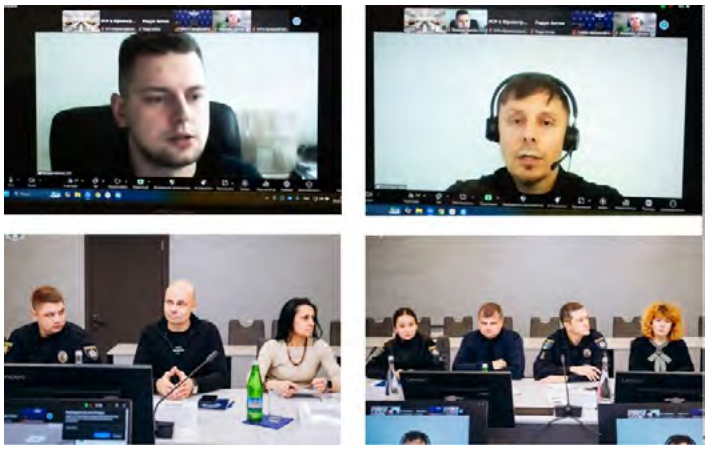

Основними спікерами конференції стали: старший технічний радник Комісії міжнародного правосуддя та звітності, колишній прокурор із воєнних злочинів у Боснії та Герцеговині та Косово Е. Ларсон; старший радник із питань прокуратури Європейської консультативної місії ЄС в Україні, професор кафедри публічного права Академії громадської безпеки Університету М. Ромеріса Г. Бучунас. Виступи презентували і практичні працівники Національної поліції України, Бюро економічної безпеки України, Національного антикорупційного бюро України, а також науковці ДДУВС і представники інших закладів вищої освіти.

Учасники конференції обговорили широке коло питань, зокрема кримінально-правове та кримінологічне забезпечення протидії злочинності, проблеми кримінального процесуального забезпечення, психологічні аспекти діяльності правоохоронних органів в умовах воєнного стану, використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві. Також розглянули інші актуальні виклики, що стоять перед системою протидії злочинності в сучасних умовах та в післявоєнний період.

РЕЗОЛЮЦІЯ
Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми кримінально-правового, кримінального процесуального та криміналістичного забезпечення протидії злочинності в сучасних умовах» (Дніпровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро, 20 грудня 2024 року)

20 грудня 2024 р. на базі Дніпровського державного університету внутрішніх справ проведено Міжнародну науково-практичну конференцію «Актуальні проблеми кримінально-правового, кримінального процесуального та криміналістичного забезпечення протидії злочинності в сучасних умовах».

Учасники конференції обговорили питання щодо новел кримінального законодавства України, прийнятого в умовах воєнного стану; доказування у кримінальних провадженнях; протидії організованій злочинності в умовах війни; особливості криміналістичного забезпечення проведення окремих слідчих (розшукових) дій при розслідуванні військових та інших кримінальних правопорушень, зокрема проблемні питання підготовки спеціалістів-криміналістів, роль судових експертиз у кримінальних провадженнях, окремі організаційні та процесуальні питання використання спеціальних знань, що виникають на стадії досудового розслідування в умовах воєнного стану тощо.

За результатами обговорення сформульовано такі підсумки конференції із рекомендаціями та пропозиціями:

1. Звернутися до Верховної ради України з пропозиціями:

– внести доповнення до ч. 1 ст. 438 Кримінального кодексу України (далі – КК України), формально визначивши форми жорстокого поводження з військовополоненими: «Жорстоке поводження з військовополоненими, включаючи тортури, нелюдське поводження, умисне створення загрози життю чи здоров'ю, залучення до воєнних дій на боці противника або незаконне утримання в полоні»;

– доповнити ст. 194 КК України частиною 3: «Умисне знищення або пошкодження шляхом підпалу майна, що використовується для волонтерської діяльності, гуманітарної допомоги або підтримки Збройних Сил України, інших військових формувань, в умовах воєнного стану або надзвичайного стану»;

– запропонувати створення у складі Верховної Ради України спеціальної робочої групи, що має розробити комплексний проєкт закону, спрямований на усунення існуючих недоліків кримінального та суміжного законодавства. При цьому робота над документом повинна враховувати позиції експертів у галузі права;

– доповнити главу 44 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) нормою, котра регламентувала б порядок залучення перекладача під час здійснення процесу екстрадиції, в якій розкрити поняття особи перекладача, окреслити його процесуальний статус, права, обов'язки та відповідальність;

– доповнити ст. 226 КПК України частиною 5, у якій визначити особливості допиту неповнолітніх осіб, які стали потерпілими від кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості, з метою уникнення додаткового психологічного тиску на них та повторної травматизації;

– внести доповнення до розділу IX-1 КПК України, зокрема врегулювати загальні засади кримінального провадження в обстановці воєнного стану, заміну судового контролю на прокурорський нагляд щодо інших процесуальних дій (заходів), що наразі не передбачені ст. 615 КПК України тощо;

– внести зміни до окремих статей і глав КПК України стосовно всіх заходів забезпечення кримінального провадження, щодо яких судовий контроль може бути змінено на прокурорський нагляд;

2. При встановленні, чи належить об'єкт нападу до культурних цінностей, звертати увагу на визначення поняття «культурні цінності» відповідно до Конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту; відносити об'єкт нападу до реєстрів пам'яток архітектури, історії місцевого та/або державного значення; здійснювати комплексний підхід у межах досудового розслідування щодо збору інформації про об'єкт із відкритих джерел, що зафіксовано у положеннях статей 104–106, 223, 237 КПК України, з відомостей, витребуваних у порядку, встановленому ст. 93 КПК України; а також висновків експертів, що залучаються відповідно до статей 110, 242, 243 КПК України;

3. З метою формування ефективної державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю здійснити такі заходи:

1) утворити та визначити шляхом прийняття відповідного закону постійного Національного координатора з питань боротьби з організованою злочинністю;

2) здійснити оцінювання загроз організованої злочинності на 2025–2029 роки;

3) затвердити основні напрями (пріоритети) боротьби з організованою злочинністю за результатами оцінювання загроз організованої злочинності на 2025–2029 роки;

4) розробити та затвердити комплексні плани заходів із протидії організованій злочинності (за кожним пріоритетом), за прикладом впровадження Циклів політики ЄС, впровадження стратегічних планів та щорічних Планів дій через проєкт EMPACT під керівництвом Національного координатора;

4. Запропонувати алгоритм взаємодії слідчого Національної поліції України з представниками ЗСУ у разі виявлення на окупованій території та території, де ведуться активні бойові дії, інформації, котра може свідчити про вчинення воєнного злочину (зафіксована на відео за допомогою БпЛА), що підлягає погодженню на рівні міжвідомчого наказу (інструкції):

1) повідомлення представника ЗСУ рапортом свого безпосереднього командира про виявлений воєнний злочин, зафіксований на відео за допомогою БпЛА; 2) направлення за супровідним листом підписаного командиром рапорту представника ЗСУ про виявлений воєнний злочин (зафіксований на відео за допомогою БпЛА) до органу досудового розслідування Національної поліції України, під територіальною юрисдикцією якого знаходиться місце вчинення воєнного злочину; 3) внесення відомостей до ЄРДР; 4) направлення слідчим запиту до ЗСУ у порядку ст. 93 КПК України для отримання відео зафіксованого за допомогою БпЛА воєнного злочину; 5) проведення огляду відео слідчим. Якщо є можливість, отримання такого відео може здійснюватися і без направлення запиту згідно зі ст. 93 КПК України та відбуватися в такому порядку: а) виклик слідчим представника ЗСУ (оператора БпЛА), який виявив воєнний злочин, для допиту в якості свідка; б) винесення постанови слідчим про зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису відповідно до ст. 245-1 КПК України; в) складання слідчим протоколу про зняття такого відео відповідно до вимог КПК України у присутності представника ЗСУ (оператора БпЛА), який виявив воєнний злочин.

КОНКУРСИ

***12 листопада 2024 року** у Дніпровському державному університеті внутрішніх справ підбито підсумки щорічного **Всеукраїнського конкурсу на краще правниче видання**, що проводився спільно зі Всеукраїнською громадською організацією «Асоціація українських правників» у серпні-жовтні 2024 року.*

Конкурс має на меті підвищення якості підготовки фахівців у системі вищої юридичної освіти та спрямований на виявлення і відзначення кращих видань, що комплексно забезпечують потреби освітнього процесу в юридичних закладах вищої освіти.

Цьогоріч у конкурсі взяли участь 13 установ, як-от: Академія адвокатури України, Державний науково-дослідний інститут МВС України, Донецький державний університет МВС України, Київський інститут Національної гвардії України, Львівський державний університет внутрішніх справ, Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса, Науково-дослідний інститут публічного права, Національна академія внутрішніх справ, Національна академія державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, Національний університет цивільного захисту України, Одеський державний університет внутрішніх справ, Харківський національний університет внутрішніх справ та Дніпровський державний університет внутрішніх справ.

На конкурс було подано 58 робіт, із яких 24 стали переможцями та були відзначені дипломами I, II та III ступенів.

Від ДДУВС дипломи I ступеня отримали праці у таких номінаціях:

• «Монографії» – робота автора К. Резворович, доктора юридичних наук, доцента, завідувача кафедри цивільно-правових дисциплін факультету підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції Національної поліції України ДДУВС;

• «Навчальні посібники» – робота колективу авторів кафедри кримінального права та кримінології, кафедри адміністративного права та процесу та кафедри цивільно-

правових дисциплін факультету підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції Національної поліції України ДДУВС;

• «Періодичні видання» – Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: Науковий журнал, 2023, Спеціальний випуск № 2 (127); Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs: Scientific Journal, 2023, Special Issue № 1 (126).

Дипломами ІІ ступеня відзначено у номінаціях:

• «Монографії» – колектив авторів кафедри адміністративного права та процесу;

• «Науково-практичні коментарі» – Науково-дослідну лабораторію превентивної діяльності та соціологічних досліджень;

• «Методичні рекомендації» – колектив авторів кафедри криміналістики та домедичної підготовки.

Всеукраїнський конкурс на краще правниче видання стимулює наукову та навчально-методичну діяльність наукових і науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти України, популяризує творчі здобутки авторів кращих правничих видань і сприяє підвищенню якості підготовки висококваліфікованих фахівців у юридичній сфері.

ПІДГОТОВКА НАУКОВИХ КАДРІВ

У 2024 РОЦІ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИМ ПРАЦІВНИКАМ УНІВЕРСИТЕТУ ПРИСУДЖЕНО НАУКОВІ СТУПЕНІ ТА ВЧЕНІ ЗВАННЯ:

доктор філософії (081 Право):

КРИВОПУСК Олександр Григорович

Захист відбувся 20 вересня 2024 року в Дніпровському державному університеті внутрішніх справ (разова спецрада).

Тема дисертації – «Розслідування злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування». Роботу виконано в Дніпровському державному університеті внутрішніх справ.

ЧАЛИК Вадим Романович

Захист відбувся 26 листопада 2024 року в Дніпровському державному університеті внутрішніх справ (разова спецрада).

Тема дисертації – «Адміністративно-правове регулювання використання інформаційних технологій у сфері реалізації та захисту соціальних прав громадян». Роботу виконано в Дніпровському державному університеті внутрішніх справ.

професор:

СЕЛІХОВ
Дмитро Анатолійович
доктор юридичних наук,
професор кафедри
теорії держави
та права

СОЛДАТЕНКО
Олена Анатоліївна
кандидат юридичних наук,
професор кафедри
кримінального процесу
та стратегічних розслідувань

МАРЧЕНКО
Олена Вікторівна
доктор філософських наук,
доцент кафедри теорії
та історії держави та права,
конституційного права та
прав людини

доцент:

МІНАКОВА
Євгенія Валеріївна
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри
загальноправових
дисциплін

ФУРСА
Вадим Вікторович
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри
тактико-спеціальної
підготовки

У 2024 РОЦІ У ДНІПРОВСЬКОМУ ДЕРЖАВНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ ВНУТРІШНІХ СПРАВ ВІДБУЛИСЯ ЗАХИСТИ ДИСЕРТАЦІЙ

– у спеціалізованій вченій раді Д 08.727.02 на здобуття наукового ступеня:

доктора юридичних наук:

Барановська Тетяна Василівна – «Запобігання та протидія кримінальним правопорушенням проти економічної системи» (12.00.08);

Думчиков Михайло Олександрович – «Концептуальні засади кримінально-правової охорони кіберпростору в Україні» (12.00.08);

Камишанський Олексій Юрійович – «Адміністративно-правове забезпечення служби в Національній поліції України» (12.00.07);

кандидата юридичних наук:

Винокуров Антон Іванович – «Кримінальна відповідальність за підкуп працівника підприємства, установи чи організації» (12.00.08);

Григорчук Андрій Сергійович – «Запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаних із зловживанням впливом» (12.00.08);

Діденко Віктор Леонідович – «Використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері» (12.00.09);

Коба Валерій Борисович – «Теоретичні та праксеологічні засади методики розслідування шахрайства у сфері е-комерції» (12.00.09);

Ковалевський Микита Андрійович – «Кримінологічні засади діяльності органів прокуратури України в умовах збройного конфлікту» (12.00.08);

Лисенко Наталія Анатоліївна – «Розслідування шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності» (12.00.09);

Малютін Едуард Вікторович – «Основи методики розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із використанням е-банкінгу» (12.00.09);

Миргородський Олександр Іванович – «Запобігання шахрайству, вчиненому шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки» (12.00.08);

Мовчан Микола Іванович – «Основи методики розслідування кримінальних правопорушень проти моральності» (12.00.09);

Петров Володимир Іванович – «Кримінальна відповідальність за привласнення, розтрату або заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем» (12.00.08);

Сисолятін Валерій Вікторович – «Розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із використанням інтернет-банкінгу» (12.00.09);

Титор Дмитро Павлович – «Основи методики розслідування шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності або надання гуманітарної допомоги» (12.00.09);

Ушканенко Едуард Олександрович – «Розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання суддями неправомірної вигоди» (12.00.09);

Ярошенко Роман Володимирович – «Розслідування привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, учиненого організованою групою» (12.00.09);

– у разових спеціалізованих вчених радах на здобуття наукового ступеня доктора філософії (спеціальність 081 Право, галузь знань 08 Право):

Алієва Карина Мамедівна – «Підстави та принципи криміналізації неповаги до працівника правоохоронного органу»;

Булдакова Каріна Едуардівна – «Судовий контроль в кримінальному провадженні у справах щодо неповнолітніх»;

Гаращук Діана Петрівна – «Криміналістична характеристика та особливості розслідування незаконного зайняття рибним промислом»;

Голик Юрій Юрійович – «Принцип підзвітності та відповідальності органів місцевого самоврядування в умовах децентралізації влади: теоретико-правова характеристика»;

Гудим Інга Володимирівна – «Адміністративно-юрисдикційні провадження в адміністративному процесі»;

Дворникова Ірина Валеріївна – «Кримінальна відповідальність за залишення в небезпеці»;

Демченко Ірина Олександрівна – «Криміналістичне забезпечення організації й тактики проведення слідчих (розшукових) дій в умовах епідемій (пандемій)»;

Капітонов Віктор Ігоревич – «Кримінальна відповідальність за незаконне втручання в роботу автоматизованої системи документообігу суду»;

Козін Віталій Володимирович – «Адміністративна відповідальність за правопорушення у бюджетній сфері: адміністративно-правові та фінансово-правові аспекти»;

Кошляк Наталія Едуардівна – «Інституційний механізм забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні: теоретико-правова характеристика»;

Кривопуск Олександр Григорович – «Розслідування злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування»;

Мамедова Ельміра Алгаламівна – «Адміністративно-правові засади забезпечення кібербезпеки патрульної поліції в Україні»;

Миргородська Ольга Миколаївна – «Забезпечення законності застосування заходів адміністративного примусу»;

Осадчий Павло Володимирович – «Реалізація права на ефективний засіб юридичного захисту на досудовому провадженні в кримінальному процесі України»;

Піцик Володимир Сергійович (спецтема);

Сивогривова Тетяна Леонідівна (спецтема);

Тундаєв Сергій Миколайович (спецтема);

Циб Ірина Сергіївна – «Поняття наруги за кримінальним правом України»;

Чалик Вадим Романович – «Адміністративно-правове регулювання використання інформаційних технологій у сфері реалізації та захисту соціальних прав громадян».

ПЕРСОНАЛІЇ

ВІТАЄМО ЮВІЛЯРА!

СОКУРЕНКА Валерія Васильовича
ректора Харківського національного університету внутрішніх справ,
члена-кореспондента НАПрН України
(відділення державно-правових наук і міжнародного права),
доктора юридичних наук, професора,
Заслуженого юриста України

Народився 29 жовтня 1964 р. в с. Єлизаветка Катеринопільського району Черкаської області. У 1982 р. закінчив Київське суворовське військове училище, у 1986 р. – Київське вище загальновійськове командне училище ім. М. В. Фрунзе, в 1998 р. – Національну академію внутрішніх справ України за спеціальністю «Правознавство». З 1992 до 2015 р. проходив службу в органах внутрішніх справ на посадах: заступника начальника курсу з виховної роботи, начальника курсу факультету підготовки кадрів кримінальної міліції Національної академії внутрішніх справ України; заступника начальника: зі стройової частини факультету підготовки кадрів кримінальної міліції; по службі факультету підготовки кадрів оперативних служб; по службі навчально-наукового інституту підготовки кадрів оперативних служб міліції Національної академії внутрішніх справ України. У 2003–2014 рр. – проректор по службі Національної академії внутрішніх справ України. З 2014 до 2019 р. – ректор Харківського національного університету внутрішніх справ. З 2019 р. до грудня 2020 р. – начальник Головного управління Національної поліції в Харківській області (за сумісництвом – професор кафедри поліцейської діяльності та публічного адміністрування факультету № 3 Харківського національного університету внутрішніх справ). З грудня 2020 р. дотепер – ректор Харківського національного університету внутрішніх справ.

У 2002 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему «Роль соціальної справедливості в розбудові правової соціальної держави» (спеціальність 12.00.12), у 2016 р. – дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук на тему «Публічне адміністрування сферою оборони в Україні» (спеціальність 12.00.07). Вчене звання доцента присвоєно у 2004 р., професора – у 2018 р. Обраний членом-кореспондентом Національної академії правових наук України у 2020 р.

Основні напрями наукової діяльності: адміністративне право та процес, кримінологія, кримінальне право, питання боротьби з правопорушеннями, управління державними органами, реформування правоохоронних органів у сучасних умовах, впровадження публічного адміністрування сферою оборони в Україні, особливості організації оборони в Україні на сучасному етапі державотворення, використання міжнародного досвіду правового адміністрування сферою оборони та проблеми його імплементації в національне законодавство.

Опублікував понад 200 наукових і навчально-методичних праць, серед яких: «Управління органами Національної поліції України: підручник» (у співавт., 2017), «Законодавче забезпечення правоохоронної діяльності» (у співавт., 2017), «Оперативно-розшукова протидія злочинам, пов’язаним з обігом порнографічних предметів» (у співавт., 2018), «Психологія у професійній діяльності поліції» (у співавт., 2018), «Органи охорони

правопорядку та суду на теренах України: від Київської Русі до Української революції 1917 р. (історико-правове дослідження)» (у співавт., 2021), «Безпека життєдіяльності та охорона праці» (у співавт., 2021), «Безпека та довіра 2021: за результатами досліджень 2013–2021 років, проведених у Харківській області» (у співавт., 2021), «Керівники Харківської міліції/поліції (1918–2021 рр.): історико-правове дослідження» (у співавт., 2021), «Фінанси підприємств» (у співавт., 2022).

Брав участь у розробці проєктів законів України «Про парламентський контроль та дотримання положень законів в діяльності спеціальних служб та правоохоронних органів держави», «Про внесення змін до деяких законів України щодо підвищення рівня соціального захисту поліцейських», «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо відповідальності за незаконне збагачення», «Про зброю», «Про обіг зброї», «Про внесення змін до Закону України «Про національну поліцію» щодо вдосконалення діяльності закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання», Регіональної програми щодо реалізації засад державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційної стратегії) на 2016–2017 рр., Програми забезпечення публічної безпеки та порядку на території Харківської області на 2018–2019 рр., Програми територіальної оборони Харківської області на 2016–2017 рр. та Регіональної програми забезпечення публічної безпеки і порядку в Харківській області на 2018–2019 рр.

Надав наукові висновки до проєктів Законів України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та інших законів України щодо впровадження обліку штрафних балів за правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху», «Про засади державної політики перехідного періоду», «Про внесення змін до статті 173-4 Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо вдосконалення законодавства щодо протидії булінгу (цькування)», «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України (щодо обрання запобіжного заходу до військовослужбовців, які вчинили військові злочини під час дії воєнного стану)», «Про внесення змін до Закону України «Про Національну поліцію» щодо вдосконалення порядку відрядження поліцейських до закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання та присвоєння їм спеціальних звань», «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення (щодо вдосконалення адміністративної відповідальності за вчинення домашнього насильства)», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо застосування правоохоронними органами безпілотних повітряних суден та протидії їх незаконному використанню».

Головний редактор наукового журналу «Право і безпека» та член редакційної колегії збірника наукових праць «Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ».

Голова спеціалізованої вченої ради Д 64.700.01 у Харківському національному університеті внутрішніх справ та член спеціалізованої вченої ради Д 08.727.02 у Дніпровському державному університеті внутрішніх справ. Науковий керівник 7 кандидатських та 2 докторських дисертаційних досліджень.

Член Науково-консультативної ради Конституційного Суду України, член постійного консультативного органу Міністерства внутрішніх справ України «Наукова рада Міністерства внутрішніх справ України».

Заслужений юрист України (2018). Нагороджений медалями «70 років ВС СРСР» (1988), «За сумлінну службу» III, II, I ступенів (2002, 2003, 2004), нагрудними знаками «За відзнаку в службі» (1996, 2003), «Лицар Закону» (2008), відзнаками МВС України «Почесний знак МВС України» (1998), «Закон і честь» (2004), «Хрест слави» (2002), «За розвиток науки, техніки і освіти» II, I ступенів (2005, 2009), «За безпеку народу» II, I ступенів (2005, 2006), «За міжнародне співробітництво у правоохоронній діяльності» (2011). Відзначений Почесною грамотою МВС України (1999, 2006, 2017), Подякою МВС України (2001, 2015), Грамотою МВС України (2014), багатьма відомчими нагородами та відзнаками.

НОВІ ВИДАННЯ

У 2023–2024 рр. НАУКОВЦЯМИ ДНІПРОВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ ВИДАНО ДРУКОМ ПРАЦІ:

Актуальні проблеми кримінально-правового, кримінального процесуального та криміналістичного забезпечення протидії злочинності в сучасних умовах : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 20.12.2024). Дніпро : ДДУВС, 2024. 324 с.

ISBN 978-617-560-044-3

До збірника міжнародної науково-практичної конференції увійшли матеріали з актуальних проблем кримінально-правового та кримінологічного забезпечення протидії злочинності; розкрито питання кримінального процесуального забезпечення протидії злочинності, психологічного забезпечення в умовах воєнного стану, використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві в умовах воєнного стану тощо.

Для науково-педагогічних працівників, здобувачів вищої освіти, працівників правоохоронних органів та юристів-практиків.

https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/15558

Концептуальні засади методики розслідування легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, учиненого злочинним угрупованням : монографія / К. О. Чаплинський, Р. С. Тютюнник, В. В. Зарубей. Одеса : Видавництво «Юридика», 2024. 274 с.

ISBN 978-617-8162-60-1

Науковцями розроблено аналізу складного й багатоаспектного явища – протидії легалізації (відмиванню) майна, одержаного злочинним шляхом, учиненого злочинним угрупованням. Визначено фактори як вітчизняного, так і міжнародного характеру, що пливають на рівень криміногенних проявів. Досліджено криміналістичну характеристику легалізації (відмивання) майна та виокремлено основні її елементи. Визначено типові способи вчинення й приховування злочинів. З'ясовано предмет злочинного посягання, слідову картину та обстановку легалізації (відмивання) майна. Визначено структуру злочинного угруповання та надано характеристику її учасникам. Виокремлено типові слідчі ситуації та запропоновано програми дій слідчого на початковому етапі розслідування. Визначено напрями взаємодії слідчих з працівниками кіберполіції, банківських установ та суб'єктами, які забезпечують передачу і зберігання інформації з використанням інформаційно-комунікаційних систем. Розкрито особливості взаємодії Інтерполу та Агентства Європейського Союзу зі співробітництва у сфері правоохоронної діяльності під час розслідування злочинів. Наголошено на сучасних можливостях використання спеціальних знань і тактики проведення огляду, обшуку, тимчасового доступу до речей та документів, допиту, одночасного допиту двох раніше допитаних осіб.

Для науковців, викладачів, курсантів і студентів закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання, аспірантів та ад'юнктів, докторантів, працівників органів прокуратури, оперативних і слідчих підрозділів Національної поліції України, усіх тих, хто виявляє інтерес до юридичної науки та правозастосовної практики.

https://oldiplus.ua/files/contents/1461_1.pdf

Навчальний посібник для підготовки до атестації з курсу «Кримінальне право» / кол. авт. Дніпро : Дніпров. держ. ун-т внутр. справ, 2024. 444 с.

ISBN 978-617-560-040-5

Посібник містить стислий виклад основних питань для підготовки до атестації з курсу кримінального права України відповідно до програм атестації для курсантів, слухачів та студентів юридичних ЗВО.

*https://er.dduvs.edu.ua/*handle/*123456789/15591*

Ідентифікація ракетної та реактивної зброї Російської Федерації : навч. посібник. 2-е вид., доп. і перероб. / В. М. Коротаєв, Р. С. Кірін, К. О. Чаплинський та ін. Дніпро : ДДУВС ; Дніпроп. НДЕКЦ МВС, 2024. 432 с.

ISBN 978-617-560-000-9

У навчальному посібнику наведено порядок ідентифікації ракетної та реактивної зброї з метою виконання основних завдань і формування відповідей на найважливіші запитання під час досудового і судового розслідування у кримінальних провадженнях, відкритих за фактами злочинів, пов'язаних з агресією та воєнними злочинами Російської Федерації проти України.

Для фахівців Експертної служби МВС, експертних служб Міністерства оборони України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України, які проводять вибухово-технічну експертизу, практичних працівників правоохоронних органів, а також науково-педагогічного складу закладів вищої освіти, здобувачів, курсантів, слухачів.

https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/14068

Організація оформлення поліцейськими матеріалів дорожньо-транспортної пригоди без постраждалих: теорія і практика : навч.-практ. посібник / д.ю.н., проф. О. А. Моргунов, д.ю.н., проф. О. С. Юнін, д.ю.н., проф. А. О. Собакарь та ін. Дніпро : ДДУВС, 2024. 156 с.

ISBN 978-617-560-004-7

У виданні надано рекомендації щодо процедури оформлення матеріалів адміністративних справ про порушення правил дорожнього руху, що призвели до дорожньо-транспортної пригоди, збирання доказової бази та розмежування видів пригоди залежно від їхніх характерних особливостей. Викладено повноваження й визначено алгоритм дій працівників Національної поліції України щодо безпосереднього виявлення та оформлення матеріалів адміністративних справ.

Призначено для здобувачів закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання, що здійснюють підготовку поліцейських, науково-педагогічних працівників, працівників Національної поліції України, а також усіх, хто цікавиться питаннями поліцейської діяльності та забезпечення безпеки дорожнього руху.

https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/13507

Навчальний посібник для підготовки до державного екзамену з дисциплін «Кримінальний процес», «Криміналістика» / В. В. Шаблистий, А. Ф. Волобуєв, Г. Л. Д'яковський та ін. Дніпро : Дніпров. держ. ун-т внутр. справ, 2024. 332 с.

ISBN 978-617-560-041-2

Навчальний посібник підготовлено з урахуванням основник концепцій та сучасного рівня розвитку криміналістики, останніх змін кримінального процесуального законодавства. Вміщено перелік питань, що виносяться на державний комплексний екзамен, надано методичні вказівки й рекомендації щодо підготовки до комплексного державного екзамену.

Для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 262 «Правоохоронна діяльність».

https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/15721

Історія держави і права України : навч. посібник / кол. авт.: д-р юрид. наук, проф. В. О. Боняк, д-р юрид. наук, доц. Д. А. Селіхов, канд. юрид. наук, доц. Ю. С. Завгородня та ін. Дніпро : ДДУВС, 2024. 208 с.

ISBN 978-617-8035-81-5

Навчальний посібник підготовлено відповідно до програми навчальної дисципліни «Історія держави і права України» і враховує сучасні досягнення юридичної науки. Розкрито закономірності та особливості виникнення, функціонування та зміни різних типів і форм держави та права на теренах України – від найдавніших часів і до сьогодення. Висвітлено боротьбу народу за реалізацію ідей української національної державності. Посібник містить основні поняття, терміни та категорії, що підлягають засвоєнню, контрольні запитання до тем, список рекомендованої літератури.

Видання розраховано на здобувачів закладів вищої освіти юридичного профілю, а також усіх, хто цікавиться питаннями історії держави і права України.

https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/13243

Цивільний процес : навч. посібник / кол. авт. : К. Р. Резворович, О. С. Юнін, М. П. Юніна та ін. Дніпро : ДДУВС, 2023. 224 с.

ISBN 978-617-8035-62-4

Навчальний посібник підготовлено відповідно до програми навчальної дисципліни «Цивільний процес» Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ та на основі положень Цивільного процесуального кодексу України.

Посібник призначений для відпрацювання та закріплення знань, отриманих здобувачами вищої освіти під час теоретичного вивчення матеріалів навчальної дисципліни «Цивільний процес».

Розрахований на здобувачів вищої освіти та викладачів вишів, які можуть використовувати навчальне видання як робочий зошит.

https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/12127

Фінансове право : навч. посібник / кол. авт.: д.ю.н., проф., засл. діяч науки і техн. України О. С. Юнін, д.ю.н., доц. К. Р. Резворович, к.ю.н., доц. М. П. Юніна та ін. Дніпро : ДДУВС, 2023. 180 с.

ISBN 978-617-8035-84-6

Навчальний посібник підготовлено відповідно до програми навчальної дисципліни «Фінансове право» Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

Посібник призначений для відпрацювання та закріплення знань, отриманих здобувачами вищої освіти під час теоретичного вивчення матеріалів навчальної дисципліни «Фінансове право».

Розрахований на здобувачів вищої освіти та викладачів вишів, які можуть використовувати навчальне видання як робочий зошит.

https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/13251

Історія держави і права України : метод. рекомендації до самост. та індивід. роб. / кол. авт. Дніпро : ДДУВС, 2024. 100 с.

ISBN 978-617-560-016-0

Методичні рекомендації для самостійної та індивідуальної роботи підготовлено відповідно до програми навчальної дисципліни «Історія держави і права України» і з урахуванням сучасних досягнень юридичної науки.

Представлені у навчальному виданні завдання для самостійної та індивідуальної роботи сприятимуть засвоєнню здобувачами вищої освіти закономірностей та особливостей виникнення, функціонування та зміни різних типів і форм держави та права на теренах України – від найдавніших часів і до сьогодення.

Видання розраховане на здобувачів закладів вищої освіти юридичного профілю, науково-педагогічних працівників, а також усіх тих, хто цікавиться питаннями історії держави і права України.

https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/13654

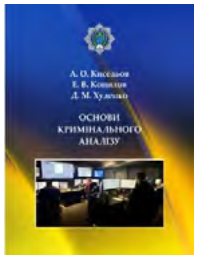

Основи кримінального аналізу : навч. посібник / А. О. Кисельов, Е. В. Копилов, Д. М. Худенко. Дніпро : ДДУВС, 2023. 152 с.

ISBN 978-617-560-005-4

У навчальному посібнику висвітлено теоретико-правові та організаційно-тактичні аспекти здійснення кримінального аналізу аналітичними та оперативними підрозділами Національної поліції України під час протидії кримінальним правопорушенням.

В основу розробки покладено позитивний досвід роботи правоохоронних органів, зокрема підрозділів кримінальної поліції Національної поліції України.

Рекомендовано для науково-педагогічних, наукових, педагогічних працівників та здобувачів вищої освіти закладів вищої освіти МВС України, практичних працівників правоохоронних органів, а також усіх, хто цікавиться проблематикою кримінального аналізу.

https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/13890

Кваліфікація окремих кримінальних правопорушень проти критично важливих об'єктів інфраструктури (ст. ст. 259, 360 КК України) : метод. рекомендації / кол. авт. Дніпро : ДДУВС, 2024. 132 с.

ISBN 978-617-560-007-8

Методичні рекомендації підготовлено з ініціативи авторського колективу кафедри кримінального права та кримінології Дніпровського державного університету внутрішніх справ з метою надання науково обґрунтованих рекомендацій щодо кваліфікації окремих кримінальних правопорушень проти критично важливих об'єктів інфраструктури.

У межах методичних рекомендацій авторами визначено поняття об'єктів критичної інфраструктури, розглянуто проблеми правового регулювання захисту та правового режиму об'єктів критичної інфраструктури в умовах надзвичайних ситуацій, надзвичайного та воєнного стану, особливого періоду, а також кваліфікації окремих кримінальних правопорушень проти критично важливих об'єктів інфраструктури (ст. ст. 259, 360 КК України).

Можуть бути використані як навчальний матеріал у начальному процесі ЗВО України з особливими умовами навчання для здобуття знань, напрацювання навичок майбутніми поліцейськими (курсантами) та поліцейськими (в межах підвищення кваліфікації) щодо кваліфікації окремих кримінальних правопорушень проти критично важливих об'єктів інфраструктури.

https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/13521

Забезпечення прикордонної безпеки правоохоронними органами системи МВС України в умовах воєнного стану : метод. рекомендації / кол. авт.: О. С. Юнін, В. В. Шаблистий, В. С. Березняк, Ю. Б. Курилюк та ін. Дніпро : ДДУВС, 2024. 40 с.

ISBN 978-617-560-008-5

Проаналізовано питання запобігання правопорушенням у сфері забезпечення прикордонної безпеки та недоторканності державних кордонів правоохоронними органами системи МВС України. В умовах повномасштабної війни рівень суспільної небезпеки правопорушень у сфері забезпечення прикордонної безпеки та недоторканності державних кордонів суттєво збільшився. Доведено, що одними з основних суб'єктів протидії актам делінквентної поведінки у цій сфері виступають правоохоронні органи системи МВС України.

Війна стала потужним детермінантом поширення правопорушень у сфері забезпечення прикордонної безпеки та недоторканності державних кордонів. Цей негативний фактор діє в комплексі з іншими причинами та умовами злочинності. До основних детермінантів поширення названих деліктів належать: соціально-економічні проблеми; недостатній рівень кваліфікації окремих суб'єктів протидії злочинності; маргіналізація суспільства; недоліки у сфері національно-патріотичного виховання; російська пропаганда тощо.

Напрямами запобігання правоохоронними органами системи МВС України правопорушенням у сфері забезпечення прикордонної безпеки та недоторканності державних кордонів є: визначення причин та умов поширення цих деліктів; аналіз зарубіжного досвіду регулювання зазначеного питання; посилення взаємодії з іншими суб'єктами протидії злочинності тощо.

Для працівників правоохоронних органів системи МВС України, наукових та науково-педагогічних працівників, ад'юнктів, курсантів закладів вищої освіти МВС України.

https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/13523

Нормотворча діяльність у МВС і Національній поліції. Збірник тестових завдань : навч.-метод. посібник / І. А. Сердюк, Л. М. Сердюк. Дніпро : ДДУВС, 2024. 156 с.

ISBN 978-617-8035-87-7

Навчально-методичний посібник підготовлено відповідно до Робочої програми навчальної дисципліни «Нормотворча діяльність» і з урахуванням сучасних досягнень юридичної науки, плюралізму підходів до розуміння загальнотеоретичних категорій, що становлять понятійно-категоріальний апарат теорій правоутворення і правотворчості, правових актів, джерел права, юридичної техніки, систематизації законодавства, юридичних помилок, а також положень чинного національного законодавства й юридичної практики правотворчої діяльності. Його зміст становлять тестові завдання, що у формі логічно-істинних та хибних суджень відображають теоретичні положення про сутність правових явищ, що утворюють предмет вивчення навчальної дисципліни «Нормотворча діяльність».

Пропоновані тестові завдання були апробовані в освітньому процесі Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, що здійснювався з використанням технологій дистанційного навчання.

Видання розраховано на здобувачів вищої освіти, науково-педагогічних працівників, усіх тих, хто цікавиться актуальними і проблемними питаннями юридичної нормотворчості, її процесу та результатів, об'єктивованих у визначених законодавством юридичних формах.

https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/13271

Адміністративне право під час дії особливих правових режимів : навч. посібник (у визначеннях, таблицях і схемах) / Р. З. Голобутовський, Б. О. Логвиненко. Дніпро : ДДУВС, 176 с.

ISBN 978-617-560-010-8

Зміст навчального посібника відповідає програмі навчальної дисципліни «Адміністративне право» та ґрунтується на нормах законодавства, що регулюють публічно-правові відносини під час дії особливих правових режимів в Україні. Матеріал подано у визначеннях, таблицях і схемах, що відображають широкий спектр загальнотеоретичних і методологічних проблем сучасного адміністративного права.

Для здобувачів вищої освіти, правників, а також усіх, хто цікавиться питаннями адміністративно-правового забезпечення дії особливих правових режимів в Україні.

https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/13531

Історія держави та права зарубіжних країн (структурно-логічні схеми і таблиці) : навч. посібник. У 3 ч. / О. В. Талдикін. Дніпро : ДДУВС, 2024. Ч. 1. 256 с.

ISBN 978-617-560-028-3

Посібник підготовлено відповідно до навчальної програми з курсу історії держави і права зарубіжних країн. У ньому викладено матеріал стосовно виникнення, функціонування та розвитку держави і права зарубіжних країн у вигляді структурно-логічних схем і таблиць.

Для здобувачів вищих юридичних навчальних закладів та викладачів.

https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/14681

Використання безпілотних літальних апаратів під час огляду місця події : метод. рекомендації / кол. авт. : А. В. Захарко, І. В. Пиріг, В. Д. Поливанюк, Д. Б. Санакоєв. Дніпро : ДДУВС, 2024. 32 с.

ISBN 978-617-560-006-1

У методичних рекомендаціях наведено алгоритм дій працівників Національної поліції України при проведенні огляду місця події з використанням безпілотних літальних апаратів.

Видання розраховане на практичних працівників Національної поліції України, науковців, викладачів, курсантів, студентів, слухачів, аспірантів і ад'юнктів закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання та інших закладів юридичного профілю.

https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/13538

Міжнародні інституційні рамки регулювання міграційних процесів. Правове регулювання протидії нелегальній міграції в Україні : метод. рекомендації / В. О. Боняк, М. А. Самбор, Ц. В. Оганісян, М. П. Войтюк. Дніпро : ДДУВС, 2024. 88 с.

ISBN 978-617-560-011-5

Методичні рекомендації підготовлено на замовлення Державної міграційної служби України. Видання висвітлює сучасний стан міграційних процесів. Акцентовано увагу на правовому регулюванні міграційних процесів в Україні та протидії нелегальній міграції як пріоритетному напрямі діяльності Державної міграційної служби України.

Видання розраховане на працівників Державної міграційної служби України, Національної поліції України, Державної прикордонної служби України, здобувачів закладів вищої освіти юридичного профілю, а також усіх тих, хто цікавиться питаннями міграційних процесів.

https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/13528

Кіно і політична пропаганда : навч. посібник. / О. Ю. Висоцький, О. В. Халапсіс. Дніпро : ДДУВС, 2024. 408 с.

ISBN 978-617-560-020-7

Навчальний посібник містить усебічний аналіз використання кінематографа як могутнього інструмента політичної пропаганди протягом історії. Він розкриває, як кіно стало одним із ключових засобів формування громадської думки, ідентичності та поведінки через історичні, психологічні й технологічні аспекти пропаганди. Автори аналізують пропагандистське кіно від його зародження, розглядають його інструменти та методи, що використовуються для ідеологічної інтеграції глядачів. Запропоновано комплексний погляд на силу кінематографа як інструмента політичної пропаганди та його довготривалий вплив на глобальну політичну арену. Видання орієнтоване на тих, хто цікавиться зв'язком між медіа, політикою та суспільством.

Призначено для студентів всіх спеціальностей ДДУВС та тих, хто цікавиться проблемами кіно як інструмента політичної пропаганди.

https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/15011

ПАМ'ЯТІ ВЧЕНИХ

28 вересня 2024 року внаслідок обстрілу російською окупаційною армією у Харківській області загинув **Леонід Миколайович ЛОБОЙКО**, коли розвозив гуманітарну допомогу місцевим мешканцям на своїй малій батьківщині.

Народився 29 березня 1963 р. в смт Козача Лопань Дергачівського району Харківської області. У 1994 р. закінчив Українську юридичну академію (нині – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого). У 1984–1999, 2009–2013 рр. проходив службу в органах внутрішніх справ України. У 1995–1999 рр. працював в Університеті внутрішніх справ (нині – Харківський національний університет внутрішніх справ), у 1999–2001 рр. – начальник кафедри митного та адміністративного права Академії митної служби України (нині – Університет митної справи та фінансів), у 2001–2011 рр. – доцент, професор, начальник кафедри кримінального процесу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (нині – Дніпровський державний університет внутрішніх справ), у 2011–2013 рр. працював у Донецькому юридичному інституті МВС України (нині – Донецький державний університет внутрішніх справ), у 2014–2017 рр. – головний науковий співробітник, завідувач відділу кримінального процесу Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України.

Указом Президента України від 10.11.2017 призначений суддею Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду.

У 1998 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему «Актуальні проблеми дослідчого кримінального процесу» (спеціальність 12.00.09), 2007 р. – дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук на тему «Методи правового регулювання у кримінальному процесі України» (спеціальність 12.00.09). У 2000 р. присвоєно вчене звання доцента, 2011 р. – професора.

Напрямами наукових досліджень були: реформування кримінального процесуального законодавства, правове регулювання кримінальної процесуальної діяльності, розширення меж свободи громадян під час провадження у кримінальній справі, кримінальна процесуальна компетенція, удосконалення форми кримінального процесу.

Основні праці: «Принцип диспозитивності в кримінальному процесі України» (2004), «Методи кримінально-процесуального права» (2006), «Кримінально-процесуальна компетенція» (2006), «Потерпілий від злочину: міждисциплінарне правове дослідження» (у співавт., 2008), «Проблеми забезпечення ефективності діяльності органів кримінального переслідування в Україні» (у співавт., 2010), «Реформування кримінального процесуального законодавства в Україні (2006–2011 роки). Ч. 1». (2012), «Кримінальний процес України: загальна частина» (у співавт., 2015).

Науковий керівник 4-х докторських та 11-ти кандидатських дисертаційних досліджень із юридичних наук.

У 2010–2014 рр. входив до складу Робочої групи з питань реформування кримінального судочинства, у 2019 р. було включено до складу робочої групи з питань реформування кримінальної юстиції Комісії з питань правової реформи при Президентові України.

ДОВІДКА ПРО АВТОРІВ

Алєксєєнко Ігор Григорович – завідувач кафедри цивільного, трудового та господарського права Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доктор політичних наук, професор

Бабанін Сергій Володимирович – доцент кафедри кримінального права та кримінології Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Баєва Лілія Вікторівна – доцент кафедри конституційного, адміністративного та трудового права Національного університету «Запорізька політехніка» (м. Запоріжжя, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Батмангліч Камерон (Cameron A. Batmanghlich) – професор Варненського університету менеджменту (м. Варна, Болгарія), доктор філософії

Бойко Олексій Павлович – доцент кафедри кримінального процесу та стратегічних розслідувань Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук

Ващілін Роман Миколайович – ад'юнкт кафедри адміністративного права і процесу Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Великий Олександр Якович – аспірант кафедри публічного управління та землеустрою Інституту управління Класичного приватного університету (м. Запоріжжя, Україна)

Волобуєв Анатолій Федотович – професор кафедри кримінально-правових дисциплін Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, професор

Гулієв Аріф Джаміль огли – професор кафедри конституційного, міжнародного права та публічно-правових дисциплін Київського університету інтелектуальної власності та права Національного університету «Одеська Юридична Академія» (м. Київ, Україна), доктор юридичних наук, професор, заслужений працівник освіти України

Дас Бісваджит (Biswajit Das) – професор Інституту промислової технології (KSOM) (м. Буданесвар, шт. Одіша, Індія), PhD (менеджмент)

Декусар Ганна Геннадіївна – старший викладач кафедри мовної підготовки Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Демура Марина Ігорівна – доцент кафедри кримінального процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (м. Харків, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Єфімов Микола Миколайович – професор кафедри криміналістики та домедичної підготовки Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, професор

Журко Даніїл Олександрович – аспірант кафедри кримінального права та кримінології Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Зінухова Вікторія Михайлівна – доцент кафедри цивільного, адміністративного та фінансового права інституту економіки та права Класичного приватного університету (м. Запоріжжя, Україна), кандидат юридичних наук

Іса Аріє Андрасаях (Arie Andrasyah Isa) – (Університет «Kantor Bahasa Provinsi Maluku Utara», Індонезія), доктор філософії

Іщенко Тетяна Валеріївна – старший викладач кафедри мовної підготовки Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Калашник Андрій Сергійович – аспірант кафедри адміністративного права і процесу Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Кальник Віталій Валерійович – суддя Дніпропетровського окружного адміністративного суду (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук

Каращук Оксана Олександрівна – доцент кафедри інтелектуальної власності та інформаційного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна) кандидат юридичних наук

Кирбят'єв Олег Олександрович – начальник 5-го управління Департаменту кіберполіції Національної поліції України, доктор юридичних наук, професор

Кириченко Юрій Вікторович – професор кафедри «Політологія та право» Національного університету «Запорізька політехніка» (м. Запоріжжя, Україна), доктор юридичних наук, професор

Козубай Інна Віталіївна – старший викладач кафедри мовної підготовки Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Лутій Денис Григорович – аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Максимук Лілія Сергіївна – здобувач вищої освіти ННІ права Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

Мелешко Андрій Вікторович – адвокат, аспірант Європейського університету (м. Київ, Україна)

Нестерцова-Собакарь Олександра Володимирівна – доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Нирка Ігор Богданович – аспірант відділу докторантури та ад'юнктури Національної академії внутрішніх справ (м. Київ, Україна)

Нікітіна Ірина Петрівна – старший викладач кафедри мовної підготовки Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Озерський Ігор Володимирович – професор кафедри цивільного та кримінального права і процесу Чорноморського національного університету імені Петра Могили (м. Миколаїв, Україна), доктор юридичних наук, професор

Опацький Роман Миколайович – доцент кафедри адміністративного права і процесу Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, доцент

Орлова Тетяна Анатоліївна – доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Пакулова Тетяна Василівна – доцент кафедри мовної підготовки Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Патерило Ірина Володимирівна – професор кафедри цивільного, трудового та господарського права Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, професор

Пиріг Ігор Володимирович – професор кафедри криміналістики та домедичної підготовки Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, професор

Позднякова-Кирбят'єва Елліна Геннадіївна – проректор з освітнього процесу та інвестиційної діяльності КЗВО «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради (м. Запоріжжя, Україна), доктор соціологічних наук, професор

Прокопов Сергій Олександрович – старший викладач кафедри інформаційних технологій Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Рабушко Назарій Вячеславович – курсант Навчально-наукового інституту права та підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Резворович Кристина Русланівна – завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін факультету підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції Національної поліції України Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Ремез Катерина Ігорівна – аспірант кафедри адміністративного права і процесу Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Рогальська Вікторія Вікторівна – професор кафедри кримінального процесу Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Розова Марія Михайлівна – мистецтвознавець, культуролог (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна)

Романюк Михайло Феодосійович – аспірант кафедри кримінального процесу та криміналістики факультету № 1 Львівського державного університету внутрішніх справ (м. Львів, Україна)

Сердюк Ігор Анатолійович – доцент кафедри теорії та історії держави та права, конституційного права та прав людини Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Слюсар Людмила Петрівна – аспірант кафедри кримінального процесу Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Султанова Ханум Раз кизи (Xanim Sultanova) – доцент кафедри регіонознавства, директор науково-дослідницького центру «Західний Азербайджан» Бакинського Словянського Університету (м. Баку, Азербайджан)

Хаджийський Максим Вікторович – курсант факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Національної поліції України Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Царьова Ірина Валеріївна – завідувач кафедри мовної підготовки Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор філологічних наук, професор

Циганок Юрій Володимирович – доцент кафедри аудиту Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана, доктор філософії в галузі права

Черкунов Олександр Віталійович – докторант ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (м. Ужгород, Україна), кандидат юридичних наук

Шатохін Володимир Петрович – аспірант кафедри адміністративного права і процесу Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Шумська Наталія Сергіївна – т.в.о. начальника відділу аспірантури (ад'юнктури) і докторантури Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Юр'єв Денис Анатолійович – старший викладач кримінального процесу Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

CONTENTS

ISSUES OF THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW, CONSTITUTIONAL AND INTERNATIONAL LAW

Arif Guliyev, Mariya Rozova, Xanim Sultanova
Ottoman Studies in Ukraine: Challenges and Prospects of Historical and Legal Research 6

Yurii Kyrychenko, Liliia Baieva
Obligation to pay taxes and fees: theoretical and legal aspects of constitutional and legal regulation in Ukraine and European states 14

Opatsky R.M.
Legal regulation of the support of enable parents in the countries of the European Union 19

Ihor Serdiuk
Determination of specific affiliation of the form of government, the form of territorial organization and the form of state and legal regime of Ukraine according to the Fundamental Law of the State and Society 26

PUBLIC-LEGAL AND PRIVATE-LEGAL REGULATION OF CERTAIN AREAS OF PUBLIC RELATIONS

Igor Alekseenko
The U.S. modern administrative and legal approaches to climate change adaptation 34

Iryna Paterylo
The legal bases of the U.S. environmental policy in the field of waste processing 40

Krystyna Rezvorovych, Maxym Hadzhyyskyy
Historical aspect of the emergence of inheritance relations: from the origins to the present ... 45

Vitalii Kalnyk
Conceptual approaches to understanding the administrative procedure in the modern administrative law of Ukraine 56

Oksana Karashchuk, Liliia Maksymuk
Legal relations and protection of intellectual property rights under the influence of digital transformation 62

Oleksandra Nesterysova-Sobakar'
Marriage as a basis for the emergence of family relations 67

Yurii Tsyhanok
On specific issues of legal regulation of audit activities in Ukraine 73

Oleksandr Cherkunov
The legal requirements for individuals applying for state service in the customs authorities of Ukraine: analysis and improvement 79

CRIMINAL-LEGAL ASPECTS OF PREVENTION AND COMBATTING OFFENCES

Oleg Kyrbiatiev, Ellina Pozdniakova-Kyrbiatieva
Qualifying features of the import, manufacture, sale and distribution of pornographic objects 85

Serhii Babanin
Differentiation of criminal responsibility for violation of the procedure for transplantation of human anatomical materials established by law 91

Maryna Demura
Criminal liability for domestic violence: analysis of the practice of bringing perpetrators to justice..... 99

CURRENT ISSUES OF PREVENTION AND COMBATTING OFFENCES: CRIMINAL PROCEDURAL AND FORENSIC ASPECTS

Anatoly Volobuyev, Tetyana Orlova
Structuring of pre-trial investigation: procedural and forensic aspects 108

Mykola Yefimov
Features of conducting certain investigative (search) actions during the investigation of the intentional destruction or damage to others property committed by arson 115

Igor Ozerskyi
Studying the accused's personal characteristics withing the framework of preparing the pre-trial report by the probation authority as a structured psychological process..... 122

Ihor Pyrih, Sergiy Prokopov
Use of modern technical and forensic means of recognition and identification of a person by signs of external characteristics during the investigation of criminal offenses 129

Oleksii Boiko
Interaction of an investigator with a specialist during the pre-trial proceedings. 137

Viktoriia Rohalska, Nazarii Rabushko
The use of artificial intelligence in the activities of the high anti-corruption court of Ukraine during its judicial control 145

Nataliia Shumska
Practical aspects of detention by an authorized official: a study of the grounds and praxeology of the measure 152

Denis Yuryev
Some features of the pre-judicial investigation of offenses related to the theft of property at metallurgical industry enterprises committed by official persons..... 160

PSYCHOLOGICAL-EDUCATIONAL AND LINGUISTIC ASPECTS OF LAW ENFORCEMENT

Iryna Tsarova
Unification of Police terminology. 168

Viktoriya Zinukhova, Oleksandr Velikiy
Implementation of VR and AR technologies in the educational process: a managerial aspect..... 174

Ganna Dekusar, Tetyana Pakulova, Arie Andrasyah Isa
Emotional intelligence in teaching of the English language for future law enforcement officers 184

Tetyana Ishchenko, Iryna Nikitina, Biswadjit Das
Innovations in Law Enforcement Education: the Impact of Artificial Intelligence Tools 190

Inna Kozubai, Cameron Batmanglich
Neurolanguage coaching and AI: pioneering innovations in English language education for law professionals 199

TRIBUNE OF GRADUATE STUDENTS

Roman Vashchilin
The purpose and objectives of public control over the activities of the National Police of Ukraine. 205

Daniil Zhurko
The influence of aggravating circumstances on the degree of severity of intentional grievous bodily harm in general and special norms. 212

Andrii Kalashnyk
Innovative approaches to improving administrative and legal support
for monitoring threats to Ukraine's national security. 218

Denys Lutiy
State of scientific support for the investigation of crimes related
to the establishment or expansion of criminal influence. 225

Andrii Meleshko
Determination of bail in case of application of a measure of restraint
in the form of detention: certain aspects. 234

Ihor Nyrka
Characteristics and legal principles of combating trafficking in human beings
for the purpose of use in armed conflict by operational units in the modern period 240

Kateryna Remez
Regulatory principles of legal liability for tax offenses and the place
of administrative legal rules among them. 248

Mykhailo Romanyuk
The essence of special judicial proceedings as a manifestation
of the differentiation of criminal procedural form. 254

Lyudmyla Slyusar
Features of providing by the investigating judge the right of victims
to an effective means of legal protection during the pre-trial investigation. 262

Volodymyr Shatokhin
The essence and features of the administrative and legal provision
of the organization of public transport control. 268

SCIENTIFIC LIFE

Scientific events 275
Competitions 294
Scientific staffing 296
Personalities 299
New editions 293
In memory of scientists 308

Authors 309

НОТАТКИ

Наукове видання

НАУКОВИЙ ВІСНИК Дніпровського державного університету внутрішніх справ

Науковий журнал

2024

№ 4 (131)

Українською та англійською мовами

Редактор *А. В. Самотуга*
Комп'ютерна верстка *С. Ю. Калабухова*

Підписано до друку 30.12.2024 р.
Гарнітура Times. Формат 70x100 1/16.
Друк офсетний. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 25,67. Зам. № 0325/208
Наклад 50 примірників

Друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.